

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KARBON DEMOKRASİ
TIMOTHY MITCHELL

KARBON DEMOKRASİ

PETROL ÇAĞINDA SİYASAL İKTİDAR
TIMOTHY MITCHELL

A Ç I L I M K İ T A P

Timothy Mitchell

Timothy Mitchell Princeton Üniversitesi'nde yazdığı doktora tezi Mısırlı Sömürgeleştirmekle (İletişim Yayınları) Ortadoğu çalışmalarında yeni bir dönem başlatmıştır. Sömürgeciliğin bir sömürü ilişkisinden ibaret olmadığını, modernitenin kuruluşuna içkin süreçleri kolonide nasıl yeniden ürettiğini göstermiş, modern devletin işleyişini yepyeni sorularla tartışmaya açmıştır. Bu çalışmasını siyaset biliminin disiplinler varsayımlarını tartıştığı makaleleri takip etmiş, ikinci kitabı The Rule of Experts'de sineklerden haritalara siyaset biliminin kategorik olarak dışladığı nesnelerin nasıl olup da siyasetin maddesini şekillendirdiğini ele almıştır. Columbia Üniversitesi'nin Orta Doğu, Güney Asya ve Afrika Çalışmaları bölümünün (MESAAS) direktörlüğünü yürütmekte olan Timothy Mitchell'in son kitabı Karbon Demokrasi şimdiden birçok dile çevrilmiş olup, kömürden petrole geçişe sahne olan 20. yüzyılın bu maddeler etrafında nasıl şekillendiğini gösteriyor.

Timothy Mitchell

Karbon Demokrasi

Petrol Çağında Siyasal İktidar

Türkçesi: Fırat Berksun

açılımkitap

halıcılar cad. kocaoglu apt.
no: 38/1 d:4 fatih-istanbul
tel: 02 12 520 98 90 - 63 1 12 50
www.acilimkitap.com
bilgi@acilimkitap.com

karbon demokrasi

timothy mitchell

© Carbon Democracy, political power in the age of oil, 2011/Verso

açılımkitap: 65

1:1 atlas dizisi: 3

dizi editörü: selim karlıtekin

yayın hazırlık: alperen gençosmanoğlu

yayınevi sertifika no: 22787

isbn: 978-9944-105-57-6

birinci baskı: mart 2014

kapak: tekin öztürk

içdüzen: ahmet yanar

baskı-cilt: step ajans rek. mat. tan. ve org. ltd.şti.

göztepe mh. bosna cd. no:11 34200

bağcılar-istanbul tel: 02 12 446 88 46

sertifika no: 12266

açılımkitap pınar yayınları tic. ve san. a.ş'nin tescilli markasıdır.

Adie ve JJ için

İÇİNDEKİLER

Teşekkür.....	9
Giriş	11
Demokrasi Makineleri.....	27
Periler Diyarının Ganimeti.....	71
Yönetilenin Rızası	105
İyi Niyet Düzenekleri	135
Yakıt Ekonomisi	169
Sabotaj	219
Hiç Çıkmayan Kriz.....	261
Mccihat.....	299
Arık Petrole Güvenmek Yok	343
Kaynakça	379

TEŞEKKÜR

Bu kitabın bölümlerinin sunulduğu birçok seminer ve dersin katılımcılarının yorumlarından ve eleştirilerinden, Andrew Barry, Michel Callon, Geoff Eley, Mahinood Mamdani ve Robert Vitalis ile yaptığım daha geniş tartışmalardan yararlandım. Birkaç eski öğrencim; Katayoun Shafiee, Munir Fakher Eldin, Canay Özden, Fırat Bozçalı, Ryan Weber ve Sam Rubin ilişkili konulardaki kendi çalışmalarını benimle paylaştılar, birçok kez de benim araştırmalarıma destek verdiler.

Kitabın belirli bölümleri, başka yerlerde yayımladığım çalışmalardan yararlanıyor. 1. Bölüm'ün bazı kısımları ilk olarak şu makalede ortaya çıktı: "Carbon Democracy", *Economy and Society* 38: 3, 2009: 399-432; 7.Bölüm'den parçalar şu başlıkla yayımlandı: "The Resources of Economics: Making the 1973 Oil Crisis", *Journal of Cultural Economy* 3:2, 2010: 189-204; 8. Bölüm'ün önceki bir versiyonu şuradadır: "McJihad: Islam in the US Global Order", *Social Text* 20: 4, 2002: 1-18.

Üç kişinin bu kitaba özel katkıları oldu. Adrian ve Justine Mitchell eleştirel bir bakış ve kitabın bitmesi için her türlü teşviki sağladılar; Lila Abu-Lughod eşsiz erdemini, içgörüsünü, sabrını ve dikkatini paylaştı. Onlara yeterince teşekkür edemem.

GİRİŞ

Fosil yakıtlar, modern demokrasinin hem imkânının hem de sınırlarının oluşmasına yardımcı oldular. Bu kitap, bu sınırları anlamak için bir tür demokratik siyasetin, benim karbon demokrasi olarak adlandırdığım bir türün, ortaya çıkışını mümkün kılan şeyin ne olduğunu araştırarak başlıyor. Ancak geçmişe dönmeden önce aklımdaki güncel sınırları açıklayarak başlayacağım.

2003 yılında ABD'nin Irak işgalinin başlarında, bu sınırlardan biri yaygın biçimde tartışılmaktaydı. Orta Doğu'nun ayıncı özelliklerinden birinin demokrasi eksikliği olduğu sıkça dile getirilir. Bölgeyle ilgili yazarların birçoğuna göre, bu eksikliğin petrolle bir bağlantısı vardır. İhracat gelirlerinin büyük bölümü petrol kaynaklarına bağlı olan ülkeler daha az demokratik olma eğilimindedir. 2011'de Arap dünyasında yayılan isyan dalgası, büyük petrol kazançları ile daha demokratik ve eşitlikçi bir yaşam için talepler oluşturulmasında yaşanan zorluklar arasındaki bu ilişkiyi doğrular görünmekteydi. Genel anlamda, bir ülke ne kadar az petrol üretiyorsa ve üretimi ne kadar hızlı bir düşüş gösteriyorsa demokrasi mücadelesi o kadar kolay ve hızlı bir şekilde ortaya çıktı. İsyanların başladığı Tunus ve Mısır, ardından hızla yayıldığı Yemen, Bahreyn ve Suriye bölgenin en

küçük petrol üreticileriydi ve hepsinde de üretim düşmekteydi. Her ne kadar en hızlı şekilde şiddete ve dış müdahaleye yenilen vaka olsa da, Orta Doğu'daki sekiz büyük üretici ülkeden yalnızca en küçükleri olan Libya'da (aynıca üretimde yeni bir düşüş de yaşanmıştı) benzer bir siyasi mücadele ivme kazandı.¹

Sorunu bazen adlandırıldığı gibi ifade edersek, "petrol laneti" hususunda yazarların çoğunun, petrolün doğası, nasıl üretildiği, dağıtıldığı ve kullanıldığı hakkında söyleyecek pek az şeyleri vardır. Genelde petrolü değil, petrolden kazanılan parayı tartışır – petrol devlet gelirine ya da özel servete dönüştürüldükten sonra biriken kazancı. Petrolün anti-demokratik özelliklerinin arkasındaki nedenler için getirilen öneriler, bu gelir fazlasına odaklanır: Devletlere, kamuya yapılan bağışlar ve fiyat sübvansiyonları ile ihtilafları bastırmak, siyasi destek bulmak, refahın daha eşit paylaşımına dair baskıları azaltmak için kaynaklar sağlar. Açıklamaların petrolün çıkarılma, işlenme, nakledilme ve tüketilme yöntemleriyle yani petrolün yoğun bir enerji kaynağı olarak güçleriyle ya da bu yakıtı varlık ve iktidar biçimlerine dönüştüren aygıtla bir ilgisi yoktur. Petrol lanetini yalnızca, petrol gelirlerine dayanan devletlere müssallat olmuş bir bela olarak ele alırlar, daha geniş bir dünyanın maddi ve teknik yaşamına güç sağlayan enerjiyi elde ettiği süreçlere de bulaşmış bir bela olarak değil.²

- 1 2010'da ilk beş ülke için petrol üretimi, günlük üretilen varil sayısı olarak 668 000 (Mısır) ile 44 000 (Bahreyn) arasındaydı. Sekiz büyük üretici (Cezayir, İran, Irak, Kuveyt, Libya, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar) 10,51 milyon bpd [bir gün başına varil] (Suudi Arabistan) ile 1,79 milyon bpd (Libya) arasında ürettiyordu; Katar yalnızca 1,43 milyon bpd petrol ürettiyordu, ancak kişi başına düşen en yüksek üretime sahipti, üstelik bölgenin ikinci büyük doğal gaz üreticisiydi. Umman (869 000 bpd, 2011 baharında ılımlı siyasi protestolar) düzgünce iki grubun arasında yer alıyor. Petrol üretimi asgari düzeyde olan ya da petrol üretmeyen, bölgedeki beş ülkenin dördünün siyasal dinamikleri, petrol siyasetinden ziyade Filistin sorunu ile bağlantılı (İsrail/Filistin, Ürdün, Lübnan), diğer ülke de başka bir mineral ihracatına, gelişen fosfat endüstrisine dayanıyor (Fas). Ham petrol ve diğer likitler için değerler www.eia.gov adresinden alınmıştır.
- 2 Gelir sahibi ülke tartışmalarında, petrolün maddiliğini göz ardı etme eğiliminin dışında kalan önemli bir istisna şu çalışmadır: Fernando Coronil, *The Magical State: Nature, Money and Modernity in Venezuela*, Chicago: University of Chicago Press, 1997. Bu çalışmada, zenginliğin oluşumu-

Petrol üretim aygıtının görmezden gelinmesi, geri planda belirli bir demokrasi anlayışını yansıtır. Bu, Güney Irak'a 2003'teki Birleşik Devletler işgalinden dokuz ay sonra, il genel meclisi ile "kapasite oluşturma" hakkında görüşmek üzere gönderilen, demokrasi uzmanı bir Amerikalının paylaştığı bir anlayıştır: Uzman, Amerikalılar tarafından tasarlanmış idari yapıyı içeren PowerPoint slaytlarını göstermeye, "yeni demokrasinize hoş geldiniz" diye başlar, "sizlerle daha önce karşılaşmıştım. Sizlerle Kamboçya'da karşılaştım. Sizlerle Rusya'da karşılaştım. Sizlerle Nijerya'da karşılaştım." Bize söylenen, bu noktada meclisten iki üye çıkıp gidiyor.³ Demokrasi üzerine uzmanlaşmış biri için demokratik siyaset esasen her yerde aynı. Demokrasi, yalnızca kendi karbon kopyası olarak gerçekleştirilebilecekmiş gibi, biçimi fark etmeksizin her tür demokratikleşme örneğinde çoğaltılabilecek bir takım prosedürlerden ve siyasal teamüllerden oluşmaktadır. Demokrasi bir yerden başka bir yere kopyalanabilecek bir modele, asli bir fikre dayanmaktadır. Petrol devletlerinin birçoğunda görüldüğü gibi başarısızlığa uğrarsa bunun nedeni modelin bir kısmının eksik ya da arzalı oluşudur.

Fikir, bir şekilde farklı yerlerde de aynılığını koruyan şeydir – yerel tarihlerden, koşullardan, cismani düzenlemelerden sıyrılarak, soyutlaşarak ve bir kavram haline gelerek şu ya da bu bağlamda tekrarlanabilir. Bir demokrasi uzmanı, demokrasiyi bir soyutlamaya, kolayca yer değiştirebilecek bir şeye dönüştürebilmelidir ki onu çantasında ya da PowerPoint sunumunda Rusya'dan Kamboçya'ya, Nijerya'dan Irak'a taşıyabilsin ve insanlara nasıl çalıştığını gösterebilsin.

nun anlaşılmasında sorun daha geniş bir şekilde doğanın yok edilmesine bağlanır. Ayrıca bkz. Michael Watts'ın, petrol öncesi siyasal yapılardan yararlanarak geliştirdiği "petrol kompleksi" ve onun inşa ettiği "yönetilebilir alanlar" tartışması, "Resource Curse? Governmentality, Oil and Power in the Niger Delta, Nigeria," *Geopolitics* 9, 2004: 50-80; ve Robert Vitalis'in Suudi Arabistan'daki petrol üretimini organize eden emek rejimi ve imaj yaratımını incelediği, *America's Kingdom: Mythmaking on the Saudi Oil Frontier*, 2. baskı, Londra: Verso, 2009.

3 Rory Stewart, *Occupational Hazards: My Time Governing in Iraq*, Londra: Picador, 2006: 280.

Demokrasi dünyayı dolaşabilen bir fikre dönüştürülebildiğinde onunla birlikte hareket edebilmek; fikrin nasıl işlediği, insanların nasıl demokratik olduğu ile ilgili belirli tarzda bir açıklamaya bağlıdır. Eğer demokrasi bir fikir ise ülkeler bu fikrin insanların zihinlerine girmesi ile demokratik hale gelirler. Demokrasi sorunu, zihnen demokrasi fikrine bağlı, yeni bir vatandaş modelinin nasıl üretilebileceği meselesidir.

Birleşik Devletler’de modern Orta Doğu ile ilgili tartışmalarda merkezi bir tema, nasıl yeni tiplerde vatandaş üretileceği meselesi olmuştur. Irak’taki savaş, ekonomik reform, Filistin’in geleceği, siyasal İslam, demokratikleşmenin önündeki engeller, anti-Amerikancılığın yayılması ve 2011 isyanları ile ilgili tartışmalarda yeni tipte bir siyasal aktörün nasıl oluşturulacağı sorununa sürekli yinelenen bir ilgi ile karşılaşılır. Otoriteye sınırlar dayatabilecek düzeyde donatılmış iktidar öznelere nasıl yaratılabilir? Otoriterizmi meşrulaştırmayı reddedecek vatandaşlar bütünü nasıl oluşturulur? Yolsuzluk ya da kayırma yerine kendi rasyonel çıkarlarına göre davranan aktörlere dayanan ekonomik yapılar meydana getirmek için ne tür bir eğitim, aydınlanma, terbiye ya da deneyim gereklidir? Hasımlar arasında şüphe ve baskı yerine karşılıklı güven ve saygıya dayanan siyaset biçimlerini ne üretir? Kısaca bu tartışmalar şunu sormaktadır: İnsanlar kendilerini, nasıl yeni iktidar biçimlerinin öznelere olarak tanıyıp, buna göre karşılık verebilirler? Diğer taraftan, hangi iktidar biçimleri liberal ve demokratik siyasal özneyi planlayıp düzenleyebilirler?

Bu soruların soruluş ve cevaplanış tarzlarıyla ilgili hayli eleştiri getirilmiştir. Özellikle demokratikleşme ile ilgili tartışmalarda, bu tarzdaki anlayış yürürlükteki “daha büyük kuvvetleri” ihmal etmekle suçlanmıştır. Orta Doğu’daki demokrasi sorunu ile ilgili Amerika kökenli yazıların, kapitalist küreselleşme ve Batı’daki ekonomik krizi çözmek için insanları uysal işçilere ve gönüllü tüketicilere dönüştürmek amacıyla yapılan işler hakkında, genellikle söyleyecek pek az şeyi vardır; ya da demokratikleşme planlarını, zayıflayan hegemonyayı desteklemek için

harcanan daha büyük çabaların küçük, diplomatik bir parçası olarak gören imparatorluğun kuvvetleri hakkında; ya da işgal güçlerinin ve askeri rejimlerin harekete geçirdiği şiddet ve baskı araçları hakkında. Ancak bu tür eleştiriler, bu tartışmalarda asıl ilginç noktayı gözden kaçırmaktadırlar: Demokrasiyi, yeni siyasal öznelerin üretimi ve insanları yeni yönetim usullerine tabi kılmakla ilgilenen bir mühendislik projesi olarak algılayan görüşü.

Orta Doğu'da demokratikleşme üzerine yakınlarda yapılmış bir araştırmayı, Arap Barometresi projesini örnek olarak ele alalım. Proje dâhilinde, demokrasinin kurulmasına olanak sağlayabilecek bireysel tutum ve yönelimlerin varlığını ölçmek üzere beş Arap ülkesinde kanaat anketleri yapıldı. Bu yönelimler, "siyasal tolerans, farklılıklara saygı, sivil katılım ve kişilerarası güven" olarak sıralanmış.⁴ Proje, başlangıçta Birleşik Devletler Dışişleri Bakanlığı'na bağlı, Orta Doğu Ortaklık Girişimi tarafından finanse edildi ve projenin siyasi kültürünü ölçmeyi ve kaydetmeyi amaçladığı her ülkeden bilim adamlarının da katıldığı bir kurul tarafından yürütüldü. Arap Barometresi projesi, Global Barometre olarak adlandırılan, Afrika, Latin Amerika ve başka bölgelerde benzer araştırmalar yürüten daha geniş çaplı bir girişimin bir parçasını oluşturuyor. Bölge ile ilgili birkaç benzer araştırma ile birlikte Arap örneği, Birleşik Devletler'in resmi çevrelerinde Arap dünyasındaki siyasi tutumlar hakkında hüküm süren kabulleri sorguladığı iddia edilen kanaat anketlerinin sonuçlarını yayımladı.

Bize resmi söylemin bazı sınırlarını göstermesinin yararına rağmen, proje ilk bakışta demokratikleşme ve sivil toplum meseleleri üzerine yapılan araştırmaların büyük bölümünü etkileyen bir zaafıtan muzdarip görünmektedir. "Demokratikleşme olmaksızın demokrasi" diye ifade edebileceğimiz bir şeyin peşindeymiş izlenimini vermektedir.⁵ Projenin önermesi şöyle:

4 Mark Tessler ve Amaney Jamal, 'Political Attitude Research in the Arab World: Emerging Opportunities', *PS: Political Science and Politics* 39: 3, 2006: 433-7.

5 Ed. Ghassan Salamé, *Democracy Without Democrats*, Londra: I. B. Tauris, 1994.

“Başarılı bir demokratikleşme, demokrasiye değer veren ve demokratik bir siyasi kültürün unsurlarına sahip olan vatandaşlar bütününe gerektirir.”⁶ Ancak benim bildiğim kadarıyla, sivil bir kültürün – güven, tolerans, karşılıklı saygı gibi tutumlar ve başka liberal değerler – varlığının, demokrasinin ortaya çıkışını kolaylaştırdığını gösteren geçerli bir kanıt yok. Doğrusu, tam aksini gösterebilecek tarihsel kanıtların olmadığı da söylenemez. Batı’nın demokratik mücadeleler tarihinde hoşgörölü, eğitilmiş, açık fikirli siyasi sınıfların demokratikleşmeye muhalefet ettiği, etkili siyasi hakların mülkiyet sahibi olmayanlara, dini ve ırksal azınlıklara, kadınlara ve kolonyal öznelerle genişletilmesini engellemek için uğraş verdiği, yinelenen birçok örnek bulunabilir. Birçok vakada, baskın siyasi sınıfların sahip olduğu sivilliğe dair erdemler, demokratikleşmeye muhalif olmanın zeminini hazırladı. Sıklıkla, kendi terbiye ve makullüklerinin onlara, kendi adına konuşamayacak olanların çıkarları için sözcülük yapmalarına yetki verdiğini iddia ettiler. Demokratik haklar kazanıldığında, en azından genişletilmiş siyasi sınıflar arasında, bu hakların kullanılması dürüst sivil tutumların gelişmesini destekleyebilir – bu erdemlerin telkini ve uygulanışı, insanların kendilerini demokratik otoriteye tabi kıldığı usullere dönüşür. Diğer taraftan, demokratikleşme genellikle bu tutumlara karşı bir mücadele olagelmıştır. Daha çok, bir grup ayak direyici angajmanı ve pratiği gerektirmiştir.⁷

Bu kitap, bu ayak direyici angajmanlarla ve karbon enerjisinin, geçerli bir şekilde ayak diremeye muktedir eylemlilik biçimlerinin üretilmesine yardımcı olan hususlarıyla ilgilidir.

Bu kitabı yazmaya başlamamın nedeni, demokrasi ve petrol arasındaki ilişkilere dair daha iyi bir kavrayış arıyor olmamdı. Önceleri herkes gibi ben de demokrasiyi ve petrolü ayrı şeyler olarak düşündüm ve birinin diğeri için neden zararlı

6 Tessler ve Jamal, 'Political Attitude Research.'

7 Bkz. Bruno Latour, *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004; ve Lisa Disch 'Representation as "Spokepersonship": Bruno Latour's Political Theory', *Parallax* 14:3, 2008: 88-100.

görüldüğünü daha iyi anlamaya çalıştım. Ancak petrol endüstrisinin Orta Doğu'da nasıl kurulduğunu araştırdıkça, insanların nasıl petrol aradıklarının, boru hatları ve terminaller inşa ettiklerinin, petrolü ısı enerjisi çeşitlerine ve ulaşıma dönüştürdüklerinin, bu süreçlerden kazanılan geliri kâra çevirdiklerinin ve bu para akışlarını dağıtmak ve yönetmek için aradıkları yöntemlerin izini sürdükçe, karbon enerjisi ve modern demokratik siyasetin karmaşık bir şekilde birbirine bağlı olduğu giderek daha aşikâr hale gelmeye başladı. Demokrasi ve petrol üzerine bir çalışmadan çok, petrol *olarak* demokrasi hakkında bir kataba dönüştü – düzenekleri çeşitli düzeylerde, karbon enerjisinin üretim ve kullanım süreçlerini içeren bir siyaset biçimi olarak demokrasi.

Petrol ve demokrasi üzerine yapılan çalışmalar, petrolün üretildiği ve dağıtıldığı süreçle başlamak yerine, ilgilerini petrol parası – petrolden elde edilen gelir ve onun ayartıcı kudretleri – sorunuyla kısıtladıkları zaman, enerji ağlarının inşa edildiği ilk biçimi bilinçsizce taklit ederler. 1914'de Royal Dutch/Shell, Venezuela'da petrol üretmeye başladığında, ülkenin diktatörü General Gómez şirketten rafinerisini kıyıda uzakdaki Curaçao'ya (Hollanda'ya ait bir ada) kurmasını istemişti. Petrolden gelecek olan parayı istemiş, ancak rafinerinin gerektireceği yüksek sayıda işçiyi ve beraberinde getirdiği emek talebini istememişti.⁸ On yıl sonra, şimdi BP olarak bilinen şirket, Irak'ta bir petrol endüstrisi oluşturmaya başladı. Şirket petrol üretim hattını daha büyük mesafeler boyunca uzatacaktı. Petrolü komşu ülkelerden geçirerek, petrolün büyük bölümünün Avrupa'daki rafinerilere nakledileceği nokta olan Akdeniz'e taşımak için bir boru hattı planladı. Daha sonra milliyetçi bir iktidar, BP'den Irak'a modern bir rafineri inşa etmesini talep ettiği zaman, şirket talebe hararetle bir şekilde direndi. Başka bir deyişle, eğer petrol, üretici devletleri büyük ölçüde para akışına dönüştükten sonra etkiliyorsa, bu görünüm boru hatlarının inşa edilmesini, rafinerilerin yerleştirilmesini,

8 Coronil, *Magical State*: 107.

imtiyaz müzakerelerini ve örgütlü emek gücünün taleplerinden sıyrılmaya çalışmak için baştan beri yapılan karbon demokrasi sorunlarıyla ilgili ayarlamaları yansıtır. Petrolün büyük ve açıklanamaz devlet gelirlerine dönüşümü, demokrasi ve petrol probleminin bir sebebi değil, enerji akışlarından çıkan siyasal ilişkilerin belirli biçimlerde tasarlanması bir sonucudur.

Petrolün bizzat kendisinin üretimini ve dolaşımını takip edemeyen petrol laneti değerlendirmeleri, bu lanetin petrolün dolaştığı ve enerjiye, kâra, siyasi iktidara çevrildiği ağın yalnızca bir grup düğümünde kümelenmiş bir hastalık olduğunu teşhis eder – üretici devletlerin karar alma organlarında. Bu teşhis, üretici devletlerde görülen, ancak petrol üreticisi olmayan devletlerde görülmeyen belirtilerin yalıtılmasını gerektirir. Fakat ya demokrasiler birer karbon kopya değil de, karbon temellilerse? Ya karbon yakıtların tarihine belirli biçimlerde bağlılarsa? Karbonun kendisini, yani petrolü, sorunlarla boğuşan petrol-üretici ülkeleri karbon demokrasinin başka sınırlarına bağlayacak şekilde takip edebilir miyiz?

Başlıca endüstrileşmiş ülkeler de petrol devletleridir. Petrolden elde ettikleri enerji olmadan, bu ülkelerin hâlihazırdaki siyasal ve ekonomik yaşamları var olamazdı. Bu ülkelerin vatandaşları, petrolden ve diğer fosil yakıtlardan elde edilen çok büyük miktarlarda enerji gerektiren yeme-içme, seyahat, barınma, başka mal ve hizmetleri tüketme tarzları geliştirdiler. Bu yaşam biçimleri sürdürülebilir değildir ve bu ülkeler şimdi, kendi sonlarını getirecek ikiz krizle yüzleşmektedir.

Birincisi, yeni petrol keşifleri, tükenmekte olan mevcut kaynakların yerini alabilecek ölçekte değil. Fosil yakıt rezervleriyle ilgili tahmin yürütmek, rekabet halinde hesaplama yöntemleri içeren siyasi-teknik bir süreç olsa da kaynakların azaldığı bir çağa girmektediriz gibi görünüyor.⁹ Dünyanın fosil yakıt depoları tükenmeyecek. Fakat kömür ve petrol az bulunur hale geldikçe ve bunları çıkartmak zorlaştıkça, çıkartılmaları için gereken maliyet ve enerji sarfiyatı, bilmediğimiz sonuçlarıyla

9 Bkz. Sonuç bölümü.

birlikte, fosil yakıtlar döneminin sonunu getirecek.¹⁰ Jean-Paul Sartre'ın bir defasında tarif ettiği gibi, dünyanın “diğer canlılar tarafından insanlara miras bırakılmış sermaye” deposu, dikkat çekecek derecede kısa bir süre içinde tüketilecek.¹¹ Eskiden en kolay çıkartılan fosil yakıt olan, ancak şimdilerde arzının artması en zor yakıt haline gelmiş petrol hususunda, modern petrol endüstrisinin başladığı 1860'larla 2010 arasında geçen 150 yıl boyunca tüketilen miktarın yarısından fazlasının, 1980'den sonraki 30 yıl boyunca harcandığını söyleyebiliriz.¹² İnsanlık tarihi perspektifinden bakılacak olursa fosil yakıtlar çağı şimdilerde kısa bir ara gibi görünüyor.

İkinci kriz ise insanlığın bu enerji kaynaklarını tüketerek, ABD Başkanı'nın Bilim Danışma Kurulu'nun neredeyse yarım yüzyıl önce, 1965'te uyardığı gibi, “farkında olmadan çok büyük bir jeofiziksel deney yapmakta” olduğudur. İnsanlık, geçtiğimiz 500 milyon yıl boyunca dünyada birikmiş fosil yakıtları birkaç nesilde yakarak, 2000 yılında atmosferdeki CO₂ miktarını %25 oranında artıracak ölçüde karbon dioksiti atmosfere yaydı. 1965 raporu şöyle uyarmaktaydı: “Bu iklim koşullarında ölçülebilir ve belki dikkat çekici değişikliklere yol açmaya yeterli.” Ayrıca bu değişiklik, “insanın bakış açısından zararlı olabilir” diye eklenmişti.¹³ Deney beklenenden daha

10 Vaclav Smil, *Energy in Nature and Society: General Energetics of Complex Systems*, Cambridge, MA: MIT Press, 2008: 204. Kaynakların çıkarılması zorlaştıkça, fosil enerji üretmek için gereken enerji miktarındaki artış, azalan EROI (energy return on energy invested [yatırılan enerji için enerji getirisi]) diye bilinen problem için bkz. a.g.e.: 275-80.

11 Jean-Paul Sartre, *Critique of Dialectical Reason*, cilt 1, *Theory of Practical Ensembles*, Londra: Verso, 1977:154.

12 Yakın bir tarihe kadar, kömür rezervlerinin, yüzlerce yıl yetecek kaynakla, petrolden daha çok dayanacağı kabul edilirdi. Yeni çalışmalar, tahmini kömür rezervinin petrolden de daha az güvenilir olduğunu, ABD'deki üretimin şimdiden tepe noktasına ulaştığını ve düşmeye başladığını, küresel üretimin de 2025 gibi erken bir tarihte tepe noktasına ulaşacağını ileri sürüyor. Werner Zittel ve Jörg Schindler, 'Coal: Resources and Future Production', EWG Paper no. 1/01, 10 Temmuz 2007, www.energywatchgroup.org adresinde mevcut.

13 R. Revelle, W. Broecker, H. Craig, C. D. Keeling ve J. Smagorinsky, 'Atmospheric Carbon Dioxide', *Restoring the Quality of Our Environment: Report of the Environmental Pollution Panel* içinde, Washington: White

hızlı bir şekilde ilerledi. Endüstri çağıının başlangıcından beri atmosferdeki karbon dioksit oranı %40 oranında arttı ve bu artışın yarısı 1970'lerin sonundan itibaren meydana geldi. Neticede dünyanın ikliminde meydana gelen değişiklikler, bunun yalnızca insanın bakış açısından zararlı olacağının değil, gezegen ölçeğinde yıkıcı olacağının belirtilerini vermektedir.¹⁴ Petrolün demokrasi için temsil ettiği daha büyük bir sınır, fosil yakıtlar çağını yönetmek için ve bir ölçüde bu enerji formlarının bir ürünü olarak ortaya çıkmış olan siyasi sistemin, kendisinin sonunu getirecek olayların üzerine gitmekten aciz olabileceği ihtimalidir.¹⁵

Karbonu takip etmek demek, demokrasi uzmanlarının idealist şemasını materyalist bir şemayla değiştirmek ya da siyasi sonuçları, onları belirleyen enerji formlarına kadar geri götürmek demek değildir – sanki karbonun güçleri, petrol kuyusu ya da kömür damarından, devleti kontrol edenlerin ellerine değişmeden iletiliyormuş gibi. Onu topraktan çıkaranların yaptığı işten başlayarak karbonun kendisi dönüştürülmelidir. Bu dönüşümler, bağlantılar kurmayı ve birlikler inşa etmeyi gerektirir – maddesel ve ideal, ekonomik ve siyasal, doğal ve toplumsal, insani ve insani olmayan ya da şiddet ve temsil arasında herhangi

House, President's Science Advisory Committee, November 1965: 126–7.

14 İklim Değişimi Üzerine Hükümetlerarası Panel, *Dördüncü Değerlendirme Raporu*, 2007, www.ipcc.ch adresinde mevcut. James Hansen ve çalışma arkadaşlarının paleoiklim verileri üzerine araştırmalarına göre, buz erimesindeki geri besleme döngüleri, potansiyel olarak dehşet verici sonuçları olacak, çok daha şiddetli iklim değişimini zorlayarak buz örtüsü kaybında ani bir hızlanmaya neden olabilir. Bu bulgular IPCC'nin acil uyarılarını bile saçma derecede iyimser kılıyor. James Hansen, Makiko Sato, Pushker Kharecha, Gary Russell, David W. Lea ve Mark Siddall, 'Climate Change and Trace Gases', *Philosophical Transactions of the Royal Society A*, cilt 365, 2007: 1,925–54.

15 Elmer Altvater bu ikiz tehdidin berrak bir değerlendirmesini yapıyor ve bu tehditlerin kapitalizmin mantığı ve fosil enerjinin fiziksel özellikleri arasındaki mutabakat döneminin sonunu temsil ettiğini ileri sürüyor. ('The Social and Natural Environment of Fossil Capitalism,' *Socialist Register* 43, 2007: 37–59). Takip eden bölümlerde bu fiziksel özelliklerin – örneğin, petrolün taşınabilirliği kömüründen oldukça farklıdır –, değişmeyen bir mantığa sahip tarihsel süreç olarak kapitalizm fikrine uyması zor olan farklı bir değerlendirmesini sunuyorum.

bir bölünmeyi gözetmeyen bağlantılar ve birlikler. Bu bağlantılar, bir iktidar biçimini diğerine dönüştürmeyi mümkün kılar. Fosil yakıtları kullanmak ve demokratik taleplerde bulunmak arasındaki ara bağlantıları anlayabilmek, bu bağlantıların nasıl oluştuğunu, yarattıkları hassasiyetleri ve imkânları, otoritenin özellikle etkili olduğu dar geçiş noktalarını takip etmeyi gerektirir.¹⁶ Siyasal olanaklar, enerjinin akış ve yoğunluğunun farklı biçimlerde organize edilmesiyle genişledi veya daraldı. Bu olanaklar da insanların, finansın, uzmanlığın ve şiddetin, enerjinin dağıtımını ve kontrolüyle ilişkili olarak bir araya getirilen tanzimleriyle çoğaldı veya sınırlandırıldı.

Fosil yakıtlardan elde edilen enerji gibi demokratik siyaset de yeni bir olgudur. Başlangıçtan beri iki iktidar türünün gelişimi beraber örülmüştür. Bu kitap, 1. Bölüm'de on dokuzuncu yüzyılın sonları ve yirminci yüzyılın başlarında, Avrupa ve Amerika'da kömür ve kitle siyasetinin yükselişinden başlayarak bu iki iktidar türünün nasıl birleştiklerinin izini sürmektedir. Uzun zamandır hâkim olan anlayışa göre, kömürün yükselişi, toprağın derinlerindeki karbon damarlarına ulaşabilmek için buhar gücünün kullanılmasıyla mümkün olmuş ve büyük ölçekli üretimin ve modern şehirlerin gelişimine yol açmıştır; böylece de madenlerden, fabrikalardan ve modern şehir hayatından demokrasi için mücadele eden güçler doğmuştur. Fakat bu güçler, çoğunlukla tek yanlı bir biçimde "toplumsal hareketler" olarak düşünülmüştür. İşyerlerinde, sendikalarda ve siyasi topluluklarda toplanarak insanların daha eşitlikçi ve demokratik ortak yaşamlar için savaşmalarını sağlayacak siyasal

16 Gavin Bridge, dikkati üretici devletlere ve kaynak lanetine yönelmiş özel odaktan uzaklaşarak, petrolün üretimine, arıtmasına ve dağıtımına bulaşmış, her biri farklı bir siyasal rejim ile yönetilebilecek muhtelif şirket ağlarına, şimdilerde karbonun zapt edilmesi, depolanması ve karbon kredilerinin ticaretine bulaşmış olanlara çekiyor. 'Global Production Networks and the Extractive Sector: Governing Resource-Based Development', *Journal of Economic Geography* 8, 2008: 389-419. Dönüştürüm sosyolojisi ve "zorunlu geçiş noktaları" için bkz. Michel Callon, 'Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Brieuc Bay', ed. John Law, *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* içinde, Londra: Routledge, 1986.

bir bilinç geliştirdikleri söylenir. Bu değerlendirme tek taraflıdır; çünkü bahsedilen siyasal özneliği bütünleştiren araçları ihmal eder ve oligarşik iktidar biçimlerinin maruz kaldığı teknik hassasiyetleri görmezden gelir. 1. Bölüm'ün gösterdiği gibi, kömürden gelen yeni ve muazzam enerji üzerine kurulu sosyo-teknik dünya, özel bir hassasiyet barındırmaktaydı ve etkili demokratik talepleri bütünleştirme araçlarını sağlayan da yoğunlaşmış karbon enerjisi stoklarının hareketiydi.

Enerji akışları ile demokrasinin ortaya çıkışı arasındaki ilişkilerle ilgili bu yeni anlayışı akılda tutarak, 2. Bölüm'de Orta Doğu'da petrol endüstrisinin başlangıcını inceliyorum. Standart tarih, uzak ve çetrefilli konumlarda petrol keşfeden kahraman öncülerin ve Birinci Dünya Savaşı arifesinde, bu stratejik ganimeti ele geçirmek için hareket eden ileri görüşlü devlet adamlarının hikâyesini anlatır. Kömür ve demokrasinin tarihinden öğrendiğim, enerji siyasetinin kaynakları ele geçirmek kadar enerji akışına müdahale etme gücüne sahip olmayı da gerektirdiği bilgisine dayanarak, ben başka bir açıklama öneriyorum. Petrol şirketlerinin, Orta Doğu'da petrol endüstrisinin ortaya çıkışını geciktirmek için nasıl işbirliği yaptıklarını ve siyasetçilerin, ülkelerindeki demokratik güçleri zayıflatmak için, denizaşırı petrolün kontrolüne nasıl bir araç olarak baktıklarını araştırıyorum. Başlangıcından bu yana, Orta Doğu petrolünün tarihi, demokratik siyasetin oluşturulmasının ve bozulmasının bir parçasını oluşturur.

Demokrasiye karşı verilen mücadele Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışını tetikledi, savaşın sonucunda Milletler Cemiyeti ve Orta Doğu'nun petrol bölgelerini kontrol edecek yeni bir çark ortaya çıktı – Milletler Cemiyeti Manda Rejimi sistemi. Bu olaylar, genellikle Başkan Woodrow Wilson'un demokratik bir prensibi, kendi kaderini tayin hakkını savunan "On Dört Madde"sinin idealizmi ile Orta Doğu'nun başlıca petrol bölgelerini, özellikle de Irak'ı kontrol altına almış Avrupalı güçlerin çıkarları arasında bir savaş olarak tarif edilir. 3. Bölüm, savaş zamanında Avrupa Solu'nun emperyalizmin ve hammadde temininin daha demokratik bir denetimi için yürüttüğü mücadelenin, "yönetilenin rızasının" üretildiği demokratik olmayan bir düzeneğe

dönüştürülüşünü anlatan farklı bir tarih sunuyor. İmparatorluğun hükümlerliği için “rızanın” üretildiği en önemli yer Irak’tı. 4. Bölüm’de, Irak’taki ve Orta Doğu’nun başka bölgelerindeki siyasal güçlerin bu duruma nasıl yanıt verdiğini ve Irak’ın petrol rezervleri üzerindeki hâkimiyetin nasıl biçimlendiğini inceliyorum. Takip eden dönemde, Irak ve komşu ülkelerde bir petrol endüstrisinin inşa edilmesiyle birlikte, demokratik siyasal hak taleplerini organize etmek için yeni imkânlar oluştu. Aynı zamanda da, enerji akışlarının bölüşümü ve hacmi, bu taleplerin gelişmesini giderek zorlaştırdı.

“Demokrasi” terimi iki çeşit anlama sahip olabilir. Daha adaletli ve eşitlikçi bir toplumsal dünya için etkin hak taleplerinde bulunma yollarına işaret edebilir. Ya da toplumsal dünyayı bölererek, genel fikir birliğini, daha fazla eşitlik ve adalet için getirilen talepleri sınırlandırmakta araç olarak kullanan bir halk yönetimi şekli anlamına gelebilir. Böyle sınırlar, bazı alanlar genel iradeye tabi kamu meseleleri olarak kabul edilirken, diğer alanların alternatif yönetim usulleri ile idare edilmesiyle oluşur. Örneğin, idari uygulama mülkiyet kurallarıyla düzenlenen özel alanı, doğanın kanunlarıyla düzenlenen doğal dünyayı ya da ekonomi prensipleri ile düzenlenen piyasaları ayırabilir. Demokratik mücadeleler, başkalarının özel (işverenlerce ödenen ücretlerin düzeyi gibi), doğal (doğal kaynakların tüketilmesi ya da atmosferdeki gazların mahiyeti gibi) ya da piyasa kurallarına tabi meseleler (finansal spekülasyon gibi) olduğunu iddia ettikleri sorunları, kamu meselesi olarak kabul ettirmeye çalışması ile konuların dağılımı üzerine bir savaş haline gelir. Yirminci yüzyılın ortalarında bu “dağılım mantığı”, kuralları alternatif siyasal talepleri sınırlandıran, yeni büyük bir yönetim alanı belirlemeye başladı: “Ekonomi” olarak tanınmaya başlanan alan.¹⁷

5. Bölüm, ekonominin yirminci yüzyılın ortalarında siyasetin yeni bir nesnesi haline getirilişinin izini sürüyor (çoğu açıklama, yanlışlığa düşerek ekonominin ortaya çıkışını bir ya da iki

17 Bkz. Jacques Rancière, *Hatred of Democracy*, Londra: Verso, 2006. Burada Rancière, demokratik mücadeleleri bazı meseleleri kamusal, diğerlerini özel olarak tayin eden dağılım mantığına karşı bir savaş olarak ele alır.

yüzyıl önceye yerleştirir). Ayrıca bu bölüm, giderek artan miktarda petrol formunda düşük maliyetli karbon enerjisi üretiminin, bu yeni usul siyasal hesaplama ve demokratik yönetim biçimine nasıl iştirak ettiğini de inceliyor. Kömür çağında yönetim şeklinin niteliği olan maddi hesaplama biçimlerinin aksine petrol bolluğunun olanak verdiği yeni hesaplamalar, ortak yaşamı alışılmamış bir ilkeye, yani sınırsız ekonomik büyüme ilkesine dayanarak idare etme yollarına izin verdi. Ekonomik büyümenin işletilmesi, karbon demokrasilerin yönetiminde yeni akıl yürütme biçimleri ve düzenleme usulleri sağladı.

Ekonominin hazırlanışı, ulus devlet düzeyinde maddi hayatı düzenleme yolları sağlarken birçoklarının iki dünya savaşı arasındaki dönemde yaşanan demokrasi krizinden sorumlu tuttuğu güçleri kontrol etmekten acizdi: Spekülatif hareketiyle, Avrupa finansal ve siyasal sisteminin çöküşüne neden olan uluslararası özel sermaye akışları. Bu noktada da petrolün, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, uluslararası sermayeyi kontrol etmek için yeni bir yöntem tesis edilmesinin altına imzasını atarak bir cevap sağladığı görünüyordu. Ulusal ekonominin hazırlanışının yanı sıra, 5. Bölüm, özel uluslararası bankaların spekülasyon tehdidini zapt etmek için planlanmış uluslararası finansal mekanizmanın inşa edilmesinin izini sürüyor – demokratik siyasete karşı, yirminci yüzyılın takip eden dönemlerinde yeni ölçekte tekrar ortaya çıkacak olan bir tehdit. Yeni kontrol mekanizması kısmen petrol akışlarının yönetimiyle işlediğinden ve Orta Doğu dünya petrolünün asıl kaynağı haline geldiğinden dolayı, bölgeyi emperyal egemenlik altında organize etmek Batı'da bir yönetim şekli olarak demokrasinin imkânı için tekrar önem arz etmekteydi. Savaş sonrası dönemde, Orta Doğu petrolünü Birleşik Devletler tarafından yürütülen “uluslararası vesayet” altına alma girişimleri, petrol şirketlerince daha basit bir çerçeveye, “Soğuk Savaş” ile değiştirilmek üzere engellendi. Bazı bölgeleri demokratik taleplerin geliştirilmesi için uygun-suz arenalar olarak tayin eden dağılım mantığı, Orta Doğu'yu tam da böyle bir bölge olarak kapsama dâhil etti.

Benim karbon demokrasi ile ilgili yaptığım açıklama, kömüre bağımlılığın yarattığı hassasiyetler ve etkili demokratik taleplerde bulunma gücü arasındaki basit bağlantıyı takip ederek başladı. Fakat kitaptaki bu nokta ile birlikte, açıklamanın boyutları, kömürden giderek artan petrol kullanımına geçişi, kat be kat büyümüş enerji üretim ve dağıtım ağlarını, bol bulunan fosil yakıtların mümkün kıldığı yeni ortak yaşama biçimlerini ve petrol üretimine dayanan, hızla genişleyen mal ve finans dolaşımını yansıtarak çoğaldı.

6. Bölüm'de Irak'a ve Orta Doğu'nun daha geniş bir bölüme, 1950'ler ve 1960'larda yerel siyasal mücadelelerin nasıl petrolün kontrolü üzerine petrol şirketleri ile mücadelelere dönüştüğünü inceleyerek geri dönüyorum. OPEC'in yükselişinin tarihinin yanı sıra, petrol üreten ülkelerin, önce yabancı şirketlerin ürettiği petrolün vergilendirme oranları üzerindeki, sonra da bu şirketlerin mülkiyeti ve işletimi üzerindeki kontrol hakkını savunma çabalarını yönlendirmede milliyetçi güçlerin üstlendikleri rol iyi bilinir. Fakat karbon demokrasi bakış açısından, bu hikâyenin yeni veçhelerini vurgulamalıyız. Bu bölüm, petrol üzerine sürdürülen savaşın rafineriler, boru hatları, nakliyat güzergâhları ve bunlara düzenlenen sabotajlar düzeyinde izini sürüyor. İran'dan başlayarak, petrol ülkelerinin ileri teknoloji silah alımının, petrol gelirlerinin geri kazanımı için nasıl eşsiz bir şekilde uyarlanmış bir düzenek sağlayabildiğini, yeni "güvenlik" doktrinlerinin silah satışı ile nasıl paketlenildiğini araştırıyor ve Orta Doğu'da petrol sorununu, Batı'daki demokratik siyasal taleplerin yönetiminde yürütülen yeni yöntemlerle ilişkilendiriyor. 7. Bölüm'de incelendiği gibi, bu gelişmeler 1973-74 krizine neden olmuştu. Yanıltıcı bir şekilde, basitçe "petrol krizi" olarak adlandırılan bu dönemin esas olayları, uluslararası finansın, ulusal ekonomilerin ve enerji akışlarının yönetim usullerinde, Batı'nın zayıflamış karbon demokrasisini Orta Doğu'nun petrol ülkeleri ile yeni bir ilişkiye sokarak bir dönüşüme yol açmıştı. ABD'nin petrol üreten devletlerle ilişkilerindeki değişim de, "ekonominin" ortak yaşamı yönetmenin

demokratik biçimi olarak işletilmesine karşı olan sağ siyasal kuvvetlere, toplumsal dünyanın bölümlerini demokratik tartışmanın erişemeyeceği alanlara yerleştirmek için daha etkili araçlar sağlayarak “piyasanın” yasalarını alternatif bir yönetim teknolojisi olarak yeniden tanııp genişletmesine izin vermişti.

Takip eden otuz yıl boyunca, 1979’da İran’daki İslam Devrimi’nden 2011 baharındaki Arap ayaklanmalarına kadar, Orta Doğu ile ilgili petrol ve demokrasi tartışmalarına iki tema hâkim olageldi. Birincisi, birçoklarına göre daha demokratik siyaset biçimlerinin inşasına engel teşkil ediyormuş gibi görünen İslamcı siyasal hareketlerin yükselişiydi. Diğeri ise, petrol ülkelerinin sürüklendiği yükselen askeri şiddet düzeyiydi – özellikle 2003’te ABD’nin Irak’ı işgali ile sonuçlanan Körfez’deki savaşlar dizisi. Bu dönemin popüler okuması, dönemin dinamiğini, sermayenin küreselleştirici kuvvetleri ile kavimsel ve dini kimliklerin bağnaz güçleri ya da “Cihat’a karşı McDünya” arasındaki çatışma olarak tarif etti. 8. Bölüm, petrol, sözde küreselleşme, siyasal İslam’ın güçleri arasındaki bağlantıları düşünmenin yeni bir yolunu, “McCihat” kavramını kullanarak öneriyor.

Sonuç bölümünde karbon demokrasinin güncel sınırlarına geri dönüyorum: Bol, düşük maliyetli karbon enerjisi çağının, tükenmiş petrol alanlarını yeni buluşlarla değiştirmenin zorluğu derinleştikçe, yeni buluşlar giderek pahalı ve işletmek için enerji tüketen hale geldikçe yaklaşan sonuna ve mevcut demokratik yönetim biçimleri, gezegenin uzun vadeli geleceğini korumaya yönelik önlemler almakta dirayetsizlik gösterdikçe ivme kazanan iklim bunalımı tehdidinde. Bu sorunların etrafındaki teknik belirsizliğin, nasıl demokratik tartışma alanını işgal eden belirli bir akıl yürütme biçimine – ekonomik hesaplamanın mantığına – izin verdiğini gösteriyorum. Bu kitapta peşine düşülen, karbon demokrasi adını verdiğim sosyo-teknik anlayışın, ortak geleceğimizi şekillendirmede önümüzde duran bu engeli aşmak için daha iyi bir yol önerdiğini savunuyorum.

DEMOKRASİ MAKİNELERİ

Petrol ve demokrasi meselesini anlamanın yolu kömür ve demokrasi meselesinden geçmektedir. Modern kitle siyaseti, enerjiyi yeni bir ölçekte kullanan yaşam biçimlerinin gelişmesiyle mümkün oldu. Kömürün işlenmesi ile kaynağı on dokuzuncu yüzyıl boyunca katlanarak artmaya başlayan termodinamik bir kuvvet sağlandı. Endüstriyel yaşam, eski otorite ve iktidar biçimlerini tahrip ettikçe ortaya çıkan demokrasi, bazen bu değişimin bir sonucu olarak tarif edilir. Ancak demokratik siyasal haklar talep etme kudreti, yalnızca kömürün yükselişinin bir yan ürünü değildi. İnsanlar, yeni enerji sisteminin içinden eyleme gücünü ele geçirerek siyasal talepleri başarılı bir şekilde bir araya getirebildiler. Sistemin işlem süreçlerini kullanarak kendilerini siyasi bir makineye dönüştürdüler. Siyasal gücün bu şekilde kurulduğu süreçler, kömür ile beslenen ortak yaşamdan kademeli olarak petrol üzerine inşa edilen toplumsal ve teknik dünyaya geçişle birlikte zayıfladı.

BÖMÜLÜ GÜNEŞ IŞIĞI

200 yıl öncesine kadar insan varoluşunu sürdürebilmek için gereken enerjinin hemen hepsi, gücünü güneşten alan yenilenebilir

kaynaklardan gelmekteydi. Güneş enerjisi insanlara yakıt sağlamak için tahıla ve başka mahsullere, hayvanları işgücü ve insanlara yönelik başkaca yakıtlar olarak kullanılmak üzere yetiştirmek için otağa, yakacak odun için ağaçlığa, ulaşımı ve araçları yürüten rüzgâr enerjisine ve su gücüne dönüştürülmekteydi. Dünyanın büyük bir bölümü için güneş ışıınının yenilenebilir biçimlerde zapt edilmesi, belki de yirminci yüzyılın ortalarına kadar ana enerji kaynağını tedarik etmeye devam etti (Çin ve Hindistan'ın varlığını sürdürebilen kırsal yaşam biçimleri oluşturabilmekteki başarıları sayesinde, ancak 2008'de dünyanın kentsel nüfusu kırsal nüfusunu sayıca geçti). Fakat bu organik kaynaklar, yaklaşık olarak 1800'den itibaren, son derece yoğunlaşmış halde bulunan gömülü güneş enerjisi depolarıyla kademeli olarak yer değiştirdi. Bu karbon yatakları, 150 ila 350 milyon yıl önce, sulak ve oksijensiz ortamlardaki turbalık bitkiler ve deniz organizmaları, karbonun atmosfere karbon dioksit olarak geri döndüğü normal süreci kesintiye uğratabilecek şekilde bozduğunda yerleşmişti. Bozunmuş biokütle, normal süreçten geçmek yerine nispeten nadir bulunan, ancak olağanüstü güçlü kömür ve petrol birikintileri olarak yoğunlaştı.¹

İnsanlar kömürden eski çağlardan beri faydalanmaktaydı, ancak sadece sınırlı bir ölçekte. Bu sınır, yakıtı üretmek için gereken enerji belirledi – petrol şirketleri dünyanın en erişilmez petrol yataklarını işletmeye çalıştığı için bugün de böyle bir sınıra yaklaşmaktadır. Madenler, derin ocaklarda hayvan grupları vasıtasıyla pompalanan yer altı suları ile dolmaya yatkındı. Belirli bir derinlikte, kazılan yerleri kuru tutmak oradaki madeni çıkarmaktan daha fazla enerji gerektirmekteydi. Ağaç eksikliğinin kömür fiyatlarını artırdığı ve kömürün nakliye

1 E. A. Wrigley, 'Two Kinds of Capitalism, Two Kinds of Growth', *Poverty, Progress, and Population* içinde, Cambridge, UK: CUP, 2004: 68–86. Dünyanın temel ticari enerji kaynağı olarak kömür, ağaç ve başka biokütle malzemelerinin yerini 1880'ler gibi erken bir dönemde aldı, ancak yirminci yüzyılın ortalarına kadar bu fosil enerjinin çoğunluğu yalnızca birkaç ülke tarafından tüketilmekteydi. Bruce Podobnik, *Global Energy Shifts: Fostering Sustainability in a Turbulent Age*, Philadelphia: Temple University Press, 2006: 5.

maliyetini düşürmek için sıkı bir su yolu ağı geliştirilen Britanya'da, Newcomen'in atmosferik basınçlı buhar makinesi bu sınırı aştı. 1712'de piyasaya sürülen bu makine, vakum pompasını çalıştıran buharı üretmek için madendeki kömürü kullanmaktaydı ve böylece madencilerin ürettikleri enerjiden daha azını kullanarak daha derinlerde kazı yapabilmelerini sağladı.² Makine verimsizdi, yaktığı enerjinin ancak yüzde birinden azını faydalı harekete çevirmekte ve büyük miktarda kömür harcamaktaydı. Bununla birlikte, madenlerde artık bol miktarda atık kömür bulunduğu için pompanın verimliliğini kanıtlamaya pek de ihtiyaç yoktu. 1775'e gelindiğinde, Boulton ve Watt ayrı kondansatörü olan daha verimli bir tasarımı piyasaya sürüp patentini aldılar. Bu tasarım, öncelikle kömürün seyrek olduğu yerlerde, özellikle demir izabesinde ve Cornwall'daki bakır ve kalay madenlerinde benimsendi. Patent bir süre başka ilerlemeleri geciktirmiş olabilir, ancak 1800'de patentün vadesinin bitmesiyle Cornwall'lı maden mühendisleri daha verimli yüksek basınçlı makineler geliştirdiler. Böylece buhar gücü, hem üretimde hem de nakliyede hayvan ve su gücünden daha yaygın bir biçimde kullanılır oldu.³

Kömür ve buhar gücünün birleşimine dayanan bir enerji sistemine geçilmesi için üçüncü bir bileşen daha gerekmektedir – pompa ve başka madencilik araç gereçlerinin hammaddesi olan demir. Daha önce odun kömürünün yüksek ısı işlemine muhtaç olan demir üretiminin sınırları, küçük bir izabe fırını işletmek

2 Rolf Peter Sieferle, *The Subterranean Forest: Energy Systems and the Industrial Revolution*, Cambridge, UK: White Horse Press, 2001: 78–89; ve 'Why Did Industrialization Start in Europe (and not in China)?' ed. Rolf Peter Sieferle ve Helga Breuninger, *Agriculture, Population and Economic Development in China and Europe* içinde, Stuttgart: Breuninger-Stiftung, 2003. Ayrıca bkz. Smil, *Energy in Nature and Society*.

3 Alessandro Nuvolari ve Bart Verspagen, 'Technical Choice, Innovation and British Steam Engineering, 1800–1850', *Economic History Review* 62, 2009: 685–710; Alessandro Nuvolari, Bart Verspagen ve Nick von Tunzelmann, 'The Early Diffusion of the Steam Engine in Britain, 1700–1800: A Reappraisal', *Cliometrica*, 5 Mart 2011, 1–31; Alessandro Nuvolari, 'Collective Invention During the British Industrial Revolution: The Case of the Cornish Pumping Engine', *Cambridge Journal of Economics* 28, 2004: 347–63.

için bile gerekli olan büyük ağaçlık alanlarla belirlenmişti. On sekizinci yüzyılın sonuna gelindiğinde demir izabe fırınları, zor bir işlem olan kok kömürü ile eritmeyi, buharla çalıştırılan kömüklerin yardımıyla iyice öğrenmişti, böylece demir üretimi artmış olan kömür arzına ayak uydurabildi. Cornwall'ın yüksek basınç makineleri,⁴ ilk işlevi kömürün taşınması olan buharlı demiryolları inşa edilmesi için, demir ve kömür ile o zaman birleştirildi. Bol miktarda bulunan enerji kaynağı artık, suyla çalıştırılan üretimden buharla çalıştırılan üretime geçişi hızlandıracak şekilde, kömür madeninden en yakındaki endüstri tesisinin suyoluna yığın halinde hareket ettirilebildi.

Enerji arzı, hayvanların kas gücünün ve ağaçlık alanların yenilenme hızının sınırlarından kurtularak doğrusal yerine üstsel bir biçimde büyümeye başladı. İnsan toplumları, bir yıldaki artışın önceki yıldan büyük olduğu, ani bir teknik atılım ya da yeni toprakların hızla sömürgeleştirilmesi nedeniyle büyümenin üstsel bir hız kazandığı dönemleri geçmişte görmüştü. Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyıldaki artış farklıydı. Teknik yeniliklere ve daha sonra değineceğimiz gibi, dünya yüzeyinin hâkimiyet alındaki bölümlerine eklenen yeni büyük alanlara üçüncü bir boyut eklenmişti: Yer altı karbon depoları. Daha önceki hızlanan büyüme patlamaları bir ya da iki nesil sürmekteyken, dünyanın fosil yakıt depolarına daha önce görülmemiş şekilde ulaşabilme ve bu yakıtları hızla tüketme kabiliyeti, bu üstsel büyümenin yirmi birinci yüzyılın başlarına kadar, yani 200 yılı aşkın bir süre boyunca devam etmesini sağladı.⁵ Üretilen enerji miktarı olağanüstüydü. Bugün neredeyse tükenmiş olan Britanya'nın kömür rezervleri, Suudi Arabistan'ın toplam petrol üretimine eşit miktarda enerji üretti. Bu miktar Britanya endüstrisinin hareket gücünün, her on yılda %50 civarında büyümesine olanak vererek, 1800'de neredeyse tamamen suyla

4 Richard Trevithick (1771-1833) tarafından geliştirilen bu makine, Cornish Engine olarak bilinir. Cornish, İngiltere'nin güney batısında yer alan Cornwall bölgesine ait anlamında ya da orali insanları ve bu bölgenin dilini belirtmek için kullanılır. (ç.n.)

5 Sieferle, 'Why Did Industrialization Start?': 17-18.

çalıştırılan, tahmini 170 000 beygircücünden, 1870'de yaklaşık 2,2 milyon beygircücüne ve 1907'de 10,5 milyona çıkmasını sağladı. Fosil yakıtların elektrik gücü üretiminde kullanılmasını da kapsayan sonraki artışlar ise bu büyümeyi gölgede bıraktı. 1907'deki 10,5 milyon beygircücü, 1,56 milyon beygircücünde elektrik üretimi kapasitesini de kapsamaktaydı. Yalnızca bu sektör, 1950'ye gelindiğinde 22 milyon beygircücü (15 000 megawatt) seviyesine, 1977'de ise 100 milyon beygircücü (70 000 megawatt) seviyesine kadar çıktı.⁶

Sürekli artan enerji arzı, zaman ve mekânın içindeki insan ilişkilerini, yeni kitle siyaseti biçimlerine izin verecek şekilde değiştirdi. Endüstri öncesi hayatı besleyen güneş ışıını çok daha zayıf bir enerji türü olduğundan, bu türü insanın kullanabileceği bir hale dönüştürmek oldukça büyük bir arazi gerektirmekteydi. Enerji ihtiyacı, görece dağınık insan yerleşim şekillerini teşvik etti – ırmak kenarlarında, çayırıklara yakın ve yakıt sağlayacak büyük ormanlık toprakların çevresinde. Enerji üretiminin zaman ölçütü, mahsulün fotosentez hızına, hayvanların yaşam süresine, ağaç topluluklarının ve otlakların yenilenmesine bağlıydı.⁷ Fosil yakıtlarda, tam tersine zaman ve mekân sanki yoğunlaşmış bir formda sıkıştırılmış gibiydi. Bu sıkışma, bugün kullanılan bir litre petrolün, öncül malzeme olarak eskiden kalma yirmi beş metrik tonluk deniz yaşamı gerektirdiğini, ya da bugün bir yılda tüketilen fosil yakıt miktarının üretimi için, yüz yıl boyunca bütün dünyada yetişmiş hayvan ve

6 John W. Kanefsky, 'Motive Power in British Industry and the Accuracy of the 1870 Factory Return', *Economic History Review* 32: 3, Ağustos 1979: 374. 1973'ten sonra artış hızı yavaşlamaya başladı, 2009 itibarıyla 85.000 MW değerine ulaştı (istatistikler www.decc.gov.uk adresinden alınmıştır). Şimdi kalan birkaç madenle birlikte oldukça yavaşlayan İngiliz kömür üretiminin tahmini en yüksek toplam değeri 29 Gt (milyar metrik ton) olarak ön görülüyor. David Rutledge, 'Estimating Long-Term World Coal Production with Logit and Probit Transforms', *International Journal of Coal Geology* 85: 1, 2011: 23–33. Ton başına 27 GJ olan nominal enerji değerinde bu Suudi Arabistan'ın 1936 ile 2008 arasındaki toplam petrol üretimine (petrol varili başına 6,1 GJ [karşılığı] olan nominal enerji değeri ile 128 Gb [milyar varil] olarak tahmin ediliyor) eşittir.

7 Wrigley, 'Two Kinds of Capitalism': 75.

bitki yaşamına denk miktarda organik madde gerektiğini göz önünde bulundurarak tasavvur edilebilir.⁸ Kömür ve petrol, on yıllar boyunca gelişmiş organik kaynağa ve dönümlerce biokütleyle eşdeğer enerji stokunu yoğun, taşınabilir halde mevcut kıldı.

Bu dönüşüm, kitlelerin birincil enerji üretimi için gereken geniş toprak alanlarına bağımlılığını ortadan kaldırdı. Pişirme, ısınma ve endüstriyel işlemler için kullanılan ağaca dayanan bölgeler, ağaçlık alanların büyüklüğü ve yakınlığının belirlediği sınırlardan kurtuldu. Büyük Britanya’da odunun kömür ile yer değiştirmesi, enerji halen güneş ısınımına dayanıyor olsaydı mevcut ağaçlık alanlardan kat kat fazla miktarda orman gerektirecek enerji yarattı. Bir bakıma kömür, 1820’ye gelindiğinde ülkenin bütün yüz ölçümüne eşit miktarda ağaçlık alanı kurtardı. 1840’a gelindiğinde ise kömür, ülke yüz ölçümünün iki katı kadar ormanlık alandan edinilebilecek enerjiyi sağlamak-taydı; bu alan 1860’lar ve 1890’larda yine iki katına çıktı. Bu yeni, toplumsal hareket sağlayan metabolizma sayesinde artık kitlenin çoğunluğu, tarımsal alana direk erişimi olmadan, büyüklüğü enerji kaynağı ile sınırlı olmayan kentlerde toplanabildi.⁹

DEMOKRASİ VE SÖMÜRGE

Başkaca yenilenebilir enerji kaynakları ve odun kullanımından kömür kullanımına geçiş, 1800’den sonra Kuzey ve Orta Avrupa’nın kalkınması ile Çin, Hindistan, Osmanlı İmparatorluğu ve o zamana kadar benzer yaşam standartlarına sahip bölgelerin kalkınması arasındaki “büyük ayrışmanın” temelini oluşturur. Dünyanın başka kısımları da toprak eksikliğini gidermek ya da yeni enerji kaynakları geliştirmek için benzer baskılarla karşılaşmışlardı ve Çin de büyük kömür rezervlerine sahipti.

- 8 Jeffrey S. Dukes, ‘Burning Buried Sunshine: Human Consumption of Ancient Solar Energy’, *Climatic Change* 61: 1–2, Kasım 2003: 33–41 (değerler 1997 tarihli); Helmut Haberl, ‘The Global Socioeconomic Energetic Metabolism as a Sustainability Problem’, *Energy* 31: 1, 2006: 87–99.
- 9 Sieferle, *Subterranean Forest*; Kenneth Pomeranz, *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*, Princeton: Princeton University Press, 2000; Haberl, ‘Global Socioeconomic Energetic Metabolism’.

Fakat Çin'in kömür yataklarının gelişimi farklı teknik engellerle karşılaştı ve bu kömür yatakları, taşıtların seyrine elverişli su yolları ile nüfusun toplandığı ana merkezlere bağlı değildi. Bu bölgeler başka çözümler aradılar, ancak bu çözümler, katlanarak büyüeyebilen bir enerji sistemine geçişi tetikleyemedi.¹⁰

Dünyanın diğer bölgeleri başlangıçta başka yollarda devam etmiş olsa da, yeni enerji rejimine geçiş, hiçbir şekilde yalnızca Avrupa ile sınırlı bir olay değildi. Başlangıcından beri, dünyanın bir bölgesinde ortaya çıkan ve geometrik bir büyüme hızında enerji tüketen yaşam biçimleri, başka birçok yerde de hayat tarzlarının değişimini zorunlu kılmaktaydı. Kömür önceden öngörüleemeyecek miktarda ve yoğunlukta termal ve mekanik enerjiyi mevcut hale getirdi, ancak bu enerjiyi işe çevirebilecek yollar olmadığında, enerjinin kendisinin bir faydası yoktu. Bu enerjinin üretimde kullanılabilmesi için temin edilen endüstriyel hammadde miktarında büyük bir artış gerekmekteydi. Bu hammaddelerin birçoğunun, örneğin pamuğun üretimi hala dağınık, organik (insan gücü de dâhil olmak üzere) enerjiye dayanmaktaydı. Böylece, yer altı depolarının açılması ile işlem enerjisini sağlamak için gereken arazi alanı azalırken, miktarı giderek artan enerjinin uygulanacağı maddelerin üretimi için çok daha geniş yüzey alanlarına ihtiyaç duyuldu. Endüstriyel ürünlerin üretiminde çalışan işgücü artarken ve kendi enerjilerini sağlayacak besini yetiştiremez hale gelirken, endüstrileşen bölgelerin dışında kalan alanlar ve nüfuslar, işgücüne enerji sunabilmek, özellikle de şeker gibi biçimlerde yoğunlaştırılmış besin enerjisi sağlayabilmek için organize edilmeliydi.

Genelde endüstrileşmeyi (ve onu takip eden demokrasiyi) fosil yakıtlara dayanan şehirle ilgili bir olgu olarak tasavvur ederiz, ancak endüstrileşme organik enerji biçimlerine dayanan tarımsal – ve sömürgeci – dönüşüme tabiydi. Kuzey Avrupa'da kömür kullanımı, daha önce yakıt arzı için ayrılan ormanlık

10 Pomeranz, *Great Divergence*; Wrigley, 'Two Kinds of Capitalism'; Terje Tvedt, 'Why England and Not China and India? Water Systems and the History of the Industrial Revolution', *Journal of Global History* 5: 1, 2010: 29–50.

alanları kurtararak ve daha çok toprağın işlenmesine, otlak olarak kullanılmasına imkân vererek fazladan tarım alanı yaratılmasına katkıda bulundu. Buna rağmen fosil enerjinin gelişimi, dünyanın Avrupa'nın dışında kalan bölgelerinde, güneş temelli üretime elverişli çok daha geniş yüzölçümünde toprak ile birlikte, daha büyük miktarda insan emeğine muhtaçtı.

İki sebepten ötürü, Avrupa'nın ihtiyacı olan endüstriyel hammaddeler yalnızca ticari ilişkilerle sağlanamadı. Birincisi, kırsal nüfus genellikle kendi toprağını ve emeğini kendi ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde ürün üretmek için kullanmayı tercih etti, böylece ihraç etmek için yalnızca küçük bir üretim fazlası oluşabildi. Avrupa fosil yakıtların doğurduğu ihtiyaçları gidermek için, insanları olağanüstü miktarda güneş temelli üretim yapmaya zorlayacak yöntemlere gerek duydu. İkinci olarak, dünyanın bir bölgesi o bölgeye teknolojik avantaj sağlayacak yeni bir süreç geliştirdiğinde, diğer bölgeler genellikle yeniliği olabildiğince hızlı bir şekilde benimsemişti.¹¹ Kömür temelli sistemin benzerini kurmak ise hem daha zordu hem de taklit edilmemesine daha fazla bağımlıydı. Benzerini kurmak zordu çünkü büyük kömür ve demir kaynakları birkaç yerde toplanmıştı ve kömür sayesinde enerjinin üstselsel biçimde artması, diğer bölgelere göre Avrupa'nın çok daha hızlı bir başlangıç yapmasına imkân tanımıştı. Taklit edilmemesine dayanmaktaydı çünkü Avrupa'nın, pamuk ve şeker gibi güneş enerjisi temelli ürünlere olan gereksinimini karşılayacak geniş denizaşırı bölgeler, kendi fosil yakıt temelli üretim sistemlerini kurabilselerdi, organik enerji sistemlerini kendi ihtiyaçlarını karşılamak için kullanırlardı.

Ticari ilişkilere güvenemeyen Avrupa'nın, denizaşırı ülkelerden malzeme temin etmek için toprağı işleyenlerin yetiştirdikleri ürünlere hâkim olmalarını ve endüstrileşmeye yönelik yerel çabaları engelleyecek alternatif yollara ihtiyacı vardı. Avrupalılar, Yeni Dünya'da şeker ve pamuk üretimine yönelik topraklara sahip olmak için yerel nüfusun mal ve mülklerinin

11 Pomeranz, *Great Divergence*.

topyekûn zapt edilmesine, köle veya sözleşmeli işgücünün dışılmasına güvenmişti. Kırsal nüfusun toplu halde nakledilemeyeceği yerlerde – Hindistan ve Mısır bunların temel örnekleriydi – Avrupalılar ve onların yerel müttefikleri, özel toprak mülkiyeti olarak bilinen yerleşmiş bir istımlâk yöntemine öncülük etti. Bu değişiklikle, ekilecek ekini belirleyen ve üründe özel hâkimiyet iddia eden tek bir iddia sahibinin – artık buna “toprak sahibi” denmekteydi – olduğu bir rejim, eski pay talep etme yöntemlerinin yerini aldı. Bu sömürgeci düzenlemelerle, Avrupa’nın kasaba ve şehirlerindeki kömür temelli yoğun kütle üretiminin gelişimine izin verecek miktarlarda tarımsal mal sağlayacak geniş çaplı güneş temelli üretim güvence altına alındı.

Kömür, endüstrileşme ve sömürgeleşme arasındaki ilişkiler, fosil yakıtlar ve demokrasi arasındaki ilk bağlantılar kümesini ortaya koymaktadır. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda, Avrupa’nın çeşitli yerlerinde ve yerleşimci sömürgelerinde temsili merkezi hükümetler görünmeye başlamıştı. Temsili hükümetlerin savunucuları bunu demokrasiye yönelik bir ilk adım olarak değil, ona oligarşik bir alternatif olarak görmüştü. Bu oligarşide yönetim iktidarı, mülkiyet üzerinde (sadece toprak hâkimiyeti değil, aynı zamanda kadınların, hizmetçilerin ve kölelerin de hâkimiyeti) tasarruf yetkisi olanlara ayrıldı ve bu yetki yönetimin bel bağladığı kazancın geçiş noktalarında onlara güç sağladı, ayrıca kamu meseleleri ile ilgilenmeleri için hak tanıdı. Bu ülkelerin çoğunda mülkiyet vasıfları ve kayıt prosedürleri, seçmenleri yetişkin erkeklerin %30 ila 40’ı ya da yetişkin nüfusun beşte birinden azı ile sınırlandırdı. Dahası birçok durumda, temsilin iktidarın kullanımını meşrulaştırdığı, merkezileştirilmiş bir mali-askeri devletin yükselişi, İngiltere’deki üniversiteleri, kasabaları, şirketleri ve toplulukları yöneten seçilmiş tüzel kuruluşlar gibi seçmenlerine karşı bazen daha açıklanabilir olan farklı dağılık katılım ve özerklik biçimlerinin zayıflamasıyla çakıştı.¹² 1870’lere gelindiğinde, Avrupa

12 Jacques Rancière, *Hatred of Democracy*, Londra ve New York: Verso, 2009; Bernard Manin, ‘The Metamorphoses of Representative Government’, *Economy and Society* 23: 2, 1994: 133–71; ve Mark Knights, *Rep-*

ve yakın Doğu'daki çalkantılar – bunlara İtalya ve Almanya'nın birleşmesi, Fransa'da 3. Cumhuriyet'in kurulması, İspanya'dan Yunanistan'a, Sırbistan'dan Avusturya-Macaristan'a birçok yerde meydana gelen yasal uzlaşmalar veya liberal devrimler, Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki liberal reformlar dâhildi – birçok farklı temsili hükümet yaratmıştı. Bu yasal düzenlemeler, pek çok insanı kamusal yaşamda üstlenilebilecek rollerin dışında bırakmaya devam ederken, birçok durumda işçi sendikalarının ve popüler siyasi partilerin birleşebileceği bir hukuki düzen de sağladı. Özellikle Kuzey ve Batı Avrupa'nın endüstrileşen bölgelerinde, çoğunluğun kamusal yaşamın dışında bırakılmasına ve endüstrileşmenin getirdiği refahtaki büyük eşitsizliklere karşı; kitlesel siyasi hareketler ve organize halde siyasi partiler ortaya çıkmaya ve yeni bir siyaset biçimi yaratılmaya başlandı.¹³

Bu dönemi takip eden ve 1870'lerden Birinci Dünya Savaşı'na kadar olan aralığı kapsayan dönüştürme dönemi, aynı anda hem demokratikleşme çağı hem de imparatorluk çağı olarak adlandırılmaktadır.¹⁴ Yeni, demokratikleştirici siyasal kuvvetlerin seferber edilmesi, öngörülemez miktarda yenilenemez karbon stoku akışının organize edilmesiyle mümkün hale gelmiş olan ortak yaşam biçimleri ile ilişkili olarak, şehirlerdeki ve üretimdeki nüfusun yoğunluğuna bağlıydı. Aynı zamanda, miktarı her on yılda %50 oranında artmış olan fosil yakıtların kullanımı, sömürgeleştirilmiş topraklara hızla yayılan şekilde hâkim olumasını gerektirmekteydi. Bu topraklar, kömür ve buhar gücüne dayanan aynı enerji akış düzenine bağlıydı, ancak kolayca etkili siyasal talepler üretmek için kullanılamayacak biçimlerde. Kömürün yükselişinin neden bazı yerlerde demokrasi, diğer

resentation and Misrepresentation in Later Stuart Britain: Partisanship and Political Culture, Oxford: OUP, 2006. Britanya'da oy verme kısıtlamalarındaki değişiklikler şurada açıklanmaktadır: Neal Blewett, 'The Franchise in the United Kingdom 1885–1918', *Past and Present* 32, Aralık 1965.

13 Geoff Eley, *Forging Democracy: The History of the Left in Europe 1850–2000*, Oxford: OUP, 2002, Eley 1860'lardaki Pan-Avrupa yasal dönüştürmelerinin, demokrasinin yaratılmasında solun daha sonraki rolü için temel teşkil ettiğini vurgulamaktadır.

14 Eric Hobsbawm, *The Age of Empire, 1875–1914*, New York: Vintage, 1989: 88.

lerinde ise sömürgeci tahakküm ürettiğini anlayabilmek için, fosil enerji akışının başarılı ortak taleplerin örgütlenmesinde nasıl kullanılabildiğine daha yakından bakmalıyız.

KARBON KANALLARININ KONTROLÜ

Enerjinin büyük bölümünün oldukça dağınık halde bulunan yenilenebilir kaynaklardan elde edildiği dönemlerde, nüfusun kayda değer bir kısmı enerjinin küçük miktarlarda üretilmesi ve taşınmasıyla ilgili işlerde çalışmaktaydı. Fosil yakıtların büyük ölçekte kullanılmaya başlanmasıyla, özellikle de 1880'lerde elektriğin ortaya çıkışını takip eden dönemde, endüstrileşmiş ülkelerdeki insanların büyük bir çoğunluğu, başkaları tarafından üretilen enerjinin tüketicileri haline geldi ve işlerin büyük bir kısmını, başka bir yerden gelen enerjinin güç verdiği süreçlerin yürütülmesi ve idare edilmesi oluşturdu. Enerjinin üretilmesini ve dağıtılmasını, artık nüfusun çok daha küçük bir bölümü üstlendi ve bu enerji çok büyük miktardaydı.

Enerji kaynaklarının belirli bölgelerde büyük miktarlarda yoğunlaşmış olması, on dokuzuncu yüzyılın sonlarının ve yirminci yüzyılın demokratik siyasetinin inşa edilmesine olanak verecek bir enerji kaynağı aygıtı yaratılmasına sebep oldu. Büyük, yüksek kaliteli kömür depoları, nispeten az sayıda bölgede keşfedildi ve geliştirildi: İngiltere'nin ortası ve kuzeyi ve Galler'in güneyinde, Fransa'nın kuzeyinden Belçika'ya oradan da Ruhr Vadisi'ne ve Yukarı Silezya'ya uzanan kemer boyunca ve Kuzey Amerika'daki Appalaş kömür bölgesinde. Dünyanın endüstri bölgelerinin birçoğu, bu kömür kaynaklarının üzerinde ya da yakınında toplanmıştı.¹⁵ Yeni enerji sisteminin yaratılması, yalnızca üretilen kömür miktarının değil; kömür, buhar teknolojisi, demir ve çelik arasındaki birbirini tetikleyen etkileşimlerin bir sonucuydu. Buharla çalışan körükler kullanılarak, kömürle

15 Sidney Pollard, *Peaceful Conquest: The Industrialization of Europe, 1760–1970*, Oxford: OUP, 1981: 120–1. Avrupalı sermaye uzakta da kömür kaynakları oluşturdu, hem İngiliz sömürgelerinde – Natal ve Transvaal, Queensland ve Yeni Güney Galler ve Batı Bengal – hem de Rusya'daki Donets Havzası'nda.

alevlendirilen maden eritme ocaklarında üretilen demir rayların ve demir köprülerin ortaya çıkması, demiryollarının hızlı bir şekilde gelişmesine olanak verdi. On dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde, endüstrileşmiş bölgeler, yoğunlaşmış halde karbon stokunu yer altı kömür damarlarından yüzeye – demiryollarına, limanlara, şehirlere, imalat ve elektrik enerjisi üretimi yapılan bölgelere – taşıyan su ve ray ağları inşa etmişlerdi.

Artık büyük miktarda enerji, sıkı ve amaca yönelik olarak üretilmiş kanallarda akıyordu. Bu kanalların uç ve bağlantı noktalarında, kesme donanımını, kaldırma düzeneğini, makas değişimlerini, lokomotifleri ve enerji stoklarının hareket etmesini sağlayan başkaca aletleri idare eden uzmanlaşmış işçi toplulukları bir araya geldi. İşçilerin konumları ve yoğunluğu, bazı belirli anlarda yeni bir siyasal iktidar biçimi oluşturmak için onlara fırsatlar verdi.

Bu iktidar yalnızca onların oluşturdukları örgütlerden, paylaşmaya başladıkları fikirlerden ya da inşa ettikleri siyasal ittifaklardan değil, bütün bunlarla birlikte, siyasal birimleri bir araya getirmek için kullanılabilen, olağanüstü miktarda karbon enerjisinden, enerji arzını yavaşlatma, aksatma ya da engelleme kudretinden kaynaklandı.

1880'lerin ve takip eden dönemin siyasal hareketliliğinde ve işçi sınıfı aktivizminde kömür madencileri, çalışma düzenlemelerine ve işverenlerin özel iktidarlara karşı koyanlar arasında öncü roller oynadı. 1881 ile 1905 yılları arasında, Birleşik Devletler'deki kömür madencileri, diğer başlıca endüstrilerdeki işçilerin ortalamasının üç katı fazla oranda ve kendisinden sonraki en yüksek endüstri olan tütün endüstrisinin iki katı fazla oranda greve gitmişti. Ayrıca kömür madencilerinin grevleri, diğer endüstrilere göre çok daha uzun sürmekteydi.¹⁶ Avrupa'da da aynı şemayı takip edecek şekilde, on dokuzuncu yüzyı-

16 Kömür madencilğinde ve bütün endüstrilerde, 1000 işçi başına grev oranları sırasıyla şöyleydi: 134 ve 72 (1881–86); 241 ve 73.3 (1887–99); 215 ve 66.4 (1894–1900); ve 208 ve 86.9 (1901–05). P. K. Edwards, *Strikes in the United States, 1881–1974*, New York: St Martin's Press, 1981: 106.

lin sonlarında, yirminci yüzyılın başlarında ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyanın kömür madenciliği bölgelerini grev dalgaları vurup geçti.¹⁷

Madencilerin militanlık, karbon stoklarının kömür yataklarından yüzeye çıkarılması işleminin, pek rastlanmayacak şekilde özerk yerler ve çalışma yöntemleri yaratması ile kısmen açıklanabilir. Madencilerin diğer endüstrilerde çalışan işçilere kıyasla daha özel bir yalıtılmışlığa sahip olduklarını iddia eden, bu nedenle de madenci topluluklarının militanlıklarını “uzaktaki bir otoriteye karşı gerçekleşen bir tür sömürgeci isyan” olarak açıklayan eski sav bu özerkliği yanlış sunmaktadır.¹⁸ 1925 tarihli klasik çalışması *The Miner's Freedom*'da [Madencinin Özgürlüğü] Carter Goodrich, özerkliğin kömür madenciliği bölgelerinin siyasal otoriteden coğrafi uzaklığının bir ürünü olmadığını, ancak “tam da madenin içindeki çalışma yerinin coğrafyasından” kaynaklandığını ileri sürmektedir.¹⁹ Geleneksel oda-topuk metodunda, iki madenci kömür yatağının bir bölümünde çalışır, çatıyı desteklemek için kendi odaları ve bitişik odalar arasında kömür duvarları ya da topukları bırakırdı. Çökmeleri engellemek için nereden kesmeleri gerektiğine ve ne kadar kayaç bırakacaklarına genellikle kendileri karar verirdi. Madenciliğin mekanikleşmesinin yaygınlaşmasından önce,

17 Podobnik, *Global Energy Shifts*.

18 Clark Kerr ve Abraham Siegel, 'The Interindustry Propensity to Strike: An International Comparison', ed. Arthur Kornhauser, Robert Dubin ve Arthur M. Ross, *Industrial Conflict* içinde, New York: McGraw-Hill, 1934: 192. Daha yeni açıklamalar madencilik topluluklarının çeşitliliğinin ve başka gruplarla, maden sahipleriyle ve devlet otoriteleriyle olan siyasi angajmanlarının karmaşıklığının altını çizmektedir. Roy A. Church, Quentin Outram ve David N. Smith, 'The Militancy of British Miners, 1893–1986: Interdisciplinary Problems and Perspectives', *Journal of Interdisciplinary History* 22: 1, 1991: 49–66; ed. Royden Harrison, *Independent Collier: The Coal Miner as Archetypal Proletarian Reconsidered*, New York: St Martin's Press, 1978; Roger Fagge, *Power, Culture, and Conflict in the Coalfields: West Virginia and South Wales, 1900–1922*, Manchester: Manchester University Press, 1996; John H. M. Laslett, *Colliers Across the Sea: A Comparative Study of Class Formation in Scotland and the American Midwest, 1830–1924*, Champaign, IL: University of Illinois Press, 2000.

19 Carter Goodrich, *The Miner's Freedom: A Study of the Working Life in a Changing Industry*, Boston: Marshall Jones Co., 1925: 19.

“madencinin denetimden azade oluşu, modern makine besleyicisinin dikkatle düzenlenmiş ve sıkı bir disiplin altında olan işiyle tam ters uçlardadır.”²⁰ Bu işyerlerinde oluşan militanlık, genellikle mekanikleşmenin tehditlerine karşı özerkliği korumak, ya da daha tehlikeli çalışma pratiklerine, daha uzun çalışma saatlerine ya da düşük ücrete karşı koymak için harcanan çabaların bir sonucuydu.

Kitle demokrasisinin yükselişi, sıklıkla yeni bir siyasal bilinç biçiminin ortaya çıkmasına bağlanır. Kömür madencilerinin özerkliği bu çeşit bir açıklamaya uygun düşer. Buna rağmen kömür madencilerinin, oluşturulmasına katkıda bulunduğu yeni temsil biçimlerini anlayabilmek için ortak kültür ya da kolektif bilinç meselelerine sapsak gerekmez. Bu dolambaçlı yol aldatıcı olabilir, çünkü daha erken dönemlerde ya da başka yerlerde daha az kırılgan bir hayat talep eden insanlarda bir eksiklik olduğunu ima edebilir.²¹

Eksik olan şey, bilinç ya da bir talepler repertuarı değil, muktedir olanı bu talepleri dinlemeye zorlayacak etkili bir yoldu. Enerjinin akışı ve yoğunluğu, madencilerin taleplerini başkalarınınkine bağlamayı ve savlarına kolay kolay yadsınamayacak bir teknik kuvvet sağlamayı mümkün hale getirdi. Grevler, madencilğin yalıtılmışlığından dolayı değil, tam tersine yeraltındaki odaları bütün fabrikalara, ofislere, evlere ya da buhar veya elektrik gücüne dayanan ulaşım araçlarına bağlayan karbon akışları sayesinde etkili hale geldi.

Avrupa'nın ve Kuzey Amerika'nın dışındaki kömür işçileri arasında da grevler yaygındı. Türkiye'nin Karadeniz kıyısındaki

20 Goodrich, *Miner's Freedom*: 14; Podobnik, *Global Energy Shifts*: 82–5. Kömür madencilerinin görece özerkliği ve mekanikleşme ile özerkliğin kaybedilmesi üzerine, bkz. Keith Dix, *What's a Coal Miner to Do? The Mechanization of Coal Mining*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1988; ve Chris Tilly ve Charles Tilly, *Work Under Capitalism*, Boulder, CO: Westview Press, 1998: 43–51.

21 Yalnızca İngiltere için, E. P. Thompson'ın klasik metni yeterli kanıt sunmaktadır: *The Making of the English Working Class*, New York: Pantheon Books, 1964. Hayatın kırılganlığı üzerine, bkz. Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, New York: Farrar & Rhinehart, 1944; ve Judith Butler, *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*, New York: Verso, 2004.

Zonguldak kömür yatağının işçileri, yinelenen grev eylemleri örgütlediler. Dünyanın en büyük kömür ikmal limanı olan Bur Said'deki kömür işçilerinin 1882'nin Nisan ayındaki grevi, doğmakta olan Mısır işçi hareketinin ilk toplu eylemi olarak kayda geçti. Bununla birlikte, kömürü ülkenin içindeki büyük endüstriyel üretim merkezlerine bağlayan zincirler olmadan, bu eylemler yerel enerji sistemlerini felç edememekte ve Kuzey Avrupa ya da Birleşik Devletler'de yakalanan siyasal kuvvete erişememekteydi.²²

SABOTAJ

Madenci grevlerinin gücü daha önce görülmemiş düzeydeydi. Almanya'da 1889'da kömür madenciliği grevleri dalgası, yeni Alman İmparatoru II. Wilhelm'i sarstı, onu Bismarck'ın ödünsüz sosyal politikasını terk etmeye ve çalışma reformu programını desteklemeye zorladı.²³ Kayser 1890 Mart'ında, kadın ve çocukların çalışmasına getirilecek sınırlarla birlikte, kömür madenciliğinde çalışmayı düzenleyecek uluslararası standartlar belirlemek için uluslararası bir konferans düzenledi. *New York Times*'ın haberinde yer alan ifadeyle, "tuhaf ve anlamlı bir rastlantıyla", Berlin'de konferansın başladığı gün İngiltere ve Galler'de maden işçileri, "örgütlenmiş işçi sınıfının tarihindeki açık ara en büyük grevi" başlattı. Grevdeki erkek, kadın ve çocuk sayısı "hayret verici bir rakama", 260.000'e ulaştı. Kuzey İngiltere'nin büyük imalat şirketlerinin elindeki kömürün neredeyse tükenmesiyle bir muhabir, "devasa ve yıkıcı bir işçi ihtilafının olasılıkları önümüzde açılmaktadır", diye bildirmişti.²⁴

22 Donald Quataert, *Miners and the State in the Ottoman Empire: The Zonguldak Coalfield, 1822–1920*, New York: Berghahn Books, 2006; Joel Beinin ve Zachary Lockman, *Workers on the Nile: Nationalism, Communism, Islam, and the Egyptian Working Class, 1882–1954*, Princeton: Princeton University Press, 1987: 23, 27–31.

23 Kathleen Canning, *Languages of Labor and Gender: Female Factory Work in Germany, 1850–1914*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1996: 130–3; G. V. Rimlinger, 'Labour and the State on the Continent, 1800–1939', *The Cambridge Economic History of Europe*, cilt 8, *The Industrial Economies: The Development of Economic and Social Policies*, ed. Peter Mathias ve Sidney Pollard, Cambridge, UK: CUP, 1989: 576–8.

24 'Labor's Cause in Europe: The Kaiser's Conference and the English Stri-

Enerji akışını ve sağladığı önemli işlevleri aksatmak için tek yöntem grev değildi. 1889 yılında Glasgow'da grevdeki liman işçileri, işverenlerinin grev kırıcı grupları kiralamalarının ardından işlerine dönmeye zorlanmıştı. Liman işçileri, yerlerine geçen vasıfsız adamlar gibi yavaş ve acemice çalışmaya karar verdiler. Üç gün sonra, ücret artışı taleplerini kazandılar.²⁵ Yeni oluşmuş Ulusal Liman İşçileri Sendikası bu aksatma yönteminin başarısını tanıttı ve yöntem Fransa'da da demiryolu işçileri, madenciler ve diğer işçiler tarafından sendikalaşma hakkı ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi için verilen mücadelede bir araç olarak usulen benimsendi. 1909'da Émile Pouget yöntemin ismini popülerleştiren kitabı yayımladı, *Le Sabotage* [Sabotaj].²⁶ Bir yıl geçmeden, yeni ortaya çıkmış "sabotaj" kelimesi İngilizceye geçmişti. Önceleri Fransız demiryolu işçilerinin bir grevini nitelendirmek için, ancak daha sonra iş yavaşlatma, kurallara harfi harfine uyarak işi zora sürme ve önemli bir işlemin normal işleyişini aksatacak diğer yöntemleri işaret etmek için kullanılmaya başlandı.²⁷

Ayak sürüme ve diğer işçi protestosu biçimleri yeni karşılaşılan şeyler değildi. Fakat "sabotaj" terimi başka bir keşfi, doğru yerde ve zamanda uygulanan nispeten küçük bir arızanın, yanlış zamanlamanın ya da müdahalenin artık çok daha geniş etkileri olduğunu yansıtmaktaydı. Fransız demiryolu işçileri sendikasının lideri 1895'de şöyle bir açıklama yapmıştı:

ke', *New York Times*, 16 Mart 1890: 1.

25 Geoff Brown, *Sabotage: A Study in Industrial Conflict*, Nottingham: Bertrand Russell Peace Foundation for Spokesman Books, 1977.

26 Émile Pouget, *Le Sabotage*, Paris: M. Rivière, 1911 [1909], İngilizce çeviri, *Sabotage*, çev. Arturo M. Giovannitti, Chicago: C. H. Kerr & Co., 1913.

27 Oxford İngilizce Sözlük terimin İngilizcedeki ilk kullanımının, 1910'da Church Times'ın "Fransız demiryolu grevinin sabotajı"na hayıflanarak bir makalede olduğunu belirtmektedir. Bu kelime, Birinci Dünya Savaşı boyunca, askeri operasyonlarda düşman kaynaklarının alıkoyulmasını ya da imha edilmesini belirtmek için, kasıtlı şiddeti çağrıştıracak şekilde kullanılmaktaydı. Fakat 1921'de Thorstein Veblen, kelimenin yaygın anlamını "herhangi bir yavaşlatma, verimsizlik, beceriksizlik, engelleme manevrası" ya da Dünya'nın Endüstri İşçileri'nin tanımıyla "verimliliğin vicdani geri çekilişi" olarak açıklamaktaydı. Thorstein Veblen, *The Engineers and the Price System*, New York: B. W. Huebsch, 1921: 1.

“İki penilik herhangi bir cisimle, bir lokomotif çalışmaz hale getirebiliriz.”²⁸ Kömür ile ateşlenen bir buhar lokomotif üç megawattlık (4000 beygirgücü civarında) ya da bir yüzyıl öncesinin ilk pistonlu buhar motorlarının tahrik gücünün otuz katına varan bir güç ortaya çıkarabilmekteydi.²⁹ Sabotajın yeni tesir gücü, tek bir operatörün devre dışı bırakabileceği bu mekanizmada toplanan muazzam kinetik enerjiden gelmekteydi.

Yirminci yüzyılın başına gelindiğinde, bu mekanizmaların hassaslığı ve bunların tabi olduğu yoğunlaşmış enerji akışları, işçilerin siyasal gücünü fazlasıyla artırmaktaydı. Büyük kömür madeni grevleri, Paris’i felç eden genel grevi ateşlemeye yardımcı olan, 1906’da Fransa’nın kuzey-doğusundaki Courrières kömür madeni felaketini takip eden şiddetli grevde olduğu gibi daha geniş hareketlenmeler başlatabildi.³⁰ Bununla birlikte en çok rastlanan örnek, grevlerin birbirine bağlı endüstriler olan kömür madenciliği, demiryolları, liman ve deniz taşımacılığı alanları boyunca yayılmasıydı.³¹ Britanya’da, 1911-1912 yıllarında madenciler, demiryolu ve nakliye işçileri, Birinci Dünya Savaşı arifesinde yaratılan Üçlü İttifak’taki ilişkilerini resmileştiren üç büyük ulusal grev örgütlemişlerdi.³² Grevlerin koordinasyonu, yeni bir siyasi enstrümanın, yani genel grevin inşasını bazı anlarda yavaşlatırken başka sabotaj biçimleri de bu inşaya olanak sağlamaktaydı. Britanya’nın işçileri bakanı olarak bu alışılmamış tehditle karşı kaşıya kalan Winston Churchill, “sendikacılıkta yeni bir kuvvet ortaya çıkmaktadır” diye-

28 Pouget, *Le Sabotage*’ın içinde alıntılanmıştır, raforum.apinc.org adresinde mevcut.

29 Smil, *Energy in Nature and Society*: 228–30.

30 Courrières Felaketi dünyanın en kötü maden felaketlerinden biridir. 10 Mart 1906’da Courrières madeni bir gaz patlamasıyla yıkılmış, patlamada 1100 kişi ölmüştü. Robert G. Neville, ‘The Courrières Colliery Disaster, 1906’, *Journal of Contemporary History* 13: 1, Ocak 1978: 33–52.

31 Beverly J. Silver, *Forces of Labor: Workers’ Movements and Globalization Since 1870*, Cambridge, UK: CUP, 2003: 98, grevlerin üretimde değil, bu endüstrilerde yoğunlaştığı burada belirtilmektedir.

32 John H. M. Laslett, ‘State Policy Towards Labour and Labour Organizations, 1830–1939: Anglo-American Union Movements’, *Cambridge Economic History of Europe*, cilt 8: 522.

rek uyarıda bulunmuştu. “Gemi, kömür, demiryolu, liman vs. vs. işçileri aynı anda hem birleşmekte hem de aynışmaktadır. Genel grev ‘politikası’ ele alınması gereken bir unsurdur.”³³

1873’de, yani bir nesil önce, Friedrich Engels genel grevi “kutsal ay” – 1840’larda İngiltere’de Çartist hareketin³⁴ savunduğu ülke çapında iş durdurma – için yapılan etkisiz hazırlıklara benzeterek, onun bir siyasi enstrüman olarak kullanılması fikrini reddetmişti. Engels bu fikrin, işçilerin pratikte genel grevi etkili kılacak kaynaklardan ve organizasyondan yoksunken, yerel ve kendiliğinden gelişen bir isyana duyulan anarşist inancı yansıttığını iddia etmekteydi. Böyle kaynaklara ve organizasyon gücüne sahip olabilecek olsalardı, diyordu Engels, zaten devleti devirecek güçte olurlardı ve genel grev de gereksiz, dolambaçlı bir yol haline gelirdi.³⁵

Otuz yıl sonra, Avrupa Solu’nun bir kısmına göre genel grev, henüz örgütlü siyasal eylemin yerine geçmemesi gereken bir anarşist taktik olarak görülmekteydi. 1902’de Belçika’daki kömür madencilerinin genel oy hakkı için yaptıkları genel grev, Avrupa’da sosyal demokrasinin taktikleri ile ilgili tartışmayı yeniden alevlendirdi – Rosa Luxemburg gibi destekçilerin bile,

33 Randolph S. Churchill, Winston S. Churchill: *Young Statesman 1901–1914*, Londra: Heinemann, 1967: 365.

34 Çartizm ya da Çartist Hareket Britanya’da 1830’ların sonunda etkin hale gelmiş reformcu bir işçi sınıfı hareketiydi. Adını 1838 yılında ilk komitesinin yayımladığı *People’s Charter*’dan (Halkın Bildirisi) almaktadır. (ç.n.)

35 Friedrich Engels, ‘The Bakunists at Work’, Karl Marx and Friedrich Engels, *Revolution in Spain* içinde, Londra: Lawrence & Wishart, 1939, ilk baskısı *Der Volksstaat*’da, 31 Ekim, ve 2 ve 5 Kasım 1873’de yapılmıştır; ayrıca bkz. Adrian Shubert, *The Road to Revolution in Spain: The Coal Miners of Asturias 1860–1934*, Urbana: University of Illinois Press, 1987. Genel grevin reddedilmesi Marx ve Engels’in Bakunin liderliğindeki anarşistlere karşı yürüttükleri mücadelenin bir parçasıydı – bu kavga nedeniyle Birinci Enternasyonal dağılmıştı. Genel grev, anarşistlerin savunduğu yerel, geniş çapta isyanın temel özelliklerini taşımaktaydı. Marx ve Engels ise, işçi sınıfının ulusal düzeyde devlet iktidarını fethetmesini sağlayacak siyasal reformları kazanmaları için istikrarlı bir şekilde örgütlenmesinden yanaydı. Onlara göre sendikaların görevi, işyerinde ekonomik iyileşmeler kazanmaktan öte, işçi sınıfının giderek kendi kolektif çıkarları doğrultusunda hareket etmelerini sağlayabilmesine yönelik siyasal eğitimi teşvik etmekte. Bkz. Paul Thomas, *Karl Marx and the Anarchists*, Londra: Routledge & Kegan Paul, 1980: 249–340.

Belçika'daki genel grevin tesirinin, ülke endüstrisinin coğrafi yoğunluğuna dayandığını ve daha büyük ülkelerde tekrar edilemeyeceğini savunmalarına rağmen.³⁶ Luxemburg, üç yıl sonra fikrini değiştirdi. 1905 Devrimi'nde Rusya'yı felç eden grev dalgasına tanıklık ettikten sonra, *Mass Strike*'da [Kitle Grevi] artık işçilerin birleşik bir siyasal hareket olmaksızın bir toplumsal devrim örgütleyebileceklerini çünkü yalıtılmış ekonomik mücadelelerin bir şekilde tek bir siyasal güce bağlandığını iddia etmekteydi. Bu güç, diye yazıyordu, "şimdi bütün krallık üzerinde dev bir dalga olarak akmakta ve devasa bir ince akıntılar ağına ayrılmaktadır."³⁷ Luxemburg'un dili, işçilerin bir şekilde elde ettiği, dağınık ancak birbirine bağlanmış gücü yakalamaya çalışmaktaydı. Fakat onun dalgalarla ilgili metaforu, işçileri alışılmamış bir siyasal güç halinde bir araya getirenin, gelgitler ve akıntılardan ziyade, demiryolları, nehirler, kanallar ve onların taşıdığı yoğunlaşmış enerji stokları olduğunu gözden kaçırmaktaydı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, Amerikan ve İngiliz kömür yatağı bölgeleri ve demiryolları hükümet idaresi altındaydı ve kömür ya da demiryolu işçileri zorunlu askerlikten muaf tutulup, savaşa endüstriyel olarak dâhil edildi. Grevlerin sayısı düştü, ancak bu enerji ağlarının kritik rolleri daha görünür hale geldi. Almanya'da belli başlı endüstrilerde zorunlu çalışma konseyleri kuruldu, Fransa'da ise hükümet savaşla ilgili endüstrilerde grevleri yasakladı, ücretler ve çalışma koşullarının düzenlenmesinde kesin bir rol üstlendi.³⁸ Savaşın, kömürden gelen

36 Ernest Mahaim ve Harald Westergaard, 'The General Strike in Belgium, April 1902', *Economic Journal* 12: 47, 1902; Janet L. Polasky, 'A Revolution for Socialist Reforms: The Belgian General Strike for Universal Suffrage', *Journal of Contemporary History* 27, 1992, 449–66; Carl E. Schorske, *German Social Democracy, 1905–1917: The Development of the Great Schism*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983: 28–58.

37 Rosa Luxemburg, *The Mass Strike, the Political Party, and the Trade Unions*, (*Massenstreik, Partei und Gewerkschaften* 1906), Detroit: Marxist Educational Society, 1925: 44. Georges Sorel, genel grevin yeni gücüyle ilgili başka bir fikri şurada ileri sürmüştü: *Reflections on Violence*, çev. Thomas Ernest Hulme, New York: B. W. Huebsch, 1914 [1908].

38 David Corbin, *Life, Work, and Rebellion in the Coal Fields: The Southern*

enerjinin de artmasında pay sahibi olduğu süresi ve yıkıcılığı, her yerde siyasi düzenin altını oydu, birçok durumda yeni popülist güçleri iktidara taşıdı. Orta ve Doğu Avrupa'da bu güçler eski düzeni alaşağı etti, Batı ve Kuzey Avrupa'da ve ABD'de ise onunla uyumlulaştırıldı. 1919 Batı Virginia kömür grevlerinden, 1920 Alman genel grevine ve 1926 İngiliz genel grevine kadar, maden, liman ve demiryolu işçilerinin grevleri koordine etmesi onların enerji ağlarını devre dışı bırakma gücünü tekrar teyit etti. Güneş ışığının dağılmış enerji sistemleri, işçi gruplarının böyle bir siyasi kudret toplamalarına hiçbir zaman izin vermemiştir.

Genel grevin gücü, büyük endüstriyel işverenleri savunmaya geçirmişti. 1918'de New York'daki Rockefeller Vakfı, hassasiyeti açıklayan bir rapor yayımlamıştı:

Eğer yakın geçmiş endüstriyel anlaşmazlıkların korkutucu sonuçlarını ortaya çıkardıysa, dünyanın her yerindeki güncel gelişmeler çok daha kötü olasılıkların işaretlerini vermiyor mu? Sendikalizm, mevcut teşekkülün zor yoluyla yıkımını ve sermayeyi mevcut sahiplerinden sendikalara ya da devrimci işçi sendikalarına aktarmayı hedeflemektedir. "Genel grev" ile başarmaya çalıştığı şey budur. Amerika ve İngiltere'de, birkaç gün ya da hafta önceden ikaz ederek kömür madenleri kapatılır ve demiryolları çalışmaz ise neler olabilir!... Kullanıldığında, bütün ülkeyi savaşta meydana gelebilecek herhangi bir kuşatmadan daha etkili bir şekilde felç edecek güç, işte buradadır.³⁹

Rockefeller ailesi, raporu 1914'deki Ludlow Katliamı'ndan sonra sipariş etmişti. Colorado Milli Muhafızları'nın – makineli tüfeklerle silahlandırılan ve Birleşik Maden İşçileri'nin Rockefeller'i

West Virginia Miners, 1880–1922, Champaign, IL: University of Illinois Press, 1981; Thomas E. Reifer, 'Labor, Race and Empire: Transport Workers and Transnational Empires of Trade, Production, and Finance', ed. Gilbert G. Gonzalez, Raul A. Fernandez, Vivian Price, David Smith ve Linda Trinh Võ, *Labor Versus Empire: Race, Gender, and Migration* içinde, Londra: Routledge, 2004: 17–36; Rimlinger, 'Labour and the State': 582, 587.

39 William Lyon Mackenzie King, *Industry and Humanity: A Study in The Principles Underlying Industrial Reconstruction*, Boston: Houghton Mifflin, 1918: 494–5.

sendikalaştırma girişimini bertaraf etmek için görevlendirilen birlikler – grev yapan kömür madencilerini öldürmesi, büyük endüstriyel sermayenin “mevcut sahiplerini” tehdit eden ulusal bir siyasi krize sebep olmuştu.⁴⁰ Rockefeller ailesi, maden işçilerini alt etmenin daha az şiddetli bir yöntemini düzenlemek için Kanada’da çalışma bakanı olarak kırktan fazla kömür, demiryolu, deniz taşımacılığı grevinin çözülmesine yardım etmiş Willam Lyon Mackenzie King’i işe almıştı. İki savaş arasındaki dönemde yaygın biçimde kopya edilen Rockefeller Planı, işçilere ücret ve çalışma koşulları üzerine müzakere etmeye izin veren şirket sendikaları yaratırken, onların bağımsız sendikalara katılmalarını engellemiştir.⁴¹

Büyük Amerikan şirketleri, yeni şirket sendikalarını ve işçilerin temsil edilmesinin başka biçimlerini “endüstriyel demokrasi” olarak sundu, bunları aynı dönemde Orta Doğu’da ve başka bölgelerde, Birleşik Devletler’in desteklediği “özerk yönetimlerle” karşılaştırdı.⁴² Şirketler, eski endüstriyel ilişkiler ile yenileri arasındaki farkı, “feodal bir devlet – ne kadar aydınlanmış olursa olsun, yönetilenin rızasını içermeyen yönetim şekli – ile demokrasi arasındaki farka” benzettiler ve bu farkı şöyle açıkladılar: “Eğer insanların, onları etkileyecek düzenlemelerin hazırlanmasında bir söz hakkı olursa yasayı anlamaları ve kabul etmeleri kolaylaşacaktır.”⁴³

ABD ve diğer ülkelerdeki işçi hareketleri, refah endüstriyalizminin paternalizmine karşı savaştı ve daha sonra şirket kontrolündeki sendikaların yasa dışı hale gelmesini sağlamayı başardı;

40 Thomas G. Andrews, *Killing for Coal: America's Deadliest Labor War*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2008; Ron Chernow, *Titan: The Life of John D. Rockefeller, Sr.*, New York: Random House, 1998: 571–90.

41 Jonathan Rees, *Representation and Rebellion: The Rockefeller Plan at the Colorado Fuel and Iron Company, 1914–1942*, Boulder, CO: University Press of Colorado, 2010.

42 Bu karşılaştırmayı, Britanya’nın “kendi kaderini tayin hakkı” politikasını Arap Dünya’sının petrol bölgelerini yönetme usulü olarak uygulamasını irdelediğim 3. Bölüm’de daha ayrıntılı inceleyeceğim.

43 Aktaran Lizabeth Cohen, *Making a New Deal: Industrial Workers in Chicago, 1919–1939*, Cambridge, UK: CUP, 1990: 171–2.

ancak sanayiciler, sendikaların gücünü zayıflatacak bir yöntem olarak şirketlerin iyilikseverliğinin ve refahının reklamını yapmaya devam etti. Refah tedbirlerini genişletmeyi, örgütlü işgücünü zayıflatacağı vaadini gördüklerinde desteklediler. Mackenzie King, Rockefeller'ın ve başka şirketlerin endüstriyel ilişkiler danışmanı olarak çalıştıktan sonra, yirmi iki yıl boyunca başbakanlık yaptığı Kanada'ya geri döndü, işçilere New Deal[Yeni Anlaşma]⁴⁴ tarzında himaye getirilmesi çabalarına karşı koydu ve ülkenin refah devletinin mimarı oldu.⁴⁵ İşçiler endüstrileşmiş bölgelerde daha eşitlikçi bir yaşam için mücadele verdikçe onların tesis etmeye başladıkları demokrasi, her zaman için etkili eşitlikçi taleplerde bulunmaya yönelik bir araç olmaktan çıkıp, halkın refahının şartları üzerinden onları düzene sokmanın bir aracı haline gelmeye eğilimliydi.

1880'lerden iki savaş arasındaki yıllara kadar, Avrupa ve Kuzey Amerika'nın endüstrileşmiş ülkelerindeki işçiler, enerji akışları üzerinde elde ettikleri yeni güçlerini, oy ve daha önemlisi sendikalaşma hakkı elde etmek ya da elde ettikleri hakları genişletmek, siyasi organizasyonlar oluşturmak ve grevleri de içeren kolektif eylemlere geçmek için kullanmaktaydı. Birçok durumda bu değişimler, kitle partilerinin ilk defa iktidara ulaşmalarını sağladı. Ayrıca işçiler, günde sekiz saatlik çalışma zamanı ve endüstriyel kazalar, hastalık ve işsizlikle ilgili şartlar içeren sosyal sigorta hakkı ile birlikte emeklilik hakkını elde ettiler.⁴⁶ Ortaya çıkmakta olan kadın hareketi, bazen sosyalist partilerin desteği ile kadınların kamusal siyasi yaşamdan dışlanmasına karşı mücadele etti ve kademeli olarak kadınlara oy hakkı tanınmasını sağladı. Büyük sanayiciler, genellikle bu reformların sınırlandırılmış biçimlerini desteklemeye karar verdiler çünkü işçilerin refahını geliştirmek onları daha dayanıklı,

44 New Deal ABD'de Büyük Bunalım'dan sonra geliştirilen ve 1933-36 yılları arasında uygulamaya konan bir dizi ekonomik programın adıdır. (ç.n.)

45 'William Lyon Mackenzie King', *Dictionary of Canadian Biography Online*, www.biographi.ca adresinde mevcut.

46 On dokuzuncu yüzyılda zenginliğin üretimindeki olağanüstü artışa rağmen, endüstrileşmiş ülkelerde bile insan refahının seviyeleri yirminci yüzyıldan önce artmaya başlamamıştı. John Coatsworth, 'Welfare', *American Historical Review* 101: 1, 1996.

disiplinli kılarken ve endüstriyel protestoları azaltırken, ailevi hiyerarşileri güçlendiren refah tedbirleri, kadınların savaş zamanı hareketliliği sırasında kaçmayı başardıkları annelik rollerini tekrar pekiştirebilirdi.⁴⁷ İşçi örgütleri zaman zaman, sosyal sigortaya yönelik önerilen teklifleri, zenginliğin mülkiyetinde daha büyük tesiri olacak bir değişim için harcadıkları çabaları boşa çıkartacak kısmi tedbirler olarak değerlendirdiler ve bunlara muhalefet ettiler. Daha radikal bir değişim tehdidi altındayken sanayiciler, iki savaş arasındaki dönemde Almanya ve Avusturya'da olduğu gibi, parlamenter sistemin yıkılmasını da desteklediler.

Bu sınırlara ve aksamalara rağmen, endüstrileşmiş Batı'da çalışan insanlar on dokuzuncu yüzyılın sonlarından önce hayal edilemeyecek bir güç elde etti. Büyük endüstrinin yükselişi, halkları sosyal güvensizliğin, fiziksel riskin, aşırı çalışmanın ve yoksulluğun olağanüstü biçimlerine maruz bırakmıştı. Fakat bu endüstriyel süreçleri yürütnek için gereken kömürün yoğunluğu ve hareketi bir hassasiyet yaratmıştı. İşçiler, bir sınıf kültürünün, ortak ideolojinin ya da siyasal düzenin zayıf bağlarından çok; çıkardıkları, yükledikleri, taşıdıkları, yığıldıkları ve çalıştırdıkları, gitgide artan yoğun miktarda karbon enerjisi vasıtasıyla adım adım bir araya gelmekteydi. Enerjinin hareketini işbirliğiyle kesintiye uğratma, yavaşlatma ve yönlendirme eylemleri, kömür madenlerinin, demiryollarının, enerji santrallerinin ve bunların operatörlerinin üzerine tesis edilmiş, yeni bir ortak kudret biçimi, belirleyici bir siyasal mekanizma yarattı. Yalnızca bir toplumsal hareket olarak değerlendirilemeyecek bu sosyo-teknik eylemlilik, yavaş yavaş hayata geçirilmesiyle endüstriyel toplumlarda hayatın kırılganlığını köklü bir şekilde azaltan bir dizi demokratik talep için işe koşuldu.

KÖMÜR İÇİN SAVAŞ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra belli başlı endüstrileşmiş ülkeler, işçi sınıfının güçleri ile enerji akışları arasındaki ilişkileri

47 Susan Pedersen, 'The Failure of Feminism in the Making of the British Welfare State', *Radical History Review* 43, 1989: No. 110

tekrar düzenlemeye başladı. Birleşik Devletler'de değişim petrol işçilerinin grevine cevaben meydana geldi. 1945'in Eylül ayında, Standard Oil'in Michigan'daki bir rafinerisinde işçiler Texas ve California'ya yayılan bir grev örgütledi ve bu grev, ülkenin rafinerilerinin çoğunun kapanmasını sağlayarak ülke çapındaki ilk petrol grevi oldu. *Time*, petrol işçileri sendikasını, "dünyanın... en dik kafalı işçi sendikası" olarak tarif etti. Buna rağmen, hükümet uzlaştırmasını reddeden petrol şirketleriydi. Bunun üzerine hükümet, rafinerileri askeri idareye almak için Savaş Yetkileri Kanunu'nu kullandı. Grevler kömür madenciliği, elektrik gücü, demir ve çelik, demiryolları ve otomobil üretimine de yayılarak Amerikan tarihindeki en yoğun endüstriyel ihtilaf dönemine yol açtı. Grevin bitmesi için hükümet, Standard Oil şirketlerini ve diğer büyük rafinerileri, ulusal sendikaların toplu işgücünü temsil etme hakkını tanımaya zorlamasına karşın, sendikaların ücret ve çalışma koşulları üzerinde pazarlık yapma rolünü sınırlandırdı.⁴⁸ Anlaşma çalışma ilişkileri için, Rockefeller'ın kömür madenciliği ve petrol endüstrilerinde önyak olduğu şirket sendikalarının yerini alan yeni bir model oluşturdu ve bu model otomobil üretimi ve diğer büyük endüstrilere de uyarlandı. Bu imtiyaz, savaş sonrasında işçilere şirket yönetiminde roller verecek ve onların da kârdan pay almalarını sağlayacak endüstriyel demokrasiye yönelik daha geniş kapsamlı teklifleri bertaraf etti. Bunun yerine hükümet ve endüstri, "verimliliği" artıracak yöntemlere odaklanan yeni endüstriyel yönetim bilimini teşvik etti. Gelecekte, ücretlerde ve çalışma şartlarında gerçekleşecek ilerlemeler, ulusun zenginliğinin daha kökten bir yeniden dağılımı yerine, işçilerin hızlanmayı, daha sıkı denetimi, işlerin tasfiyesini, daha fazla fiziksel yorgunluğu kabul etmelerine dayanacaktı.⁴⁹

48 'The Last Traffic Jam', *Time*, 15 Aralık 1947; Myron L. Hoch, 'The Oil Strike of 1945', *Southern Economic Journal* 15, 1948: 117-33.

49 Anthony Carew, *Labour Under the Marshall Plan: The Politics of Productivity and the Marketing of Management Science*, Detroit: Wayne State University Press, 1987; Victoria de Grazia, *Irresistible Empire: America's Advance through Twentieth-Century Europe*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2005: 336-75.

Enerji kaynağında kesin bir değişimle birlikte, Amerikan modeli endüstriyel ilişkiler Avrupa'ya da ihraç edildi. Kömür madencileri, yalnızca daha iyi ücret ve çalışma koşulları için değil, zenginlik ve refahın dağılımında köklü değişimler için de kampanyalar yürütüneyken Fransa, Almanya ve İngiltere'de 1940'ların savaş sonrası siyasetini "kömür için savaş" şekillendirdi. Fransız kömür endüstrisinin 1944'te kamulaştırılmasını takip eden dönemde Komünistlerin yürüttüğü sendika hareketi, madenciligi yalnızca daha fazla ücret karşılığında değil, endüstrinin yönetiminde kendisinin doğrudan alacağı rol karşılığında verimlilik artışının görülebileceği örnek bir alana dönüştürdü. Ancak üç yıl sonra, yüksek enflasyon reel ücretlerin birdenbire düşmesine neden olduğunda, maden işçileri hükümetten ücret seviyesini yükseltmesini ve yiyecek payını artırmasını talep eden bir dizi greve katıldı.⁵⁰ Bu taleplere teslim olmak yerine Fransa ve diğer Avrupa hükümetleri, yüzlerini Birleşik Devletler'e döndüler. Yeni şirket yönetim modellerini dışarıya tanıtmaya hevesli Amerikan sanayicileri (ayrıca Washington'dan ihracatlarına ödenek verilmesi isteğiyle), Avrupa'ya savaş sonrası yardımında destek kazanmak için, Batı Avrupa'da komünist partilerin yarattığı korkuyu kullandı. İleride Fransa başbakanı olacak Pierre Mendès-France, düşüncesini, "komünistler bize büyük bir hizmette bulunuyor" diyerek açıkladı. "Bir 'komünist tehlike' altında olduğumuzdan, Amerikalılar bize yardım etmek için olağanüstü çaba harcıyor. Bu elzem Komünist korkusunu ayakta tutmamız lazım."⁵¹ Marshall Planı olarak bilinen, Avrupa Kalkınma Programı (ERP), Amerika'nın kendi evinde öncülük ettiği düzene benzer bir şekilde, Avrupa'da

50 Darryl Holter, *The Battle For Coal: Miners and the Politics of Nationalization in France, 1940–1950*, DeKalb: Northern Illinois University Press, 1992; Adam Steinhouse, *Worker's Participation in Post-Liberation France*, Lanham: Lexington Books, 2001. Gabrielle Hecht, *The Radiance of France: Nuclear Power and National Identity after World War II*, Cambridge, MA: MIT Press, 1998. Hecht burada, yeni bir enerji formunun – nükleer enerjinin – üretimindeki yerleri üzerinden, işçilere savaş sonrası siyasal bir rol biçilmesi için sendikalar arasında yürütülen mücadeleleri incelemektedir.

51 Alexander Werth, *France, 1940–1955*, New York: Henry Holt, 1956: 351.

örgütlü işgücü ve büyük endüstriyel şirketler arasında kurulacak yeni bir ilişki üzerine tesis edilecek siyasal düzeni tasarlamayı hedeflemekteydi.

Amerika'nın sermaye sağladığı, işgücünün yeniden düzenlenmesi sürecini üç unsur oluşturdu. Birincisi, Marshall Planı ABD tarzında endüstriyel yönetimi teşvik etti. ERP'nin Çalışma Birimi, insan gücünü ve makineleri işletmeye yönelik yeni Amerikan yöntemlerinin geliştirildiği ve test edildiği bir laboratuvar haline geldi. Verimlilik doktrini, çalışmanın daha fazla denetim altında olmasını ve artan fiyatlara ayak uyduramayan ücretler ödenmesini gerekçelendirdi. Amerika'nın Londra büyükelçisi, Devlet Bakanı George Marshall'a şöyle bildirmişti: "Britanya'nın yaşadığı zorluklara tek çözüm daha fazla çalışmak ve korkanın, daha azı için." Fakat çalışmalar gösterdi ki, Amerika ve Avrupa'nın verimlilikleri arasındaki farkın büyük kısmı, Amerikalıların daha çok çalışması ile değil, endüstrisinde işçi başına iki ya da üç kat fazla elektrik gücü kullanılmasını sağlayan, Amerika'nın bol kömür ve petrol kaynakları ile açıklanabilirdi.⁵²

İkinci olarak, kalkınma programının bütünü, Batı Avrupa kömür endüstrisinin bütünleşmesiyle başlayan ekonomik bütünleşme planlarının Avrupa hükümetleri tarafından kabulü ile koşullandırılmıştı. Avrupa'nın siyasal birliğine yönelik bir ilk adım olarak kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Ortaklığı, ortaya çıkan maden kapatmaların ve işsizliğin etkilerini hafifletmek için sağlanan fonlarla kömür endüstrisindeki rekabeti azalttı ve üretimin mekanikleşmesini destekledi. Amerika hızla işçilerin sayısını azaltarak ve ulusal sınırların bir ucundan diğer ucuna kömür temin edilmesine olanak tanıyarak maden işçilerinin etkili grevler örgütlenme kabiliyetini azaltan programın finanse edilmesine yardım etti.

En kapsamlısı üçüncü unsurdu. ABD, Avrupa'nın büyük ölçüde kömüre dayanan enerji sistemini, giderek petrole dayanan bir hale getirecek girişimlere sermaye sağladı. Bu dönüşümün önemli bir hedefi, enerji akışına müdahale etme becerisine

52 Carew, *Labour Under the Marshall Plan*: 136.

sahip kömür madencilerini kalıcı olarak zayıflatmaktı. Kömür madencileri bu beceri sayesinde örgütlü işçilere, Avrupa'yı demokratikleştirmiş olan ortak yaşamdaki ilerlemeleri talep etme gücü sağlamıştı.

Savaş sonrası Batı Avrupa'sının özelleştirilmiş olan demok-rasisi, enerji akışlarının bu şekilde yeniden düzenlenişi üzerine inşa edilecekti. ERP fonları, petrol rafinerileri inşa edilmesine ve petrol yakan endüstriyel kazanlar kurulmasına destek olarak, kömürden petrole geçilebilmesi için gereken altyapının tesis edilmesini sağladı.⁵³ ABD yol yapımını teşvik etti, ERP ülkelerine Amerikan arabaları satın almaları için 432,5 milyon dolar verdi ve İtalyan ve Fransız otomobil üreticilerine ödenek sağ-ladı. Batı Avrupa'nın önemli petrol sahaları yoktu, dolayısı ile ek petrol Orta Doğu'dan, özellikle de Amerikan şirketlerinin ve ABD hükümetinin, İbni Suud'un tehlikede olan oligarşisine destek verecek fonları sağlama maksadıyla üretimi artırmak için gayret ettikleri Suudi Arabistan'daki yeni sahalardan gelecekti.

Eksik olan çelik ve inşaat araçları, Birleşik Devletler'den Basra Körfezi'ne getirilmekteydi. Bunun amacı, Suudi Arabistan'ın doğusundan Akdeniz'e uzanan, Avrupa'nın petrol arzını hızla artırmasına izin verecek bir boru hattı inşa edilmesi için malzeme sağlamaktı. Aynı zamanda Marshall Planı'nın yöneticileri, petrol için küresel ölçekte bir fiyatlandırma planı geliştirdi. Petro-lün Orta Doğu'da üretilmesi ve oradan Avrupa'ya nakledilmesi,

53 Raymond G. Stokes, *Opting for Oil: The Political Economy of Technical Change in the West German Industry, 1945–1961*, Cambridge, UK: CUP, 1994: 96. Avrupa İşbirliği İdaresi (ECA) (ERP'yi yönetmekten sorumlu olan kuruluş) rafineri yapımını artırmak için 24 milyon dolar harcadı; ECA fonları, ECA karşılık fonları ile birlikte petrol alımı gibi başka harcamalardan rafineri yapımına kaydırıldı. David S. Painter, 'The Marshall Plan and Oil', *Cold War History* 9: 2, Mayıs 2009: 168. ECA başkanı Paul Hoffman'ın Meclis'e bildirdiği gibi, petrol rafinerilerinin yapımı, Avrupa ülkelerindeki büyük dolar açığını azaltmanın önemli bir aracı olarak görülmekteydi; çünkü böylece pahalı rafine ürünlerdense, ham petrol ithal edilebilmekteydi. ERP'nin görünüşteki hedefi dolar açığını ele almak olsa da, ABD petrol şirketleri ERP fonlarının petrol rafinerileri yapımında kullanımını kısıtlamak için başarıyla savaştı. ABD Kongresi, Temsilciler Meclisi, Eyaletlerarası ve Dış Ticaret Komitesi, Petrol Çalışması, Gelişme Raporu, 15 Mayıs 1950, 81. Kongre, 2. Oturum.

fiyatı hükümetin belirlediği koruma kotaları ile korunan ABD petrolünün muadil maliyetlerine göre daha ucuzdu. Avrupa'nın ucuz petrolden faydalanmasına izin vermek yerine, fiyatlandırma planına göre Orta Doğu'dan tedarik edilen petrol, ABD'den ithal edilen petrolden çok daha yüksek bir fiyata Avrupa'ya satıldı. Plan Amerika'daki petrol üreticilerini ve uluslararası üreticilerin tekel kârını korumaktaydı, ancak Avrupa'nın kömürden vazgeçmesini – özellikle de Orta Doğu petrolünü tedarik eden ABD şirketleri yalnızca dolar üzerinden ödeme kabul ederken – zorlaştırabilirdi. Böylece ERP dolar fonları, Avrupa'nın petrol alımını karşılamak için de kullanıldı – bu, doların rolünü, petrol edinmek için dolar kullanılması ihtiyacı üzerine kurulu küresel finansal sistemin temeli olarak garantiye alan bir düzenlemeydi. ERP fonlarının %10'dan fazlası, Marshall Planı parasının kullanıldığı en büyük ayrı kalemi temsil eden petrolün tedarik edilmesinde kullanıldı. ERP, Plan'ın yürürlükte olduğu süre boyunca, Marshall Planı'na dâhil olan ülkelere ABD şirketlerince sağlanan petrolün yarısından fazlasını finanse etti ve petrol şirketlerini Marshall Planı yardımının en büyük menfaat sahiplerinden yaptı.⁵⁴

Amerikan yardımları ile teşvik edilerek, petrolün Avrupa enerji tüketimindeki payı 1948'de %10'ken 1960'da üçte bir oranına kadar çıkartıldı. Boru hattı inşa etmek için çeliğin ve bu amaçla Marshall Planı fonlarının güzergâhlarının belirlenmesi, kısmen Avrupa'nın kömür işçilerinin siyasi güçlerini zayıflatma ihtiyacı ile gerekçelendirildi.⁵⁵

54 David Painter, 'Oil and the Marshall Plan', *Business History Review* 58: 3, 1984: 362; Painter, 'Oil and the Marshall Plan': 164–5; Nathan Citiño, 'Defending the "Postwar Petroleum Order": The US, Britain, and the 1954 Saudi-Onassis Tanker Deal', *Diplomacy & Statecraft* 11: 2, 2000: 137–160; Fred Block, *The Origins of International Economic Disorder: A Study of United States International Monetary Policy from World War II to the Present*, Berkeley: University of California Press, 1977.

55 James Forrestal, 'Diaries of James V. Forrestal, 1944–1949', cilt 9–10, 6 Ocak 1948, 'James V. Forrestal Papers, 1941–1949' içinde, Princeton: Seelye G. Mudd Manuscript Library. Ayrıca bkz. a.g.e., cilt 7–8, 2 Mayıs 1947; Painter, 'Oil and the Marshall Plan': 361–2.

KÖMÜR ÇAĞINDA PETROL

Eğer demokrasinin oluşturulmasında kömür oldukça önemli bir rol oynadıysa, kömürün yerini petrolün alması neyi değiştirdi? Kömür gibi, petrol de bazen işçilerin kendilerini yeni toplumsal güçlere dönüştürmesine izin verdi. Birleşik Devletler'deki ilk ulusal çaptaki grev 1945-46 yıllarındaki rafineri grevleri olsa da, yirminci yüzyılın ilk otuz yılı boyunca ülkenin başta gelen petrol üretici bölgesi California'daki petrol işçileri, Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında, yalnızca daha iyi çalışma koşulları ve ücret için değil, aynı zamanda daha kapsamlı bir toplumsal dönüşüm için mücadele yürüttüler. "Hükümetin, büyük halk kitlelerinin yararına... kalan azınlığın maddi çıkarlarının aleyhinde biçimleneceği, gerçek bir demokrasinin" temeli olarak, petrol endüstrisinin kamu mülkiyeti için mücadele verdiler.⁵⁶ Endüstriyi kamu yönetimine geçirmeyi başaramasalar da, yerel siyasetle ve devlet siyasetiyle son derece ilgili, siyasal baskılara başka endüstrilerin sendikalarına göre daha dirençli, mahalli örgütlenmeye dayalı yeni türde bir işçi hareketi oluşturdular.⁵⁷

Petrol işçilerinin elde edebilecekleri siyasal kuvvet, petrolün nasıl kullanıldığına ve kullanımının yarattığı hassasiyetlere bağlıydı. Yirminci yüzyıldan önce, petrolün asıl kullanım alanı, gaz lambalarında gazyağı (parafin olarak da bilinir) olarak kullanılarak yapay ışıklandırma sağlamak ve makinelerin yağlayıcı ihtiyacını karşılamaktı. Çoğunlukla az miktarlarda, yaygın olarak dağıtılır ve bireysel kullanıcılara yeniden kullanılabilir metal tenekelerle verildi. On dokuzuncu yüzyılda, Rusya dışında hiçbir ülke petrolü endüstriye ve ulaşturmaya güç sağlayacak dikkate değer bir mekanik güç kaynağına çevirmedi. Bu nedenle, kömürden farklı olarak petrol başka süreçlerin bağımlı olduğu hayati kanallarda yoğunlaşmamış ve petrol bölgeleri de endüstriyel merkezler haline gelmemişti. Petrolün üretildiği yerler,

56 *Kern County Union Labor Journal*, 10 Kasım 1917 ve 18 Mayıs 1918, aktaran Nancy Quam-Wickham, 'Petroleocrats and Proletarians: Work, Class and Politics in the California Oil Industry 1917-1925', Doktora Tezi, Tarih Bölümü, California Üniversitesi, Berkeley, 1994: 13-14.

57 Quam-Wickham, 'Petroleocrats and Proletarians'.

genellikle kömürü kullanarak endüstrileşmiş bölgelerde bulunan büyük pazarlara uzaktı. Bu yerlerde bile gazyacı, önce-leri havagazıyla, on dokuzuncu yüzyılın sonuna gelindiğinde ise elektrikle aydınlanan kasaba ve şehirlerden çok, kırsal bölgelerin ürünü haline geldi. Bu zincirlerin zayıflığı ve yoğunlaşmış mekanik enerji kaynağı olarak petrolün sınırlı rolü, petrolü üretenlerin siyasal güçlerini de kısıtladı – ileride göreceğimiz gibi, Rusya haricinde.

Bu zayıflıklar, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Amerika ve Rusya dışındaki en büyük petrol üreten bölgelerde görülebilir – Avusturya vilayeti Galiçya, modern Polonya ve Ukrayna. Galiçya'nın petrol kuyuları, 300 millik bir yay içinde, doğu yönünde Krakov'dan Romanya sınırına doğru yayılmaktaydı. 1890'lara gelindiğinde, buharla çalışan darbeli deliciler elle yapılan kazıların yerini almış, petrol çıkan kayalıklarda daha derin seviyelere inilmesini ve takip eden on yılda üretimin birden artmasını sağlamıştı. Artan arz miktarı, Avrupa'nın gazyacı pazarını kontrol eden büyük şirketleri, Standard Oil'i ve onun başta gelen Avrupalı rakibi Almanya'daki Deutsche Bank'ı tehdit etti. Buna rağmen Galiçya, petrolünü Almanya ve diğer büyük pazarlara ulaştırmasını sağlayacak taşımacılığa uygun suyollarından ve demiryollarından mahrumdu. Bu yalıtılmışlık, büyük şirketlerin Galiçyalı yerel petrol üreticilerini ve işgücünü zayıflatmasına olanak verdi. 1904'ten başlayarak petrol işçileri, günde sekiz saatlik çalışma talebini de içeren çalışma koşulları ve toplu haklar için bir dizi grev örgütlediler. Yerel şirketler grevlere karşı savunmasızdı ve müzakere için istekliydi ama büyük yabancı işletmeciler grevcilerle ilgilenmeyi reddetti. İşçiler petrol sahasını sabote ederek, petrolün biriktirme havuzlarına gitmesini sağlayan pompaları devre dışı bırakıp bölgenin akıntılarına karışmasına izin vererek yanıt verdiklerinde, Avusturya hükümeti pompaları ve boru hatlarını koruması için yedi piyade taburu gönderdi. Büyük şirketler, müzakereyi reddederek ve grevin süresini uzatarak hem işçileri yenilgiye uğratmayı başarmış hem de daha küçük üreticilerin işten çekilmesini sağlamış oldu.

Üstelik 1904 grevini, Standard Oil'in bu ikili hedef sebebiyle finanse ettiğine dair dedikodular dolaştı.⁵⁸

Yirminci yüzyılda, endüstrileşmiş ülkelerde elektriğin yaygınlaşması, gazağı talebindeki artışı sınırlandırmaya başladıkça petrol şirketleri ürünleri için yeni kullanımlar aramaya zorlandı. Çözüm, petrolü bir aydınlatma kaynağından mekanik güç kaynağına dönüştürmekti. Önceleri akaryakıt (fuel oil) biçiminde, buhar kazanlarında kömürün doğrudan muadili olarak, pistonlu buhar makinelerini çalıştırmak için kullanıldı. 1900'den sonra hızla yaygınlaşan içten yanmalı motorların geliştirilmesi, petrole kolayca bulunabilen bir ikamesi olmayan, hem hafif benzin motorlarını hem de daha güçlü dizel motorları kapsayan bir kullanım alanı yarattı.⁵⁹

Rusya'nın kontrolünde olan Kafkasya'da, petrol işçileri zaten bu gelişmeden faydalanabilmekteydi. Modern Azerbaycan'da Bakü şehrinin çevreleyen ve 12 mil kareden daha fazla olmayan bir alanı kaplayan Bakü petrol sahaları, yirminci yüzyılın başında kısa bir dönem boyunca dünya petrolünün yarısından fazlasını üretmekteydi. Batum'daki Karadeniz limanına demiryolu ve boru hattı ile Rusya'nın geri kalanına ise demiryolları ve su yolları ile bağlı olan petrol endüstrisi, 1905 Devrimi ile sonuçlanan protestoları başlattı. 1901-1902 yıllarında Güney Kafkasya'daki işçi huzursuzluğu, Batum'un boru hattı, rafineri ve liman işçilerinin yürüttüğü grevler ve gösteriler ile başladı ve Rothschild santralindeki petrol işçilerinin başlatığı, 14 göstericinin öldürüldüğü büyük grevle doruğa ulaştı. Genç Joseph Stalin'in de aralarında bulunduğu işçi örgütleyicileri, Bakü'deki müttefiklerle irtibat halindeydi.⁶⁰ Büyük çaplı Devrim, Temmuz

58 Alison Fleig Frank, *Oil Empire: Visions of Prosperity in Austrian Galicia*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007: 140-72.

59 Okyanusa açılan ilk dizel motorlu gemi *Vulcanus* adında bir petrol tankeydi. Royal Dutch için inşa edilen *Vulcanus* Aralık 1910'da denize indi. Frederik Carel Gerretson, *History of the Royal Dutch*, 4 cilt, Leiden: E. J. Brill, 1953-57, cilt 4: 54-5.

60 Ronald Grigor Suny, *The Making of the Georgian Nation*, 2. baskı, Bloomington: Indiana University Press, 1994: 162-4; Robert Service, *Stalin: A Biography*, Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2005: 48-50.

1903'de Bakü petrol işçilerinin greviyle başladı ve demir yolu hattı boyunca önce Tiflis'teki manevra garlarına ve atölyelere, Trans-Kafkasya Demiryolları'nın orta noktasına, Batum'a ve sonra da "saman alevi gibi Rusya'nın güneyine" yayıldı.⁶¹ Bu, daha önce değindiğimiz gibi, Rosa Luxemburg'un, kendi ifade-siyle "siyasal" organizasyonlardan çok bireysel "ekonomik" sıkıntılar nedeniyle birbirlerine bağlanan işçilerin gücünün farkına vardığı, Rus İmparatorluğu'nun ilk genel greviydi.⁶² 1904'te Bakü petrol işçileri, 1905 Devrimi'ni başlatacak olan ikinci genel grevi ilan ettiler.

Devrim geliştikçe yerel gözlemciler, "işçi sorunları Bakü'de, Rusya'nın muhtemelen herhangi bir yerine göre daha şiddetli hissedilmekte" diye bildirmekteydiler.⁶³ Daha sonraları Stalin, Bakü petrol işçilerinin örgütlenme becerileri ve petrol sanayicileriyle olan çelişkilerinin gücü sayesinde, onu "devrimin ustabaşı" mertebesine yükseltecek bir deneyimden geçtiğini iddia edecekti.⁶⁴ Oysa grevci petrol işçilerinin liderleri, yerel Bolşevik'lerle yollarını ayırdı ve petrol endüstrisinin sahipleriyle, onlara günde dokuz saatlik çalışma, hastalık maaşı, bedava yakıt kazandıran ve fabrika temsilcileri seçmelerini sağlayan Rusya'nın ilk toplu iş sözleşmesini imzaladı. Siyasal talepleri, "evrensel, eşit, doğrudan ve gizli oy hakkı temelinde bir kurucu meclis toplantısı" ve "ifade, toplantı, basın, grev ve sendikalar özgürlüğü" içindi.⁶⁵

61 Robert W. Tolf, *The Russian Rockefellers: The Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, Stanford, CA: Hoover Institution Press, Stanford University, 1976: 156.

62 Luxemburg, *Mass Strike*: 44.

63 Konsolos Yardımcısı Urquhart'ın raporu, Bakü, Konsolos Stevens'a verilmiştir, 'Report for the Year 1905 on the Trade and Commerce of Batoum and District', 26 Mart 1906: 13, Birleşik Krallık Parlamento Belgeleri, Avam Kamarası, cilt cxxvii, Emir Raporu 2682, no. 3566 Yıllık Diziler, Diplomatik ve Konsolosluk Raporları, Rusya, 1906.

64 Stalin'in sözlerini, demiryolu işçilerine seslendiği bir konuşmadan aktaran Ronald Grigor Suny, 'A Journeyman for the Revolution: Stalin and the Labour Movement in Baku, June 1907–May 1908', *Soviet Studies* 23: 3, 1972: 373.

65 Solomon M. Schwarz, *The Russian Revolution of 1905: The Workers' Movement and the Formation of Bolshevism and Menshevism*, çev. Gertrude

Petrol işçilerinin gücü, yüzyılın başında Bakü endüstrisinin, başka yerlerin ya da sonraki dönemlerin petrol üretiminden çok, çağdaşı olan Kuzey Avrupa kömür endüstrisine benzer şekilde örgütlendiği ve bağlandığı gerçeğini yansıtmaktaydı. Birkaç millik alanda yüzden fazla şirket, petrol sondaj kulelerinden, açık depolama kuyularından ve buhar makinelerinden oluşan; petrol, su, buhar, doğal gaz taşıyan borularla ve elektrik dağıtan yüksek gerilimli kablolarla sarılmış sıkı bir ağ yaratarak petrol üretti. Kısa bir mesafede, Hazar kıyısında, kendi büyük işgücüyle yüzden fazla rafineri vardı ve petrol, buharlı gemi ve trenlerle Rus İmparatorluğu'na buradan dağılmaktaydı. Kuyuların, atölyelerin, pompaların, güç kaynaklarının ve rafinerilerin birbirlerine olan yakınlığı, geniş bir bölge boyunca enerji arzını aksatabilecek, yoğunlaşmış bir işgücü yarattı.⁶⁶

Bakü'deki üretimin, çağdaşı olan kömür endüstrisine benzetmesinin ikinci bir nedeni de, petrolün öncelikle aydınlatma için değil, buhar gücü üretmek için kullanılmasıydı. Bakü'nün ağır ham petrolü, gazyağı olarak rafine edilen uçucu hidrokarbonlardan az miktarda içermekte ve buhar kazanlarında kullanılmak için daha uygun olan artık petrolde daha büyük oranlarda ürün vermekteydi. Kafkasya, Pensilvanya ve başka petrol bölgelerindeki kömür ve kerestelik ağaç kaynaklarından yok-sundu ve bu eksiklik, petrolün yanma ısısı üretmek için kullanılmasını teşvik etti. Bakü'deki mühendisler, petrolün gemi ve trenlerin buhar makinelerini verimli bir şekilde beslemesini sağlayacak yakma donanımı için atomlaştırıcı bir sprey geliştirdiler. Rus Hazar filosu 1870'lerde kömürden petrole geçti, Rus demiryolları ise 1880'lerde geçmeye başlamıştı. 1890'a

Vakar, Chicago: University of Chicago Press, 1967, Ek 6: 'The Baku Strike of December, 1904: Myth and Reality': 303; Beryl Williams, '1905: The View from the Provinces', ed. Jonathan Smele ve Anthony Haywood, *The Russian Revolution of 1905* içinde, Londra: Routledge, 2005: 47-8.

66 Tolf, *Russian Rockefellers*: 145-7. Bu analizimde ve sonraki paragrafta yararlandığım kaynak: Richard Ryan Weber, 'Power to the Petrol: How the Baku Oil Industry Made Labor Strikes and Mass Politics Possible in the Russian Empire (and beyond)', Yüksek Lisans Tezi, Liberal Çalışmalar Programı, Columbia Üniversitesi, Mayıs 2010.

gelindiğinde, Donets Havzası'ndaki kömür bölgesi ve Sibirya'daki trenler dışında, bütün Rus trenleri petrolle çalışmaktaydı, petrolün kullanımı metalürji endüstrisine ve kuzeydeki fabrikalara yayılmıştı. Takip eden on yıl boyunca, ortalama olarak petrol, Rusya'daki ticari birincil enerji tüketiminin yaklaşık olarak %41'ini oluşturmaktaydı.⁶⁷ 1905 Devrimi'ni başlatan petrol grevleri, Kuzey-batı Avrupa'daki kömür grevlerinde olduğu gibi, Rus İmparatorluğu'nun ulaşım ağını ve endüstriyel etkinliğini felce uğratmayı başardı.

Kuzey-batı Avrupa'nın aksine, Rusya çok etnik grup barındıran bir imparatorluktu. Etnik farklılıkları, Bakü petrol endüstrisinin organizasyonuna – ve 1905 Devrimi yenilgisine – yansdı ve bu organizasyonda kullanıldı. Endüstrinin vasıfsız işçilerini, kısmen yerel Azeriler kısmen de İran'ın hem Farsça hem de Azerice konuşan topluluklarına mensup göçmen işçiler oluşturmaktaydı. Kalifiye işçiler genellikle Rus ve Ermeniydi. Petrol şirketlerinin ve başka ticari kuruluşların işletmecileri ve yerel sahipleri çoğunlukla, petrol pazarının canlanmasıyla zenginleşmiş olan Ermenilerdi. Bir İngiliz yerel gözlemci, Bakü'yü, Transvaal'ın altın madenciliğinin canlanmasıyla gelişmiş şehri ile karşılaştırarak, “ticari ve etnolojik olarak Rusya'nın Johannesburg'u” diye tarif etmişti.⁶⁸ Az bir zaman önce Güney Afrika Savaşı, madencilik endüstrisinde geliştirilmiş, ırk ayrımcılığına dayanan bir çalışma rejimi üzerine kurulu emperyal bir özerklik sistemini sağlamlaştırmıştı. Britanya bu rejimden, Arap dünyasının petrol üreten bölgelerinde “kendi kaderini tayin hakkı” ile ilgili fikirler çıkaracaktı (2. Bölüm'e bakınız).

Rus imparatorluk yönetimi devrimci grevlere yanıtını, esas silahı pogrom olan – halk tabakasının şiddetinin etnik azınlıklara karşı örgütlü kullanılması – aşırı milliyetçi, karşı devrimci güçleri, Karayüzler'i serbest bırakarak verdi. Bakü'deki etnik

67 Tolf, *Russian Rockefellers*: 70–1; N. L. Madureira, 'Oil in the Age of Steam', *Journal of Global History* 5: 1, 2010: 79.

68 James Dodds Henry, *Baku: An Eventful History*, New York: Arno Press, 1977 [1905]: 12; Arthur Beeby-Thompson, *The Oil Fields of Russia*, Londra: Crosby Lockwood & Son, 1904: 125–6; Hassan Hakimian, 'Wage Labor and Migration: Persian Workers in Southern Russia, 1880–1914,' *International Journal of Middle East Studies* 17: 4, 1985: 443–62.

şiddetin Ocak 1905'deki ilk raundu başarısız oldu ve "işçi hareketine yenilenmiş bir itici güç sağladı." Fakat takip eden Eylül ayında, Karayüzler şehre saldırdı, petrol sahalarını ateşe verdi ve Müslüman Azerileri, Hristiyan Ermenilere karşı kıskırtıp silahlandırdı. Binlerce insan öldü, petrol endüstrisi sakatlandı ve işçilerin devrimci talepleri bertaraf edildi.⁶⁹

Petrolün siyasal özgürlüklerin inşasında bir enstrüman olarak kullanılabileceğine dair işaretlere rağmen, yüzyılın başında Bakü'deki işçi hareketliliği, ulaşım ve enerji kullanımı biçimleri bir istisnaydı. Petrol üretiminin organizasyonunda etnik ayrımların kullanılması daha da yaygınlaştı ve daha sonra bütün Orta Doğu'da kullanıldı.⁷⁰ İşgücünü farklı ırk gruplarına bölerek zayıflatma marifeti, işletmecilerin, kalifiye ve vasıfsız işçilerin ayrı ayrı evlere yerleştirilmesi ve onlara farklı davranılması, dünyadaki petrol üretiminin kömüre kıyasla farklı olan dağılımını ve bu üretimin modern endüstrinin yükselişinden önce değil, sonra gelişmesini yansıtmaktaydı. Petrol üretimi çoğunlukla, büyük kitlelerden uzakta, hali hazırda kömürle endüstrileşmiş yerlerdeki uzak kullanıcılara hizmet etmek için hızla büyüdü – bu, üreticileri başka yerlerden işçi getirmeye ve etnik ayrımları sürdürmeye teşvik eden bir olguydu. Bununla birlikte, bu fark petrol üretimini giderek kömür üretimine benzemeyen bir hale sokan faktörlerden yalnızca biriydi. Petrol, içerdiği karbonun fiziksel ve kimyasal formuna kısmen bağlı olan nedenlerle, özgün yöntemler kullanılarak üretildi, daha uzun ve çoğunlukla daha esnek güzergâhlar üzerinde taşındı. Petrol siyasetinin kömürünkünden neden farklı olduğunu daha iyi anlayabilmek için, bu faktörleri ele almalıyız.

PETROL AKIŞLARI

Petrol yüzeye, ya altındaki sıkışmış sudan ya da üstündeki sıkışmış gazdan gelen, bazen pompaların hareketiyle desteklenen yeraltı basıncı ile çıktığı için, petrolün üretimi, üretilen enerji ile

69 Konsolos Yardımcısı Urquhart'ın raporu: 13; Tolf, *Russian Rockefellers*: 156–60; Henry, Bakü, 149–218.

70 Bkz. Robert Vitalis, *America's Kingdom: Mythmaking on the Saudi Oil Frontier*, 2. baskı, Londra: Verso, 2009.

ilişkili olarak kömür ile karşılaştırıldığında daha az işgücü gerektirmekteydi.⁷¹ İşçiler yerüstünde, işletmecilerin denetimine daha yakın kaldı. Karbon sıvı halde bulunduğundan, enerjinin nakledilmesi işi daha az insan gücü ile yapılabilirdi. Enerjinin üretim alanından, kullanıldığı ve dışarıya nakledildiği yerlere taşınmasında kullanılan araçlar olarak demiryollarının yerini, pompalama istasyonları ve boru hatları alabilirdi. Bu taşıma yöntemleri sayesinde, yakıta seyahatinde eşlik edecek, her bağlantı noktasında onu yükleyecek ve indirecek ya da motorları, makasları ve sinyalleri sürekli idare edecek insan topluluklarına ihtiyaç duyulmadı. Doğrusu petrol boru hatları, insanların enerji akışına müdahale becerisini kısıtlamak için icat edildi. 1860'larda Pennsylvania'da, petrol varillerini tren istasyonlarına at arabaları ile taşıyan yük taşıyıcıların ücret taleplerini alt etmek için ortaya çıkarıldı.⁷² Bakü aynı sebeple, icadı Amerikan sondajcılarından on yıl içinde ödünç aldı. Boru hatları sabotaja karşı zayıftı. Örneğin Rusya'da, 1905 Devrini'nde, Batum'daki İngiliz Konsolosu, "önemli sayıda borunun devrimciler tarafından delindiğini ve böylece kullanılmaz hale getirildiğini" rapor etti. Ancak boruları çalışmaz duruma getirmek, kömür taşıyan demiryolu taşıyıcılığına göre daha zordu, borular hızla onarılabilmekteydi. Konsolos hasarın "onarılmasının fazla zaman almayacağını ve hattın büyük olasılıkla kısa sürede çalışır hale geleceğini" bildirdi.⁷³

Ayrıca dizel yağı ve petrol, kömürden daha hafiftir, kolayca buharlaşır ve bunların yakılması, kömürün yakılmasına kıyasla daha az kalıntı bırakır. Bu sebeplerle, 1934'de Lewis Mumford şöyle yazmıştı:

Bunlar, kömürün yerleştirilemeyeceği veya ulaşamayacağı, arta kalan boşluklarda kolayca saklanabilir. Yerçekimi ve basınçla beslenen motorun bir ateşçiye ihtiyacı yoktur. Buhar ile elektrik üreten tesislerde ve buharlı gemilerde, sıvı yakıtın ve

71 Petrol çıkarıldıkça rezervuardaki basınç düşer. Daha sonra yüzeye daha fazla petrol çıkarmak ya da yardımcı kuyulara su ve gaz vererek rezervuar basıncını yükseltmek için pompalar kullanılabilir.

72 Daniel Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power*, New York: Simon & Schuster, 1991: 33.

73 Konsolos Stevens, 'Report for the Year 1905': 8.

kömür için mekanik ateşçilerin ortaya çıkmasının neticesi, bir köle sınıfının, ateşçilerin azat edilmesi olmuştur.⁷⁴

Petrolün akışkanlığı ve hafifliği, onu büyük miktarlarla okyanusların bir tarafından öbür tarafına taşımaya elverişli kıldı. Bunun aksine, tarih boyunca pek az kömür okyanusları kat etmiştir.⁷⁵ 1912'de Britanya, kömürünün üçte birini ihraç etmekteydi ve dünyanın deniz yoluyla taşınan ihraç kömürünün üçte ikisinden sorumluydu; ama ihracatının neredeyse yüzde doksanı, Avrupa'nın ve Akdeniz'in yakın bölgelerine gitmekteydi.⁷⁶ Yirminci yüzyıl boyunca, uluslararası ihraç edilen kömür oranı, yüzde on beş civarında dengelendi. Buna karşın, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında petrol tankerinin geliştirilmesi sonrasında, petrol kıtalar arasında zahmetsizce taşınabildi. 1920'lerden itibaren dünya petrol üretiminin aşağı yukarı %60 ila 80'i ihraç edildi. Okyanuslar üzerinde o kadar çok petrol taşındı ki, 1970'e

74 Lewis Mumford, *Technics and Civilization*, New York: Harcourt, Brace, 1934: 235.

75 Bu durumun en önemli istisnası, donanma ve büyük yolcu gemileri için vazgeçilmez olan, İngiliz denizasını kömür ikmal limanlarına nakledilen Güney Galler'in yüksek kalite buhar kömürüyü (H. Stanley Jevons, *The British Coal Trade*, Londra: E. P. Dutton, 1915: 684). Aslında, 1903-13 arasında Britanya'nın naklettiği kömürün yarısı sadece iki yere gitmekteydi – Güney Amerika'daki Río de la Plata ve Süveyş Kanalı (Rainer Fremdling, 'Anglo-German Rivalry in Coal Markets in France, the Netherlands and Germany, 1850–1913', *Journal of European Economic History* 25: 3, 1996: Tablo 2). Tarih boyunca, Britanya'dan gelen uzun mesafeli kömür naklieleri balast ya da ilave yük olarak kullanılabilmekte ve geri göndermelerin düşük fiyatlarından yararlanılabilmekteydi. (William Stanley Jevons, *The Coal Question*, Londra: Macmillan, 1865: 227).

76 H. S. Jevons, *British Coal Trade*: 676–84. Marshall Planı'nın mimarlarından iktisat tarihçisi Charles Kindleberger, 1942-44 yıllarında Stratejik Hizmetler Dairesi'nin askeri teçhizat biriminin başındaydı. Kindleberger'e göre, İkinci Dünya Savaşı başlangıcında, kömür büyük su kütleleri üzerinde hareket etmeyen bir şey olarak görülürdü. İngiliz kömür ikmal limanlarına nakliye edilirdi ama uluslararası okyanus ötesi ticaretini sıradan bir olay olarak göremezdin. Durum böyleyken, savaş çıktığında ve kömürü Avrupa'ya götürmek gerektiğinde kömür taşımaya başladık ... Gideceği yere gönderilmek üzere Puget Halici'nde çeneli kepçelerle mavnalara yüklenirdi. Avrupa'ya, Texas'a, Portland'a, Maine'e, her yere giderdi.

Richard D. McKinzie, 'Oral History Interview with Charles P. Kindleberger', Independence, MO: Harry S. Truman Library: 108–9, www.trumanlibrary.org/oralhist/kindbrgr.htm adresinde mevcut.

gelindiğinde, petrol dünya çapında deniz yoluyla taşınan kargoların %60'ını oluşturmaktaydı.⁷⁷

Kömürün trenle taşınmasıyla karşılaştırıldığında, petrolün denizde taşınması, kömür taşıyıcılarının ve ateşçilerinin işlerinin ve böylece, örgütlü işçilerin enerji sisteminin önemli bir noktasında emeklerini geri çekme güçlerinin saf dışı bırakılmasını sağladı. Okyanus aşırı taşımacılık, kömür ve demiryolları grevleri döneminde kazanılan iş düzenlemeleriyle ve başka demokratik haklarla yönetilen bölgesel alanların ötesinde çalıştı. Üstelik nakliye şirketleri, gemilerini Panama ya da başka “kolay bayraklara”⁷⁸ kaydettirerek iş kanunu mevzuatından – aynı zamanda vergi ödemelerinden – tümüyle kaçabildi ve böylece işçi örgütlerinin geriye kalmış olabilecek sınırlı gücünü de ortadan kaldırdı. (Meksika Körfezi gibi yerlerde, petrol üretimi kıyıdan uzağa taşındığında sondaj kuleleri gemi olarak işleme sokuldu ve onlar da, üretim alanının bile yerel vergilerden ve iş kanunlarından muaf şekilde çalışmasına izin verecek şekilde, kolay bayraklara kaydedildi.)

Demiryollarının aksine okyanus taşımacılığı, belirli bir kapasitesi, yerleşimi ve aralığı olan, bir amaca yönelik inşa edilmiş hatlardan oluşan bir ağın üzerinde çalışmanın getirdiği kısıtlara tabi değildi. Petrol tankerleri limanı, çoğu zaman varış yerini bilmeden terk ederdi. Tanker bir ara noktaya gider, daha sonra eline farklı bölgelerdeki talep seviyesine göre belirlenen bir varış yeri ulaşırdı. Bu esneklik riskler taşımaktaydı: Mart 1967’de, daha sonra karbon-yakıt endüstrisine karşı bir tehdit haline gelecek çevre hareketinin ortaya çıkışını tetikleyen dünyanın ilk büyük petrol sızıntısının, Cornwall kıyısı açıklarında

77 2005 yılında, dünya kömür üretiminin yüzde 86’sı üretildiği ülkede tüketilmekteydi. Uluslararası Enerji Kurumu, ‘Coal in World in 2005’, www.iea.org adresinde mevcut. Petrol için, bkz. Podobnik, *Global Energy Shifts*: 79; 1970’deki rakam için (mil başına ton üzerinden ham petrol ve petrol ürünleriyle ilgili), bkz. United Nations Commission on Trade and Development, *Review of Maritime Transport 2007*, Geneva: UNCTAD, 2007. 1970’de kömür, deniz yoluyla ticaretin yüzde beşinden azını oluşturmaktaydı.

78 Kolay bayrak (flag of convenience) ülkeleri, şirketlerin maliyeti düşürmek ya da kendi ülkelerindeki düzenlemelerden muaf olmak için gemilerinin sicillerini kaydettirdikleri ülkelerdir. (ç.n.)

meydana gelen Torrey Canyon Felaketi'nin nedenlerinden biriydi.⁷⁹ Ancak bu esneklik, enerji üretimi sahalarını kontrol etmeye çalışan yerel güçleri daha da zayıflattı. Örneğin, bir grev ya da bir endüstrinin kamulaştırılması bir üretim sahasını etkilediyse, petrol tankerlerinin rotaları, hızla alternatif sahalardan petrol sağlayacak şekilde değiştirilebildi.

Başka bir deyişle, kömürün hareketi, her ucunda dalları olan ama tek bir esas kanala bağlı, birçok noktada muhtemel dar geçitler yaratan, ağaçsı bir ağı takip etme eğilimindeyken, petrol çoğunlukla, bir elektrik ağına benzer şekilde, şebeke özellikleri gösteren, birden fazla olası yol içeren ve tıkanmalardan kaçınmak ya da arızaları aşmak için enerjinin akış yönünün değiştirilebileceği ağlar üzerinde akmaktaydı.

Fosil enerji formlarının çıkarılma, taşınma ve kullanılma biçimlerindeki bu değişiklikler, enerji ağlarını, bu ağların işlemesini emekleriyle sağlayanların taleplerine karşı daha savunmalı hale getirdi. Kömürün hareketinin aksine petrol akışı, büyük kitlelerin alışılmamış siyasi güç biçimleri kullanmalarına izin verecek bir makineye kolay bir şekilde dönüştürülemedi.

KITLIĞIN ÜRETİMİ

Petrolün kömürden farklı özellikleri, onun demokratik potansiyelini başka değişik şekillerde de etkiledi. Petrolün akışkanlığı ve dağıtımının nispeten kolay oluşu, petrol kaynaklarını ve

79 Torrey Canyon, California'lı Union Petrol Şirketi'nin Bermuda merkezli bir alt kuruluşun sahip olduğu, Liberya'ya kayıtlı, BP'ye kiralanmış, 1959'da yapılmış ve 1966'da bir Japon tersanesinde tonajı 66 000'den 119 000'e çıkarılmış bir petrol tankeri idi ve Mart 1967'de İngiltere Cornwall açıklarında karaya oturdu. Tanker varış yerini belirlemeden sefere çıkmıştı ve tankerin Güney-batı İngiltere kıyıları için ayrıntılı seyrüsefer haritası yoktu. Büyük petrol sızıntılarıyla başa çıkmak için gereken yöntemlerin bilinmemesi, kıyı şeridinde ve yaban hayatına verilen zararları ağırlaştırdı. İngiliz Hükümeti, hava savunma kuvvetlerine bölgeyi napalmı ile bombalatarak petrolü ateşe vermeyi denedi ve başka zararlara neden oldu. Ayrıca farkında olmayarak, hem anlaşmazlıklara neden olan bir silaha sahip olduğunu hem de bombardıman uçaklarının isabetsizliğini ele vermiş oldu (bombaların dörtte birinden fazlası hedefi kaçırdı). John Sheail, 'Torrey Canyon: The Political Dimension', *Journal of Contemporary History* 42: 3, 2007: 485-504; Cabinet Office, *The Torrey Canyon*, Londra: HMSO, 1967.

dağıtımın ağlarını yönetenlerin yeni bir sorunla karşılaşmasına neden oldu. Hem kömür hem de petrol endüstrilerinde, üreticiler her zaman rekabetten kaçınmaya çabaladı. Bir şirket, rakip firmalarla fiyatlar ve pazar payı üzerinden rekabet halinde olduğunda, bu durum kazanca zarar verdi ve şirketi iflas tehdiyle karşı kaşıya bıraktı. Söz konusu kömür olduğunda, malları okyanuslarda taşıma maliyetinin yüksek oluşu, üreticilerin rekabetle yalnızca yerel düzeyde karşılaşmalarını sağladı. Şirketler ya Fransa, Almanya ve Birleşik Devletler'de olduğu gibi karteller kurarak ya da savaş sonrasında fiyatları ve organizasyonu düzenlemek için kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Ortaklığı gibi örgütler oluşturarak rekabeti engelledi. Britanya'da üreticiler, rekabet nedeniyle iflas etti ve 1946 yılında devlet tarafından satın alındı.

Petrol şirketleri, rekabetin engellenmesinde çok daha büyük bir zorlukla karşılaştılar. 1890'larda petrol tankerinin ortaya çıkışıyla birlikte, sadece bir bölgedeki üretimin ve dağıtımın kontrol edilmesi artık yetersizdi. Petrol, kıtalar arasında zahmetsizce dolaştığı için, petrol şirketleri başka yerlerden gelen ucuz petrole karşı her zaman savunmasızdı. Petrol endüstrisi değerlendirmelerinde nadiren rastlanılan bu savunmasızlık, petrolün demokratikleştirici potansiyeline karşı başka bir takım sınırlar yarattı.

Petrol şirketlerinin bu soruna ürettiği çözümler, sabotaj yöntemleri olarak adlandırılabilir. Kömür çağında işçiler, enerji arzını aksatma, kısıtlama ya da yavaşlatma becerisinden geliştirilebilecek gücü keşfetmişti. Petrol şirketlerinin karşılaştığı zorlu görev de benzerdi: Küçük gecikmeler, kesintiler ve kontrollerle enerji akışını sınırlayarak kendi hâkimiyetlerini güçlendirmek. Émile Pouget'nin 1909 tarihli, sabotajla ilgili kitapçığı, gerçek sabotajcıların belki de kapitalist sınıf olduğunu ileri sürerek bitmekteydi. On yıl sonra, kitapçığın İngilizce çevirisinin Chicago'da yayımlanmasının ardından, Amerikalı iktisatçı Thorstein Veblen bu fikri geliştirdi.⁸⁰ Veblen'e göre, büyük ti-

80 Thorstein Veblen, *An Inquiry Into the Nature of Peace and the Terms of Its*

cari şirketlerin kazançları bir çeşit sabotaja dayanmaktaydı. Bu şirketlerin hedefi, üretimi azami seviyeye çıkarmak değil, bir kısıtlığı garantileyecek şekilde üretimi kısıtlayarak fiyatları artırmaktı. Örneğin, “Standard Oil’in düzenbaz taktikleri”, yatırılan varlıkların normal kazanç kapasitesini hayli aşan kazançların, büyük şirketlerce uygulanan “kısıtlama gücünden” nasıl geldiğini göstermekteydi.⁸¹ Bu “verimsizliğin aktifleştirilmesi” taktiği, petrol gibi üretmesi nispeten ucuz olan, ancak endüstrileşmiş toplum için, arzın kısıtlanması durumunda büyük kârlar elde edilebilecek düzeyde elzem hale gelen bir emtia söz konusu olduğunda, özellikle kârlıydı. Petrol şirketlerinin amacı, petrolün geçmek zorunda olduğu kanalların, işleme noktalarının ve dar boğazların kontrolünü ellerinde bulundurmak, petrol kuyularından başlayarak rakip kanalların gelişimini sınırlamak ve bu zorunlu geçiş noktalarında elde ettikleri hâkimiyeti, petrol akışını kazanca dönüştürmek için kullanmaktı.

Yirminci yüzyıldaki iki dünya savaşı, petrol arzının ve hareketinin sınırlandırılmasına yardım etti, ancak savaşların arasındaki dönemde, hem o zaman için dünya petrolünün büyük kısmının üretildiği Birleşik Devletler’deki yerel şirketler hem de uluslararası ticareti kontrol etmek isteyen bir avuç petrol şirketi, enerjinin üretimini ve dağıtımını sınırlandıracak bir takım yeni mekanizmalara ihtiyaç duydu. Geliştirdikleri araçlara, Birleşik Devletler’deki hükümet kotaları ve fiyat denetimleri, petrolün dünya çapında dağıtımını ve pazarlamasını yönetmek için kartel anlaşmaları, Orta Doğu’da yeni petrol keşiflerinin ilerlemesini yavaşlatmak için konsorsiyum anlaşmaları ve Orta Doğu ya da başka yerlerde, petrol şirketlerinin sabotaj sistemine karşı gelenlerin yarattığı tehdidi yönetmek için siyasi kuruluşlar dâhildi.

Perpetuation, New York: Macmillan, 1917, gözden geçirilmiş baskı 1919: 167–74; *On the Nature and Uses of Sabotage*, New York: Oriole, 1919; ve *The Industrial System and the Captains of Industry*, New York: Oriole, 1919. Veblen’in savı, Shimshon Bichler ve Jonathan Nitzan tarafından yakın zamanda geliştirilmiştir, *The Global Political Economy of Israel*, Londra: Pluto Press, 2002.

81 Thorstein Veblen, ‘On the Nature of Capital’, *Quarterly Journal of Economics* 23: 1, 1908: 104–36.

Bu tedbirler, petrol arzının kısıtlarının devamını sağlamak için kurulmuş en önemli uzun mesafeli mekanizma olarak ortaya çıkmış olan, ulusötesi petrol şirketinin gelişimini şekillendirdi. Bu gelişme “teknolojik kuşak” diye adlandırılan yapı gibi düşünülebilir – belirli bir nesneyi yönetilebilir kılan, bir takım koordine fakat yayılmış düzenlemeler, hesabi ayarlamalar, altyapılar ve teknik prosedürler.⁸²

İlerleyen bölümlerde bunun nasıl yapıldığı, yirminci yüzyılın başlarında Orta Doğu’da petrol üretimini engellemek ve daha sonra kısıtlamak için harcanan çabalardan ve bunu mümkün kılan teknik ve siyasi düzenlemelerden başlayarak incelenmektedir. Göreceğimiz gibi, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, Orta Doğu’dan kayda değer miktarda petrol akmaya başladığında (o coğrafyada keşfedilmesinden neredeyse yarım yüzyıl sonra), kılığın üretildiği bu mekanizmaya yeni araçlar da eklendi. Orta Doğu’da petrol üretimini sınırlandırmaya yönelik güçler gelişmeye devam ederken, karbon enerjisi bolluğunu sınırlı kaynaklar sistemine dönüştürmek için iki yeni teknik ortaya çıktı. Bunlardan ilki, “ulusal güvenlik” olarak adlandırılan yeni barış zamanı aygıtıydı.⁸³ İkinci Dünya Savaşı, ABD petrol

82 Andrew Barry, ‘Technological Zones,’ *European Journal of Social Theory* 9: 2, 2006: 239–53. Başka hammadde de, küresel üretimin rekabeti engellemek için düzenlenmesiyle ilgili benzer problemler doğurmaktaydı. Bununla birlikte, bu hammaddelerden hiç birinin üretimi ve taşınması petrol kadar ucuz değildi, ya da bu derece büyük miktarlarda kullanımı mümkün değildi. Bu nedenle, kılığın üretilmesine yönelik tekniklere, petrolde olduğu ölçüde bir ihtiyaç yaratmadılar. Siyasal makinelerin inşası için, ayrıca bkz. Andrew Barry, *Political Machines: Governing a Technological Society*, Londra: Athlone Press, 2001.

83 ABD’nin uluslararası petrol politikalarının eleştirel değerlendirmeleri, “ulusal güvenlik” kavramını, petrolün tarihini çerçeveleyen kavram olarak kabul etme eğilimindedir ve gerçek anlamını ya kaçınılmaz olarak kaynakların kıtlığıyla karşılaşan kapitalist genişleme mantığı yönünden ortaya koyarlar –örneğin, Michael Klare, *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*, New York: Henry Holt, 2001, ve *Rising Powers, Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy*, New York: Metropolitan Books, 2008 – ya da kapitalist genişlemenin koşullarını güvenceye alacak emperyal bir iktidar ihtiyacı yönünden – örneğin, Simon Bromley, *American Hegemony and World Oil*, University Park, PA: Pennsylvania State University Press, 1991, ve ‘The United States and the Control of World Oil’, *Government and Opposition* 40: 2, 2005: 225–55. Petrolü kapitalist

şirketlerine Orta Doğu'daki üretimlerinin çoğunu azaltma ya da sonlandırma fırsatı vermişti. 1943'te İbni Suud, petrol gelirlerindeki kaybın telafi edilmesi için para kaynakları talep ettiğinde, petrol şirketleri Washington'u, Suudi Arabistan kralına verilen Lend Lease [kiralama] borçlarının uzatılmasına ikna etti. Petrol üretilmemesi için yapılan bu ödemeler, Amerika'nın ulusal güvenliği için bir zorunluluk olarak sunuldu. Bunlar, petrol akışını sınırlayan yerel yönetimlerin, petrol arzını artırmaya çalışanlara yönelmiş olan ABD husumeti ile yaptığı işbirliğinin, az bulunur kaynakların başkalarından "korunması" için düzenlenmiş bir sistem olarak sunulduğu savaş sonrası siyasetinin başlangıcının işaretleriydi.

Enerji bolluğunu engellemenin ikinci yöntemini, Birleşik Devletler'de süratle, olağanüstü miktarlarda enerji tüketimi üzerine düzenlenmiş yaşam tarzları inşa edilmesi oluşturdu. 1948 Ocak ayında, ülkenin yeni Ulusal Savunma Kanunu'na bağlı ilk savunma bakanı olarak kısa süre önce atanan James Forrestal, Socony-Vacuum'un (ismi daha sonra Mobil Oil olacaktı, şimdi ise ExxonMobil) başkanı Brewster Jennings'e şöyle demişti: "Orta Doğu petrolüne erişimimiz olmasaydı, Amerikan otomobil şirketleri beş yıl içinde dört silindirli bir otomobil tasarlamak zorunda kalırdı."⁸⁴ İlerleyen yıllarda ABD'nin otomobil şirketleri, standart altı silindirli motorun yerine, her orta sınıf ailenin rüyası olan V-8'leri koyarak yardıma koştu ve on yıldan az bir sürede, Amerikan yolcu arabası motorunun ortalama beygirgücünü ikiye katladı.⁸⁵ Forrestal konuştuğu sırada, Britanya'daki

genişlemenin mantığı yönünden açıklamak, böyle değerlendirmelerin, petrol üzerine yapılan çok çeşitli mücadeleleri, sermayenin mantığının geliştiği ve dengelendiği tekil bir anlaya dönüştürmek için yapılması gereken sosyo-teknik çalışmayı gözden kaçırmasına neden olmaktadır. ABD'li petrol büyüklerinin programlarını "ulusal güvenlik" üzerinden çerçevelendirme becerileri ve bu bakış açısının bilimsel çalışmalarda çoğaltılmasıyla ilgili, bkz. Vitalis, *America's Kingdom*.

84 Forrestal, 'Diaries', cilt 9–10. 16 Ocak 1948 tarihli kabine toplantısında aynı iddiayı dile getirmişti. 1948 (a.g.e., 2026).

85 Tom McCarthy, *Auto Mania: Cars, Consumers, and the Environment*, New Haven: Yale University Press, 2007: 107–8. Paul Sabin'in California petrol endüstrisi üzerine yaptığı çalışma, petrol kıtlığını üreten "tüke-

Morris Motor Company, başarılı dört-silindir Volkswagen Beetle modeline, dört-silindir Morris Minor ile meydan okumaya hazırlanıyordu, Citroën iki-silindir 2CV modeliyle ve Alman motor imalatçısı BMW ise, savaş sonrasındaki ilk yolcu arabası, tek-silindir Isetta 250 modeliyle aynı şeyi yapacaktı. Avrupa otomobilleri, kötü tasarlanmış Amerikan otomobillerinden daha fazla sattı ve daha çok yaşadı, ancak Amerikan otomobilleri daha büyük bir şeyin tasarlanmasına yardımcı oldu. Bunlar, Orta Doğu'daki yeni siyasal düzenlemelerle birlikte, petrolün, petrol şirketlerinin kazançlarını artırmalarına izin verecek kadar kıt kalmasına yardım eden karbon yüklü Amerikan orta sınıf yaşam biçimlerini üretti.

Örgütlü işçilerin, kömür temelli bir enerji sisteminin ağlarından ve düğüm noktalarından bir siyasal mekanizma oluşturma becerisi, yirminci yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan ya da ortaya çıkmakla tehdit etmiş olan, kitle siyaseti türlerini şekillendirmişti. Petrolün yükselişi fosil yakıt ağlarını, demokrasinin mekaniğini başkalaştıracak biçimde yeniden düzenledi. Demokratik haklar talep etmeye yönelik imkânlar, hem petrol üretimine dayanan ülkelerde hem de onun kullanımına en fazla bağımlı olan ülkelerde başkalaştı.

Başlıca petrol şirketlerinin ve otomobil üreticilerinin, çok yüksek seviyelerde enerji tüketimine dayanan yaşam biçimlerinin üretilmesine ve yaygınlaşmasına yardım etmesiyle ilgili daha çok şey söylenebilir. Bu petrol üretiminin ve dağılımının tarihini, tüketiminin analiziyle eşitlemekle ilgili değil, daha çok, üretimin hem enerjinin kendisini hem de giderek o enerjiye bağımlı yaşam tarzlarının üretimini içerdiğini anlamakla ilgili bir sorun.

tim altyapısı"nın inşa edilmesinin izini sürmektedir. (Paul Sabin, *Crude Politics: The California Oil Market, 1900–1940*, Berkeley: University of California Press, 2004). Enerjiye yönelik Amerikan tutumlarının tarihi için, bkz. David E. Nye, *Consuming Power: A Social History of American Energies*, Cambridge, MA: MIT Press, 1999.

PERİLER DİYARININ GANİMETİ

Orta Doğu'da petrolün hikâyesi genellikle yanlış yerde başlar: 1908'de Mescidi Süleyman'da¹ petrol bulunmasıyla. Yedi yıl süren başarısız araştırmadan sonra, başına buyruk bir İngiliz yatırımcı için çalışan küçük bir sondaj grubu, ağır ekipmanlarını yük arabaları ve kaurlarla çekerek zorlu bir arazi olan İran'ın güney batısındaki çölde ilerlerken büyük bir petrol kaynağı buldu. Keşif dünyanın en büyük petrol şirketlerinden birinin, daha sonra BP olarak bilinecek olan şirketin kurulmasıyla sonuçlandı ve dünyanın petrol bakımından en zengin coğrafyasında modern petrol endüstrisinin oluşumunu başlattı. Kahraman kâşiflerin, ıssız topraklarda umulmadık zenginlikler bulmasını anlatan bu hikâye, Orta Doğu'nun daha elverişli yerlerinde petrol bulunduğunun zaten bilindiği gerçeğini ve İran'ın çorak tepelerinde petrol aramanın esas nedeninin bölgede bir petrol endüstrisi kurmak değil, endüstrinin gelişimini geciktirmek olduğunu görmezden gelir.

Yirminci yüzyıl boyunca, Orta Doğu petrolünün temel özelliği, ondan her zaman çok fazla bulunmasıydı. Daha açık olmak gerekirse, çok fazla bulunduğu yerlerin çok az olması. Bir enerji

1 İran'ın Huzistan Eyaleti'ndeki bir şehir (y. n.).

kaynağından çokça bulunması bir sorun değildir. Mekâna iyice dağılmış, bol su, ağaç, güneş enerjisi veya çayır bulanan yerlerde ortak yaşam gelişebilir. Enerji kaynağını kontrol ve tedarik edenler, bununla geçinip, belki kazançlarını da böyle sağlayabilir. Kömürde olduğu gibi, fosil yakıtlardan gelen enerjiyle mevcut enerji miktarı üstel bir hızla artabilir. Bununla birlikte, bu büyük miktarların mevcut olduğu bölgeler jeolojik nedenlerle nispeten azdır. Sorun, bu olağanüstü bolluk ve az sayıda konumun birleşmesiyle ortaya çıkmaktadır.

Fosil yakıtların arzını düzenleyen şirketler, yakıtların ulaşılabilişliğini kısıtlamak için sıklıkla işbirliğine gidebilmekteydi. Daha önce gördüğümüz gibi, söz konusu kömür olduğunda, şirketler on yıllar boyunca enerji akışını sabote etme becerisini, onu çıkaran ve taşıyanlarla paylaşmak zorunda kaldılar ve kömür işçileri ile müttefiklerinin alışılmamış bir siyasal güç oluşturmalarına olanak verdiler. Petrol için ise enerji akışını büyük ölçekte aksatma ya da yavaşlatma gücünü örgütlemek çok daha zordu. Petrol işçileri, başarılı bir sabotaj gerçekleştirmekte zorlandılar – bu zorluk, onların demokratik siyasal hakları genişletmek için, petrolle dayanıklı bir mekanizma kurgulama çabalarına engel oldu.

Petrol üretimi ve dağıtımını yöneten şirketler, enerji akışını kısıtlamada kömür şirketlerinin karşılaştığı zorluklardan daha büyük zorluklarla karşılaştı. Bununla birlikte, bu şirketler Orta Doğu'da ve başka bölgelerde petrol ürettiği bilinen tesislerin kıtlığından ve yalıtılmışlığından faydalanabildi, bu yerleri petrolün büyük kısmının tüketildiği ülkelerden (hali hazırda kömürle endüstrileşmiş) ayıran mesafeyi kullanabildi, bu mesafenin iki tarafında da hareket etme becerisi geliştirdi, iki ucu bağlayan kanalları muhafaza etti ya da tıka ve bütün bunları, dikkatle ayarlanmış siyasal ve askeri destekle yapabildi.

Petrol şirketleri, kontrol etmek istedikleri emeğin sahibi olan işgücünden daha küçük ve potansiyel olarak daha zayıftı. Fakat bunların eylem gücü; petrolün üretimi ve pazarlanması ile oluşmuş sondaj alanları, boru hatları, terminaller, rafineriler, dağıtım noktaları, idare meclisleri, yatırım kuruluşları ve

devlet daireleri boyunca yayılmaktaydı. Örneğin, 1908'de Mes-cidi Süleyman'da petrol bulunmasını takip eden aylarda, tecrübesiz İngiliz şirketi – ileride BP olacak şirket – petrol sahasından kıyıya boru hatı döşemek için çelik boru getirmekte, boru hattını takip edecek bir telefon hatı planlamakta, güzergâhı korumak için oradaki kabilelerle anlaşmakta, orada petrolün depolanmasından ve taşınmasından sorumlu ortaklığı görevlendirmekte, teşebbüse yatırım çekmek için Britanya'da bir izahname düzenlemekte ve izahnamede, Krallık Donanması'na gelecekte yakıt kaynağı olacak olan İran petrol endüstrisine hükümet desteği talep edilmesine yönelik izin verilmesi için İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ile beceriksizce tartışmaktaydı.² Bu sıkı ama iyi denetlenen dağıtım, ortaklık, tasdik ve kontrol ağları; petrolün daha akışkan, taşınabilir özelliklerini ve arzını kısıtlamanın getireceği çok daha büyük kazançları yansıtacak şekilde, daha önceki enerji biçimlerinden – kömürden bile – çok daha geniş çaplı bir hale geldi. Petrol işçileri, kömür işçilerinden yalnızca daha yalıtılmış ya da bağlantısız değildi; aynı zamanda çok daha geniş bir ağı uçlarında kalmış ve bu şekilde yalıtılmışlardı.

Geleneksel Orta Doğu petrolü hikâyesi, hedefi petrolün gelişiminin geciktirilmesinden ziyade petrolün keşfedilmesi olarak kabul ederek – ve dolayısıyla, ana hatlarıyla belirteceğim nedenlerle yanlış yerden başlayarak – ikinci bir hata yapmaktadır: Kahramanları yanlış tanıtmaktadır. Çoğu açıklamada, esas oyuncular büyük petrol şirketleri ve onların hükümetleridir, böylece bunlar birkaç kahramanla temsil edilir. Bu kahramanlar, “canlılıkları ve heyecanlarıyla”, Daniel Yergin'in epik petrol tarihinde Winston Churchill'den alıntılarla adlandırıldığı gibi “ganimet” için, yani dünya petrolüne hükmetmek için mücadele yürütürler.³ Bu yaklaşım, ne zaman ganimete ulaşılmasını tehlikeye soksalar, güçlerinin zayıflatılması ve yönlendirilmesi gerekenlerin, yani petrolü üretenlerin rolünü dışarıda

2 Ronald W. Ferrier, *The History of the British Petroleum Company*, cilt 1: *The Developing Years: 1901–1932*, Cambridge, UK: CUP, 1982: 92–133

3 Daniel Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power*, New York: Simon & Schuster, 1991: 12.

bırakmaktadır. Ayrıca bu yaklaşım, başka bir şeyi de azımsamaktadır. Petrol şirketlerinin enerjisine hükmetmeye çabaladığı ve yerinin, miktarının, yoğunluğunun ve başka özelliklerinin onu kontrol etme yöntemlerini ve aygıtını şekillendiren petrolü. Makineden, erkek ve kadınlardan, uzmanlıktan, finanstan ve hidrokarbonlardan oluşan bu aygıt, bizim kısaca “petrol şirketi” dediğimiz şeydir. Teknik anlamda, şirketi bir parazit olarak düşünmek yardımcı olabilir. Daha büyük bir şeyi, enerji akışlarını kendi yararına kullanan bir varlık olarak. Bu varlık, yirminci yüzyıl boyunca birkaç şirket için olduğu gibi, başarılı olur ve büyürse, bu durum şirket liderlerinin heyecanı ve iradesinden çok bu varlığın üzerinden geçindiği süreçlere adapte olma ve kendi genişlemesini bu süreçlerle besleme biçimlerine bağlı olabilir.⁴ Eğer enerji akışları tıkanmış ve işlevsiz gözükmekteyse bu, çözülmemiş bir hâkimiyet mücadelesinden sıradan parazitlik yöntemlerinin bir tezahürü olabilir.

Üçüncü yanlış anlama, pek çok Orta Doğu petrolü değerlendirmesinde kendine bir yer bulmaktadır. Petrol şirketleri hiçbir zaman petrol akışlarını veya kesintilerini kendi başlarına tekel-leri altına alacak kadar güçlü olmadı. Hem askeri hem de finansal dış desteğe ihtiyaç duydular. Batılı petrol şirketleri, iyi silahlandırılmış devletlerin ve devlet hazinelerinin kaynaklarından yararlanmak için, yurtdışı petrolü üzerindeki hâkimiyetlerini devletin emperyal çıkarı ya da daha sonra yerleşecek olan dille söylenirse “stratejik” çıkarı olarak tarif etmeye başladılar ve böylece, bu hâkimiyetin bir şekilde kamu yararına olduğunu iddia ettiler. Emperyal zihniyeti benimsemiş siyasi liderler, sıkça türlü nedenlerle bu görüşü destekledi, diğerleriye kabul etmedi. Petrol tarihçileri, çoğunlukla emperyal açıklamayı tekrar etmektedir.

Böyle açıklamalar, sanayi toplumlarının sürekli artan miktarlarda enerji tüketen yaşam biçimleri geliştirmekte oldukları gerçeğinden, bu şirketlerin bu yaşam biçimine en iyi şekilde hizmet ettiği sonucunu çıkarırlar. Bunu da, dev petrol şirketlerinin

4 Michel Serres, *The Parasite*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2007.

en önemli hedeflerinin enerji akışına ket vurmak ve petrol fiyatlarını artırmak olmasına rağmen ya da petrol edinmenin ve ortak yaşamı organize etmenin çok çeşitli yöntemlerinin bulunmasına rağmen yaparlar. Yirminci yüzyılın son üçte birlik bölümünde üretici ülkelerin hükümetleri petrol kontrolüne iştirak etmeye başladığında, bu ülkelerin “ulusal” çıkarlarıyla ilgili benzer bir iddia ortaya atıldı.

Orta Doğu petrolünün hâkimiyetinin Britanya, Almanya, Birleşik Devletler ya da başka ülkelerin emperyal veya stratejik çıkarları doğrultusunda olduğunu ya da üretici ülkelerin ulusal çıkarlarına hizmet ettiğini kabul etmektense, bu iddiaları kimlerin ne amaçla ortaya attığını ve bu iddiaların, petrol hâkimiyetine ilişkin başka, bazen daha demokratik hak talepleriyle – emekleriyle petrolü üretenlerin hak taleplerinde olduğu gibi – nasıl çeliştiğini sorgulayacağız. Bu iddialar bir süreye kadar ortaya çıkmadılar, çünkü petrol şirketlerinin oluşturduğu engeller ve başka gecikmeler Orta Doğu’nun pek çok yerinde büyük petrol endüstrileri kurulmasını erteledi. Fakat başlangıcından beri, emperyal güçler için Orta Doğu petrolüne erişim, demokrasi tehdidiyle ilişkiliydi.

GERÇEK BİR PETROL GÖLÜ

Yirminci yüzyılın başlarında, yüzlerce ticari kuruluş dünyanın farklı yerlerinde petrol aramak, üretmek, taşımak ve dağıtmakla uğraşmaktaydı. Bunların arasında birkaç tanesi, büyük mesafeler boyunca petrol arzına hâkim olmak için yöntemler tasarlamaktaydı. Bu kuruluşlar, farklı yöntemlere ve hâkimiyet noktalarına tekabül edecek şekilde, farklı biçimler aldı. Bunlardan bazıları, işçi kampları ve mühendis ekipleriyle madencilik şirketleri gibi örgütlenmiş, çoğunlukla eski darbeleri sonradan tepeme hareketinin yerini almış olan, yerin altında binlerce fit derine inebilen, yeni döner sondaj donanımı kullanan petrol üreticileriydi. Bu şekildeki üç şirket, kaynakların olduğu üç bölgede hâkimiyet kurmuştu – Sumatra’daki Royal Dutch [Hollanda Kraliyeti], Rangoon’daki Burmah Oil ve Bakü’deki Nobel Brothers.

Diğerleri, Berlin'deki Deutsche Bank ya da Paris'te Rothschild ve Gulf Oil'in kurucuları Pittsburg'lu Melon ailesi gibi, petrolün nakliyesini tekelleştirebilecek demiryollarını ve boru hatlarını inşa etmek için gerekli olan yatırım sermayesini kontrol eden bankalardı. Başka bir şirket, Shell Transportation Company [Shell Sevkiyat Şirketi], 1890'larda büyük miktarlarda petrolü taşımak için başka bir aracı, okyanusta sefer yapabilen tankeri seçip onu geliştirerek büyüdü. Dünyanın en büyük işletmecisi Rockefeller kontrolündeki Standard Oil, bir rafineri işletmesi olarak başladı ve önce rafineri endüstrisini tekelleştirerek (rafineriden çıkan akaryakıt ile üretilen büyük miktarlarda buhar enerjisi kullanan, daha hızlı arındırma yöntemlerinin de yardımıyla), daha sonra boru hatlarını ve taşıma rotalarını kontrolü altına alarak, son olarak da bağımsız ithalatçıların ve dağıtımçıların yerine Standard Oil'in kendi depolama tanklarından, atla çekilen sevkiyat arabalarından ve yeniden kullanılabilir teneke kutulardan oluşan küresel ağlarını geçirip dağıtımı üstlenerek Amerikan pazarına egemen oldu.

1880'lerden önce dünyada petrol ihraç eden, yalnızca bir önemli bölge vardı, Kuzey-batı Pennsylvania'nın Petrol Diyarı. Standard Oil, Pennsylvania petrolünün üretildiği rafinerileri ve daha sonra içinden geçtiği boru hatlarını kontrolüne alarak Amerika'da ve tüm dünyada gaz yağı ve diğer petrol ürünlerinin satışlarına hâkim olmayı başarmıştı. Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına gelindiğinde Avrupalı şirketler, Kuzey Amerika dışında beş bölgede büyük ticari petrol üretimi geliştirmişlerdi: Bakü, Burma, Sumatra ve Orta Avrupa'nın iki bölgesi, Avusturya Galiçyası ve Romanya'da. Petrolün sıvı halinden yararlanan ve enerjinin hareketinden el emeğini büyük ölçüde çıkaran petrol taşıma teknolojilerinin – çelik boru hatları, yüksek basınçlı buhar pompaları, tanker ve büyük depolama havuzları – gelişimiyle, herhangi bir bölgedeki yerel tekel-ler, diğer bölgelerin her birinin petrol arzına karşı savunmasız hale geldi. Bu rakip bölgelerde petrol üreten başlıca şirketleri yıkıma ya da satın almaya yönelik bir dizi başarısız girişimin

ardından Standard Oil onlarla anlaşmaya vardı. Yirminci yüzyılın ilk on yılı boyunca, bu Amerikan şirketi ve birkaç büyük Avrupa şirketi daha, petrol üretimini sınırlandırmak ve dünya çapındaki pazarlamasını kontrol etmek için – ve aynı anda, Orta Doğu'dan gelecek petrol tehdidini ele almak için – ayarlamalar yaptı.

Biri Asya, diğeri de Avrupa ticaretini yönetmek üzere iki ittifak kuruldu. 1902'de Bakü ve Romanya'da petrolle ilgili çıkarları olan Royal Dutch, Shell ve Rothschild daha sonra Royal Dutch/Shell halini alacak ittifakı oluşturmak için güçlerini birleştirdi. 1905'de Shell grubu, büyük Hindistan pazarını sağlayan Burmah Oil'e Asya satışlarının bölünmesinde anlaşmaya varılması için baskı yaptı ve Standard da bu anlaşmaya kauldı. Avrupa pazarları da benzer bir şekilde organize edildi. 1906'da Rothschild, Hazarlı diğer büyük üretici olan Nobel ve Romanya'daki ortağı Deutsche Bank ile Batı Avrupa gaz yağı ve akar-yakıt pazarını yönetecek bir kartel olan Avrupa Petrol Birliği'ni kurmak için birleşti. Kartel daha sonra Standard Oil ile Avrupa satışlarını bölmek için şirketin %80'lik bir sınırı kabul ettiği ve kalanı Avrupa tarafının paylaştığı koşullarda anlaştı.⁵

Aynı zamanda, büyük şirketler dikkatlerini Orta Doğu'ya yöneltmekteydiler. Var olan beş civarında petrol bölgesinden gelen petrolün pazarlamasının bölüşülmesi yeterli değildi. Şirketler, rakip bir kuruluşun dünyaya fazladan arz ile gözdağı vererek yeni ve büyük bir petrol kaynağı geliştirebileceği riskiyle yüz yüze kalmaya devam etti. En büyük tehlike, petrol

5 Gregory Nowell, *Mercantile States and the World Oil Cartel, 1900–1939*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1994: 56–61; Robert W. Tolf, *The Russian Rockefellers: The Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, Stanford, CA: Hoover Institution Press, 1976: 183–90; Yergin, *The Prize*: 121–33.

Yazar burada parantez içinde ülkeye 1935'ten sonra İran denildiği bilgisini vermektedir. İngilizcede ya da diğer bazı dillerinde bu tarihten önce *Iran* yerine *Persia* ismi kullanılmaktaydı – ya da *La Perse*, *Persien* vs. Artık İran ismi yaygınlaşmış olsa da iki isim de halen kullanılmaktadır. Türkçe'de Arapça kökenli Acem ya da Acemistan ismi bölgenin eski ismi olarak geçse de, Türkçeye Farsçadan geçen İran ismi 1935'den önce de kullanıldığı için, yazarın parantez içinde verdiği bilgi dipnotta belirtilmiştir. (ç.n.)

şirketlerinin birçok potansiyel saha barındırdığını bildikleri Orta Doğu'daydı. Bu türden başka bir tehdit, Bakü ya da Hazar Denizi'ndeki – yüzyılın başında, dünyanın en bereketli ama aynı zamanda büyük pazarlar içinde en fazla yalıtılmış olan petrol bölgesi – Rus üreticilerin petrollerini dışarıya daha kolay bir şekilde ulaştırmalarını sağlayacak bir yol bulmaları, özellikle de Basra Körfezi'ne uzanan bir boru hatı inşa ederek Asya yolunu kısaltmalarıydı (haritaya bakınız, s.179-180). Bu tehditlerin önüne geçmek için, Avrupa'nın en büyük üç petrol şirketi, Orta Doğu'da petrol arama yetkilerini satın aldılar: Deutsche Bank 1904'te Kuzey Irak'ta (o zaman Osmanlı vilayetleri olan Musul ve Bağdat, Avrupalıların Mezopotamya dedikleri bölgenin bir kısmı), sonraki yıl Burmah Oil İran'da ve Shell grubu 1908-1910 yıllarında Mısır'da.

Petrol siyaseti olağandışı bir şekilde ilerledi. Büyük petrol şirketlerinin hedefi, çoğunlukla yeni petrol bölgelerinin gelişimini geciktirmek olduğundan, bu şirketlerin önemli yerlere hâkim olmaları gerekmektedir. Her zaman doğrudan petrol sahalarını kontrol etmek gerekmezdi. Şirketler, Standard Oil'den ulaştırma araçlarını kontrol etmenin daha kolay olduğunu öğrenmişlerdi. Demiryollarının ve boru hatlarının inşası, genellikle rekabet halinde hatların oluşmasını engellemek için, şirketlere tam yetki tanıyan yönetimlerle yetkilerin müzakere edilmesini zorunlu kılmaktaydı. Yetkileri aldıktan sonra amaç, genellikle yetkileri kaybetmeden inşaatı aksatmaktır. Petrol üretimini sabotage etmek için en önemli yer Irak olmuştu. Yirminci yüzyılın büyük bölümünde Irak bu rolünü koruyacak ve yirmi birinci yüzyılda bu rolü farklı bir şekilde tekrar üstlenecekti. Irak'ın hikâyesi bu sürecin nasıl başladığını göstermektedir.

Orta Doğu'daki üç bölgenin içinde Irak, en çok umut vaat eden ve erişilebilir bölgeydi. Musul'daki yerel üreticiler, elle kazılmış kuyulardan yüzyıllardır petrol çıkarmakta, yerel damıtıcılarda damıtmakta ve ürünlerini Bağdat'ın kandil yağı pazarına sunmaktaydı. 1870 yılı civarında, Bağdat valisi şehrin kuzeyindeki Bakuba'ya daha büyük bir rafineri inşa ettirmişti. 1888'de Osmanlı Padişahı, petrolün üzerindeki yetkileri imparatorluk

salтанatının tekeline geçirdi ve üç yıl sonra, babası Bakû'den gaz yağı ithal ederek iş kurmuş olan, genç bir Ermeni petrol mühendisinden, Calouste Gulbenkian'dan Musul petrol sahaları üzerine bir rapor hazırlamasını istedi.⁶ Daha önce bölgenin potansiyel petrol sahaları ile ilgili yapılmış etütler bulunduğundan, Gulbenkian bölgeye gitmeden raporu hazırlayabildi. (Kendisi daha sonra, Irak petrolü üzerinde aldığı haklarla, ülkeye bir kez olsun ayak basmadan dünyanın en büyük kişisel servetlerinden birini edinecekti.⁷) 1899'da İngilizlerin yaptığı jeolojik inceleme, bölgenin bir petrol sahası olarak potansiyelini doğrulamakta, ayrıca Dicle Nehri'nin alçak kireçtaşı tepelerini kestiği yerde kayalıklar "neredeyse 3 mil boyunca nehri kırleten uzun iplikler şeklinde" ham petrolü "dışarı vermektedir." Rapor bölgenin erişilebilirliğine dikkati çekerken, "Basra Körfezi'ne doğru doğal bir çıkış noktası veren" Dicle boyunca, "petrolün kolaylıkla yüksüz buharlı gemi ve mavnalarla taşınabileceğini" belirtmekteydi.⁸ O yıl Osmanlı yönetimi, Mezopotamya'yı Avrupa'ya bağlayacak bir tren yolu inşa edilmesi için bir imtiyaz satışa sunarak petrol için ikinci bir çıkış noktası tasarladı. Öncü Alman petrol şirketi Deutsche Bank imtiyaz için görüşmeye başladı. 1901'de bir Alman teknik heyet, Musul'u "kaynağı tükenmeyecek, gerçek bir petrol gölü" olarak tarif edince Deutsche Bank, bu "gölün" petrolünün Avrupa pazarına dâhil olması halinde şirketin Romanya petrolüne yapmakta olduğu büyük yatırımlar tehlikeye gireceğinden, petrolün bu pazara ulaşmamasını garantiye almak için planlarını hızlandırdı. 1903'te tren yolu imtiyazını, sonraki yıl da Musul ve komşu vilayeti olan Bağdat petrolü üzerindeki ayrıcalıklı yetkiyi satın aldı. Daha sonra banka, tren yolunun yapımını ağırdan aldı ve petrol üretmek için pek az gayret gösterdi.⁹

6 Stephen Hemsley Longrigg, *Oil in the Middle East*, Londra: OUP, 1968, 13-14.

7 Ralph Hewins, *Mr Five Per Cent: The Story of Calouste Gulbenkian*, New York: Rinehart, 1958:30.

8 F. R. Maunsell, 'The Mesopotamian Petroleum Field', *Geographical Journal* 9: 5, Mayıs 1897: 530, 532.

9 Edward Mead Earle, *Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway: A*

Mısır'ın petrol sahaları, Kızıl Deniz'in kıyısında, Süveyş Kanalı'nın girişine yakın, daha ulaşılabilir bir bölgede konumlanmaktaydı. Shell grubunun jeologu, şirket sahalarından hisse satın aldıktan sonra, "dünya sevkiyatının oldukça büyük bir bölümü, birkaç yüz yardalık derin suda bulunan kuyularımızı çevreleyen iki millik bir alandan geçmektedir" diye bildirmişti. Petrol yataklarının varlığı otuz yıldır bilinmekteydi; ancak Mısır'ın İngiliz kontrolüne geçmesine Fransızların karşı çıkması, iki hükümetin Mısır devlet gelirleri üzerindeki anlaşmazlığı çözüme bağladığı yıl olan 1904'e kadar, petrol yataklarının gelişmesini engellemeye yardım etti. O yıl, spekülâtörlerin çok çabuk satın aldığı keşif haklarını ihaleye açmak için bir Maden Dairesi kuruldu. En büyük yatırımcı, Mısır'daki Asvan Barajı inşaatı için sermaye sağlamayı başararak ve proje ile sulanan tarım arazileri üzerine spekülasyon yaparak servet kazanan, şimdi de petrole yatırım haklarını alıp satarak yeni bir servet kazanmak isteyen İngiliz sermayedar Ernest Cassel'di. Cassel'in yerel yatırım şirketi Mısır Ulusal Bankası, petrol kiralarnı elinde tutmak için Doğu ve Afrika İmtiyaz Konsorsiyumu'nu kurdu. Hedef, yalnızca Mısır'da değil, bütün Osmanlı İmparatorluğu'nda petrol haklarını tekelleştirmekti.¹⁰

Türkiye'deki Deutsche Bank gibi, Shell'in de Mısır petrol sahalarını geliştirmekte önemli bir çıkarı yoktu. O da, Cassel'in bütün bölgedeki petrol haklarını kontrol etme planına dâhil olmak için Mısır'daki konsorsiyuma yatırım yaptı – şirkete göre bu plan, "Mezopotamya'nın petrol sahaları için yürütülen büyük siyasi ve ekonomik mücadele" odaklanmaktaydı.¹¹ Kahire'deki İngiliz yönetimi, Shell'i Mısır'ın petrol sahalarının gelişimini kısıtlamaya çalışmakla suçladı: Britanya'nın Kahire'deki

Study in Imperialism, New York: Macmillan, 1923: 15; Dietrich Eichholtz, *Die Bagdadbahn: Mesopotamien und die deutsche Ölpolitik bis 1918*, Leipzig: Leipziger Universitätsverlag, 2007: 32.

10 Frederik Carel Gerretson, *The History of Royal Dutch*, cilt 3, Leiden: E. J. Brill, 1953– 57: 240–1; Colonel John Ardagh, 'The Red Sea Petroleum Deposits', *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography* 8: 8, 1886, 502–7.

11 Gerretson, *History*: 242.

üst düzey mali yetkilisi Edward Cecil, “şirketiniz, fiili bir tekel kurmaya yönelik doğal emeliyle, gelişmemiş alanları hâkimiyeti altına almak ve muhtemelen geçici olarak petrol üretimini kısıtlamak için hevesli” diye yazmaktaydı.¹² Shell, hükûmetin önerdiği çözüme – kiralamalarda “sürekli çalışma şartı” koşulması ve rakip şirketlerin petrol sahalarını çalıştırmaya teşvik edilmesi – karşı çıkınca İngiliz yönetimi, Britanya’nın daha sonra Orta Doğu’nun geneli için itiraz edeceği bir çıkar yol buldu: 1913’te, Mısır’daki Shell’e bağlı şirketi kamulaştırdı.¹³

HİNDİSTANLI YATIRIMIN KORUNMASI

Erişilebilirliklerine rağmen, Orta Doğu’daki ilk petrol sahası ne Dicle ne de Kızıl Deniz kıyılarında kuruldu. 1905’te Burmah Oil, İran’da petrol arama tekel haklarını bir İngiliz spekülatöründen devraldı. Ne var ki Mısır ve Osmanlı Irak’ında olduğu gibi, Burmah Oil’in aksamakta olan bu girişimi kurtarmasındaki amaç, Orta Doğu petrolünün üretimini başlatmak değildi.

İran, Hazar Denizi’ndeki Bakü ve Burmah Oil’in koruduğu Hindistan pazarıyla birlikte, o dönemin en verimli petrol sahaları arasındaydı. Hazar bölgesindeki iki büyük üretici Rothschild ve Nobel tarafından, Bakü’nün güneyinden Basra Körfezi’ne uzanan bir boru hattı inşa edilmesi planlanmıştı, ancak bu iki üretici bunun yerine batıda Karadeniz kıyısındaki Batum’a uzanan kısa hattı tercih ettiler (1. Bölüm’e bakınız). 1901 yılında Hazar petrolünün fiyatı aniden düştü. Bu ani düşüşün esas nedeni, Bakü’nün başlıca pazarlardan yalıtılmışlığı olduğu için Rus yönetimi, Rothschild ve Nobel’in yardımıyla trans-İran boru hattı planını yeniden canlandırdı. İngiliz spekülatör, William Knox D’Arcy’nin o yıl İran Şahı’ndan aldığı petrol hakları, o keşfe devam ettiği sürece yönetimin başka hiçbir şirkete ülkenin güney kıyılarına petrol taşıyacak bir boru hattı inşa etmesine izin vermeyeceğine ilişkin bir anlaşma içermekteydi. Basra Körfezi’ne bir

12 E. H. Cecil’den Waley Cohen’e mektup, Aralık 1912, Geoffrey Jones, *The State and the Emergence of the British Oil Industry* içinde, Londra: Macmillan, 1981: 118.

13 Jones, *Emergence*: 120–1.

Rus boru hattı inşa edilmesini engelleme gücü, D'Arcy'nin spekülatif girişimini tehlikelerden uzak tutmasına yardımcı oldu.¹⁴

D'Arcy, İran'ın Mezopotamya'dan daha az umut vaat eden bir bölge olduğu inancını paylaşır görünmekteydi. İran'ın tanıdığı imtiyazı garantiye aldıktan sonra, Türkiye'den Mezopotamya'nın haklarını almak için Deutsche Bank ile rekabet etmeye başladı. 1901'de bölgeye gönderdiği ilk sondaj ekibi, ilk keşif sahası olarak İran'ın güneyindeki çöl platosunda bulunmayan, hatta İran'a zar zor dâhil edilebilecek Mezopotamya sınırında, Hazar'a Körfez'den daha yakın bir konumda, 1914 sınır düzenlemesiyle gelecekteki Irak devletine geçecek olan Kasr-ı Şirin yakınlarındaki Çiya Surk adındaki yeri seçti. Bu saha, Mezopotamya'da bir tutunma noktası sağlamakla beraber, daha doğrudan bir avantaj da sunmaktaydı. Bakü petrol şirketleri, D'Arcy'nin İran'ın güney kıyısına uzanan boru hatları üzerindeki tekeline, Körfez'e güney Irak'tan ulaşan Tahran-Bağdat yolu üzerindeki, Irak'ı Kanakin üzerinden kesen güzergâhı kullanarak atlatılabilirlerdi. Kasr-ı Şirin, aynı güzergâh üzerinde Kanakin'den çıkan yolun birkaç mil yukarısında bulunmaktaydı. D'Arcy, Güney İran'dansa bu bölgeyi kazarak ve Bakü'den gelecek bir boru hattı için olası atlatma yolunu engelleyerek Hazar'dan Hindistan'a yapılacak ihracata mani olma gücünü güvenceye almış oldu.

İki yıl süren sondajdan sonra ekip petrol buldu, ama kuyudan çıkan günde yirmi beş varillik petrol, D'Arcy'nin girişimini satmayı umduğu büyük petrol şirketlerinin dikkatini çekmeye yetmedi. Bunun yerine, İran'daki haklarını, Bağdat'ın yakınında bulunan sahadaki işlemleri durduran, sondaj ekibini ve ekipmanlarını yüzlerce mil güney-doğuya, Karun Nehri vadisinin yukarısındaki Huzistan Dağları'na taşıyan Burmah Oil ile paylaşmaya razı oldu.¹⁵

14 A. A. Fursenko, *The Battle For Oil*, Greenwich, CT: Jai Press, 1990: 130-3; Ferrier, *History*, cilt 1: 43-4; Nowell, *Mercantile States*.

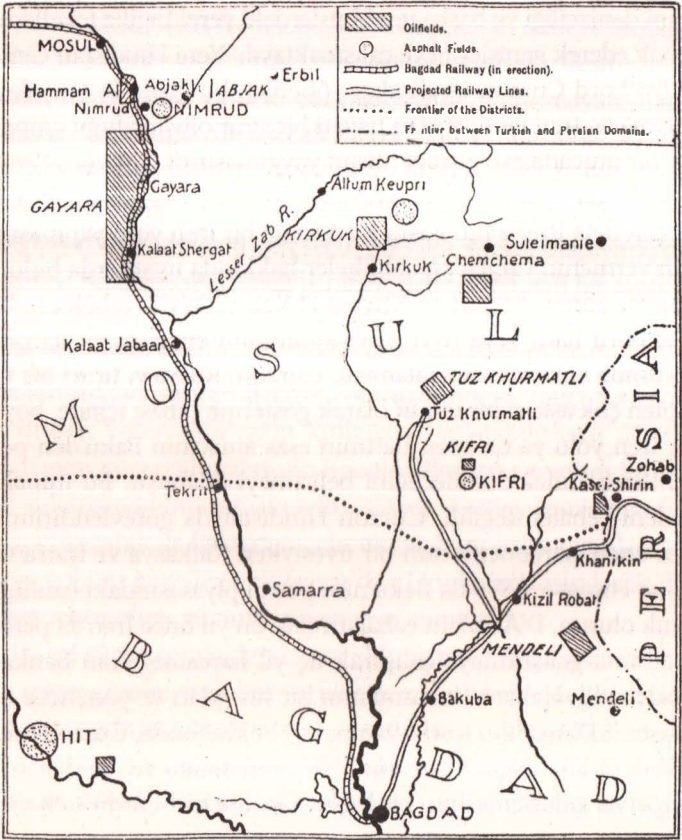
15 Mescidi Süleyman, petrol endüstrisinin kahramanlık hikâyelerinin anlattığı kadar uzak değildi. Güney İran'ın en büyük nehri ve ülkenin deniz taşıtlarının seyrine elverişli su yolu olan Karun Nehri'nin vadisinde bulunmaktaydı. Bir İngiliz şirketi olan Lynch Brothers, hattı Körfez'den İsfahan'a kadar tekeline alarak nehir üzerinde bir buhar gemisiyle se-

Büyük ölçüde Hindistan merkezli İngiliz sömürgecilerden oluşan bir grubun desteğine kısmen dayanarak D'Arcy kendine bir yatırım ortağı bulabildi. Bu grup, Britanya'nın Hindistan imparatorluğunun sınırlarını, Basra Körfezi'ndeki yerel hükümdarlar üzerinde daha güçlü bir hâkimiyet kurarak ve ticaret, buharlı gemi denizciliği ve başka teşebbüslerdeki yerel İngiliz tekellerini teşvik ederek genişletmeye çalışmaktaydı. Yeni Hindistan Genel Valisi Lord Curzon tarafından yönetilen bu grup, Britanya'nın Rusya'yla, İran ve Körfez'in hayati bir sınır oluşturduğu emperyal bir mücadeleye girdiği fikrini yaygınlaştırdı. Curzon, *Persia and Persian Question* [İran ve İran Sorunu] başlıklı kitabında, birçok defa Rusya'nın Basra Körfezi'ne bir tren yolu yapmasına izin vermenin yaratacağı tehlikeler hakkında uyarılarda bulunmuş ve göreve başlarken Kuveyt Hükümdarı'yla, o bölgeye bir Rus boru hattı veya tren garı yapılmasını engellemek için bir savunma anlaşması imzalamıştı. Curzon, Rusya'yı ticari bir rakipten çok askeri bir tehdit olarak gösterme çabası içinde, böyle bir tren yolu ya da boru hattının esas amacının Bakü'den petrol ihraç etmek olabileceğini belirtmeyi atlamıştı. Bu ihmalin nedeni cehalet değildi. Curzon Hindistan'da görevlendirilmeden önce, parlamentonun bir üyesiyken Kafkasya ve İran'a seyahat etmiş ve 1890'da Bakü'nün petrol piyasasındaki canlılığa tanık olunca, D'Arcy'nin çabalarından on yıl önce İran'da petrol üretimini geliştirmeye çalışarak üç yıl harcamış, İran Bankası Madencilik Hakları Kurumu'nun bir hissedarı ve yöneticisi olmuştu.¹⁶ D'Arcy'nin teşebbüsü petrol bulduğunda, Curzon'un iş arkadaşı, Hindistan ordusunun başkumandanı ve Hindistan'ın emperyal genişlemesinin bir başka savunucusu Lord Kitchener,

fer yaptı. Bununla birlikte, muhtemel bir petrol endüstrisinin sorunu, nehrin dolambaçlı yolunun, denize olan 150 millik mesafenin 500 milde alınmasına sebep olması ve buhar gemilerinin Ahvaz'dan sonra suyun hızlı aktığı yerleri geçememesi, bu nedenle de kargoların (İngiliz-İran boru hattının tamamlanmasından önce petrol de dâhil olmak üzere) bu yerlerde küçük bir demiryolu üzerinde (1891'de inşa edilmiş olan) taşınması ve tekrar gemilere yüklenmesinin gerekmesiydi. Ed. M. Th. Houtsma, A. J. Wensinck ve T. W. Arnold, *The Encyclopaedia of Islam*, 1. baskı, cilt 2, Leiden: E.J. Brill, 1913-36: 779-80.

16 David Gilmour, *Curzon: Imperial Statesman*, New York: Farrar, Straus, & Giroux, 2003: 76.

D'Arcy'nin sahasını koruyan Hindistan ordusuna mensup müf-rezenin başındaki kişiye, teşebbüsten hisse alıp almamaya karar verebilmek için keşif raporlarının doğruluğunu soruşturan bir telgraf çekmişti.¹⁷

Mezapotamya'nın petrol sahaları ve tren yolları haritası, Petroleum Review dergisi, 23 Mayıs 1914

Tarihçiler bu dönemin olaylarını "Büyük Oyun"un [Great Game] – İngiliz ve Rus İmparatorlukları arasındaki, emperyal sınırlar için girişilmiş uzun süren mücadele – ortaya çıkışı

17 William Strunk, 'The Reign of Shaykh Khaz'al Ibn Jabir and the Suppression of the Principality of Arabistan', Doktora Tezi, Tarih Bölümü, Indiana Üniversitesi, 1977: 152.

olarak açıklayarak, Curzon ve Kitchener gibi adamların görüşlerini tekrar etmekten hoşlanırlar. Kipling “Büyük Oyun” ifadesini *Kim*’de, 1901 tarihli Hindistan’ın kuzey-batı sınırındaki casusluk hikâyelerinde kullansa da, İngiliz-Rus rekabetine atfen değil, yaşam oyununu belirtmek için kullanmıştı. Terim diplomatik belgelerde ya da kamusal tartışmalarda kullanılmadı; çok daha sonra, Soğuk Savaş döneminde yalnızca tarihçiler arasında yaygınlaştı.¹⁸ İlk defa D’Arcy tarafından kurulmuş olan (5.Bölüm’e bakınız), İran petrolü üzerindeki İngiliz hâkimiyetine Amerika’nın kafa tutma girişimleriyle bağlantılı olarak Sovyetler’in genişlemesine ilişkin bu şekilde sonradan korkular yaratılması, Ruslara Körfez’e doğru genişlemeleri yönünde yüzyıllar süren menfaatler atfedilmesine dayanmaktaydı ve “Büyük Oyun” gibi anakronistik bir ifade bu olgu için uygun bir isimdi.

Yirminci yüzyılın başlarında, Britanya’daki birçok siyasi figür, Hindistan’daki sömürgecilerin Rusya hakkındaki görüşlerine katılmadı, Kafkasya ve Hindistan arasında gelişecek ticaretin İngilizlerin de Rusların da çıkarına olacağını iddia etti.¹⁹ Bu özellikle doğrudu çünkü en büyük Rus ihracatçıları yabancıydı ve Britanya ile ilgili önemli çıkarları vardı. 1901’de Bakü petrolüne yapılan yatırımın %30’u yabancıydı ve üçte ikisinden fazlası Britanya’ya aitti.²⁰ D’Arcy’nin petrol imtiyazının Körfez’e ulaşacak boru hattını engellemesiyle, Bakü petrol sanayicileri alternatif bir proje denedi – Hazar’la Karaçi arasına yapılması öngörülen, İngiliz ve Fransız sermayedarların desteklediği, ancak Hindistan’ı yöneten sömürgecilerin yine mani olduğu bir tren yolu.²¹ (Tren yoluyla, gaz yağının yanında şeker ve tahıl da taşıyabileceği göz önüne alındığında, Rusya’nın Hindistan’a daha fazla mal göndermesinden başkaları da faydalanabilirdi. Besin sağlanması, Hindistan’da yaşanan, İngiliz ticaret politikasının

18 M. E. Yapp, ‘The Legend of the Great Game’, *Proceedings of the British Academy*, 2001, cilt 111.

19 Briton Cooper Busch, *Britain and the Persian Gulf, 1894–1913*, Berkeley: University of California Press, 1967.

20 Jones, *Emergence*, 56.

21 D. W. Spring, ‘The Trans-Persian Railway Project’, *Slavonic and East European Review* 54: 1, 1976: 60–82.

meydana gelmesine yardım ettiği, Curzon'un maliyet kısan emperyal yönetiminin şiddetlendirdiği, 5 ila 10 milyon can almış 1899-1902 yılları arasındaki açlık da dâhil olmak üzere ölüm-cül katlikları yatıştırabilirdi.²²⁾ Britanya'nın Hindistan'daki sömürgecileri için, Hindistan'ın ticari ve siyasi imparatorluğunun Körfez'e doğru genişlemesi, Rusya'nın ticari genişlemesinin engellenmesini gerektirmekteydi. İran petrolüne yapılacak spekülâtif bir yatırım başarısız olsa bile, bu amaç için kullanışlı bir araçtı. Sömürgeciler, Burmah Oil'in D'Arcy'nin projesine yatırım yapmasını ve onun hem İran petrolü hem de trans-İran boru hattı inşası üzerindeki tekel haklarını korumasını sağladılar.

Burmah Oil için, D'Arcy'nin projesi özellikle kullanışlı görünmekteydi. Burmah, Bakü'den yaptığı petrol ihracatı ile onun Hindistan'daki himayeli satışlarını yıpratın Shell'in yoğun baskısı altında, Shell Asya grubu ile yaptığı, Hindistan pazar payını sınırlandıran 1905 anlaşmasını kabullenmek üzereydi. Burmah, D'Arcy'nin aksamakta olan teşebbüsünü devralmaya karar verirken, Hindistan'daki sorunlarına yenilerini ekleyecek olasılıkları, yani başkalarının Orta Doğu'da petrol üretmesini ya da Kafkasya'dan oraya petrol taşımasını engellemenin bir aracı olarak imtiyazı sürdürmek istedi. Eklenen keşif başarısızlıklarından sonra, şirket İran ile ilgili taahhütlerini, "yalnızca maliyet oranında kâr devam ettirmeye" razı olarak en aza çekti.²³ Daha sonra şirketin de kabul ettiği gibi "bu esasen, Burmah Oil'i İran'a taşıyan Hindistan yatırımlarının himayesiydi."²⁴

Burmah Oil'in İran'daki ortağı olan D'Arcy'nin teşebbüsü, petrol aramayı ve yatırımını iyileştirmeyi bırakmadı. Mayıs 1908'de, Burmah'ın sondaj işlemlerinin yavaşlatılmaya başlanması yönündeki emirlerine rağmen, keşif ekibi Mescidi Süleyman'daki büyük sahayı buldu. Burmah, muhtemelen keşfin

22 Mike Davis, *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World*, Londra: Verso, 2001: 158–78.

23 Ferrier, *History*: 43–4.

24 Aktaran Ferrier, *History*: 69. Ferrier, "Hindistan yatırımlarının himayesi" ifadesini Burma'daki keşfin başarısız olmasının sigortalıması olarak yorumluyor. *Mercantile States*'de Nowell'in belirttiği gibi, daha önce ayrıntılı bir şekilde tartışmasına rağmen, Ferrier Bakü boru hattına değinmiyor.

boyutları nedeniyle kaygılandığı için, sondaj ekibinin liderini Britanya'ya çağırarak ve ondan üretime başlamadan önce başka keşif kuyuları açmasını talep ederek hala süreci yavaşlatmaya çalışmaktaydı. "Neden bilmiyorum", diye yakınmaktaydı D'Arcy, "sanki hepsi başarısız olmuş gibi, bu mevcut durumu etkileyemedi. Sanıyorum, Musjid'i [metinden aynen] bir biberliğin tepesine benzetebildikleri zaman sevinecekler."²⁵ Burmah'ın, D'Arcy'nin imtiyaz haklarını hisse karşılığı satın alan ve daha sonra BP olarak bilinecek olan Anglo-Persian Oil Company'yi [İngiliz-İran Petrol Şirketi] şirketleştirmesi bir yıl aldı. Şirketin yeni kaynağını geliştirmeye olan ilgisizliğiyle, petrolü sahil hattına, Abadan'daki Irak sınırına 140 millik bir mesafe boyunca taşıyacak sekiz inçlik bir boru hattını döşemesi ve oraya petrolü rafine edecek basit damıtıcılar inşa etmesi de üç yıl sürdü.

Şimdi, Orta Doğu'daki modern petrol endüstrisinin kökenleriyle ilgili alternatif bir açıklamanın parçalarını bir araya getirmiş olduk. Hikâye İran'ın ıssız tepelerinde petrol arayan kahramanlarla değil, Mezopotamya petrolü için girişilmiş "büyük ekonomik ve siyasi mücadeleyi" kazanmaya çalışan rakip şirketler ve onların müttefikleriyle başlamaktadır. Büyük şirketlerin hedefi, yeni önemli petrol kaynakları geliştirmek değil, aksine bu gelişimi geciktirmektir; bazıları için, aynı zamanda petrolün Bakü'deki büyük Rus sahalarından ihraç edilmesini engellemektir. Petrol şirketleri bu hedeflere ulaşmak için, ihtiyaçlarını devletin emperyal çıkarlarına hizmet ediyor ve böylece ulusun refahına katkıda bulunuyor gibi göstermeyi öğrenmekteydi.

ÜRÜNÜ PAZARDAN UZAK TUTACAK BİR TERTİP

Petrol bulmasıyla birlikte, İran'daki gecikmiş teşebbüs iki sorunla daha karşılaştı. Önce Anglo-Persian, civarda bir üretim sahası açarak kendisini yıkmaya çabalayan (ya da şirketin iddiası buydu) rakip şirketlerin "kanat taarruzu" ile karşı karşıya

²⁵ Ferrier, *History*: 92.

geldi.²⁶ Deutsche Bank, Shell ile işbirliği içinde Mezopotamya'daki petrol imtiyazını geliştirmeye karar verdi.

Takip eden olaylar, genelde Bağdat Demiryolu'nun hikâyesi olarak anlatılır – Birinci Dünya Savaşı'nı başlattığı söylenen, Avrupalı güçler arasındaki emperyal çekişmenin son bölümü. İlk başlarda sermayedarlar, müteahhitler, nakliyeciler, pamuk ve tahıl tüccarları Mezopotamya ve Basra Körfezi'ni Avrupa'ya bağlayacak bir demiryolu planına ilgi gösterirken, neticede Deutsche Bank'ın demiryolunu esasen tekerlekli bir boru hattı olarak hizmet etmek üzere inşa ettiğine çoğu değerlendirmede değinilmez.

Osmanlı yönetiminin ise, demiryoluyla ilgili başka hedefleri vardı. Demiryolunu, kısmen birlikleri daha kolay hareket ettirmenin bir aracı olarak gördü. Askeri yenilgilerden gelen sığınmacıları, imparatorluğun bu güzergâh üzerindeki başka noktalara yerleştirerek demiryolunu tahıl üretimini artırmak için kullanmayı da ummaktaydı – Osmanlı'nın başlıca gelir kaynağı tahıldı, ancak 1870'lerde Amerika'dan ucuz tahıl geldiğinden beri bu gelir aksamaktaydı. Anadolu Demiryolu olarak bilinen, İstanbul'u İç Anadolu'ya bağlayan hatın birinci bölümü 1890'larda yapılmıştı. Bu hat kâr edemedi, ama demiryolunun hizmet verdiği bölgenin toplam tarımsal vergilerinden fazla maliyet oluşturan Osmanlı'nın devlet yardımları, Deutsche Bank ve diğer hisse sahiplerinin yatırım getirilerini güvenceye aldı.²⁷ Bununla birlikte Alman bankası ve müttefikleri için, Bağdat

26 Marian Kent, 'The Purchase of the British Government's Shares in the British Petroleum Company, 1912–1914', *Moguls and Mandarins: Oil, Imperialism, and the Middle East in British Foreign Policy, 1900–1940* içinde, Londra: Frank Cass, 1993: 36.

27 Donald Quataert, 'Limited Revolution: The Impact of the Anatolian Railway on Turkish Transportation and the Provisioning of Istanbul, 1890–1908', *Business History Review* 51: 2, 1977: 139–60, ve *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire: 1730–1914*, İstanbul: Isis Press, 1993. Tekerlekli boru hatları ve Musul petrolünü işletmek için sonraki bir girişim için, bkz. Fırat Bozçalı, 'The Oil Pipeline on Wheels', Yüksek Lisans Tezi, Yakın Doğu Çalışmaları Merkezi, New York Üniversitesi, 2009. Benim Bağdat Demiryolu değerlendirmemde şu kaynaktan yararlandım: Sam Rubin, 'Iron and Steel, Oil and Grain: The Baghdad Railway and the Worlds it Built', Yüksek Lisans Tezi, Orta Doğu, Güney Asya ve Afrika Çalışmaları Bölümü, Columbia Üniversitesi, 2011.

hattının geri kalanına para sağlamak, bunu Mezopotamya'daki petrol üretimiyle ilişkilendirmedikleri sürece imkânsızdı. Başlangıçta yeni bir petrol kaynağı geliştirmekte bir çıkarları olmadığı için, ayrıcalıklı demiryolu ve petrol imtiyazlarını başkalarının bu kaynakları geliştirmesini engellemek için kullandılar. Ancak Anglo-Persian sınırın öte tarafındaki İran'da petrol bulunduğu zaman, istenmeyen petrolü Avrupa'ya satmanın yeni bir yolunu tesis etmeye yönelik bir planla birlikte proje ilerleyebilirdi. Bu noktada İngiliz şirketi planı engellemeye çalıştı. Hattı Bağdat'a kadar uzatmanın, öncelikle bir petrol projesi olduğunu ve büyük petrol şirketlerinin petrol üretmekten çok üretimi sabote etmekle ilgilendiklerini fark etmeden bu konuda çalışanlar, Bağdat Demiryolu'nun hikâyesini – ya da bir şekilde Büyük Savaş'ın başlamasından sorumlu tutulan tıkanıklıkların, gecikmelerin ve birliklerin arkasındaki nedenleri – takip etmekte zorlanırlar.

İran'da olduğu gibi, Mezopotamya petrolünün ve petrolü Avrupa'ya taşıyacak araçların tüm haklarının edinilmesindeki ilk hedef petrol üretiminin engellenmesiydi. Temmuz 1904'te petrol imtiyazını aldıktan sonra, Almanlar demiryolu yapımını ve sondaj çalışmalarını geciktirdiler. Yirmi yıl sonra Deutsche Bank, “her şeyin ağırdan alınmasının taktiksel sebepleri vardı” diyerek durumu kabul edecekti.²⁸ Mart 1907 itibarıyla Osmanlı yönetimi petrol sözleşmesine, Deutsche Bank'ın “bilhassa test sondajları olmak üzere, bazı hükümleri yerine getirmediği” gerekçesiyle itiraz etmekteydi.²⁹ Bununla birlikte, sonraki yıl İngiliz teşebbüsü İran'da petrol bulunduğu sırada gerçekleşen Jön

28 Eichholtz, *Die Bagdadbahn*: 32. Marian Kent, petrolün gelişimindeki gecikmenin Deutsche Bank'ın petrol sahalarındaki iddiasının zayıf olmasıyla bağlamaktadır. Fakat iddia ancak Jön Türk Devrimi'nden sonra zayıflamıştı, yani bu 1904 ile 1908 arasındaki gecikmeyi açıklamamaktadır. *Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil, 1900–1920*, Londra: Macmillan, 1976: 24.

29 'Consul General at Berlin (Coffin) to Secretary of State', 4 Ağustos 1920, US Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States 1920*, Washington, DC: US Government Printing Office, 1948–, 2: 660. İlerleyen notlarda FRUS 1920 olarak geçmektedir.

Türk Devrimi, ilk başlarda Britanya'ya daha yakın duran bir hükümeti başa geçirdi.

Almanlar hızlıca demiryolunun yapımına devam etti. Kendilerini yeni Anglo-Persian'ın üretimini tehdit edecek bir konuma getirmek için, satışından elde edilecek gelirle demiryolu yapımına para sağlayacak, üretecekleri istenmeyen petrolü satabilecekleri bir yer aramaya başladılar. Çözüm, Standard Oil'in Avrupa'daki gaz yağı arzının etkisini azaltınaya yönelik bir plandı. Avrupa Petrol Birliği 1906'da pazarnın beşte birini Avrupalı şirketler için güvenceye almıştı. Standard'ın kalan payına hücum etmek için, Almanya'daki Deutsche Bank ve Fransa'daki müttefik çıkar grupları, kandil yağı pazarında hükümet kontrolünde bir tekel oluşturmak için iç mevzuatları düzenlediler.³⁰

O sırada, Deutsche Bank'ın kendisi de bir kanat taarruzuna maruz kaldı ve bunu Standard Oil'e bağladı. Kendini Osmanlı-Amerikan Kalkınma Ortaklığı diye adlandıran Amerikalı bir ortak girişim, Kuzey Suriye'nin Akdeniz kıyısından Halep, Sivas ve Musul'a uzanan, oradan Kanakin'de İran sınırına dayanan – Anglo-Persian'ın sondaj yapmakta olduğu bölge – 2000 kilometrelik daha iddialı rakip bir demiryolu yapımına yönelik, hattun kırk kilometrelik çevresinde bulunan bütün mineral kaynakların üzerindeki hakları da içeren bir ön imtiyaz için anlaştı. Bir Berlin gazetesi, girişimin başındaki kişi olan, Colby M. Chester adında emekli bir ABD amiralinin, "Standard Oil'in paravan ismi" olduğunu bildirirken, Deutsche Bank imtiyazın, "demiryolu geliştirmek için iyi niyetle" yapılmış bir plan değil, "bazı geliştirilmemiş petrol sahalarını kontrol altında tutarak, bunların ürünlerini pazardan uzak tutacak bir tertip" olduğu konusunda uyarıda bulundu – bu bankanın tanımakta pek de zorlanmayacağı bir taktikti.³¹

30 Nowell, *Mercantile States*: 61–76, kandil yağı tekelinin ayrıntılarını ve Mezopotamya petrol imtiyazı ile ilişkisini ortaya çıkarıyor.

31 John A. DeNovo, 'A Railroad for Turkey: The Chester Project, 1908–1913', *Business History Review* 33: 3, 1959: 313.

Standard Oil baş jeologu ve petrol avcısı John Worthington'ın 1910'da Orta Doğu'yu ziyaret ettiğini ve şirkete Mezopotamya'nın petrol görünümü hakkında iyi yönde rapor verdiğini bilmemize rağmen, Rockefeller grubunun katılımı bir söylenti olarak kaldı. O zamanlar Standard Oil'in dünyanın her yerinde rakip petrol sahalarının gelişimini engellemek için verdiği olağanüstü çaba göz önüne alındığında, Mezopotamya petrolü için yürütülen mücadelede olmaması şaşırtıcı olurdu. Amerikalı resmi yetkililer, Colby ortak girişiminin bu kadar iddialı bir plana hiçbir ön araştırma yapmadan büyük bir depozito vermelerine şaşırmıştı. ABD Dışişleri Bakanlığı, imtiyazı Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikalıların daha fazla iş yapabilmelerine yönelik bir araç olarak kuvvetlendirme olasılıklarını araştırması amacıyla, ortak girişimin İstanbul'daki temsilcisi olan Chester'in oğluyla buluşması için Washington'dan bir diplomat gönderdi. İmtiyaz sözleşmesinin, ticaretin büyümesine değil küçülmesine yönelik olduğunun farkında olmayan diplomat, İstanbul'a geldiği gün Chester'in oğlunun Viyana'ya gitmek üzere ülkeyi terk ettiğini öğrendiğinde hayrete düştü. Almanlar, Amerikan imtiyazının son onayı almasını engellemek için Osmanlı yetkililerinin üzerindeki etkilerini kullandı.³²

O sırada, İstanbul'daki yeni hükümete yakın bir İngiliz sermayeci konsorsiyumu, Turkish Petroleum Company [Türk Petrol Şirketi] adında Londra merkezli bir anonim şirketi kurdu. Grubun öncüsü, Mısır'dan başlayarak bölgenin bütün petrol haklarını tekeline alma planlarıyla daha önce karşılaştığımız Ernest Cassel'di. 1912'de Cassel'in grubu, hala Mezopotamya petrolü üzerindeki haklara sahip olan Deutsche Bank ve Fransız Rothschild'in petrol gelirlerini de bünyesinde barındıran Avrupalı müttefiki Shell için, ikisinin de petrol şirketinin %25 temsili iştirak payını alacağı bir düzenleme yaptı. Yatırım şirketlerini National Bank of Turkey [Türkiye Ulusal Bankası] olarak

32 DeNovo, 'Railroad for Turkey': 318. John Worthington ile ilgili, bkz. Edgar Wesley Owen, *Trek of the Oil Finders: A History of Exploration for Petroleum*, Tulsa, OK: American Association of Petroleum Geologists, 1975: 1,282.

adlandıran ve yeni Türk hükümetinin birkaç tane değerli üyesine yönetim kurulunda yer veren sermayeciler, şirketin diğer yarısını ellerinde bulundurmaktaydı.³³

Petrol ve demiryolu planı, artık Anglo-Persian Oil Company'yi tehdit etmekteydi. Anglo-Persian'ın ana kuruluşu olan Burmah Oil'in büyük Hindistan pazarını rakip şirketlerin tehdit etmesini engelleme niyetiyle İran petrolü üzerindeki kurulmuş olan hâkimiyeti, Mezopotamya petrolünün gelişimiyle kuşatılmış olacaktı. Kanat taarruzunu yenemeyen Anglo-Persian'ın seçeneği ona katılmaktı. Bunun için, Türkiye'nin demiryolu için gereken borçların faizini karşılamaya yönelik yapacağı gümrük vergilerindeki artışı veto etmek için Düyun-u Umumiye'yi (1875'de devletin iflasından sonra kurulan, kredi sağlayan yabancı kuruluşlardan oluşan birlik) kullanabilecek olan İngiliz hükümetinin yardımına ihtiyacı vardı. Anglo-Persian, Shell grubunun Mezopotamya petrolünün kontrolünü ele geçirmesi durumunda kendisini saf dışı bırakmak için fiyat düşüreceğini ya da onlarla birleşmeye zorlayacağını, sonra fiyatları yükselteceğini ve onların "bu potansiyel olarak olağanüstü geniş kaynakları sadece kademeli olarak geliştireceğini" belirterek hükümeti uyardı. Bir Dışişleri Bakanlığı yetkilisi, "kendini şimdiye kadar ultra-emperyalist gösteren", ancak şimdi, hükümet onlara yardım etmezse hisselerini Shell'e satmakla gözdağı veren "Anglo-Persian'ın tavrına" karşı çıktı.³⁴ Bu iddia ile ikna olan Anglo-Persian'ın Dışişleri Bakanlığı'ndaki destekçileri, Cassel'in İngiliz yatırım ortaklığını, teşebbüslerinin yüzde ellilik hissesini onlara aktarmaya zorladı.

33 Gerretson, *History*: 243–48; Marian Kent, 'Agent of Empire? The National Bank of Turkey and British Foreign Policy', *Historical Journal* 18: 2, 1975: 367–89, ve *Oil and Empire*. Osmanlı hükümeti asıl petrol imtiyazını iptal etmeyi tercih edebilirdi, ancak yeni bir imtiyazın görüşülmesi, Standard Oil ya da Rus petrol çıkar gruplarına petrol ve demiryolu anlaşmaları için baskı yapmalarına izin verecekti. Aynı zamanda, Türk madencilik yasasının, şartlarını müzakere etmeden önce yeni bir imtiyazın değerini belirlemek için test kazıları yapılmasını şart koşan hükümlerinin uygulanmasına neden olacaktı – bu da hükümetin engellemek için telaşlanacağı bir gecikme yaratacaktı. 'Consul General at Berlin (Coffin) to Secretary of State', 4 Ağustos 1920, FRUS 1920, 2: 661.

34 Marian Jack, 'The Purchase of British Government's Shares in the British Petroleum Company, 1912–1914,' *Past and Present* 39: 1, 1968: 142, 147.

Anglo-Persian'ı daha kapsamlı bir korumaya almak için Britanya, Alman ve Türk hükümetleriyle, demiryolunun Basra Körfezi'ne gelmeden Basra'da biteceğine dair bir anlaşma imzaladı ve Hindistan nakliyat devi James Mackay'ın – Lord Inchcape – nakliyat kazançları için, Basra ile Körfez arasındaki nehir taşımacılığında tekeli güvenceye aldı. İngiliz hükümeti bu tekele ve onu elde ederken yaşanan uzun gecikmeleri, emperyal ulaşımı İngilizlerde tutmak için elzem gibi gösterdi. Ancak, bir İngiliz şirketi olan Lynch Brothers, Bağdat ile Körfez arasındaki buharlı ulaşımı hali hazırda kontrol etmekteydi. Londra'da *The Times*, girişimcilerin ve sömürgecilerin Bağdat Demiryolu'nun Hindistan'a giden bir anayol haline gelmesinin tehlike arz ettiği iddialarını reddetti ve Britanya'nın Hindistan ile olan iletişim ve ticaretinin kara yolundan çok deniz yoluyla devam edeceği fikri yaygınlık kazandı. Lynch'in taşımacılık tekeli Inchcape'e devretmesi yönünde baskı yapmanın avantajı, Inchcape'in de Anglo-Persian'ın bir yöneticisi olmasıydı.³⁵ Ayarlama, Britanya'nın Basra Körfezi ve Hindistan'a doğru emperyal ticaret akışını değil, bir tıkama noktasını korumaktaydı. Inchcape yoluyla Anglo-Persian, Mezopotamya petrolünün korunan Asya pazarlarına ulaşmasını engelleyebilme gücünü korumuş oldu.

1914 yazında, Almanya ve Fransa'da gaz yağı tekellerinin sonu yaklaşmaktayken, Londra'da Turkish Petroleum Company'nin sözleşmesi imzalanmaktaydı. Osmanlı hükümeti, Musul ve Bağdat vilayetlerinde “bulunan ve bulunacak olan bütün petrol kaynaklarını” yeni şirkete kiralamayı kabul etti.³⁶ Büyük Savaş'ın arifesinde, Standard Oil'den sonra dünyanın en büyük dört petrol şirketi – Alman, Fransız, Anglo-Flemenk ve İngiliz – Mezopotamya petrolünün haklarını paylaşmak için anlaşmaya varmıştı.

Savaşın çıkmasıyla, imtiyaz ile ilgili bütün gelişmeler ertelenmiş oldu. Bunun bir problem olduğu söylenemezdi. Petrol üretimini sınırlandırmak, onun paylaşılmasındaki esas amaçtı.

35 Earle, *Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway*: 255–63; Stuart A. Cohen, *British Policy in Mesopotamia, 1903–1914*, Reading: Ithaca Press, 2008: 198.

36 'Turkish Grand Vizier (Said Halim) to German Ambassador in Turkey (Wangheim), Constantinople', Haziran 28, 1914, FRUS 1920, 2: 662.

1914 sözleşmesinin son paragrafı, Turkish Petroleum Company üzerinden ortaklaşa olmadıkça, Avrupa'nın başlıca petrol şirketlerinin Osmanlı İmparatorluğu içinde bulunan hiçbir yerde (halî hazırda İngiliz kontrolünde olan Güney İran ile birlikte, Mısır ve Kuveyt dışında) petrol üretimini üstlenmeyeceklerini belirten ünlü bir "kendini inkâr ibaresi"ydi.³⁷

PERİLER DİYARI

Mezopotamya'daki kanat taarruzu ile uğraşırken, Anglo-Persian Oil Company ikinci bir zorlukla daha karşılaştı: Kimse petrolünü satın almıyordu. İran ham petrolü, kokusu ve yandığında camda bıraktığı ince tabaka nedeniyle, aydınlanma için gaz yağı olarak kullanılmasına engel olan yüksek seviyelerde sülfür içermektedir. Şirketin ürünü için bir pazar yoktu ve yatırımcılar, görünürde bir kâr payı olmadıkça üretim tesislerinin tamamlanmasını sağlayacak parayı vermeye gönülsüzdü. İran petrolü için tek umut, aydınlatıcı olarak değil, buhar makineleri ve dizel makineler için akaryakıt olarak satılmasıydı. Güney İran yakınlarında kullanılan ve petrole çalışan çok az makine olduğundan, şirket iflasla yüz yüze geldi.

D'Arcy ve Burmah Oil için, karşılaşılan sorunun çözümü, zayıflıklarını ve ihtiyaçlarını emperyal çıkarlara tercüme etmekte yatmaktaydı. Bu şirketin her fırsatta kullandığı bir taktikti. Hindistan hükûmeti bir askeri birliğe şirketin sondaj makinelerini koruması için para ödemektedir. Petrol bulunmasından sonra, Tahran'daki İngiliz siyasi temsilci Arthur Hardinge, şirketin ya birliğin maliyetini üstlenmesini ya da daha ucuz bir yerel güçle değiştirmesini önerdi. Öneriyi kabul etmeyen D'Arcy, temsilciye şöyle yanıt verdi:

Ben ve ortaklarım, tamamen İngiliz inisiyatifinde, İngilizlerin elinde ve İngiliz sermayesi ile çalışacak olan ve yakın gelecekte donanmamız için kıymetli bir petrol kaynağı olacağı için, İngiliz Hükûmeti'nin cesaretlendirerek ya da hiç olmazsa koruyarak

37 TPC'nin anlaşma metni, şurada ek olarak verilmiştir: Edward Mead Earle, 'The Turkish Petroleum Company: A Study in Oleaginous Diplomacy', *Political Science Quarterly* 39: 2, 1924: 277-9.

bakacağına inandığımız bu endüstriyi geliştirmeye çabalıyoruz ve temellerini kurmada şimdiden belirgin bir aşama kaydettik.

Anglo-Persian da asıl problemle, yani ürününe pazar yaratma problemiyle baş etmek için aynı taktiği denedi. Hindistan Demiryolları ve Kraliyet Donanmasıyla, akaryakıt için uzun vadeli sözleşmeler yapılması yoluyla petrolüne talep yaratılmasını isteyerek yine İngiliz Hükümeti'ne başvurdu. Hem Hindistan Bürosu hem de Deniz Kuvvetleri Komutanlığı bu öneriyi reddetti. Hindistan Demiryolları kömür kullanmaktaydı ve kömür Hindistan'da bolca vardı. Diğer yandan Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, filosunun büyük kısmını en azından kısmen petrole çalışacak biçimde dönüştürmüştü ve yalnızca petrole çalışabilen gemiler yapmayı değerlendirmekteydi. Ancak, doğrudan dünyanın başlıca nakliye güzergâhlarından biri üzerinde konumlanan, hali hazırda İngiliz kontrolünde, 1914'te 100.000 ton petrol üretmekte ve daha sonra milyonlarca ton daha üretecek olan Mısır'da Süveyş Kanalı'ndaki kuyuların ve 1910'da bir İngiliz şirketinin o zaman için dünyanın en büyük petrol sahalarını keşfettiği Meksika'daki kuyuların da dâhil olduğu, uygun durumda başka birçok petrol kaynağı vardı.³⁸ Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın reddine rağmen, Anglo-Persian'ın hisselerini borsada satışa çıkarmak için hazırladığı izahnamede şirket, komutanlığın desteğini şimdiden aldığını iddia etti. Komutanlık bu durumu fark ettiğinde belgenin yayımlanmasını engelledi. Hisse teklifine yatırım çekmek için kaygılı olan şirket, izahnamesinde hâlâ petrolünün Kraliyet Donanması'na yakıt sağlamaya yönelik sözde askeri önemini ima etmekteydi. Birkaç yıl sonra Deniz Kuvvetleri Komutanlığı fikrini değiştirdi.

1923'te yayımlanan, Winston Churchill'in *The World Crisis*'deki [Dünya Krizi] değerlendirmesinden başlayarak tarihçiler, komutanlığın karar değişikliğini açıklamak için Anglo-Persian'ın Britanya'nın emperyal çıkarları ile ilgili önemini abartarak, şirketin izahnamesindeki iddiasını tekrar etmiştir. Şirketin yardım çağrısının sonuçlarını tartışırken Churchill, "Talih"

38 Jones, *Emergence*: 68, 85.

diye yazmıştı, “bize periler diyarından, en parlak umutlarımızın ötesinde bir ganimet getirmişti.” 1911'deki Fas Krizi'ni takiben, Deniz Kuvvetleri birinci lordu olarak atanan Churchill, Kraliyet Donanması'nın maliyetini ve yıkıcı gücünü daha önce görülmemiş düzeyde artırmak için mücadele etmekteydi – bu, Avrupa'nın üç yıl sonra beklenmedik ve korkunç bir savaşa sürüklenmesine yardım edecek bir büyüme idi. Esas harcama, buhar türbinleri (elektrik jeneratörleri için geliştirilmiş ve sonradan gemiciliğe adapte edilmiş yüksek hızlı motorlar) ile donanmış ve kömür yerine sıvı yakıt ile güç sağlanan hızlı savaş gemisi filosuydu. Bunlar, Britanya'da altı aylık bir savaşa yetecek yakıt depolanabilmesi için büyük petrol depolarının inşa edilmesini, yakıt stokunu getirmek için bir tanker filosunu ve Churchill'in açıkladığı gibi, “yurtdışı aktörlerin hâkimiyetinde olan dev petrol tröstlerinin elindeki” petrol kaynaklarının satın alınmasını gerektirmekteydi.³⁹ Söz konusu tröstler, merkezi Britanya'nın en çok güvendiği müttefikinde bulunan Standart Oil ve Anglo-Flemenk Shell grubuydu, yani sorun onların yabancıların elinde olmasından çok, sahip oldukları tekel güçleriydi. Donanmasını petrole dayanacak şekilde dönüştürürken, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı kendini petrol tekellerinin büyüyen gücüne karşı savunmasız kılmaktaydı.

Komutanlık yeni başka bir güç karşısında da zayıftı. İngiliz Hükümeti, 1903'te işçi hareketinin büyüyen gücüne yanıt olarak bir devlet emeklilik fonu sistemini uygulamaya koydu. Bu sistemi 1908-1912 yılları arasında işsizlik ve sakatlık kamu sigortası, sağlık hizmeti programları ve toplu refahın gelişmesi için başka reformlar takip etti. Hükümet bu tedbirlerin maliyetini karşılayabilmek için, öncelikle deniz kuvvetleri bütçesini – silahlı kuvvetlerin en büyük biriminin bütçesi – daha yakın bir denetlemeye ve daha sıkı muhasebe kurallarına tabi tutarak bütçede kesintiye gitti. Daha sonra zenginlerin vergi yükümlülüklerini artırdı, onlar da bu artışı engellemek üzere Lordlar

39 Winston Churchill, *The World Crisis, 1911–1918*, kısaltılmış ve gözden geçirilmiş baskı, Martin Gilbert, Londra: Penguin, 2007: 75–6.

Kamarası'nı kullanmak için başarısız bir girişimde bulunarak yasal krize neden oldu. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın, Kraliyet Donanması'nın hareket gücünü yalnızca petrolle çalışan buhar türbinleriyle sağlamaya yönelik, tekel fiyatlarıyla ağırlaştırılmış yüksek maliyetli planı, bütçeyle ilgili yeni katı sınırlarla yüz yüzeydi ve parlamentonun aşılması güç muhalefetiyle karşılaşma ihtimali vardı. Churchill'in, bu yeni demokratik engelle başa çıkmasını sağlayacak bir yöntem ihtiyacı vardı.

Anglo-Persian'ın içinde bulunduğu zor durum bir çözüm sundu. Kuşatılmış durumda olan şirket, o kadar düşük bir fiyattan uzun vadeli bir tedarik sözleşmesi teklifi vermektedir ki, Churchill bunu periler diyarının ganimeti olarak duyurabildi. Daha sonra, bu ganimetin koşullarını parlamento denetiminden kurtarmak için elinden gelen her şeyi yaptı. Komutanlık, şirketin çalışmaya devam edebilmesi için gereken avans ödemesini şirketin %51'lik hisselerinin satın alınması olarak yapılandırdı (bunun için komutanlık, şirketin işlerini denetlemek için verilen normal hakların hiçbirini almadı ve böylece tekel sistemine saldırmak için hiçbir güç elde edemedi). Hükümetin kanun sözcülerinin yardımıyla Churchill, bu satın almayı onay için parlamentoya, seçilmiş bir komitenin incelemesini gerektiren bir finansal hesap olarak değil, bir idare belgesi ya da resmi rapor [White Paper] olarak sundu ve aynı zamanda anlaşmanın yapıldığı petrol tedarik sözleşmesini ayrıntıları kamuya duyurulamayacak ticari bir anlaşma olarak beyan etti. 17 Haziran 1914'te parlamento sunulan anlaşmanın gizliliğine yöneltilecek açık suçlamalar, savaşın çıkmasıyla sessizliğe gömüldü.⁴⁰

Anglo-Persian'ın kurtarılması, kömürden petrole geçilmesinin yarattığı maliyetin kamusal denetimden kurtarılabilmesi için bir yol sağladı, ancak bu giderleri yaratan nedenlerden birinin, yani petrol fiyatlarının tekelci kontrolünün ele alınması için hiçbir katkı sunmadı. Tam aksine İngiliz Hükümeti, şirkete bir avans vererek ve Mezopotamya petrolünün gelişimini aksatma projesinde şirkete de bir pay biçerek, Anglo-Persian'ın

40 Jack, 'Purchase of British Government's Shares'; Ferrier, *History*: 105–6.

yükselen uluslararası petrol kartelinin önde gelen üyelerinden biri haline gelmesini mümkün kıldı. Eğer Britanya'nın kömüre olan bağımlılığı, işçi hareketinin daha demokratik siyaset biçimleri inşa edebilmesine vasıta olduysa, petrole geçiş Churchill gibi sömürgecilerin bu demokratik talepleri savuşturmasını sağladı.

YAPI

Petrol, halka ait hak taleplerini sınırlandırmak için daha geniş anlamda bir imkân sunmaktaydı. Bu anlam, İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın Anglo-Persian ile ilgili olarak fikir değiştirmesinin ve içten yanmalı motoru kabul etmesinin başka bir sebebine yansımıştı. 1910-11 yıllarında Güney Galler'deki kömür işçileri asgari ücret talep ederek greve gitmişti. Grev, 1910-14 yılları arasında yaşanan ve Britanya'nın gördüğü en yoğun grev dönemi olan Büyük Huzursuzluk dönemini başlattı.

Churchill Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na geçmeden önce, Büyük Huzursuzluk' un ilk dalgasını kontrol etmekten sorumlu olduğu ve sendikaların kömür, demiryolu ve liman işçilerinin grev koordinasyonunu sağlayarak edindikleri "yeni güce" karşı teyakkuz haline geçtiği görevinde, İç İşleri Bakanlığı'nın başında bulunmaktaydı.⁴¹ Savaş Bakanlığı'nda general olarak görev yapan, kariyerine Mısır'ın sömürge işgali sırasında inzibat subayı olarak başlamış Nevil Macready ile birlikte çalışan Churchill, grev hatlarını kırmak ve grevleri engellemek için süvarilerin ve silahlı piyadelerin, yerel polis güçlerine yardımcı olarak değil, düzeni sağlayan temel aygıt olarak kullanıldığı yeni yöntemler getirdi.⁴² 1911'in Ağustos ayında grevler kömür madenlerinden demiryollarına yayıldığında, Churchill askeri gücün yalnızca yerel sivil otoritelerin isteği üzerine sevk edilebileceğine hükmeden yasayı ihlal ederek – bu yasa 1893'teki, askerlerin grevdeki kömür madencilerine ateş açıp onları öldürdüğü Featherstone katliamından sonra parlamentodan geçmişti – demiryollarının

41 Randolph S. Churchill, Winston S. Churchill: *Young Statesman 1901–1914*, Londra: Heinemann, 1967: 365.

42 Anthony Mör-O'Brien, 'Churchill and the Tonypandy Riots', *Welsh History Review* 17: 1, 1994: 67–99.

kontrolünü sağlamak için (ve elektrik santrallerini korumak için) askeri birlikleri sevk etti. Parlamentodaki işçi liderleri, hükümetin demiryolu şirketlerine işçilerin esas talebini – ulusal sendikaların demiryolu işçilerini temsil etme hakkını tanımaları – karşılaması emrini vererek demiryolu grevini derhal sonlandırılabilceğine işaret etti ve Churchill'i, sivil idarenin yerine “askeri yönetimi” geçirerek huzursuzluğun kışkırtılmasına yaptığı “zalim katkı” nedeniyle topa tuttu.

Churchill, askerin kullanılmasını demiryollarının niteliğine vurgu yaparak savundu. Parlamentoda, askeri otoritelerin “demiryolu hatları boyunca birliklerini hareket ettirmek için bütün takdir yetkisine” sahip olmaları gerektiğini iddia etti, ancak askerlerin güzergâh boyunca bütün noktalarda sivil izin talep etmeleri zorunlu olduğu takdirde bunun uygulanması imkânsızdı. Demiryolları büyük şehirlerde, besin ve yakıt temini için tamamıyla trenlere bağımlı olan “bir arada toplanmış... çalışan çok büyük halk kitleleri” yaratmış olduğu için grev, “insanların hayatlarının bağlı olduğu, bütün toplumsal ve ekonomik yapıların... bozulması” tehlikesini barındırmaktaydı. Demiryolları Churchill'e, korunması için yerel sivil otoritenin koordine bir askeri güce tabi kılınmasını gerektiren, yerel olmayan, kırılgan bir ekonomik ve toplumsal “yapının” varlığını hatırlattı.

Muhalefet eden bir parlamento üyesi “sıkıyönetim” diye bağırırmaktayken, bir diğeri “bunların hepsi delirdi” diye fikir beyan ederken Churchill, “dünya tarihinde benzer bir felaketin aynı ölçüde büyük bir topluluğu tehdit ettiği bir örnek gösterilebilir mi?” diye sorup, cevap için dikkati on beşinci yüzyıl Irak'ına yönelterek alışlagelmiş tumturaklı sözlerine başvurdu. Demiryolu grevinin yarattığı tehlikeleri, Fırat Nehri üzerindeki büyük Nemrut Barajı'nın yıkılmasını takip eden tahribata benzetti.⁴³

Ancak Arap Dünyası'nın başka bir bölümünde meydana gelen olaylar, hükümete demiryolu sahiplerinin uzlaşmazlıklarını alt etmek ve bunların grevdeki işçilerin taleplerini kabul

43 'Employment of Military', Hansard, HC Deb, cilt 29, 22 Ağustos 1911, cc. 2,282–378.

etmelerini sağlamak için kullanacakları bir fırsat verdi. Britanya'daki Büyük Huzursuzluk, Fas'ta yaşanan daha büyük bir çalkantı ile çakıştı. Fransa, Avrupalı sermayedarlara olan borçlarını ödemek için ağır vergiler koyan sultana karşı ayaklanan halkın bastırılması amacıyla askeri birliklerini Fas'a gönderdi.⁴⁴ İngiltere, Afrika'daki sömürgeleştirilmemiş son köşenin Fransa tarafından ele geçirilmeye başlanmasına Almanya'nın karşı çıkmasına, Almanya'yı savaşa tehdit ederek yanıt verdi ve Avrupa'da yaşanacak bir çatışmaya karşı, askeri birliklerin demiryollarıyla harekete geçirilmesine ilişkin ayrıntılı planları da içeren hazırlıklara başladı.⁴⁵ Savaşa hazırlık kararı, hükümetin demiryolları şirketlerine sendikalarla müzakere etmelerine yönelik talimat vermesine olanak tanıdı – Churchill'in de, İçişleri Bakanlığı'ndan Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na geçişini talep etmesine izin verdi. Fransa'nın Fas'ı işgal etmesini desteklemek ve Almanya'nın itirazına savaş tehdidi ile karşılık vermek, Churchill'in ülkedeki sendikaların direncine karşı denenmiş olan militarizminin daha ileri bir safhaya ulaşmasına imkân verdi.

Büyük Huzursuzluk dönemini başlatan Güney Galler'deki kömür grevleri, donanma için özel bir tehlike arz etmekteydi. Galler'deki kömür sahaları, taş kömürünün yüksek ısı üretme kapasitesini çabuk ısı üretme özelliği ile birleştiren melez türde bir yakıt üretmekteydi ve bu onu, kömür ile ateşlenen savaş gemileri için tek yakıt kaynağı haline getirmekteydi. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nda Churchill, Kraliyet Donanması gemilerinin kömür ve petrolle ateşlenen buhar makinelerinden yalnızca petrolle çalışan içten yanmalı motorlara geçirilmesinin değerlendirilmesi için derhâl Yakıt ve Makineler Kraliyet Komisyonu'nu kurdu. Galler'in kömür sahalarındaki siyasi huzursuzluk, komutanlığın düşüncesini etkiledi. Kömüre karşı petrolün tercih edilmesi ve bu tercihe bağlı olarak planda Anglo-Persian yararına

44 Edmund Burke, *Prelude to Protectorate in Morocco: Precolonial Protest and Resistance, 1860–1912*, Chicago: University of Chicago Press, 1976. İngiliz ve Fransız saldırganlığı üzerine güncel görüşler için, bkz. E. D. Morel, *Morocco in Diplomacy*, Londra: Smith, Elder, 1912.

45 Churchill, *World Crisis*: 41.

yapılacak değişiklik için bir sebep daha verdi.⁴⁶ Hükümet, Kraliyet Donanması'nu yeni bir enerji kaynağına tabi kılarak, kendisini petrol şirketlerinin tekeli güçlerine karşı savunmasız hale getirmekteydi. Bununla birlikte, kendisini kömür işçilerinin siyasal taleplerinden de kurtarmaktaydı.

Daha önce gördüğümüz gibi İran, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın petrol edinebileceği tek yer değildi. Meksika'daki büyük keşifler, onu 1914 itibarıyla dünyanın en büyük üçüncü üreticisi haline getirmişti. Bir İngiliz şirket, Mexican Eagle, üretimin %60'ına hakimdi ve dünyanın en büyük petrol tedarikçilerinden biri haline gelmişti. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Temmuz 1913'te şirketle bir tedarik anlaşması imzaladı, ancak devletin şirketin hisselerini satın alması karşılığında uzun vadeli bir anlaşmaya varma çabalarını reddetti – bu, Anglo-Persian'ın müzakere halinde olduğu anlaşmaya benzer bir anlaşmaydı.⁴⁷ Şirket, Meksika petrol üretimini kontrol etmek için, 1910-1920 Devrimi'ne zemin hazırlayacak şekilde Porfirio Díaz hükümetinin devrilmesine para sağlanmasına yardım ederek kendisini zayıflatmaya çalışan Standard Oil ile mücadele etmekteydi.⁴⁸ Deniz Kuvvetleri petrol sözleşmeleri ile ilgili karar aldığı sırada, devrimci güçler petrol sahalarının kontrolünü ele geçirmişti; Emiliano Zapata ve diğer devrimci liderler toprak reformu, işçi hakları ve başka devrimci dönüşümler talep etmekteydi.

O tarihlerde, İran da başka bir devrimin, 1905-1911 Anayasa Devrimi'nin tam ortasındaydı. Bir yıl süren grevler, protestolar

⁴⁶ Jack, 'Purchase of British Government's Shares': 154. On yıl önce, başka bir grup kömür madencisinin yarattığı benzer bir huzursuzluk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nın planlarını şekillendirmişti. 1903'de Yakıt Komisyonu kömürden petrole yalnızca kısmen geçilmesini önerdi. Bunun nedeni bir ölçüde, Amerikan işçi mücadelesindeki milatlardan biri olan 1902'deki Büyük Pennsylvania Kömür Grevi'nin yerel ölçekte petrole geçilmesine ve Komutanlığın kaynağın güvencesiyle ilgili kaygılarını artırarak, ABD petrol ihracatında bir azalmaya sebep olmasıydı. Geoffrey Miller, *Straits: British Policy Towards the Ottoman Empire and the Origins of the Dardanelles Campaign*, Hull: University of Hull Press, 1997: 27. Bölüm.

⁴⁷ Merrill Rippy, *Oil and the Mexican Revolution*, Leiden: Brill, 1972: 153; Jones, *Emergence*: 76.

⁴⁸ Kenneth Grieb, 'Standard Oil and the Financing of the Mexican Revolution', *California Historical Quarterly* 50: 1, 1971.

ve oturma eylemleri, Şah'ı 1906'da bir anayasayı ve meclisi kabul etmeye zorlamıştı. Bakü'den, 1905 Rus Devrimi'nden sonra dönen İranlı petrol işçileri, kendi devrim deneyimleriyle sürece katkıda bulundular. Bakü'de bulunan ve Rus Sosyal Demokratlar ile bağlantılı olan İranlı Sosyal Demokratlar Teşkilatı, bütün ülkede ortaya çıkan yerel meclislerde etkiliydi ve 1907 yılında tahmini 86.000 üye toplamış bir partiyi, Mücahitleri kurdu. Partinin, toprağın yeniden bölüştürülmesi, sekiz saatlik işgünü, grev hakkı ve yeni mecliste büyük toprak sahiplerinin, tüccarların ve din adamlarının sınırlı temsili yerine erkeklere genel oy hakkı gibi talepleri vardı.⁴⁹ İlerici hareketin liderlerinden biri, Seyyid Hasan Tekizade, İran'dan kovulduktan sonra Londra'yı ziyaret etti ve bir grup solcu parlamento üyesi tarafından Avam Kamarası'nda bir konuşma yapmak için davet edildi. Tekizade burada, Şah'ın otokratik gücünü yeniden tesis etmesi için Rusların müdahale etme tehlikesine karşı, Britanya'nın Devrim'e desteğini kazanmaya çalıştı.⁵⁰ Ancak Britanya, Rusya'nın Devrim'i baltalamasına kaşı çıkmadı, daha sonra da bir subayın, 1921'de iktidarı ele geçiren ve 1979'daki İslam Devrimi'ne kadar ülkeye hâkim olacak yeni bir otokrasi yaratan Rıza Han'ın yükselmesine destek oldu. Ayrıca Londra, merkezi yönetimin zayıflamasından güneyi kontrol edecek milis kuvvetleri oluşturmak için de faydalandı. Bu milis kuvvetleri, yani Güney İran Piyade Birliği daha önce Anglo-Persian'ın etkinliklerini koruyan Hint müfrez birliğinin yerini alacaktı. Meksika petrol sahalarındaki ve Güney Galler'deki kömür bölgelerindeki huzursuzluklarla karşılaştırıldığında Güney İran ve Mezopotamya petrol sahaları, demokratik siyasal hak taleplerine çok daha az imtiyaz tanınmasını gerektiren enerji temin etme yolları sundu.

Churchill'in ganimeti periler diyarının ödülü değil, İran ve Mezopotamya'daki – ya da yakında anılacağı şekliyle Irak – petrol işçilerinin üreteceği bir enerji kaynağıydı. Savaş tehdidi

49 Janet Afary, 'Social Democracy and the Iranian Constitutional Revolution of 1906–11', ed. John Foran, *A Century of Revolution: Social Movements in Iran* içinde, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994.

50 Mansour Bonakdarian, 'The Persia Committee and the Constitutional Revolution in Iran', *British Journal of Middle Eastern Studies* 18: 2, 1991: 190.

ve ardından başlangıcı, Britanya'nın kendi evindeki huzursuzluğa son vermesi için bir fırsat yarattı. Savaşın sonunda Mezopotamya petrol sahalarını kontrolüne almak, yeni örgütlü işgücünü zayıflatmanın daha etkili bir yolunu sunacaktı. Kendi evinde zayıflamış olsa da, enerji arzı yoluyla inşa edilmiş demokratik talepler dışındaki petrol işçilerinin haklarını da içerecekti. Aynı süreç içerisinde, hassas ama aynı derecede yaşamsal olan, sömürgeci bir hükümetin koruması için özel güçler gerektiren ekonomik "yapı" – enerji akışları ağı – artık Britanya'nın demiryolları ve kömür sahalarından Orta Doğu'nun petrol sahalarına kadar uzanmaktaydı.

Orta Doğu petrol sahalarının demokratik siyaset tarihindeki yerini anlayabilmek için, bölgenin petrol endüstrisinin kökenini anlatan geleneksel hikâyeyi bozmak gerekir. Uzak ve boş bir düzlükteki kahraman öncülerin hikâyesinin yerine, petrol arzının ilerletilmesinden çok engellenmesine niyetli, demiryolu ya da boru hattı inşa etmek veya bunların güzergâhlarını tıkamak için özel güçler arayan rakip şirketlerin hikâyesini takip ettik. Bu kavgalar, Tahran ve İstanbul'daki devrimci mücadelelerin ortasında, Britanya ve kömüre bağımlı başka sömürgeci güçlerde meydana gelen siyasal çalkantılarla ilişkili olarak gerçekleşti. Kitlesele siyasi partileri temsil etmeye başlayan parlamentoların yeni denetleme düzeyleriyle karşılaşan petrol şirketleri, sermaye gruplarının ve hükümetin içindeki müttefikleri ile birlikte, kendi çıkarlarını devletin emperyal gereksinimleri olarak ifade etmeyi öğrenmekteydi. Sömürgeci devlet adamları da, daha eşitlikçi bir ortak yaşam için mücadele eden güçlere karşılık vermenin bir yolu olarak, enerji arzının kırılgan yapısının sözcüleri haline gelmekteydi.

YÖNETİLENİN RIZASI

Gücü karbonla sağlanan ilk büyük savaş Birinci Dünya Savaşı'ydı. Kömür ile çalışan fabrikalar, insanların öldürme kapasitesini artıran cephanelik, silah ve motorlu araçlar üretti. Fosil yakıtları kullanan makineleşme insan gücü kullanımını azaltmadı. Makineler, insan savaşını çok daha büyük enerji depolarına bağlayarak, insan ve hayvan gücünün fiziksel sınırlarını büyük ölçüde genişleten yeni eylem güçleri yarattı. Ordular, kendi mekanik ve insan unsurlarını, geniş alanlarda ve uzun seferlerde daha büyük miktarlarda durmaksızın harekete geçiren savaş makineleri haline geldi. Ölüm düzenine kitlesel olarak üretimi ve harekete geçirilmesi, Avrupalı devletlerin Avrupa'da milyonları katleden bir yıpratma savaşı sürdürmelerine ve savaşı, yüz binlerin muharebede, açlık ya da tehcir nedeniyle öldürüldüğü Afrika'ya ve Orta Doğu'ya taşımalarına izin verdi. Büyüyen savaş aygıtı, daha fazla kömür ve petrol, çelik ve nitrat patlayıcı, aynı zamanda da gıda, yem ve giysi gerektirmekteydi. Böylece savaş yayıldıkça kömür madenlerinde, mühimmat fabrikalarında, buğday ve pamuk tarlalarında emekleriyle savaşı mümkün kılanlara daha bağımlı hale geldi. Uzayan savaş, sürdüğü bölgelerde, özellikle de Orta Doğu'da, savaş öncesi siyasi otorite

ilişkilerini parçaladı. Aynı zamanda etkilerini, muktedirlerin karbon enerji akışına karşı gelişen yeni bağımlılıklarından alan demokratik siyasal hak taleplerine de güç verdi.

Orta Doğu'da Osmanlı İmparatorluğu önce savaşa girmede, ancak daha sonra, yavaşça kendisini parçalamakta olan emperyal güçlere karşı Almanya'nın yanında yer aldı. Arap ordusu ile birlikte İngiliz güçleri, Arabistan'ın batısındaki Hicaz'dan başlayıp, Filistin ve Büyük Suriye'nin (modern Ürdün, Suriye ve Lübnan) geri kalanını almak için kuzeye hareket ederek Osmanlı İmparatorluğu'nun birçok Arap vilayetini hâkimiyeti altına alırken, çoğunlukla Hintli birliklerden oluşan bir İngiliz ordusu Irak'ı işgal etti. Britanya gibi endüstrileşmiş bir devlet, artık olağanüstü bir şiddet, kapsam ve süreklilikle savaş yürütebilmekteydi ve böylece Orta Doğu'nun büyük bölümünü hâkimiyeti altına aldı. Bununla birlikte, savaşın yıkıcılığının ulaştığı boyutlar, savaş sonrası emperyal düzenin kurulmasını zorlaştıracaktı.

Endüstrileşmiş savaş, petrolün aydınlanmadan çok ulaşımında kullanılan bir yakıt olarak önemini pekiştirdi. Savaştan sonra bu durum, büyük petrol şirketlerini bir sorunla karşı karşıya bıraktı. Bir taraftan gelecekte meydana gelebilecek bir savaş ihtimalini, Anglo-Persian Oil Company'nin yapmaya başladığı gibi, küresel petrol arzının kontrolüne yönelik harcadıkları çabaların, kendi kârlarından ziyade imparatorluğun güvenliği için önem arz ettiğini iddia etmek için kullanabilirlerdi. Daha sonra göreceğimiz gibi, dünya petrolünün savaşla birlikte ortaya çıkmış olan tekелci kontrolü, emperyal hükümetlerin desteğine her zamankinden daha fazla ihtiyaç duymaktaydı. Diğer taraftan eğer petrol kaynaklarının durumu, önde gelen petrol şirketlerinin iddia ettiği gibi hayati ve hassas ise, hükümetler bu rakip şirketlerin tekrar kurmayı arzuladıkları kartel sisteminin petrolü güvenceye almak için en ucuz veya en güvenilir yöntem olmayabileceği sonucuna varabilirlerdi. Belki de önemli bir gücün hükümeti kendi petrolünü üretmeli ya da daha küçük, bağımsız petrol şirketlerinin gelişimini teşvik etmeli, hatta her ülkenin kendi petrol endüstrisinin gelişimine olanak sağladığı asıl

sisteme geri dönmeliydi. Takip eden yıllar boyunca, bu seçeneklerden her biri, farklı anlarda kendini gösterdi. Fakat yenilen Almanlar'ın şirketleri dışında bütün büyük petrol şirketleri, alternatif bir düzenlemeyi bir elli yıl daha geciktirerek savaş öncesi tekellerini tekrar kurmayı başardı.

Küresel petrol arzını yönetmek, "küresel" dediğimiz birçok şey gibi, nispeten az sayıda bölgenin kontrolüne bağlıydı – birkaç düzine başlıca petrol sahası, boru hattı, terminal ve bunlar arasında yolculuk eden birkaç tanker filosu. Savaşın sonuna doğru iki önemli bölge, büyük petrol şirketlerinin doğrudan kontrolünden alındı. 1917'de Meksika'daki devrimci yönetim, ülkenin o zaman için dünyanın en verimli kaynaklarından olan petrol kaynaklarının mülkiyetini toprak sahiplerinden devlete veren esası, yabancı petrol şirketlerinin mülkiyet iddialarını hükümet imtiyazlarına çevirecek şekilde tekrar yerleşik kıldı. Aynı yıl meydana gelen Rus Devrimi, Sovyet güçleri 1920'de Kafkasya petrol sahalarını İngilizlerin koruduğu yerel yönetimlerden geri aldıktan sonra, oradaki petrol üreticilerinin kamulaştırılmasına yol açtı. İki durumda da uluslararası petrol şirketleri, devlet kontrolündeki petrol sahalarını yatırımdan ve pazarlardan mahrum etmeye çalışarak karşılık verdi.¹ Meksika ve Rusya üretiminin kısılması, küresel petrol arzının kontrol altına alınması sorununu hafifletti. Büyük Savaş'tan sonraki yıllarda küresel petrol ağını yönetme yarışı, savaş arifesinde olduğu gibi bir bölgeye odaklanmıştı: Irak'ın petrol sahalarına.

DEMOKRASİYİ DÖNÜŞTÜRMEK

Yalnızca İstanbul'daki hükümetten bir imtiyaz isteyerek Mezopotamya petrolünün gelişimini sınırlandırmak artık mümkün

1 Robert W. Tolf, *The Russian Rockefellers: The Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, Stanford: Hoover Institution Press, 1976: 196–212; Merrill Rippy, *Oil and the Mexican Revolution*, Leiden: E. J. Brill, 1972: 160–2; N. Stephen Kane, 'Corporate Power and Foreign Policy: Efforts of American Oil Companies to Influence United States Relations With Mexico, 1921–1928', *Diplomatic History* 1: 2, 1977: 170–98; Daniel Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power*, New York: Simon & Schuster, 1991: 232–3, 238–43.

değildi. 4. Bölüm'de göreceğimiz gibi, Anglo-Persian Oil Company ve İngiliz hükümeti, 1914'te kazanılmış, Londra merkezli Turkish Petroleum Company adına tutulan eski Osmanlı imtiyazını hâkimiyet kazanmak için kullandığı araçların bir parçası olarak – ve Standard Oil'i dışarıda bırakmaya çalışmak için – canlandıracaktı. Fakat savaş öncesinde Londra'da imzalanmış kâğıtlardan ibaret olarak varlığını sürdüren bir anonim şirketten daha etkili olacak başka bir aracın yardımına ihtiyaçları vardı. Savaşın kargaşasından sonra, Orta Doğu'nun artık Osmanlı yönetiminin yetkisi altında olmayan siyasal güçleriyle baş etmek için bir yöntem gerekmekteydi. Mekanize ordu güçleri mevcuttu ancak bu güç, esas hâkimiyet yöntemini sağlamak için çok pahalı ve etkisizdi. Ortaya çıkan araca “kendi kaderini tayin hakkı” (self-determination) dendi.

Dünyanın kuzeyindeki birkaç endüstrileşmiş devlet, dünyanın büyük kısmında emperyal hâkimiyetini kurmuştu. Modern emperyalizmi mümkün kılan kaynaklar, endüstrileşmiş bölgelerin örgütlü işçi gruplarına da, enerji arzını sonlandırabilmelerini sağlayan alışılmamış becerileri sayesinde, başarılı bir şekilde siyasal haklar talep edebilmelerini sağlayan sıra dışı bir güç vermişti. Halkların kendi kaderini tayin hakkına yönelik bu yeni çağrı, ilk bakışta etkili demokratik haklar talep etme kudretini dünyanın başka kısımlarında yaşayan insanlara yaygınlaştırmamanın bir yolu gibi gözükmekteydi. Fakat pratikte gerçekleşen başka bir şeydi. Kendi kaderini tayin hakkı doktrinleri ve araçları, belirgin bir demokratik dürtüyü, dünyayı hızla ama aynı zamanda oldukça zayıflamış bir şekilde dolaşan bir grup evrensel hak talebine dönüştürdü. Taleplerin bazı önemli faydaları vardı ama yalnızca belirli bölgelerde. Bununla birlikte, kendi kaderini tayin hakkı mekanizması Avrupa'da başarılı bir şekilde geliştirilmekte olan demokratik talepleri alt etmek için kullanılabilirdi.

Birçok tarihçi, kendi kaderini tayin hakkı prensibinin Amerika'dan çıkmış bir fikir olduğunu kabul eder. Birçoğu Rusya'daki devrimle olan bağlantısını da teslim eder. “1918'in

başlarında” diye yazar Daniel Yergin, “ Woodrow Wilson, Bolşevizm’in güçlü çağrısına karşı gelebilmek için idealist ilke-leriyle (On Dört Madde) ve savaştan sonra ulusların ve insan-ların özerkliğine yaptığı ses getiren çağrıyla çıkageldi.”² Kendi kaderini tayin hakkını bu şekilde açıklamak, onun gerçekten de Amerikalı bir fikir haline geldiğini yansıtmaktadır; yani onun hem Amerikalı olduğunu hem de bir fikir haline geldiğini. Öncelikle “kamu diplomasisi” olarak bilinen tarutım düzeneği, Başkan Wilson’ın konuşmalarını bütün dünyada dolaşıma soktu – bu konuşmalar, “gizli diplomasiyi” (Avrupalı güçler arasında, toprak ilhaki için yürütülen gizli kapaklı anlaşmalar) eleştirmek-tesydi ama önceleri kendi kaderini tayin hakkı konusuna hiç de-ğınmedi. Wilson bu terimi benimsedikten sonra Avrupa, Asya ve Afrika’daki siyasal hareketler, savaş işgallerinin sona ermesi ya da emperyal hâkimiyete karşı bağımsızlık taleplerinde bulu-nurken Amerika başkanının ismine ve Birleşik Devletler’in oto-ritesine başvurdular – Wilson, bu talepleri nadiren destekledi.³ İkincisi, bu düzenek konuşmaların ses getirmesini sağlayarak kendi kaderini tayin hakkını bir fikir haline getirdi. Kendi ka-derini tayin hakkı bir şekilde gayrı maddiydi ve bir gerçekten ziyade bir ideal, maddi bir pratikten ziyade bir gelecek umu-duydu; bu nedenle de kendi kaderini tayin hakkı, büyük me-safeler boyunca hızlı bir şekilde dolaşan bir şey haline geldi.

İdeal olarak adlandırdığımız şeyler, bu genel, gövdesiz do-laşıma sahip olan, başkalarına ait sözcüklere karşılık verme ve değınme biçimleridir. Kendi kaderini tayin hakkı ya da de-mokrası gibi terimler, ideallere ya da prensiplere atfettiğimiz manevi biçimle birlikte maddi olmayan şeylermiş gibi görün-seler de, bazı belirli pratiklerden geçerek kendi hayatıyetlerini ve hareket kabiliyetlerini kazanırlar. Bu terimlerin tesir güçle-rini anlayabilmek için böyle terimleri, bunların oluşmasını sağ-layan çeşitli durumlardan çekip çıkarmaya, birden çok talebi ortak bir deyme tercüme etmeye ya da yanlış tercüme etmeye

2 Yergin, *The Prize*: 188.

3 Erez Manela, *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*, Oxford: OUP, 2007.

ve bunların dolaşımının akustik düzeneğini inşa etmeye yönelik yapılanları takip etmek gerekir.

Bu yapılanları, Birinci Dünya Savaşı döneminde kendi kaderini tayin hakkı talebinin ortaya çıkışını ve dönüşümünü izleyerek takip edebiliriz. Bu soykütük çalışması bizi Afrika'nın güneyine, emperyal yönetimin yöntemlerindeki değişikliklere, hem demokratik siyasette hem de mekanize savaş durumunda yeni bir rol oynayan işçi hareketlerine ve yeniden, "kendi kaderini tayin hakkı" için yapılan savaşların en yoğun biçimde sürdüğü Orta Doğu'ya götürecektir.

Woodrow Wilson'ın retoriği yalnızca Bolşevizm'in güçlü çağrısına değil, Lenin'in 1917 Ekim'inde iktidara geldiği günün ertesinde, "bağımsızlık isteyen her ulusun, kendi hükümet hayatının biçimini özgür seçimlerle belirlemesine" izin verilmesi gerektiğini belirten deklarasyonuna da bir yanıt vermekteydi. Lenin genel bir doğruyu değil (bu talep, yeni Sovyet devletinin Bakü'de ve başka yerlerde yapmaya hazırlandığı gibi, kapitalistlerin hâkimiyetini sonlandırmanın gerekliliğine tabiydi) emperyalizmin yanlısını, yani güçlü devletlerin, daha zayıf ülkelerin topraklarını ele geçirip kendi topraklarına kattığı durumu ifade etmekteydi. Deklarasyondan sonra Lenin'in hükümeti, Rusya İmparatorluğu'nun İngiltere ve Fransa ile Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarını bölüşmek için savaş sırasında yaptığı gizli anlaşmaları yayınladı.⁴ Dahası Lenin'in deklarasyonu, imparatorluğun şiddeti ve adaletsizliklerine karşı birçok kıtada ortaya çıkan daha geniş mücadeleleri yankılamaktaydı. Onun emperyalizm üzerine görüşleri İngiliz ve Alınan siyasal iktisatçıların yazılarından etkilenmişti. Bunların arasında, 1902'de *Imperialism* [Emperyalizm] başlıklı klasik çalışması

4 V. I. Lenin, 'Second All-Russia Congress of Soviets of Workers' and Soldiers' Deputies: Report on Peace', *Collected Works* içinde, cilt 26: *October 1917–January 1918*, Moscow: Progress Publishers, 1960, Marxists Internet Archive, www.marxists.org/archive adresinde mevcut. Ayrıca bkz. A. J. Mayer, *Wilson vs. Lenin: Political Origins of the New Diplomacy, 1917–1918*, Cleveland: World Publishing Company, 1969; Antonio Cassese, *Self-Determination of Peoples: A Legal Reappraisal*, Cambridge, UK: CUP, 1995: 14–18.

yayınlanmış olan ve bu çalışmada ortaya koyduğu sorunlarla Lenin ve Wilson arasında bir bağlantı sağlayan J.A. Hobson da bulunmaktaydı.⁵

Hobson'un siyasal ve ekonomik bir hareket olarak emperyalizm anlayışı, bir İngiliz sömürgesinde Birinci Dünya Savaşı'ndan önce yaşanan şiddetli çatışma ile şekillenmişti: 1899-1902 yılları arasında meydana gelen Güney Afrika Savaşı. 1884'de dünyanın en büyük altın yataklarını barındıran Witwatersrand altın sahalarının keşfi, altın rezervlerine dayalı uluslararası ticaretin hızla büyümesine yol açmış ve Londra'nın, sanayi ürünler üreticisi ve ihracatçısı olarak Almanya ve Birleşik Devletler'e karşı alan kaybetmiş olmasına rağmen, bu düzeneklerdeki baskın konumunu muhafaza etmesini sağlamıştı.⁶ Altın madenciliğindeki ani artış, maden temelli uluslararası mali düzenin dayandığı işgücünün yaratılması ve kontrol edilmesi ile ilgili sorunların üzerine gitmek için, İngiliz sömürge devletinin güçlü siyasi aygıtının desteğini arayan büyük İngiliz maden şirketleri ve beyaz Afrikaner cumhuriyetler arasında bir anlaşmazlığa sebep oldu.⁷ Altın yerkürede öylesine küçük parçacıklar halinde bulunur ki çıkarılması olağanüstü miktarda emek gerektirir. Altının değeri sabit bir fiyatın korunmasına dayandığından, onun endüstriyel ölçekte üretilmesi işgücü maliyetlerini büyük ölçüde azaltacak yöntemlere ihtiyaç duymaktaydı. Büyük İngiliz şirketler, California ve Venezuela'daki ABD madenlerinden, işgücünün katı bir şekilde ırk ayrımı üzerine organize edildiği maden kampları sistemini getiren Amerikalı maden mühendisleri tarafından

5 V. I. Lenin, 'Plan of the Book Imperialism', *Collected Works*, cilt 39: *Notebooks on Imperialism*, Moscow: Progress Publishers, 1974: 230-9. Aynı ciltte bulunan diğer ilgili yazılar: 'Notebook on Hobson' ve 'Notebook on Brailsford'.

6 Marcello de Cecco, *The International Gold Standard: Money and Empire*, 2. baskı, New York: St Martin's Press, 1984: 22-38.

7 Bkz. Shula Marks ve Stanley Trapido, 'Lord Milner and the South African State', *History Workshop* 8, 1979: 50-80, Bu Hobson'un şuradaki analizini genel anlamda desteklemektedir: *The War in South Africa: Its Causes and Effects*, Londra: J. Nisbet, 1900.

işletilmektedir (daha sonra petrol endüstrisinde önemli bir rol oynayacak olan sistem).⁸

İngiliz liberalizminin radikal kanadının diğer üyeleri gibi Hobson da, Güney Afrika savaşında Britanya'nın yendiği Afrikaner cumhuriyetleri destekledi ve Britanya'nın toplama kampı dediği, içlerinde on binlerce siyah ve Afrikaner sivilin öldüğü kamp uygulamalarını da kapsayan İngiliz militarizminin "barbarlık yöntemlerini" lanetledi.⁹ Britanya'nın Boer cumhuriyetlerini¹⁰ ilhak etmesi, 1910'da İngiliz İmparatorluğu içinde kendi kendini yöneten bir bölge olarak Güney Afrika Birliği'nin oluşmasına neden oldu. Güney Afrika'da beyazları güçlendirmenin ve beyaz olmayanları biraz daha zayıflatmanın bir yolu haline gelen özerkliğin gelişimi, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yurttaşların talepleriyle ilgili daha geniş bir çözümü şekillendirecekti.

Güney Afrika savaşının arifesinde ülkeyi ziyaret eden Hobson, Transvaal'daki Hollandalı yerleşimciler ile bölgenin ilhakı için uğraşan madencilikten çıkar sağlayan İngilizler arasındaki mücadelede, emperyalizmin fiziksel dinamiğini gördü. Emperyal hâkimiyetin devamlı genişlemesi ve bunun gerektirdiği giderek artan askeri giderler, ortodoks İngiliz görüşünün inandığı gibi, psikolojik veya ırksal dürtülerin bir sonucu değildi. Bu genişleme ve artışa, üreticiler ve tüccarlardan ayrı olarak, "kapitalistler" diye bilinenlerin ihtiyaçları sebep oldu: Kendi evlerinde kâr getirecek bir yatırım bulamayan yatırımcılar ve büyük bankalar – çünkü Hobson'un analizinde, nüfusun büyük çoğunluğu fazladan ticari mal talebi yaratmak için çok az kazanmaktaydı. Finansal sermaye akışı denizaşırıydı, madencilik ve başka sermaye-yoğun hammadde üretim yöntemlerine

8 Y. G.-M. Lulat, *United States Relations with South Africa: A Critical Overview from the Colonial Period to the Present*, New York: Peter Lang, 2008: 31–47. Petrol üzerine, bkz. Robert Vitalis, *America's Kingdom: Mythmaking on the Saudi Oil Frontier*, 2. baskı, Londra: Verso, 2009.

9 W. T. Stead, *Methods of Barbarism: The Case for Intervention*, Londra: Mowbray House, 1901.

10 Boer cumhuriyetleri, Hollanda kökenli yerleşimcilerin şu anda Güney Afrika olan bölgenin kuzeyinde ve doğusunda 18. Yüzyılda kurdukları bağımsız cumhuriyetlerdir. (ç.n.)

ve bu malzemelerin Avrupa'ya taşınması için gereken demiryollarının inşasına yatırım yapılmaktaydı. Bu yatırımcılar girişimleri yerel çatışmalara veya mali tehlikelere neden olduğu zaman, girişimlerini “emperyalizm” olarak sundular ve devlet dairelerindeki nüfuzlarını, kamu fonlarının bu sözde kamu çıkarlarının korunması için askeri savunmaya harcanmasına yönelik olarak kullandılar.¹¹

Güney Afrika Savaşı'nı kışkırtanlar için Boer cumhuriyetlerinin ilhak edilmesi ve Güney Afrika Birliği'nin kurulması, özerklik (self-government) prensibine dayanan yeni bir imparatorluk biçiminin ilk örneğini sundu. Güney Afrika'nın yüksek komiseri Alfred Milner ve onunla çalışan genç yöneticiler, Britanya'nın sömürgelerini kendini yöneten bölgelerden oluşan bir milletler topluluğuna dönüştürmeyi ummaktaydı. Özerklik, halkın sağlık ve endüstri ile ilgili idaresini geliştirmeye yönelik programlarla takviye edilerek imparatorluğu güçlendirecek ve onu muhafaza etmenin maliyetinin çoğunu sömürgelere bölüştürecekti. Kendini yöneten sömürgelerin idaresinin seçilmesine ve yürütülmesine yalnızca beyaz yerleşimci nüfuslar katılacaktı. Milner, Mısır'ın İngilizler tarafından işgali sırasında kazandığı deneyimi Afrika'nın güneyine getirmişti. Milner burada, kısa vadeli bir askeri işgalin müphem bir Avrupa hâkimiyeti “deneyine” dönüşmesine yardım etmiş ve daha sonra bu süreci açıklarken, kendi tabiriyle, “Mısır'ın bağımsızlık oyununun” neden Avrupa'nın “denetleyen eline” bağlı olduğunu dile getirmişti.¹² Güney Afrika'dan Londra'ya dönmelerini takiben Milner'in grubunun düzenlediği emperyal yönetim programında açıklandığı gibi, “yönetim yetkisi Avrupalı azınlığa aittir, çünkü itiraz edilemez bir gerekçeyle, şimdilik, her halükarda vatandaşların yalnızca bu kısmı bu görevi yapabilir.” Dolayısıyla öz-yönetim prensibi, imparatorluk fikri ile çelişki içinde değildi.

11 J. A. Hobson, *Imperialism: A Study*, Londra: James Nisbet & Co., 1902; P. J. Cain, *Hobson and Imperialism: Radicalism, New Liberalism, and Finance 1887–1938*, Oxford: OUP, 2002.

12 Alfred Milner, *England in Egypt*, 11. baskı, Londra: Edward Arnold, 1904: 358.

Aksine özerklik ihtiyacı, paradoksal bir biçimde denizaşırı yerleşme ve hâkimiyet için yeni bir gerekçe sundu, çünkü ancak sömürge topraklarındaki Avrupalı varlığı bir özyönetim biçimini mümkün kılmişti: Mısır ve Hindistan halkları gibi “geri kalmış ırklar, tam da kendilerini yönetemedikleri için” İngiliz İmparatorluğu’na katılacaktı.¹³ İlerici sömürgecilere göre, Avrupalı bir azınlığın varlığı olmadan Avrupalı olmayan hiçbir halk, kendi yönetimlerinde gelecekte oynayabilecekleri roller için eğitilemezdi.

Güney Afrika modelinin, savaş sonrasında sömürgeci iktidarın özellikle Orta Doğu’da yeniden düzenlenmesinde güçlü bir etkisi olacaktı. İngilizlerle mücadele eden, ancak daha sonra Boer cumhuriyetlerinin Güney Afrika Birliği olarak birleştirilmesi için müzakerelerde bulunan Afrikaner askeri ve siyasi lider Jan Smuts, Milner’ın grubunun yanında saf tuttu ve yeni emperyal programın ifadelendirilmesine yardım etti. Smuts, Hobson’un Güney Afrika seyahati sırasında onunla arkadaş oldu, daha sonra da yazışmaya devam etti ve onun çalışmalarını okudu.¹⁴ Altın madenciliği yapan sermayedarlarla savaşmak için radikal müttefikleri kullansa da, Smuts bir radikal değildi. 1913’te beyaz altın madencilerinin yürüttüğü ve yirmi madencinin öldürüldüğü genel grevi kırmak için İngiliz birliklerine başvurdu ve takip eden sene, ikinci bir genel grevi sonlandırmak için grev liderlerini Birleşik Krallık’a sürerek sıkıyönetim ilan etti – beyaz madencilerin büyük çoğunluğu, Cornwall’ın tükenmiş bakır ve kalay madenlerinden gelen yeni göçmenlerdi.¹⁵ Aynı zamanda, madencilik endüstrisinde Güney Afrikalı

13 Lionel Curtis, *The Problem of the Commonwealth*, Londra: Macmillan, 1915: 60, 198.

14 Jan Christiaan Smuts, *Selections from the Smuts Papers*, ed. W. K. Hancock ve Jean Van Der Poel, cilt 2, Cambridge, UK: CUP, 1966–73: 50–5, 304, 440–4, 530–2.

15 Jonathan Hyslop, ‘Martial Law and Military Power in the Construction of the South African State: Jan Smuts and the “Solid Guarantee of Force” 1899–1924’, *Journal of Historical Sociology* 22: 2, 2009: 234–68. Smuts beş yıl önce Cornwall (Cornish) madencilerinin yerine Afrikanerlerin geçmesini önermişti. Cape Sömürgesi’nin lideri John X. Merriman, “Cornwall madencileri ile ilgili sana katılıyorum,” diye yazmıştı, “Güney

madencilik şirketlerinin Amerika'dan gelen mühendislerinin devreye soktuğu, işgücünde ırk ayrımcılığı uygulamasını sistemleştirmeye başladı – bu ırksal yapı, yeni devletin siyasetini belirleyecek olan yapıydı.

General Smuts, 1915'te Alman Güneybatı Afrika'sının Güney Afrikalılar tarafından işgalini ve ertesi yıl İngilizlerin Doğu Afrika'daki Alman sömürgelerini fethini komuta ettikten sonra, savaş kabinesine katılmak ve savaş sonrası yapılanmasında görev almak için 1917'de İngiltere'ye geldiğinde “eski arkadaşı” Hobson ile bir araya geldi. Londra'da Milner ve onun taraftarları ile çalışan Smuts, daha sonra Woodrow Wilson'a atfedilecek olan “kendi kaderini tayin hakkı” idealinin formüle edilmesinde rehberlik edecekti.¹⁶

FAS'IN MADENLERİ VE MEZAPOTAMYA'NIN DEMİRYOLLARI

Beyazların başta olduğu, kendi kendini yöneten imparatorluk görüntüsü birçok cepheden direnişle karşılaştı. Güney Afrika'da özerk sömürgecinin yürürlüğe koyduğu vergilere karşı bir protesto olarak başlayan, Natal'da gerçekleşen 1906 yılındaki Bambatha ayaklanması, yeni sömürgeci kendini yönetme biçimlerine karşı gelişen direnci gösterdi.¹⁷ Aynı yıl, Britanya'nın Hindistan'dan sonraki ikinci en kalabalık sömürge topraklarında, Mısır'da gerçekleşen Dinshaway vakası, yabancı idareye ve Avrupalı yerleşimci topluluğun egemen imtiyazlarına karşı bir ulusal hareketin örgütlenmesini teşvik etti.¹⁸ Mohandas

Afrika'dan ne kadar çabuk ayrılırlarsa hepimiz için o kadar iyi olur – aile bağları denizde 6.000 mil uzayan, fazla para alan, küstah adamlar”. Smuts, *Selections*, cilt 2: 344.

16 Smuts, *Selections*, cilt 3: 464. Smuts, İngiliz sömürge liderlerinin bir toplantısına, emperyal savaş kabinesine katılmak için Londra'ya geldi ancak Westminster hükümetinin savaşı yönetmek için kurduğu küçük bir komitenin, savaş kabinesinin bir üyesi olarak kaldı. Smuts üzerine, ayrıca bkz. Mark Mazower, *No Enchanted Palace: The End of Empire and the Ideological Origins of the United Nations*, Princeton: Princeton University Press, 2009: 28–65.

17 Shula Marks, 'Class, Ideology, and the Bambatha Rebellion', ed. Donald Crummey, *Banditry, Rebellion, and Social Protest in Africa* içinde, Oxford: James Currey, 1986: 351–72.

18 Dinshaway kasabasındaki, beş İngiliz subayın spor için köylülerin evcil

Gandhi, Transvaal'da Smuts'un uygulamaya koyduğu iş ve göçmenlik yasalarına karşı Hint halkının mücadelesini örgütlerken, devletin siyasi bağımsızlığından çok halkın müşterek öz yeterliliği olarak tanımlanan, pasif direniş yöntemleri ile kazanılacak olan farklı bir *swaraj* ya da öz-yönetim talebini telaffuz etmeye başlamıştı. 1912'de, önde gelen siyah Güney Afrikalılar, ileride Afrika Ulusal Kongresi haline gelecek olan örgütü, Güney Afrika Yerel Ulusal Kongresi ismi altında kurdular. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte Britanya'da da, Milner ve Smuts gibilerinin yeni emperyalizmine karşı güçlenmiş bir muhalefet oluştu ve savaş sonrasında daha demokratik bir dünya için tasarılar üretildi.

Savaş sonrasında tesis edilmesi beklenen demokrasi için getirilen öneriler, emperyalizm ve maddi kaynaklar için yürütülen mücadele üzerine gelişen tartışmalarla birlikte şekillendi. Hobson'un, H.N. Brailsford ve E.D. Morel gibi emperyalizmi eleştiren öncü isimlerin yazılarında yer bulan ve geliştirilen çalışması, savaşın nedenlerini, denizasıırı sermayenin dizginsiz akışına, bu akışın sonucu olarak ortaya çıkan Avrupa dışındaki ekonomik kaynakların ayrıcalıklı kontrolüne yönelik rekabete ve silah üreticilerinin ve askeri zümrelerin savaştan kazanılmış kârlarla büyümesine kadar takip etmeyi mümkün kıldı.

Henry Brailsford, 1914'deki çatışmanın arifesinde yayınlanan *The War of Steel and Gold* [Çelik ve Altın Savaşı] başlıklı kitabında bu bağlantıların bir haritasını çıkardı. Brailsford kırk yıl önce, İngiliz ve Fransız bankerlerin Mısır hükümetine verdiği spekülatif kredilerin başarısız olmasının, Britanya'nın Nil vadisini işgal etmesine yol açtığını yazmıştı. Bu, diğer Afrika toprakları için Avrupalı güçlerin yürüttükleri mücadelenin çözülmesiyle sonuçlandı.¹⁹ 1885 Berlin Yasası, ilk defa Avrupalı

güvercinlerini vurarak başlattığı, kaçan bir askerin güneş çarpmasından öldüğü bir kanışıklık üzerine, İngiliz otoriteler elli iki köylüyü askeri mahkemede yargıladı. Dört kişi ölüme mahkûm edildi ve kendi köylülerinin önünde asıldı.

19 Henry Noel Brailsford, *The War of Steel and Gold: A Study of the Armed Peace*, 10. baskı, Londra: G. Bell & Sons, 1918.

devletlerin sömürge elde etmesini düzenlemek için yasal bir yapı yarattı ve medeni devletlerin aşağı ırktan olanların “maddi ve manevi refahı” için hissettikleri sorumluluk üzerine kurulu bir sömürgecilik felsefesini açıkça ifadelendirdi. Ayrıca bu yasa, “yerli halkların kendilerini tamamlama hakkını” tanıdı, bu da sömürgeciliğin, sömürge halkların – yerel hükümdarlarla yapılan anlaşmalar sayesinde kazanılan – rızasına dayandığı anlamına gelmekteydi.²⁰ Berlin sürecinde yaratılmış ve komşu sömürgeler için çalışma yöntemleri bakımından bir model olan Bağımsız Kongo Devleti’nde milyonlarca Afrikalının hayatını alan zorla çalıştırmalar, sakatlamalar, kitle imhaları, açlık ve hastalıktan ölümler Edmund Morel’in yazılarında ifşa edilmişti.²¹ “Yüksek emperyalist sermayenin olağanüstü acımasız halinin” gösterilmesi, Berlin çerçevesinin sömürgelerin rızasını almadaki başarısızlığını ve Avrupa’nın ekonomik gücünün dışarıda kullanılmasını düzenlemek için daha sağlam bir mekanizmanın gerekliliğini kanıtladı.²²

Brailsford’un açıklamasına göre, Birinci Dünya Savaşı’ndan önceki on yılda meydana gelen olaylar sorunu tasdik etti. Sömürgeci işgale karşı yerel direnişin arttığı Mısır’da daha güçlü bir hâkimiyet arayan Britanya, 1904 yılında Fransa ile, Fransa’nın Fas’a el koymasını destekleyecek gizli bir taahhüt karşılığında onun da Mısır’ın İngilizlerce işgalini tanıyacağına ilişkin bir anlaşmaya vardı. Berlin, başlangıç aşamasında olan Fas’taki Fransız hâkimiyetine, Fas kaynaklarına erişim üzerine bir kriz

20 Siba N. Grovogui, *Sovereigns, Quasi Sovereigns, and Africans: Race and Self-Determination in International Law*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996; William Roger Louis, ‘The First World War and the Origins of the Mandates System’, *Ends of British Imperialism: The Scramble for Empire, Suez and Decolonization: Collected Essays*, içinde. Londra: I. B. Tauris, 2006: 225–6; Antony Anghie, ‘Finding the Peripheries: Sovereignty and Colonialism in Nineteenth-Century International Law’, *Harvard International Law Journal* 40: 1, 1999: 51–7.

21 E. D. Morel, *King Leopold’s Rule in Africa*, Londra: Heinemann, 1904; ve *Red Rubber*, Londra: T. Fisher Unwin, 1906. 1904’te Morel, Roger Casement ile birlikte Kongo Reform Cemiyeti’ni kurdu, bkz. Adam Hochschild, *King Leopold’s Ghost: A Story of Greed, Terror, and Heroism in Colonial Africa*, Boston: Houghton Mifflin, 1998.

22 Brailsford, *War of Steel and Gold*: 71.

çıkarak karşılık verdi ve Alman şirketlerinin demir cevheri ve diğer mineralleri işletme haklarını aldığını iddia etti. 1906'daki Algeciras Konferansı çekişmeyi ancak kısmen çözdü ve Fransa, 1911'de Fas'ta meydana gelen bir ayaklanmanın ardından ülkeyi işgal etmek için birliklerini gönderdi. Fransız-Alman ilişkileri bozulduğu için, Almanya Fransız sermayesinin Bağdat Demiryolları'nın ve onun erişim sağladığı petrol rezervlerinin kontrolünü paylaşmasını engelledi. Brailsford, Büyük Savaş'ın kökenlerinin Avrupa'daki değil, "Fas'ın madenlerindeki ve Mezopotamya demiryollarındaki" iktidar dengesinin bozulmasında olduğunu yazmıştı.²³

Brailsford, rekabet halindeki sömürgeci güçler arasındaki dengeyi yeniden sağlamak ve Berlin anlaşmasını tekrar tesis etmekte Berlin Yasası'nın yerine geçecek ve denizaşırı doğal kaynakların daha doğrudan işletilmesini sağlayacak bir "ekonomik yapı" önerdi. Britanya'nın Fransız işgalini desteklediği gizli kapaklı anlaşma ile bozulan, Fas'ın madenlerine ve diğer yatırımlara erişimi paylaşmak için düzenlenmiş Algeciras mekanizması, yürürlükteki "gizli diplomasi" ve emperyal hâkimiyet modellerine bir alternatif sundu. Göreceğimiz gibi bu mekanizma, savaştan sonra Mezopotamya petrolüne erişimi çerçelendirecek olan manda sistemi fikrinin kaynağıydı.²⁴

23 A.g.e.: 37. Eleştirmenler, Brailsford'un kitabını – kitap Mayıs 1914'te savaştan hemen önce, çok az insanın bir çatışma beklediği sırada basılmıştı – "kötümser ve müstehzi" buldu (Brailsford, *War of Steel and Gold*: 8). Savaş beklentisi ve bunun sebepleri üzerine yeni çalışmalar için, bkz. Annika Mombauer, 'The First World War: Inevitable, Avoidable, Improbable or Desirable? Recent Interpretations on War Guilt and the War's Origins', *German History* 25: 1, 2007: 78–95. Almanya'nın Fas madenlerinde gördüğü menfaatler için, bkz. Joanne Stafford Mortimer, 'Commercial Interests and German Diplomacy in the Agadir Crisis', *Historical Journal* 10: 4, 1967: 440–56. Fransız sermayesinin Bağdat Demiryolu'na katılımının engellenmesi (ve Osmanlı'nın Cezayir ve Tunus üzerindeki Fransız egemenliğini tanıması) üzerine, Marian Kent, 'Agent of Empire? The National Bank of Turkey and British Foreign Policy', *Historical Journal* 18: 2, 1975.

24 Brailsford, *War of Steel and Gold*: 249. Avrupalı kredi verenlerin, Türkiye'deki uluslararası yatırımı yönetmek için onun aracılığıyla işbirliği yapmakta olduğu kuruluş, Düyun-u Umumiye İdaresi, başka bir model sağladı. 1904 İngiliz-Fransız mutabakatındaki gizli maddelerden oluşan Fas

The War of Steel and Gold, 1918'e gelindiğinde on baskı yapmıştı. Mayıs 1915'te yayınlanan üçüncü baskısında Brailsford, ekonomik yapı fikrini derinleştirerek Milletler Cemiyeti önerisine dönüştürdü. Bu büyük güçlerin saldırgan devletlere karşı ortak güç kullanmak üzere anlaştığı, "Barışı Güçlendirecek bir Cemiyet"ten fazlasıydı – Birleşik Devletler'in eski Cumhuriyetçi başkanı William Taft'ın birkaç ay sonra savunduğu ve onun halefi Woodrow Wilson'un 1916 Mayıs'ında Taft'ın teşkilatı önünde sahip çıktığı "güç yoluyla barış" önerisi.²⁵ Brailsford'un ve diğer sosyalistlerin önerisi, ekonomik yapı niteliğiyle, "sermayenin dışa aktarımını uluslararasılaştıracak... kalıcı bir otorite" olacaktı. İmtiyaz rekabetini yönetecek, başlıca ticaret güzergâhlarını, deniz kanallarını ve serbest limanları kontrol edecek ve bütün maden ve demiryolları imtiyazlarında, üzerinde anlaşılmış yatırım oranlarına göre payları tahsis edecekti. Cemiyet ya da üye devletler, köleliği, az parayla çok çalıştırmayı ya da işçilere yapılan sistematik kötü muameleyi engellemek üzere; ayrıca Mısır, Türkiye ve Fas'a verilen kredilerde olduğu gibi uygulamanın başarısızlığa uğramasıyla mevcut dünya krizi ile sonuçlanan olayların başlamasına neden olan devletlere aşırı faizli borç verilmesini engellemek üzere; ve sömürgeci çıkar gruplarının, 1908'de Türkiye'de ve 1911'de Meksika'da yaptıkları söylenen, devrimlere para sağlamasını durdurmak üzere bu yatırımları denetleyecekti – bir önceki durumda bahsedilen, Ernest Cassel'in temsil ettiği petrol çıkar grupları, sonraki du-

üzerine anlaşma, 1911'in Kasım ayında Fransız basınında, ertesi bahar ise E.D. Morel tarafından şurada yayınlandı: *Morocco in Diplomacy*, Londra: Smith, Elder & Co., 1912. Morel'in kitabı savaşın patlak vermesinden sonra National Labour Press tarafından şu başlıkla tekrar yayınlandı: *Ten Years of Secret Diplomacy: An Unheeded Warning*. 1918'de ise beş baskı daha yaptı, bkz. F. Seymour Cocks, *E. D. Morel: The Man and His Work*, Londra: Allen & Unwin, 1920: 199.

- 25 'The League to Enforce Peace', *Advocate of Peace* 77: 7, Temmuz 1915: 168–70; 'Peace with a Punch', *New York Times*, 1 Temmuz 1915: 3; Thomas J. Knock, *To End All Wars: Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order*, New York: OUP, 1992: 57 (Wilson'un savaş zamanında yaptığı bu konuşmalarda kendi kaderini tayin hakkından bahsettiği iddiası burada tekrar ediliyor).

rumda ise Standard Oil'in oynadığı roldür.²⁶ Başka bir deyişle Cemiyet, devletler arasındaki savaşın değil, onun ana kökünün – yani, maddi kaynaklar üzerine yaşanan çatışmanın – yerini alacak bir ekonomik mekanizma olacaktı.²⁷

DİŞ SİYASETİ KONTROL EDECEK BİR MAKİNE

Madenlerin işletilmesini ve uluslararası sermaye akışını kontrol etmek için geliştirilen yeni yöntemler ve emperyalizmin dağılması üzerine inşa edilmiş savaş sonrası siyaseti için getirilen bu öneriler takip eden üç yıl boyunca dolaşımında oldu ve gelişti. İngiliz sosyalistler, kitaplarda, dergilerde ve kongrelerde Avrupa sömürgeciliğine alternatif teşkil edecek önerilerde bulundular. Morel tarafından yürütülen (Morel, 1922 parlamento seçimlerinde Sömürgeler Bakanı Winston Churchill'i mağlup edecekti), Hobson ve Brailsford'un da açılış üyeleri arasında yer aldığı Demokratik Kontrol Birliği, sömürgeci çıkar gruplarının uluslararası ilişkileri yönetmesine izin veren gizli diplomasinin ortadan kaldırılması için dış siyasetin parlamentoda kontrol edilmesine yönelik mücadele verdi.²⁸ 1915'te Bağımsız İşçi Partisi kongresi, 1916'da *New Statesman*'in ileri sürdüğü gibi, sömürge topraklarının uluslararası yönetimine yönelik, Avrupa'nın "bu toprakları medeniyetin himayesi altında tutabileceği" bir sistemle beraber, "dış siyasetin demokratik kontrolünü sağlayacak bir mekanizmanın" düzenlenmesine destek verdi.²⁹

1917'nin yazında, Rus işçilerin iktidara ilerici bir hükümet getirmeleriyle ve savaşın hızla sona ermesi beklentisiyle harekete geçen işçi hareketi, savaş sonrası yapılanması için Savaş Hedefleri Üzerine Bildiri başlıklı bir belgenin taslağını hazırlayarak somut öneriler hazırlamaya başladı. Hareketin amacı,

26 Cassel üzerine, bkz. Bölüm 2. Meksika üzerine, bkz. Kenneth J. Grieb, 'Standard Oil and the Financing of the Mexican Revolution', *California Historical Quarterly* 50: 1, Mart 1971: 59–71.

27 Brailsford, *War of Steel and Gold*.

28 H. Hanak, 'The Union of Democratic Control during the First World War', *Historical Research* 36: 94, November 1963: 168–80.

29 Carl F. Brand, *British Labour's Rise to Power*, Stanford: Stanford University Press, 1941: 63, 72.

Hobson, Brailsford ve diğerlerinin fikirlerinden yola çıkarak kendi evinde başlattığı demokratikleşme sürecini, Avrupa'nın ekonomik ve siyasi hâkimiyetinde olan denizaşırı alanlara yaymaktı. Bu bildiri, diğerkâmlıktan çok emperyalizmin kendi ülkelerindeki her türlü demokratik kazanımı sınırlandırdığı ve baltaladığı görüşünden güç almaktaydı, ayrıca Avrupalı olmayan halkların kendilerini yönetmek için hazır olup olmadıkları konusunda kararsızdı.

İşçi Bildirisi, “dış siyasetin de en az iç siyaset kadar, halk tarafından seçilmiş olan yasama organları tarafından kontrol edilmesini” gerektiren, “bütün ülkelerin tamamıyla demokratikleştirilmesi” için çağrıda bulundu. Avrupa'nın kendi içindeki savaş sonrası sınırları, “bütün insanların kendi kaderlerini tayin edebilmelerini savunan genel prensibe” dayanarak belirlenmeliydi.

Bildiri, Avrupa'nın dışarısındaki sömürgeci iktidarı demokratikleştirmek için iki yenilik önerdi. Birincisi, uluslararası temsilci yasama meclisiyle Milletler Cemiyeti, bağımlı toprakların yöneticisi olarak Avrupalı devletlerin yerini alacaktı. Daha önce Osmanlı'ya ait olan Yakın Doğu'daki topraklarda yaşayanlar, Avrupa'da olduğu gibi “kendi kaderlerini tayin edecekler”, ancak bunun elverişsiz bulunduğu durumlarda, topraklar Avrupalı devletler tarafından değil, Cemiyet adına çalışan bir uluslararası komisyon tarafından yönetilmeliydi. Cemiyet tropik Afrika'da, diğer grupların önerdiği gibi, yalnızca daha önce Alman hâkimiyetinde olan toprakların değil, bütün Avrupalı sömürgelerin kontrolünü alacaktı ve uluslararası yatırımı ve ticareti idare edecekti. Avrupalı güçler, bir nesil önce Berlin Yasası ile birlikte, sömürgeleştirilmiş olanların “maddi ve manevi refahını” korumayı taahhüt etmişti. Bildiri ise, bir toplumsal ilerleme ya da kalkınma dili ile birlikte, bunun teşvik edilmesi için bir ekonomik mekanizma sundu: Cemiyet madencilik, demiryolları ve diğer girişimlerdeki yatırımların idaresinde, bütün gelirlerin halkın “refahı ve kalkınması” için harcanmasını garanti altına alacaktı.

Bildiri ikinci olarak, fabrika koşulları, çalışma saatleri ve az parayla çok çalıştırmanın önlenmesi ile ilgili düzenlemeler de dâhil olmak üzere, işçilerin sömürüye karşı korunması için yasaların uygulamaya koyulmasını sağlayacak uluslararası bir anlaşma için çağrı yaptı. İşçi hareketi, Savaş Hedefleri Üzerine Bildiri'yi 28 Aralık 1917'de özel bir kongrede kabul etti. İki ay sonra, aynı öneriler bütün müttefik Avrupa devletlerinden gelen sosyalistlerin ve işçi liderlerinin katıldığı bir toplantıda da kabul edildi.³⁰

Emperyalizme alternatif olabilecek bu demokratik planlara, Milletler Cemiyeti ve Cemiyet'in yetkisinde savaş sonrası Orta Doğu'ya uygulanan manda sistemi değerlendirmelelerinin çoğunda değinilmeden geçilir. 5. Bölüm'de göreceğimiz gibi, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, bu öneriler yeni biçimlerde tekrar görülecekti. Britanya ve Birleşik Devletler, Birleşmiş Milletler ile yalnızca Cemiyet'in yerine geçecek bir kuruluş değil, aynı zamanda uluslararası sermaye ve yatırımı kontrol etmeyi amaçlayan iki yeni kurum da – Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası – yaratılar ve uluslararası petrol endüstrisini yönetecek üçüncü bir kurum yaratmaya da teşebbüs ettiler – bununla birlikte, bu önerilerde Birinci Dünya Savaşı sırasında işçi hareketinin önerdiği hiçbir demokratik unsur yoktu. Yine de, sosyalistlerin planlarının ifade edildikleri dönemdeki etkisinin savaş sonrası yapılanmada izi sürülebilir. Bu iz, Milletler Cemiyeti'nin temel mimarisinde olmasa da, sömürgeci iktidarı demokratik kontrole tabi kılmaya yönelik teşebbüsü aykırılaştırmak için harcanan çabalarda bulunabilir.

30 'British Labor's War Aims: Text of a Statement Adopted at the Special National Labor Conference at Central Hall, Westminster, on December 28, 1917', *International Conciliation* 4: 123, Şubat 1918: 45–56 (metnin özeti burada yayınlanmıştır: *The Times*, 28 Aralık 1917: 7, çalışma koşullarının uluslararası düzeyde düzenlenmesi talebi özete dâhil edilmemiştir). 'Labour War Aims: Views of Inter-Allied Conference', *The Times*, 25 Şubat 1918: 3. Aralık 1917'de İşçi konferansının kabul ettiği Bildiri ile Şubat ayındaki Birleşik Sosyalist ve İşçi Konferansı'nda kabul edilen örnek arasındaki dikkate değer tek fark Afrika'daki toprakların idare biçimi hakkındaydı. Henry R. Winkler, 'British Labor and the Origins of the Idea of Colonial Trusteeship, 1914–1919', *Historian* 13: 2, 1951: 161–2.

Müttefik güçler savaştan sonra Paris'teki barış konferansında Cemiyet'i kurduklarında, solun iki talebine tekabül eden, Cemiyet Sözleşmesi'nin 22. ve 23. Maddeleri olarak eklenmiş iki ek düzenleme daha yaptılar. 22. Madde, Orta Doğu ve Afrika'da manda sistemini, 23. Madde ise Uluslararası İşçi Kurumu'nu oluşturdu. Bu iki düzenlemenin somut biçimleri üzerine yürütülen müzakereler Cemiyet'in oluşturulduğu temel çalışmanın özellikle dışında bırakılarak, sömürgeci güçlerin bu düzenlemelerin sonuçlarını kontrol etmelerine ve etkilerini kısıtlamalarına izin verildi. Solun, demokratikleşmiş bir uluslararası düzenin temel araçları olarak sunduğu işlevler birer ilave haline getirildi. Uluslararası İşçi Kurumu, işçi hareketi bildirisindeki önerilerle aynı doğrultuda, çalışma ile ilgili uluslararası düzenlemeleri ortaya koymaya devam etti.³¹ Manda sistemi, 1917-1918 İşçi önerilerinden çıkmış gibi gözükmekteydi, ancak bu öneriler, demokratikleşme talebinin çok daha farklı bir prensibe, "kendi kaderini tayin hakkı" ya da "yönetilenin rızası" prensibine çevrilmesiyle dönüştürüldü.

ONLAR, NE YAZIK KI İŞÇİLER

İngiliz savaş kabinesinin o zaman için işçi hareketinin taleplerini görmezden gelmesi kolay olamayacağından, demokratik savaş hedeflerinden oluşan somut bir liste üzerinde anlaşıldı. 1917'deki korkunç mağlubiyetlerin, devrim Rusya'sının savaştan çekilmesinin ve Amerikalı silahlı güçlerin Avrupa'ya getirilmesinde

31 Versailles Anlaşması (1. Bölüm'ü – ilk yirmi altı madde – Cemiyet Sözleşmesi'ni oluşturmaktaydı) çalışma hakkındaki ayrıntıları XIII. Bölüm'de ifade etmişti. Bu bölümün başlangıcı çalışma koşullarında, "çalışma saatlerinin düzenlenmesi, işsizliğin önlenmesi, geçim sağlayacak yeterli ücretin yasal şarta bağlanması, işçinin hastalık ve sakatlığa karşı korunması ... örgütlenme özgürlüğü prensibinin kabul edilmesi .. ve diğer tedbirler" gibi acil iyileştirmeler öngörmekteydi. 'The Versailles Treaty June 28, 1918: Part XIII', Avalon Law Project: Documents in Law, History, and Diplomacy, avalon.law.yale.edu/imt/partxiii.asp adresinde mevcut. ILO (Uluslararası İşçi Kurumu) üzerine, bkz. Markku Ruotsila, "'The Great Charter for the Liberty of the Workingman': Labour, Liberals, and the Creation of the ILO", *Labour History Review* 67: 1, Nisan 2002: 29-47.

çekilen gemi kılığının ardından, hükümetin daha çok adamı savaş alanlarına ve tersanelere çekmek için korunan endüstriyel işgücünü “ayırma” işlemini güçlendirmesi gerekmekteydi.

O zamana kadar, savaş sırasındaki işçi protestoları ciddi bir kaygı yaratmaktaydı. Endüstrileşmiş savaş, savaş alanındaki silahlar ve birlikler kadar kömür kaynaklarının ve üretimin organizasyonuna da ihtiyaç duymaktaydı. Sendikalar, savaş sırasında grev hakkının askıya alınmasını kabul etmişti. Hükümet 1916’da zorunlu askerliği (ülke tarihinde ilk defa) uygulamaya koyduğunda, cephane ve gemi inşaatı gibi önemli endüstrileri bu uygulamanın dışında tutmuş, ancak bir üretim sürecinin daha küçük ya da daha az kalifiye işgücü ile yürütülebileceğine karar verdiği yerlerde, erkek işçileri “ayırmaya” başlamıştı. İşçiler, işverenlerinin onayı olmadan iş değiştirememekteydi ve artan fiyatlardan ya da yetersiz besin ve barınmadan muzdariplerdi. Hâkimiyet kırıldı ve 1917 baharında cephane işçilerinin grevi, 200.000 işçinin greve gittiği daha büyük uyuşmazlıklara yol açtı.³²

Aralık 1917’deki İşçi Konferansı’ndan bir hafta sonra hükümet, geçen bahardaki kitle grevlerinin önünü almayı umarak, korunan endüstrilerin işgücünü daha da küçültmek için önerilerini müzakere etmek üzere sendika liderlerini toplantıya çağırdı. Başbakan Lloyd George, 5 Ocak 1918’deki toplantıda, savaşın hedeflerini sıralayan bütün Müttefik liderler arasından ilk beyanatı veren oldu ve savaşmaya devam edilmesini gerekçelendirdi. Savaşın Müttefikler’in aleyhine gelişeceği korkusu sebebiyle, konuşma aynı zamanda Britanya’nın Almanya’ya barışı müzakere edeceği koşulları ima ettiği bir işaretti. Savaş hedefleri üzerine verilen beyanatın taslağı, Müttefik hükümetlere danışılmadan ve Almanya’ya verilecek herhangi bir tavize direnen Dışişleri Bakanlığı’nın muhalefetine rağmen, savaş kabinesine sunulmak üzere Güney Afrikalı lider Jan Smuts tarafından, Milner’in Güney Afrikalı heyetinin önde gelen isimlerinden başbakanlık

32 George H. Cassar, *Lloyd George at War, 1916–1918*, Londra: Anthem Press, 2009: 42–3.

müsteşarı Philip Kerr ile birlikte hazırlandı.³³ İşçi hareketinin uluslararası ilişkiler yapısını demokratikleştirme talebine verilen karşılıkta, Güney Afrikalı emperyalistlerin imzası vardı.

Hükümetin beyanı, İşçi Konferansı'nın savaş hedefleri listesini hatırlatmaktaydı, ancak listenin maddelerini, ulusaşırı ilişkilerin demokratikleşmesini “kendi kaderini tayin hakkı” prensibine dönüştürecek şekilde yeni sözcüklerle tercüme etti. Lloyd George, alandaki orduların gücünü sağlamlaştırmak için çağrılan örgütlü işgücünün ne uğurda fedakârlıkta bulunduğunu bilme hakkına sahip olduğunu söyleyerek başlamıştı. Savaş sonrası bölgesel yapılanmanın, “kendi kaderini tayin hakkı ya da yönetilenin rızasına” dayanması gerektiğini ekledi. İşçi belgesi ne kendi kaderini tayin hakkından ne de herhangi bir haktan bahsetmişti. Belge, bütün ülkelerin demokratikleşeceği bir süreç için çağrıda bulunmuş ve bu sürecin gelişmesi için, denizaşırı yatırımın uluslararası denetime tabi kılınmasını öngören mekanizmalar önermişti. Kendi ülkelerinde demokrasi, yönetilenin rızasının üretilmesiyle değil, rıza verilmemesinin yollarının genişletilmesiyle kazanılmıştı – özellikle de genel grev tehdidiyle.

Lloyd George'un önerdiği uluslararası örgüt, emperyal ekonomik ilişkilerin daha büyük ölçekte yönetilmesini değil, silah denetiminin ve anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülmesini sağlamayı amaçlamaktaydı. Başbakan, emperyalizmin uluslararası denetimi yerine “ulusların kendi kaderini tayin hakkı genel prensibinin” sadece Avrupa'nın değil, Afrika'nın da yapılanmasında uygulanmasını önermekteydi; bunula birlikte bu öneriyi yalnızca daha önceki Alman sömürgeleri için dile getirmişti. George, bu yerlerde halkların, onlar adına “konuşmaya yetkili” şeflerin ya da konseylerin idaresi altında yaşadığını açıklamıştı. Başka bir deyişle kendi kaderini tayin hakkı, emperyal

33 ‘Man-Power: Ministers’ Conference with Labour, More Men from Munitions’, *The Times*, 4 Ocak 1918: 6. David R. Woodward, ‘The Origins and Intent of David Lloyd George’s War Aims Speech’, *Historian* 34: 1, Kasım 1971: 38. Alfred Milner, sekiz kişilik savaş kabinesinin bir diğer üyesiydi. Güney Afrika’da 1910’dan 1916’ya kadar Milner’ın hizmetinde çalıştıktan sonra Kerr, Milner ekibinin dergisinin – *The Round Table* – editörlüğünü yaptı.

hâkimiyetin yerel despotluk biçimlerini tanıdığı (ve pratikte kurulmasına destek olduğu) ve bu despotluk biçimleri vasıtasıyla işlemeye devam edeceği bir süreç olabilecekti. Bu, Genel Berlin Yasası'nda yer verilen, "yerli halkların kendilerini tamamlama hakkı" prensibinin güncellenmiş haliydi. Bu prensip, eski bir sömürgeci ilkeyi, emperyal otoriteyi sömürgeci güçlerle anlaşmalar imzalayan yerel şeflerin iktidarı aracılığıyla kurmayı hedefleyen kendini tamamlama ilkesini başka bir şekilde ifade etti.³⁴ Başbakan, konu Orta Doğu olduğunda daha muğlak bir ifadeye kaydı: Arabistan'ın, Ermenistan'ın, Mezopotamya'nın, Suriye'nin ve Filistin'in, "kendi ayrı ulusal durumlarını tanıma hakkına" sahip olduğunu söyledi. Britanya'nın bu bölgelere yönelik başka planları olduğu için, genellemelere geçişler aşikâr hale geldi: "Bu tanımanın kesin biçiminin" diye belirtti, "burada tartışılmasına gerek yoktur."³⁵

Üç gün sonra, Britanya'nın savaş hedefleri üzerine verdiği tek taraflı beyanata şaşırmış olan Başkan Wilson, barışın tesisini yönetmesi gereken ilkeleri sıralayan, On Dört Madde olarak anılan ünlü listesini yayımladı. Bu listede kendi kaderini tayin hakkından hiç bahsetmedi. On Dört Madde'nin ilk maddesi, savaş ihtimalini azaltmak için uluslararası sermayedarların ve ticaret şirketlerinin deniz aşırı topraklara erişimi ile ilgili ayrıcalıklı emperyal imtiyazlar düzenlemektense bu erişimi paylaşmaları gerektiğini söyleyen Amerikalı savı yansıtan açık kapı ticari ilkesiydi (Amerika daha sonra bu savı, Britanya ve Fransa arasında Mezopotamya petrolünü paylaşmak için yapılan anlaşmanın, Standard Oil'in katılımına izin verecek şekilde tekrar düzenlenmesi için kullanacaktı). Wilson beşinci maddesine, tabi halkların çıkarlarının bu meşru emperyal çıkarlarla "aynı ağırlığa" sahip olması gerektiğini eklemiş, fakat kendi kaderini tayin hakkı ile ilgili hiçbir şey söylememişti. Savaş sonrası

34 Grovogui, *Sovereigns*: 80.

35 'British War Aims: Mr Lloyd George's Statement, Justice For Small Nations, Alsace Lorraine, Reparations Vital', *The Times*, 7 Ocak 1918: 7. Yeni sömürgeci idare yöntemlerinin "merkezsizleşmiş istibdat"ı için, bkz. Mahmood Mamdani, *Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*, Princeton: Princeton University Press, 1996.

yapılanmasını tartışırken bu terimi kullanmaya başlamasının nedeni, Berlin prensibini vurgulamak ve tabi halkları özerklik ya da özyönetim için emperyal devletler hazırlayacağından, bu halkların hangi Batılı gücün kendilerini yöneteceğini seçerken söz hakkına sahip olmaları gerektiğini ileri sürmektir.³⁶ Belli başlı Arap ülkelerinin milliyetçi liderlikleri, savaştan sonra bağımsızlıklarını ilan ettiğinde – Mısır ve Suriye bağımsızlıklarını 1920'nin Mart ayında ilan etmişti – Wilson bunları tanımayı reddetti.³⁷ Birleşik Devletler, Irak milliyetçiliğini desteklemedi ve ABD konsolosunun, muhtemelen Standard Oil hesabına, İngiliz karşıtı hareketleri desteklemesi üzerine Washington rahatsız oldu ve neredeyse onu görevden almaya karar verecekti.³⁸

Milletler Cemiyeti'nin planı ve manda sistemi, Smuts tarafından, "Milletler Cemiyeti: Pratik Öneriler" başlığını taşıyan bir kitapçıkta somutlaştırıldı. Bu, demokrasi talebinin, yönetilenin rızasının üretildiği bir düzeneğe dönüştürülmesini tasdik etti. Smuts, daha önce Rusya, Avusturya ve Türkiye'ye ait olan bölgelerin gelecekteki yönetimleri ve bu bölgelerin halkları için Cemiyet'in, "yönetim biçimlerine kendi kaderini tayin hakkı ya da yönetilenin rızası kuralını" uygulaması gerektiğini yazdı. Belge aynı zamanda, daha önce Alman hâkimiyetinde olan bölgeler de dâhil olmak üzere, dünyanın sömürgeleşmiş bölgeleri için egemen olan bu prensibin bile uygulamaya konamayacağı

36 Wilson "kendi kaderini tayin hakkı" ifadesini ilk defa 11 Şubat 1918'de yaptığı, On Dört Madde'sine Almanya ve Avusturya'nın verdiği yanıtları değerlendiren bir konuşmada kullandı. Ne var ki bu ifadeyi laf arasında kullanmış ve barışın tesis edilmesine rehberlik etmesi gereken dört ilkenin özetinde bu ifadeye yer vermemişti. Kendi kaderini tayin hakkı ve Wilson'ın özerklik ilkesi arasındaki fark için, bkz. Trygve Throntveit, 'The Fable of the Fourteen Points: Woodrow Wilson and National Self-Determination', *Diplomatic History* 35: 3, 2011: 445–81.

37 ABD devlet bakanı Robert Lansing'in, kendi kaderini tayin hakkının Britanya'yı nasıl etkileyeceği konusunda endişeleri vardı: "[Kendi kaderini tayin hakkının] İrlandalılar, Hindistanlılar, Mısırlılar ve Boerler arasındaki milliyetçiler üzerinde ne etkisi olacak? Bu durum huzursuzluğa, kargaşaya ve isyana neden olmayacak mı?" 'Self-determination and the Dangers', Lansing'in kısa notu, 30 Aralık 1918, aktaran William Stivers, 'International Politics and Iraqi Oil, 1918–1928: A Study in Anglo-American Diplomacy', *Business History Review* 55: 4, 1981: 536.

38 Stivers, 'International Politics and Iraqi Oil': 536.

görüşünü de pekiştirmektedir. Afrika'daki Alman sömürgelelerinde, diye açıklıyordu Smuts, "yaşayanlar barbarlardır ve bu insanların kendilerini yönetmelerinin mümkün olmaması bir yana, Avrupalı anlamda kendi kaderlerini tayin hakkı ile ilgili herhangi bir siyasal fikrin bu halklara uygulanması elverişsizdir... Bu Sömürgelerin idaresine, Başkan Wilson'un ünlü On Dört Madde'sinin beşinci maddesinde belirtilen ilkelere dayanarak karar verilmelidir."³⁹ Başka bir deyişle, sömürge halkların ortaya koyacağı herhangi bir siyasal talep, sömürgeci iktidarın çıkarına göre değerlendirilmeliydi. Wilson'un beşinci maddesinde yer verilen dengeleyici düzeneğe göre, bu sömürgeci çıkarların "ağırlığı eşit" olmalıydı. Smuts'un, Alman hâkimiyetindeki Afrika halklarını barbar olarak düşünebilmesinin arkasındaki neden, muhtemelen bu insanların 1880'lerden beri kendi topraklarının sömürülmesine karşı gösterdikleri, Güney-Batı Afrika'da Almanların kasıtlı bir şekilde Herero ve Nama topluluklarını imha ettiği 1904-1907 soykırımına yol açan, aralıksız direnişti.⁴⁰

Daha önce gördüğümüz gibi, Güney Afrika kendini yöneten sömürge devletin gelişim süreci için bir laboratuardı. Bu nedenle bu ülkenin, demokratikleşme baskısını yeni bir emperyalizm çerçevesine dönüştürmek konusunda önemli bir uzmanlık kaynağı sunması şaşırtıcı değildi. Smuts ve birleşik Güney Afrika'nın diğer mimarları, hükümetin yeni iktidarını uygulayacak olan özünü tanımlamak için bir dizi savaş verdi. Demokrasi için öne sürülen savların aksine, özerklik ya da kendi kaderini tayin hakkı doktrininin önemli avantajı, bu doktrinin işaret ettiği özün ya da "kendinin çok muğlak bir şekilde tanımlanmış olmasıydı. Güney Afrika vakasında, yeni devletin kuruluşunda verilen mücadeleler işgücünün kontrolü üzerineydi.

39 Jan Smuts, 'The League of Nations: A Practical Suggestion', ed. John Dugard, *The*

40 *South West Africa/Namibia Dispute: Documents and Scholarly Writings on the Controversy Between South Africa and The United Nations* içinde, Berkeley: University of California Press, 1973: 30.

David Olusoga ve Casper W. Erichsen, *The Kaiser's Holocaust: Germany's Forgotten Genocide and the Colonial Roots of Nazism*, Londra: Faber & Faber, 2010.

Bunun nedeni, sömürgeci bir taraftan Asyalı sözleşmeli işgücünü diğer taraftan yerel Afrikalı nüfusu tercih eden madenci sermayedarlara karşı Avrupalı yerleşimci sınıfın gücünü tesis etmek istemesiydi. Beyaz nüfusun, hem Avrupalılar Afrikalı maden işçilerinin ücretleriyle geçinemedikleri için ortaya çıkan ekonomik tehdide hem de yoksulluk beyazları soysuzlaştırıldığından kendi varlıklarına yönelen tehdide karşı güçlendirilmeleri gerektiği hissedilmekteydi. Güney Afrika Yerel İşler Komisyonu, Transvaal altın madeni endüstrisinin ırk ayrımcılığına dayanan yapılarını bütün ülkeye yayarak sistematik ayrımcılık için planlar hazırlamıştı. Siyahlar ayrı ücret seviyelerine sahip olacak, ayrı yerleşim bölgeleri ve okullara yerleştirilecek, işçilerin şehir alanlarına geçişlerini kontrol eden geçiş yasalarına tabi olacak ve ayrı bir Yerel Konsey tarafından yönetilecekti. Savaşın sonrasındaki Smuts hükümeti, siyahların kalifiye sanayi işlerinden uzaklaştırılması, ülkenin birçok bölgesinden ayrılmış bölgelere nakledilmesi ve ayrı yerel hükümdarların yönetimi altında yeniden kabileleştirilmesini içerecek şekilde ayrımcılığın temel prensiplerini tamamladı.

J.A. Hobson savaşın önce, yeni Güney Afrika devletinde Afrika halkına hiçbir siyasal hak verilmemesine yönelik yapılan planları eleştirmek için Smuts'a yazmıştı. Cape Sömürgesi'nin lideri J.X. Merriman, Smuts'un Londra'daki Liberaller'in "bu hassas mevzuda sorun çıkartacağına" ve şu anda "herhangi bir şekilde yerel oy hakkını hayal etmenin imkânsız olduğuna" ilişkin korkusunu paylaşmaktaydı. Bununla birlikte Smuts'u, siyah Güney Afrikalıların "ne yazık ki işçi" olduğu ve "bütün ülkelerde geleceğin işçilere ait olduğu" konusunda uyardı. Özellikle en iyi Yerliler, "Avrupalıların en düşük toplumsal tabakasının üzerinde, birçok durumdaysa oldukça üzerinde" olduğundan, "gelecekte kötü olacak bir karışmanın uğursuz işaretlerine" dikkat çekti.⁴¹ Merriman daha önce Smuts'a şöyle yazmıştı: "Yerlileri hiç mi hiç sevmiyorum, keşke Güney Afrika'da hiç siyah

41 John X. Merriman, Smuts'a mektup, 19 Temmuz 1908, Smuts, *Selections* içinde, cilt 2: 446-7.

olmasaydı. Fakat işte buradalar, takdiri ilahi yazgılarımızı keşşitirdi ve önümüzde duran tek soru, görevimizi yerine getirirken yönümüzü kendi ırkımızın üstünlüğünü koruyacak şekilde nasıl belirleyebileceğimiz sorusudur.”⁴²

Avrupalı olmayan taleplerle ilgili sorun “ayrı kalkınma” doktrini ile çözüldü. Gelecek işçilere aitmiş gibi görüldüğünden – bu ifade, madencilerin ve diğer endüstriyel işgücünün yeni ve büyüyen güçlerinin kabul edildiğini göstermekteydi – işçiler basitçe görmezden gelinemezdi. Bunun yerine işçilerin talepleri, onların “kalkınma” ihtiyacı içinde olmaları nedeniyle hakları askıya alınmış topluluklar olarak belirlenmeleri yoluyla geleceğe havale edilmişti. Savaştan sonra sömürgeciliğe gerekçe sağlayacak manda sistemi aynı ilkeye dayanacaktı ve gerçekte mandalar üzerine kurulan dil çabucak kalkınma doktrinleriyle değiştirilecekti. Kalkınma pratiği, manda egemenliğinde ve yirminci yüzyılın sonlarında ilerlediği için bu ırksal yapıyı her zaman taşıdı. Sıfatı düştükten sonra bile, “kalkınma” terimi her zaman “ayrı kalkınma” anlamına gelecekti. Halklar Avrupalı ırklara göre kalkınmamış olarak tanımlandı, kalkınmaları için gereken uzmanlık bilgisini Avrupalı ve Amerikalılardan alacaktı ve “kalkınmış” halkların sahip olduğu demokratik haklardan, kalkınmaları gerektiği açıklamasına dayandırılarak mahrum bırakılacaklardı.

Demokratik taleplerin ilerlemesi için bir düzenek gereklidir, ancak Cemiyet demokratik bir mekanizma olmaksızın kurulmuştu. Onun aygıtı olan manda, ilk defa savaştan hemen önce Fas üzerindeki emperyal mücadeleyi yönetecek bir araç olarak geliştirilmişti. Çin ticaretine erişimin paylaştırılmasının organizasyonunda edindiği deneyimden faydalanan Amerika, 1906'daki Algeciras Konferansı'nda rekabet halindeki emperyal güçlerin Fas ticaretine eşit ölçüde erişmesini garanti altına alacak bir yöntem önermişti. Algeciras Yasası, yabancı güçler tarafından idare edilen bütün limanlarda yerel polis gücü kullanılarak Fas limanlarının uluslararası kontrolünü sağladı. Fas'ta

42 Smuts, *Selections*, cilt 2: 239.

en fazla çıkara sahip olan Fransa'nın onayını almak için, diğer emperyal devletlerin "mandası" altında olmak şartıyla, ülkenin kuzey sahilinin hâkimiyetini elinde bulunduran İspanya ile birlikte Fransa'ya polis gücünün etkin kontrolünün verildiği bir mutabakata varıldı. Bu iki Avrupa devleti, "hem düzenin sağlanması hem de diğer güçler için eşit olanakların korunması amacıyla bütün güçlerin mandateri" olarak kabul edileceklerdi.⁴³

Brailsford 1914'de, Fas anlaşmasının Avrupa-dışı bölgelere erişimde uluslararası işbirliği için model alınmasını önermişti.⁴⁴ Ertesi yıl manda fikrinin ilk taslağında Hobson, bu öncüle sömürgecilik yerine geçecek ortak uluslararası kontrol için bir yöntem olarak atıfta bulundu, Smuts onu Hobson'dan devraldı ve zayıflattı, ondan da Woodrow Wilson'a geçti.⁴⁵ Milner'in ekibinin Amerikalı bir müttefiki ve Wilson'ın yaveri Albay House tarafından savaş sonrası yapılanma için görüş toplaması istenen bir komitenin üyesi olan George Beer, Ocak 1918'de "Mezapotamya'nın Geleceği" üzerine bir rapor yazdı ve Algeciras mandasını Irak'ın sömürge yönetimi için bir model olarak önerdi. Daha önce Osmanlı'ya ait olan toprakların idaresi Çin'deki Altı Güç Grubu ve 1906'daki Algeciras Yasası'na benzer şekilde, "Milletler Cemiyeti'nin mandateri olan farklı devletlere" teslim edilmeliydi.⁴⁶

Cemiyet'in hazırladığı sözleşmenin taslağı yayımlandığında, Britanya'daki işçi hareketi önerileri lanetledi. Organizasyon, İşçi Partisi ve diğer Avrupalı sosyalistlerin önerdiği gibi parlamento-lara dayanan demokratik bir yapı değil, otoritenin savaşı kazanan beş devletin kontrol ettiği Cemiyet konseyinde toplandığı

43 Devlet Bakanı Elihu Root'dan Washington'daki Almanya büyükelçisi Baron Speck von Sternberg'e mektup, 17 Mart 1906, aktaran Pitman B. Potter, 'Origin of the System of Mandates Under the League of Nations', *American Political Science Review* 16: 4, Kasım 1922: 580.

44 Brailsford, *War of Steel and Gold*: 249.

45 J. A. Hobson, *Towards International Government*, New York: Macmillan, 1915: 141; Potter, 'Origin of the System of Mandates': 577-81.

46 George Louis Beer, 'The Future of Mesopotamia', ed. Louis Herbert Gray, *African Questions at the Paris Peace Conference, with Papers on Egypt, Mesopotamia, and the Colonial Settlement* içinde, New York: Macmillan, 1923: 424-5.

bir hükümetler ittifakıydı.⁴⁷ Zayıflamış olan manda sistemi, etkili bir denetim mekanizmasından ve yaptırım gücünden yoksundu, rekabet halindeki ticaret ve yatırım taleplerine “eşit muamele” öngören açık kapı ilkesi bile yalnızca “tarafsız muamele” belirtilecek şekilde yeniden ifade edildi. Brailsford, mandaların “Cemiyet tarafından tarama ve sürekli denetime” tabi olması ve “her şeyden önemlisi” kömür, demir, petrol, pamuk, yün, fosfatlar ve tahıl gibi hammaddelerin paylarının tahsis edilmesinden sorumlu “bir ekonomik yapının” kurulmasını istemektedir. Örneğin “Musul petrolü”, Cemiyet’in kalıcı bir kurulu tarafından belirlenen oranlarla “ona ihtiyaç duyan herkese dağıtılabiliirdi.”⁴⁸ Hobson Paris’te onaylanan manda sisteminin, “Batı Avrupa’nın sömürgelerle dünyanın büyük bir bölümünü işgal ederek sürdürdüğü sürecin tamamlanması için siyasal sistemi donatacağını” ileri sürdü.⁴⁹

Demokrasinin kendi kaderini tayin hakkına dönüştürülmesi, petrol hâkimiyeti de dâhil olmak üzere Avrupa hâkimiyetinin sürmesine olanak verdi. Aynı zamanda emperyal güçler, kendi kaderini tayin hakkı ilkesini benimserken yeni bir idealizmle hareket ediyor gibi görünmekteydiler. Woodrow Wilson bu ideal ile ilişkilendirilmeye devam edilecekti, o kadar ki neredeyse bir yüzyıl sonra Amerika’nın bir Arap demokrasisi kurmayı amaçladığı iddiasıyla ortaya çıkan Irak’ı işgal etme planları bu Wilsoncu “idealizmin” yeniden tasdik edilmesi olarak tartışılabilir. Uluslararası ilişkilerin uygulamada demokratikleşmesi için mücadele edenlerin Wilson’a bakışı ise oldukça farklıydı. Bir İşçi Partisi gazetesi 1919 yılında şöyle yazmaktaydı: “Eğer tarih onun devlet adamlığı hakkında herhangi bir yorum yapacaksa bu ancak onu, insan ilişkilerine müdahale etmesi için

47 Carl F. Brand, ‘The Attitude of British Labor Toward President Wilson during the Peace Conference’, *American Historical Review* 42: 2, 1937: 246.

48 Henry Noel Brailsford, *After the Peace*, Londra: L. Parsons, 1920: 110, 119.

49 Hobson, alınıluyan David Long, *Towards a New Liberal Internationalism: The International Theory of J. A. Hobson*, Cambridge, UK: CUP, 1996: 158.

uğursuz bir kaderin güç verdiği en zayıf ve basiretsiz adam olarak lanetlemek için olabilir.”⁵⁰

Endüstrileşmiş dünyanın kömür enerjisiyle var ettiği dünya yine sömürgeci bir dünyaydı. Kömür, endüstrileşmenin ilk başladığı, kömür madenlerine yakın bölgelerde olağanüstü yoğunlukta üretim ve nüfusa olanak tanırken pamuk, şeker, kauçuk ve altın gibi endüstri bölgelerinde bulunmayan malzemelere olan ihtiyaç, madencilik, ekimin ve sömürgeci yerleşimin demiryolları, bankalar, yatırım sermayesi ve emperyal ordular ile birlikte Avrupa'nın dışındaki dünyaya genişlemesini teşvik etti. Kömürün çıkarılması ve nakledilmesi daha demokratik bir siyaset olasılığını yaratmıştı. Demokratik denetimi, bu diğer malzemelerin üretim ve nakliye hatları boyunca genişletme teşebbüsü daha çetin çıktı. Kendi kaderini tayin hakkı doktrinlerine dönüştürülen demokrasi bir ideal, önemsiz bir talep haline gelmekteydi.

⁵⁰ *Labour Leader*, 22 May 1919, aktaran Brand, 'Attitude of British Labor': 252.

İYİ NİYET DÜZENEKLERİ

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Britanya, savaş sırasında işgal ettiği Mezopotamya'nın (ya da şimdiki adıyla Irak'ın) ve Arap topraklarının hâkimiyetini elinde tutamayacak gibi gözükmekteydi. Osmanlı'nın otorite sistemi parçalanmış ve bölgenin her köşesinde hem yerel oligarşiler hem de halk toplulukları alternatifler oluşturmaktaydı. Ancak İngiliz güçleri, önce ülke petrolüne daha sonra da Orta Doğu'nun bütün petrol üretimine hâkim olmak için İngiliz petrol şirketlerine yardım ederek, Fransız ve Amerikan şirketleri ile işbirliği içinde Irak'ta kırk yıl daha kalacaktı. Yabancı petrol şirketleri bölgenin temel ekonomik kaynağına yarım yüzyıldan uzun bir süre boyunca, 1970'lerin başına kadar hâkim olmaya devam edecekti.

Yirminci yüzyılın enerji kaynakları üzerinde kurulan bu olağanüstü hâkimiyetin sürdürülmesini sağlayan süreçlerden ikisi başından beri önemliydi. Daha önce gördüğümüz gibi, birincisi petrol şirketleri yalnızca petrol arzıyla değil, onun üretimini sınırlandırmakla ve petrol endüstrisinin gelişimini yavaşlatmakla ilgilendi. Bu, petrol altyapısını kullanarak eşitlikçi siyasal hak taleplerini geliştirecek etkili yöntemler oluşturma kudretine ayak bağı oldu. İkincisi, Britanya ve Fransa'nın başlangıçta Arap

dünyasının büyük kısmını yönetmelerini gerekçelendiren yeni manda sistemi, Milletler Cemiyeti Mandalar Komisyonu, İngiliz temsilcisinin “ikili manda” dediği sisteme dayanmaktaydı. Avrupalı güçler hem yerli halkları medenileştirmek için hem de onları medeniyetin çıkarları doğrultusunda yönetmek için manda talep etmekteydi.¹ Medeniyetin çıkarlarıyla kastedilen, çoğunlukla petrol şirketlerinin çıkarlarını ifade eden Batı’nın ekonomik çıkarlarıydı. Irak örneğinde, Cemiyet’in önceki mandası kısa ömürlü oldu ama ikili manda farklı şekillerde devam etti. Birinci kısım “kendi kaderini tayin hakkı” adı altında, ya da savaştan sonra İngiliz sömürgelerden sorumlu devlet bakanı olarak görev yapan Lord Milner’ın teşebbüsü adlandırdığı şekliyle, “tabi ırkları onların şefleri vasıtasıyla yönetmek” olarak sürdürdü; ikinci kısım ise “kalkınma” adı altında, ya da tabi halkların “ihtiyacı olanları kendi nimetlerinden yoksun bırakma” hakları olmadığını söyleyen ilke uyarınca devam etti.²

SAVAŞ SONRASI DEVRİMLERİ

Savaş sona erdiğinde Britanya’nın Orta Doğu’da Mısır’ı, Sudan’ı ve batıda Filistin’den başlayarak Suriye’nin kuzeyinden geçen ve Musul, Bağdat, Basra vilayetlerine uzanan yay boyunca Osmanlı topraklarını işgal eden bir milyondan fazla askeri vardı. Kendi ülkesinde birliklerin geri çekilmesine yönelik halk baskısıyla karşılaşan Britanya, bu büyük silahlı gücün bile işgal edilen yerlere hâkim olmak için yeterli olamayacağını çabuk anladı.

Suriye’de İngilizlerin desteklediği Arap askeri hükümeti ismen iktidardaydı ancak Britanya, savaş sonrasında Fransa ile yaptığı pazarlığın şartları gereği, Fransa’nın ülkeyi işgal edebilmesi için hükümete verdiği desteği geri çektiğinde yerel komiteler Şam’ın ve diğer büyük şehirlerin kontrolünü ele geçirdi. 7 Mart 1920 tarihinde Suriye Genel Kongresi ülkenin bağımsızlığını ilan etti. İşgalci Fransız ordusu zorla hâkimiyeti sağladı

1 Frederick Lugard, *The Dual Mandate in British Tropical Africa*, 5. baskı, Hamden, CT: Archon Books, 1965.

2 A.g.e.: 61, 194.

ancak 1925-27 yıllarındaki Büyük Suriye Ayaklanması'nda direniş tekrar ortaya çıktı.³

Suriye'nin deklarasyonundan bir ay sonra, Filistin'de İngiliz işgaline karşı büyük gösteriler düzenlendi. Protestolar, İngilizlerin kendilerine Doğu Akdeniz'de bölgesel bir dayanak noktası oluşturabilecek Avrupalı bir yerleşimci nüfus yaratmak için desteklemeye karar verdikleri Siyonist göçün sonlanmasını ve Filistin'in bağımsızlığını talep etmekteydi. Britanya başlangıçta, bölgeyi İran'dan Akdeniz'e petrol taşıyacak bir demiryolu ya da boru hattı istasyonu olarak kullanmak üzere, yalnızca Filistin'in Hayfa limanını elinde tutmayı planlamıştı.⁴ Filistinlilerin kendi topraklarının işgaline karşı yürüttükleri direnişe karşı koymanın daha büyük bir askeri varlık gerektirdiği anlaşıncı, Britanya Filistin'de bir Yahudi bölgesi inşa edilmesini amaçlayan Siyonist projeye destek vermeyi seçmişti. Böylece askeri işgal, Avrupalı yerleşimcilerin kendi kaderini tayin hakkını desteklemek ve yerleşimcilerin Filistin topraklarını ele geçirmeye çalışmasıyla ortaya çıkan çatışmada aracılık etmek için bir zorunluluk olarak gerekçelendirilebilecekti.

Mısır'da halk ayaklanması bir yıl önce, 1919 Devrimi'nde başladı. Kırsal nüfus savaş zamanında kendisini fakirleştiren düzeneği – besin stoklarına ve işgücüne el koymak için kullanılan demiryolu sistemi – sabote ederken, grevler Kahire'de ulaşımı ve idareyi felç etti.⁵ Takip eden Mart ayında, Şam'daki

3 James L. Gelvin, *Divided Loyalties: Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire*, Berkeley: University of California Press, 1998: 87–137. Rusya'nın savaştan çekilmesinin ardından, Britanya ve Fransa savaş sırasında yaptıkları Sykes-Picot anlaşmasından vazgeçmiş ve yeni bir anlayış üzerinde mutabakat sağlamışlardı. Fransa'nın Suriye'yi işgal etmesini ve Musul petrolünden pay almasını Britanya'nın kabul etmesi karşılığında Fransa Musul'u bıraktı.

4 'Notes of a Meeting Held at Mr Lloyd George's Residence', US Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States: The Paris Peace Conference, 1919* içinde, 5: 807.

5 Bkz. Abd al-Rahman al-Rafi'i, *Thawrat sanat 1919: Tarikh misr al-qawmi min sanat 1914 ila sanat 1921*, 2 cilt, Cairo: Maktabat al-Nahda al-Misriya, 1946; Reinhard Schulze, *Die Rebellion der ägyptischen Fallahin 1919*, Bonn: Ballbek Verlag, 1981. Kırsal fakirleşme ve demiryolları için, bkz. Ellis Goldberg, 'Peasants in Revolt: Egypt 1919', *International Journal of*

bağımsızlık deklarasyonundan iki gün sonra, Kahire'de geçici olarak görevden alınan yasama meclisi üyeleri, gruba liderlik eden milliyetçinin evinde buluşarak Mısır üzerindeki İngiliz himayesini hükümsüz ilan eden ve Mısır ile Sudan ülkeleri olarak tanımlanan "Mısır'a ait topraklar"ın (*al-bilad al-misriya*) bağımsızlığını beyan eden önergeyi onayladılar.⁶ Ağustos 1920'ye gelindiğinde Britanya, "korunma" ihtiyacı kendi askeri varlığı için bahane sağlayacak olan Süveyş Kanalı'nın askeri kontrolünü elinde bulundurmak koşuluyla, Mısır'ın bir tür bağımsızlığını onaylamayı teklif etmekteydi. Britanya, Mısır'daki birçok yabancı sömürgecinin yasama meclisinde doğrudan temsil edileceği bir anayasadan vazgeçerek, bunun yerine ülkedeki Avrupalı yerleşimci topluluklara karşı "haksız bir şekilde işlediğine" inandığı herhangi bir yasanın yürürlüğe konmasını veto etme gücünü muhafaza edeceği bir öneride bulundu.⁷

Savaşın en uzun muharebesini yaşayan Irak'ta ise direniş aşamalı bir şekilde ortaya çıktı. Şam'daki ve Kahire'deki deklarasyonlarla aynı ay içerisinde, başlangıç aşamasında olan milliyetçi bir hareketin yirmi dokuz delegesi Bağdat'ta buluştu ve ülkenin bağımsızlığını ilan etti. Iraklı milliyetçiler, İngilizlerin bir tür sömürge düzenini uygulamaya koyma çabalarının direnişle karşılaştığı komşuları İran'da meydana gelen olaylardan ve Sovyetler'in İngilizleri Bakü'den kovmayı başarmasından cesaret aldı.⁸ Temmuz ayında, İngiliz ordusunun maliyetlerini karşılamaya çalışmak için getirilen vergilerin etkisiyle başlayan orta

Middle Eastern Studies 24: 2, May 1992: 261–80; ve Nathan Brown, *Peasant Politics in Modern Egypt: The Struggle Against the State*, New Haven: Yale University Press, 1990. Şehirdeki grev dalgası için, bkz. Joel Beinin and Zachary Lockman, *Workers on the Nile: Nationalism, Communism, Islam, and the Egyptian Working Class, 1882–1954*, Princeton: Princeton University Press, 1987: 84–120.

6 Al-Rafi'i, *Thawrat sanat 1919*, cilt 2: 106–8.

7 Alfred Milner, 'Report of the Special Mission to Egypt', Aralık 9, 1920, Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri: Public Record Office [Devlet Arşivleri Kurumu] (PRO), Cabinet Office Records [Hükümet Arşivleri], CAB/24/117: 13, 23–6.

8 Ali al-Wardi, *Lamahat ijtimai'ya min tarikh al-'iraq al-hadith*, cilt 5, *Hawla thawrat al-'ishrin*, 2. baskı, Londra: Kufan, 1991: 45–54.

Fırat vadisindeki ayaklanma Tevrat el İşrin'e dönüştü – yani 1920 Devrimi'ne. Britanya'nın isyanı bastırması altı aydan fazla zaman aldı; bu durum, emperyal egemenliğin giderek nasıl zorlaştığını ve masraflı hale geldiğini göstermekteydi.

WILSONCU TAVIR

Kendi kaderini tayin hakkı ya da yerel yönetim doktrini bu sorunlar için bir çözüm önermekteydi. Irak'taki krizi tartışan ve Hindistan yönetiminden bir yetkiliyi, Sir Percy Cox'u Bağdat'a göndermeye hazırlanan Londra'daki İngiliz yetkililer, onun "bizim arzu ettiğimizden daha Wilsoncu bir tavır takınabileceğine" dair korkularını ifade ettiler.⁹ "Wilsoncu" ifadesi yakın dönemde Amerikan başkanına atfedilen kendi kaderini tayin hakkıyla ilgili fikirlere değil, Cox'un görevini devralmak üzere gönderilen adamın, Arnold Wilson'ın görüşlerine işaret etmekteydi. Hindistan ordusunda bir subay olan Wilson, Orta Doğu'ya ilk kez 1907'de, Anglo-Persian'ın Mescid-i Süleyman'da petrol arayan sondaj ekibini korumak üzere gönderilen yirmi Hindistanlı süvarinin lideri olarak gelmişti. (Cox savaş sonrasında onun Irak'taki görevini devraldıktan sonra, Wilson petrol şirketinin Körfez'deki çalışmalarının idarecisi olmuştu).¹⁰ Savaş sırasında Wilson, Cox'un emrinde siyasi memur olarak görev yapmış, savaş sona erdiğinde ise Bağdat'ta ülkenin işgalini yönetmek için kurulmuş, çoğunluğu Hindistanlılardan oluşan (hem İngiliz yetkililer hem de Hindistanlı astlar) hükümetin başında, mülki amir olarak vekâleten üstünün görevini devralmıştı. Savaşın sona ermesi, "Mezopotamya'yı sanki Hindistan'ın bir vilayetiymiş gibi yönetmeye" başladı.¹¹ İngiliz idaresine karşı halk direnişi 1920 yazında güç kazanmaya başladığında, Wilson Londra'daki üstlerini iki seçenekle karşı karşıya oldukları

9 'Minutes of Inter-Departmental Conference on Middle Eastern Affairs', 16 Haziran 1920, PRO, Foreign Office Records, FO 371/5227-0002: 5.

10 Arnold Wilson, *SW. Persia: A Political Officer's Diary, 1907-1914*, Londra: Oxford University Press, 1941.

11 Edwin Montagu, Hindistan'dan sorumlu devlet bakanı, 'Mesopotamian Administration', 23 Temmuz 1920, PRO, CAB 24/109.

konusunda bilgilendirdi: “Mezopotamya’yı ya zor yoluyla elde tutmak ya da buradan tamamen çekip gitmek.” Lord Curzon, bu görüşün kendisinde, “Albay Wilson’ın durumla başa çıkmak hususunda gösterdiği yetersizlikle ilgili nahoş bir intiba bıraktığını” söyledi. Bu görüşün aksine Londra’nın isteği “halkın iyi niyetiyle ülkedeki konumunu koruyacağı orta yolu” seçmekti.¹² Savaş sonrası emperyalizminin bir iyi niyet düzeneğine ihtiyacı vardı – ya da yönetilenin rızasını üretmek için bir mekanizmaya.

Savaş sonrasında Irak’ta İngiliz iktidarının muhafaza edilmesi için bir yol arayanlar, Wilsoncu kendi kaderini tayin hakkı sorunundan çok Arnold Wilson gibi emperyalistlerin görüşlerinin yarattığı sorunla karşılaştılar. Hindistan’da yetişmiş sömürge subayları ya da ülkedeki katı kabine üyeleri gibi emperyalistler, Britanya’nın Doğu Afrika’da yapmaya çabaladığı gibi, Hindistanlı yerleşimcilerin bölgeye göçünün teşvik edilmesiyle Irak’ta doğrudan hâkimiyet kurmasını, Hindistan ve Mısır gibi ülkeler üzerindeki hâkimiyetinin de güçlenmesini ve genişlemesini istemekteydiler. Britanya Asya ve Afrika’daki emperyal hâkimiyetini genelde yerel devletlerin doğrudan ilhakı yoluyla kurmamıştı. Emperyal iktidar silahlı şiddetin olağan bir şekilde kullanılmasına dayandığı, ticaret limanları ve tutunma noktaları sıklıkla güç yoluyla ele geçirildiği halde, bu iktidar genellikle sızma ve yetkiyi kademeli olarak gasp etme yöntemiyle yayılmıştı. Bu durum, yerel otorite ve hukuk yapılarının bu yapılar içeriden zayıflatılırken bile korunmasını gerektirmekteydi. 1858’deki Hindistan ayaklanmasının ve Afrika üzerindeki emperyal hâkimiyetin 1882’den sonra genişlemesinin ardından, Britanya daha ayrıntılı hazırlanmış yerel idare doktrinleri ve uygulamaları geliştirdi.¹³

12 ‘Minutes of Inter-Departmental Conference on Middle Eastern Affairs’: 5, 3.

13 Nicholas Dirks, *The Hollow Crown: Ethnohistory of an Indian Kingdom*, 2. baskı, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1993; Mahmood Mamdani, *Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*, Princeton: Princeton University Press, 1996; Karuna Mantena, *Alibis of Empire: Henry Maine and the Ends of Liberal Imperialism*, Princeton: Princeton University Press, 2010.

Toprakları, doğrudan ilhak yönteminin getirdiği dirence ve maliyete maruz kalmadan hâkimiyet altına almayı sağlayan en yaygın yöntem toprakların “korunması” denmişti. Hindistan’ın İngiliz hükûmeti, Osmanlı’ya ait Basra Körfezi bölgelerini topraklarına katarak imparatorluğunu genişletirken, daha önce Hindistan’ın prenslikleriyle yaptığı anlaşmalara benzer şekilde, yerel emirlerle koruma anlaşmaları imzaladı. Anlaşmalar yerel hükümdarların otoritesini tanımakta, bunun karşılığında hükümdarlar da otoritelerinin bir kısmını, çoğunlukla ülkenin dış ticareti ve doğal kaynakları üzerindeki hâkimiyetlerinden feragat edecek şekilde, emperyal iktidara bırakmaktaydı.¹⁴ Yirminci yüzyılın başlarında, uluslararası hukuk kitapları 1912’de Fransa’nın Fas üzerinde kurduğu gibi “gerçek devletler” üzerindeki koruyuculuklar ile Avrupalı devletlerin, Afrika “kabilelerinin” şefleriyle yapılan anlaşmalarla kurmakta olduğu gibi “sözde koruyuculuklar” arasında bir ayrım yaparak koruma doktrinini şekillendirmeye çalıştılar. Afrika’nın siyasal sistemi en az diğerleri kadar gerçektir ancak korunan bazı bölgeleri “gerçek devletler” olarak ayırmak, – fiili olarak yeni işgal edilen toprakların hepsi artık koruma altındaki devlet (protektora) olarak tanımlandığı halde – bazı ülkelerin özerklik yetkisi talep edecek güçte olduğunu ama onlara bağımsızlık – ya da o zaman denildiği gibi, “milletler ailesine” üyelik – verilmediği gerçeğini akla uygun hale getirdi. Koruma altındaki devletler şarta bağlı aile üyeliği teklif etti. Lassa Oppenheim, *Treatise on International Law*’un [Uluslararası Hukuk Üzerine İnceleme] 1920-21’deki üçüncü baskısında, korunan devletlerin gerçek devletler olmasına rağmen, “Hristiyan olmayan bu devletlerin dâhil olduğu medeniyet, bu devletlerin Milletler Ailesi’ne tam üyelik hakkı ile üye olmalarına engel teşkil edecekti. Bu devletler sadece halen koruması altında oldukları devletlerin üyesi olarak kalabilirlerdi” diye belirtmekteydi.¹⁵ Koruma doktrini, onun yerine

14 Anthony Anghie, ‘Finding the Peripheries: Sovereignty and Colonialism in Nineteenth-Century International Law’, *Harvard International Law Journal* 40: 1, 1999: 48–51.

15 Lassa Oppenheim, *A Treatise on International Law*, cilt 1, *Peace*, 3. bas-

geçecek olan kendi kaderini tayin hakkı ilkesi gibi, emperyal güçlerin bağımsızlık talebini tanımalarına olanak verdi. Diğer taraftan bu güçler bu talebi tanırken, az gelişmiş halklar için (ya da bazen adlandırdıkları gibi Hristiyan olmayanlar için) bu talebin gelişmesinin ancak kendi hâkimiyetleri altında olabileceğinde ısrar ettiler.

Emperyal iktidar, geçmişte korumayı genellikle bir bölgeye ya da halka değil, hem rakip güçlerin hem de kendi tebaasının onu devirmesine karşı korunacak olan hükümdara teklif ederdi. Fakat Birinci Dünya Savaşı sırasında Britanya, Orta Doğu'daki ülkelerin hâkimiyetini, güvenebileceği hükümdarlar olmadan ele geçirdi. Osmanlı İmparatorluğu'nu zorla parçalarken koruma hakkını kabul ettirebileceği otoriteleri devreden çıkarmıştı. Bu sorunla başa çıkmak için yeni bir koruma biçimi oluşturmayı denedi. 1914'de savaş patlak verdiği zaman, Britanya Mısır'ı egemen gücün onayını kazanmadan koruması altına aldı.¹⁶ Osmanlı hükümdarlığının sonlandığını ilan etti ve tahttan indirilip yerine amcalarından biri konulan Osmanlı genel valisini değil, ülkeyi ve halkı koruma altına aldığını duyurdu. Britanya, "Mısır'ı savunmak için bütün gerekli tedbirleri alacağını, Mısır'ın çıkarlarını ve Mısır halkını koruyacağını" belirtti.¹⁷

Kahire'deki İngiliz yetkililer, Mısır üzerindeki koruyuculuk şeklini diğer Osmanlı topraklarını imparatorluğa katmak için bir model olarak öngördüler. Savaş sırasında Britanya, Arap isyanlarının savaş öncesi Osmanlı otoritesini parçaladığı ya da zayıflatmış yerlerde yeni koruma altında devletler oluşturmayı tasarladı. 1914'te Hindistan'dan Güney Irak'a görünüşte Anglo-Persian'ın

kı, ed. Ronald F. Roxburgh, Londra: Longmans, Green, 1920: 168. Yan egemenlik ve koruma altındaki devletler için, bkz. Siba N. Grovogui, *Sovereigns, Quasi-Sovereigns, and Africans: Race and Self-Determination in International Law*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.

16 Britanya 1882'de ülkeyi işgal ettiğinde, idarenin maliyesi üzerindeki İngiliz-Fransız kontrolüne karşı gelişen halk ayaklanmasını bastırmak için, Mısır'ı ismen Osmanlı sultanının ve onun yerel valisinin yönetimi altında bıraktı. Zamanın hükümet yazışmalarında bakanlar ikili kontrolü "İngiliz-Fransız koruması" diye anıyordu. Bkz, Sir E. Malet'den Earl Granville'e, Kahire, telgraf, 7 Mayıs 1882, PRO, FO 407/20.

17 Milner, 'Report': 7.

petrol sahalarını korumak için gönderilen seferi kuvvetlerin asıl büyük hedefi, Türklere karşı bir halk ayaklanması olması halinde Hindistan hükümetinin yerel Arap güçleriyle bağlarını güvenceye almaktır.¹⁸ Mart 1917'de Londra Irak'taki temsilcisine Basra'yı İngiliz kontrolünde tutmasını ve "Bağdat'ta ismi dışında her şeyiyle İngiliz korumasında, yerel bir hükümdan ya da hükümeti olan bir Arap devleti oluşturmasını" emretti.¹⁹ Filistin'de olduğu gibi, ilk plan yalnızca petrolün nakledilmesi için önem arz eden noktaların kontrolünü elde tutmaktır. Şattûlarap suyu (Fırat ve Dicle'nin bir arada aktığı yer) üzerinde olan nehir kıyısındaki Basra şehri, nehrin karşı kıyısında Abadan'dan akıntı yönünde birkaç mil aşağıdaki Anglo-Persian petrol terminalini güvenceye almak ve Filistin'e boru hattı inşa etmek için bir üst sağlamaktaydı. 1917'nin sonuna kadar, İngilizler hâlâ Bağdat'ın elde tutulması mı, yoksa zayıflamış Osmanlı otoritesi altında İngiliz etkisinin korunmaya çalışılması mı gerektiği konusunda tartışmaktaydı.²⁰ Osmanlı, daha sonra Irak'ı oluşturacak üçüncü vilayet olan Musul'u savaşın sonuna kadar elinde tutmaya çalıştı. Kasım 1918'deki ateşkesten bir hafta sonra İngiliz kuvvetleri Musul'a girdi, ancak petrol bakımından zengin bu bölgenin statüsüne ilişkin karar daha sonra verildi.

EKONOMİ SİYASETİN SINAVIDIR

İngilizler bir rıza mekanizması inşa ederken iki tür itiraz ile başa çıkacak bir yönetim şekli aramaktaydılar: Yabancı ülkelerin askeri işgaline karşı çıkan yerel itiraz ile imparatorluğun maliyetine ve savaştan sonra zorunlu askerliğin sürdürülmesine karşı olan parlamentodaki İşçi Partisi üyelerinin ve ülkedeki diğer emperyalizm karşıtlarının itirazı. Londra'daki Hindistan Bürosu'nda üst düzey bir yetkili olan Arthur Hirtzel, Irak'taki

18 Stuart A. Cohen, *British Policy in Mesopotamia, 1903–1914*, Reading: Ithaca Press, 2008: 221–9.

19 Aktaran Peter Sluglett, *Britain in Iraq: Contriving King and Country, 1914–1932*, New York: Columbia University Press, 2007: 15.

20 Reidar Visser, *Basra, the Failed Gulf State: Separatism and Nationalism in Southern Iraq*, Münster: Lit Verlag, 2005: 59.

meselenin, “İpler bizim elimizdeyken rahatça yerinde bırakabileceğimiz Arap kurumlarının olduğu, fazla maliyeti olmayacak, İşçi Partisi’nin ilkelerine uygun gözükecek ama bizim ekonomik ve siyasi çıkarlarımızın güvende olacağı bir idarenin” nasıl yaratılacağı meselesi olduğunu dile getirmişti.²¹

Fransız işgalinden önce Suriye’de bağımsız bir devletin ortaya çıkması, Osmanlı düzeninin çözülmesiyle yerel yönetimin ve ulusal liderliğin hızla oluşabileceğini göstermişti. Irak’ta yerel Osmanlı idaresinin büyük kısmı olduğu gibi kaldı. İngilizler, bu idarenin “şehirlerin sakinlerine Medeniyete benzer bir şey” verdiğini teslim etmekteydi. “İstanbul’a başvuru yapılabilecek mahkemeler vardı ve belediye üyelerinin yalnızca seçildiği değil, aynı zamanda bu üyelerin Türk Hükümeti’ne gönderildiği bir seçim sistemi vardı. Aslında Irak, Osmanlı İmparatorluğu’nun – diğer herhangi bir parçasına benzeyen – bir parçasıydı.”²² Fakat hukuk sistemi, belediye idaresi ve temsilci hükümet yeterli değildi. İngilizlerin “yerel bir hükümdara”, zayıflığı koruma teklif etmelerine izin verecek birine ihtiyaçları vardı, zira böylece dolaylı bir hâkimiyet kurabileceklerdi.

Britanya’nın sunduğu çözüm, “bir Emir yaratılması” oldu. Yüksek komiser Percy Cox, bunun çağdışı bir şey olduğunu kabul etmekteydi. “Bir hanedanlık kurulması anlamına gelecek şekilde aniden bir Emir seçilmesi, içinde bulunduğumuz çağda en büyük zorlukları doğuracak sorunlardan biridir” diye yazmıştı. Milletler Cemiyeti’nin Britanya’ya makamın ilk sahibini aday göstermesine izin vermesi koşuluyla, seçilmiş bir başkan olacak bir cumhuriyet önerdi. Britanya en güçlü yerel lideri, Basra’nın savaştan önceki hükümdarı olan Seyid Talib’i desteklemeyi düşündü, ancak onun faydalanılabilecek kadar bağımsız olduğuna karar verdi.²³ (Onun Irak’taki asıl İngiliz destekçisi Aziz John Philby, güneyde yerel bir hükümdarın ortaya çıkması için, topraklarını daha sonra Suudi Arabistan Krallığı olacak bölgede

21 Aktaran Sluglett, *Britain in Iraq*: 31.

22 Montagu, ‘Mesopotamian Administration’.

23 Sir Percy Cox, ‘Note on the Mesopotamia–Persia Situation’, 30 Temmuz 1920, PRO, CAB 24/110; Visser, Basra.

genişleten Neced emiri İbni Suud'a destek verdi). Londra'daki bir kurul emirin seçilmesinin birkaç yıl ertelenmesini ve İngiliz yüksek komiserinin onun yerini doldurmasını önerdi, ancak Cox bu durumun, Irak'ın egemenliği fikrinin ve dolayısıyla kendi kaderini tayin hakkının "yorumlanmasını zorlaştıracığını" sezdi. Britanya bu sorunu yerel hükümdarı Irak'ın dışından seçerek çözdü ve adaylar için de Arabistan'daki iki yeni gücü değerlendirdi. Necedli İbni Suud'u düşündükten sonra, Hicaz'ın Haşimi hükümdarının oğlu Emir Faysal'ı seçti.²⁴

Sömürgeciliğin mali yükü, Osmanlı idaresinin "yerel" yönetim ile değiştirilmesinin külfetini yansıtmaktaydı. Savaş sonrası bütçelerinin kısıtlı olmasına ve bu durumun Irak'ta İngiliz mevcudiyetinin daraltılması için bir sebep vermesine rağmen, Britanya'nın Hindistanlı ucuz İmparatorluk taburlarının kullanılması, Iraklı bir silahlı kuvvetin oluşturulması ve hava gücünün savaş düzenine sokulması gibi maliyet düşürücü araçları vardı. 1920 isyanının ve takip eden ayaklanmaların hızla bastırılmasında, hava araçlarının Irak şehrini ve köylerini bombalamasının yardımı oldu, ancak hava gücü güven vermiyordu. Örneğin, Hindistan'dan sorumlu devlet bakanı, hava gücüne yaslanma önerisini, "tropik iklim koşullarında hava araçlarını çalışır durumda tutmanın güçlüğü" ile ilgili raporlar göz önüne alındığında, üzerinde "uzlaşılması zor" bir öneri olarak değerlendirdi.²⁵ Sömürge Bakanı Winston Churchill, hava kuvvetleri ve halkın rızasının birleştirilmesini savundu, böylece rızanın talep edilmesi için hava gücü kullanılacaktı. Ülkeyi "tamamen zorla değil, bir bütün olarak Mezopotamya halkının özgürce kabul ettiği Hava Kuvvetleri, İngilizlerin oluşturacağı ordular ve dört İmparatorluk taburu tarafından desteklenecek bir Hükümet'in ve Hükümdar'ın yönetiminde göstereceği rıza ile" elde tutmak istiyordu. Bunun "Büyük Britanya'ya yakın, onun ticari çıkarlarına uygun ve devlet hazinesine hiç yük olmayacak bağımsız bir Yerel Devlet" yaratacağını ileri sürdü. Savaş bakanının ise,

24 Cox, 'Note on the Mesopotamia-Persia Situation'.

25 'Minutes of Inter-Departmental Conference on Middle Eastern Affairs': 8.

halkın rızasını kazanmak için onların bombalanması ile ilgili şüpheleri vardı.

Barışı bozanlara karşı cezai tedbirlerin alınması gerekebilir; Hava Kuvvetleri'nin tasarrufunda olan ve aslına bakılırsa şu anda da kullanılmakta olan tek yöntem, köylerdeki kadın ve çocukların bombalanmasıdır. Eğer Arap halkı, Mezopotamya'nın barışçıl bir şekilde idaresinin, en nihayetinde bizim kadınları ve çocukları bombalamamıza dayandığını idrak ederse, Sömürge Bakanı'nın umut ettiği gibi, bir bütün olarak Mezopotamya'nın babalarının ve kocalarının rızasını kazanabileceğimizle ilgili oldukça şüpheliyim.²⁶

İşgal savaşları artık uzun, yıpratıcı ve yıkıcıydı. Mekanize savaş küresel düzeyde yürütülebilmekteydi, fakat bunun maliyeti çok yüksekti. Hindistan, Mısır ve diğer bölgeleri işgal eden ordulara oranla Irak'ı işgal eden ordunun daha büyük ve daha iyi silahlanmış olmasına rağmen, İngiliz yönetimi hâkimiyet kura-madı. 1919-20 yıllarına gelindiğinde, Britanya imparatorluğun neredeyse her yerinde isyanlarla yüz yüze geldi – İrlanda'da, Hindistan ve Mısır ile birlikte Filistin ve Irak'ta.

Ancak mali kısıtlama, İngiliz emperyalistlerin kendi ülkele-rinde karşı karşıya geldikleri siyasi düzendeki değişimi de yan-sıtmaktaydı. Parlamento, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nı ve Milli Savunma Bakanlığı'nı askeri giderlerin raporlanması ile ilgili yeni yöntemler uygulamaya zorlamıştı. Haziran 1920'de İşçi Partisi milletvekilleri, Churchill'i Mezopotamya'nın işgal maliyetinin yılda 50 milyon sterlin kadar olduğunu açıklamaya zorladı.²⁷ İşçi hareketinin yükselişi ve onun gücüne yanıt olarak hayata geçirilen toplumsal tedbirler, imparatorluğun gerçek ma-liyetinin açıklanması için talepler üretmişti. Bu, savurganlığın

26 Churchill'in genelgesi, 4 Ağustos 1921, PRO, CAB 24/126, ve savaş ba-kanının genelgesi, 17 Ağustos 1921, PRO, CAB 24/127, aktaran William Stivers, *Supremacy and Oil: Iraq, Turkey, and the Anglo-American World Order, 1918–1930*, Ithaca: Cornell University Press, 1982: 78. Vergilerin ödenmesini güvenceye almak için köylerin bombalanması ve İngilizlerin hava kuvvetleri gücünü başka kullanımları üzerine, bkz. Sluglett, *Britain in Iraq*: 264–70.

27 'Persia and Mesopotamia', *The Times*, 10 Haziran 1920: 17.

önüne geçilmesi ve basında “en önemli ulusal ihtiyaç” olarak ilan edilen “ekonomi” için yapılan çağrılar görünür kalmıştı. *The Times*’da Irak tartışması şöyle özetlenmişti: “Ekonomi... siyasetin sınavıydı.”²⁸

Bu güçlükler karşısında kendi kaderini tayin hakkı emperyalizm için bir sorun değildi – aksine bir çözümdü. Bu ilke mali bakımdan Britanya’nın çıkarına çalışabilirdi. Eğer bu ilke, işgal edilen ülkenin rızasının alınması ve yerel yönetim mekanizmasının bu rızayı üretecek şekilde düzenlenmesi olarak tanımlanırsa, yeni “liberal enternasyonalizm” emperyal çıkarları sarsmayacak, tersine onların varlığını sürdürmesini güvence altına alacak bir araç sağlardı.

PETROL BÖLGESİNİN KONTROLÜ

Britanya, savaş sonrasında Irak’ı hâkimiyeti altına alma planlarından çabuk vazgeçti. Nisan 1920’de, Britanya ve Fransa İtalya’da San Remo’da toplandılar ve Arap topraklarının hâkimiyetini paylaşmak üzere anlaştılar. Britanya’nın Irak ve Filistin’de halen sürmekte olan askeri işgalini ve Fransa’nın toplantıdan hemen sonra Lübnan ve Suriye’yi ele geçirmesini meşrulaştırmak için bu ülkelerin, bir yıl önce Paris Barış Konferansı’nda tasarladıkları plana göre Milletler Cemiyeti’ne bağlı “mandalar” olduğunu iddia ettiler. San Remo’da Musul’un petrol kaynaklarını paylaşmak için ikinci bir anlaşma daha imzaladılar. Britanya’nın artık Irak’ın bir parçası olduğunu iddia ettiği Musul’da petrolün kontrolünün ele geçirilmesini gerekçelendirmek için 1914’te yapılan Londra merkezli Turkish Petroleum Company’nin onaylanmış Osmanlı imtiyaz anlaşmasına başvurdular (2. Bölüm’e bakınız). Anglo-Persian (gelecekteki BP), 1914’teki anlaşmaya göre şirketin yarısının sahibiydi. Shell kendi denetiminde Fransız konsorsiyumuna gidecek olan diğer yarısını, asıl %25 oranındaki hissesi ile eski Deutsche Bank hissesini birleştirerek kontrol

28 ‘Public Anger At Waste: Mesopotamia Debate To-Day, Urgent Coalition “Whip”’, *The Times*, 23 Haziran 1920: 16; ‘Mesopotamia and Economy: Lord Curzon on Arab Rule, A Cabinet Committee’, *The Times*, 26 Haziran 1920: 16.

edecekti. Anglo-Persian ve Shell, Iraklıları petrolün yabancı ülkelerin kontrolünde olmasına ikna etmek için, Irak'taki "Yerel Hükümet'in ya da yerel çıkar gruplarının" şirketten %20 oranına kadar pay almalarına izin vermek üzere anlaştı.²⁹

Ne manda ne de petrol anlaşmasının ömrü uzun oldu. Rockefeller Standard Oil'in çıkar grupları, Anglo-Persian ve Shell grubuna karşı hedefleri dikkatle seçilmiş tehditlerle petrol anlaşmasını bertaraf etti.³⁰ Standard'ın temsilcileri, İngiliz siyasetini hedef alan, milliyetçi konuşmalarda da kendine yer bulan saldırıları İngiliz basınında dolaşıma sokarak, ayrıca muhtemelen 1920 ayaklanması sırasında isyancılara para sağlayarak – bu iddianın delillerini saptamanın zor olmasına rağmen – Bağdat'taki İngilizleri zayıflatmaya çalıştı. Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Standard Oil'in ajanlarını kastederek, "Keşke bu Amerikalılar, onları Mezopotamya'dan defetmemizi haklı gösterecek bir şey yapsalar" diye yakınmıştı.³¹ Ertesi yıl bizzat Washington, savaş

29 Tarihsel değerlendirmelerin genellikle dışında bırakılan San Remo Petrol Anlaşması şurada bulunabilir: US Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1920*, Washington, DC: US Government Printing Office, 2, 1935: 655–8. Fransızların payı üzerindeki Shell denetimi için, bkz. Gregory Nowell, *Mercantile States and the World Oil Cartel, 1900–1939*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1994: 80–160.

30 1911'de ABD Yüce Divanı Standard Oil tröstünü birçok şirkete böldü. En büyük iki tanesi, New Jersey'li Standard Oil (sonraki Exxon) ve New York'lu Standard Oil (sonraki Mobil, 1999'da Exxon ile birleşip Exxon-Mobil oldu) Rockefeller ailesinin kontrolünde kaldı ve burada "Standard Oil" olarak geçmektedir. Rockefeller şirketleri Anglo-Persian'a kuzey İran'da rakip bir petrol imtiyazı tehdidiyle, Shell'e ise Fransa'da devlet destekli bir petrol tekeli kurma planlarını engelleyerek saldırdı (bu 2. Bölüm'de bahsedilen, savaştan önceki Fransız-Alman gazyağı tekeli projesinin yeniden canlandırma girişimiydi). Irak petrolündeki Fransız payını elde tutmak için, Compagnie Française des Pétroles adında yeni bir Fransız petrol konsorsiyumu kuruldu. Bu konsorsiyumdaki en büyük paya Standard Oil ve onun Fransız müttefikleri, daha küçük paylara ise bağımsız Fransız petrol şirketleri ve hatta Anglo-Persian ve Shell sahipti. Parlamentodaki sol kanatın baskısıyla Fransıız devleti daha sonra konsorsiyumun yüzde 35'lik payını aldı. Nowell, *Mercantile States*: 135–44, 160–222.

31 'Foreign Influences Behind Arab Uprising', 12 Ağustos 1920, PRO, FO 371/5228-0002. İsyanla ilgili iddia şurada tekrarlanır: Winston S. Churchill, 'Foreign Incitement of the Turks to Attack Iraq', 13 Aralık 1921,

boyunca şehirdeki Osmanlı güçlerini besleyen New York'lu Standard Oil'in satış acentesi gibi çalışmış olan Bağdat'taki ABD konseyini, konseyin İngiliz-karşıtı güçlere destek verdiğini fark ettiğinde neredeyse geri çekecekti.³²

Iraklıların ayaklanması bastırıldıktan sonra Standard Oil, İngilizleri Irak'tan çıkartmanın alternatif bir yolu olarak bir başka İngiliz karşıtı güce, Türkiye'de kurulmakta olan cumhuriyetin hükûmetine destek verdi – ya da İngilizler Aralık 1921'de “güvenilir bir kaynaktan” böyle bir bilgi aldı. Petrol şirketinin, “Türkleri Iraklılara karşı, Majestelerinin Hükûmeti petrol bölgesinin hâkimi olduğu sürece alamayacakları petrol payını onlardan alacaklarını söyleyip umutlandırarak kıskarttığından” şüphelenilmekteydi.³³ Bununla birlikte, daha önce Standard Oil ile ilişkilendirilen bir Amerikan şirketi yeni Ankara hükûmetiyle, savaştan önce başlanmış olan Musul ve Bağdat demiryolları projesini bitirmek için, Musul petrolünü işleme hakkını da kapsayan bir anlaşma imzaladı.³⁴ Standard Oil'in baskısı Britanya'yı, San Remo petrol anlaşmasını Amerikalıları plana hissedar olarak dâhil edecek şekilde yeniden düzenlemeye zorladı.

Iraklıların ise İngiliz yönetimine karşı koymak için Standard Oil'in yardımına ihtiyacı yoktu. İngilizlerin Bağdat'ta kurdukları Emir Faysal hükûmeti – Emir Faysal artık Irak kralı olarak tayin edilmişti, – Britanya'nın ülkeyi Milletler Cemiyeti'nin mandası olarak yönetme iddiasını tanımayı reddetti. Haziran 1921'de, mandanın ilan edilmesinden neredeyse bir yıl sonra

PRO, CAB 24/131.

32 Stivers, 'International Politics and Iraqi Oil, 1918–1928: A Study in Anglo-American Diplomacy', *Business History Review* 55: 4, 1981: 536, ve *Supremacy and Oil*: 109.

33 Churchill, 'Foreign Incitement of the Turks', CAB 24/131.

34 John A. DeNovo, *American Interests and Policies in the Middle East, 1900–1939*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1963: 210–28. Bu Amerikan şirketi, 2. Bölüm'de bahsettiğimiz, Standard Petroleum Company'nin paravanı olmakla suçlanan Osmanlı-Amerikan Kalkınma Ortaklığı'nın de sahibi olan Chester grubunundu. Şirket savaştan sonra Standard'ın desteğini kazanmaya çalıştı, ama Standard Oil'dense Türkiye'nin Britanya'ya çıkardığı zorluğun bir aracı olmuş gibi görünüyordu.

Cox mandanın “süresinin dolduğu” konusunda Londra’yı bilgilendirdi. Britanya Kasım 1922’de mandayı, yeni devletin bağımsızlığını olmasa bile egemenliğini tanıyan yirmi yıllık bir ittifak antlaşması ile değiştirmeyi kabul etti. Sömürgeci güç, genel kanaatin Irak’ta uzun vadeli bir taahhüde karşı yönde olduğu kendi ülkesinde de itirazlara maruz kalmaya devam etti, İngiliz hükümeti antlaşmayı imzaladıktan bir ay sonra da iktidarı kaybetti. Ertesi seçimde Irak önemli bir meseleydi ve Irak’taki yerleşimin mimarlarından Churchill koltuğunu kaybetti ve sosyalist E. D. Morel’e bıraktı – Morel dış siyasetin demokratik denetimi için yürütülen kampanyanın savaş sırasındaki lideriydi. Londra’daki yeni hükümet, Irak ile yapılan antlaşmayı, Britanya’nın ülkedeki resmi görev süresini yirmi yıldan dört yıla çekerek değiştirdi.³⁵ Irak’ta halkın itirazı, kendi ülkesinde de parlamentonun itirazı ile karşı karşıya kalan Britanya, 1923’den itibaren Irak’taki konumunu en az bedelle muhafaza etmeye çalıştı. Çözüm, hem devam eden İngiliz askeri varlığının asıl nedeni olan hem de potansiyel olarak bunun maliyetini karşılamamanın yolu olan petrol hâkimiyeti meselesini halletmekte yatmaktaydı.

Amerikalıları anlaşmaya dâhil ettikten sonra petrol şirketlerinin, daha sonra ismini Iraq Petroleum Company (IPC) olarak değiştirecekleri Turkish Petroleum Company’nin kontrolünü nasıl paylaşacaklarını kararlaştırmaları neredeyse iki yıl sürmüştü. IPC ve Irak hükümeti arasındaki müzakereler iki yıl daha aldı ve şirketlerin kayda değer miktarda petrol üretmeye başlamaları için bir on yıl daha geçmesi gerekti. Her zaman olduğu gibi, gecikmeler şirketlerin yeni kaynakların gelişimini engelleme tercihlerini yansıtmaktaydı. Bağdat’taki İngiliz yetkililer, IPC’nin imtiyazı elinde tutup olabildiğince az petrol üretmesini engellemek amacıyla Irak’ın, sondaj yükümlülükleri ve minimum üretim seviyelerini artıracak, boru hattı inşaatı için bir zaman çizelgesini zorunlu kılacak ve gelişmemiş

35 Toby Dodge, *Inventing Iraq: The Failure of Nation-Building and a History Denied*, New York: Columbia University Press, 2003: 22–6.

sondaj arazilerini ihaleye çıkaracak bir dizi şart üzerine pazarlık etmesine yardım etti. Uygulamada IPC bu talepleri geçiştirebilecek durumdaydı. Bunun nedeni, Irak'ın şirketin şartlara riayet edip etmediğini denetlemesini sağlayabilecek bir talebini şirketin reddetmiş olmasıydı: Bu talep, şirketin mülkiyetinde Irak'a verilecek bir paydı. Petrol şirketleri, IPC'nin dörtte birlik hissesini Standard Oil ve başka Amerikalı çıkar gruplarına devrederek İngiliz hükümetinin, Irak'ın girişimin %20'sini elinde tutması önerisini devreden çıkarmıştı. IPC'nin mülkiyetten feragat etmeyi reddettiği aylar süren görüşmelerden sonra Bağdat hükümeti pes etti ve Mart 1925'te hisse almadan imtiyaz sözleşmesini imzaladı. Petrol gelirlerine muhtaç, İngilizlerin baskısı altında ve eğer petrol meselesi çözülürse Milletler Cemiyeti Komisyonu'nun Musul vilayetini vermek için Türkiye yerine Irak'ı tercih edeceği konusunda muhtemelen tembih edilmiş olan Bağdat hükümeti, onu ülkenin temel ekonomik kaynağının kontrolünden mahrum bırakan bir anlaşmaya razı oldu.

Bu sırada büyük petrol şirketleri 1928'deki Kırmızı Hat Anlaşması'nda Irak petrolünden alacakları payları karara bağladı ve konsorsiyumun petrolün gelişimini engellemek için yaptığı düzenlemeleri, bütün üyelerin onayı olmadan üretimin başka herhangi bir yerde geliştirilmemesi için anlaşarak Orta Doğu'nun geri kalanında da yaygınlaştırdı.³⁶ Bununla birlikte Sovyetler Birliği'nden gelen "petrol taarruzu" dedikleri teşebbüse cevaben (amacı dışarıda daha fazla petrol satmak ve Shell ile

36 Ronald W. Ferrier, *The History of the British Petroleum Company*, cilt 1: *The Developing Years: 1901–1932*, Cambridge, UK: CUP, 1982: 583–5. Anlaşmaya göre, Anglo-Persian, Shell Grubu ve Fransız çıkar gruplarının biraraya geldiği Compagnie Française des Pétroles (ayrıca Standard Oil, Anglo-Persian ve Shell bu konsorsiyumun hissedarlarıydı) ve Standard Oil öncülüğündeki Amerikan çıkar gruplarının biraraya geldiği Near East Development Corporation'ın [Yakın Doğu Kalkınma Şirketi] ikisi de, Iraq Petroleum Company'nin %23,75'lik hissesine sahipti. Kalan %5'lik hissenin sahibi de, başlangıçta Turkish Petroleum Company'yi oluşturan, Osmanlı Ermenilerinden girişimci Calouste Gulbenkian'dı. Kırmızı Hat, hali hazırda Anglo-Persian'ın kontrolünde olan bölgeler dışında bütün Orta Doğu'yu kapsayacak şekilde çizildi (Kuzey Afrika da dışarıda tutuldu).

Standard Oil'in hâkimiyetinden kurtulmak olan bir girişim) büyük petrol şirketleri dünya pazarını kendi aralarında bölüşmek ve fiyatları belirli bir düzeyde tutmak üzere üretimini sınırlandırmak için paralel bir anlaşma daha yaptılar.³⁷ Daha sonra, petrolün Texas'ta üretilip satıldığı, görece yüksek bir fiyat seviyesini denemek ve fiyatları bu seviyede tutmak üzere anlaştılar. 1928 düzenlemeleri aynı zamanda, kömürü ve kimya endüstrilerini de kapsayan daha geniş bir hidrokarbon karteli olarak işledi. Önde gelen petrol şirketleri, Alman ve İngiliz kimya endüstrisi holdingleri ile sentetik yakıtların üretimindeki patentlerin denetiminde işbirliğine gitmek üzere anlaştılar.³⁸

Milletler Cemiyeti Komisyonu Musul'u, şehrin çoğunluğunu oluşturan Kürtçe konuşan nüfusun emperyal bir gücün korumasına ihtiyacı olduğu gerekçesiyle mandanın yirmi yıl uzatılmasını şart koşarak, zengin petrol yatakları ile birlikte Irak'a verdi. Musul'un geleceğine halkların kendi kaderini tayin hakkı prensibine dayanarak karar vermekle görevli olan Komisyon, bu görevi bölge halkının kendilerini Arap olarak mı yoksa Türk olarak mı gördükleri ile ilgili araştırmalar yapmak olarak yorumladı. Başvurdukları insanlar, kendi çoğul aidiyetlerini bir etnik kategori altında düzenlemektense, ortak refahla ve ekonomik yaşamlarını sürdürebilmekle daha fazla ilgilenmekteydiler. Bu durum, Bağdat ve Basra şehirlerinin kuzeyden ithal edilen tahıla bağlı olduğu savını ileri sürerek, ekonomik gerekçelerle şehri Irak'a tahsis etmesi için Komisyon'un serbest kalmasını sağladı.³⁹

Musul'un ilhaki Britanya'nın İngiliz-Irak antlaşmasını tekrar değiştirmesini gerektirdi, ancak yeni yirmi beş yıllık anlaşma, eğer Milletler Cemiyeti Irak'ın siyasi gelişiminin üyelik için yeterli düzeye eriştiğinde mutabık olursa mandanın

37 Alzada Comstock, 'Russia's Oil Offensive', *Barron's*, 30 Ocak 1928: 17.

38 Nowell, *Mercantile States*: 223–79.

39 Sarah Shields, 'Mosul Questions: Economy, Identity and Annexation', ed. Reeva Simon ve Eleanor Tejirian, *The Creation of Iraq, 1914–1921* içinde, New York: Columbia University Press, 2004; Quincy Wright, 'The Mosul Dispute', *American Journal of International Law* 20: 3, Temmuz 1926: 453–64

erken sonlandırılmasına ilişkin bir hüküm içermektedir. Bir yıl içinde İngiliz yöneticiler, kendilerinin petrole erişimini ve ülkedeki hava kuvvetleri üslerini koruma hakkını garanti altına alan yeni yönetici seçkinlerin iktidarda kalmasını arzu ederek mandanın hızla sonlandırılması gerektiğini iddia ettiler. Bu amaçla Britanya, Manda Komisyonu'na verilen raporlarda, devletin Cemiyet'e üyelik kriterlerini karşıladığı izlenimini yaratarak gerçeği çarpıttı. Britanya'daki seçim yine belirleyici oldu. Mayıs 1929'da Muhafazakâr hükümet, bir ölçüde, parti içi bir ihtarnamede dendiği gibi, "militarist ve maceracı dış siyasetinin" verdiği zarar nedeniyle yenilgiye uğradı. Yeni İşçi Partisi hükümeti hızla 1927 antlaşmasının askıya alınmasına karar verdi ve 1932 itibarıyla Irak'ı Cemiyet'e aday gösterdi.⁴⁰ İşçi Partisi platformunun 1916'da savaş sırasında yaptığı planlardan çoktan vazgeçmişti. Manda yönetimi, "bütün ülkelerin demokratikleştirilmesi" yerine, İngilizlerin müttefikleri dar bir seçkinler zümresini iktidara getirmişti.

ÇOĞUNLUĞUN DOĞAL SÖZCÜLERİ

Halkların kendi kaderini tayin hakkı ilkesi uyarınca, işgal edilen Arap ülkelerinin Avrupa hâkimiyetini "kabulünün" sağlanması için mekanizmalar tasarlandı. Örneğin Mısır'da, 1919 Devrimi'ni sonlandırmak amacıyla sonunda Londra'da milliyetçi seçkinlerle müzakerelerde bulunmayı kararlaştıran Lord Milner'ın liderliğindeki İngiliz partisi, "ülke halkına yerleşimin niteliğini... ve Mısır'ın bu durumdan elde edeceği büyük faydaları açıklamak için" milliyetçi liderliğin Mısır'a öngörülen antlaşmanın bir taslağı ile geri dönmesinde ısrar etti. Milner bu taslağın iyi karşılanması durumunda, "halktan gelen bir 'manda' oluşturacağını" belirtti. Delegelerin benimsediği prosedür şöyleydi: "Mısırlı temsilcilerden oluşan küçük gruplar, önerilen yapılanmayı tartışmak üzere davet edildi. Bu gruplar da, katılma kararlarının alındığı şehirlerdeki diğer gruplara haber verdi... böylece on beş gün içerisinde, ülkedeki temsilci

40 Dodge, *Inventing Iraq*: 32-7

unsurların kayda değer çoğunluğunun önerilen antlaşmaya taraftar olduğu belli oldu.”⁴¹ Irak'ta da rıza kazanmak için benzer prosedürler düzenlendi. Manda sistemi, sözde bağımsız devletlerdeki “temsilci unsurlardan” oluşan bir azınlığın İngiliz emperyal varlığına rıza göstermesini sağlayan antlaşmalar yoluyla (hâkimiyetin kırıldığı Filistin hariç olmak üzere) bir rıza mekanizmasına dönüştürüldü. Mandalar tekrar koruma altındaki devlet biçimlerine dönüştürüldü.

Rıza mekanizmaları emperyal güçlerin iki çeşit itiraz ile başa çıkmalarını sağladı: Birincisi, antlaşmalarda tanınan kısmi egemenlik, yerel seçkinlerin kendilerini milliyetçi olarak sunmalarına olanak verdi, bu da daha popülist itirazları zayıflattı. Krallık biçiminde düzenlenen yerel bir oligarşinin iktidarına büyük toprak sahiplerinin hükümeti eşlik ettiğinde, bu “kendi kaderini tayin hakkının” bir ifadesi olarak gösterilebildi. Frederick Lugard'ın açıkladığı gibi, “Özerklik ideali ancak Avrupa ve Amerika demokrasilerini üreten evrim yöntemleri ile gerçekleştirilebilir,” yani “nispeten küçük eğitimli sınıfın çoğunluğun doğal sözcüleri olarak tanındığı temsilci kurumlar vasıtasıyla.”⁴² İkinci olarak, manda çerçevesi Britanya'ya kendi ülkesinde dış siyasetin demokratikleşmesi için oluşan baskıyı zayıflatabilecek bir yöntem verdi (“İşçi Parti'sinin ilkelerine uygun gözükcek bir şey”). Bunun nedeni, artık Britanya'nın emperyal bir güç olarak değil, Cemiyet adına kurulan bir manda rejimi aracılığıyla hareket etmesiydi.

“Kendi kaderini tayin hakkı” ilkesinin bir başka faydası da, dünyanın artık dil, din, ortak tarih ya da çoğunlukla coğrafi sınırlara atıfla kullanılabilen esnek bir kavrama, ırk ya da etnik yapıya göre belirlenen siyasal kimliklere dayanarak anlaşılmasına olanak vermesiydi. Hiçbir nüfus etnik olarak homojen olmadığı için, grupları “azınlıklar” olarak tanımlamak ya da biçimlendirmek mümkün oldu. Böylece emperyal güç, azınlıkları halkın tehlike altındaki kısmı olarak belirleyip, onları koruma

41 Milner, 'Report': 23, 35.

42 Lugard, *Dual Mandate*: 193.

görevini talep edebildi. Mısır'da Britanya koruyuculuktan vazgeçti ancak 1920-22 yıllarında Mısır'ın bağımsızlığı üzerine yapılan görüşmelerde, ülkedeki Avrupalıların koruyucusu olarak görevinin sürmesi için hak talep etti – daha önce gördüğümüz gibi, başlangıçta Britanya bu kesimin yasama organında ayrıca temsil edilmesini istemekteydi. Filistin'de ise Britanya Avrupalı bir azınlık yaratarak aynı konumu kazandı – bunu, Siyonist bir yerleşimin kurulmasını kolaylaştırarak, bu yerleşimin kurulmasını durdurmaya çalışan yerel teşebbüsleri bastırarak ve daha sonra yerel halk ile Siyonist azınlığın “eşit” şekilde temsil edileceği kurumların oluşmasına gayret ederek yaptı. Aslında Britanya, Filistin'de bir yasama meclisi oluşturulmasını, Yahudilerin “ulusal” taleplerini tanıyan ancak Filistinlileri bir millet olarak tanımayan manda şartlarını, Filistin liderliği kabul etmediği sürece reddetti.⁴³ Fransa Suriye'yi (Britanya Suriye'nin güneyini Filistin ve Transürdün'ü kurmak için elinde tutmuştu) işgal ettikten sonra, altı yeni devlet oluşacak şekilde ülkeyi parçaladı. Her coğrafi bölgenin farklı siyasal ortaklıkları etnik-dini kimlikler üzerinden basitleştirildi: Alevi bir devlet, Dürzi bir devlet, çoğunluğu Hristiyan olan bir devlet (Lübnan), Türk, Alevi ve Ermeni İskenderun devleti ile Şam ve Halep Arap devletleri. Bunların son ikisi 1924'te “Suriye” devleti olarak tekrar birleşti, Dürzi ve Alevi devletler de 1936 ve 1937 yıllarında bu devlete katıldı. İskenderun 1939'da Türkiye'ye verildi, böylece altı küçük devletten yalnızca Lübnan ayrı bir oluşum olarak kaldı.⁴⁴ Bir hâkimiyet aracı olarak kullanılamayacak etnik gruplara herhangi bir koruma sağlanmadı. Ermeniler, Türklerin zulmüne karşı korunmadı, ya da onlara savaş sonrasında bir devlet bahşedilmedi. Ancak zulümden kaçan mülteciler, emperyal korumaya ihtiyaç duyan bir başka Hristiyan azınlık oldukları için Fransızlar tarafından Suriye veya Lübnan'a kabul edildi.⁴⁵

43 Rashid Khalidi, *The Iron Cage: The Story of the Palestinian Struggle for Statehood*, Boston: Beacon Press, 2006: 31–48.

44 George Antonius, 'Syria and the French Mandate', *International Affairs* 13: 4, Temmuz–Ağustos 1934: 523–39.

45 Tsolin Nalbantian, 'Fashioning Armenians in Lebanon, 1946–1958',

MADDİ YÜKÜMLÜLÜKLER

Tabi ırkların özerklikle ilgili eğitimi, emperyal güçlerin artık talep edebilecekleri mandanın yalnızca yarısını yansıtmaktaydı. Mandater iktidar, yerel hükümdarların eğitilmesini, “gelişimi yanlış ideallere yol açmadan desteklemeyi” amaçlayan sınırlı miktarda okullaşmayı ve titizlikle aşamalandırılmış başka “medenileştirme” süreçlerini içeren “tabi ırklara karşı manevi yükümlülüklerin” yanında, bir dizi “maddi yükümlülüğe” sahip olduğunu da iddia etti. Bunlar yerel yönetim biçimlerinin medenileşmesinden çok yerli halkın medeniyetin çıkarları doğrultusunda yönetilmelerinin sağlanması ile ilgili yükümlülüklerdi.

Nijerya'nın eski İngiliz valisi Lord Lugard, sömürgeciliğin maddi ve manevi tarafları arasındaki farkı, 1922-36 yılları arasında yerine getireceği Cemiyet'e bağlı Daimi Mandalar Komisyonu'ndaki Britanya temsilciliği görevine başlamadan hemen önce yazdığı *The Dual Mandate* [İkili Manda] başlıklı çalışmasında açıklamıştı. Lugard, yerel yönetim ile ilgili bu klasik metni hem sömürgeci resmi yetkililere bir rehber olarak hem de Britanya'daki işçi hareketinin emperyalizmi demokratik bir denetime tabi kılmak için yaptıklarına karşı bir saldırı olarak yazmıştı. İkili mandanın maddi tarafı, “doğal kaynakların hem halkın hem de insanlığın ortak çıkarı için geliştirilmesinin” sağlanması göreviydi. Lugard'a göre emperyal güç, “bir taraftan tabi ırkların ilerlemesinin, diğer taraftan da onların doğal kaynaklarının insanlık yararına gelişmesinin vasisi” idi.⁴⁶

Dünyanın kaynaklarının “geliştirilmesi” yükümlülüğü, Lugard'ın 600 sayfalık metninin sonuç bölümünde hedef aldığı, imparatorluğun solcu muhaliflerine bir cevap verdi. Birinci Dünya Savaşı'ndan beri bu muhalifler, “bir İngiliz vergi mükellefinden beklenenin şovenistlerin hırslarının desteklenmesi olduğunu, yerli ırkların kötü yönetildiğini ve sömürenlerin açgözlülüğünün onları kendi topraklarından ve hak etikleri

Doktora Tezi, Orta Doğu, Güney Asya ve Afrika Çalışmaları Bölümü, Columbia Üniversitesi, 2010: 33.

46 Lugard, *Dual Mandate*: 58–9, 606.

kazançlarından ettiğini” ileri sürmekteydi. Lugard, “Bu doktrinleri İşçi Partisi içinde yaymak ve partilileri İmparatorluk’un varlığının hem kendilerinin hem de tabi ırkların çıkarlarına zıt olduğuna ikna etmek için örgütlü bir çabanın varlığından” yakınmaktaydı. İşçi Partisi Araştırma Birimi’nin, “İngiliz demokrasisini, Emperyal sorumluluktan kaçınmanın ve onu uluslararası komitelere havale etmenin daha iyi olacağına, maddi gelişmenin kapitalist rantçılara çıkar sağlayacağına ve tabi ırklar üzerindeki İngiliz hâkimiyetinin yağma ve çıkarıcılığa karşılık geldiğine ikna edeceğini” öne sürmekteydi.⁴⁷ İkili manda doktrinini, imparatorluğa muhalefet eden bu kesime bir cevap mahiyetindeydi. Lugard’a göre emperyalizm demokrasiye zıt bir süreç değildi. Aksine, işçi hareketinin yeni demokratik talepleri ancak sömürgecilik vasıtasıyla karşılanabilirdi. “Bugünün demokrasileri çalışma hakkını talep etmektedir” diye yazmıştı; ancak sömürgelerde üretilen hammadde olmadan “bu talebin gerçekleşmesi imkânsızdı.” Emperyal tüccarlar, madenciler ve sanayiciler kendi teknik becerilerini, sermayelerini ve enerjilerini denizaşırı topraklarda “açgözlü kapitalistler” olarak değil, “medeniyet Mandası’nın gerçeklemesi için” kullanmaktaydı.⁴⁸

Cemiyet’e bağlı Mandalar Komisyonu’nun detaylandırılmasında önemli bir rol oynayacağı kalkınma doktrinini, emperyal iktidara yeni bir mantık vermişti. Bu aşamada, yani 1920’lerde doktrin yalnızca maddi kaynakların geliştirilmesine afen kullanılmaktaydı. Bir sonraki bölümde yeni bir kalkınma nesnesinin, “ekonominin” ortaya çıkışını takip edeceğim.

47 A.g.e.: 608. Mandalar ve kalkınma için, bkz. Antony Anghie, ‘Colonialism and the Birth of International Institutions: Sovereignty, Economy, and the Mandate System of the League of Nations’, *New York University Journal of International Law and Politics* 34: 3, 2002.: 513–633. Ayrıca bkz. Priya Satia, ‘Developing Iraq: Britain, India and the Redemption of Empire and Technology in the First World War’, *Past and Present* 197: 1, 2007: 211–55. (T. E. Lawrence “kalkındırma” iddiasını işgali eleştirmek için kullandı: “Mezopotamya’da, dünyaya fayda sağlaması için onu kalkındırmak üzere bulunduğumuzu söylüyoruz. Bütün uzmanlar onun kalkınmasında işgücü kaynağının belirleyici faktör olduğunu söylüyor. Bu yaz on binlerce köylünün ve kasabalının öldürülmesi buğday, pamuk ve petrol üretimini ne kadar engelleyecek?” ‘A Report on Mesopotamia’, *Sunday Times*, 22 Ağustos 1920).

48 Lugard, *Dual Mandate*: 61.

GÜÇLERİN AĞIRLIKLARININ YOĞUNLAŞTIRILMASI

Sonunda Iraq Petroleum Company, Osmanlı hükümeti Deutsche Bank'a Mezopotamya petrolü için ilk imtiyazı verdikten neredeyse yarım yüzyıl sonra, Nisan 1927'de sondaja başladı. Birkaç hafta içerisinde, Kerkük'ün 60 mil kuzeyine uzanan, kayalık yapısı gözenekli kalker olan arazide büyük bir petrol sahası keşfetti. Şirket bu keşfi, yeni gecikmeler için bir bahane olarak kullandı. Irak'ın diğer bölgelerindeki keşifleri bıraktı ve Kerkük sahalarında test kuyuları açmak için, havzanın kapsamını ve özelliklerini yavaşça belirleyerek ve göstermelik olarak günde 2000 varil petrol üreterek bir yedi yıl daha harcadı. 2000 Iraklı işçiye, 125 Avrupalı'ya ve 30 Amerikalı'ya bir yerleşim yeri sağlayacak yollar, atölyeler ve konutlar inşa etti. Ne var ki, özellikle 1929'daki mali krizin getirdiği Büyük Bunalım sırasında, üretimi geliştirmek için isteksizdi. Irak hükümeti, Akdeniz'e petrol ihraç etmek için şirketin bir boru hattı inşa etmesini talep etti ancak şirket, hükümet 1925 petrol imtiyazını yeniden görüşmeyi kabul edene kadar bunu reddetti.

1931'de Irak'ın İngiliz yanlısı başbakanı Nuri el-Said, mütevazı bir nakit avans karşılığında imtiyazın gözden geçirilmesini kabul etti. Yeni anlaşma, hükümetin şirketin kârlarını vergilendirme hakkını (üretilen varil başına verilen mali hak bedelinden ayrı bir hak), minimum sondaj yükümlülüğünü ve şirketin imtiyaza dâhil olan bölgenin gelişmemiş kısımlarından periyodik olarak feragat etmesini şart koşan koşulu kaldırmaktaydı. Anlaşma, şirketin feragat koşuluna bağlı olarak seçmiş olması gereken 192 mil karelik imtiyaz alanını 32.000 mil kareye çıkardı (50.000 hektardan 8 milyon hektarın üzerine). Dışişleri Bakanlığı'nın petrol uzmanının daha sonra, "şimdiye kadar imzalanmış petrol anlaşmalarının en kötülerinden biri" olarak anacağı anlaşmayı onayladıktan sonra, Irak sonunda petrolden mütevazı bir gelir elde etmeye başladı.⁴⁹

49 Francisco Parra, *Oil Politics: A Modern History of Petroleum*, Londra: I. B. Tauris, 2004: 12-13. 1931 anlaşması IPC'ye ülkenin kuzey-doğusunun kontrolünü verdi. Sonraki on yıl boyunca ülkenin kuzey-batu ve güneyi

1932-1934 yıllarında, Kerkük'ten Akdeniz'e on iki inçlik iki boru hattı inşa edildi. Hatlardan birisi güneye, İngiliz kontrolündeki Hayfa terminaline, diğeri ise kuzeye, Fransız kontrolündeki Trablus'a bağlanmaktaydı (s.116-117'deki haritaya bakınız). On iki pompalama istasyonu ile bu yeni boru hattı – büyük Orta Doğu boru hatlarının ilki ve o zaman için dünyanın en büyük kaynaklı boru hattı – petrol üretiminin kırk kat artmasına, yani günde 2.000 varilden 80.000 varile çıkmasına olanak vermektedir. Bu Irak kuyularının üretebileceğinin yalnızca küçük bir bölümüydü ancak boru hattı kapasitesini kırk katına çıkarmak için yapılan plan İkinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla ertelendi, daha sonra da güneydeki Hayfa hattının kapanmasına neden olan 1948'deki Filistin savaşıyla kapasite yarıya indi – bununla birlikte, sonrasında kuzeye, Suriye'deki Banyas kıyısına çıkan daha büyük yedek bir hat inşa edildi. Üretim 1950'de 160.000 bpd [gün başına varil] ile ikiye katlandı, 1952'de de tekrar iki misline çıktı (1980'lere gelindiğinde 2,5 milyon bpd seviyesine çıkacaktı).⁵⁰ Bu sırada, Temmuz 1940'da Musul'u Bağdat'a bağlayan demiryolu hattı, bölgenin ilk boru hattı olması amaçlanırken neticelenmesi kırk yıl alan Bağdat Demiryolu'nun güzergâhını tamamlayarak bitti.

Petrol şirketleri petrolün altyapısını kurarken aynı zamanda siyasal protestonun da altyapısını kurmaktaydı. Hareketlerin baskı örgütleyip uygulayabileceği hassasiyet noktalarına artık, Orta Doğu'ya dağılmış bir dizi petrol kuyusu, boru hattı, rafineri, demiryolu, liman ve nakliye şeridi de dâhildi. Siyasi özgürlükler ve daha eşitlikçi yaşam biçimleri için verilecek mücadelelerin birbirine bağlı alanları bunlardı.

Britanya Irak'ı 1941'de, ülkenin resmi bağımsızlığını tanımasından on yıldan az bir zaman geçmişken tekrar işgal etti.

için imtiyaz teklifleri açıldıkça, bunlar IPC tarafından satın alındı, böylece ülkenin neredeyse tamamının kontrolünü elde etti.

50 Stephen Longrigg, *Oil in the Middle East: Its Discovery and Development*, 3. baskı, Londra: OUP, 1968: 70–83, 174–82; DeGolyer & McNaughton, *Twentieth Century Petroleum Statistics*, Dallas: DeGolyer & MacNaughton, 2009

Savaşın sonra, 1948 öğrenci ve işçi grevleri ve halk ayaklanması sırasında protestolar doruğa çıktı. Bölgedeki en iyi örgütlenmiş siyasi hareketlerden biri olarak ortaya çıkan Irak Komünist Partisi “yabancı birliklerin tahliye edilmesini, demokratik özgürlüklerin tanınmasını [ve] herkes için yeterli ekmek sağlanmasını” talep etti.⁵¹ Parti “gücünün ağırlığını ülke için hayati olan... devasa kuruluşlarda yoğunlaştırmıştı” – demiryolları, Basra limanı ve petrol sahaları. Odağın, petrol merkezli bir üretim sisteminin teknik yapısının en hassas noktalarına yöneltildiği, “temel stratejisinin en önemli unsurunu oluşturmaktaydı.”⁵²

Parti kaynaklarının büyük kısmını “bütün sistemin en önemli noktasında, Schalchiyyah’daki demiryolu atölyelerinde” örgütlemişti. Demiryolları ile ilgili ana depolar buradaydı ve bütün tamir ve bakım çalışmaları burada yapılmaktaydı. “Buradaki etkinliğin on ila on beş gün kesintiye uğraması bütün Irak’taki trenlerin hareketini tamamen” durdururdu.⁵³ Parti, İngiliz kontrolündeki petrol sahalarında etkinliğini daha da hayati bir bölgede odaklamıştı, “Kerkük-Hayfa ve Kerkük-Trablus boru hatlarının çatallandığı nokta, Haditha yakınlarındaki K3 pompalama istasyonu.”⁵⁴ Haziran 1946’da petrol işçilerinin sendika, hastalık ve sakatlık sigortası ve emeklilik hakkı talepleriyle yapukları grev zorla bastırıldı, bunun sonucunda on işçi öldürüldü ve yirmi yedi işçi yaralandı.⁵⁵ Bununla birlikte 1948 ayaklanması sırasında işçiler K3’ü kapatmayı başardı. Pompalama istasyonu diğer istasyonlara benzin sağladığından, sendika istasyondan “bir damla benzin” çıkmaması için nöbetçiler görevlendirdi. Kesinti, şirket bölgeyi makineli tüfeklerle ve zırhlı araçlarla çevreleyene ve besin sağlanmasını durdurana kadar iki hafta devam etti. Silahlı çatışma riskini göze alamayan

51 Yoldaş Fahd’in hapisane mektubu, 1948 Şubat’ının başları, aktaran Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq*, Londra: Saqi Books, 2004: 564

52 A.g.e.: 616.

53 A.g.e.: 617.

54 A.g.e.: 622.

55 A.g.e.: 624.

grevciler 150 milden daha fazla bir mesafede bulunan Bağdat'a yürümeye karar verdiler. Yol boyunca giderek artan destekle birlikte üç gün yürüdükten sonra "Felluce'ye girdiler ve polis tuzakına düştüler."⁵⁶ Petrol işçileri K3'e geri gönderildi ve grev liderleri hapse atıldı.

BAŞ BELALARI

Kerkük-Hayfa boru hattının Filistin'deki diğer ucu başka bir mücadele bölgesiydi. 1936-1939 Arap isyanında – bu yirminci yüzyılda İngilizlere karşı gerçekleşmiş en uzun süreli sömürgecilik karşıtı ayaklanmaydı – isyanın ana hedeflerinden birisi Irak'tan başlayan, yeni tamamlanmış boru hattıydı. Ağustos 1936'da Hayfa'daki petrol rafinerisinde, limanda, demiryollarında ve Bayındırlık Dairesi'nde grev örgütleyerek İngilizleri zayıflatma amacını taşıyan ilk teşebbüsler, İngilizlerin trenleri çalıştırmak için Deniz Kuvvetleri'nden mühendisleri getirmesi, liman ve rafineri için de Yahudi işçileri getirmesiyle sona erdi.⁵⁷ Boru hattı ise daha savunmasızdı. Filistinli güçler bu hattı ilk kez 15 Haziran 1936 tarihinde İrbid yakınlarında tahrip etmişti. Daha sonra Kaukab al-Hawa, Mahane Yisrael ve İksal köyleri yakınlarında, 'Afula ve Beisan arasında ve Tel Adas, al-Bira, 'Ard al-Marj, Tamra, Kafr, Misr, Jisr al-Majami', Jinjar, Beisan ve Indur birçok kez bombalanmıştı.⁵⁸ Boru hattını koruyamayan İngilizler, hattın savunmasına yardım etmeleri ve Hayfa-Lod demiryolu hattını korumaları için silahlı Yahudi yerleşimcilerden oluşan bir birlik kurdu.⁵⁹ İngiliz komutasın-

⁵⁶ A.g.e.: 625.

⁵⁷ Zachary Lockman, *Comrades and Enemies: Arab and Jewish Workers in Palestine, 1906–1948*, Berkeley: University of California Press, 1996: 243.

⁵⁸ Ghassan Kanafani, 'The 1936–39 Revolt in Palestine', New York: Committee for a Democratic Palestine, 1972: 109, www.newjerseysolidarity.org adresinde mevcut. Kanafani iki kere Bashan adında bir yerden bahsediyor. Bu muhtemelen bir çeviri hatası olduğu için, Bashan Beisan olarak düzeltilti. Ain Dur da Indur olarak düzeltilti. 'Ard al-Marj ile Marj ibn Amir kastediliyor.

⁵⁹ Kanafani, 'The 1936–39 Revolt'. Boru hattının savunulmasında İngiliz-Siyonist işbirliği üzerine, bkz. David Ben-Gurion, 'Our Friend: What Wingate Did for Us', *Jewish Observer and Middle East Review*, 27 September 1963: 15–16

daki bu birlik, 1948'de Filistin'de yönetimi ele geçirecek olan Siyonist ordunun çekirdeği idi.

Suudi Arabistan'ın petrol sahalarından Akdeniz'e petrol taşınması için bir boru hattı inşa edilmesi başka siyasi hesapların ve fırsatların doğmasına neden oldu. Aramco'nun – bu şirket 1933'te Suudi Arabistan'da petrol üretiminin tüm haklarını almıştı – sahibi dört ABD'li şirketin ortak teşebbüsü olan Trans-Arabian Pipeline Company [Trans-Arap Boru Hattı Şirketi], başlangıçta Hayfa'daki İngiliz rafinerisinin yakınındaki boru hattını devreden çıkarmayı planladı.⁶⁰ Şirket, 1946'da Filistin'den uzak durmak ve Suriye'nin güney-batı köşesini kullanmak için, terminal Sayda yakınlarındaki Lübnan kıyısında olacak şekilde hattın güzergâhını değiştirdi. Buna Filistin'in siyasi geleceğinin belirsizliği gerekçe gösterildi ancak bu belirsizlik, ülkenin istikrarını tehlikeye sokan Siyonizm tehdidinden fazlasını içeriyor olabilirdi. Irak'tan gelen mevcut boru hattının ucunda bulunan İngiliz rafinerisi, şirketin hâkimiyetini tehlikeye sokan bir tehdit daha barındırmaktaydı. Bu rafinerideki işçiler yukarıda değinilen 1936 greviden önce Şubat 1935'de bir grev ve Mart 1947'de daha fazla ücret için on üç günlük bir grev daha örgütlemişti.⁶¹ 1947 yazında Filistin Komünist Partisi sekreteri Samuel Mikunis, Kudüs'te Birleşmiş Milletler Filistin Özel Komitesi'ne verdiği ifadede petrol şirketlerinin kullandığı yerel siyasal yetkilere itirazlarını dile getirdi:

Hayfa'daki petrol rafinerisi (The Consolidated Refineries Limited) bütün gümrük vergilerinden muaf bir yabancı kuruluştur. Iraq Petroleum Company ve Trans-Arabian Oil Company'ye tekelleşmiş imtiyazlar verilmiştir. Bu imtiyazlar şirketlerin ülkenin herhangi bir noktasında boru hattı inşa etmelerine, toprakları

60 Haritaya bkz. s. 116–117. California'lı Standard Oil (şimdiki Chevron) Suudi petrolü üzerindeki hakları 1933'de elde etmiş, üç yıl sonra The Texas Company (Texaco) ile ortak bir teşebbüs kurmuş ve 1947'de teşebbüse New Jersey'li Standard Oil'i (Exxon) ve Socony-Vacuum'u (Mobil) dahil ederek onu büyüttü. Orta Doğu petrol boru hatlarının tarihi için, bkz. Rafael Kandiyoti, *Pipelines: Flowing Oil and Crude Politics*, Londra: I. B. Tauris, 2008: 49–83.

61 Lockman, *Comrades and Enemies*: 327, 331.

kamulaştırmalarına, kendilerine gereken bütün keresteye, ılaşa, suya ve başka yerel malzemelere el koymalarına, var olan göç yasalarını dikkate almaksızın dışarıdan ucuz işgücü getirmelerine, Filistin sınırını serbestçe geçebilmelerine, kendi limanlarını, demiryollarını, havalimanlarını, telsiz istasyonlarını inşa edip kullanabilmelerine, limanlarda demirleme ve yükleme yapmak için vergiler dayatmalarına ve kendi polis güçlerini bulundurmalarına olanak tanıyan – işletme paylarından, vergilerden, ithalat harçlarından ya da başka ödeme ve tazminatlardan muaf olarak – haklar vermektedir. Filistin halkı, Hükümet tarafından halka hiçbir şekilde danışılmadan verilen bu imtiyazlardan daha ucuz akaryakıt ya da petrol bile elde etmemektedir.⁶²

Boru hattı güzergâhının Suriye'den geçecek şekilde değiştirilmesi bu tarz siyasi itirazlardan korunmak için bir yol verdi. Suriye parlamentosu daha yüksek geçiş ücretleri ve ABD'nin Filistin'de daha tarafsız bir konum alması için bastırarak boru hattı şirketiyle yapılacak anlaşmanın şartlarını onaylamayı reddettiğinde, petrol şirketleri daha uzlaşmacı bir albayı iktidara getirmek üzere darbe düzenlemesi için CIA'i devreye soktu. Yeni askeri yönetim parlamentoyu ve anayasayı askıya aldı ve boru hattı anlaşmasını nihayetlendirdi.⁶³ Savaş sonrasında petrol ve demokrasi arasındaki ilişkiyi bunun gibi olaylar şekillendirdi.

Birleşik Devletler Lübnan'da hükümete, petrol şirketlerini yerel çalışma yasasından muaf tutacak bir karşılıklı yatırım anlaşması imzalaması için baskı yaptı.⁶⁴ 1943-1944 kışında başlayan

62 Samuel Mikunis'in BM Filistin Özel Komitesi'ne verdiği ifade, 13 Temmuz 1947, BM Genel Kurulu, A/364/Add.2 PV, domino.un.org adresinde mevcut. Daha önce hem Filistinli Arapların hem de Yahudi yerleşimcilerin içinde olduğu bir hareket olan Filistin Komünist Partisi, 1943'te Arap ve Yahudi hareketleri olarak ayrıştı. Ancak Mikunis'in liderlik ettiği grubun da dâhil olduğu, Arap-Yahudi işbirliğini savunan Yahudi gruplar, 1947'lerin sonuna kadar bir Yahudi devleti kurmaya yönelik Siyonist plana karşı çıkmaya devam etti. Lockman, *Comrades and Enemies*: 303–51.

63 Douglas Little, 'Cold War and Covert Action: The United States and Syria, 1945–1958', *Middle East Journal* 44: 1, Kış 1990: 55–6; Irene Gendzier, *Notes from the Minefield: United States Intervention in Lebanon, 1945–1958*, 2. baskı, New York: Columbia University Press, 2006: 97–8.

64 Gendzier, *Notes from the Minefield*: 111–14, 131–2.

ve sendika hakkı, daha iyi ücret ve çalışma koşulları talep eden işçi protestoları 1946'da yeni bir çalışma yasasına geçilmesine yol açtı.⁶⁵ Ulusal Ekonomi Bakanı Kamal Jumblatt, yabancı çokuluslu şirketlere verilen cömert imtiyazlara karşı olan ve yerel üretimin gelişmesini isteyen reformcu bir grubu temsil etmekteydi. Jumblatt'ın yardımcısı, daha önce yapılan bir boru hattı ve rafinerisinin – Irak'taki K3 pompalama istasyonunun diğer kolu olan Kerkük-Trablus hattı – çok önemsiz düzeyde istihdam ve yerel kalkınma sağladığı konusunda uyarıda bulundu. "Her yıl Trablus'tan iki milyon ton petrol geçmekte ancak bu devasa tesis şehrin ekonomisine ne sunuyor? Herhalde pek az kişi Trablus'taki bir tek pamuk eğirme ve dokuma fabrikasının, Irak Petrol terminalinin ve rafinerisinin çalıştırdığı bütün işçilerden dört kat fazla işçi çalıştırdığını biliyordur."⁶⁶ Amerikalılar boru hattı imtiyazının son görüşmelerinde Jumblatt'ın bakanlıktaki görevinden uzaklaştırılmasını güvence altına aldı.⁶⁷ Boru hattı çalışmaya başladığında ABD şirketi, işgücünün sendikalaşmasını önlemek için geçici işçi çalıştırmak gibi önlemlere başvurdu.⁶⁸

Suudi Arabistan örneğinde ise Aramco ırk ayrımcılığı sistemini ve ücret, çalışma koşulları, barınma gibi konularla ilgili bu sisteme tekabül eden, düşük ücretlere, işçi örgütlenmesini ve siyasal eylemleri kısıtlamaya alışık Birleşik Devletler'deki petrol ve madencilik sektöründe yaygın olan eşitsizlikleri getirdi.⁶⁹ İkinci Dünya Savaşı sonunda üretim büyüdükçe Su-

65 Irene C. Soltau, 'Social Responsibility in the Lebanon', *International Affairs* 25: 3, Temmuz 1949: 307–17; Elizabeth Thompson, *Colonial Citizens: Republican Rights, Paternal Privilege, and Gender in French Syria and Lebanon*, New York: Columbia University Press, 2000: 277–81; Malek Abisaab, "Unruly" Factory Women in Lebanon: Contesting French Colonialism and the National State, 1940–1946', *Journal of Women's History* 16: 3, 2004: 55–82.

66 Na'im Amiouni (Amyuni), 'A Short History of our Pre-War and Post-War Economic Problems', 3 Temmuz 1946, aktaran Gendzier, *Notes from the Minefield*: 48.

67 Gendzier, *Notes from the Minefield*: 47–8, 145.

68 A.g.e.: 112, 117.

69 Robert Vitalis, *America's Kingdom: Mythmaking on the Saudi Oil Frontier*, 2. baskı, Londra: Verso, 2009. Vitalis petrol üretiminin düzenlenmesinde

udi işgücü daha iyi muamele, ücret ve ırk ayrımcılığına son verilmesini talep eden bir dizi grev düzenledi. 1949'da protestolar arttıktan sonra, artık Pakistan haline gelmiş olan ülkenin işçileri gibi, Irak'ın bilinen "baş belaları" da sınır dışı edildi. Şirket Dışişleri Bakanlığı'na sınır dışı edilenlerin "özellikle kapitalizmin ve ırk ayrımcılığının kötülükleri ile ilgili Komünist çizgiyi" takip edenler olduğu açıklamasını yaptı. 1953'te şirketin işçi liderlerini işgücünün temsilcileri olarak tanımayı reddetmesinden sonra yapılan on günlük bir grev, reform vaatleri ve Aramco sözcülerinin hükümeti kendi sendika karşıtı politikalarını yürürlüğe koymakla suçlamasını sağlayan, petrol sahalarında sıkıyönetim uygulamasıyla sonuçlandı. Vaatlerin gerçekleşmediği görüldükçe başlayan protesto, iş durdurma ve boykot dalgası Haziran 1956'da bir genel grevle doruğa ulaştı. İşçilerin talepleri arasında şu başlıklar vardı: Siyasal bir yapının oluşturulması, işçi sendikası, siyasi parti ve ulusal örgüt kurma hakkı, Aramco'nun ülke meselelerine müdahale etmeyi sonlandırması, ABD askeri üssünün kapatılması ve hapse atılan işçilerin serbest bırakılması. Aramco'nun güvenlik birimi ise işçi liderlerinin kimliklerini Suudi güvenlik güçlerine verdi, onlar da grevi organize edenleri hapse attı ya da sınır dışı etti.⁷⁰

Britanya'nın İkinci Dünya Savaşı sırasında, Sovyetler ile birlikte işgal ederek petrol ve tedarik güzergâhlarının hakimiyetini sağladığı İran'da da benzer baskılar vardı. Britanya askeri işgale destek kazanmak için şahı tahttan indirmeye yönelik halk baskısını kabul etti, ancak onun yerine oğlunu iktidara getirerek kendi otokratik yönetim usullerinin geleceğini güvenceye aldı.⁷¹ Petrol endüstrisinde daha iyi ücret, daha iyi çalışma

ırkın önemini, Suudi ve başka işçilerin daha eşitlikçi bir çalışma rejimi kazanmak için gayretlerini ve Amerikan şirketinin ırk ayrımcılığını koruma mücadelesindeki kararlılığı açıklığa kavuşturuyor.

70 Vitalis, *America's Kingdom*: 92–5, 119, 171–84 (italikler Vitalis'e ait). Ayrıca bkz. William Eddy, *Çocuklara Mektup*, 23 Kasım 1953, William A. Eddy Belgeleri, Kutu 8, Dosya 7, Kamu Politikası Belgeleri, Nadir Kitaplar ve Özel Koleksiyonlar Bölümü, Princeton Üniversitesi Kütüphanesi; ve Alexei Vassiliev, *The History of Saudi Arabia*, New York: New York University Press, 2000.

71 Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*, Princeton: Princeton

koşulları ve işgücünün yönetiminde ve barınma düzeninde ırk ayrımı sistemine son verilmesi için verilen mücadeleler 1945-1946 yılları arasında, Abadan'daki rafineride ve petrol sahalarında yapılan bir genel grevin de dâhil olduğu bir dizi grevle sonuçlandı. Britanya'dan gelen bir parlamento heyeti, Anglo-Persian'ın (artık şirketin ismi Anglo-Iranian olarak değişmişti) işçi barınaklarının, "domuz ahırından ancak biraz daha iyi" koşullarıyla "çöldeki bir sürgün yerine" benzediğini bildirdi. Hükümet işçilerin bazı taleplerine cevaben bir Çalışma Yasası çıkardı, ancak bu yasayla işçi sendikalarını devlet düzenlemesine tabi kıldı. Daha sonra da petrol bölgesinde sıkıyönetim ilan etti ve bağımsız petrol sendikasını ezmeye çalıştı.⁷² 1949-1951 yılları arasında sendika ve onun Tudeh Partisi (İran'ın komünist partisi) içerisindeki müttefikleri tekrar ortaya çıktı. 1937'de Meksika'da olduğu gibi, reformcu bir hükümet, yabancı petrol şirketi için sendikanın ve komünist partinin talep ettiğinden daha uygun şartlarla da olsa petrol endüstrisini kamulaştırarak petrol işçilerinin gücünü dağıtmaya çalıştı. Bunu petrol işçileri ile petrol sendikasının liderlerini tutuklayan Musaddık hükümeti arasında yaşanan şiddetli bir çatışma izledi. Anglo-Iranian'ın kamulaştırmaya karşı çıkmasını sağlayabilecek bir gerekçesi yoktu (Britanya kendi kömür endüstrisini beş yıl önce kamulaştırmıştı) ve Uluslararası Adalet Divanı'nın İran'ın imtiyaz anlaşmasını ihlal ettiğini ilan etmesi için harcadığı çaba boşa çıktı. 1953'te CIA ve İngiliz istihbaratı, Musaddık'ı devreden çıkartan ve Şah'a milliyetçi hareketi bozguna uğratmak, işçi hareketini ve solu ezmek için güç sağlayan bir darbe düzenledi. İngiliz-ABD darbesi ülke petrolü üzerindeki ülke dışı hâkimiyeti yeniden tesis etti – bununla birlikte Washington, petrol teke-

University Press, 1982: 164–5.

72 Katayoun Shafiee, 'Cracking Petroleum with Politics: Anglo-Persian Oil and The Socio-Technical Transformation of Iran, 1901–54', Doktora Tezi, Orta Doğu ve İslam Çalışmaları Bölümü, New York Üniversitesi, 2010; Fred Halliday, 'Trade Unions and the Working Class Opposition', *MERIP Reports* 71, Ekim 1978: 7–13; Habib Ladjevardi, *Labor Unions and Autocracy in Iran*, Syracuse: Syracuse University Press, 1985: 61–9, 123–47; Ervand Abrahamian, *Iran Between Two Revolutions*.

linde ABD'ye ve diğer yabancı şirketlere düşen payı artırabilmek için Anglo-Iranian'a (şimdiki BP) kendi payını %40'a düşürmesi için baskı yaptı.⁷³

Britanya, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Irak'ta kendi kaderini tayin hakkı doktrinini zayıflamış ancak maliyeti uygun bir dolaylı yönetim aracına dönüştürdü, böylece bir avuç uluslararası petrol şirketinin bölge petrolü üzerindeki hâkimiyetini güvenceye aldı. Petrol şirketleri iki savaş arasındaki dönemde petrol sahalarının gelişmesini geciktirerek dünya petrolü tekelinin kontrolünü muhafaza ettiler. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kömürün yerini petrolün alacağı yeni enerji ağlarının inşası, Avrupa'da solu zayıflatmanın ve savaş sonrası korporatist demokrasi biçimlerini tesis etmenin temelini oluşturdu. Bu ağlar, yerini aldıkları kömür merkezli enerji düzenlemelerinden farklı siyasal özelliklere sahipti. Orta Doğu'nun petrol sahaları, pompalama istasyonları, boru hatları ve rafinerileri yoğun siyasi mücadelelere sahne olsa da, bunlar mücadele edenlere enerji sistemlerini felce uğratmak ve daha demokratik bir düzen kurmak için aynı gücü vermemekteydi.

73 Ervand Abrahamian, 'The 1953 Coup in Iran', *Science and Society* 65: 2, Yaz 2001: 185-215.

YAKIT EKONOMİSİ

Demokrasiyi bir fikrin tarihi ya da toplumsal bir hareketin ortaya çıkışı olarak değil, makinelerin bir araya getirilmesi, bir tür montaj olarak düşünmeyi öğreniyoruz. Kömür arzını endüstrileşmiş dünyayı demokratikleştirmek için bir aygıta dönüştürenler, bu aygıtın düzeneklerini Avrupa'nın dışındaki bölgelerle ilişkilerini de yönetecek şekilde genişletmeye çalışmıştı. Bunlar, Birinci Dünya Savaşı'nın doğurduğu krizin ertesinde uluslararası finans akışını yönetmek ve kazanılan kân faydalı amaçlara yönlendirmek için araçlar önerdiler. Emperyal güçler, yerel güçlerle gergin bir ittifak kurarak demokratik taleplerinin yerini "halkların kendi kaderini tayin hakkı" sürecinin almasını, uluslararası sermayenin demokratik kontrolünün yerini ise ortaya çıkmakta olan "kalkınma" aygıtının almasını sağlayan alternatif bir araç düzenlemeyi başardı.

Paranın hareketini yönetmenin zorluğu daha eşitlikçi ve demokratik bir siyasetin önündeki engel olmaya devam etti ve bu engel giderek petrol akışıyla bağlantılı hale geldi. Bir nesil sonra, Avrupa'nın demokratik hükümetlerinin başarısızlığının ve ikinci bir küresel savaşın ardından, uluslararası finans akışını yönetecek bir yöntem geliştirmek için yeni bir uğraş verildi.

Bu Bretton Woods Sistemi olarak bilinen düzenlemeydi. Bu sistemin geliştirilmesi, yakın geçmişte “ekonomi” olarak adlandırılan şeyin yönetilmesine dayanan, endüstrileşmiş ülkelerdeki yeni demokratik siyaset biçimlerinin ortaya çıkması ile çakışmaktaydı. Hem uluslararası finansal düzenleme hem de “ekonomi” aygıtı, demokrasileri yönetmek için geliştirilmiş araçlardı; göreceğimiz gibi, iki sistem de yenilenemeyen karbon enerjisinin hızla artan kullanımından – petrol çağına geçişle birlikte bu artış üstel büyüme hızını sürdürdü – fayda sağlayacak şekillerde tesis edilmişti. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında karbon enerjisi ve demokrasi arasındaki değişen ilişkiyi kavramak için, petrolün bu iki yönetim mekanizmasındaki yerini araştırmalıyız.

FAİZCİLERİ TAPINAKTAN KOVMAK İÇİN PETROL

1920’ler ve 1930’larda Avrupa’da demokrasinin çöküşü, faşizmin yükselişi ve yeni bir dünya savaşına yaklaşılmasının sebebinin, paranın değerini muhafaza etmek için geliştirilen yöntemlerin çöküşü olduğu anlaşıldı. Orta ve Doğu Avrupa’da uluslar, kendi para birimlerinin değerini altın rezervlerine dayandırma teşebbüsünden vazgeçmeye zorlandı. Birer birer hepsinin finansal sistemi çöktü, orta sınıflar yoksullaştı, yoksullar yaygın işsizliğe katlanmaya devam etti ve iki savaş arasındaki dönemin demokrasisi harap oldu. 1944’te Karl Polanyi şöyle yazmıştı: “Altın standardının bozulması Avrupa’yı kendi felaketine götüren mekanizmaydı.”¹

İkinci Dünya Savaşı sırasında Britanya ve Birleşik Devletler uluslararası para hareketini yönetmek için yeni bir mekanizma tasarlamaya yönelik planlar yaptılar. Temmuz 1944’te Bretton Woods’daki Mount Washington Oteli’nde – 1902’de Pennsylvania’lı bir kömür patronunun serveti ile New Hampshire’da yapılmış olan, güzelliğini yitirmiş bir mekân – yapılan bir toplantıda, kırk dört Müttefik devlet; Uluslararası Para Fonu ve bugün Dünya Bankası olarak bilinen Uluslararası Yeniden Yapılandırma ve

1 Karl Polanyi, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, New York: Farrar & Rinehart, 1944: 20.

Kalkınma Bankası'nı kurmak için anlaşmaya vardı. Bretton Woods anlaşması, kömür bolluğu ve teknolojileri üzerine inşa edilmiş olan sistemi, petrol hareketine dayanan bir sistemle değiştirdi.

Hükümetler, iki savaş arasındaki finansal felaketin tekrarlanmasını ve demokrasinin yeniden çökmesini engellemek için, eylemleriyle bunlara sebep olanları denetlemek zorundaydı – yani para spekülâtörlerini. 1880'lerde Afrika'nın güneyinde Witwatersrand altın madeni bölgesinin keşfi (3.Bölüm'e bakınız), İngiliz altın madenciliği tekellerinin burada kuvvetlendirilmesi ve onların ırk ayrımına dayalı çalışma rejimi, altın rezervleri ile düzenlenen uluslararası ticaretin yayılmasına olanak tanıdı. Aynı zamanda, ulusal para birimlerinin değeri üzerine spekülasyon yaparak kâr eden büyük özel bankaların büyümesini de teşvik etti. Bretton Woods reformlarının hedefi bankacıların spekülasyon gücünü bertaraf etmektir. ABD Hazine Bakanı Henry Morgenthau, Bretton Woods görüşmelerinin sonunda yaptığı konuşmada yeni para sisteminin amacının “bazı özel bankacıların geçmişte uluslararası finans üzerinde sahip oldukları hâkimiyeti sınırlandırmak” ve “faizcileri uluslararası finans tapınağından kovmak” olduğunu söylemişti.² Sermayenin büyük ölçekli spekülâtif hareketini zapt etmek için para birimi değerleri altın rezervlerine değil, değeri insani ve maddi zenginliği yansıtan mal mübadelesine bağlanacaktı. Morgenthau hiçbir halk ya da hükümetin “artık sürekli ya da yaygın işsizliğe tahammül etmeyeceğini” ilan etmekte, “insanların” yeni uluslararası finansal mekanizma ile “her yerde kendi emekleriyle ürettikleri malları, tutarlı ve adil bir esasa dayanarak serbestçe değiş tokuş edebileceğini” iddia etmekteydi.

Yeni sistem para spekülâtörlerinin yıkıcı gücünü yaklaşık yirmi yıl boyunca sınırlandırabildi. Fakat bunu para birimlerinin değerini insanların emekleriyle üretilmiş malların genel

2 'Address by the Honorable Henry Morgenthau, Jr., at the Closing Plenary Session' (22 July 1944), Department of State, ed., *United Nations Monetary and Financial Conference: Bretton Woods, Final Act and Related Documents, New Hampshire, July 1 to July 22, 1944* içinde, Washington DC: US Government Printing Office, 1944: 7–10, www.ena.lu adresinde mevcut.

dolaşımına değil, esasen petrolün hareketine bağlayarak başardı. Spekülatörler, petrol hareketinin yarattığı gerilimler sayesinde, 1960'ların sonlarında mekanizmayı zayıflatabildiler, 1980'lerde para birimleri üzerinden spekülasyon yapmanın yeni yollarını bulduklarında ise onu yıktılar.³

Para birimi sistemleri her zaman, teknik süreçlerden oluşturulmuş, hem maddi hem de hesabi araçlardır. Daha önceki mekanizma olan altın standardı, başlangıçta kömür ve buhar gücüyle mümkün olmuştu – bunun nasıl olduğunu daha sonra inceleyeceğiz. Altın rezervleri uluslararası finansal mübadeleyi güvence altına alacak aracı sağlayamıyordu çünkü Avrupalı müttefikler bütün altın külçelerini ithal ettikleri kömür, petrol ve savaş zamanında aldıkları diğer malzemeleri ödemek için Amerika'ya göndermeye zorlanmıştı. Savaş sona erdiğinde Birleşik Devletler dünya altın rezervlerinin %80'ini toplamıştı. Birleşik Devletler Bretton Woods'da doların değerini bu altın bazında, ons başına 35\$ olarak sabitlemeyi kararlaştırmıştı. Katılan diğer ülkeler doların altına sabit oranla dönüştürülebilir tek rezerv para olmasını, kendi para birimlerinin değerinin dolara ve böylece dolaylı olarak Amerikan altın tekeline bağlı olmasını kabul ettiler. Fakat doların dolaşımı Amerika'nın altın birikimini kısa süre içinde geride bırakmaya başladı. Bunun nedeni kısmen, Güney Afrika'nın altın madencilerinin altın üretimini, petrol akışının kolaylaşmasından güç alan dünya ticaretinin büyümeye başladığı hızda artıramamasıydı.⁴ Uygulamada doların değerini korumasının nedeni, ülkelerin uluslararası ticaretin büyük kısmını oluşturan temel malzemeleri, en önemlisi petrolü satın almak için Amerikan parasını kullanmak zorunda olmalarıydı.

Petrol hem değer hem de hacim olarak dünya ticaretinin en büyük ticari malı haline gelmişti. 1945'te Birleşik Devletler dünya petrolünün üçte ikisini üretmekte ve kalan üçte birinin

3 Donald A. MacKenzie, *An Engine, Not a Camera: How Financial Models Shape Markets*, Cambridge, MA: MIT Press, 2006.

4 Barry Eichengreen, *Global Imbalances and the Lessons of Bretton Woods*, Cambridge, MA: MIT Press, 2007: 40–1.

yarısından fazlası da Latin Amerika ve Karayipler'de üretilmekteydi.⁵ Uluslararası petrol ticaretini yöneten düzenlemelere göre mal üretildiği ya da tüketildiği ülkenin para birimiyle değil, üretime hâkim olan uluslararası şirketlerin merkez ülkelerinin para birimiyle satılmaktaydı. “Sterlin petrolü” diye bilinen petrolün (çoğunlukla İran petrolü) ticareti İngiliz poundu ile yapılmaktaydı, ancak küresel satışın büyük kısmı “dolar petrolü” idi. Dünyanın geri kalanı ihtiyaçları olan enerjiyi Amerikan doları kullanarak satın almak zorundaydı. Uluslararası finansın temeli olarak doların değeri petrol akışına dayanmaktaydı.

Uluslararası finansa petrolün yeri, savaş sonrası finansal sistemle ilgili standart değerlendirmelerin çoğunda gözden kaçmaktadır. Oysa savaş sonrası planlama belgelerinde bu nokta açıkça anlaşılmıştı.⁶ Bretton Woods sisteminin mimarları John Maynard Keynes ve Harry Dexter White, Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası ile birlikte petrol ve diğer başlıca hammadde-lerin ticaretini yönetecek üçüncü bir kurumun gerekliliğini savunmuşlardı.⁷ Savaştan sonra uluslararası finansal sistemin

5 Degolyer & MacNaughton, *Twentieth Century Petroleum Statistics*, Dallas: DeGolyer & MacNaughton, 2009.

6 Örneğin, bkz. Cornelius J. Dwyer, ‘Trade and Currency Barriers in the International Oil Trade’, Walter J. Levy Belgeleri, Kutu 22, Dosya 4, Laramie, Wyoming: American Heritage Center, University of Wyoming, 1949. Dwyer Ekonomik İşbirliği İdaresi (Marshall Plan’ını yöneten hükümete bağlı ABD kuruluşu), Petrol Birimi’nde baş asistandı. Uluslararası finans sisteminin standart tarihlerinde petrolün görmezden gelinmesi şu örneklerde izlenebilir: Barry Eichengreen, ‘The British Economy Between the Wars’, ed. Rodrick Floud ve Paul Johnson, *The Cambridge Economic History of Modern Britain* içinde, Cambridge, UK: CUP, 2004, ve *Globalizing Capital: A History of the International Monetary System*, 2. baskı, Princeton: Princeton University Press, 1996; ve Francis J. Gavin, *Gold, Dollars, and Power: The Politics of International Monetary Relations, 1958–1971*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004.

7 Harry Dexter White, işlevi “temel hammaddelerin tüm dünyada arzını artırmak ve üye ülkelerin bunlardan makul fiyatlarla yeterli düzeyde edinebilmesini sağlamak” olan bir “uluslararası temel hammadde geliştirme kuruluşunun” hayata geçmesi gerektiğini savunmaktaydı. Harry Dexter White, ‘United Nations Stabilization Fund and a Bank for Reconstruction and Development of the United and Associated Nations’, ilk taslak, Mart 1942, Bölüm III: 30. Harry Dexter White Belgeleri, 1920–55, Kutu 6, Dosya 6, Kamu Politikaları Belgeleri, Princeton: Seeley G. Mudd El Yazması Belgeler Kütüphanesi.

yeniden inşasırın planlarına, açıkları, aşırı mal arzlarını ve fiyat dalgalanmalarını engellemek için petrol, kauçuk, şeker gibi malların yedek stoklarını oluşturmaya yönelik tasarılar da dâhildi. Keynes'e karşı olanlar bile – özellikle uluslararası bankacılığa getirilen resmi kısıtlamalara karşı çıkan, oluşmakta olan neoliberal hareket – para hareketini petrol gibi önemli malların ticaretine bağlayarak finansal spekülasyonu azaltma ihtiyacını kabul etti. Benjamin Graham'ın “daima normal modern bir ambar” önerisinden hareketle, hareketin entelektüel lideri Friedrich Hayek altın standardının yerine geçecek, para biriminin “bir takım depolanabilir hammaddeler için sabit bileşimli ambar makbuzları” karşılığında piyasaya çıkacağı bir “uluslararası mal standardını” savundu.⁸ Para birimlerinin spekülatif tahribatının önlenmesi hususundaki tartışmanın iki tarafı da savaş sonrası finansal istikrarın ve buna bağlı olarak demokrasinin geleceğinin, başlıca malların ambarlama ve mübadelesinin yönetilmesine dayandığına inanmaktaydı. Gitgide yalnızca tek bir malın, petrolün hareketi demokratik düzene istikrar kazandıran ya da onu bozma tehlikesini yaratan mekanizmayı sağlar oldu.

Petrole olan ilgi, yeni düzenlemeleri kurgulayan bir dizi toplantıda görünür hale geldi. IMF ve Dünya Bankası'nı da kapsayan savaş sonrası finansal rejiminin yaratıldığı Temmuz 1944'teki Bretton Woods görüşmeleri ile aynı yılın sonbaharında müttefik güçlerin Milletler Cemiyeti'nin ardılı için gerekli düzenlemeleri yaptığı Dumbarton Oaks'takiler arasında üçüncü bir toplantı düzenlendi: Britanya ve Birleşik Devletler'in temsilcileri Ağustos'un başlarında Washington'da savaş sonrası petrol düzenini hazırlamak için buluştular. Toplantıda Uluslararası Petrol Konseyi adını alacak kalıcı bir kurumun kurulması için planlar neticelendirildi. IMF'nin uluslararası bankaların spekülatif alışverişlerinin sebep olduğu kargaşayı kısıtlamayı hedeflemesi gibi, bu benzer kuruluş da uluslararası petrol şirketlerinin sebep

8 F. A. Hayek, 'A Commodity Reserve Currency', *Economic Journal* 53: 210/211, 1943: 176–84; Benjamin Graham, *Storage and Stability: A Modern Ever-Normal Granary*, New York: McGraw-Hill Book Company, Inc., 1937.

oldukları sorunları kısıtlamayı hedeflemektedir – ve özellikle, Orta Doğu'daki petrol üreticisi ülkelerin petrol kontrolünü ele geçirmelerini önceden engellemeyi. Arap dünyasında siyasal bağımsızlık taleplerine mani olmak için Milletler Cemiyeti'ne bağlı olarak kurulan mandaları hatırlatacak şekilde, Uluslararası Petrol Konseyi de Orta Doğu petrolü üzerindeki İngiliz-Amerikan hâkimiyetine destek olacak bir “vesayet” biçimi olarak öngörüldü.

BÜYÜK GÜÇLERİN VESAYETİ

Büyük petrol şirketleri, Keynes'in malların uluslararası kontrolüne yönelik daha geniş ölçekli planlarına – bunlar Nisan 1945'te Birleşmiş Milletler'in açılış toplantısında tartışılacak olan planlardı – alternatif olarak uluslararası bir petrol kurumu planıyla işbirliği içindeydi. Shell'in ABD'deki yan kuruluşunun yöneticisine göre, eğer şirketler Uluslararası Petrol Konseyi'ni desteklemezlerse “bütün ülkeleri ve her çeşit malı kapsamayı öngören temel sözleşmeye” bağlı kalma riskini göze almalıydı. Özel petrol anlaşması söz konusu olduğunda ise, “hazırlanmasına katıldığımız bir şeye” sahip olduklarını söyledi.⁹ Orta Doğu petrolünü yönetecek yeni bir rejim oluşturma isteği, Amerikalı uluslararası petrol şirketlerinin, kendi esas deniz aşın bölgeleri olan Latin Amerika'daki zayıflayan konumlarından da kaynaklanmaktaydı. Petrol sektöründeki üst düzey yöneticiler, ABD rezervlerindeki azalma ve yeni askeri petrol ihtiyaçları ile ilgili panik yaratan söylentiler çıkardılar. Bu söylentiler Orta Doğu üretimini geliştirmek için Washington'dan devlet yardımı almalarına yardım etti. Fakat karşı karşıya oldukları asıl sorun güneydeydi.

Savaştan hemen önce, Dışişleri Bakanlığı'nın petrol danışmanının söylediği gibi, Amerikalı çıkar gruplarının Bolivya ve Meksika'da yaptığı “acemice kamulaşturmalar” ve Latin

⁹ Ulusal Petrol Politikası Komitesi Raporları, 18–19 Nisan 1945, aktaran Stephen J. Randall, *United States Foreign Oil Policy, 1919–1948: For Profits and Security*, Montreal and Kingston: McGill-Queen's University Press, 1985: 206.

Amerika'nın geri kalanının devlet tekellerine ya da daha sert imtiyaz koşullarına yönelmesi ABD şirketlerinin bu bölgede yüksek kârlar elde etmelerini zorlaştırmıştı.¹⁰ Savaş sonrası kazançlar, giderek büyük gelişmemiş petrol kaynaklarının tehlike arz etmeye devam ettiği ancak kaynakların ulusal kontrolü için yapılan baskıların engellenmesinin daha kolay gözükteği, Orta Doğu'ya kaymak zorunda kalacaktı. ABD'li şirketler iki savaş arasındaki yıllarda bu bölgede imtiyazlar elde etmişti ancak sahaları geliştirmek için pek çaba harcamadılar. Savaş sırasında Orta Doğu petrolüne olan ihtiyacın azalmasıyla, mütevazı çalışmalarının ölçeğini küçülttüler. 1945'te Orta Doğu dünya petrolünün sadece %7,5'ini üretmekteydi; bunun da üçte ikisi İran'da İngiliz kontrolündeki petrol sahalarından gelmekteydi.¹¹

Petrol şirketleri Venezuela, Meksika ve Latin Amerika'nın diğer bölgelerinde petrol endüstrileri tesis ederken, yüzyılı aşkın süredir bağımsız olan ve giderek daha adil petrol anlaşmaları için pazarlık edebilen egemen devletlerle başa çıkmak zorunda kalmıştı. Orta Doğu'da egemen devletler, hâlâ eski yerel ve emperyal iktidar biçimlerini dönüştürmekteydi. Petrol şirketleri oradaki rollerini yabancı ve geri halkların "kalkındırılması" olarak gösterebilmekte ve daha taraflı anlaşmalar dayatabilmekteydi.

Dışişleri Bakanlığı, ABD'li petrol şirketlerinin Latin Amerika'da kendi yarattıkları sorunlara Orta Doğu'da da sebep olmalarını engellemek istiyordu. Britanya'nın da mutabık olacağı uluslararası bir çerçeve, şirketlere ait çalışmalara bir vesayet görünüşü kazandıracaktı – vesayet eski manda fikri için kullanılan yeni terimdi. Bir petrol anlaşması, Orta Doğu petrol sahalarının İngiliz-Amerikan kontrolünde kalmasını, petrolü ona ihtiyacı olan bütün ülkeler için hazır kılmanın bir yolu olarak tertip edilmesini sağlayabilir ve bu "adil" idare biçimini üretici ülkelerin

10 Herbert Feis, 'The Anglo-American Oil Agreement', *Yale Law Journal* 55: 5, 1946: 1,174–5; Michael B. Stoff, 'The Anglo-American Oil Agreement and the Wartime Search for Foreign Oil Policy', *Business History Review* 55: 1, Bahar 1981: 59–74.

11 DeGolyer & MacNoughton, *Twentieth Century Petroleum Statistics*.

kendi petrollerinin hâkimi olma taleplerini boşa çıkaracak bir ilke olarak sunabilirdi. Stratejik Hizmetler Dairesi'nin Dışişleri Bakanlığı'na verdiği bir raporda şöyle belirtilmekteydi: "Adil dağıtım ve işletme ilkesi bir ölçüde petrol üreten ülkelerin egemenlik haklarını hükümsüz kılar ve büyük Güçler'in dünyanın petrol kaynakları üzerindeki bir çeşit vesayetini varsayar."¹²

Başlangıçta Washington vasi rolünü oynayacak bir resmi kurum oluşturma niyetindeydi. 1943'te ABD Savaş için Petrol İdaresi, Suudi Arabistan'ın petrol rezervlerinin kontrolünü sağlamak için devlete ait bir petrol şirketi kurdu: Petroleum Reserves Corporation [Petrol Rezervleri Şirketi]. Bu şirket, petrol haklarına sahip olan Amerikalı ortak teşebbüsün, California-Arabian Oil Company'nin çoğunluk mülkiyetini almayı planlamaktaydı. Ayrıca Washington Suudi Arabistan'a savaş sırasında verilen Lend Lease yardımını (ABD'li petrol şirketlerini İbni Suud yönetimine mali destek verme zorunluluğundan kurtararak) uzattı ve Suudi petrol sahalarının petrolünü Akdeniz'e taşımak için Amerikan devletine ait olacak bir boru hattı inşa etmeye yönelik planlar hazırladı. Dışişleri Bakanlığı, Suudi Arabistan petrolünün kontrolünü ele geçirerek kamulaştırmanın engellenmesi konusunda, kısmen bölgede hüküm süren ailelere "kalkınma" için kullanılmak üzere mali destek verilmesi yoluyla, petrol şirketlerinden daha başarılı olacağını ummaktaydı.¹³ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz hükümeti Irak üzerindeki mandasını, yeni bir koruyuculuk biçimi yaratmak ve petrol şirketlerini emperyal gücün istikrarına yatırım yapmaya teşvik etmek için, ülkenin maddi kaynaklarının "kalkınmasına" yönelik bir plan olarak düşünmüştü. Washington'ın vesayet planları ise emperyal kalkınmanın yeni bir biçimiydi.

Suudi haklarının Amerikalı sahipleri California'lı Standard Oil (ismi daha sonra Chevron oldu) ve Texaco (daha sonra

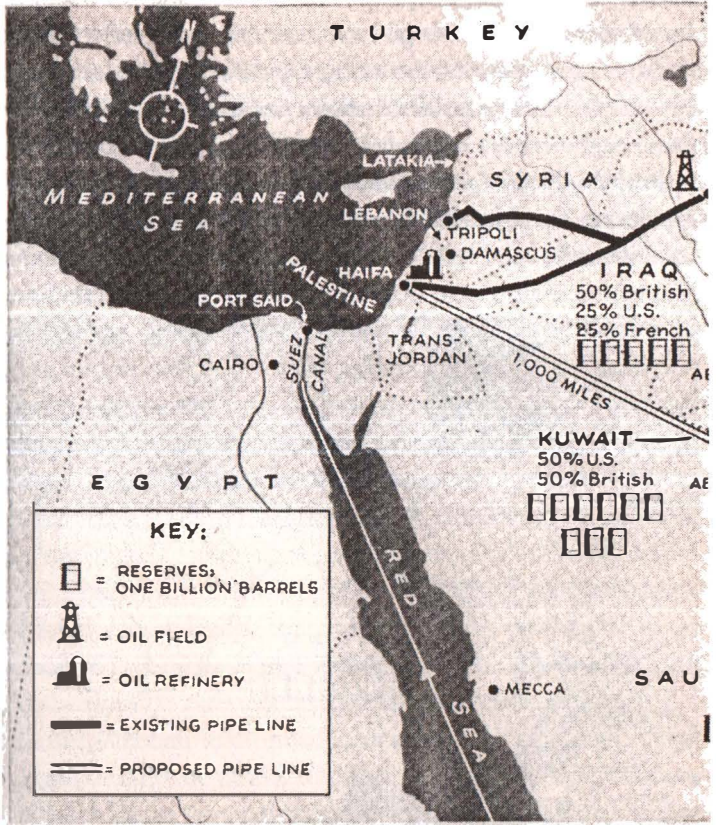
12 OSS, Araştırma ve Analiz Birimi, 'Comments on a Foreign Petroleum Policy of the United States', aktaran Randall, *United States Foreign Oil Policy*: 147.

13 Robert Vitalis, *America's Kingdom: Mythmaking on the Saudi Oil Frontier*, 2. baskı, Londra: Verso, 2009: 62-125.

Chevron ile birleştii), Washington'ın hakları alma teşebbüsünü engellediler. Arap devleti ile resmi bir Amerikan ortaklığı izlenimini yaratmak için ortak teşebbüslerinin ismini California-Arabian'dan, Arabian-American Oil Company'ye (Aramco) çevirdiler. Devletin şirkete yatırım yapmasına izin vermektense, savaş sonrasında büyüme için gereken sermayeyi, New Jersey ve New York'taki Standard Oil Companies'in (şimdiki Exxon-Mobil) Aramco'nun %40'lık hissesini satın almasını sağlayarak tedarik ettiler. Ayrıca boru hattı planını engellediler ama onu kendilerinin inşa etmesi için devlet desteği talep ettiler (arka sayfadaki haritaya bakınız).

Benzer şekilde, savaş sırasında Britanya ve Rusya'nın işgal ettiği İran'da da Amerikalıların petrol üzerinde vesayet kurma planları ortaya çıkmaktaydı. 1943 yılının sonunda Başkan Roosevelt, Churchill ve Stalin ile Tahran'da BM'nin kurulmasına yönelik muhtemel planın karara bağlandığı bir toplantıda buluştu ve Dışişleri Bakanlığı'nın ABD'nin savaş sonrasında İran'daki rolünü uluslararası bir vesayet olarak düzenleme planlarını sürdürdü. İran'da Amerikalı elli idari danışmandan oluşan bir ekibin hali hazırda, "öngörülen yeni 'vesayetin' bir biçimini gösteren ve uygulanabilirliğini kanıtlayan bir klinik gibi" çalıştığını açıkladı.¹⁴ Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Irak'taki mandada olduğu gibi, İran için düşünülen vesayet fikri Birleşik Devletler'e Britanya petrol hâkimiyetine meydan okumasını sağlayacak bir yol sunarken, Amerikalı petrol şirketlerini de ülkenin genel "kalkınması" için adımlar atmaya teşvik etti. Dışişleri Bakanlığı Standard Oil şirketlerine ve başka bir ABD'li şirkete petrol imtiyazlarını kazanmaya çalışmaları için baskı yaptı; ancak Amerikalı petrol jeologları güney-doğuda umut vadeden yerler bulamadığı ve kuzeyde Sovyetler Birliği sınırına yakın bölgeyi taramaya başladığı zaman, Moskova kuzeyde petrol imtiyazı için kendi taleplerini öne sürdü.

14 Arthur Millspaugh, *Americans in Persia*, Washington, DC: Brookings Institution Press, 1946: 8, aktaran Simon Davis, "A Projected New Trusteeship"? American Internationalism, British Imperialism, and the Reconstruction of Iran, 1938–1947', *Diplomacy & Statecraft* 17: 1, 2006: 31–72.

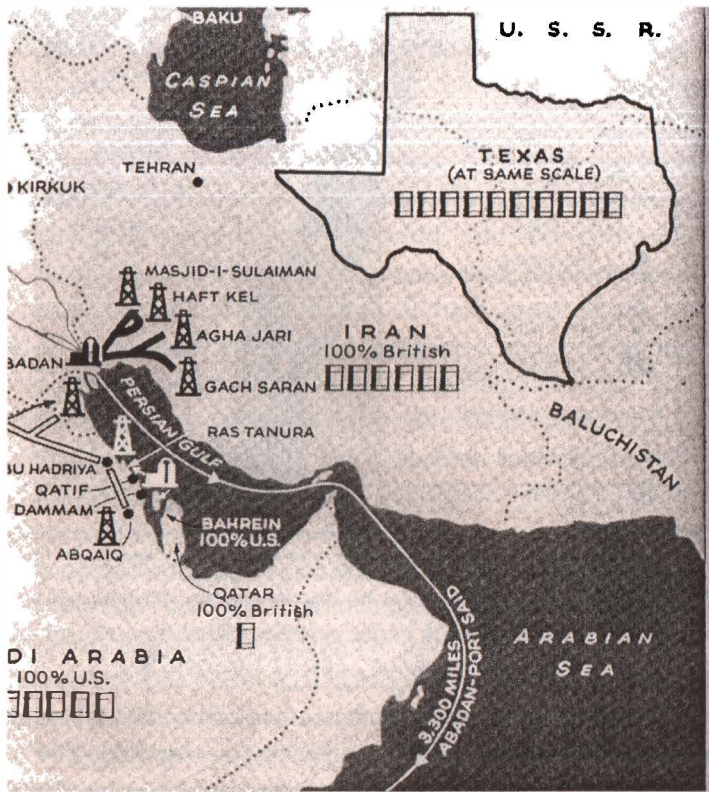
Middle East Oil CONTINUED

Middle East oil in proven reserve is estimated at more than 20,000,000,000 barrels, as against U.S. reserve of 20,000,000,000, enough to last 15 more years at present rate of consumption. Britain monopolizes all the working Iran fields. Russia would like north Iran oil and Dutch have a great unexplored concession in northwest Iran. Britain controls Iraq oil (see next page) but

"Orta Doğu petrolü: Büyük güçler petrolün sağladığı enerji için yarışıkça sorun çıkıyor", Life, 11 Haziran 1945

Orta Doğu petrolünün neden Amerika'nın hâkimiyetinde olması gerektiğinin açıklanması bazen zor oluyordu. 1943'te Uluslararası Petrol İdaresi Komitesi başkanlığı yapmış Dışişleri Bakanlığı'ndaki eski bir ekonomi danışmanı Herbert Feis, uluslararası petrol anlaşmasının gerekliliğini halka açıklamaya çalışmıştı. "Petrolü olmayan uluslar onun için pazarlık etmek ya da takas yapmak zorunda kaldı; onlar başkalarının iradesine

ve cömertliğine bağlı kaldılar” diye yazmış ve imasını pek de gizlemeyen bir alaycılıkla şöyle eklemiştir: “Birleşik Devletler bu fikre alışık değildi.”¹⁵ Feis gibi üst düzey bir karar verici, ofisten çıktıktan sonra, petrol şirketleri için piyasa değış tokuşu ilkesinin – bir şey için pazarlık etmek ve başkaları ile olan bu etkilere bağlı olmak – alışılmadık bir fikir olduğunu belirtmekten hoşlanabilirdi. Kısa bir süre içerisinde, Soğuk Savaş petrol şirketlerine bu çeşit bir kinizmi başka tarafa çekmek için bir yöntem verdi.

Dışişleri Bakanlığı'nın IMF ve Dünya Bankası ile birlikte bir petrol kurumu tesis etmesinin amacı, bir bakanlık notunda dendiği gibi, “dünya petrol kaynaklarının fiili idari kontrolünü

15 Feis, 'Anglo-American Oil Agreement': 1,174.

sağlayacak dünya çapında bir sistem" oluşturmaktı.¹⁶ Savaş sonrası petrol düzenine bir çerçeve hazırlaması için 1944'te hazırlanan İngiliz-Amerikan Petrol Anlaşması "uluslararası petrol ticaretinin verimli ve düzenli gelişimine" yönelik çağrıda bulunmakta ve bunun üretici ve tüketici ülkeler arasında sağlanacak "uluslararası bir mutabakat" gerektirdiğini belirtmekteydi – bu, Latin Amerikalıların tek taraflı eylemlerine açık bir alternatifti. Anlaşmanın birinci maddesi, üretici ülkelerin kendi petrollerini kontrol etmeye yönelik bütün teşebbüsleri boşa çıkartmak için yeni formülü düzenlemekteydi: Petrol uluslararası ticarete bütün ülkelere "rekabete dayalı ve adil bir zeminde" ve "ilgili yasalar ve imtiyaz sözleşmeleri çerçevesinde" sunulmalıydı; böylece "üretici ülkelerin kazançları, onların ekonomik ilerlemeleri göz önünde bulundurularak teminat" altına alınmalıydı. Başka bir deyişle, büyük petrol şirketleri petrol erişiminin yönetiminde, üretici ülkelerin kalkınmalarına iştirak edip onları dengelerken, mevcut imtiyaz anlaşmaları sistemini temel alarak bütün ülkelerin çıkarlarını temsil edecekti. Bu hedeflerin gerçekleşmesini sağlamak için anlaşma, istatistik toplayacak ve raporlar yayınlayacak Uluslararası Petrol Komisyonu adı altında bir kurum oluşturulmasını önermekteydi. Eski ekonomi danışmanı Feis önerisinin "uzman kadronun bulunacağı ve içinde küçük matbaa makinesi olan sürekli aktif bir konferans odası yaratmaktan başka bir işe yaramayacağını" söyleyerek anlaşmayı reddetti.¹⁷ Feis haklıydı, ancak çok taraflı toplantılar düzenlemenin ve bitmek tükenmek bilmeyen istatistiksel raporlar hazırlamanın, üretici ülkelerin petrole ulusal kaynakları olarak davranmalarını sağlayacak bütün iddialarına karşı koyarak petrolü "uluslararası" hale getirmeye yardım edeceğini belirtmeyi ihmal etti.

UZUN VADELİ PLANLARIN İFLASI

Uluslararası petrol anlaşması hiçbir zaman uygulanmadı. Britanya ve Amerika arasındaki, petrol hâkimiyeti üzerine yaşanan

16 Randall, *United States Foreign Oil Policy*: 138.

17 Feis, 'Anglo-American Oil Agreement', 1,187.

çekişme çözümsüzdü. Büyük petrol şirketleri anlaşmanın gözden geçirilmesi ve hafifletilmesi için baskı yaptı ve ülke içindeki Amerikalı petrol şirketleri anlaşmanın senatoda onaylanmasını engelledi. Bu sırada İran ve Suudi Arabistan petrolü üzerinde kurulacak vesayet planlarından vazgeçildi ve Birleşik Devletler bölge petrolü üzerinde hâkimiyet iddia etmek ve dolarların dolaşımını güvenceye almak için daha basit bir yol buldu.

İngilizlerin petrol görüşmelerinde tek bir hedefi vardı: Petrol üretimini ve akışını, İngiliz parasının, dolarla birlikte ikinci bir uluslararası rezerv para olarak değerini tekrar kazanmasını sağlayacak şekilde düzenlemek. Britanya Amerikalı petrol ithalatını, İngiliz pazarlarının (sterlin bölgesi denilen, İngiliz İmparatorluğu'na dâhil olan ülkelerin çoğundan ve ek olarak Irak, Kuveyt ve diğer Basra Körfezi ülkelerinden oluşan bölge) dışında tutacak bir anlaşma istemekteydi. Ayrıca savaş sonrasında İngiliz petrol üretimini artırarak poundu güçlendirmeyi ummaktaydı. Her zamanki gibi fiyatları düşürmeksizin ve sterlinin değerinin giderek bağlı hale geldiği büyük şirket gelirlerini azaltmaksızın üretilebilecek petrolden daha fazlası mevcut olduğu için, savaş sonrasında Orta Doğu'da ABD üretiminin büyümesini de sınırlandırmaya çabalamaktaydı.

Britanya'nın poundu rakip bir uluslararası para birimi olarak savunma girişimi petrol sahaları üzerine yürütülen bir mücadeleyleydi. ABD merkezli petrol şirketlerinin Suudi petrolünü Avrupa'ya taşımak için kurduğu kâr amacı gütmeyen bir ortak teşebbüs olan Trans-Arabian Pipeline Company'nin yöneticileri, boru hattının güzergâhına karar verirken başlangıçta hattı Britanya'nın savaştan önce 1949 itibarıyla bağımsızlık vaat ettiği Filistin'de bitirmeyi planladılar. BM Filistin'in üç devlete bölünmesini (Arap, Yahudi devletleri ve uluslararasılaştırılmış Kudüs şehri olmak üzere) önerdikten sonra, ülkenin büyük bölümünü Siyonist hareketin zorla ele geçirmesine izin verecek şekilde bölünmenin gerçekleşmesi ya da Arap halkının Yahudi devletinden tahliye edilmesi için hiçbir yöntem belirlemeyince petrol şirketleri fikir değiştirdi. Güneyden geçecek ve Mısır'da

Sina Yanımadası'nın kuzey kıyısında bitecek bir güzergâhı kısaca değerlendirdiler. Fakat Mısır İngiliz etki alanında kalmaktaydı. Bu da Filistin'deki güçlüklerin yanında başka bir sorun yaratmaktaydı. Mısır sterlin bölgesine dâhildi. Hatta bu mübadele mekanizmasında, İngiliz İmparatorluğu'na ait olmayan yalnız Mısır ve Irak bulunmaktaydı.¹⁸ Amerikan petrol şirketleri boru hattının güzergâhını sterlin bölgesine zarar vermek için kullanmak istediler. Bu finansal mühendisliğe destek olmak için boru hattının yönünü kuzeyde Suriye ve Lübnan'a doğru çevirdiler. Bu sırada İngilizler, Irak'tan Akdeniz'e doğru sterlin petrolünün akışını artırmak için rakip bir boru hattı inşa ettiler. Fakat Amerikalılar otuz inçlik bir boru inşa ederken İngilizlerin boru hattının genişliği bunun yarısıydı (Amerikalıların hattının üçte biri kadar petrol taşımaktaydı); "bu 16 inçlik çap sınırı, sterlin bölgesi üreticilerinin daha geniş boru üretememesinin ve dolar elde etmesinin imkânsızlığının sonucuydu."¹⁹ Savaş sonrası uluslararası para sistemi için verilen savaşın alanı, boru hattı güzergâhları ve yarışan boru çaplarıydı.

Petrol Britanya'nın uluslararası ticaretinin öyle büyük bir bölümünü oluşturmuyordu ki, Britanya'nın ticaret hesaplarındaki petrol işlemleri üzerine 1955 tarihli bir rapor şunu önermekteydi: "Petrol endüstrisi (tanker işlemleri de dâhil olacak şekilde) uluslararası alanda o kadar büyük ve karmaşık kollara ayrılıyor ki neredeyse petrolün kendisi bir para birimi oluşturuyor."²⁰ Avrupa ve diğer bölgeler dolar biriktirmek, tutmak ve biriktirdiği

¹⁸ Para mekanizmasının bir açıklaması için, bkz. Elliot Zupnick, 'The Sterling Area's Central Pooling System Re-Examined', *Quarterly Journal of Economics* 69: 1, Şubat 1955: 71–84. Mısır Temmuz 1947'de, İkinci Dünya Savaşı sırasında Londra'da birikmiş olan sterlin hesaplarını dolara çevirmeyi umarak sterlin bölgesinden çıkmaya karar verdi. Ancak kısa bir süre sonra, Britanya Mısır'ın sterlin hesaplarının tahvil edilebilirliğini geçici olarak durdurarak anlaşmanın şartlarını bozdu. Frederick Leith-Ross, 'Financial and Economic Developments in Egypt', *International Affairs* 28: 1, 1952: 29–37.

¹⁹ Stephen Longrigg, *Oil in the Middle East: Its Discovery and Development*, 3. baskı, Londra: OUP, 1968: 79–80.

²⁰ Steven Gary Galpern, *Money, Oil, and Empire in the Middle East: Sterling and Postwar Imperialism, 1944–1971*, Cambridge, UK: CUP, 2009: 15.

dolarları petrol karşılığı Birleşik Devletler'e geri vermek zorundaydı. Birleşik Devletler'deki enflasyon yavaşça doların değerini yıprattı, böylece bu ülkeler petrol satın aldığı anda kullandıkları dolarların değeri, dolarları kazandıkları zamankinden daha az oluyordu. Buna senyoraj ayrıcalıkları denmekteydi ve bu ayrıcalıklar sayesinde Washington bütün diğer ülkelere vergi almakta, böylece ekonomisinin başarısını ve demokrasisine gösterilen rağbeti muhafaza edebilmekteydi.

Başkan Roosevelt, Şubat 1945'te Üç Büyük gücün katıldığı Yalta'daki ikinci konferanstan ülkesine dönerken Mısır'da durdu ve bölgedeki üç hükümdarla görüşmelerde bulundu – Suudi Arabistan, Mısır ve Etiyopya hükümdarları. İbni Suud ile yaptığı toplantı, Suudi Arabistan'la Orta Doğu petrolü ile ilgili özel ilişkinin tıkandığının işareti olarak değerlendirildi. Toplantının ayarlanmasına yardım eden, Stratejik Hizmetler Dairesi'nde (CIA'nın öncülü) görevli ve kariyerine CIA'de, kendine Aramco için çalışan siyasi bir delege süsü vererek devam edecek ajan William Eddy durumu bu şekilde okumadı. Altı ay sonra bölgedeki başka bir ABD ajanı Eddy'ye, "Suudi Arabistan ile ilgili uzun vadeli plan" için besledikleri umutların, "hepimiz Washington'da bu plan üzerinde köpek gibi çalıştıktan" sonra iflas etmesinden yakınmaktaydı – kastedilen ülke için büyük ölçekli ABD desteğinin sağlanamamasıydı.²¹ Savaş sırasında Suudi Arabistan ve İran'da sürdürülen Lend Lease yardımı programı iptal edilmişti, Suudilerin Amerika'nın Filistin'in bir Yahudi devletine dönüştürüleceği Siyonist programı desteklememesine yönelik talepleri görmezden gelindi ve savaş zamanında İran ve Suudi Arabistan için yapılan vesayet ve büyük ölçekli kalkınma planlarından vazgeçildi.²²

21 'Letter to Eddy from Paul H. Alling, Legation of the United States of America, Tangier, Morocco, August 9, 1945', William A. Eddy Belgeleri, Kutu 8, Dosya 6, Kamu Politikaları Belgeleri, Nadir Kitaplar ve Özel Koleksiyonlar Bölümü, Princeton Üniversitesi Kütüphanesi.

22 Bkz. Vitalis, *America's Kingdom*: 79–86; Simon Davis, "'Projected New Trusteeship'".

İlerleyen dönemde Başkan Truman Orta Doğu'ya yapılacak Marshall Yardımı programına onay vermeyecek, bunun yerine Point IV programını önerecekti. Truman'ın açıklamasına göre, kaynaklar "sınırlı olduğu" için Amerika dünyanın "az gelişmiş bölgeleri" ile sermayesini ya da maddi zenginliklerini paylaşamayacaktı. Washington teselli olarak onlara fikirler sunacaktı. Amerikalı işletmeler, "sürekli büyüyen" ve maddi zenginliğin aksine "bitip tükenmez" nitelikteki "ölçülemeyen teknik bilgi kaynaklarını" paylaşmaya teşvik edilecekti. Teknik beceri ülkelerin mevcut maddi kaynaklarını "daha fazla gıda, giyecek ve mekanik güç üretmek" için kullanmalarına olanak verecekti.²³ Kalkınma fikri ABD'nin Batı dışındaki bölgelerle ilişkilerinde ikincil ama önemli bir görev üstlenecekti; fakat bu görev bazılarınun olağanüstü refah seviyesi ile dünyanın büyük çoğunluğunun mütevazı yaşam düzeyi arasındaki farkın üzerine gitmek için etkili yöntemler sunmaktan çok bu farkı yönetmek olacaktı.

Bu sırada, Orta Doğu'nun petrol devletlerinin de dâhil olduğu Batı dışındaki bölgelerle ilişkileri yönetmenin bir başka yolu ortaya çıkmaktaydı. Yalta görüşmelerinin ardından, ABD silahlı kuvvetlerini hızla Avrupa'dan Pasifik bölgesine taşımaya planlamaya başlamıştı ve Orta Doğu'da karaya çıkma hakları ve yakıt ikmali için düzenlemeler yapılmasını istemekteydi. Roosvelt'in İbni Suud ile yaptığı görüşmenin gerekçesi, petrol üzerine yeni bir ilişki tesis etmekten çok bu hususla ilgiliydi. Washington'dan büyük ölçekli yeni bir mali destek alamayan Aramco ve İbni Suud, Zahrân'a ABD hava üssü olarak kullanılacak bir havaalanı inşa edilmesine razı oldu. Üst için ayrılan fonlar onaylandığında Pasifik'teki savaş sona ermişti ve ABD Savaş Bakanlığı havaalanının "askeri öneminin belirsiz" olduğuna karar vermişti. Fakat Aramco askeri zafiyet riskleri üzerine

23 Harry S. Truman, 'Açılış Konuşması', 20 Ocak 1949, the American Presidency Project, www.presidency.ucsbl.edu adresinde mevcut. Linda Wills Qaimmaqami, Truman'ın şirketlerin öncülüğünde kalkınma modelinin İran'da petrolün millileşmesi sürecinin hızlanmasına yardım ettiğini iddia etmektedir: 'The Catalyst of Nationalization: Max Thornburg and the Failure of Private Sector Developmentalism in Iran, 1947-51', *Diplomatic History* 19: 1, 1995: 1-31.

oynamanın Washington'dan gelecek sürekli desteği güvenceye alacak bir yöntem olduğunu fark etti.²⁴ Petrol şirketleri, daha büyük kalkınma planlarından vazgeçilmesiyle, artık çıkarlarına dünya petrolü üzerinde kurulacak bir “vesayet” olarak değil, benzer bir dille “stratejik” meseleleri güvenceye almak için bir zorunluluk olarak şekil verebilirdi.

Kısa bir süre içerisinde, Amerika'nın petrol çıkarlarına ve böylece savaş sonrası uluslararası finansın düzenlenmesine stratejik bir çerçeve kazandıracak daha büyük bir fırsat ortaya çıktı. İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, Amerika'nın Sovyet sınırında petrol aramasının tetiklediği, SSCB ile ABD arasında varolan, İran'daki petrol imtiyazları ile ilgili sürtüşme tekrar ortaya çıktı. Takip eden aylarda Birleşik Devletler İran petrolü üzerine yaşanan sürtüşmeyi uluslararası bir krize dönüştürdü. Bu durum Amerikalı yetkililere İran'ı başka bir klinik çeşidine çevirmeleri için fırsat verdi – Amerika'nın Orta Doğu'daki petrol siyasetini ve daha genel anlamda Amerika'nın gücünü genişletmesini destekleyecek yeni şartların üretileceği bir yer. İran petrolü krizinin zirvesinde, Şubat 1946'da George Kennan Moskova'dan ünlü *Long Telegram*'ı gönderdi. Burada Kennan, Sovyetler Birliği'nin kendi çıkarlarının doğurduğu rasyonel hesaplar doğrultusunda değil, mutlak güce ve böylece “dünya iktidar alanındaki en küçük boşluğu köşe bucak” doldurmaya kendini paranoyak bir şekilde adanmasının getirdiği karmaşık psikoloji ile hareket ettiğini öne sürdüğü “psikolojik analiz”ini yapmaktaydı. Kennan, bu tehdide karşı koymak için demokratik ülkelerin tesir itibarıyla daha az demokratik hale gelmeleri ve onları tehdit eden devlete benzer şekilde hareket etmesi gerektiğini savundu. Her yanı kuşatan bu tehdide, “demokratik düşüncenin anlık heveslerini yansıtan dağınık eylemlerle” etkili bir şekilde karşı koyulamazdı; bu tehdide ancak paranoyak Rus devletinin politikalarından “amaçları bakımından daha istikrarsız olmayan ve uygulanması bakımından daha az çeşitli ve daha az becerikli olmayan” politikalarla karşı koyulabilirdi.

24 Vitalis, *America's Kingdom*: 82.

Tehdit “karşı kuvvetin sürekli değişen bir dizi coğrafi ve politik noktada maharetle ve müteyakkız bir şekilde uygulanmasını” gerektirmekteydi. Demokratik siyasetin cılız hevesi herkesi kapsayan bir emperyal teyakkuz hali ile değiştirilecekti. Ülke içinde de “kendi toplumumuzun iç sorunlarını çözmek, kendi insanımızın özgüvenini, disiplinini, maneviyatını ve topluluk ruhunu geliştirmek için” isabetli tedbirler alınarak demokratik zayıflığa karşı gelinecekti.²⁵

Amerika ile Sovyetler Birliği arasındaki bu sürtüşmeyi küresel ölçekte siyasi, kültürel ve psikolojik bir savaşa dönüştürme programının muhalifleri onu “Soğuk Savaş” diye adlandırdılar – neoliberal muhalif Walter Lippman bu terimi George Orwell’in sürekli bir savaş durumunun doğuracağı oligarşik ve teknokratik devlet ile ilgili uyarda bulunan denemesinden ödünç almıştı.²⁶ Muhalifler kaybetti, Soğuk Savaş inşa edildi ve savaş sonrası sömürgesizleştirme (dekolonizasyon) ve ulusal bağımsızlıkların ilan edilmesi sürecinin oluşturduğu giderek çetinleşen şartlarda, şirketlerin her zaman ki denizasını kaynaklara hâkim olma arzusu artık bu küresel “şartlara” başvurularak ve bunlar detaylandırılarak açıklanabilecekti. Orta Doğu’da manda ya da vesayet gibi araçlar ya da göz alıcı kalkınma planları artık gerekli değildi. Amerikalı yetkililer ve petrol sektöründeki üst düzey yöneticiler, Amerikalı petrol şirketlerinin neden bölge petrolüne hâkim olması gerektiğini, bir sürekli savaş durumunda bu unsurun taşıdığı “stratejik öneme” başvurarak, şirket kazançlarına ya da Orta Doğu petrolünün arzının kısıtlanması ihtiyacına değinmeden açıklayabilmekteydi. Böylece akademik analizler de, Soğuk Savaş’ın Amerika’nın denizasını bölgelerdeki çıkarlarını

25 George Kennan, ‘The Chargé in the Soviet Union to the Secretary of State’, 22 Şubat 1946, US Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1946*, Washington DC: US Government Printing Office, 1946, 6: 696–709, ve (‘X’ takma adıyla gözden geçirilmiş ve yayımlanmıştır), ‘The Sources of Soviet Conduct’, *Foreign Affairs* 25: 4, 1947: 566–82; 575, 576.

26 George Orwell, ‘You and the Atomic Bomb’ (1945), ed. Sonia Orwell ve Ian Angus, *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell* içinde, New York: Harcourt, Brace & World, 1968; Walter Lippmann, *The Cold War: A Study in US Foreign Policy*, New York: Harper, 1947.

yönetmek, finansal akışları petrolün kontrolü vasıtasıyla düzenlemek ve ülkedeki toplumsal disiplini ve topluluk ruhunu tehlikeye sokan demokratik tehditlere karşı koymak için uzun vadeli bir araca dönüştürülmesine yardım ederek stratejik zorunluluk dilini yineleyebilmekteydi. Petrol hakkında bu şekilde konuşulmaya bugün dahi devam edilmektedir.

Birinci Bölüm'ü Marshall Planı ve Avrupa'da Soğuk Savaş'ın inşa edilmesiyle bitirmiştım. Kömür üretimi ağları, siyasal adalet için yeni taleplerin gelişmesine olanak veren demokratik eylemlilik biçimlerinin bir araya getirilmesini sağladıktan sonra, Marshall Planı Avrupa'yı giderek petrole ve dolara bağlı kılarak Batı Avrupa'da bu tür taleplere karşı daha dayanıklı bir siyasal ve finansal düzen tasarlanmasına yardım etti. Bu düzenlemeler Orta Doğu petrolünün gelişmesi ve denetimi ile birlikte, bu petrolün dolar ile yapılan ticareti üzerine tesis edilecekti. Bu sayede demokratik mücadele ve hassasiyet alanları Orta Doğu'ya kaydırıldı. Bretton Woods kurumları ile beraber çalışacak olan bir uluslararası petrol komisyonunun temeli olarak öngörülen İngiliz-Amerikan Petrol Anlaşması, Orta Doğu petrolü üzerindeki İngiliz-Amerikan hâkimiyetine uluslararası kolektif bir çerçeve vererek bu demokratik siyaset tasarımını genişletmeye çalışmıştı. ABD'nin Britanya'nın Orta Doğu petrolüne ilişkin baskın konumuna meydan okumaya ve dolar-petrol mekanizmasını emniyete almaya çalışmasıyla çıkan İran'daki 1945-1946 krizi, petrolün idare edilmesi ve demokrasinin yönetilmesi için alternatif bir çerçevenin genişlemesine olanak verdi: Soğuk Savaş.

Savaş sonrasında batıda demokrasi, istikrarlı bir uluslararası finans mekanizması yaratılmasına dayanıyor gibi görünmekteydi. Bu mekanizma petrol kuyuları, boru hatları, tanker faaliyetleri ve petrol işçilerinin giderek zorlaşan kontrolü yardımıyla bir araya getirilmişti. Petrol akışlarının, kesişen küresel enerji ağlarının ve küresel para hareketlerinin temelini oluşturduğu gerçeği, 1967-1974 enerji, dolar ve Orta Doğu krizleri ile sonuçlanan, 1960'ların sonunda giderek belirginleşen bir kopmanın ortaya çıkmasına katkıda bulundu. Bir sonraki bölüm

bu iç içe geçmiş krizleri değerlendiriyor. Bu değerlendirmeden önce savaştan sonra karbon demokrasinin hem petrol ile bağlantılı hem de 1967-1974 krizleri ile dönüşecek olan ikinci bir boyutunu inceleyeceğiz: Yirminci yüzyılın ortalarındaki “ekonomi” siyasetini.

KARBON EKONOMİSİ

Paranın değerini petrolün hareketine bağlayan savaş sonrası aygıtının geliştirilmesinde öncü bir rol oynayan ekonomist John Maynard Keynes yirminci yüzyılın ortalarının başka bir yeniliğinin formülleştirilmesine ve tanımlanmasına katkıda bulundu: “Ekonomi” diye adlandırılan modern hesap ve yönetim aygıtının. Petrol ve yirminci yüzyılın ortalarındaki demokratik siyaset arasındaki başka bir dizi bağlantı ekonomik bilginin rolü ile ilgilidir. Yirminci yüzyılın demokrasisinde olduğu gibi, yirminci yüzyılın ekonomik bilgisi de hidrokarbon çağı ile özgül bir ilişki içinde geliştirdi.

Keynes’in bu nesnenin oluşmasındaki esas katkısı, paranın ülke içindeki dolaşımını tanımlamanın ve yönetmenin yeni yollarını geliştirmesiydi. 1936 tarihli klasik eseri *The General Theory* içindeki anılmaya değer bir pasajda, *laissez-faire* [serbest piyasa] ekonomisinin piyasa araçları ile hükümetin para dolaşımını düzenlemekle ilgili modern ihtiyacını, kullanılmayan kömür madenlerine gömülmüş banknotlar hayal ederek açıklamıştı:

Eğer Hazine eski şişeleri banknotlarla doldurup, onları kullanılmayan kömür madenlerinde uygun derinliklere gömse, sonra da bu madenleri yüzeye kadar şehrin çöpü ile doldursa ve banknotları oradan çıkarma işini iyice denermiş *laissez-faire* ilkelerine göre özel şirketlere bıraksa... artık işsizlik olmaz ve oluşacak tepkilerin yardımıyla topluluğun gerçek geliri ve ayrıca sermaye birikimi muhtemelen gerçekte olduğundan çok daha büyük hale gelir.²⁷

27 John Maynard Keynes, *The General Theory of Employment, Interest, and Money*, Londra: Macmillan, 1936: 129.

İngiliz kömür üretimi 1913'te zirveye ulaşmıştı. Yirmi yıl sonra, Keynes'in *The General Theory*'yi yazmaya başladığı dönemde ülkenin kömür madenleri beklenmedik bir hızla tükenmekteydi. İngiliz ekonomi düşüncesindeki daha önceki bir devrimin, 1870'lerde bireysel faydanın matematiksel hesabının mimarı William Stanley Jevons, kömür rezervlerinin tükeneceği uyarısında bulunan bir kitap yayımlamıştı. *The General Theory* yayımlandığı sırada Keynes bu kitabı okuyordu ve 1936'da Kraliyet İstatistik Derneği'nde Jevons ile ilgili bir konferans verdi.²⁸ Kömür rezervlerinin tükenmesinin artık bir kriz gibi görülmemesi, Keynes'in katkıda bulunduğu ekonomi düşüncesindeki dönüşüm ile ilgili bir göstergedir. Ekonomi düşüncesinde ve kitaplarında, kömür rezervlerinin yönetiminin yerini artık para rezervlerin yönetimi alabilirdi. Keynes'in düşüncesinin tanımlanmasına katkıda bulunduğu çağ için karbon enerjisinin arzı, artık ekonomik olasılıklar için uygulamada bir sınır teşkil etmemekteydi. Önemli olan banknotların dolaşımının doğru şekilde gerçekleşmesiydi.

1930'lardan itibaren Batı'nın demokratik siyaseti kısmen yeni ekonomik bilginin uygulanmasıyla şekillendi: Keynesçi ekonomik bilginin gelişmesi ve yerleştirilmesi; bu bilginin sömürge yönetiminin de dâhil olduğu farklı idare ve tartışma alanlarına yayılması; bu bilginin giderek artan teknik niteliği ve giderek daha fazla alanı, demokratik tartışma yerine ekonomik planlama ve uzmanlık bilgisinin hükümlerine tabi kılma çabaları ile. Ekonomik bilginin Keynesçi ve New Deal tarzı detaylandırılması, özellikle 1929 finansal krizi ve ona eşlik eden ve on yıl

28 William Stanley Jevons, *The Coal Question: An Inquiry Concerning the Progress of the Nation and the Probable Exhaustion of Our Coal-Mines*, Londra: Macmillan, 1865. Jevons'un oğlu, H. Stanley Jevons kömür rezervlerinin tükenmesi sorununa şurada geri döndü: *The British Coal Trade*, Londra: E. P. Dutton, 1915. Babasının İngiliz kömür madenlerinin olası tükenme tarihi ile ilgili tahminini, yüz yıldan "iki yüzyıldan az bir süreye" çıkararak güncelledi (756-7). John Maynard Keynes, 'William Stanley Jevons 1835-1882: A Centenary Allocation on his Life and Work as Economist and Statistician', *Journal of the Royal Statistical Society* 99: 3, 1936: 516-55. Konferansın tarihi 21 Nisan 1936'dır. *The Coal Question* s.517'de alıntılanmıştır.

sonra tekrar ortaya çıkan işçi hareketliliği sonrasında popülist politikaların yönelttiği tehdide bir cevabı. Ekonomi, demokratik pratiğe sınırlar koyulması ve bu sınırların muhafaza edilmesi için bir yöntem sundu.

Bilginin yerleştirilmesi, bu bilginin egemen olabileceği sosyoteknik dünyaların yaratılmasını gerektirir ve teşvik eder. Bu örnekte yaratılması gereken dünya “ekonominin” dünyasıydı. Bu, 1930’lardan önce hiç bir ekonomist ya da planlamacının varlığını bilmediği ya da ondan bahsetmediği bir nesneydi. Elbette “ekonomi” kelimesi 1930’lardan önce de vardı ancak bir sürece karşılık gelmekteydi, bir nesneye değil. “Politik ekonomi” ifadesinde olduğu gibi, idare ya da insanların ve kaynakların doğru yönetimi anlamına gelmekteydi.²⁹ Ekonomi artık Batı’da demokratik siyasetin esas nesnesi haline gelecekti – bu, Batı’nın dışında kalan dünyada “kalkınmanın” ortaya çıkmasıyla koşut bir süreçti. Ekonomi, yönetilmesi hükümetin esas görevi haline gelen ve bunun için uzmanlık bilgisi kullanılmasını gerektiren bir nesneye dönüştü.

MEDENİYET İKTİDARIN EKONOMİSİDİR

Ekonomi bilimi ve ekonomi arasındaki ilişki üzerine üretilen düşüncelerin çoğu Avusturyalı önemli sosyal kuramcı Karl Polanyi’nin etkisini yansıtmaya devam etmektedir. Polanyi ekonominin on dokuzuncu yüzyılda toplumun geri kalanından ayrı bir kurumsal saha olarak ortaya çıktığını öne sürmüştü. Bu ayrılma anından önce, daha geniş bir toplumsal ilişkiler alanı ekonomiyi özümsemiş ve kendi içine yerleştirmişti. Polanyi bu durumdan klasik, Ricardocu ekonominin formel yasalarının belirli bir tarihsel döneme tekabül ettiği sonucunun çıktığını iddia etti. Bu tarihsel dönemde piyasa değiş tokuşu daha geniş toplumsal ilişkilerin tali bir unsuru olmaktan çıkmış, belirgin bir şekilde kendi kendini düzenleyen ve diğer toplumsal

29 Bu bölümde şu makaleden yararlanıldı: Timothy Mitchell, ‘Economists and the Economy in the Twentieth Century’, ed. George Steinmetz, *The Politics of Method in the Human Sciences: Positivism and Its Epistemological Others* içinde, Durham, NC: Duke University Press, 2005: 126–41.

sahaların tabi olduğu bir sistem haline gelmişti. Dahası klasik politik ekonominin, özellikle toprak, emek ve paraya yalnızca mal gibi muamele edilmesini sağlayan yöntemler formülleştirek piyasa sisteminin toplumdan ayrılmasına katkıda bulunduğunu belirtti – bu kurgular dizisi, ekonominin kendi içinde bir toplumsal saha olarak oluşması için elzemdi.³⁰ Polanyi, özellikle paranın spekülâtörlerin ticaretini yapabileceği bir mal gibi muamele görmesinin daha sonra Avrupa demokrasilerinin çöküşüne sebep olduğunu ileri sürdü.

Ekonominin on sekizinci yüzyılın sonlarında ya da on dokuzuncu yüzyılın başlarında entelektüel bilginin ya da yönetim pratiğinin ayrı bir nesnesi haline geldiği üzerine varılan fikir birliği şaşırtıcı bir gerçeği gözden kaçırmaktadır. O dönemdeki hiçbir politik ekonomist “ekonomi” denilen bir nesneden bahsetmez. Şimdi kanıksadığımız anlamıyla, yani belirli bir coğrafi alandaki mal ve hizmetlerin üretim, dağıtım ve tüketim ilişkilerinin oluşturduğu yapı ya da bütünlük anlamıyla ekonomi düşüncesi bir yüzyıldan fazla bir süre sonra, 1930’lar ve 1940’larda ortaya çıktı. Terimin bu anlamı, hem akademik çalışmalarda hem de popüler ifadelerde yaklaşık olarak İkinci Dünya Savaşı yıllarında yaygınlık kazandı.

On yedinci yüzyılda Thomas Mun ve William Petty’nin çalışmalarından on sekizinci yüzyılın sonlarında Adam Smith’e kadar politik ekonomi, bir ekonominin içindeki üretim ya da mübadele yapısı ile ilgilenmedi. *The Wealth of Nations*’da [Ulusların Zenginliği] Adam Smith bu tür bir yapı ya da bütünlüğe bir kere bile değinmez. Smith “ekonomi” terimini kullandığı zaman terim eski anlamını, yani tutumluluk ya da kaynakların ölçülü kullanımı anlamını taşır: “Sermaye bireylerin özel tutumlulukları ya da ahlakları sayesinde kademeli olarak sessiz sedasız birikmiştir... özel kişilerin ekonomisine nezaret ediyor

30 *The Great Transformation*’da (1944) Polanyi, on dokuzuncu yüzyılda “toplumun” ortaya çıkışını, piyasa ilişkilerinin yaygınlaşmasını sınırlandırmaya çalışan bir düzenleme ve denetim sistemi olarak tarif eder. Daha sonraki yazılarında ise bu sistemi “ekonomi” olarak anlatır. Karl Polanyi, Conrad M. Arensberg ve Harry W. Pearson, *Trade and Market in the Early Empires: Economies in History and Theory*, Glencoe: Free Press, 1957.

gibi görünmek... kralların ve vekillerin en büyük küstahlıkları ve saygısızlıklarıdır.”³¹ Politik ekonominin nesneleri, malların doğru ve idareli dolaşımı ve egemenlerin bu dolaşımın yönetiminde oynayacakları doğru rollerdir. Büyük hanelerin ya da mülklerin ekonomisi ya da idaresi üzerine daha eski bir muharrirlik geleneği, egemenin hanesi olarak düşünülen devletin idaresi ile ilgili tartışmaları da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. “Ekonomi” terimi topluluğun meselelerinin bu şekilde ölçülü idaresi anlamına gelmiştir.³² Politik ekonomi ile kastedilen devletin ekonomisi ya da idaresidir, bir ekonominin politikaları değil.

Uluslar on sekizinci yüzyılın tarımsal yaşamından on dokuzuncu yüzyılın giderek endüstriyel hale gelen şehir yaşamına geçtiği halde, yazarlar yeni yönetim biçimlerinin gerekliliğini tartışırken bile “politik ekonomi” devletin idaresi anlamına gelmeye devam etti. Alman-Amerikan gazeteci Friedrich List, bazen yirminci yüzyıldaki anlamıyla “ulusal ekonomi” üzerine erken doğmuş bir çalışma olarak okunan *National System of Political Economy* [Politik Ekonominin Ulusal Sistemi] (1856) başlıklı kitabını bu anlama göre yazdı. List, endüstrinin gelişmesinin teşvik edilmesi ve korunması için hükümet politikalarının gerekliliği ile ilgili Amerikan savlarını popülerleştirerek “bir hükümetin maddi araçlarının bir araya getirilmesi, kullanılması ve idare edilmesine” karşılık gelen “devletin finansal ekonomisi” ile “yurttaşların ekonomik durumunu yöneten kurumlara, düzenlemelere, yasalara ve koşullara” karşılık gelen “halkın ekonomisini” karşılaştırdı. “Ekonomi” terimi hükümet etme olarak bilinen süreçleri tanımlayan idare, düzenleme, yasa biçimlerini ve toplumsal koşulları ifade etmekteydi.³³

31 Adam Smith, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Londra: Methuen, 1950 [1776]: 327–8.

32 Keith Tribe, *Land, Labour, and Economic Discourse*, Londra: Routledge & Kegan Paul, 1978: 80–109; Michel Foucault, *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France 1977–1978*, Londra: Palgrave Macmillan, 2007.

33 Friedrich List, *Das Nationale System der Politischen Oekonomie*, Stuttgart and Tübingen: J. G. Cotta'scher Verlag, 1841 İngilizce çeviri, *National System of Political Economy*, çev. G. A. Matile, Philadelphia: J. B. Lippin-

Keynes'in kömür meselesi üzerine okumakta olduğu, Wilam Jevons'un 1865'te yayımladığı kitap, ekonominin anlamlarını ve bunların kömür ve buhar gücünün gelişmesi ile bağlantısını "ekonominin" yirminci yüzyıldaki icadından önce gösterir. Jevons ekonominin ya da kaynakların ölçülü yönetiminin, özellikle endüstriyel medeniyeti mümkün kılan kaynak için uygulandığını belirtmişti. Kuvvet ve maddenin doğadaki büyük dağılmasını, ekonomisi medeniyetin temelini teşkil eden çok küçük miktardaki güçle karşılaştırdı. "Maddi doğa bize kuvvet ve maddenin, denetimimizi aşacak şekilde sürekli ziyan olduğu bir görünüş sunar" diye yazmıştı. "En muazzam makinede kullandığımız güç, engin doğal güçlerden alınan son derece küçük bir miktardır." Bununla birlikte, "güneş sayesinde, bizim her yıl çıkardığımız bütün kömürün içerdiğinin neredeyse bin katı ısı gücü üzerimize yağmaktadır, yine de bu binde birlik kısım bile, kusursuz bir şekilde idare edildiğinde, bütün ekonomi ve ilerleme için yeterli temeli oluşturur" diye devam etmişti. Jevons, Alman kimyager Justus von Liebig'den alıntı yaparak fosil yakıtlardan elde edilen gücün verimli bir şekilde idare edilmesini medeniyet uğraşının temeli olarak tarif etti. "Medeniyet, diyor Baron Liebig, *gücün ekonomisidir* ve bizim gücümüz kömürdür. Endüstrimizi bugün olduğu hale getiren, kömür kullanımının ekonomisidir; bunu verimli ve ekonomik kıldığımız ölçüde endüstrimiz gelişir ve medeniyetimizin eserleri çoğalır."³⁴

KÖMÜR ÇAĞINDA NESAPLAMA

Politik ekonomi hakkında on dokuzuncu yüzyıldaki çalışmalar kömür madenleri ve buhar makinelerinin dünyasını yansıtır. Fakat madenler ve makineler düşüncenin yöneldiği nesnelerden fazlasını sağlamaktaydı. Politik ekonomi ilkelerinin eklemlendiği hesap, dolaşım ve denetim dünyasının oluşmasına yardım ettiler. Altın standardı bunun iyi bir örneğidir. Britanya'nın deniz aşırı imparatorluğu ve onunla birlikte sömürge savaşlarına

cott & Co., 1856: 281.

34 Jevons, *Coal Question*: 122, 125; vurgu asıl metinde.

fon sağlayan devlet borcu büyüdükçe bu ülke, miktar bakımından büyük oranda gelişebilecek ve büyük mesafeleri kat edebilecek, ancak aynı zamanda da değerini koruyabilecek bir para sistemine ihtiyaç duydu. Çözüm itibari parayı piyasaya sürmektir. Değeri metalin kendisi yerine, onları tedavüle sokan hükümetin altın depolarında olan madeni paralar (metalın gerçek değeri madeni paranın temsil ettiği değerden biraz daha azdı). İtibari para basımının maliyeti, sahtesinin yapılmasına olanak vermeyecek ölçüde yüksek ancak büyük miktarlarla üretilmesine izin verecek ölçüde de makul olmalıydı. Enerjisi kömür ile sağlanan ve buharla çalışan hadde makineleri ve presleri bu sorunun çözümünü mümkün kıldı. 1816-1817 yıllarında, gümüş paraların itibari para olarak kullanılmasını resmen başlatan Büyük Para Basımı'nda, Londra'daki Kraliyet Darphanesi'nde bulunan sekiz darp presi günde 250.000 madeni para seviyesine ulaşacak miktarda para üretti.³⁵ Buhar gücüyle para basımı, Britanya'nın kademeli olarak altın standardını yürürlüğe koymasına olanak verdi ve bu durum, dünya ticaretinde İngiliz finansının oynadığı baskın role katkıda bulundu (Avrupa'nın geri kalanı Britanya'yı ancak 1870'ten sonra izledi). Ayrıca bu durumun para ve zenginlik meseleleriyle ilgili yeni bilgi biçimlerinin gelişmesinde de katkısı oldu. Paranın büyük ölçekli basımı ve dağıtımı, para basımındaki hatalar ve madeni paraların kullanıldıkça ağırlığını kaybetmesi gibi yeni sorunlar üretti. Bu sorunlar tekrar tekrar araştırıldı. Bu araştırmalara 1849'daki bir Kraliyet Komisyonu araştırması ve Jevons'ın yürüttüğü, bankalardaki madeni paraların yaşının ve ağırlığının incelenmesi ile ortalama yıpranma oranının hesaplandığı yenilikçi bir istatistiksel çalışma da dâhildi.³⁶ Başka bir deyişle, enerjisi kömür ile sağlanan endüstriyel bir para basımı sistemi, dolaşım, biriktirme,

35 Great Britain, Committee on the Royal Mint, Report from the Select Committee on the Royal Mint, Londra: HMSO, 1849: 74; Angela Redish, 'The Evolution of the Gold Standard in England', *Journal of Economic History* 50: 4: 789-805.

36 Bkz. Sandra J. Peart, "'Facts Carefully Marshalled" in the Empirical Studies of William Stanley Jevons', *History of Political Economy* 33, 2001, yıllık ilave: 252-76.

muhasabe ve araştırma biçimleri yarattı ve bu ampirik bir politik ekonomi biliminin doğmasına olanak veren gelişmelerden biriydi.

Buharla çalışan düzeneklerin başka çeşitleri, başka dolaşım, hesap ve denetim biçimlerinin oluşumunu hazırladı. 1820'lerdeki Amerika ziyareti sırasında Friedrich List, kısa bir dönem için Pennsylvania'da kömür madenciliğine bulaştı ve kömürü tüketicilerine taşımak için demiryolu inşa edecek bir teşebbüse katıldı. Almanya'ya döndüğünde demiryollarının yalnızca iki noktayı birbirine bağlayan hatlar olarak değil, ortak bir değiş tokuş sahasını oluşturabilecek ticaret ve iletişim ağları olarak genişletilmiş şekilde kullanımını savunmaya başladı. 1836'da şöyle yazmıştı: "Endüstri ve iletişimin ihtiyaçları, büyük Avrupalı ulusların demiryolu sistemlerini, iç kısımların belli başlı noktalarında yoğunlaşan ve merkezden sınırlara doğru yayılan bir ağa benzer şekilde biçimlenmeye zorlayacak."³⁷

Kömür üretiminin kendisi yeni bir hesap ve tartışma alanı oluşturdu. Jevons kömür stoklarının tükenme oranı ile ilgili çalışmasını, istatistiksel yöntemlerin kullanımına dikkat çekmek için, istatistiksel verilerden oluşan tabloların analizinde kullanılan, kendisinin geliştirilmesine katkıda bulunduğu yeni araçların günün sorunlarına nasıl uygulanabileceğini göstererek yazmıştı.³⁸ İstatistiğin doğal bir yasanın, Toplumsal Büyüme Yasası'nın ölçümünde kullanılabileceğini göstermek istiyordu. Jeolog Edward Hull'ın yayınladığı Britanya'da kalan kömür stoku tahminlerini ve Maden Arşiv Müdürlüğü'nün istatistiklerini, Britanya'nın yıllık kömür tüketim oranındaki artışı hesaplamak için kullandı. Hull mevcut tüketim oranında, yani yılda 72 milyon tonda, ülkenin elde edilebilir kömürünün bin yıldan fazla süre boyunca yeterli olacağını tahmin et-

37 List, 'Deutschlands Eisenbahnsystem in militärischen Beziehung' (1836), aktaran Keith Tribe, *Strategies of Economic Order: German Economic Discourse, 1750-1950*, Cambridge, UK: CUP, 1995: 63; netzartig ('net like') ifadesinin çevirisi değiştirilmiştir.

38 Peart, "Facts Carefully Marshalled"; Margaret Schabas, 'The "Worldly Philosophy" of William Stanley Jevons', *Victorian Studies* 28: 1, 1984.

mişti. Hull tüketimin geçen yirmi yılda iki katına çıktığını ve aynı oranda artarsa stokların yalnızca 172 yılda tükeneceğini kabul etmekle birlikte, Amerika'dan temin edilecek stokların ve “madenin temin edilmesi ve kullanılmasında uygulanacak daha iyi bir ekonominin” Britanya'nın stokunu genişleteceğini ve kimsenin “Yaratıcı'nın evreninin herhangi bir kısmının bu denli kısa vadeli bir plan ile düzenlendiğini, onun ekonomisi için gerekli olan bazı öğeler tükendi diye düzeninin bozulacağını” zannetmemesi gerektiğini ileri sürdü.³⁹

Jevons, jeologların bu “makul yanılgılarını” gidermek için harekete geçti. İlerlemeyi anlamak ve ölçmek için önemli olanın, bir malın üretimindeki mutlak artış miktarından çok – bu bize hiçbir şey söylemiyordu – artış oranı olduğunu ileri sürdü; yani daha önceki bir zaman aralığındaki artışa göre alınan oransal artış. Eğer bir ülkenin ürettiği kömür bir yılda bir milyon artarsa, ancak bu artış bir önceki yıldaki artıştan daha azsa, o zaman toplam üretim artmış olmasına rağmen artış oranı azalmıştır. Jevons, “istatistiksel meselelerde,” bütün niceliklerin “birbirlerine oranla” ele alınması alışkanlığının geliştirilmesi gerektiğini açıklamıştı. Büyüme oranı, sabit bir yıllık tüketim artışını değil, her yılın artış miktarının önceki yıldan büyük olacağı geometrik bir büyüme sürecini göstermekteydi. Jevons, bizim bugün “üstel büyüme” olarak adlandırdığımız, pratikte sonsuz değerlere sonlu zaman dilimlerinde ulaşılabilen süreci, yani kömür ve buhar gücünün yarattığı alışılmamış toplumsal deneyimi açıklarken, çok büyük kömür stoklarının bile hızla nasıl tüketilebileceğini gösterdi. Jevons, geliştirdiği yöntemleri Maden Arşiv Müdürlüğü'nün tüketim verilerine uygularken, %3,5'luk yıllık büyümenin logaritmik hesabı ile bir sonuca ulaştı. Bu oranda, Hull'un belirlediği kömür stokları bin yıl değil, yalnızca yüz yıl daha dayanabilirdi.⁴⁰

Jevons böylece sorunların çok daha erken, muhtemelen yirmi ya da otuz yıl içinde ortaya çıkacağını gösterdi. “Bir gün

39 Edward Hull, *The Coal-Fields of Great Britain*, 2. baskı, Londra: Edward Stanford, 1861: 236, 238–9, 243.

40 Jevons, *Coal Question*: 4, 170, 236–40.

kömür damarlarımızın bomboş olacağını ve bir kömürlük gibi silinip süpürüleceğini” ya da ülkenin ateşlerinin ve ocaklarının “birden söneceğini, ıssız bir ülkeye soğğun ve karanlığın hüküm süreceğini” düşünmek yanlıştı. Bundan çok daha önce, maliyetinin karşılanması güçleştikçe artacak olan kömürün fiyatı “büyümemizin zirvesine ve kraliyetin mevcut ilerleyen vaziyetinin sonuna ulaşmamıza” neden olacaktı.

Jevons bu hesaplardan dolaysız ve pratik bir sonuç çıkardı. Ülkenin gelirinin arttığı ve zenginliğinin biriktiği kalan birkaç on yılda, “halkın ahlakının iyileştirilmesi” için teşebbüste bulunulmalıydı. Reddedilemeyecek bir gerçeğe, yani “zenginliğimizin bütün yapısının cehalet, yoksulluk ve ahlaksızlık” üzerine inşa edildiğine işaret ederek çocukların endüstride çalıştırılmasının azaltılması ve genel bir eğitim sisteminin “cehaleti, savurganlığı ve çalışan alt sınıfların kaba saba sarhoşluğunu” yok etmesi gerektiğini savundu. Ülke mevcut maddi zenginliği “lüks, gösteriş ve yozlaşma” için harcamaktansa “gelecek nesilde çalışma verimliliğini artırmak” için harcamalıydı. Jevons çıkardığı sonuçları şu uyarı ile bitiyordu: “Şu anda ulusal refahımızın sabahındayız ve öğle vaktine yaklaşıyoruz. Fakat akşam vaktinden önce milyonlarca yurttaşımıza ödememiz gereken manevi ve toplumsal borcu ödemeye neredeyse hiç başlamadık.”⁴¹

Jevons’un kömür ile ilgili metninden, daha sonra petrolün baskın olduğu dönemde ekonominin oluşturulması ile neyin farklı olacağını anlamak için takip edeceğimiz üç tema çıkmaktadır. Birincisi, karbon enerjisi arzı, madeni paranın endüstriyel dolaşımı ve demiryollarının gelişimi örneğinde olduğu gibi, malzemelerin yoğunlaşmış hareketini biçimlendirdi ve bu hareket bir süreç olarak raporlandı, ölçüldü, zaman boyunca izlendi ya da tablolarda derlendi. Sorunlar ve tartışmalar çıktıkça denetim ve bilgi toplama yöntemleri çoğaldı. Örneğin, 1850 tarihli Maden Denetimi Yasası hükümet müfettişlerinin kömür madenlerine atanmaları ile sonuçlandı ve bu müfettişler, Jevons’un çalışmasını dayandırdığı istatistikleri hazır hale

41 A.g.e.: v, xxiii–xxvi.

getiren Maden Arşivleri sistemini 1854'te bir araya getirmeye başladılar. İkincisi bu istatistikler ilerlemenin, büyüme ve kaynakların tükenme oranlarının matematiksel ölçümünü mümkün kıldı. Maddi sınırlar, doğanın tüketilmesi ve gelecekteki çöküş ile ilgili meseleler giderek daha fazla ilgi çekti. Üçüncüsü, modern endüstriyel şehir yaşamının doğurduğu sonuçlarla birlikte, yoksulların manevi durumunun ölçülmesi ve iyileştirilmesi ve bu durumun çalışma verimliliği ile ilişkisine dair paralel bir mesele ortaya çıktı.

Sosyal istatistiğin gelişimi, Jevons'u takip ederek iki farklı hatta ilerledi. Bu hatlardan birini yoksulluğun ölçülmesi, yoksulların yaşam koşulları ve endüstriyel kazalar üzerine yapılan araştırmalar oluşturmaktaydı. On dokuzuncu yüzyılın sonunda neredeyse bütün endüstriyel devletlerin, 1873-1895 ekonomik krizleri ve işçi örgütlerinin giderek artan siyasal güçleri sebebiyle oluşturulmuş olan çalışma istatistikleri daireleri vardı. Çalışan sınıfların yaşamı üzerine topladıkları bilgiler, emekli maaşı, farklı sanayi ve sağlık sigortası türleri gibi yeni toplumsal refah ölçülerini biçimlendirdi ve bu bilgilerin yeni programların uygulamaya konmasında katkısı oldu. Savaş zamanında bu ölçülerin genelleştirilmesi için yürütülen kampanya, Birinci Dünya Savaşı sonunda Versailles Antlaşması'nın bir parçası olarak Uluslararası İşçi Kurumu'nun oluşturulması ile sonuçlandı.

İkinci hattı ise ırk gelişimi ve öjeni (soy ıslahı) üzerine yürütülen araştırmalar oluşturdu. Yarı kuzeni olan Charles Darwin'in evrim kuramından ilham alan Francis Galton'ın kalıtımın istatistiksel analizi üzerine yaptığı çalışmalar ilk kez 1865'te görünür oldu ancak 1890'lara kadar geniş destek bulamadı. Yüzyılın sonuna doğru Avrupa ve Amerika'daki yönetici sınıflar, ırksal niteliklerin bozulması olarak değerlendirilen olgunun bulguları nedeniyle endişelenmekteydi. Bu bulgular, Britanya'da Güney Afrika Savaşı için güçlkle sağlıklı asker bulunmasına ve başka yerlerde de yoksulların ve fiziksel olarak güçsüz olanların, "ırk intiharı" riskinin ortaya çıkmasına yol açarak, nüfusun ırksal olarak güçlü olan kesimlerine göre daha hızlı üremesinin

yarattığı korkulara dayanmaktaydı.⁴² Galton ve takipçileri irksal nitelikleri iyileştirmek ve genişleyen oy verme haklarının etkilerine karşı koymak için kontrollü üremeyi önerdi. Galton, “insanların toplumsal birimler olarak eşit değerde” olmadığı ve onların “oy verme kabiliyetlerinin eşit olmadığı” ile ilgili uyarıda bulundu.⁴³ Irksal niteliklerin incelenmesi ve geliştirilmesinin ilerletilmesi için Galton yeni istatistiksel yöntemler geliştirdi. Aslında, korelasyon (bağlılaşım), regresyon (bağlanım) ve hata analizi yöntemleri ile modern, matematiksel istatistik bilimi, öjeni hareketinin amaçları doğrultusunda geliştirilmişti.⁴⁴ Bu çalışmalar, matematiksel istatistiğin evrenselleştirilmesi için çaba harcayan ve bu çabaları yirminci yüzyılın başlarında özellikle Irving Fisher ve başkalarının “korelasyon yöntemini paranın miktar kuramını test etmek için hızla düzenlediği” ekonomi biliminde karşılık bulan, Galton’un öğrencisi Karl Pearson tarafından sürdürüldü.⁴⁵ Monetaristler kuramlarını istatistiksel korelasyonun aşırı ampirizmine uygun hale getirmek için, ekonomik döngülerin tespit edilmesinde para arzının rolünü ortaya koyabilecek bir basit gösterge arayarak bu kuramları sadeleştirdiler. Jacob Viner, 1920'lere gelindiğinde Amerikalı ekonomistlerin “hevesleri ve sağduyuları arasında ters bir korelasyon oluşturarak gözleri dönmüş bir şekilde gelişigüzel korelasyonlar” kurduklarını yazmıştı. “Anlamsız korelasyonlarla dolu bir dünyadan beklenebileceği gibi, sönuçlar tuhaf ve gülünçtü.”⁴⁶

42 G. R. Searle, *A New England? Peace and War 1886–1918*, Oxford: Clarendon Press, 2004: 375–6.

43 Theodore M. Porter, *The Rise of Statistical Thinking, 1820–1900*, Princeton: Princeton University Press, 1986: 130.

44 Donald Mackenzie, *Statistics in Britain, 1865–1930: The Social Construction of Scientific Knowledge*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981; Porter, *The Rise of Statistical Thinking*: 129–46, 270–314; Alain Desrosières, ‘Managing the Economy: The State, the Market, and Statistics’, ed. Theodore Porter ve Dorothy Ross, *The Cambridge History of Science* içinde, cilt 7: *Modern Social Sciences*, Cambridge, UK: CUP, 2003.

45 Porter, *Rise of Statistical Thinking*: 314.

46 Jacob Viner, ‘The Present Status and Future Prospects of Quantitative Economics’, *American Economic Review*, Mart 1928 (ilave), yeniden basım: J. Viner, *The Long View and the Short*, Glencoe: Free Press, 1958: 451, aktaran Thomas M. Humphrey ‘Empirical Tests of the Quantity Theory of Money in the United States, 1900–1930’, *History of Political Economy* 5: 2, 1973: 307.

DOĞAL KAYNAKLAR VE İRKSAL KUVVET

Yirminci yüzyılın başlarında özellikle Birleşik Devletler'deki ekonomistler arasında, ekonomik bilginin geleceğini ve bu bilginin doğa ve maddi dünya ile ilişkisini şekillendiren bir savaş başladı. Savaşın, doğal kaynaklarla ilgili meselelerin demokratik tartışmaya nasıl dâhil olduğuna ilişkin önemli sonuçları olacaktı. Taraflardan biri ekonomi biliminin doğal kaynaklar ve enerji akışlarından hareket etmesini, diğeri ise disiplinin değerlerin ve para akışlarının incelenmesini merkez alarak düzenlenmesini istemekteydi. Savaşı, para ve değerlerin ölçülmesinden yeni bir nesne yaratan ikinci grup kazandı: Bu nesne ekonomiydi.

Yeni oluşan bir meslek olarak akademik ekonomi bilimini icra eden birçok ekonomist dünyanın tüketilmesinin ölçülmesi ile ilgilenmekteydi. Birleşik Devletler'de Richard T. Ely – Amerikan Ekonomi Derneği'nin kurucularından – ve onun öğrencisi Thorstein Veblen – onun kapitalizmi bir “sabotaj” sistemi olarak ele alan kuramı ile Birinci Bölüm'de karşılaşmıştık – gibi önde gelen ekonomistlerin zihinlerini, doğal kaynaklar ve onların tükenmesi, aşırı ya da “gösterişçi” tüketim ve “enerji” yitimi ve onun muhafaza edilmesi meseleleri meşgul etmekteydi. Onlara göre ekonomi bilimi, piyasanın yasalarını değil, maddi akışları ve kaynakları incelemeliydi.⁴⁷ Bu insanlar, oluşmasında katkıları olan bu disiplini biçimlendirme savaşını, Irving Fisher gibilerinin öncülük ettiği rakip değer kuramcılarına karşı kaybettiler. Onların düşündüğünün aksine ekonomi bilimi bir para bilimi haline geldi; onun nesnesi doğanın maddi güçleri ve kaynakları ya da insan emeği değil, bir tarafında doğanın,

47 Veblen işletmelerin iş adamları tarafından değil, mühendisler tarafından işletilmesi gerektiğini savundu, çünkü mühendisler maddi süreçler hakkında bir anlayışa sahipken ve kaynakların daha verimli kullanılmasına yatkınken, iş adamları yalnızca karla ilgileniyordu. 1902'deki büyük taş kömürü grevine tepki olarak, ABD'de mühendisler arasından çıkan bir hareket işletmenin yalnızca “teknik” yönetimine değil, “ekonomik” yönetimine de talip oldular ve mühendislerle örgütlü işgücü arasında bir ittifak kurulması için çağrıda bulundular. Donald R. Stabile, ‘Veblen and the Political Economy of the Engineer: The Radical Thinker and Engineering Leaders Came to Technocratic Ideas at the Same Time’, *American Journal of Economics and Sociology* 45: 1, 1986: 41–52.

diğer tarafında ise insan toplumu ve kültürünün olduğu iki yaka arasında açılan yeni bir alandı – “ekonomi” olarak adlandırılan, ne tam olarak doğal ne de tam olarak toplumsal olan alan.

Yirminci yüzyılın ilk yarısında yeni birçok araç ve düzenleme, insanların “ulusal ekonomi”yi temsil eden para dolaşımını yönetmelerini ve bunun hakkında konuşmalarına olanak veren hesaplama biçimlerini ve temsil yöntemlerini geliştirmeyi mümkün kıldı. Bunun inşa edilmesine katkıda bulunan bütün çalışmaların ayrıntılarını vermektense, Irving Fisher örneğiyle – 1987’de *New Palgrave Dictionary of Economics*’in “Amerika’nın yetiştirdiği en değerli ekonomist” olarak takdim ettiği adam – bunun nasıl sıradan ve birbirine bağlı yollardan geçerek oluştuğunu gösterebiliriz.⁴⁸

William Jevons’un çalışmalarının takipçisi olan Fisher, ekonominin ilk çalışan modelini oluşturan adam olarak anılır. Bu model içine sarıuclar, borular, vanalar, manivelalar ve tıkaçlar yerleştirilmiş bir su tankından oluşmaktaydı. Fisher bu hidrolik-mekanik makineyi Yale’deki derslerinde, on farklı maldan birinin arz ya da talebinde meydana gelen bir şokun, genel denge sisteminde toplam su ya da fiyat seviyesini nasıl etkilediğini araştırmak için deneysel bir araç olarak kullanmaktaydı. Ekonominin oluşturulması işinin daha pratik bir örneği, Fisher’ın 1913’te patentini aldığı, bugün Rolodex diye bilinen küçük kartlarla bilginin düzenlenmesini sağlayan icadı “Görünen İndeks”ti. New Haven’daki evinde, asistanların evin bodrum katında bu yeni araç gereci Fisher’ın bulduğu indeks formleri ile beraber kullanarak eşya fiyatlarının ilk indekslerini ve dolaşım alım gücünü hesapladıkları Index Number Institute adında bir şirket kurdu. *New York Times* ve diğer gazeteler bu fiyat indekslerini Fisher’ın açıklaması ile birlikte her hafta yayımladı ve böylece yedi milyon okuyucunun ekonomi olarak anılacak olan fiyat hareketlerini izlemesini ve bunlara iştirak etmesini sağladı.

48 James Tobin, ‘Irving Fisher (1867–1947)’, ed. J. Eatwell, M. Milgate ve P. Newman, *The New Palgrave: A Dictionary of Economics* içinde, cilt 2, Londra: Macmillan, 1987: 369–76.

Doğayı ve maddi kaynakları ekonomi biliminden çıkarmanın ve onu bir fiyat bilimi haline getirmenin birçok başka mekanizması da vardı – bunlar Rolodex kadar basit ya da tartışmasız değildi. Örneğin Fisher öjeniyi destekledi. Yale'deki rehberi, Amerika'nın en önemli Sosyal Darwincisi William Graham Sumner'dı. Fisher 1906'da Irk İyileştirme Derneği'nin kurulmasına destek oldu ve 1922'de Amerikan Öjenik Derneği'ni [American Eugenics Society] kurdu ve derneğin ilk başkanı oldu. Irk gelişimi onun ekonomik kuramının mantıksal bir bileşenini oluşturmaktaydı. İnsan emeği bir tür zenginlik ya da sermaye deposuydu. Beşeri olmayan sermaye gibi, bu da geliştirilebilecek ya da bozulmaya bırakılabilecek bir kaynaktı. Toplumun ilerlemesi, bireylerin şimdiki zamanda tüketmek ya da geleceğe yatırım yapmakla ilgili verecekleri kararlara bağlıydı. Bu kararlar bireyin iradesinin, beklenen yaşam süresinin, tutumluluğunun ve öngörüsünün etkisi altındaydı – bunlar aşağı ırkların ve üstün ırkların yozlaşmış üyelerinin sahip olmadığı özelliklerdi.⁴⁹

1908'de doğal kaynakların tüketilmesi meselesini ele almak için kurulan, Başkan Theodore Roosevelt'in Ulusal Doğal Kaynakları Koruma Komitesi'ne atanan Fisher, doğayı korumanın en önemli aracının hükümetin doğadan nasıl faydalandığını düzenlemesi değil, "ırksal yozlaşma"yı önleyecek önlemler alması olduğunu, bunun nedeninin de "ırksal yozlaşmanın ilk belirtilerinden birinin öngörünün zayıflaması" olduğunu ve "bir ırk ne kadar kuvvetli olur ve ne kadar uzun yaşarsa, o ırkın kendi doğal kaynaklarını o ölçüde iyi" kullanabileceğini ileri süren bir rapor hazırladı. Ekonomi bilimi doğanın kaynaklarını ve kapasitelerini incelemekten vazgeçip, insanın kaynakları ve kapasiteleri ile meşgul olacaktı. Fisher, ırk gelişiminin temel aracı olarak federal düzeyde bir Sağlık Bakanlığı kurulmasını savundu, ancak ekonomi bilimi de insanın yeteneklerinin geliştirilmesi üzerine çalışabilirdi. Bu bilim, Rolodex ve gazetelerdeki eşya fiyatları indeksi gibi aletler geliştirerek ve sonra da ekonomi

49 Mark Aldrich, 'Capital Theory and Racism: From Laissez-Faire to the Eugenics Movement in the Career of Irving Fisher', *Review of Radical Political Economics* 7: 3, 1975: 33–42.

denilen hesaplama mekanizmasının bütününe detaylandırarak öngörünün bireysel güçlerini çoğaltabilirdi.⁵⁰

PARA EKONOMİSİ

Ekonomi disiplininde, ekonominin genel bir ekonomik ilişkiler yapısı olarak var olduğu fikrinin ortaya çıkışının en kolay takip edilebileceği yer John Maynard Keynes'in 1936'da basılan *General Theory of Employment, Interest and Money* [İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Kuramı] başlıklı çalışması olacaktır. *General Theory*, bu gün "ekonomi" deyip geçeceğimiz olgu için "ekonomik toplum" ya da "bir bütün olarak ekonomik sistem" gibi ifadeler kullanma eğiliminde olsa da, bu çalışma geleneksel olarak makro ekonomi denilen alanın kökenini işaret eder.⁵¹

Ekonomi daha kapsamlı gelişmelerin oluşturduğu bir bağlamda yeni bir nesne olarak şekillenmişti. "Ekonomi"nin matematiksel ölçümünün öncülerinden Jan Tinbergen, ilk ekonometrik modelini Hollanda hükümetinin bunalımla mücadele edecek politikalar talep etmesine cevaben geliştirdi.⁵² Keynesçi kuram da kitlesel işsizlik ve bunalım deneyimine ve yalnızca bireysel insan davranışlarını değil, istihdam, yatırım ve para arzı gibi kitlesel ve yapısal faktörlerin etkileşimlerini de ele alan faşist, Sovyet, New Deal ve diğer ekonomik programlara verilen bir karşılıktı. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'nın sömürgeleri için, sömürge yönetimine yönelik giderek büyüyen tehditlere karşılık olarak refah ve kalkınma programlarının ortaya çıkması da önemliydi (Keynes'in ilk işi Hindistan Büro'sunun Gelir, İstatistik ve Ticaret Birimi'ndeydi).

50 Fisher, Ulusal Doğal Kaynakları Koruma Komitesi'ndeki görevinden sonra, Yale'de, "ulusal kaynakların, ırksal gücün ve toplumsal kurumların incelenmesi" olarak tarif edilen "Ulusal Verimlilik" ile ilgili yeni bir ders verdi. William J Barber, 'Irving Fisher of Yale', *American Journal of Economics and Sociology* 64: 1, 2005: 49.

51 Michael Bernstein, *A Perilous Progress: Economics and Public Purpose in Twentieth-Century America*, Princeton: Princeton University Press, 2001; Philip Mirowski, *Machine Dreams: Economics Becomes a Cyborg Science*, Cambridge, UK: CUP, 2002.

52 Mary S. Morgan, *The History of Econometric Ideas*, Cambridge, UK: CUP, 1990: 102.

Bu kapsamlı gelişmeler yalnızca yeni bir ekonomi anlayışının ortaya çıktığı bağlamı oluşturmamaktaydı. Yirminci yüzyılın ortalarında ekonominin oluşturulmasının imkânı bu gelişmelerden kaynaklandığı halde, Fisher'ın çalışmalarıyla gördüğümüz gibi, ekonomi bilimi de, ekonomiye mahal veren toplumsal ve teknik dünyaların yeniden şekillendirilmesine bizzat katılmaktaydı. Bu yeniden şekillendirme sürecinin daha kapsamlı iki boyutuna da değinebiliriz: Para dolaşımının yeni biçimleri ve Avrupalı imparatorlukların ve diğer emperyal hâkimiyet biçimlerinin zayıflamasına eşlik eden "ulusal ekonomiler" in yaratılma süreci.

İki savaş arasındaki dönemde, Britanya ve Birleşik Devletler gibi ülkelerde para dolaşımı biçimlerinde dikkate değer bir değişim meydana geldi. En çarpıcı değişim paranın – özellikle de kâğıt paranın – günlük işlemlerde kullanımındaki artışı. Keynes, Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Britanya'da insanların finansal işlemlerde nadiren itibari ya da kâğıt para kullandığını belirtmişti. Kendisinin düzenli olarak yalnızca iki maksatla para kullandığını söylüyordu – tren biletlerini almak ve hizmetçilerine ödeme yapmak için.⁵³ Günlük işlemlerin büyük çoğunluğu hesap açarak ya da çek yazarak halledilmekteydi. Birleşik Devletler'de federal banknotlar 1863'te Ulusal Para Dolaşımı Yasası ile tedavüle girmişti ancak bunların arzı sınırlıydı. Banknotların kullanımı yaygınlaşmadı, diğer bir dizi bölgesel banknotla ve yerel senetlerle rekabet halinde oldu.⁵⁴ Yerel hesaplar ve kişisel çekler işlem yapmanın yine de en yaygın yollarıydı. Savaş sırasında, basılan para miktarının hızla artması ve birçok ülkede altın standardının önce gevşemesi sonra da ondan tümenden vazgeçilmesiyle durum değişmeye başladı. 1913'te ABD Merkez Bankası'nın kurulması ve diğer ülkelerdeki benzer reformlar, banknotların standartlaşması ve kâğıt para kullanımının hızla ve yaygın bir şekilde kabul görmesiyle sonuçlandı.

53 John Maynard Keynes, *Indian Currency and Finance*, Londra: Macmillan, 1913.

54 Viviana A. Zelizer, *The Social Meaning of Money: Pin Money, Paychecks, Poor Relief and Other Currencies*, Princeton: Princeton University Press, 1997.

Paranın kullanım ve dolaşımında meydana gelen bu dönüşüm, ekonomik bilginin yeni nesnesini şekillendirmeye nasıl yardım ettiğini de göstermektedir. Ekonomistler öncelikle, para dolaşımı reformu, altın standardı, hükümetin döviz kurlarını ve para arzını kontrol etmesi ile ilgili siyasi tartışmalara girerek yeni para kuramları geliştirdiler. Keynes'in basılan ilk çalışması *Indian Currency and Finance* [Hindistan Para Birimi ve Maliyesi] (1913) bu siyasete pratik bir katkıydı ve onu *A Treatise on Money*'nin [Para Üzerine İnceleme] (1930) yayımlanması izledi. Birleşik Devletler'de Irving Fisher'ın paranın miktar kuramı ile J.Laurence Laughlin ve öğrencilerinin "reel para" doktrini arasındaki fikir ayrılığı, Amerikan Merkez Bankası'nın oluşumunu şekillendirdi.⁵⁵ Ekonomistlerin sağladığı kavramlar ve hesaplama teknolojileri yeni finans kurumları ile bütünleşti. Başka bir deyişle ekonomistler, yakında "ekonomi" olarak tanınacak olan yeni günlük parasal dolaşım mekanizmasının bir parçası haline gelen, paranın değerinin ölçülmesi ve yönetilmesi için kullanılan pratik araçlar geliştirdiler.

Sonraki adım bu parasal dolaşım mekanizmasını yalnızca başka bir "piyasa" olarak görmektense, kendi içinde bir sistem olarak ele almaya başlamaktı. *A Treatise on Money*'nin (1930) yayımlanmasının ardından Keynes'in fikirleriyle, Cambridge'deki selefleri olan Marshall ve Pigou'nun fikirleri ve ayrıca Fisher ve Frisch'in çalışmaları arasında kesin bir kırılma meydana geldi. Keynes'e göre önceki kuramcılar parayı basitçe değer in doğal bir göstereni olarak ele almışlar ve böylece para kullanan bir mübadele sistemi ile takas sistemi arasında esasa ilişkin bir fark görmemişlerdi. Keynes *The General Theory*'nin geride kalan, 1932-1933 tarihli en eski taslaklarında ve onun, aynı dönemdeki Cambridge ders notlarının bölümlerinde, "gerçek mübadele ekonomisi" ya da klasik ekonomi kuramının "doğal" ekonomisi ile şimdiki gerçek dünyanın "para ekonomisi" arasındaki

55 Perry Mehrling, 'Retrospectives: Economists and the Fed: Beginnings', *Journal of Economic Perspectives* 16: 4, Güz 2002: 207-18.

farkları tartışır.⁵⁶ Bu notlar onun günümüzdeki anlamıyla “ekonomi” kavramını ilk kullandığı yerlerdir.

Keynes’in buluşu, yeni bütünlüğü farklı malların pazarlarının kümelenmesi olarak değil, paranın dolaşımı olarak tasavvur etmesiydi: Ekonomi paranın el değiştirdiği anların toplamıydı.

ULUSAL EKONOMİ

Ekonominin oluşturulmasında bir sonraki adım, paranın bir coğrafi alan içinde harcandığı ve tahsil edildiği bütün aşamaları ölçmek için bir mekanizma inşa etmektir – yeni ulusal gelir hesapları. İki savaş arasındaki dönemden önce, ulusal zenginliği ya da “ulusal kâr payı”nı hesaplama çabaları bir dizi zorlu engelle karşılaşmıştı. “Aynı” malları ya da parayı iki kere saymak bir sorundu. Örneğin, toptan satılan malların perakende satışlarının tekrar sayılamayacağı düşünülmekteydi. Maaş olarak kazanılan gelir, hizmetçilere ücret olarak ödendiğinde ulusal zenginliğe ikinci kez dâhil edilmemeliydi. Ayrıca, Alfred Marshall’ın işaret ettiği gibi, zenginliğin üretilmesi sırasında meydana gelen bütün kayıpların muhasebesi sorunu vardı – bunlara yalnızca aletlerin ve makinelerin kaybedilen değerleri değil, ülkenin tükenen doğal kaynakları da dâhildi.⁵⁷

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra, Almanya’nın ekonomik tazminatları “ödeme kapasitesi”ni tahmin etmek için kurulmuş olan Dawes Komitesi, yalnızca ulusal gelirle ilgili güvenilir verilerin değil, neyin sayılması gerektiği ile ilgili kullanışlı bir görüşün de olmadığını fark etti. İki savaş arasında, hem Almanya hem de ABD’de bu sorunu gidermek için geniş çaplı denemeler yapıldı.⁵⁸ Sorunun çözülmesi yirmi yıl aldı. Çözüm şeyleri

56 John Maynard Keynes, *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, ed. Donald Moggridge, Londra: Macmillan, 1971–89, cilt 13: 396–412, 420–1; cilt 29: 54–5; Robert Skidelsky, *John Maynard Keynes*, cilt 2: *The Economist as Saviour, 1920–1937*, Londra: Macmillan, 1992.

57 Alfred Marshall, *Principles of Economics*, 8. baskı, Londra: Macmillan, 1920: 523.

58 J. Adam Tooze, ‘Imagining National Economies: National and International Economic Statistics, 1900–1950’, ed. Geoffrey Cubitt, *Imagining Nations* içinde, Manchester: Manchester University Press, 1998: 212–28. Ayrıca bkz. J. Adam Tooze, *Statistics and the German State, 1900–1945*:

daha isabetli şekilde saymak değil, sayılan nesneyi yeniden düşünmekti. Artık hedef ulusun zenginliği ya da kâr payını hesap etmek değil, toplam “milli geliri” hesap etmektir – yani paranın el değiştirdiği aşamaların toplamını. Bu tür her aşama, etkinlik üretken olsun ya da olmasın, meydana gelen kayıptan bağımsız olarak alıcının gelirini yansıtmaktaydı. Keynes’in çalışmaları burada da önemli bir rol oynadı ve hem o hem de öğrencileri, milli geliri hesaplama yöntemleri tasarlamak için Londra’daki Hazine ile birlikte çalıştılar.

Birleşik Devletler’de Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu’ndan Simon Kuznets yeni yöntemleri sistematikleştirdi. 1942’de ABD Ticaret Bakanlığı ulusal ekonomik verileri yayımlamaya başladı ve Başkan Roosevelt, 1944’teki bütçe konuşmasında “gayri safi milli hasıla” fikrini tanıttı.⁵⁹ Kuznets “ulusal bir toplam”ın “ulusal ekonomi denilen o müphem varlığın bağımsız bir ağırlık kazanmasını kolaylaştıracağına” dikkat çekti.⁶⁰ Uyanının faydası olmadı. Her ekonominin GSMH değerinin detaylandırılması, bu yeni bütünlüğün boyutunun, yapısının ve büyümesinin temsil edilmesini mümkün kıldı. Ekonominin oluşturulması, ulus-devletin kendisi hakkında konuşabileceği ve kendisini doğal, mekânsal olarak sınırlandırılmış ve siyasi idareye tabi bir varlık olarak tasavvur edebileceği yeni, gündelik bir siyasi dilin oluşmasını sağladı.

Yeni oluşan ulusal ekonomi siyasal ve idari iktidarın “millileştirilmesine” dayanmaktaydı – bu, 1930’lardan sonraki ulusal hükümetlerin muazzam ölçüde genişletilmiş idari mekanizmasına dayanan, büyük ölçekli, tekno-bilimsel resmi uygulamaların ortaya çıkışıydı. Ayrıca ulusal ekonominin, idari gücün teknik dili olarak ekonomi biliminin hukuku geride bıraktığı bu millileştirilmiş yönetim mekanizmalarının oluşturulmasında da katkısı oldu.⁶¹

The Making of Modern Economic Knowledge, Cambridge, UK: CUP, 2001.

59 Daniel Bell, *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, New York: Basic Books, 1976: 331–2.

60 Simon Kuznets, *National Income and Its Composition, 1919–1939*, Cilt 1, New York: National Bureau of Economic Research, 1941: xxvi.

61 Theodore J. Lowi, ‘The State in Political Science: How We Become What We Study’, *American Political Science Review* 86: 1, 1992: 1–7.

Ortodoks; Keynes-öncesi ekonomi biliminde ekonomik davranış sahası tekil piyasaydı. Maliyetler, faydalar ve fiyatlar arasındaki ilişkilerin analiz edileceği soyutlama düzeyi buydu. Keynes *General Theory* ile coğrafi ya da siyasi bir tanımı olmayan bu soyutlamanın yerine “bir bütün olarak ekonomik sistemi” geçirince sistem bir dizi jeopolitik sınırla tanımlanmış oldu. Sistem bir ulus devletin coğrafi alanına işaret eden bir dizi toplama (üretim, istihdam, yatırım ve tüketim) ve sentetik ortalama (faiz oranı, fiyat seviyesi, reel ücret vb.) dayanarak tasvir ediliyordu. Ekonominin bu “ulusal” şekli kuramsallaştırılmadı, bunun yerine yeni ortalamaların ve toplamaların içinde ölçülebileceği sınırları sağlayan, sağduyuya dayalı bir yapı olarak tanıtıldı.⁶² Daha sonra ekonomi biliminin makro- ve mikro-ekonomi olarak farklı alanlara ayrılması, onun ulus devlet ile kurduğu sağduyuya dayalı ilişkiyi disiplinin yapısına kaydetti ve bu ilişki fark edilmeden orada kaldı. Ulusal ekonominin basitçe “makro düzey” olarak düşünülmesi, onun doğurduğu jeopolitik inşanın kuramsal analizinin alternatifini teşkil etti. Ekonomi bilimi, devletin kurumsal biçimlerini incelemek yerine, bu kurumsal yapıyı kendi disiplininin yapısı içinde yeniden üretti.

Ekonominin ulus devlete dayalı olarak şekillenmesi uluslararası düzenin yeniden şekillendirilmesiyle ilişkiliydi. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa ve Japon imparatorluklarının çözülmesi, emperyal düzen içindeki konumlanışa dayalı eski siyasal iktidar çerçevesini dağıttı. Ekonomi burada da, jeopolitik alanın organize edilmesi için yeni bir yol sundu. Daha önce, sözgelimi İngiliz ekonomisinden bahsetmek, Britanya'nın ekonomik alanına Hindistan ve diğer sömürgelerin de dâhil olduğu düşünüldüğü sürece pek bir şey ifade etmiyordu. Daha genel anlamda, Avrupa dışındaki dünyanın, bir dizi geniş ancak süreksiz, Avrupalı ya da diğer imparatorluklardan oluştuğu düşünüldüğü için, her biri bağımsız bir coğrafi alana tekabül eden ve bu alandaki ekonomik ilişkiler bütününden oluşan çok sayıda farklı ekonomi içerdiğinin tasavvur edilmesi kolay değildi.

62 Hugo Radice, 'The National Economy: A Keynesian Myth?' *Capital and Class* 8: 1, 1984: 121.

İmparatorluğun çöküşü ve Birleşik Devletler'in giderek büyüyen hegemonyası, önce Milletler Cemiyeti, daha sonra da BM, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu ile güçlendirilen, dünyanın birbirinden ayrı ve her biri farklı birer ekonominin sınırlarını belirleyen ulus devletler olarak şekillendirildiği yeni bir düzen yarattı. Bu hayali nesneler, yeni makro-ekonominin kuramsallaştırılmamış başvuru nesneleriydi: Uluslararası ticaret, ulusal ekonomiler arasındaki işlemlere dayanarak tanımlanan toplamalar (mal ve sermayenin ihracat ve ithalatı) ve ortalamalar (ticaret koşulları, döviz kurları) cinsinden ölçülmekteydi.⁶³ Dünya Bankası, IMF ve diğer yeni kuruluşlarda kurumsallaşan ekonomik uzmanlık, birbirinden ayrı ekonomileri kendi nesnesi olarak tanımlayan istatistiklerin yayımlanması ve siyasi programların yaygınlaştırılması vasıtasıyla, yeni siyasal düzenin oluşmasına katkıda bulundu.

Keynesçi ulusal ekonominin çerçevesi, finans, ticaret ve göçün daha sıkı yönetilmesiyle ve daha da önemlisi, küresel bir işgücü piyasasının önüne geçilmesiyle serbest piyasa rekabeti etkinliğini sınırlandıran ve azaltan bir programın parçasıydı. Bundan dolayı bu çerçeve sömürge düzenin devamı olarak görülebilir – piyasa kuvvetlerini tekeller, programlanmış ticaret, işgücü kontrolü ve siyasal baskı aracılığıyla sınırlandıran ve iki savaş arasındaki dönemde çökmeye başlayan çok daha eski bir sistem. Bir açıdan bakıldığında “ekonominin” oluşturulmasının, siyasal-ekonomik ilişkileri serbest piyasa rekabetini dışlayacak şekilde şekillendirmeyi amaçlayan paralel bir gelişmeyle ilişkilendirilmesi gerekir. En büyük ve en güçlü örneği çokuluslu petrol şirketleri olan büyük şirketlerin gelişimi.

Joseph Schumpeter, ekonomistlerin inceledikleri dünyayı tarif etmek amacıyla matematiksel modeller kullanmaları için doğa bilimcilerine göre daha fazla gerekçesi olduğunu ileri sürmüştü.⁶⁴ Bunun nedeni ekonomik dünyanın, doğal dünyanın aksine gerçekten sayısal olgulardan inşa edilmiş olmasıydı – fiyatlar,

63 A.g.m.

64 Joseph Schumpeter, 'The Common Sense of Econometrics', *Econometrica* 1: 1, Ocak 1933: 5.

miktar ölçüleri, faiz oranları vb. O bunu niceliksel ve formel ekonomik analiz yöntemlerinin ilerlemesini doğrulayacak bir sav olarak görmüştü. Ekonomi biliminin yöntemleri ve incelediği dünyanın yapısı arasındaki bu ilişki kuşkusuz bir kuvvetti ancak bu kuvvetin doğurduğu sonuçlar bununla sınırlı değildi. Bu kuvvet sayesinde, ekonomik bilgi, ekonomik analizin nesnelerinin olağan şekilde oluşturulmasına nispeten kolayca karşılabilmekteydi.⁶⁵ Bunun sonucunda, akademik ekonomi biliminin modelleri ve temsilleri ile temsil ettiğini iddia ettiği dünya arasında hiçbir zaman basit bir ayrım olamadı.

Bu dönüşümler, yirminci yüzyılda uzmanlık bilgisi, hesaplama teknikleri ve modern ekonomi biliminin kavramsal düzeneği ile tıka basa dolu bir siyasal ve maddi dünya yarattı. Hükümetlerin, şirketlerin, tüketicilerin ve tüketim nesnelerinin sözde maddi dünyası ekonomik uzmanlığın yardımıyla düzenlenmekte, yönetilmekte, biçimlendirilmekte ve yürütülmekteydi. Bu dünyanın ekonomi bilimi ile idare edilebilir ve modellenebilir gözükmemesini sağlayan heves, Schumpeter'in iddia ettiği gibi basitçe onun doğal olarak "nicel" bir dünya olduğu gerçeğini yansıtmamaktaydı. Bu durum, ekonomi biliminin kavramlarının ve hesaplarının incelediği dünyada üst üste gelmesini yansıtmaktaydı.

YAKIT PARASI

Artık "ekonominin" bir araya getirilmesiyle, kömür temelli bir sistemden ağırlıklı olarak petrol temelli bir sisteme geçilmesi arasındaki bağı kurabiliriz. Ekonomi anlayışı, bol bulunan ve ucuz maliyetli enerjiye dayanmaktaydı ve bu durum, savaş sonrası Keynesçi ekonomi bilimini bir tür "petrobilgi" haline getirdi.

Ekonominin bir para dolaşımı süreci olarak kavramsallaştırılması yeni nesnenin temel özelliğini tanımladı: Bu yeni nesne, fiziksel olarak büyümeden genişleyebilmekteydi, Zenginlik hakkındaki eski düşünme biçimleri, büyümeyi sınırlandıran fiziksel süreçler üzerine kuruluydu: Şehirlerin ve fabrikaların

65 Michel Callon, *The Laws of the Markets*, Oxford: Blackwell, 1998.

büyümesi, sömürgeci süreç içerisinde toprakların genişlemesi, altın rezervlerinin birikimi, nüfus artışı ve göçmenlerin masedilmesi, yeni maden rezervlerinin işletilmesi, malların ticaret hacminin artması. Bütün bunlar fiziksel sınırları olan mekânsal ve maddi süreçlerdi. 1930'lara gelindiğinde bu sınırlardan çoğuna yaklaşıldığı görülmektedir: Batı'da nüfus artışı yavaşlamaktaydı, Birleşik Devletler'in ve Avrupalı emperyal güçlerin sömürgeci genişlemeleri sona ermişti ve süreç tersine dönme riski taşımaktaydı, kömür madenleri tükenmekteydi, tarım ve endüstri aşırı üretim ile karşı karşıyaydı. Fakat yeni hesaplama aracı olan milli gelirin hesaplanmasıyla ölçülen ekonominin bariz bir sınırı yoktu. Daha sonra gayri safi milli hasıla olarak adlandırılacak olan milli gelir, zenginlik birikiminin değil, kağıt paranın el değiştirme hızı ve frekansının bir ölçüsüydu. Bu ölçü, herhangi bir fiziksel ya da bölgesel sınır sorunuyla karşılaşmadan büyüyebilirdi.

Petrol, ekonomiyi sınırsız büyüyebilen bir nesne olarak tasavvur eden anlayışa birçok şekilde katkı sağladı. Birincisi, petrol fiyatı sürekli olarak düştü. Enflasyona göre ayarlanan bir varil petrolün fiyatı, 1970'te 1920'dekinin üçte biriydi.⁶⁶ Böylece giderek artan miktarda enerji tüketilmesine rağmen, enerjinin maliyeti ekonomik büyüme için bir sınırı gösteriyor gibi görünmemektedir. (Aslına bakılırsa ekonomistler, yeni nesnelerinin büyümesini durmadan artan miktarda fiziksel enerji tüketimine başvurmada, yalnızca sermaye ve işgücü girdilerini ölçerek açıklamaktaydı. Bu ekonomistlerin uzun zaman boyunca kendi ekonomik modellerinin dışında kalan, onların "teknoloji" diye adlandırdıkları faktörlere bağlamaya çalıştıkları "arta kalan" büyümeyi açıklamamış halde bıraktı.⁶⁷)

66 Petrolün fiyatı, 1920'de varil başına 31\$'dan 1970'te 9\$'a düştü (2006 fiyatlarına göre). On yıllık ortalama fiyatı da giderek düştü (1920'lerde varil başına 18\$, 1930'larda ve 1940'larda 15\$, 1950'lerde 14\$ ve 1960'larda 12\$). *BP Statistical Review of World Energy 2007*, www.bp.com adresinde mevcut.

67 Dale W. Jorgenson, ed., *The Economics of Productivity*, Cheltenham: Edward Elgar, 2009. Robert U. Ayres and Benjamin Warr, bir enerji ya da ekserji ölçüsünün – işe dönüşmüş enerji – hesaba katılmasının, 1900'den

İkinci olarak petrol, nispeten bol bulunması ve okyanuslar boyunca kolayca taşınabilmesi sayesinde bitip tükenmez bir şey olarak ele alınabildi. Onun maliyeti, rezervlerin tüketilmesi ile ilgili herhangi bir hesap içermemekteydi. GSMH cinsinden ölçülen ekonominin büyümesi, enerji kaynaklarının tükenmesini hesaba katmak zorunda değildi. Ekonominin akademik olarak formülleştirilmesine yapılan en büyük katkılar – Keynes'in *General Theory*'si, Hick'in *Value and Capital*'ı, Samuelson'ın *Foundations*'ı ve Arrow-Debreu modeli – enerjinin tükenmesine ilgi göstermedi.⁶⁸ 1950'lerin ve 1960'ların büyüme ekonomisi, uzun vadeli büyümeyi enerjinin bulunabilirliğinden bağımsız bir şey olarak tasavvur edebilmekteydi.⁶⁹ Dahası, hava kirliliğinin, çevresel felaketin, iklim değişikliğinin ve fosil yakıtların kullanılmasının diğer olumsuz sonuçlarının maliyetleri GSMH ölçümlerinden çıkarılmamaktaydı. Ekonomi ölçümü faydalı ve zararlı maliyetler arasında bir fark gözetmediğinden, fosil yakıtların neden olduğu zararlar başa çıkmak için gereken harcamalar, büyümeye engel değil ilave olarak görülmekteydi.⁷⁰ Petrolün bulunabilirliği ve tedarik edilmesi, bütün bu şekillerde ekonominin biçimlendirilmesine ve onun yirminci yüzyıl ortalarında siyasetin birincil nesnesi olarak gelişmesine iştirak etti.

Hidrokarbon enerji bolluğu, yeni hesaplama biçimlerine başka şekillerde de katkı sağladı. Bunlardan iki tanesi özellikle önem arz etmekteydi. Birincisi tarımın endüstrileşmesiydi. Eski ekonomik anlayışta toprak birincil bir zenginlik kaynağı ve nüfus artışı hızında artamayan, bozulması ve tüketilmesi olası

itibaren ABD'nin büyümesiyle ilgili daha iyi bir hesap çıkardığını gösterir. Ayres and Warr, 'Accounting for Growth: The Role Of Physical Work', *Structural Change and Economic Dynamics* 16: 2, 2005: 181–209.

68 Keynes, *General Theory*; John Hicks, *Value and Capital*, Oxford: OUP, 1939; Paul A. Samuelson, *Foundations of Economic Analysis*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1947; Kenneth J. Arrow ve Gerard Debreu, 'Existence of an Equilibrium for a Competitive Economy', *Econometrica* 22: 3, 1954: 265–90.

69 Geoffrey M. Heal ve Partha S. Dasgupta, *Economic Theory and Exhaustible Resources*, Cambridge, UK: CUP, 1979: 1.

70 Herman E. Daly, *Steady-State Economics: The Economics of Biophysical Equilibrium and Moral Growth*, San Francisco: W. H. Freeman, 1977.

olan sınırlı bir kaynak olarak görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, doğal gaz ile üretilen suni gübrenin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise zararlı ot ve böcek öldürücü kimyasalların ortaya çıkmasıyla büyümenin bu doğal sınırları ortadan kalkmış gibi görünmekteydi. Diğer katkı ise, kaynakların tükenmesine doğrudan bir karşılık gibi görünen, hidrokarbonlarla üretilen sentetik malzemelerin ortaya çıkmasıydı. 1926'da Williamstown, Massachusetts'de gerçekleşen Siyaset Enstitüsü'nün bir toplantısında maden mühendisleri, jeologlar ve kimyagerler kaynakların tükenmesi tehlikesi ile ilgili konuşmak üzere siyaset bilimcilerle bir araya geldi. Maden mühendisleri temel madenlerin tükenme tehlikesi ile ilgili uyarıda bulundular; fakat kimyagerler, Birinci Dünya Savaşı sırasında geliştirilen yeni sentetik malzemelerin, tükenen herhangi bir kaynağın suni yollarla üretilmesini mümkün kılacağını iddia ederek onlara katılmadılar. Toplantıyla ilgili bir rapora göre, "maden mühendisleri önemli malzemelerin mevcut stokları tükendiğinde medeniyetimizin ciddi şekilde sarsılacağını" öne sürmekteydi. "Diğer taraftan, kimya alanındaki uzmanlara ise dikkat çekici bir iyimserlik hâkimdi." Geçici kıtlıkların yaşanması olasılığını kabul etseler de, "tükenen malzemeleri insanların ihtiyaçlarına eşit derecede uygun olan başkaları ile değiştirmeyi inançla umuyorlardı." Görüş farkı siyasi meselelere de sirayet etmekteydi. Maden mühendisleri, "kaynakların doğal dağılımının belirgin biçimde eşitsiz olduğu, bu nedenle de birçok temel kaynağın tekel koşullarına yaklaşan bir durum arz ettiği," petrolün de bu durumun en bariz örneği olduğu ile ilgili uyarılarda bulundu. Diğer taraftan kimyagerler, "sentetik ürünlerin, birçok örnekte ulusal tekelleri kıracağını ve gerçekten rekabetçi bir düzen sağlayacağını düşünüyorlardı."⁷¹

Petrol "ekonominin" oluşturulmasında önemli bir rol oynadığı halde, ona meydan okuyan, daha sonra da demokratik siyaseti yönlendirecek rakip bir yöntem sağlayan projeyi de şekillendirdi: Neoliberalizmin "piyasası"nı. Friedrich Hayek liderliğinde bir grup Avrupalı entelektüel, Paris'te 1938'in

71 Henry M. Wriston, 'Institute of Politics', *American Political Science Review* 20: 4, 1926: 853-4.

Ağustos ayında, Walter Lippmann'ın New Deal'ı eleştiren çalışmaları tartışmak için düzenlenen bir kolokyumda, yeni planlama nesnesine, yani ekonomiye ve uzman bilgisini toplama ve kullanma yöntemi olarak planlamanın kendisine karşı bir hareket olarak neoliberal hareketi başlatı. Neoliberalizm bilginin, uzmanlığın ve siyasi teknolojinin düzenlenmesi için bir alternatif önerdi – bu alternatif “piyasa” adını verdiği siyasal aygıtı. Bu David Ricardo'nun ya da William Jevons'ın piyasası değildi. Olgunlaşmaya başlamış olan neoliberal hareketin ellerinde yeni anlamlar kazanmaya başlayan bir terimdi. Neoliberalizm, Hayek ve arkadaşları tarafından, Lippmann'ın *The Phantom Public* ve *The Good Society*'de kamuoyunun tehlikeleri ve uzmanların kararlarına bırakılan alanların genişletilmesi ihtiyacı ile ilgili ikazlarından hareketle, solun ve halkçı demokrasinin tehdidini bertaraf etmek için alternatif bir proje olarak düşünülmüştü.

Neoliberalizmin gelişimi savaş ve savaş sonrası restorasyon programlarıyla birlikte ertelendi. Onun Keynesçi aygıtı karşı meydan okuması on yıl sonra, 1955'de Londra'da Ekonomik İlişkiler Enstitüsü adında bir düşünce kuruluşunun kurulması ile yavaş yavaş, mütevazı şekilde başlamış oldu. Bu başlangıç, petrol-para sisteminde savaş sonrasında meydana gelen ilk krizle tetiklenmişti: Krizin nedeni Britanya'nın para dolaşımını düzenleyen bir mekanizma olarak sterlin sahasını, bu mekanizmanın merkezinin, yani Anglo-Iranian Company'nin İran'daki petrol sahalarının denetiminin kaybedilmesine rağmen koruma çabasıydı. Londra'nın, sterlinin değerinin üretildiği petrol kuyularının kaybedilmesine karşın, para biriminin değerini muhafaza etmeye çalışırken aldığı ümitsiz tedbirler, neoliberal hareketin mevcut ekonomiye ilk kez bir alternatif inşa etmeye başladığı hassasiyet noktasını oluşturdu.

ABD'de de neoliberal hareketin kökenleri, benzer şekilde savaş sonrası petrol meseleleri ve uluslararası finansal spekülasyonun düzenlenmesi üzerinden yürütülen mücadelelerle bağlantılıydı. Dışişleri Bakanlığı'nın Amerikan petrol siyaseti ile ilgili planları 1945'te, dış siyaset komitesine Honolulu Oil Corporation başkanı Albert Mattei'nin başkanlık ettiği Petrol Endüstrisi

Savaş Konseyi tarafından engellendi. Mattei, savaş sonrasında petrolün gelişimini düzenleyecek uluslararası bir kurum oluşturmaya çalışan yetkilileri, “yapıcı önerilerle geleceğiz ve eğer önerilerimizi kabul etmezseniz evinizi başınıza yıkacağız” diyerek uyardı.⁷² İngiliz-Amerikan Petrol Anlaşması’nın bitirilmesine yardım ederek devam etti. Nüfuzlu bir Kuzey Kaliforniyalı Cumhuriyetçi olan Mattei, 1946’da Ekonomik Eğitim Vakfı’nın kurucu üyelerindendi – bu vakıf Hayek’in Londra’daki Ekonomik İlişkiler Enstitüsü’nün asıl ilham kaynağıydı. Vakfın ilk yayınladığı kitaplardan biri Henry Hazlitt’in, Marshall Planı’na ve bu planın dayandığı Avrupa’daki devlet planlaması modellerine, ayrıca planın dolar ve diğer para birimleri hakkında teşvik ettiği fikirlere saldıran *Will Dollars Save the World?* [Dolarlar Dünyayı Kurtaracak mı?] başlıklı kitabıydı. Hazlitt ABD’nin yalnızca resmi değil, gerçek altın standardına devam etmesini, diğerlerinin de onu takip etmesini gerekli görmekteydi.⁷³

Orta Doğu’nun petrol kuyuları ve boru hatları ve bunlarla birlikte inşa edilen siyasal düzenlemeler, Keynesçi ekonominin ve onun merkezi bir rol oynadığı demokrasi biçimlerinin oluşturulmasına katkı sağladı. Petrol sayesinde demokratik siyaset geleceğe tuhaf bir şekilde yönelerek gelişti: Gelecek sınırsız bir büyüme ufkuuydu. Bu ufuk, bir bolluk zamanının doğal bir yansıması değildi; uzmanlık bilgisinin ve onun nesnelerinin, “ekonomi” denilen yeni bir dünyanın terimleriyle özel bir biçimde düzenlenmesinin bir sonucuydu. Hesaplama yöntemlerindeki yenilikler, paranın kullanımı, işlemlerin ölçülmesi ve ulusal istatistiklerin derlenmesi, siyasetin merkezi nesnesinin, herhangi bir nihai maddi kısıt olmaksızın cismen büyüyeabilen bir nesne olarak tasavvur edilebilmesini mümkün kıldı.

72 Stephen J. Randall, *United States Foreign Oil Policy 1914–1948*, 2. baskı, Montreal and Kingston: McGill-Queen’s University Press, 2005: 199–200.

73 Henry Hazlitt, *Will Dollars Save the World?* New York: Appleton-Century, 1947. Hazlitt’in Avrupa analizi, ordoliberal Wilhelm Röpke’nin savlarına dayanarak Alman ekonomisinin müttefiklerce kontrol edilmesini eleştirek başlar.

Böylece “karbon demokrasi” teriminin anlamını genişletmiş olduk. Bu terim, önce kitle demokrasisinin yükselişinde kömürün merkezi rolüne, daha sonra da farklı konumları, özellikleri ve kontrol yöntemleri ile petrolün, kömürün mümkün kıldığı demokratik eylemlilik biçimlerinin zayıflamasındaki rolüne işaret etmekteydi. Artık petrol, bizim demokrasi anlayışımız için daha büyük önem arz eder oldu. Savaş sonrası dönemde demokratik siyaset, yalnızca petrole geçilmesiyle değil, enerjinin giderek petrolle sağlanmasının imkân verdiği, demokrasileri yönetecek iki yeni yöntemin gelişimi ile dönüştürüldü. Bunlardan biri, paranın değerini yönetmek ve finansal spekülasyonun gücünü sınırlandırmak için düşünülmüş bir düzenlemeydi → boru hatları, petrol anlaşmalarıyla birlikte, petrol arzını ve onun fiyatlandırılmasını düzenleyen petrol oligarşileri ile inşa edilmiş bir sistem. Bu sisteme, savaş sonrasında Orta Doğu’nun yönetilmesi için, mandalara, vesayete, kalkınma programlarına ve emperyal güce destek olan diğer yapılara duyulan ihtiyacın yerini alan ve bir çerçeve sağlayan Soğuk Savaş’ın inşası eşlik etti. Demokrasileri yönetmek için geliştirilen diğer yeni yöntem “ekonominin” üretilmesiydi – uzmanlarıyla demokratik tartışmayı yerinden etmeye başlayan ve mekanizmalarıyla eşitlikçi taleplere sınırlar koyan bir nesne. Yedinci Bölüm’de göreceğimiz gibi, 1967-1974 yılları arasında bu apayrı unsurlar arasındaki ilişkilerin hepsi, bugün yeniden olduğu gibi dönüşmekteydi. Bu dönemin sözde “petrol krizini” anlamak için, önce Orta Doğu’daki siyasal güçlerin savaş sonrası petrol düzenine nasıl son verdiklerini anlamamız gerekir.

SABOTAJ

Petrol, uluslararası finans sisteminin bir parçası olarak ve “ekonominin” sınırsız büyümesini tasavvur edebilmeyi mümkün kılan enerji olarak iş görüyor olmasına rağmen, dünyanın farklı yerlerinde üretim sahalarındaki petrol işçilerinin toprağın altından çıkardığı, depolara doldurduğu, işleme tesislerinde işlediği, boru hatlarına pompaladığı, tankerlere yüklediği ve okyanuslar boyunca taşıdığı bir sıvıydı. Petrol endüstrisinin sondaj kuleleri, pompaları, boru hatları, rafinerileri ve dağıtım ağları, iş durdurmalarına ve sabotajlara karşı kömür çağıının karbon enerji ağları kadar savunmasız değildi. Yine de Orta Doğu, Birleşik Devletler’den sonra en üretken ikinci petrol bölgesi olarak Latin Amerika’nın yerine geçtiğinde yerel aksatmaların imkânları artmış oldu.¹

Irak, Cezayir, Suriye ve Libya’da İngiliz ve Fransızların siyasi tesirlerinden bağımsız hükümetler nihayet iktidara gelirken Amerika’ya bağımlı olan iki ülke, İran ve Suudi Arabistan petrol üzerindeki ülke dışı hâkimiyeti zayıflatma girişimlerine başladı.

1 Orta Doğu ve Kuzey Afrika’daki petrol üretimi, 1953’te Latin Amerika ve Karayipler’deki üretimi, on yıl sonra da ABD’nin üretimini geçti. DeGoyer & MacNoughton, *Twentieth Century Petroleum Statistics*, Dallas: DeGolyer & MacNaughton, 2009.

Bu değişiklikler yerel mücadelelerin ve aksatmaların daha etkili hale gelmesine olanak tanıdı. Petrol arzına müdahale etmek ya da onu azaltmak, petrol düzenini ya da Orta Doğu'nun siyasi düzeninin başka unsurlarını değiştirmeyi hedefleyen daha büyük siyasi amaçlar için kullanılabilecek bir araç haline gelebilirdi. Bu aracın inşası genellikle yeni bir siyasal bilincin ortaya çıkışına dayandırılarak açıklanır: Daha iddialı bir Arap milliyetçiliğinin yükselişiyle. Bununla birlikte itaatsizliğin pratik biçimleri de eşit derecede önemliydi: Petrolün güzergâhlarının değiştirilmesi, yeni rafinerilerin inşa edilmesi ve Batılı petrol şirketlerinin petrol akışını yönetme şekline karşı ilk uzun süreli meydan okumayı mümkün kılan sabotaj eylemleri.

IRAK'TA DEVRİM

Orta Doğu'nun petrol üreten devletleri 1960'lar boyunca, İran'ın on yıl önceki kaderini tekrar etmeden kendi petrol rezervlerine hâkim olmak için bir yol aradı. Muhammed Musaddık'ın hükûmeti Anglo-Iranian Oil Company'nin malvarlığını millileştirdiğinde, İran petrol üretiminin yönetimini ele geçirdi ama onu satamadı. İngilizler, tanker filolarını ve başlıca petrol şirketlerini Abadan'daki rafinerinin petrolünü satmamaları için ikna ederek bu bölgenin ihracatını ablukaya aldı. Anglo-Iranian kaybedilen stokları, Orta Doğu'nun en büyük üreticisi haline gelen Kuveyt'teki komşu petrol sahalarında üretimi iki katına çıkararak tamamladı. Petrol İran'ın ihracat gelirlerinin büyük bir kısmını oluşturduğundan, abluka ülkenin ekonomik krize girmesine neden oldu ve hükûmet, Britanya ve Amerika'nın düzenlediği Ağustos 1953'teki askeri darbe için kolay bir hedef haline geldi. Darbe Musaddık'ın parlamenter hükûmetini yönetimden aldı, Şah'ın oligarşik yönetimini yeniden tesis etti ve pekiştirdi, solu da şiddetli bir baskıya maruz bıraktı.

Petrol şirketleri ve üretici ülkeler arasındaki mücadelenin bir sonraki odağı Irak'tı. İran gibi Irak da büyük bir kırsal nüfusa sahipti. Ancak kırsal bölgelerde toprakların, oradaki yaşam ve dirlik üzerindeki hâkimiyetleri İngilizler tarafından

sağlamlaştırılan büyük toprak sahiplerinde toplanması nedeniyle ülkenin şehirleri göçe sürüklenen yoksul göçmenlerle büyümektedir. Petrol sahalarında, tren bakım istasyonlarında, tekstil imalathanelerinde işgücü aktif sendikalar oluşturmuştur. Bu ve bunun gibi popüler siyasal güçlerin liderleri genellikle ülkenin en büyük ve en iyi örgütlenmiş partisi olan Irak Komünist Partisi kökenliydi. Irak solu iş, barınma ve ülkenin ortak refahını iyileştirecek başka talepler için, kırsal bölgelerde yoksulluğa sebep olan büyük araziler üzerindeki kişisel hâkimiyete son vermek için, siyasi baskı yerine demokratik haklar için ve petrol endüstrisi üzerindeki ülke dışı hâkimiyete son vermek için mücadele verdi.²

Petrolün kontrolü popüler siyasal güçlerin odağına girdikçe onların mahvına neden oldu. Sabotajın gücü – daha önce büyük ölçüde uluslararası petrol şirketlerinin tekellerine aldığı, petrol akışını engelleme ya da yavaşlatma kapasitesi – petrol endüstrisini çalıştıran işçiler tarafından değil, devlet tarafından düzenlenecekti. Abdülkerim Kasım'ın yönettiği milliyetçi subaylar 1958'de İngiliz destekli monarşik yönetimi devirdiklerinde, ülkeyi petrol hâkimiyeti üzerinden yürütülecek bir mücadele etrafında birleştirmeye çalışırken halk desteği için ilk başta Komünistlere bel bağladılar. Kasım ve takipçileri için ülkenin petrol kaynaklarını devlet mülkiyetine almak, toplumsal reformlara para sağlanması için, zenginleri eşitlikçi taleplere karşı savunmasız bırakan varlık yaratma yöntemlerini kullanmayı gerektirmeden, bir yol sunabilirdi. Petrol gelirleri, ulusal zenginliğin toprakları radikal biçimde yeniden dağıtarak ya da üretimde büyük bir artış sağlayarak yaratılması gerekliliğini ortadan kaldıracaktı.

2 Hanna Batatu, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of its Communists, Ba'thists, and Free Officers*, Princeton: Princeton University Press, 1978: 764-865; Joe Stork, 'Oil and the Penetration of Capitalism in Iraq', ed. Petter Nore ve Terisa Turner, *Oil and Class Struggle* içinde, Londra: Zed Press, 1980: 172-98.

Dünyanın başka bölgelerinde (örneğin, Doğu'nun büyük kısmında ve Güney Asya'da) etkili tarım reformları daha eşitlikçi ve demokratik yaşam biçimlerinin tesis edilmesi için önemli bir araçtı. Çiftliklerin boyutlarının bir ailenin kendi başına çalışabileceği alanla sınırlandırılması, servet sahiplerinin topraktan büyük rantıye gelirler elde etme seçeneğini, sermaye biriktirmek isteyenleri sermayeyi üretimin geliştirilmesi yoluyla oluşturmaya zorlayarak ortadan kaldırdı. Böyle bir değişimin, kırsal alanda daha fazla eşitlik (ve daha küçük, üretken çiftlikler) yaratırken, sermaye sahiplerini endüstriyel işgücünün gücüne karşı giderek daha hassas hale getiren çift yönlü bir etkisi oldu. Demokratikleşme genellikle bu tür hassasiyetler oluşturulmasına dayanır. Hassasiyetlerin ortaya çıkmasının nedeni üretimin işçilerin bir araya gelmelerine ve düşüncelerini paylaşmalarına ya da "toplumsal hareketler" oluşturmalarına izin vermesi değil, zenginliği üreten teknik süreçleri çok sayıda insanın refahına bağlı kılmasıdır.

Yeni Irak hükümeti geniş tarım arazilerinin yeniden dağıtılması için çabladı ancak programı uygulamaya koymak için mücadele ederken toprak sahipleriyle ve bir dizi ciddi kuraklıkla karşı karşıya kaldı. Hükümet toprak sahipliğinin üst sınırını, sulanabilir toprak için 250 hektar, yağmur suyuyla beslenen toprak için ise bu miktarın iki katı olarak belirledi.³ Doğu Asya'da köylülerin ve onların müttefiklerinin Çin'deki Komünist devrimden etkilenebileceğinden korkan hükümetler, sulanabilir toprak sahipliğini üç hektar gibi az bir alanla sınırlandıran toprak reformu programları uyguladılar. Büyük arazilerini muhafaza eden Irak'taki sermaye sahiplerinin, sermayelerini artırmak için zor yolu, yani üretimi seçmelerine gerek yoktu ve daha sonra, durmadan petrol ile zenginleşen bir hükümete ticaret, sözleşme hizmetleri ve başka hizmetler gerekeceği için bu alanlarda doğacak fırsatlardan yararlanacaklardı. Üretim sabotaja karşı hassas karmaşık insan-makine süreçlerine dayandığı ve endüstriyel işgücüne etkili siyasal taleplerde bulunabilme

3 Edith Penrose ve E. F. Penrose, *Iraq: International Relations and National Development*, Londra: Ernest Benn, 1978: 240-8.

kudreti verdiği halde, petrolün ulusal kontrolünün getireceği gelirler, aşama aşama hükümeti güçlendirecek ve onun halkın güçlerine olan bağımlılığını azaltacaktı.⁴

Orta Doğu'da o dönemdeki dört büyük petrol üreticisi ülkenin – İran, Irak, Suudi Arabistan ve Kuveyt – içinde Irak farklı bir durumdaydı. Irak dünyanın başlıca petrol bölgelerine hâkim olan şirketlerin daha fazla petrol üretilmesini en az istedikleri yerd. Endüstri, ismi daha sonra British Petroleum olarak değişecek olan Anglo-Iranian Oil Company'nin yönetimindeydi. 1920'lerde Irak petrol endüstrisi oluşturulduğundan beri BP ülkenin petrolünün komşu ülkelerdeki üretimden daha yavaş gelişmesini istemişti. Şirket, komşu ülkelerdeki (1953'ten sonra İran'ın da dâhil olduğu) düzenlemelere benzer bir düzenlemeye göre, Iraq Petroleum Company adındaki bir konsorsiyum adına petrol üretmekteydi. Bununla birlikte, BP'nin Irak'taki ortaklarına yalnızca BP'nin oluşturduğu kartelin, yani "yedi kızkardeşin" diğer üyeleri Shell ve beş büyük ABD şirketi değil, Fransız petrol konsorsiyumu Compaigne Française des Pétroles (bugün Total diye bilinen şirket) ve onun müttefiki, konsorsiyumu kuran arabulucu Calouste Gulbenkian da dâhildi. Irak'ta üretimin artması Fransızların ve Gulbenkian'ın pazar payını artırırken diğer üç ülkedeki büyüme yalnızca kartel arasında pay edilmekteydi.⁵ Sonuç olarak Irak'taki petrol üretimi komşularına göre çok daha yavaş ilerledi.

4 Petrolün demokrasi üzerindeki etkisi ile ilgili çalışmalar bu soruları hesaba katmayı ihmal eder. Örneğin, Michael L. Ross, 'Does Oil Hinder Democracy?' *World Politics* 53: 3, Nisan 2001: 325–61. Bu makalede Ross, Polity veri setindeki tahminlere göre, GSYH'nin yüzdesi olarak petrol ihracatıyla demokrasi seviyesi arasında negatif bir korelasyon olduğunu kanıtlıyor. Veriler idari amir adaylarının seçilme, atanma ve sorumlu tutulmalarıyla ilgili kurumsal prosedürlerin değerlendirilmesiyle elde edilmiş. Bu demokrasi anlayışının darlığı, ölçümlerin güvenilirliği ve çeşitli kurumsal düzenlemelerin, evrensel bir demokrasi prensibini farklı derecelerde içeriyorlarmış gibi karşılaştırılıp sıralanması verilerin ortaya koyduğu sorunlardan bazıları. Ross, petrol ihracatı ve Polity veri tasnifi arasındaki istatistiksel ilişki için gerekçe saptayamıyor ya da Venezuela ve Endonezya gibi, petrolün gelişimi ve daha demokratik yönetim biçimlerinin ortaya çıkışı arasında farklı bir ilişki tecrübesi olan yerleri açıklayamıyor.

5 Bağımsız şirketlerin İran konsorsiyumunda simgesel bir hissesi vardı, ancak Irak'ta CFP/Gulbenkian'ın %27,5'luk hissesi çok daha belirgindi.

BP petrolün ihraç edilmesini sağlayacak boru hatlarının tamamlanmasını geciktirdi, yeni kaynakların keşfedilmesini engellemek için özellikle sığ kuyular kazdı ve büyük sonuçlar veren keşif kuyularını hükümetten saklamak için kuyuların üzerini kapadı. Irak'ın rezervleri diğer üç ülkenin rezervleri ile benzer olsa da, ülkedeki üretim 1950'ler ve 1960'larda diğerlerinin yarısı ya da yarısından azı kadardı. BP ve ortakları, Irak'ı yalnızca istisnai talepleri karşılamak için artırılan geliştirilmemiş büyük bir kapasiteye sahip esnek üretici olarak kullandı.⁶

Millileştirmenin hali hazırda engellendiği İran ile karşılaştırıldığında Irak'ın konumu daha da zayıftı. Irak petrolünün esas kısmı Akdeniz'e Suriye'den geçen boru hattıyla ihraç edilmekteydi, dolayısıyla Irak sevkiyat noktasını kontrol edememekteydi. Ülke içinde tüketilmek üzere ayrılan petrolü işleyen küçük bir rafineri vardı ancak bölgesel pazarlara giden petrolü işleyen asıl rafineri, boru hattının Akdeniz'deki ucundaydı, bu da Irak'ın ihracat için bağımsız olarak petrol işleyebilme olanağını ortadan kaldırmaktaydı.

FERAGAT

Kasım ve subay arkadaşları İngilizlerin desteklediği monarşik yönetimi 1958'de devirdiğinde, bu zayıflıklar nedeniyle büyük petrol şirketlerinin, kendilerinin endüstriyi millileştirme çabalarına engel olabileceklerini fark ettiler. Kasım'ın ilk hedefi bu hassasiyeti ortadan kaldıracak donanımı inşa etmektir. Iraq Petroleum Company'nin (IPC), kuzeydeki Musul petrol sahalarından güneyde Basra'ya kadar bir boru hattı inşa etmesini ve oraya ihracat için bir rafineri kurmasını önerdi. Petrol şirketleri öneriyi reddetti. Irak'a petrol işleme ve ihraç etme becerisi kazandırmak gibi bir niyetleri yoktu. Ayrıca Kasım'ın bunu

Kuveyt'te ve Suudi Arabistan'da çalışan şirketler birer konsorsiyum sayılmazdı, daha çok ana kuruluşlara bağlı ortak mülkiyetli iştiraklerdi.

6 *Twentieth Century Petroleum Statistics*; John Blair, *The Control of Oil*, New York: Pantheon Books, 1976: 81-5; Gregory Nowell, *Mercantile States and the World Oil Cartel, 1900-1939*, Ithaca: Cornell University Press, 1994: 270-5.

bilmemesine rağmen, güneyde fazlasıyla petrol vardı. IPC'nin tahminine göre Basra yakınlarındaki Rumayla sahası dünyanın en büyük ya da en büyük ikinci petrol sahası olabilirdi. Fakat Irak hükûmeti ile görüşmeler sırasında BP, o aşamada "Rumalya'daki daha büyük gelişme olasılıklarından bahsetmenin" akılcı olmayacağını belirterek bu sırrı sakladı.⁷

BP'nin hissedarlarına ödediği kâr payı, 1950'lerin başında hisse başına 16 peniyken, 1954'te 43 peniye ya da her hissenin asıl değerinin %43'üne çıkmıştı. Savaş sonrasında Britanya'daki ekonomik tasarruf ile birlikte Irak'ın ve diğer üretici ülkelerin gelir paylarının artırılması talebi göz önüne alındığında, İngiliz Hazine Bakanı hissedarların kârlarından utanmış ve özel olarak bunların düşürülmesini istemişti. Bakan bir iç yazışmada, "bu dalkavuklarla devam etmek imkânsız" diye yazmış ve "bu vatan sevgisinden yoksun kuruluşun" yöneticilerini alenen reddedeceğini söyleyerek gözdağı vermişti. BP, en önemli kritere işaret ederek taviz vermeyi reddetti: Rakibi Shell daha fazla gelir getiriyordu. %43'lük kârın aşılması uzun sürmedi; BP 1950'lerin sonunda kâr payını hisse başına %75'e, 1960'ta 117 peniye çıkardı.⁸ Üretimin artması fiyatları düşüreceği ve olağanüstü gelir fazlası oranını tehlikeye sokacağı için, BP Kuzey Rumalya gibi yeni bir sahanın gelişmesini görmek istemiyordu.

IPC'yi millileştiremeyen Irak, onun yanında var olacak ulusal bir petrol endüstrisi oluşturmayı planladı. Şirketin, neredeyse bütün ülkeyi kapsayan imtiyaz alanının bir kısmından feragat etmesini önerdi. 1925'teki asıl imtiyaz anlaşmasına göre,

7 Birleşik Krallık, Dışişleri Bakanlığı, 'Searight's Account of His Interview with the Prime Minister', 9 Nisan 1959, FO 371/141062, ve 'IPC Believes Rumaila Oilfield Has Huge Potential', 14 Haziran 1961, FO 371/157725, BK Ulusal Arşivleri: Arşiv Dairesi: Dışişleri Bakanlığı: Siyasi Bölümler: 1906'dan 1966'ya kadar Genel Yazışmalar, sonraki notlarda FO 371/tasnif numarası olarak atıf yapıldı. IPC ve Irak hükûmeti arasındaki müzakerelerin ayrıntılı bir tarihi için, bkz. Samir Saul, 'Masterly Inactivity as Brinkmanship: The Iraq Petroleum Company's Route to Nationalization, 1958-1972', *International History Review* 29: 4, 2007: 746-92.

8 James Bamberg, *History of the British Petroleum Company*, cilt 3: *British Petroleum and Global Oil, 1950-1975: The Challenge of Nationalism*, Cambridge, UK: CUP, 2000: 131, 135.

IPC'nin keşfe başladıktan sonra otuz iki ay içinde imtiyaz alanının %0,5'i dışındaki bütün alandan feragat etmesi gerekmekeydi ancak konsorsiyum 1931'de gözden geçirilmiş anlaşmada hükümeti bu şartı kaldırmaya zorlamıştı. BP ve ortakları artık alanın %50'sinin bırakılmasını tartışmayı, bırakılan alanın yüzde olarak değil, mil kare cinsinden ifade edilmesini isteyecek kabul etti (bunun nedeni diğer ülkelerin eşdeğer bir miktar talep etmelerini zorlaştırmaktı).⁹ Şirketler ayrıca hangi alanlardan feragat edeceklerini kendilerinin belirlemesi için ısrar etti. Irak IPC'nin hali hazırda petrol üreten, rezervleri ispatlanmış kuyuları ve alanları muhafaza etmesine izin vermeye hazırды, ancak kalan hangi alanların bırakılacağı konusunda söz hakkı olsun istiyordu ki böylece birlikte çalışabileceği başka şirketlerin beğenisine sunabileceği cazip ihtimallere sahip olsun. Londra'daki Dışişleri Bakanlığı Irak'ın, daha önce Basra vilayetine bağlı bir devlet olan Kuveyt'i ilhak ederek karşılık verebileceğinden korkuyordu. Bağdat, BP'yi 1951'de İran'a ambargo uyguladığı sırada İran stoklarının yerine kullandığı Kuveyt'in petrol sahalarından mahrum bırakarak endüstriyi millileştirmesi durumunda BP'nin Irak'a ambargo uygulamasını zorlaştırabilirdi.¹⁰ Irak'ın şirketlerin haklarından feragat etmesi ile ilgili önerilerini "aslında mantıksız" bulmayan Dışişleri Bakanlığı yetkililerinin endişesine karşın, petrol şirketleri önerileri reddetti.¹¹

KRİZ TERCİHİ

Petrol şirketleri bir kriz çıkarmayı tercih etti. Dışişleri Bakanlığı'nın belirttiği gibi, IPC'nin sahipleri "diğer alanlardaki olası sonuçlar göz önüne alındığında, yüzde 54'e boyun eğmek yerine yüzde 75'in onlardan alınmasını tercih edebilirdi."¹² Irak'ı tek taraflı davranmaya zorlamak IPC'nin meselede söz hakkı olmadığı

9 'IPC Negotiations with Iraqi Government', 30 Temmuz 1959, FO 371/141068.

10 'Nationalization of IPC', 1 Nisan 1959, FO 371/141061.

11 'IPC: Points Causing Breakdown in IPC Meeting', 2 Ekim 1959, FO 371/141069.

12 'IPC Relinquishment', Haziran 1959, FO 371/141066.

izlenimini yaratabilir ve diğer ülkelerin benzer düzenlemeler talep etmelerini zorlaştırabilirdi. Daha da önemlisi bu, BP'nin 1951'de İran'da başarıyla yaptığı gibi, IPC ortaklarının el konulan alanlarda çalışmayı kabul eden herhangi bir şirketi dava ederek gözdağı vermesini sağlayabilirdi. Taraflar bir anlaşmaya varamayınca, Irak Aralık 1960'ta 1931 imtiyaz anlaşmasını fesheden ve imtiyaz alanının %99,5'ini kamulaştıran, IPC'ye ise işleyen kuyularını bırakan ancak Kuzey Rumalya'nın da dâhil olduğu, geliştirmekten kaçındığı kuyuları bırakmayan 80. Yasa'yı yürürlüğe soktu. Kalan yüzde 0,5'lik pay, 1925'teki asıl imtiyaza göre şirketin elinde tutabileceği alana tekabül etmekteydi. Petrol şirketleri, BP'nin resmi tarihinde yer alan ifadeyle, "hükümetin değişmesini umarak Kasım'ın gitmesini beklemeye" karar verdi.¹³

ABD ve Britanya Kasım'ı devreden çıkarmaya çoktan karar vermiş gibiydi. CIA'in Şubat 1960'daki öldürme girişimi, bir önceki yıldaki suikast girişimi gibi başarısız oldu ancak Şubat 1963'teki askeri darbe ile Kasım devrildi ve öldürüldü.¹⁴ ABD yeni hükümetin ölüm mangalarının ele geçirmesi için, aralarında pek çok önemli entelektüelin bulunduğu yüzden fazla solcunun isimlerini hükümete verdi ve Britanya bir hafta içinde Komünistler'in "ortadan kaldırılmasının" başarıya ulaşmakta olduğunu ve "ordunun durumu kontrol altına aldığını" bildirdi.¹⁵ Ülkedeki yaygın siyasi hareketin liderlerinden ve sıradan

13 Bamberg, *History of British Petroleum*, cilt 3: 167.

14 Penrose ve Penrose, *Iraq*: 288; Thomas Powers, 'Inside the Department of Dirty Tricks: Part One, An Isolated Man', *Atlantic Monthly*, Ağustos 1979; Roger Morris, 'A Tyrant 40 Years in the Making', *New York Times*, 14 Mart 2003: A29; Malik Mufti, *Sovereign Creations: Pan-Arabism and Political Order in Syria and Iraq*, Ithaca: Cornell University Press, 1996: 143-4. Brandon Wolfe-Hunnicut, bu kaynaklardaki bulguları değerlendiriyor ve ABD hükümeti içinde Kasım'la çalışmaya açık olanlar ve onun devreden çıkarılması gerektiğini savunanlar arasındaki hareketli mücadeleyi açıklıyor: 'The End of the Concessionary Regime: Oil and American Power in Iraq, 1958-1972', Doktora Tezi, Tarih Bölümü, Stanford Üniversitesi, 2011: 26-90.

15 'Assessment of Iraqi Regime', 14 Şubat 1963, FO 371/170502. İsim listesi için, bkz. Wolfe-Hunnicut, 'The End of the Concessionary Regime': 84-6.

üyelerinden çok sayıda insan öldürüldü, binlerce fazlası hapse atıldı. ABD'nin darbe kışkırtıcıları ile ilişki kurduğu yer olarak bilinen Kuveyt'teki bir Amerikalı diplomat, James Akins darbeden sonra Bağdat'a döndü. Daha sonra olayları şöyle anımsayacaktı: "Çok mutluyduk. Bir sürü komünisti ortadan kaldırmışlardı. Birçoğu idam edilmiş ya da vurulmuştu. Bu harika bir gelişmeydi."¹⁶ Askeri yönetim IPC'nin kullanılmayan bir pompalama istasyonunu siyasi tutukluların yerleştirilmesi için, şirketten "istasyonun hazırlanmasında" ve onun 1.200 siyasi tutuklunun tutulabileceği "bir toplama kampına çevrilmesinde yardım etmesini" isteyerek dönüştürmesini talep etti. IPC bir toplama kampının – hükümetin kullandığı terim buydu – inşasına karışmayı tercih etmedi ama çöldeki hapishaneye boruyla su tedarik etmeyi kabul etti.¹⁷

Kasım'ın yoldan çekilmesine, solun ve işçi hareketinin devreden çıkarılmasına ya da "kontrol altına alınmasına" rağmen, Amerika ve Britanya IPC'nin hâlâ işbirliğine yanaşmadığını anladığında hayal kırıklığına uğradı. Bağdat'taki İngiliz Büyükelçiliği Londra'ya, "IPC imtiyazının bütün esasının güncelliğini yitirdiğini" ve Iraklı bir devlet teşebbüsü ile yapılacak ortaklığın onun yerini alması gerektiğini söyledi.¹⁸ Bununla birlikte, IPC yeni rejimin kendi imtiyaz alanının kamulaştırılmasını iptal etmesini talep etti. Konsorsiyum Irak'tan almak istediği sınırlı petrolü pompalamaya devam ederken, ABD hükümetini 80. Yasa ile ilgili anlaşmazlık çözülmeden Irak'ın teklif ettiği petrol sözleşmelerini almamaları için bağımsız petrol şirketlerine baskı yapmaya ikna etti ve o sırada anlaşmazlığın çözülmesini geciktirdi.¹⁹

16 Frontline, 'The Survival of Saddam', Mülakatlar: James Akins, www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/saddam/interviews/akins.html adresinde mevcut. Ayrıca bkz. Douglas Little, 'Mission Impossible: The CIA and the Cult of Covert Action in the Middle East', *Diplomatic History* 28: 5, 2004: 663–701.

17 'IPC Considers Options', 12 Eylül 1963, FO 371/170505.

18 'Assessment of the Iraqi Regime', 14 Şubat 1963, FO 371/170502.

19 'US Government Concerned About the Non-Cooperative Position Seemingly Adopted by IPC', 15 Mayıs 1963, FO 371/170504; ayrıca bkz. FO 371/175777 ve FO 371/17578. Irak millileştirme sürecinde İtalyan şirketi

Kriz çıkarma ve çözümünü geciktirme yöntemine bir dizi bölgesel kriz de yardım etti. 1966'da Suriye IPC'den Irak petrolünü Akdeniz'e taşıyan boru hattını kullandığı için aldığı geçiş ücretini artırmayı denedi. IPC yüksek ücretleri ödemektense boru hattından geçen petrolün pompalanmasını durdurmayı tercih etti. Kapatma Kasım 1966'dan sonraki Mart ayına kadar sürdü ve Irak'ın petrol gelirini üçte iki oranında azalttı.²⁰ BP Irak üretiminin durmasından memnundu; çünkü bu durum, Irak'la yeni bir kriz yaşanmasına sebep olurken üretim fazlası sorunuyla baş etmek için bir yol sunmaktaydı. Haziran 1967'de İsrail, Mısır ve Suriye'ye karşı Altı Gün Savaşı'nı başlattı ve Suriye hükümeti protesto olarak boru hattını yeniden kesti.

Kriz ve geciktirme stratejisi petrol şirketlerine on yıl kazandırdı ama 1967 savaşının ardından son buldu. Ağustos 1967'de Irak, Petrol Bakanlığı tarafından desteklenen ancak uluslararası petrol şirketlerine karşı olan milliyetçi muhalefet tarafından engellenen, büyük Kuzey Rumalya sahasının IPC'ye iade edilmesi önerisini geri çekti. Sonraki aylar boyunca hükümet, 1964'te kurulmuş olan devlete ait Irak Ulusal Petrol Şirketi için, büyük petrol şirketlerinin ya da ABD hükümetinin baskılarından kolay etkilenmeyen ortaklarla birlikte, ülkenin petrol kaynaklarını geliştirmek amacıyla anlaşmalar yaptı. Aralık 1967'de Fransız devletine ait bir petrol şirketiyle bir ortak teşebbüs oluşturmak için anlaştı ve sonraki Nisan'da Kuzey Rumalya'yı geliştirmek ve bir ortaklığın değil, doğrudan Irak Ulusal Petrol Şirketi'nin idaresinde işletilecek olan Basra'daki yeni rafineriye boru hattı inşa etmek amacıyla teknik destek için ihale açtı. Sovyetler Birliği'nin teklifi, iktidara Baas Partisi ile birlik

ENI'den teknik destek istedikten sonra, Roma'daki İngiliz Büyükelçiliği İtalyan hükümetine ENI'nin işbirliği yapmasını engellemesi için baskı yapmaya çalıştı (FO 371/157725). Şubat 1964'de, ABD ve Britanya İtalyan hükümetinden, Irak'tan petrol sözleşmesi almaması için ENI'yi ikna etmesini tekrar istedi (FO 371/175777). Ayrıca bkz. Wolfe-Hunnicut, 'End of the Concessionary Regime': 144-74.

20 George Ward Stocking, *Middle East Oil: A Study in Political and Economic Controversy*, Nashville: Vanderbilt University Press, 1970: 270-99; Marion Farouk-Sluglett ve Peter Sluglett, *Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship*, 3. baskı, Londra: I. B. Tauris, 2001: 99-100.

olan sağcı subayları getiren Temmuz 1968'deki askeri darbeden sonra sonuçlandı. Artık Irak, petrol işlemek ve ihraç etmek için, Kasım'ın ilk kez 1959'da kazanmaya çalıştığı bağımsız gücünü oluşturabilecekti.²¹

Dünyanın yedi büyük petrol şirketinin yetki alanının dışında petrol endüstrileri geliştirmiş olan Arap devletleri çoktan ulusal hâkimiyetlerini kurmuşlardı. Suriye kendi küçük petrol endüstrisini 1964'te millileştirdi, Cezayir Fransızların inşa ettiği endüstrisinin çoğunluk mülkiyetini Şubat 1971'de aldı ve Libya dış ülkelere ait petrol üretimini Aralık 1971'de millileştirdi. Sonraki yıl Irak petrol kontrolünü İngiliz-Amerikan kartelinin elinden çekip alan ilk Orta Doğu ülkesi oldu. Nisan'da Rumalya sahasının üretimi başladığında, IPC kuzeydeki üretimini %50 oranında düşürdü. Baasçı hükümet, tasarruf tedbirlerini hazırladıktan ve halk desteğini güvenceye almak için iki Komünist Parti liderini kabineye aldıktan sonra, 1 Haziran 1972'de IPC'yi millileştirdi.²²

KUTULAMA

Petrol üreten devletlerde, petrol işçilerinin ve petrol şirketlerinin kazanmak için mücadele ettikleri sabotaj güçleri giderek hükümetlerin eline geçmekteydi – bu hükümetler 1960'lar itibarıyla, onları ülke içinden ya da ülke dışından örgütlenecek yeni askeri darbelere karşı bağışık kılacak saray muhafızları ve istihbarat teşkilatları ile kendilerini donatmaktaydı. Endüstrileşmiş ülkelerde “engelleme gücü” farklı bir değişim geçirdi.²³ Petrolün yükselişi, onlara benzeri görülmemiş bir güç vererek madencileri, demiryolu ve liman işçilerini bir araya getiren eski kömür ittifakını zayıflatmıştı. 1948'e gelindiğinde, Marshall Planı'nın kömürden petrole geçilmesi için ödenek sağlanmasını teşvik etmesiyle, genel grev çağı sona ermişti. Siyasal taleplerde

21 Bu gelişmelerin ayrıntıları için, bkz. Wolfe-Hunnicut, 'End of the Concessionary Regime': 209–62.

22 Bamberg, *History of British Petroleum*, cilt 3: 171, 469–70.

23 Thorstein Veblen, 'On the Nature of Capital', *Quarterly Journal of Economics* 23: 1, 1908: 106.

bulunmak için bunun yerine, endüstriyel süreçlere müdahale etmenin yeni yollarına dayanan yeni bir yöntem ortaya çıktı.

1958'de Fransız sosyolog Serge Mallet, Bordeaux yakınlarında, Gironde Halici üzerindeki Bec d'Ambes'da bulunan CalTex petrol rafinerisinde çalışan işçileri inceledi. CalTex Aramco'nun sahiplerinin Suudi Arabistan petrolünü pazarlamak için oluşturdukları, başlangıçta Afrika ve Asya'da çalışan bir ortak teşebbüstü. Caltex 1947'de Suudi petrolünü Avrupa'ya getirmek için Tapline'ın inşaatına başladığında, daha önce Texaco'nun elinde olan, savaşta tahrip edilmiş Bordeaux yakınlarındaki rafineriyi satın aldı ve Suudi Arabistan'dan gelecek yeni sevkiyatları işlemek için, Marshall Planı fonları ile onu yeniden inşa etti. Dolayısıyla Bec d'Ambes rafinerisi daha itaatkâr bir işgücü üretmek için tesis edilen donanımın bir parçasıydı.

On yıl sonra, bu tarihten habersiz olan Mallet, Bec d'Ambes'daki oluşumu "yeni işçi sınıfı" diye nitelendirdi.²⁴ Petrol rafinerisi, 1930'larda başlayan ama 1950'lerden beri hızla yaygınlaşan, malzemelerin otomatik olarak işlenmesine ve birleştirilmesine dayanan bir endüstriyel üretim şekli için örnek teşkil etmekteydi. Mallet işçilerin doğrudan nesneleri imal ettiği eski montaj hattı yöntemlerinden farklı olarak, bir rafineri ya da bir petrokimyasal fabrikada çalışan işçilerin maddelerin akışını denetlediğini ve yeni karmaşık malzemelerin otomatik olarak birleştirilmesini yönettiğini ileri sürdü. Petrolün rafine edilmesinde, sentetik kimyasallarda, elektrik enerjisinde ve telekomünikasyonda işçiler artık otomatik, bilgisayar kontrollü süreçleri idare eden yöneticilerdi. Aynı otomatik imalat yöntemleri araba üretiminde, demiryollarında, çelik imalatında, hatta kömür madencilğinde yaygınlaşmaktaydı. İş, el işçiliği ile alt düzey yönetim arasındaki birçok farkı ortadan kaldırarak teknikleşmekteydi: "Petrolün sürekli akışını ve maruz bırakıldığı farklı basınçları denetleyen beyaz yakalı bir ayırma birimi operatörü ile onu kontrol eden mühendis ya da üst düzey teknisyen arasında ni-

24 Serge Mallet, *The New Working Class, La nouvelle classe ouvrière*'in çevirisi (1969), çev. Andrée Shepherd ve Bob Shepherd, Nottingham: Berirand Russell Peace Foundation for Spokesman Books, 1975: 85-118.

telik bakımından bir fark kalmadı, yalnızca hiyerarşik konumla ilgili bir fark kaldı.”²⁵

Kesintisiz, otomatik işlemlerin denetimine dayanan çalışma biçimlerinin yükselişi endüstriyel eylemi ortadan kaldırmadı. Yeni bir grev biçimi yarattı. Bir işletmeyi işin tamamıyla durdurulması yoluyla süresiz kapatmaya çalışmaktansa, işçiler artık otomatik işlemlerdeki teknik bilgilerini ve kritik rollerini, “üretim işleminin en hassas noktalarına yayılmış” sınırlı iş bırakmalar hazırlayarak “üretimi sistematik biçimde düzensizleştirmek” için kullanabilmekteydi. Bir endüstriyel işlemdaki hassas noktaları ya da kritik anları hedefleyen kısa müdahaleler bir endüstriyi, işçiler müdahalenin hane gelirlerine etkisini hissetmeden, aylarca felç edebilmekteydi.²⁶

1880’lerden 1940’lara kadar işçiler, ulusal kömür temelli enerji sistemleri düzeyinde, kritik işlemleri sabote etme gücünü oluşturmuştu. Bu gücü, kitle partileri örgütlemek ve toplumsal hassasiyetlerin ortaya çıktığı durumlarda köklü iyileştirmeler elde etmek için kullanmışlardı. 1950’ler ve 1960’lara gelindiğinde etkili sabotajın konumu, ölçeği ve süresi değişmişti. Etkili sabotaj artık karmaşık kimyasal, metalürjik, iletişimsel ve benzer süreçlerdeki kritik noktalara ve akışlara odaklanmaktaydı. Ölçeğinin daha sınırlı hale gelmesi, bu gücün devrimci özelliğini azaltmış gibi görünmekteydi. Fakat Mallet, 1960’ların sonlarındaki grev dalgalarının – bunlara onun yazılarının da etkili hale geldiği 1968’deki büyük ayaklanmalar da dâhildi – işçilerin bu gücü üretimin kontrolünü daha fazla ele geçirmek için kullanabileceğini gösterdiğini iddia etti.

1960’ların sonlarında, Orta Doğu’da enerji kaynaklarının kontrolü için bir mücadele ortaya çıkarken, endüstrileşmiş dünyada işçi sınıfının gelir düzeyini ve çalışma koşullarını koruma ve iyileştirme çabaları yoğunlaştı. Mücadele alanı yeni üretim işlemlerini kapsamaktaydı ama malzemelerin düzenli akışına hala başarılı bir şekilde müdahale edilebildiği eski bir

25 Serge Mallet, *Essays on the New Working Class*, ed. ve çev. Dick Howard ve Dean Savage, St Louis: Telos Press, 1975: 41.

26 A.g.e., 43.

endüstri de bu alana dâhildi: Nakliyat. Demiryolu, gemi ve giderek hava taşımacılığının işleyişinin aksaulması, 1950'ler ve 1960'larda dünyadaki işçi grevlerinin yüzde 35 ila 40'ını oluşturmaktaydı. Durdurmaların üretime ve satışa dönük çeşitli işlemleri etkileme gücüne en fazla sahip olduğu gemi taşımacılığındaki grevler, bunların yarısından fazlasını oluşturmaktaydı.²⁷

Bu mücadelelerin karşılaştığı en etkili meydan okuma yine petrolden faydalandı. Bir nesil önce, tahrik gücü için yakıt kaynağı olarak petrol kullanımına geçilmesi, kömür madencilerinin yenilgiye uğramasında belirleyici olmuştu. Kömür taşıyan katı bölgesel enerji ağlarının kırılğanlığının üstesinden, asıl enerji üreticileri ile onu başlıca endüstriyel bölgelerde işleyen ya da kullananlardan ayıran esnek, okyanusaşırı enerji şebekeleri ile gelinmişti. Bir kez daha, petrolün yarattığı çıkmaz kısmen mekânsaldı ve daha akışkan süreçlerin oluşturulmasını temel almaktaydı.²⁸ Okyanus aşırı ayrılık bu kez, standart hale getirilmiş metal bir kutunun nakledilmesinde ucuz petrol kullanımına bağlıydı.

Bu ikinci değişim konteynır taşımacılığı ile mümkün oldu. Karada, denizde ve demiryolu ile taşınabilen standart boyutlu metal taşıma konteynırları yüklü miktarda malın, mal bir nakliyat şeklinden diğerine geçerken onu boşaltmak, yığmak ve yeniden yüklemek için işgücü kullanılmasını gerektirmeden hareket ettirilmesine olanak verdi. Petrolün akışkanlığı, kömür işçilerini ve makine ateşçilerini devreden çıkartarak enerjinin tankerlere pompalanabilmesini mümkün hale getirip uzun mesafeler boyunca kolayca hareket edebilmesini nasıl sağladıysa, taşıma konteynırını da katı mamul ürünlerinin hareketini akışkan, kesintisiz bir sürece dönüştürdü. Konteynır kullanımını yaygınlaştırmayı amaçlayan daha önceki girişimler, farklı nakliyatçıların farklı boyutlarda konteynır kullanmayı tercih etmesi ve bunun konteynırların yüklenmesini ya da kamyon, tren ve

27 Beverly Silver, *Forces of Labor: Workers' Movements and Globalization Since 1870*, Cambridge, UK: CUP, 2003: 98–100.

28 "Mekânsal çıkmaz" için, bkz. David Harvey, *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001.

gemilerin optimum boyuta göre tasarlanmasını zorlaştırması sebebiyle başarısız olmuştu. Amerika'nın Vietnam halkına karşı başlattığı savaşın 1965'te tırmanması, Saigon'un liman tesisleri askeri malzemelerin tedarik edilmesine yetmediği için, ABD ordusunun konteynır taşımacılığına geçmesine ve standart konteynır boyutlarının uygulanmasını hızlandırmasına neden olan bir lojistik kriz yarattı. 1969'da nakliyat şirketleri, ambarlarında ve güvertesinde 1000'den fazla konteynır taşıyabilen, sipariş üzerine yapılmış yeni devasa gemiler piyasaya sürdüler. Konteynırlar kalifiye işgücünün ve liman işçilerinin sendikalaşmış gücünün büyük kısmını devreden çıkardı ve endüstrileşmiş ülkelerde 1945 yılını takip eden yirmi yıl içinde işçi sınıfının koşullarında meydana gelen "beklenmedik ilerlemenin" durdurulmasına yardım etti.²⁹

Konteynırlar, liman işçilerinin baskı oluşturabildiği dar noktadaki hâkimiyet ilişkilerini yeniden düzenlemekten fazlasını yaptı. 1960'ların ucuz petrolü ile birlikte, tıpkı endüstrileşmiş ülkelerde kullanılan enerjinin önceki dönemlerde dışarıdan temin edilmiş olması gibi, üretimin denizasını hareketini mümkün kıldı. ABD'den Vietnam'a askeri malzeme getirdikten sonra konteynır gemileri boş dönüyordu. Biraz daha gelir elde etmek için yollar arayan nakliyeciler, nakil masrafını çarpıcı oranda düşürerek Japonya'da durmaya ve ABD'ye götürmek için mamul mallar toplamaya başladılar ve Japonya'nın ABD ihracatında büyük bir canlılığa neden oldular.

Endüstriyel işgücü artık daha düşük ücretler ve işsizlikle tehdit edilebilirdi. Bunun nedeni, üretimin Japonya'dan ve daha az sendikalaşmış, daha az ücrete çalışan işgücüne sahip ülkelere temin ediliyor olmasıydı. 1966'yı izleyen on yılda, mamul malların uluslararası ticaret hacmi küresel üretim hacminin iki katı oranında arttı.³⁰ Küresel taşımacılığın büyümesi, petrol fiyatlarının artmasında payı olan koşulların oluşmasına yardım ederek petrol talebini artırdı. 1973-1974 yıllarında petrol

29 Marc Levinson, *The Box: How the Shipping Container Made the World Smaller and the World Economy Bigger*, Princeton: Princeton University Press, 2006: 4.

30 Levinson, *The Box*: 11, 184-8.

fiyatlarının fırlaması, konteynır taşımacılığının sağladığı tasarrufların okyanusaşırı taşımacılığın yüksek yakıt maliyetleri ile birden dengelenmesine neden olarak dış kaynak kullanımının gelişmesini sekteye uğrattı. Yine de 1976'da, istikrarlı enerji fiyatları ve daha büyük yeni nesil konteynır gemilerinin piyasaya sürülmesi, dış kaynak kullanımındaki büyümenin devam etmesine olanak verdi. Aynı zamanda petrol krizi ve onun piyasa yasaları, daha sonra göreceğimiz gibi, işgücünün koşullarında meydana gelen ilerlemelerin son bulmasını ve önceki yıllar boyunca kazanılan siyasi güçlere ve daha eşitlikçi yaşam biçimlerine aşama aşama yeniden el koyulmasını açıklayacak "şoku" sağladı.

KORUMSALLAŞMIŞ FAYDASIZLIK

1964'te İngiliz hükûmeti, Bağdat'taki yeni askeri hükûmeti Iraq Petroleum Company'nin yabancı sahipleri ile yaşanan anlaşmazlığı çözmesi için teşvik etmeye çalışmıştı ve bunun karşılığında ona bir şey önermişti: Silah. Irak başbakanı ile Kasım hükûmetinin devrilmeden bir yıl önce yürürlüğe koyduğu yasayı görüşmek üzere yapılan bir toplantıda İngiliz büyükelçisi, "Irak'a silah ve teçhizat sağlayabileceği konusundan bahsetme fırsatını" kaçırmamıştı. "Yalnızca iki şeyi yan yana koyduğunu" belirten büyükelçi, askeri malzeme satışını petrol anlaşmazlığında imtiyaz kazanmak amacıyla kullanma planının başarılı olmasının mümkün görünmediğini, çünkü "bizden silah alarak bize zaten iyilik yaptıklarını" Londra'ya söyledi. Iraklıların, "yükü miktarları, sterlin olarak ödeyerek" Britanya'nın zayıflayan ticaret dengesini desteklediklerini ve aynı zamanda "onların alternatif kaynaklar aramamaları ile ilgili arzumuzun" tamamıyla farkında olduklarını açıkladı. Bir ay sonra Dışişleri Bakanlığı, Irak'ın artık Sovyetler Birliği'nden silah aldığını ve "kısmen büyük İngiliz şirketlerinin sözleşme sonrasındaki kötü performansları yüzünden" Britanya'nın "Iraklıları silahları İngilizlerden almaya ikna etmek için çok uğraşmak zorunda olduğunu" aynı dosyaya ekledi.³¹

31 'Roger Allen, Ambassador in Baghdad, to Foreign Office', 8 Şubat 1964,

Büyükelçinin petrolü ve silahları yalnızca yan yana koymuş gibi yapmasına rağmen, aslında bu ikisi birbirlerine belirli bir şekilde uymaktaydı: Biri olağanüstü faydalı, diğeryse önemli biçimde faydasızdı. Üretici ülkeler büyük şirketleri, onlarla petrol kazançlarının daha fazlasını paylaşmaları için daha da zorladıkça giderek artan miktarda dolar ve sterlin Orta Doğu'ya aktı. Ödemeler dengesini ve uluslararası finans sisteminin kapasitesini ayakta tutabilmek için, Britanya ve Birleşik Devletler'in bu para akışlarını geri çevirecek bir mekanizmaya ihtiyacı vardı. Bu özellikle ABD için bir sorun teşkil etmekteydi çünkü doların değeri altına bağlı olarak tayin edilmişti ve Bretton Woods finansal sisteminin temelini oluşturmaktaydı. Silah bu finansal geri dönüşüm görevine bilhassa uygundu çünkü getirdiği kazanç onun faydası ile sınırlı değildi. Petrol üretimi ve silah imalatının birbirini tamamlaması, petrol ve militarizmi karşılıklı olarak bağımlı hale getirdi.³²

Orta Doğu'ya yapılan silah satışında, 1960'ların ortalarından başlayarak meydana gelen hızlı artış ile ilgili geleneksel açıklama, silah satıcılarının ve onların işlerini destekleyen hükümetlerin sunduğu savlara dayanmaktadır. Silah ticaretinin Orta Doğu devletlerinin askerileşmesini teşvik etmesi nedeniyle, onun büyümesi karbon demokrasinin gelişimini şekillendirdi. Petrol ve demokrasi arasındaki ilişkinin bu boyutunu kavramak için, silah satmak amacıyla kullanılan gerekçeleri ortaya koymamız ve başka bir açıklama sunmamız gerekiyor.

Çoğu malın alımı, yiyecek ve giyecek gibi sarf malzemeleri de olsa, arabalar veya endüstriyel makineler gibi dayanıklı mallar da olsa er ya da geç, daha fazla malın kullanılamayacağı ve

FO 371/175780; karşılık notu 12 Mart 1964'te eklenmiştir.

32 Nitzan ve Bichler bu ilişki üzerine önemli bir inceleme yaptılar. Onlar bu ilişkinin dinamiklerini, başta gelen ABD şirketleri arasında silah üretiminin baskın konumuna ve yurtdışı hükümet talebini karşılamada silah ihracatının yüksek karlılık düzeyine yerleştirirler. Fakat özellikle alternatif harcama seçenekleri kısıtlı olan petrol devletleri örneklerinde, dolar geri dönüşümünün ve askeri satışların kasıtlı savurganlığının önemini azaltırlar. Jonathan Nitzan ve Shimshon Bichler, 'The Weapon-dollar-Petrodollar Coalition', *The Global Political Economy of Israel* içinde, Londra: Pluto Press, 2002: 198–273.

yeni alımları gerekçelendirmenin mümkün olmadığı bir sınıra ulaşır. Petrol gelirlerinin olağanüstü hacmi, bu gelirleri biriktirmeye başlayan ülkelerin nüfuslarının nispeten az olması ve bu ülkelerdeki yaygın yoksulluk göz önüne alındığında, sıradan mallar dolar akışını dengeleyecek oranda satın alınamazdı (ve bunların çoğu, Almanya ve Japonya gibi ülkelerden de satın alınabilirdi – bu da dolar sorununa bir çözüm sunmazdı). Diğer taraftan silah, kullanılmaktan çok depolanmak için satın alınabilirdi ve onun kendine özgü gerekçelendirme yöntemleri vardı. Her zaman daha büyük satın almalar, bu satın almaların silahları kullanma ihtimalini azalttığına dayanan uygun güvenlik doktrinlerine göre makul kılınabilirdi. Amerikan savaş uçakları gibi bazı silahlar, teknik olarak öylesine karmaşık hale gelmekteydi ki 1960'lar itibarıyla tek bir kalem 10 milyon doların üzerinde tutmakta ve böylece dolarların geri dönüşümünü sağlamak için bilhassa kullanışlı bir araç sunmaktaydı. Bu nedenle silah, herhangi bir pratik ihtiyacın ya da tüketine kapasitesinin sınırlandırmadığı miktarlarda satın alınabilirdi. Petro-dolarlar giderek Orta Doğu'ya aktıkça, pahalı silahların satışı bu dolarların geri dönüşümü için benzersiz bir aygıt sağladı – bu herhangi bir normal ticari kısıtlama olmaksızın büyüyeblen bir aygıttı.

1945'ten beri Birleşik Devletler, barış zamanında ülke içi askeri harcamanın “kurumsallaşmış israfının” sermaye fazlasını soğurmasına ve en büyük üretim şirketlerinden birkaçının kârlılığını korumasına güvenmişti.³³ ABD bu israf mekanizmasını Kore ve Vietnam savaşı harcamalarıyla geliştirdi. Asya savaşının maliyet tahminleri 1960'ların sonunda düşmeye başladığında, Amerika'nın iki düzine dev askeri yüklenicisi, silahları için acilen yeni pazarlara ihtiyaç duymaktaydılar. ABD hükümetinin yüklü alımlarına artık güvenemeyen yükleniciler, silahların

33 Thorstein Veblen “gösterişçi israfın” rolünü şurada belirtmiştir: *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions*, New York: Macmillan, 1899: 36–42. Fakat bunu, daha sonra *Imperial Germany and the Industrial Revolution*'da (New York: Macmillan, 1915) yaptığı tartışmada dahi, askeri harcamalarla ilişkilendirmemiştir.

ülke dışı hükümetlere aktarımını – bu, daha önce büyük ölçüde ABD deniz aşırı kalkınma yardımıyla finanse edilen nispeten küçük bir ticaret kalemiydi – ticari ihracatçılığa dönüştürmek istediler.³⁴ Doların geri dönüşümüyle ilgilenen sermayedarların artık güçlü bir müttefiki olmuştu.

Bu sırada silah alımları, Orta Doğu'nun otokratları ve askeri rejimleri için, devletin teknolojik maharetini kanıtlayacak nispeten kolay bir yol hazırladı. Daha önemlisi, Batı silah teminini bir tür devletlerarası yardım biçiminden ticari bir işe dönüştürünce, aracılardan yerel devlet ve yabancı şirketler arasındaki komisyoncular gibi çalışabilecekleri bir alan açıldı. Yönetici ailelerin üyeleri ve onların siyasi müttefikleri bu rol için uygundu; böylece silah alımları olarak geri dönüşümü sağlanan petrol gelirlerinin bir kısmının olağanüstü özel birikimlere kolayca dönüşmesine olanak verildi.

1967'den sonra Irak silah için, kendisine ulusal bir petrol endüstrisi geliştirilmesinde yardım eden ülkeleri ödüllendirmek amacıyla Fransa ve Sovyetler Birliğine yöneldi. Britanya ve ABD için asıl geri dönüşüm noktası, 1967'yi izleyen on yıl boyunca Irak'ın ithal ettiği silah miktarının neredeyse üç katı silah alan İran'dı.³⁵ 1966'da İran Şahı, General Dynamics'ten fiyatı bütçeyi aşan, performans hedeflerine ulaşamayan ve test uçuşlarında sürekli yere çakılan yeni F-111 bombardıman uçağından çok sayıda satın alınmasını onayladı.³⁶ Bunun üzerine Batılı petrol konsorsiyumunu, bu satın almanın ve ilerdeki as-

34 Bkz. Nitzan ve Bichler, 'Weapondollar-Petrodollar Coalition': 206–210. Burada esas silah şirketleri belirtilmiştir. 1950'lerde ABD silah ihracatının %95'i hükümet yardımlarıyla finanse edilmekteydi; 1990'larda bu rakam %30 civarındaydı. A.g.m.: 216.

35 Arms Transfers Database [Silah Transferi Veritabanı], Stockholm International Peace Research Institute [Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü], www.sipri.org/databases/armstransfers adresinde mevcut.

36 Uçağın daha küçük savaş gemisi çeşidinin (F-111B) o kadar çok hatası vardı ki üretimine başlandıktan kısa bir süre sonra üretim iptal edildi. Onun yerine, en sonunda Grumman'ı iflastan kurtaran bir anlaşmayla İran'a verilen Grumman F-14 uçağı geçti. Marcelle Size Knaack, *Encyclopedia of US Air Force Aircraft and Missile Systems*, cilt 1, Washington, DC: Office of Air Force History, 1978: 222–63; Anthony Sampson, *The Arms Bazaar*, Londra: Hodder & Stoughton, 1977: 249–56.

keri harcamaların karşılanabilmesi için üretimi her yıl %12 oranında artırmaya ikna etti. Bir sonraki yıl şirketler, Haziran 1967'deki Arap-İsrail Savaşı sırasında Arap petrol ambargosu sayesinde üretimi bu değerin iki katı oranında artırabilecekti, fakat 1968'de ve 1969'da İran gelirinin daha da artmasını istemekteydi. Silah ve teçhizat tedariki hızlandıkça giderek daha fazla silah yüklenicisi, bankacı, inşaat şirketi, danışman, halkla ilişkiler şirketi ve askeri görevli bu finans akışından, kendilerini bu akışın içinden geçtiği kılcal ve atar damarlara dönüştürerek faydalanmaya başladı. ABD bankaları ve silah üreticileri İngiliz, Fransız ve İtalyan benzerlerinin yardımıyla silah ihracatını Batı'nın en kazançlı ihracat endüstrilerinden biri haline getirdiler.³⁷

GUAM DOKTRİNİ

Silah satışları faydasızlığı nedeniyle faydalı olduğu ve satılan silah miktarının geçmişte örneği olmadığı için, bunun özel bir gerekçelendirme aracına ihtiyacı vardı. Devasa ölçekte gereksiz silah tüketimi, yeni emniyetsizlik retorikleriyle ve gerekli olan istikrarsızlık ve belirsizlik pratiğini oluşturmak ve sürdürmek için ABD'nin aldığı bir dizi önlemle bir zorunluluğa dönüştürüldü.

Savaş sonrası döneminin, Orta Doğu'daki Amerikan çıkarlarına karşı komünist tehdidi ile ilgili eski retorik fazla dayanabilecek gibi görünmemekteydi. Sonunda Körfez'in petrol sahalarında kendine bir tutunma noktası bulan Sovyetler Birliği, Soğuk Savaş uzmanlarının uyarılarına karşın Batı'nın petrol kaynaklarını tehdit etmeyi başaramamıştı. Kuzey Rumayla'nın geniş rezervlerinin işletilmesi için 1968'de verilen Sovyet yardımı, Irak'ın Batılı şirketlerin geliştirmek için kırk yıl (ya da eğer Bağdat Demiryolu'na kadar geri gidersek yetmiş yıl) harcamış oldukları bir sahadan petrol üretmesine olanak verecekti.

37 Nitzan ve Bichler, 'Weapondollar-Petrodollar Coalition': 198-273; James A. Bill, *The Eagle and the Lion: The Tragedy of American-Iranian Relations*, New Haven: Yale University Press, 1988.

Sovyetler Birliği, Batı'nın petrol kaynaklarının güvenliğini tehdit etmek yerine onları artırmakla tehdit etmekteydi.

Haziran 1967'deki savaşta Arapların yenilmesi Arap milliyetçilerini zayıflattı ve Körfez'de muhafazakâr, Batı destekli rejimleri güçlendirdi. Ayrıca, yenilgi Britanya'da finansal krizi hızlandırdı. Kısa süren Arap petrol ambargosu ve Süveyş Kanalı'nın kapanması, İşçi Partisi hükümetini poundun değerini düşürmeye ve savaş sonrasında sterlinin bir uluslararası ticaret ve rezerv parası olarak kalıcılığı için çaba harcamaktan vazgeçmeye zorlayarak, Britanya'nın Körfez'den gelen sterlin petrolünü kesintiye uğrattı. Ocak 1968'de Britanya, finansal krizin üzerine gitmek için, dört yıl içinde Körfez'deki şeyhliklerden bütün askeri kuvvetini geri çekerek Orta Doğu'da emperyal bir güç olarak üstlendiği görevini sonlandıracağını ilan etti.³⁸

Washington'daki sağ kanat düşünce kuruluşlarındaki militaristler, özellikle de yeni Uluslararası ve Stratejik Araştırmalar Merkezi, İngilizlerin çekilmesinin bölgede bir "iktidar boşluğu" yaratacağı ile ilgili uyarılarda bulunmaya başladı. Aslında bu boşluğun yaratılması ya da en azından yerel iktidarın "sönmesi" sayesinde Britanya Körfez'deki askeri varlığını sonlandırmasını gerekçelendirebilirdi. Dışişleri Bakanlığı, 1967'deki bozgunla "devrimci Araplar tamamıyla söndürülmüş" olduğu için, Orta Doğu'daki şeyhliklerin İngiliz askeri varlığı olmaksızın ayakta kalabileceğini kaydetti.³⁹ Arap yarımadasından sorumlu ABD Dışişleri Bakanlığı yetkilisi, Tahran'daki ABD büyükelçisinin düşman kuvvetlerin, İngilizlerin bölgeyi terk etmesinin sebep olduğu boşluğu doldurmaya hazır olduğu id-

38 Steven G. Galpern, *Money Oil and Empire in the Middle East: Sterling and Postwar Imperialism, 1944–1971*, Cambridge, UK: CUP, 2009: 268–82.

39 Dışişleri Bakanlığı Raporu, Mayıs 1971, FCO 8/1311, aktaran William Roger Louis, 'The Withdrawal from the Gulf', *Ends of British Imperialism: The Scramble for Empire, Suez and Decolonization: Collected Essays* içinde, Londra: I. B. Tauris, 2006: 877–903, s.888. Benzer bir ABD değerlendirmesi için, bkz. Central Intelligence Agency, 'National Intelligence Estimate 34-69-IRAN', 10 Ocak 1969, US Department of State, *Papers Relating to the Foreign Relations of the United States, 1969–76*, cilt E-4: *Documents on Iran and Iraq, 1969–1972* içinde, ed. Monica Belmonte ve Edward C. Keefer, Washington DC: US Government Printing Office, Belge 1, history.state.gov adresinde mevcut, sonraki notlarda FRUS olarak atıf yapılmıştır.

diasının “hatalı değilse bile abartılmış” bir iddia olduğunu ileri sürerek bu tespiti katıldı. Mısır, Suriye ve Irak’tan oluşan büyük Arap güçlerinin “başka yerlerde İsraililer ve Kürtler tarafından sıkıştırıldığı”, bununla birlikte muhafazakâr Arap devletlerinin silahlanmış bir İran’ı “bir güvenceden çok bir tehdit” olarak gördüğünü belirtti.⁴⁰

İran Şahı Britanya’nın ayrılışının doğurduğu fırsatı, İran’ın hali hazırda sürmekte olan büyük askeri alımlarını ülkeyi bölgenin polisine dönüştürecek bir plan olarak göstermek için değerlendirdi. Şah’ın karşılaştığı tek kayda değer tehlike, ülke içinde sayıları giderek artan ve hükümetin, Şah’ın almak istediği silahların çoğunu gerektirmeyen bir emniyet yöntemiyle yakalayıp hapse attığı siyasi muhaliflerdi. O yine de daha gelişmiş ve pahalı silahlar almak ve bunları ödemek için artmış olan petrol gelirlerini ve ABD’den alınan büyük kredileri kullanmak istiyordu. ABD büyükelçisi, Şah’ın Amerikan silah üreticilerinin etkisindeki görüşlerini Washington’a aktardı ve silah satışlarının artmasının “ABD endüstrisinin yararına olacağını (DOD’nin Lockheed’i kurtarmak zorunda olduğuna da değindi), zora giren ABD ödemeler dengesi durumuna büyük ölçüde destek olacağını, Körfez ve Orta Doğu’daki önemli stratejik çıkarlarınıza hizmet edeceğini” belirterek kendi görüşünü bildirdi.⁴¹

Silah üreticileri, silah satışlarını ticari anlaşmalar olarak değil, stratejik hedefler yönünden müzakere etmeleri için temsilcilerini eğiterek bölgesel emniyetsizlik ve ulusal askeri hünerlerle ilgili doktrinlerin teşvik edilmesine destek oldu. Eylül 1968’de Northrop Corporation’ın genel müdürü Tom Jones, İran’a Northrop’un alıcı bulamayan P530 model hafif avcı uçağını satmaya çalıştığıyla ilgili Kim Roosevelt’e (1953’te Musaddık’ın devrilmesini tasarlayan ve sahip olduğu danışmanlık şirketi ile

40 William D. Brewer, ‘Memorandum from the Country Director for Saudi Arabia, Kuwait, Yemen and Aden to the Country Director for Iran’, 27 Şubat 1970, FRUS, Belge 51; Douglas Little, ‘The United States and the Kurds: A Cold War Story’, *Journal of Cold War Studies* 12: 4, 2010: 71.

41 DOD Savunma Bakanlığı’nın (Department of Defence) kısaltmasıdır. Douglas MacArthur, ‘Embassy in Iran to the Department of State’, 19 Mart 1970, FRUS, Belge 55.

daha sonra Şah'a silah satılmasını kolaylaştıran eski CIA ajanı) şöyle yazdı: “Şah'la yapılan herhangi bir görüşmenin bir satış planı görünümü kazanmasına izin vermek yerine, temel ulusal hedefler düzeyinde kalmasının sağlanması önemli.”⁴²

1969'da Richard Nixon'ın yeni seçilmiş olan hükümeti, silah üreticilerine ve onların müşterilerine bu “temel ulusal hedefler” için yeni bir ifade kazandırdı – bu ifade, Nixon Doktrini denilen ilkeydi. Başkan, Temmuz ayında Güney-doğu Asya'ya yaptığı bir gezide Guam'da durdukları sırada basına gayri resmi olarak bazı yorumlarda bulundu. Bu yorumların amacı, başkalarının Vietnam'dan kuvvetleri geri çekmeye başlayacağı ile ilgili vaadinin ABD'nin genel politikalarında herhangi bir değişiklik ima etmediğinin güvencesini bölgenin Amerika destekli askeri diktatörlüklerine vermektir. Bu genel politikalar silahlanmaya, ona bağlı olan devletlere halk hareketleri ve demokratik hareketlerle – ya da Washington'un ifadesiyle “bozulmalarla” – mücadele etmesi için verilen desteğe ve yalnızca yerel kontrogerilla programları başarısızlığa uğradığında ABD'nin doğrudan müdahale etmesine dayanmaya devam edecekti. Doğrudan müdahalenin sınırlı rolüyle ilgili olan yorumlar, Nixon hükümetinin ilan ettiği vaadinin arkasında gizlice giriştiği eylemi de saklamaktaydı – bu eylem, Vietnam'a karşı yürüttüğü savaşın turmandırılması ve Kamboçya ve Laos'a genişletilmesi idi. Bağımlı devletleri silahlandırmayla ilgili verilen güvencenin resmi olmaması ve doğrudan alıntılanamaması nedeniyle ABD basını, daha sonra Nixon'un dış politika ekibi tarafından da benimsenecek olan bir ifadeyle, ondan kısaca Guam Doktrini daha sonra da Nixon Doktrini diye bahseder oldu. Amerika'nın bağımlı devletlerle uzun vadeli askeri ilişkilerinin devam etmesi, Amerikan medyası tarafından Amerikan siyasetinde yeni bir doğrultunun işareti olarak ilan edildi ve bu iddia daha sonra ABD dış politikası ve Orta Doğu ile ilgili bütün akademik çalışmalarda tekrar edildi.⁴³

42 Aktaran Sampson, *Arms Bazaar*: 248.

43 Jeffrey Kimball, 'The Nixon Doctrine: A Saga of Misunderstanding', *Presidential Studies Quarterly* 36: 1, 2006: 59–74. Mahmood Mamdani, *Good*

Mevcut ABD kontrgerilla siyasetini bir “doktrine” dönüştürmenin avantajı, Şah gibi liderlerin, ayrıca onların Amerikan silah şirketleri ve düşünce kuruluşlarındaki müttefiklerinin artık bu doktrine başvurup Güney-doğu Asya’daki diktatörlüklerle aynı rolü talep edebilmeleri idi. Washington’un ya silah alımlarına Kongre kredileri ile ödenek sağlamasında ya da silahların ödenmesi için Amerikan petrol şirketlerine daha fazla İran petrolü pompalamalarına yönelik baskı yapmasında ısrar eden Şah’ın kendisine söylediklerini, ABD büyükelçisi şöyle aktarmıştı: “Bizim ve müttefiklerimizin çıkarlarının da tehlike altında olduğu Körfez bölgesinde Nixon Doktrini’ni uygulamasına neden yardım etmek istemediğimizi anlamıyor.”⁴⁴

Şah’ın ve destekçilerinin Nixon Doktrini’ni uygulaması, Dışişleri Bakanlığı’ndaki ve ABD hükümetinin başka birimlerindeki muhalefeti aşmalarını sağladı. 1972’de Tahran’daki Amerikan büyükelçisi, ulusal güvenlik danışmanı Henry Kissinger’a, “İran’ın fazla miktarda silah almasını engellemek için” ABD’nin mümkün olan her şeyi yapması gerektiğini, “çalışılmış bilgeliğimizle” iddia eden Washington’daki yetkilileri eleştiren bir mesaj yazdı. Büyükelçi Dışişleri Bakanlığı’nı atlatınak amacıyla gayri resmi temaslarda bulunarak Britanya, Fransa ve İtalya’nın silah sözleşmeleri için yarıştığı ile ilgili uyarıda bulundu ve “özellikle ödemeler dengesi defterindeki kırmızı mürekkebi göz önüne aldığımızda pazarı kaybetmemiz için hiçbir neden yok” diye ısrar etti. Kissinger mesajın kenarına el yazısı ile yazılmış bir not ekledi: “Kısaca, bizim politikamız İran’ı silah alımlarından vazgeçirmek değildir, tekrarlıyorum, değildir.”⁴⁵

Doların değerinin düşmesiyle ve silah şirketlerinin artan lobi siyle karşılaşan Nixon hükümeti, kendisinin ve Amerikalı lobicilerinin istediği bütün silahları, normal hükümet denetlemelerini

Muslim, Bad Muslim: America, the Cold War, and the Roots of Terror, New York: Pantheon, 2004: 63–118. Bu kaynaklar ABD kontrgerilla stratejisinin devamlılığını takip etmektedir.

44 MacArthur, ‘Telegram 1019’.

45 Harold Saunders, ‘Memorandum for Dr Kissinger’, 14 Temmuz 1972, FRUS, Belge 212; ayrıca bkz. Wolfe-Hunnicut, ‘End of the Concessory Regime’: 273.

atlatarak Şah'a satmaya karar verdi ve bu bir Senato raporunda "ABD silah üreticileri, üç ABD kuvvetinin tedarik bölümleri ve Savunma Güvenlik Yardımı Dairesi için kazanç kaynağı" olarak değerlendirildi.⁴⁶ Kongre'nin yeni askeri satış kredisi sağlamak istememesi ve büyük New York bankalarının Şah'ın silahları alması için verilen kredilerle ödemeleri devam ettiremeyebileceği ile ilgili şüphelerini dillendirmeye başlamaları nedeniyle, ABD hükümeti petrol fiyatlarının artırılması için baskı yapmaya başladı.⁴⁷ İran'la ve daha sonra diğer petrol devletleri ile yapılan petrol ticaretinin silahlandırılmasına yönelik verilen karar, "Nixon Doktrini"nin Körfezi kapsayacak şekilde genişletilmesi olarak ilan edildi. Böylece olağanüstü miktarda silah transferini açıklayacak araç da sağlanmış oldu. Bu olayların ardından yazılan tarihler, bu gerekçelendirme aygıtını bağlılıkla tekrarlar.

Daha sonraki bölümlerde göreceğimiz gibi, Nixon hükümeti BM'nin ve Arap devletlerinin, hatta bazen kendi Dışişleri Bakanlığı'nın Filistin sorununu çözme gayretlerini, Amerikan "güvenlik" siyasetinin artık gitgide bağlı olduğu çeşitli istikrarsızlık ve ihtilaf biçimlerinin sürdürülmesini sağlamak amacıyla engelledi. Washington, Arap devletlerini "sıkıştıran" diğer ihtilaf bölgesi Kürdistan'da, Irak'ın 1970'de Kürtlerle bir anlaşmaya varmasını engelleyemedi. Ancak iki yıl sonra Körfez'deki bu istikrar tehlikesine, ihtilafı canlandırmak amacıyla Kürt fraksiyonlardan birine yeni askeri destek sağlanması yönünde İsrail ve İran ile anlaşarak yanıt verdi. Daha sonra yapılan bir Kongre soruşturmasına göre bunun amacı Kürtlerin siyasal haklar kazanmasına olanak vermek değil, "müttefikimizin komşusu olan ülkenin [Irak] kaynaklarını zayıflatmaya yetecek bir savaş durumunu sürdürmektir."⁴⁸

İran'a yapılan silah satışının ve bunu destekleyen doktrinin, Körfez'in korunmasında ya da bölge petrolü üzerindeki Amerikan hâkimiyetinin savunulmasında önemli bir rolü olmadı.

46 Bill, *The Eagle and the Lion*: 200.

47 New York bankaları üzerine, bkz. MacArthur, 'Telegram 1019'.

48 Bill, *The Eagle and the Lion*: 205; Little, 'The United States and the Kurds': 74-85.

Aslına bakılırsa, büyük ABD petrol şirketleri İran'a silah tedariğinin artmasına ve bunu gerekçelendiren doktrine karşı lobi yaptı. Körfez'de, Amerika'nın İsrail'in Arap topraklarını işgalini desteklemeyi sonlandırması ve Filistin sorununun çözümüne olanak tanınmasıyla siyasi istikrarın güçlendirilebileceğini savunuyorlardı. Nixon hükümeti İsrail'e yapılan silah satışını da büyük oranda artırmaya başlamıştı. Ancak İsrail'e gönderilen silahlar yerel petrol gelirleriyle değil, ABD'li vergi mükellefleri tarafından ödenmekteydi. Şirketler, İsrail'in müttefiki olan İran'ın silahlandırılmasının, sadece Amerika'nın Orta Doğu siyasetinin tek taraflılığını artırmaya yarayacağını iddia ediyorlardı. Petrol şirketlerinin İran'a yapılan olağanüstü miktardaki silah satışına karşı çıkmalarının başka bir nedeni de, Tahran'a silahların ücretini ödemek için gereken petrol gelirlerinin, onları üretimi Arap devletlerinden İran'a kaydırmaya zorlayacak olmasıydı. Bu durumda şirketlerin bu devletlerle olan ilişkileri zayıflayacak ve İran'da üretimi paylaşan Avrupalı petrol şirketleri ve bağımsız ABD şirketleri bundan istifade edecekti. Ayrıca bunların sonucunda İran daha da fazla kâr payı talep edebilirdi.⁴⁹

Aşırı silahlanmış İran Devleti 1979 devriminde sokak protestolarıyla ve petrol işçilerinin genel greviyle alaşağı edilince ve Suudi Arabistan'ın silahlara harcadığı on milyarlarca dolar 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgaline karşı fayda etmeyince, petrol devletlerine yapılan silah satışının hacminin anlamsızlığı aşikâr hale geldi. Yine de, aşırılık ne ölçüde olursa olsun, silah satışları bölge halkları için sürekli yarattığı sonuçlarla birlikte petrol devletlerini askerileştirdi. Irak Kürtleri 1960'larda, hükümet İngilizlerin sağladığı silahları onlara karşı kullandığında bunu zaten fark etmişti. Daha sonra İran ve ABD 1975'te birdenbire Kürt isyanına desteği kestiğinde tekrar fark edecekti. İran'daki protestocular bu sonuçları, hükümet Amerika'nın sağladığı helikopterleri 1978-1979'daki siyasi gösterilerde ve başka sayısız olayda ateş açmak için kullandığında hissetti. Ayrıca askerileşmenin sonucunda, bölgesel krizlerin çözülmediğini ve Orta

49 Wolfe-Hunnicut, 'End of the Concessionary Regime': 242-3.

Doğu'daki savaşların devam ettiğini görmek isteyen ABD'deki birçok çıkar grubu da sıraya girdi.⁵⁰

SABOTAJ GÜCÜNÜN YENİDEN DÜZENLENMESİ

Irak bir petrol sahası, bir boru hattı ve bir rafineri geliştirerek kendi petrolünün kontrolünü almak için siyasi gücünü toplamıştı. Petrolü tamamen kontrol etmek daha fazlasını gerektirmekteydi: Yalnızca büyük Amerikan ve İngiliz petrol şirketlerinden bağımsız olarak petrol üretme becerisi değil, şirketlere baskı yapmanın bir aracı olarak üretimi kesmenin koordine becerisi gerekliydi. Bu noktaya kadar üretici devletler, daha fazla üretim hacmini ve payını ayrı ayrı talep etmekteydi. Artık üretimi sınırlandırabilecek kolektif gücü oluşturmak istiyorlardı. Libya bunu başaran ilk üretici ülke oldu, ancak üretimi kesme becerisi, daha kapsamlı sabotaj eylemleri ile oluşturuldu.

Orta Doğu petrolü, büyük bölümünün tüketildiği Avrupa'daki rafinerilere ve pazarlara ulaşmak için Irak'tan ve Körfez'den Akdeniz'e uzanan boru hatlarıyla ve Süveyş Kanalı'nın oluşturduğu başka bir dar iletim hattı boyunca petrol tankerleriyle taşınmaktaydı. Bu iletim hatları ve onların dallandığı, daraldığı ya da sona erdiği noktalar, enerji sisteminin en önemli bölümleri arasındaydı. Bunların kontrolü, 1970'lere kadar Orta Doğu'daki petrol üretimine hala hâkim olan bir avuç ulusların petrol şirketinin en önemli meselelerindendi. Bu kontrol basitçe onların açık tutulması meselesinden ibaret değildi. Büyük petrol şirketleri, süreklilik arz eden üretim fazlası ve buna bağlı olarak fiyatların düşmesi ve kazançların azalması tehlikesiyle başa çıkabilmek için petrol akışını sınırlandırma gücünü de istemekteydi. Üretim kotaları ve fiyat tespiti ile ilgili anlaşmalarını baltalayacak bağımsız iletim hatlarının kendi kontrolleri dışında gelişmesini sınırlandırmaya çalıştılar. Ayrıca alternatif tedarik güzergâhları ve kaynaklarından oluşan bir şebekeyi muhafaza etmeleri gerekmekteydi. Bu güzergâhlar ve kaynaklar, belirli üretim bölgelerinin ya da iletim güzergâhlarının aksaması ya

50 Nitzan ve Bichler, 'Weapon-dollar-Petro-dollar Coalition'.

da ihtilaflara maruz kalması halinde kapatılabileceği ya da atlanabileceği bir elektrik şebekesi gibi çalışacaktı.

1960'ların sonlarına kadar petrol akışlarının yönetimi, 1950'lerde ve 1960'larda bir dizi krizi atlatarak sağlam kaldı. Sovyet tehdidini bile atlatabildi. Bu, Sovyetler'in Amerikan petrol şirketlerini İran'ın kuzeyinden uzak tutma girişimlerinin 1946'da Soğuk Savaş'ın üretilmesinde kullanmasından beri kamuoyu önünde tartışılan hayali tehdit değildi – bu 2. Bölüm'de nasıl icat edildiğini gördüğümüz, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'nun petrol sahalarını ele geçirmeye çalışabileceği ile ilgili, Rusya'nın güneye doğru genişlediği “Büyük Oyun”un devamı olarak tasavvur edilen tehlikeydi. Daha ciddi endişe ise, SSCB'nin Hazar petrol sahaları ya da Volga bölgesindeki ve Batı Sibirya'daki yeni geniş çaplı sahaları ile Batı Avrupa'daki müşteriler arasında bağ kurmanın bir yolunu bulmasıyla ve böylece çokuluslu petrol şirketlerini fiyat rekabeti tehlikesine maruz bırakmasıyla ilgiliydi. Sovyetler Birliği, 1950'lerde Hazar sahalarındaki tahribatı atlattıktan sonra Avrupa'ya petrol ihraç etme çalışmalarına başladı. Çokuluslu şirketler, dağıtım kanalları üzerindeki hâkimiyetlerine ve Sovyet petrolünün Batı Avrupa'ya girmesine izin vermemeleri için, NATO üyelerine “güvenlik” gerekçeleriyle baskı yapan ABD hükûmetine dayanarak bu satışları engelledi.⁵¹ Sovyet tehdidinin önlenmesiyle, büyük petrol şirketlerinin karşılaştığı esas engel, daha küçük, bağımsız üreticilerin, rafinerilerin ve dağıtımçıların yükselişe geçmesi olmuştu. Bunlar, başlıca şirketlerin oluşturduğu kartelin tespit ettiği fiyatlardan daha düşük fiyatlara teklif vererek büyük şirketleri satışa dönük fiyatları düşürmeye ve Orta Doğu'daki üretimin muazzam kâr marjlarına giderek daha fazla yaslanmaya zorlamış, böylelikle petrol ticaretinden küçük bir pay koparmaya başlamışlardı.⁵²

51 İsveç bu ambargonun esas istisnasıydı. NATO üyesi değildi ve kömür, demir, çelik ve petrol işleme holdingi, A. Johnson and Co., çokuluslu petrol şirketlerinden bağımsız hareket edebilme ve Ruslarla ticaret yapabilme gücüne sahipti. Hans de Geer, 'Trading Companies in Twentieth-Century Sweden', ed. Geoffrey Jones, *The Multinational Traders* içinde, New York: Routledge, 1998: 141–4; ve Peter R. Odell, *Oil and World Power*, Harmondsworth: Penguin, 1979: 48–71.

52 Stocking, *Middle East Oil*, 416–33.

1960'ların sonundan itibaren durum değişmeye başladı. Haziran 1967'de Arap-İsrail Savaşı patlak verdi, Irak-Suriye boru hattı yine kesildi, Süveyş Kanalı taşımacılığa kapatıldı, Bahreyn'deki petrol işçileri iki rafineriyi kapattı ve Libya'daki petrol işçilerinin genel grevi Trablus'tan yapılan ihracatı engelledi. Arap devletleri, ABD ile birlikte İsrail'in saldırısını destekleyen, Britanya ve Batı Almanya'nın da aralarında bulunduğu diğer devletlere tedarik edilen petrole ambargo uyguladı. Irak yalnızca kış ayları sırasında petrol arzının sınırlandırılmasıyla ambargonun bir etkisi olabileceği gerekçesiyle, bunun 1 Eylül'den itibaren üç ay daha uzatılmasını önerdi. Irak ayrıca yerel petrol üretimi şirketlerinin kamulaştırılması için çağrıda bulundu. Fakat Libya hükümetinin petrol grevini bitirdiği ve grevin liderlerini hapse attığı sırada, Suudi Arabistan ambargonun kaldırılmasını sağlamayı başardı.⁵³

Mayıs 1969'da Filistinli direnişçi bir grup, Tapline'ın – Suudi Arabistan'dan Akdeniz'e petrol taşıyan boru hattı – Suriye'nin o sırada İsrail tarafından işgal edilen bir bölgesinden geçtiği yerde bir delik açtı. Normalde böyle sabotaj eylemlerinin doğurduğu tahribat bir kaç saat içinde tamir edildiği halde, İsrail hattı koruduğu için kendisine bir ücret ödemeyi kabul etmediği müddetçe Aramco'nun boruyu tamir etmesine izin vermeyi reddetti. Anlaşmazlık boru hattının aylarca kapalı kalmasına neden oldu.⁵⁴ İsrail aynı zamanda, Avrupa'ya petrol taşıyan diğer büyük iletim hattının, Süveyş Kanalı'nın da kapalı kalmasını sağlıyordu. 1967'de Mısır'ı işgal etmesi Kanal'ın kapanmasına neden olmuştu ve BM'nin ve Amerika'nın 1967 öncesi sınırlarına geri

53 John Wright, *Libya: A Modern History*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1982: 105; M. S. Daoudi ve M. S. Dajani, 'The 1967 Oil Embargo Revisited', *Journal of Palestine Studies* 13: 2, 1984: 71–2, 80. Suudiler Aramco'nun – Suudi sahalarından Akdeniz'e petrol taşıyan Trans-Arabian Boru Hattı ya da Tapline'ı kontrol eden ABD şirketi – petrol pompalamaya devam etmesine, güzergâhının birkaç millik bir kısmı Golan Tepeleri'nin kuzey-doğu köşesinden – İsrail işgalinde olan Suriye'nin güneyindeki bölge – geçse bile, hali hazırda izin vermişti.

54 Tapline Şirketi tamirat ve temizleme giderlerini ödemeyi ve boru hattını koruma maliyetini üstlenmeyi kabul etmişti. James Feron, 'Israel in Accord with Aramco on Repair of Damaged Tapline', *New York Times*, 11 Temmuz 1969: 7; 'Israeli Jets Strike Military Targets in Egypt and Jordan', *Washington Post*, 17 Eylül 1969: A26.

dönülmesine dayanan barış anlaşmaları önerilerini reddetmesi, suyunun kapalı kalmasını sağladı.

Bu hikâye pek bilinmese de, Kanal'ın tıkanması İsrail'in kendisinin bir petrol iletim hattı haline gelmesini sağladı. İsrail hükümeti, Eilat ile Ashkelon arasında, Batı Almanya tarafından gizlice finanse edilen bir boru hattı inşa etmek için İran ile işbirliği yaptı. Boru hattı İran petrolünü, İran'ın büyük petrol şirketlerinin kendi petrol endüstrisi üzerindeki hâkimiyetini zayıflatarak, Süveyş Kanalı'ndan geçmeden Kızıl Deniz'den Akdeniz'e taşımaktaydı. Ayrıca bu boru hattı, İsrail'in savaşta işgal ettiği Sina'daki bir Mısır petrol sahasından aldığı petrolü ihraç etmesine olanak verdi.⁵⁵ İran ve İsrail, büyük şirketlerin pazarlama üzerindeki kontrolünü atlatmak için, petrolü İsviçre kayıtlı bir ortak teşebbüs, Trans-Asiatic Oil Ltd, vasıtasıyla, büyük kısmını Romanya kanalıyla Franco yönetimindeki faşist hükümetin uluslararası petrol şirketlerini başarıyla dışarıda bıraktığı İspanya'ya taşıyarak sattı.⁵⁶ Bu esnada Mısır, Süveyş Kanalı'nı diğer tarafından dolaşmak için, Süveyş Körfezi'ni Akdeniz'e bağlayacak bir boru hattı inşa etmeye çalıştı. Ancak büyük şirketlerin kontrolü dışında bir iletim hattı açma gayretleri, İngiliz hükümeti tarafından engellendi.⁵⁷

55 Uri Bialer, 'Fuel Bridge across the Middle East: Israel, Iran, and the Eilat-Ashkelon Oil Pipeline', *Israel Studies* 12: 3, 2007: 29–67. Bu boru hattı, 200 kilometrelik borular ile birlikte, İsrail'in 1956'daki Sina işgali sırasında Mısır'dan çalınan pompalar ve teçhizat kullanılarak inşa edilen, Hayfa rafinerisine İran'dan daha az miktarda petrol getiren daha küçük bir boru hattının yerini aldı. 1967'den sonraki boru hattı, İsrail'e verilen petrolü güvenceye aldı, ancak aynı zamanda Avrupa'nın Arap petrolüne olan bağımlılığını azaltmayı amaçlıyordu.

56 1970'lerde İsrail boru hattı petrolünü idare eden ticaret adamı Marc Rich, bunu petrol satışlarında kontrat sistemini kırmak ve petrol spot piyasasını yaratmak için kullandı. Böylece petrolü büyük petrol şirketleri içindeki ve arasındaki anlaşmalar vasıtasıyla fiyatlandırma sistemi sona erecek ve petrolün vadeli işlemlerinde spekülasyon piyasalarının gelişmesinin önü açılacaktı. Daha önce Bretton Woods sisteminin küresel ölçekli finansal spekülasyon tehdidini sınırlandırma mekanizmasının bir parçası olan petrolün bizatihi kendisi bir finansal spekülasyon ortamı haline gelecekti. Daniel Amman, *The King of Oil: The Secret Lives of Marc Rich*, New York: St Martin's Press, 2009: 64–86.

57 Elie Podeh, 'Making a Short Story Long: The Construction of the Suez-Mediterranean Oil Pipeline in Egypt, 1967–77', *Business History Review*

Süveyş Kanalı'nın kapanması petrol şirketlerinin tedarik güzergâhları üzerindeki hâkimiyetinin zayıflamasını başka bir şekilde daha hızlandırdı. Batı Avrupa, ulusaşırı şirketlerin İkinci Dünya Savaşı'ndan beri dayatmaya çalıştığı ambargoyu savuşturarak Sovyetler Birliği'nden önemli miktarda petrol temin etmeye başladı. Süveyş Kanalı'nın 1956'da ilk kez kapanmasının ardından İtalyan devleti tarafından işletilen, Enrico Mattei'nin yönettiği petrol şirketi ENI Ruslardan petrol almaya başlamıştı. 1968'de Sovyetler Birliği Baltık Denizi'ne ulaşan, Letonya kıyısında Ventspils'de sonlanan bir boru hattını tamamladı. Sovyet petrolü artık düşük maliyetle Kuzey Avrupa'ya taşınabilecekti.⁵⁸

Orta Doğu petrolünün akışında meydana gelen bu bozulmalar ve değişimlerin etkileri bu kadarla sınırlı değildi. 1901'de İran'ın güneyinde ilk petrol imtiyazı verildiğinden beri – 2. Bölüm'de gördüğümüz gibi, bu imtiyaz Rus petrolünün ihracını engellemeyi amaçlayan daha eski bir girişimin bir parçasıydı – Batılı petrol şirketleri Orta Doğu'dan başlayan petrol akışına hâkim olmuşlar ve bu hâkimiyeti petrolün fiyatını dünya çapında idare etmek için kullanmışlardı. Yetmiş yılın ardından, 1967 savaşının yarattığı karışıklıkların üç yıl sonrasında bu beceri yok edilmişti.

1 Eylül 1969'da, bir grup subay Libya'da yönetimi ele geçirdi ve monarşiyi devirdi. 1967'deki petrol grevinin otuz altı yaşındaki liderini, Mahmud Süleyman el-Mağribî'yi hapissheneden çıkardılar ve önce başbakan olarak, Yüzbaşı Muammer Kaddafi darbenin lideri olarak ortaya çıktıktan ve onun yerini aldıktan sonra da ülkenin yabancı petrol şirketleri ile yaptığı kontratların şartlarını tekrar müzakere edecek ekibin lideri olarak görevlendirdiler.⁵⁹ Exxon ve Occidental ile yapılan görüş-

78: 1, 2004, 61–88.

58 Marshall I. Goldman, 'The Soviet Union', ed. Raymond Vernon, *The Oil Crisis* içinde, New York: Norton, 1976: 130. Enrico Mattei, hidrokarbon bakımından zengin olan Cezayir'de Fransızlara karşı mücadele eden FLN (Ulusal Kurtuluş Cephesi) ile de ilişkiler kurdu (P. H. Frankel, Mattei: *Oil and Power Politics*, Londra: Faber & Faber, 1966: 120).

59 Joe Stork, *Middle East Oil and the Energy Crisis*, New York: Monthly Review Press, 1975: 153–7.

meler, bir Suriye buldozeri Libya'nın konumunu güçlendirene kadar ilerleme göstermedi. 3 Mayıs 1970'te Suriye'nin güneyindeki Ürdün sınırı yakınlarında telefon hattı döşeyen mekanik bir kazıcı Tapline'ı tahrip etti. Suudiler olayı "planlanmış bir sabotaj" olarak gördüler.⁶⁰ Şam, tedarik kesintisini daha yüksek geçiş ücretleri için kullanarak tamirat izni vermeyi reddetti ve hattı dokuz ay boyunca kapalı tuttu.⁶¹ Boru hattı tahrip olduktan iki hafta sonra, Suriye'nin petrol bakanı Libyalı ve Cezayirli meslektaşları ile bir araya geldi (Cezayir Fransa ile yaptığı petrol anlaşmasının gözden geçirilmesini talep etmekteydi). Üç bakan, petrol şirketleri ile yapılan "uzun ve verimsiz görüşmelere bir sınır koymak", onların taleplerini petrol gelirlerinden verilecek daha yüksek paylar karşılığında, gerekirse tek taraflı hareket ederek yerine getirmek ve petrol şirketleriyle herhangi bir karşılaşmada dayanışmak için bir fon oluşturmak üzere anlaştılar.⁶² Avrupa'ya giden günde 500.000 varillik Suudi petrolünün kesilmesiyle, Libya alternatif bir petrol kaynağı bulunmayan, California merkezli, nispeten küçük Occidental Petroleum'a yeni bir vergi oranını kabul etmesi için baskı yapabildi ve böylece petrol şirketlerinin kurduğu birleşik cepheyi kırdı. Libya petrole koyulan ambargoyu kullanarak petrol üretiminin vergilendirme seviyesinde artış sağlayan ilk üretici ülke oldu.

İLAN EDİLEN BANKNOTLAR

Körfez'den temin edilen petroldeki kesintilerle takviye edilen Libya ambargosu, petrol şirketlerinin büyük petrol rezervleri olan ülkelere petrol üretiminden elde ettikleri kazançlardan verecekleri vergileri belirleme gücünü kırmıştı.

60 Francisco Parra, *Oil Politics: A Modern History of Petroleum*, Londra: I. B. Tauris, 2004: 122.

61 'Hopes Rise for Tapline Repair', *Washington Post*, 6 Aralık 1970: 25; 'Pipeline in Syria is Reopened After Nine Months', *New York Times*, 30 Ocak 1971: 3; Paul Stevens, 'Pipelines or Pipe Dreams? Lessons From the History of Arab Transit Pipelines', *Middle East Journal* 54: 2, 2000: 224-41.

62 'Chronology: May 16, 1970-August 15, 1970', *Middle East Journal* 24: 4, 1970: 500.

1930'lardan beri dünya petrol fiyatları, ABD'deki üretim kotaları ve ithalat denetimleri sistemiyle işbirliği içinde, Orta Doğu petrolünün teminini kısıtlamaya çalışan uluslararası petrol şirketleri tarafından yönetilmişti. Okyanus ötesinde, Irak'taki büyük keşiflere ve Sovyetler Birliği'nin "petrol taarruzuna" karşılık olarak 1928'de yedi büyük uluslararası petrol şirketi arasında yapılan kartel anlaşması, her şirket için ayrı bölgeler tanımladı ve dünya fiyatlarını ABD fiyatları seviyesinde tutmayı amaçlayan kotalar koydu.⁶³ 1932'den itibaren Texas Demiryolları Komisyonu, ABD'deki yerli üretimi düzenlemek için kotalar koydu.⁶⁴ Orta Doğu'daki üretim, petrol fiyatlarını düşürme tehlikesini doğurarak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra artmaya başlayınca, Kongre büyük petrol şirketlerine Orta Doğu'dan yapılan petrol ithalatını kısırarak ABD petrol fiyatlarını korumaları için baskı yaptı. Bir endüstri-devlet kuruluşu olan Petrol Politikası Komitesi, 1954'de muntazam ABD ithalat kotaları belirledi ve ithalatı iç talebin yüzde 9'u ile sınırlandırdı. 1959'da Başkan Eisenhower'ın yayımladığı beyanname ile bu kotalar resmileşti.⁶⁵ Petrol Orta Doğu'da çok daha düşük üretim maliyetlerine sahip olduğu halde, ithalatın önünün kesilmesi yerli ABD üretiminin büyümesine olanak verdi. Sonuçta Amerikan petrol rezervleri

63 Alzada Comstock, 'Russia's Oil Offensive', *Barron's*, 30 Ocak 1928: 17. Ayrıca bkz. 4. Bölüm.

64 Texas kota sistemi, 1935 tarihli, "Sıcak Petrol" Yasası olarak bilinen, federal Conally Yasası ile takviye edildi. Harold F. Williamson, *The American Petroleum Industry*, 2 cilt, Evanston: Northwestern University Press, 1959-63, cilt 2: 543-4. Otuz yıl sonra OPEC, Texas sistemini kendi uluslararası kota sistemi için model aldı. Anthony Sampson, *The Seven Sisters: The Great Oil Companies and the World They Made*, Londra: Hodder & Stoughton, 1975: 92.

65 Williamson, *American Petroleum Industry*: 543-4. "Karayoluyla" yapılan ithalat, Kanadalı tedarikçilerin boru hatları alternatif bir pazara müsaade etmediği için onları korumak amacıyla kotalardan muaf tutulmuştu. Meksikalı tedarikçilerin ABD'ye petrol taşımak için boru hatları yoktu, ancak aynı muafiyetten faydalandılar: Daha önce Meksika petrolünü New Jersey'e taşıyan tankerler Brownsville, Texas'a yönlendirildi, petrol buradan tanker kamyonlarla Meksika sınırını boyunca on iki mil güneye taşındı ve oradan tekrar karayoluyla ithal edildi. Richard H. K. Vietor, *Energy Policy in America Since 1945: A Study of Business-Government Relations*, Cambridge, UK: CUP, 1984: 130.

diğer bölgelere göre daha çabuk tükendi. 1971 itibarıyla, aşağı kırk sekiz eyaletin rezervlerinin hacmi doruk noktalarını geçtiği için, ABD üretimi düşmeye başlamıştı. Sürekli olarak artan talep ve azalan üretim, artık ABD'nin fiyatları düzenlemek için gereken kapasite fazlasına sahip olmadığı anlamına geliyordu.

Venezuela ve Suudi Arabistan – diğer üç büyük Körfez üreticisi, Irak, Kuveyt ve İran ile beraber – Eisenhower'ın ithalat kotalarının sebep olduğu, ABD kaynaklı olmayan petrolde yaşanan talep düşüşüne karşılık olarak 1960'ta Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nü (OPEC) kurdular. Devrimin askeri hükümeti devirdiği ve iktidara seçilmiş bir hükümeti getirdiği Venezuela için amaç, ABD eyaletleri arasındaki, üretimi kısıtlamaya yönelik kolektif düzenlemeyi taklit etmektir. Böylece petrol gelirlerinden daha fazla pay elde etmek ve kaynakları korumak için pazarlık edebilecek ve sistemli bir ekonomik büyüme sürecine imkân verip rezervlerin erken tükenmesini önleyecekti. Başlangıçta Orta Doğulu üretici ülkeler, üretim hacmini artırarak petrolden elde ettikleri vergi gelirlerini korumaya çalışmaktaydı. Yalnızca on yıl sonra, ABD'nin üretim hacmini sınırlandırma yöntemiyle gelirlerini artıran bir konuma geldiler.⁶⁶

Üretici devletlerin, üretim şirketlerinin ödeyeceği vergi gelirlerini pazarlık ederken karşılaştıkları engel, kısmen 1960'ların ortalarından önce ham petrolün bir "piyasa" fiyatının olmamasından kaynaklanmaktaydı. ABD fiyatları devletin koyduğu üretim ve ithalat kotaları ile belirlenirken, başka yerlerde ham petrolün büyük kısmı büyük şirketler tarafından kendilerine bağlı arama şirketlerine aktarılmakta ya da uzun vadeli sözleşmelere bağlı olarak düşük fiyatlarla büyük şirketler arasında alınıp satılmaktaydı. Üretici ülkelere verilen vergilerin seviyesi "ilan edilen fiyat" diye adlandırılan yapay bir değere göre hesaplanmaktaydı – petrol şirketlerinin belirlediği bu ölçüte göre, varil başına vergi bu değerın yüzde 50'sinde sabitleniyordu. Eisenhower'ın ithalat kotaları getirmesinin ardından şirketler ilan edilen fiyatı aşağı çekerek üretici devletlere yapukları vergi ödemelerini

azalttı. Üretici devletler OPEC'i oluşturarak karşılık verince, şirketler 1960'tan sonra ölçütü sabit bir seviyede bırakmaya karar verdiler. Bu üretici devletlerin, ABD dışında bağımsız petrol şirketlerinin ve Sovyetler Birliği'nin yarattığı rekabet nedeniyle petrol fiyatları düşmeye başladığında bile, üretilen varil başına sabit bir gelir elde etmesini güvence altına aldı. Fakat ilan edilen fiyat enflasyona göre ayarlanmadığı için, özellikle 1960'ların sonlarında doların değeri hızla düşmeye başladığında varil başına vergi oranı da düştü.

Bu sırada çoğunluğu Almanlardan oluşan bir grup bağımsız petrol tüccarı, Avrupa'daki işlenmiş petrol ürünleri fiyatları ile ilgili değerleri düzenli olarak yayımlamaya başladılar. Amerikalı bir petrol ekonomisti olan Morris Adelman, bu değerlerden bilinen işleme ve nakliye maliyetlerini çıkarmayı ve Orta Doğu petrolü için ilk kez yaklaşık bir "piyasa fiyatı" belirlemeyi başardı (işleyen bir küresel petrol piyasası yaratılması bir on yıl daha alacaktı). Adelman'ın değerlerine göre, 1960'ta petrol şirketleri yüzde 20'lik bir yatırım getirisiyle varil başına 10 sente petrol üretiyor ve varil başına 68 sentlik bu getirinin üstünde bir kâr elde ediyorlardı. Adelman daha sonra, "piyasa fiyatının" büyük petrol şirketleri için "davetsiz bir misafir" olduğunu belirtti.⁶⁷

Kamuoyu bu misafiri on yıl boyunca fark etmedi – petrol şirketleri bu cehaletten istifade etmeye devam ettiler. Uluslararası şirketlerin Orta Doğu petrolünden kazandıkları olağanüstü kazançların vergilendirme oranları üzerine yapılan pazarlıklar, ilan edilen fiyatı artırma teşebbüslerine dönüştü. "İlan edilen fiyatın" sadece vergi oranlarını hesaplayan bir araç olduğunun farkında olmayan medya ve kamuoyu bu pazarlıkların petrol fiyatı üzerine yapıldığını kabul etti. Böylece şirketler, petrolden elde ettikleri beklenmedik kârlarından daha fazla vergi

67 Morris Adelman, 'My Education in Mineral (Especially Oil) Economics', *Annual Review of Energy and the Environment* 22, 1997: 21; ve *The Gentle Out of the Bottle: World Oil Since 1970*, Cambridge, MA: MIT Press, 1995: 41-68.

alınmasını petrolün “fiyatındaki” bir artış olarak gösterebileceklerdi – bu, tüketiciye yansıtmak zorunda oldukları bir artışı.

Libya'nın 1970'te yeni bir vergi oranı elde etme başarısının ardından, OPEC vergi oranlarının Amerikalı ve Avrupalı büyük şirketler tarafından belirlenmesine meydan okuyabilecek bir konumdaydı. OPEC ülkelerinin ilan edilen fiyatta genel bir artış ile birlikte, bu fiyata dayanan vergi seviyesinin yüzde 50'den 55'e çekilmesini talep etmelerine İran öncülük etti. Bu üretici ülkelerin petrol fiyatını artırma çabasını değil, gerçek vergi oranlarını enflasyondan, İsrail'in Süveyş Kanalı'nı kapamasından ve 1960'ların sonlarında petrol fiyatını yukarı çekmiş olan diğer faktörlerden önceki seviyelere çekme çabasını yansıtmaktaydı.

Şirketler, Adalet Bakanlığı'nı tröst karşıtı düzenlemelerden vazgeçiren Dışişleri Bakanlığı'nın desteğiyle bir araya geldiler ve ölçütün artırılmasını kabul etmeye karar verdiler. Dışişleri müsteşarı John Irwin, Libya ile yapılan pazarlığın ardından, ABD ham petrol fiyatlarını Avrupa'dakinden çok daha yüksek seviyelere çıkaran ithalat kotaları göz önüne alındığında Orta Doğu fiyatlarının artmasının Amerika'nın yararına olacağını belirten bir not dağıtmıştı:

Pek çok kişi ucuz enerji kaynaklarına ulaşmanın Avrupalı üreticilere Birleşik Devletler'de üretilen mallarda, özellikle de petrokimyasallar gibi belirli endüstrilerde avantaj sağladığını iddia ediyor. Libya düzenlemeleri Avrupa'nın (ve muhtemelen Japonya'nın) enerji maliyetlerini artıracak ve bu düzenlemeler, Avrupa'nın düşük maliyetli petrole ulaşması sayesinde avantaj elde ettiği alanların sayısını azaltabilir.⁶⁸

Nisan 1971 itibarıyla, şirketler OPEC ile ilan edilen fiyatı varil başına 2\$'ın altındaki bir seviyeden 3\$'ın üstündeki bir seviyeye çıkarmak üzere anlaşmıştı. Körfez petrolünün gerçekte alınıp satıldığı fiyat, varil başına yaklaşık 1,30\$'dan 1,70\$'a çıkarak ilan edilen fiyatın yarısının biraz üstünde kaldı – bu fiyat nominal olarak hala 1950'lerin ortalarındaki seviyeden

68 Aktaran Tore T. Petersen, *Richard Nixon, Great Britain and the Anglo-American Alignment in the Persian Gulf: Making Allies out of Clients*, Brighton: Sussex Academic Press, 2009: 38.

düşüktü, enflasyona göre düzeltilen seviyeden ise oldukça düşüktü. Bu sırada, Avrupa'da işlenmiş petrol ürünleri varil başına 13\$'dan yüksek bir fiyata satılmaktaydı – bu değer, tüketici ülkedeki devlet vergilerinin yüzde 60'ını yansıtmaktaydı. Başka bir deyişle, 1971 OPEC vergi artışının ardından Avrupa devletleri hâlâ her varilden OPEC devletlerinin gelirinin dört katı gelir elde etmekteydi.⁶⁹

Vergi oranlarında yapılan yüzde 50 oranındaki artış sadece geçici bir tedbirdi. Bu OPEC ülkelerinin petrol kazançlarından daha yüksek bir pay almasını güvence altına aldı. Ancak uluslararası şirketlerin petrolden elde edilen bütün kazançları aldığı ve sonra bu kazançları vergilendirmeye gayret ettiği sistemin sonu gelmekteydi. Büyük üretici devletler, Irak öncülüğünde aşamalı olarak üretimi kendilerinin idare etmesine izin veren altyapıyı ve uzmanlığı oluşturmuştu. Irak, İngiliz kontrolündeki Iraq Petroleum Company'yi millileştirdiğini 1972'de ilan etti. İran, 1954 konsorsiyum anlaşmasının zamanı 1979'da dolduğunda, tamamıyla farklı bir düzenleme düşüneceği konusunda petrol şirketlerini önceden uyarmıştı.⁷⁰ Suudi Arabistan Aramco'nun mülkiyetinin kademeli olarak devlete devredilmesi için, şirkete görüşmeyi reddetmesi durumunda Irak Petroleum Company ile aynı kaderi paylaşacağını söyleyip gözdağı vererek onunla anlaştı. 1972'nin sonunda Körfez'in diğer büyük üreticileri Kuveyt ve İran benzer düzenlemeler yapmaktaydılar.

ALTIN GİLASI

Orta Doğu petrol sahalarının kontrolünü kaybeden uluslararası petrol şirketlerinin petrol fiyatında büyük artış yaratacak bir yöntem ihtiyaçları vardı. Çok daha yüksek bir fiyat, Kuzey Denizi ve Alaska gibi erişilmesi zor bölgelerde üretim sahaları

69 Parra, *Oil Politics*: 110–34; V. H. Oppenheim, 'Why Oil Prices Go Up (1): The Past: We Pushed Them', *Foreign Policy* 25, Kış 1976–77: 24–57; Morris Adelman, 'Is the Oil Shortage Real? Oil Companies As OPEC Tax-Collectors', *Foreign Policy* 9, Kış 1972–73: 86.

70 'Telegram 7307 From the Embassy in Tehran to the Department of State, December 23, 1971, 1300Z', İran ve Irak üzerine belgeler 1969–1971, Belge 155, history.state.gov adresinde mevcut.

açmalarına izin verebilirdi. Ayrıca daha yüksek bir fiyat, satışa dönük işleme ve pazarlamadan daha büyük kârlar elde etmelerine ve böylece, Orta Doğu petrolü üretiminin getirdiği kârları kaybetmelerini telafi etmelerine olanak verebilirdi.

Petrol fiyatlandırma mekanizmasının yeniden düzenlenmesini sağlayacak üç değişiklik vardı. Birincisi, Libya petrolünün fiyatını artırmak için yapılan başarılı işbirliğinin ardından üretici devletler, üretim fazlasının fiyatları düşürmesini engellemek için, petrol şirketlerinden üretimi kısıtlama sistemini devralmalıydı. Fiyatları yükseltmeye çalıştıklarında anti-tröst soruşturmasına maruz kalan petrol şirketleri karteline göre bir grup egemen devlet için bunu gerçekleştirmek daha kolay olacaktı.

İkinci olarak, petrolü devletin idare ettiği yeni üretim şirketleri için işleyip pazarlayacak olan uluslararası petrol şirketlerinin, daha fazla petrol satmak ve onu rakip enerji kaynaklarına karşı korumak için yollar bulması gerekiyordu. Petrol fiyatını artırmak için, üreticilerin kaynağı az bulunur hale getirmeleri yeterli değildi. Daha yüksek bir fiyat tüketicileri kolayca daha ucuz alternatiflere yönlendirirdi. Petrol şirketlerinin yalnızca petrolün değil, kömürün, doğal gazın ve nükleer enerjinin de arzını "sabote edecek" yollara ihtiyacı vardı. Bu nedenle, bir sonraki bölümde göreceğimiz gibi, şimdi 1973-1974 petrol krizi olarak hatırlanan olaylar, önceleri bir petrol sorunu olarak değil bir "enerji krizi" olarak ele alınmaktaydı. Petrol dünya ticaretindeki en büyük hacme sahip mal olduğu ve doların uluslararası akışını şekillendirdiği için, yeni bir petrol düzenine geçilmesi de finansal bir kriz olarak başladı.

Üçüncü olarak, petrolün fiyatı arttıkça ona olan talebin muhafaza edilmesi için, uluslararası petrol şirketlerinin yeni pazarlara açılması gerekiyordu. Onların erişiminin kısıtlı olduğu en büyük Pazar Birleşik Devletler'di. ABD ithalat kotaları, düşük fiyatlı Orta Doğu petrolünün, 1971'in ilk yarısında bir varil 3,27\$'a satan yerel üretimle rekabete girmesini engelliyordu – bu fiyat Basra Körfezi'nden gelen petrolün neredeyse iki katıydı. Bununla birlikte, ithalat denetimi savaş sonrası finansal

sisteminin doların değerini koruyan bir mekanizması haline gelmişti. Washington, Birleşik Devletler'e ithal edilen petrolü kısıtlayarak doların dışarıya akışını azalttı ve böylece denizaşırı bölgelerdeki dolar rezervi birikimini sınırlandırdı. Daha sonra da Londra altın pazarına müdahalelerle doların değerine ayrıca destek vermeye çalıştı. Bu iki mekanizmanın yetersiz olduğu anlaşılınca, bunlara bir üçüncüsü eklendi: Petrol üreten ülkelere, özellikle de İran'a yapılan silah ihracatındaki hızlı artış.

Petrol şirketlerinin dolar akışlarını kontrol etmek için petrol kullanımından (ve artan silah satışlarından) başka bir seçeneğe daha ihtiyaçları vardı. ABD petrol ithalatına uygulanan kota, şirketlerin dünyanın en büyük petrol pazarına ulaşmalarını engellemektedir ve İran'a silah satma gayreti, onların oradaki üretimi artırmaları için baskı oluşturmaktaydı. Petrol şirketlerinin üzerinde durmaya başladıkları çözüm Bretton Woods'dan vazgeçmektir.⁷¹

Mart 1967'de, New Jersey'li Standard Oil'e (Exxon) yakından bağlı olan Rockefeller finans kurumu Chase Manhattan Bank, Birleşik Devletler'in altın standardından vazgeçmesini önerdi. Amerikan Bankacılar Birliği öneriyi kınadı ve Chase öneriyi hızlıca geri çekti. Doların otomatik olarak altına tahvil edilebilmesinin sorgulanması, savaş sonrası uluslararası para sisteminin istikrarına ve Amerika'nın siyasal ve finansal otoritesine karşı bir tehdit olarak değerlendirildi. Fakat sekiz ay sonra, Standard Oil'in kademli ekonomisti Eugene Birnbaum, *Changing the United States Commitment to Gold* [Birleşik Devletler'in Altına Olan Bağlılığının Değiştirilmesi] başlıklı bir rapor yayımladı. Rapor, tek taraflı olarak doların altına tahvil edilmesi zorunluluğunu reddederek ABD'nin Bretton Woods Sistemi'ni sonlandırmasını savunmaktaydı. Birnbaum'un savları, Bretton Woods'dan vazgeçilmesi fikrinin kabul edilmesinde son derece önemli bir rol oynadı.⁷²

71 Büyük petrol şirketleri ithalat kotalarının makul hale gelmesini istiyordu, böylece daha çok küçük şirketlerin yararına olan ve sayısı durmadan artan yüzlerce muafiyet kaldırılacaktı. Vietor, *Energy Policy in America*: 135-44.

72 Eugene Birnbaum, *Changing the United States Commitment to Gold*, Princeton: Department of Economics, Princeton University, 1967.

Birnbaum'un raporundan bir yıl sonra, Kasım 1968'de, Amerika'nın doların değerini desteklemeye yönelik on yıldır süren gayreti başarısız oldu. ABD Bretton Woods'u altının sabit düzeyinin dalgalanmasına izin veren bir mekanizmaya dönüştürmeye çalıştı. Washington 1970'te, yerel petrol fiyatlarını düşürerek enflasyonla mücadele etmeye çalışırken petrol ithalatı üzerindeki denetimi kaldırmaya başladı ama bu daha fazla doların dışarıya akışına sebep oldu. Ertesi yıl ABD altın dışındaki rezervlerinin çoğunu tüketmişti ve para rezervlerinin yalnızca %22'si altınla korunmaktaydı. Avrupa bankaları kendi dolarları için altınla ödeme talep edince ABD ödemeyi yapamadı. Ağustos 1971'de altın standardından vazgeçilmesi, ABD hükümetinin iflas ilanı anlamına gelmekteydi.⁷³

Petrol ve finans akışlarının kontrol yöntemlerindeki dönüşüm, bir sonraki bölümde ele alınan 1973-1974 krizinde tamamlandı. Bu değişimlerin ne ölçüde petrol şirketleri tarafından planlandığını, bu dönüşümün hangi oranda onların arasındaki rekabetten, üretici ülkelerle aralarında meydana gelen ihtilaf-tan ve ABD hükümetinin değişen gündemlerinden kaynaklandığını kesin olarak bilmiyoruz. Fakat bir kriz yaratılmasının, meydana gelen kökten değişimler için dış güçlerin suçlanmasını kolaylaştırdığına kuşku yoktu.

73 Fred Block, *The Origins of International Economic Disorder: A Study of United States International Monetary Policy from World War II to the Present*, Berkeley: University of California Press, 1977: 164-202; William Engdahl, *A Century of War: Anglo-American Oil Politics and the New World Order*, 2. baskı, Londra: Pluto Press, 2004: 127-49. Engdahl'ın aksine, Block krizin petrol boyutuna hiç değinmiyor.

HİÇ ÇIKMAYAN KRİZ

Savaş sonrası petrol düzeni ve onun getirdiği refah çok kolay çökünüş gibi görünüyordu. 1973-1974 petrol krizi diye bilinen olaylar, dünyanın birçok yerinde yaşam koşullarının genel olarak iyileştiği bir döneme beklenmedik ve uzun süren bir ara verdi. Kriz, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası finansı yöneten sistemin çöküşünü ve petrolün fiyatlandırılmasının yönetiminin, petrol üretiminden çok daha fazla gelir elde etmeye başlayan üretici ülkelere devrini kesinleştirdi. Endüstrileşmiş ülkelerde işçi sınıfının güvenceye aldığı daha eşitlikçi ve demokratik toplumsal düzenler zayıfladı ve yeni bir kontrol aracı ile karşılaştı: Piyasanın neoliberal yasaları. Dünyanın güneyinde petrol gelirleri olan hükümetler askerileşmiş devletler yaratılar. Olmayanlarsa, bolca petro-dolarları olan Batılı bankalar finansal olarak zayıflamış hükümetlere riskli krediler vererek bu dolarları değerlendirdiği için ancak borç yaratabildiler.

Bir dizi olayın "kriz" olarak tarif edilmesi birçok alandaki, çeşitli faillerin dâhil olduğu değişimleri tek bir olay olarak basitleştirir. Böylece tek bir faili olan, tek bir an, eski düzenin çöküşünün sorumlusu gibi görünür. Demokratik siyasetteki aksamları anlamak için, petrol düzeninin birçok boyutunda meydana

gelen değişimleri ve olanları bir dış gücün – Arap petrol devletlerinin – suçlu ilan edilebileceği bir krize indirgeyebilmek için yapılanları takip etmemiz gerekiyor.

BASİT ARZ VE TALEP

1973-1974 petrol krizi diye bilinen olaylar, Batı Avrupa ve Kuzey Amerika'daki birçok insana piyasanın yasaları ile en unutulmaz karşılaşmalarını verdi. Orta-sınıf vatandaşlar alışık olmadıkları şekilde, her zaman bol bulunan bir şeyin eksikliğinin tecrübesiyle, temel bir malın ilerde bulunamayabileceğinin endişesiyle, diğer tüketicilerle rekabet ettikleri upuzun sıralarla ve neredeyse her gün artan fiyatlarla karşı karşıya geldiler. 17 Ekim 1973'te, başka bir Arap-İsrail savaşının patlak vermesinden on bir gün sonra, altı petrol üreticisi Arap ülke petrol arzında %5 oranında kesintiye gittiklerini duyurdular. Birleşik Devletler İsrail-Filistin ihtilafının çözümünü engellemeyi durdurana kadar, arzı her ay %5 daha azaltacaklarına dair söz verdiler. Bildirilen her kesintiyle benzin fiyatı arttı. Bu tecrübe, Batı'daki bütün halklara neo-klasik ekonominin ilkeleriyle ilgili istemedikleri bir ders verdi.

Bu ders ekonomistlerin derslerinde ve ders kitaplarında, basit arz ve talep kuramının yaygın bir örneği olarak tekrarlanmak üzere kendine yer buldu. On yıllar sonra, petrol krizi piyasalar hakkındaki apaçık bir noktayı tekrar doğrulamak için hâlâ en sevilen araçlardan biriydi. Ekonomist Deirdre McCloskey, 2002'de kendisine standart ekonomide korumaya değer herhangi bir şey olup olmadığını soran bir eleştirmene yanıt vermek için onu kullandı. Eleştirmen şöyle şikâyet etmekteydi: "Mikro-ekonominin kabulleri çevremizde gözlemlediğimiz hemen her şeyle çeliştiği için, gerçek dünyadaki ekonomik sorunları mikro-ekonomistlerle tartışmak giderek imkânsız hale geldi ve neredeyse bütün neo-klasik kuramcılarla da. Onlar kendi sistemleri içinde kapana kısılmış durumdalar ve aslında dışarıdaki dünya artık pek umurlarında değil." McCloskey ekonomi kuramını tek bir örnekle savundu: 1973'te Arap ülkeleri petrol

arzını kestiği zaman, “basit bir arz ve talep modelinin söyleyeceği gibi, petrolün nispi fiyatı artmadı mı?” McCloskey, iyi ekonomi ders kitaplarının bunun gibi gerçek dünyadan örneklerle dolu olduğunu belirtti ve ekonomi kuramının basitleştirilmiş kavramları “nicelik bakımından istediğiniz ölçüde önemli hale getirilebilir” diye devam etti, “bunlar gerçek bilimsel fikirlerdir.”¹

Ekonomistlerin gerçek dünya ile ilgilendiklerinin bir kanıtı olarak 1973-1974 petrol krizini öne sürmesi talihsiz bir yanıtı. Kriz birçok ekonomisti şaşırtmış, birçoğu da krize yol açan olaylar nedeniyle, ekonomi hakkındaki eski Keynesçi düşünme biçimlerinden vazgeçmişti. Fakat ekonomistlerin kendi düşünce sistemleri içinde kapana kısıldığıyla ilgili daha kapsamlı eleştiri hedefi tutturamamaktadır. Onları eleştirenler gibi, dünya ortodoks ekonomistlerin de umurundaydı. Umurundaydı, fakat başka bir şekilde. Onlar kendi fikirlerini gerçek dünyaya benzesin diye değiştirmek istemiyorlardı; gerçek dünyayı kendi fikirlerine göre işleyecek şekilde değiştirmek istiyorlardı.² 1973-1974 petrol krizinde, arz ve talep yasası bir kurgu değil, bir imalatı. Bir anlaşmazlığın belirli taraflarınca itina ile imal edilmiş bir alettir. Bu katılımcılar hedeflerine ulaşmak için, ekonomi biliminin yasalarının çalışabileceği şekilde kurulmuş ve uygulanmış bir olay düzenlemeye çalışırlar.

Standart ekonomi kuramını eleştiren biri, arz ve talep modelini örneklemek için petrol krizinin kullanılmasıyla ilgili bir takım sorunlar olduğunu söyleyebilir. Bizim asıl ilgi alanımız olmasa da, bunlara kısaca değinilebilir. Birincisi, 1973-1974 kışında petrol fiyatında meydana gelen artışın petrol arzındaki kesintiyle ne ölçüde ilişkili olduğunu, hatta arzın ne kadar kesildiğini ayırt etmek zor. Suudi Arabistan ve Kuveyt petrol ihracatını

-
- 1 Bernard Guerrien, ‘Is There Anything Worth Keeping in Standard Microeconomics?’ *Post-Autistic Economics Review* 12, 15 Mart 2002; Deirdre McCloskey, ‘Yes, There is Something Worth Keeping in Microeconomics’, *Post-Autistic Economics Review* 15, 4 Eylül 2002.
 - 2 Bkz. Michel Callon, *The Laws of the Markets*, Oxford: Blackwell, 1998; ve ed. Donald MacKenzie, Fabian Muniesa ve Lucia Siu, *Do Economists Make Markets? On the Performativity of Economics*, Princeton: Princeton University Press, 2007.

kıstığı halde, başta İran olmak üzere diğer Orta Doğu üreticileri üretimi artırdı. Irak'ta Saddam Hüseyin'in hükümeti Birleşik Devletler'e gönderilen petrole uygulanan ambargoyu destekledi ama Avrupa ve Japonya'ya gönderilen petrolü azaltma kararına karşı çıktı – bu karar Birleşik Devletler'e, onun siyasal tecridini hafifleterek ve ekonomik sıkıntıyı yaygınlaştırarak yardım etti. Irak, "Amerika ve Amerikalı tekelci çıkar grupları ile bağlantıları iyi bilinen" Suudi Arabistan ve Kuveyt hükümetlerinin daha kapsamlı kesintilerini kınadı ve Avrupa'ya petrol arzını artırdı.³ Irak, Aralık ayı itibarıyla ambargodan önce sine göre %7 daha fazla petrol üretmekteydi. Libya, Cezayir ve Abu Dabi de kısa bir kesintinin ardından, genel arz seviyelerini koruyarak üretimi artırmak için yükselen fiyatlardan faydalandı. Bu ülkelerden hiçbiri ne kadar petrol ürettikleriyle ilgili bilgi vermedikleri için, bütün dünyada arzın ne kadar azaldığını kestirmek imkânsızdı. Orta Doğu'nun altı ana petrol terminalinden çıkan tankerlerin izlenmesiyle – küresel petrol arzını tahmin etmenin standart yöntemi – elde edilen rakamlar bile, bazı raporların sevkıyatlarda net bir artış göstermesi nedeniyle tartışmalıydı. Petrol fiyatlarıyla ilgili de benzer bir belirsizlik vardı. Petrol şirketleri elli yıl boyunca ham petrol için bir "piyasa fiyatı" oluşturulmasını engellemeye çalışmıştı (6. Bölüm'e bakınız). Sonuç olarak piyasa değerinin belirlenebileceği bir yer, yayın ya da düzenli bir mübadele mekanizması yoktu, böylece kriz ortaya çıktığında "kimse 'piyasanın' ne olduğunu bilmiyordu."⁴

İkinci olarak, bir kaynağın petrol arzındaki kesintiler bir diğerinden karşılanabildiği için, Birleşik Devletler'e karşı uygulanan bir ambargo "hiç olmadı."⁵ Petrol fiyatlarındaki keskin artışta başka faktörlerin payı vardı. ABD kongresinde, Demokratik Parti'nin militarist kanadının Orta Doğu'da barışçıl

3 Middle East Economic Survey 3, 1973: 14–16.

4 Francisco Parra, *Oil Politics: A Modern History of Petroleum*, Londra: I. B. Tauris, 2004: 183; Joe Stork, *Middle East Oil and the Energy Crisis*, New York: Monthly Review Press, 1975: 230; Christopher Rand, *Making Democracy Safe for Oil: Oilmen and the Islamic East*, Boston: Little, Brown, 1975: 317–18, 328–30.

5 Morris Adelman, 'The Real Oil Problem', *Regulation* 27: 1, 2004: 16–21.

bir çözüme karşı olan lideri, hükümetin benzini karneye bağlayacak bir düzenleme ve ülkenin petrol tüketimini azaltacak bir program hazırlamasını gerektiren acil durum mevzuatı sundu.⁶ Arapların Batıya karşı kullandığı “petrol silahı” ile ilgili kamusal tartışmalar nedeniyle sınırları bozulan ticari kullanıcılar ve sürücüler paniklemeye başladılar. Tüketiciler, geleceğin belirsiz olması nedeniyle ihtiyaçları olandan fazla petrol satın aldılar. Hükümetler, petrolün dağıtımını engelleyen acil önlemler alıp eksikliği ağırlaştırarak krizi yanlış yönettiler ve sorunu daha kötü hale getirdiler.⁷ Kamusal tartışmalar, petrol ambargosunu daha kapsamlı bir “enerji krizine”, “büyüme sınırlarına” ve “çevrenin” hassasiyetine bağlayan tehdit algısına katkıda bulundu – çevre kelimesi daha önceleri ortam ya da etraf anlamına geliyordu ama son zamanlarda, yirmi yıl öncesinde “ekonomi” teriminde olduğu gibi, yaygın siyasi ilginin odağındaki bir nesneyi belirtmek için belirli tanımlıkla kullanılır olmuştu.

Petrolü arz ve talep modeline uydurmakla ilgili başka bir problem, petrolün kendine has bir özelliğini yansıtır. Kullanıcıların çoğu başka bir enerji kaynağına kolayca geçemeyeceği için, petrolün çok düşük bir talep esnekliği olduğu söylenir. Küçük kesintiler bile büyük fiyat artışları ile sonuçlanabilir. Bununla birlikte petrol birçok durumda ters bir talep esnekliğine sahiptir: Fiyatı arttıkça insanlar daha fazla satın alır. Dünya çapında yıllık petrol talebindeki değişiklikler enerji altyapısındaki, endüstriyel ve toplumsal yapıdaki, gelir artışındaki, tüketim vergilerindeki ve başka birtakım faktörlerdeki değişikliklere bağlıdır. Petrol talebi genellikle fiyatından bağımsızdır. Bu yapının istisnası, fiyat çok kısa sürede çok büyük oranda arttığında meydana gelir. Petrol krizi bu tür bir istisnaydı. Bu olayın örneklemek için kullanıldığı basit arz ve talep modeli, bu istisnai olayın doğruladığı ancak petrol piyasasındaki daha gündelik fiyat

6 Dan Morgan, ‘Legislation Proposed by Jackson to Offset Possible Oil Losses,’ *Washington Post*, 18 Ekim 1973: A6.

7 Daniel Yergin, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power*, New York: Simon & Schuster, 1991: 617.

dalgalanmalarıyla çelişen bir modeldir.⁸ Ekonomistlerin modeli, bu istisnai olayın hazırlanışında kendi rolünü oynamıştır.

Bu petrol akışlarının, askeri hamlelerin, endüstrideki söylentilerin, arz değerlerinin, siyasi hesapların ve tüketici tepkilerinin ekonomi biliminin yasalarının ders kitaplarına girecek düzeyde bir örneği olarak bir araya gelmesi için, bunları bir arada tutabilecek yeni bir sosyo-teknik dünyanın kurulması gerekiyordu. Kriz dönemleri, böyle dünyaların nasıl kurulduğunu ve yeniden düzenlendiğini anlamak için faydalı vesilelerdir. Bir krizin ilan edilmesi çoğu zaman, yeni kuvvetleri ortaya çıkarmaya ya da karşı koymak için kararlı adımlar atılması gereken tehditleri belirlemeye yönelik girişimlere işaret eder. Ayrıca tehdit altında olan nesnenin ya da birleştirmenin (assemblage) tanımlanmasını gerektirir. Ortaya çıkarılan kuvvetler, belirlenen tehditler ve tanımlanan birleştirmeler onlara yön vermeye ya da hükmetmeye çalışanların kontrolünden çıkabilirler.

1970'lerin başlarında birbirleri ile kesişen üç mesele ortaya çıktı: Özellikle Birleşik Devletler için, bileşenleri birbirine bağlı ve kırılğan bir sistem olarak enerji sorunu; bir dizi failin düzenleyebildiği, hatta başka siyasi hedefler için – özellikle Filistin sorununun çözümü için – kullanılabilecek bir alete dönüştürebildiği bir enerji akışı olarak Orta Doğu petrolünün üretimi ve dağıtımı ve siyasetin merkezi nesnesi olarak “ekonomi” ile rekabet eden, bir ülkenin GSYH'sının sınırsız büyümesi ile değil, büyümenin fiziksel sınırları ile tanımlanan “çevre”nin ortaya çıkışı.

5. Bölüm'de karbon temelli endüstriyel demokrasilerin ayırt edici özelliğinin, yirminci yüzyılın ortalarında ortaya çıkan ve onların petrole giderek daha fazla bağımlı hale gelmesiyle çakışan yeni bir idare biçimi olduğunu savunmuştum. Ucuz ve bol bulunan enerjinin yardımıyla inşa edilmiş olan ekonominin oluşturulması, daha eşitlikçi bir yaşam taleplerinin onunla ilişkili olarak ölçülüp ayarlanabileceği ve ortak meselelerin ona göre uzmanların yönetimine bırakılabileceği bir nesne yarattı.

8 Robert Mabro, 'OPEC and the Price of Oil', *Energy Journal* 13: 2, 1992.

6. Bölüm'de gördüğümüz gibi, ucuz maliyetli enerji sağlama mekanizmaları, büyük ölçekli finansal spekülasyonun neden olduğu demokrasiye yönelik sürekli tehdidi yönetme araçları ile birlikte dağılmaktaydı. Sonuçta halkları, kendi ekonomileri vasıtasıyla yönetmek giderek zorlaşmaktaydı. Demokratik siyaseti yönetme biçimlerinin bu türleri zayıflarken, 1973-1974 krizi yeni yönetim biçimlerinin üzerinde durulması için yeni "piyasa" düzenegini kullanarak yolu açtı. Bu yeni yönetim teknolojisine göre yalnızca petrol krizi değil çekişen siyasi iddialar arasındaki herhangi bir ihtilaf basit arz ve talep meselesi olarak kavranacak ve yönetilecekti.

ENERJİ BİR SİSTEM NALİNE NASIL GELDİ?

Amerikan dergisi *Science Journal*, Ekim 1967 tarihli sayısını yeni teknolojik tahmin alanına ayırmıştı. Bilim, otomasyon, iletişim ve uzayla ilgili makalelerin yanında bir de enerji ile ilgili bir yazı vardı. Savunma Analizleri Enstitüsü'nün bilim ve teknoloji biriminin müdürü tarafından kaleme alınmış olan makalede şöyle belirtilmekteydi: "Enerji her zaman her yerde olduğu için bir hak gibi görülüyor."⁹ Kömür sahalarındaki ekonomik karmaşa ve motorlu taşıtların neden olduğu hava kirliliği gibi sorunlara değinilmesine rağmen, tehlike altındaki bir sistem ya da yaklaşmakta olan bir krizle ilgili iddialara rastlanmıyordu.

"Enerji krizi" terimi, üç yıl sonra, 1970'in yazına kadar Amerika'daki siyasi tartışmalarda ortaya çıkmadı.¹⁰ Sonraki olaylar, şimdi Orta Doğu petrolüne uygulanan ambargonun neden

9 Ali Bülent Cambel, 'Energy', *Science Journal* 3: 10, 1967.

10 Önceki yirmi beş yıl boyunca, 1945'ten beri, önde gelen Amerikan gazetelerinde, bir "enerji krizine" yalnızca savaş sonrası Avrupa tartışmalarında değinilir ("yakıt krizi" tabiri daha yaygındır), *New York Times*'de ise başka bir vesileyle – Harrison Brown'un *The Challenge of Man's Future* [İnsan'ın Geleceğinin Sorunu] başlıklı kitabının 1954 tarihli bir değerlendirmesinde (Orville Prescott, 'Books of the Times', *New York Times*, 9 Mart 1954: 21). 1950'ler ve 60'larda, Başkan'ın Doğal Kaynaklarla ilgili Komisyonu'nun (Paley Komisyonu olarak bilinir) raporu savaş sonrası korkuları unutturduğu için, petrolle ve diğer yakıtlarla ilgili sorun çoğunlukla genel bir "doğal kaynaklar" meselesinin bir parçasıydı.

olduğu bir sorun olarak hatırlanıyor.¹¹ Fakat Amerikan basını krizi ilk kez haber yaptığında, sorunu Orta Doğu'ya, hatta petrole bile pek değinmeden tarif etmişti.

Yeni tehdit, 10 Ağustos 1970'te, Federal Güç Komisyonu (FPC) Başkanı John Nassikas'ın, Ulusal Basın Kulübü'nde "Ulusal Enerji Krizi" ile ilgili yaptığı bir konuşmada ilan edildi. Takip eden ikinci yaz boyunca, New York da dâhil olmak üzere büyük ABD şehirleri elektrik kesintilerinden muzdaripti. Sorunlar kısmen güç üretme ve iletme tesislerinin kurulmasının gecikmesinden kaynaklansa da, "FPC başkanının gazetecilere söylediğine göre, gelişen enerji krizinin" asıl nedeni yakıt eksikliği idi – özellikle de endüstrideki doğal gaz sıkıntısı. Yakıtın karneye bağlanması ve üretim tesislerinin kapanması gerekebilirdi. Başkan, enerji krizinin uzun vadeli çözümünün nükleer enerjinin gelişmesinde yattığını söyledi. Ancak o sırada çare, enerji endüstrisinin "büyük ölçekli işletme ekonomilerini" hayata geçirebilmesi için anti-tröst yasalarının gevşetilmesini de içerecek şekilde, resmi kısıtlamaları azaltmaktı.¹²

Yakıtların dağıtımında, elektrik gücünün üretilmesinde, hammadde ve çıkarılmasında ve onlara erişimde daha önce de krizler çıkmıştı. Fakat bu sefer ilk kez sorun bir enerji krizi olara tarif edilmişti. Gücün üretiminde ve dağıtımında birçok endüstri, malzeme, iletim sistemi ve enerji biçimi rol oynamaktaydı: Kömür ve onu üreten madenciler ve madencilik şirketleri, onları taşıyan demiryolları, petrol ve doğal gaz sahaları, boru

11 Örneğin, Daniel Yergin'in değerlendirmesinde, özellikle Mart 1969'da Santa Barbara Kanalı'nda meydana gelen büyük petrol sızıntısını takip eden çevreci kampanyalardaki hareketlenmeler petrol üretimini etkileyen bir faktör olsa bile, asıl sorunlar şunlardır: Özellikle Birleşik Devletler'deki hızlı talep artışı, ülke içi petrol üretimi tepe noktasına ulaştığı için ABD arzındaki sıkıntılar ve OPEC ilk kez fiyatı yükseltmeye çalıştığı ve daha sonra Ekim 1973'de de ABD'nin Arap-İsrail savaşında İsrail'in tarafını tutmasına cevaben arzı azalttığı için Orta Doğu petrolünün kısılmasıydı.

12 Richard Halloran, 'FPC's Head Warns Power Shortages Are Possible Next Winter', *New York Times*, 11 Ağustos 1970: 20; Richard Harwood, 'Fuel-Short US May Face Plant Closings, Rationing', *Washington Post*, 17 Ağustos 1970: A1.

hattı şirketleri, benzin istasyonları, kamu işletmeleri, elektrik üretimi ve iletim donanımı ve onların üreticileri, nükleer santralleri inşa eden inşaat şirketleri, uranyum madenciliği şirketleri, petrol tankeri sahipleri ve büyük ve küçük petrol şirketleri. Bütün bu tesisler, ağlar ya da malzemeler farklı zamanlarda değişik sorunlarla karşılaşmıştı: Appalaş kömür endüstrisindeki denetimsiz grev dalgası, nükleer santrallerin işlemlerindeki teknik aksamalar, Süveyş Kanalı'nın kapanmasının ardından yaşanan petrol tankeri sıkıntısı, düşük sülfürlü yakıt ihtiyacı nedeniyle elektrik santrallerinin inşaatlarında ertelemeler ve Saul Alinsky'nin popüler el kitabı *Rules for Radicals*'taki [Radikaller için Kurallar] tabirle, "gerçekçi radikallerin" enerji şirketleri tarafından topluluklarda ve çevrede yaratılan hasara itiraz etmesini sağlayan bir dizi yeni teknik olarak örgütlenen toplulukların gelişimi.¹³ 1970'lerin başlarında, bütün bu meseleler birden bire tek bir "enerji krizinin" unsurları olarak birleştirildiler.

6. Bölüm'de incelendiği gibi, OPEC devletleri petrol üretimini kendi kontrolüne almaya başladıkça uluslararası petrol şirketleri petrol fiyatını %50 oranında, belki de daha fazla artırmak istiyorlardı. Büyük petrol şirketlerinin kazançlarında herhangi bir azalma meydana gelmesindense, üretici ülkelerin artan kazancı böylece tüketiciler tarafından ödenebilirdi. Böyle bir artışın önündeki önemli engellerden biri, kullanıcıların doğal gaz, kömür ve nükleer enerji gibi alternatif yakıtlara geçme olasılığıydı. Petrol arzının kısıtlanması için işbirliğine gidilmesi yeterli değildi: Petrol şirketleri, Nixon'un yardımıyla "sabotaj" sistemini diğer yakıt çeşitlerini de kapsayacak şekilde genişletmek zorundaydı. Bunlar şirket mülkiyeti, devlet yönetimi, habercilik ve bilimsel çalışmalar vasıtasıyla, ortak bir çıkmazla karşı karşıya olan tek bir mesele olarak birbirlerine bağlanacaktı: Enerji krizi.

13 Saul Alinsky, *Rules for Radicals: A Practical Primer for Realistic Radicals*, New York: Random House, 1971. Ayrıca bkz. William Cleaver, 'Wildcats in the Appalachian Coal Fields', ed. Midnight Notes Collective, *Midnight Notes, Midnight Oil: Work, Energy, War, 1972-1992* içinde, Brooklyn: Autonomedia, 1992: 169-83.

Dev petrol şirketleri, büyük kısmı Orta Doğu petrolünün Avrupa ve dünyanın başka bölgelerindeki satış tekellerine sahip olmaları sayesinde kazanılmış beklenmedik kazançları yansıtan sermayelerini ABD'ye getirmekteydi. Getirilen paranın çoğu, kâr payı olarak Amerikalı hissedarlara ödenmekteydi ancak her yıl yüz milyonlarca dolar da, Birleşik Devletler'deki rakip enerji kaynaklarının tümünü satın almak için bir kenara koyuldu. Petrol şirketleri doğal gaz üretimi üzerindeki hâkimiyetlerini sağlamlaştırdı, öyle ki 1960'ların sonlarında iki düzine ABD petrol şirketi ülkenin doğal gazının dörtte üçünü üretmekteydi. ABD kömür endüstrisinin, bir grup kartelleşmiş kömür üreticisinden, kömür kullanan ya da başka yakıtlar üreten daha büyük endüstrilerin bölümlerine dönüşmesine yardım ederek kömür şirketlerini satın aldılar. Ayrıca nükleer enerji endüstrisine, özellikle de uranyum madenciliğine girdiler ve 1970 itibarıyla ABD uranyum rezervlerinin %40'ını kontrol etmekteydiler.¹⁴ Orta Doğu'daki daha önceki bir dönemin olaylarını hatırlatacak şekilde, İçişleri Bakanlığı'ndaki yetkililer petrol şirketlerini, uranyum madenlerinin bulunduğu federal bölgeleri kiralayıp, fiyatları yukarıya çekmek amacıyla hiçbir şey yapmadıkları ve "enerji krizini" ürettikleri için suçladılar.¹⁵

Petrol şirketleri, petrol fiyatlarının artmasını sağlamak için daha yüksek doğal gaz fiyatları talep ettiler. Federal Güç Komisyonu

14 Stork, *Middle East Oil*: 121–5.

15 James Ridgeway, 'Who Owns America?' *New York Times Book Review*, 24 Ekim 1971: 7. Ayrıca bkz. ABD Kongresi, Teknoloji Değerlendirme Dairesi, 'Assessment of Oil Shale Technologies, Vol. II: A History and Analysis of the Federal Prototype Oil Shale Leasing Program', Temmuz 1980, www.princeton.edu/~ota adresinde mevcut. 1975'de ABD senatosu tarafından geçirilen, petrol şirketlerinin kömür, uranyum ve fotovoltaiiklerdeki varlıklarını elden çıkarmalarını gerektiren bir yasa taslağı, petrol şirketlerinin daha sonraki lobi faaliyetleriyle bertaraf edildi. (Andrew S. McFarland, 'Energy Lobbies', *Annual Review of Energy* 9, 1984: 504). 1966'da hükümet ithal edilen uranyumun ABD reaktörlerinde kullanılmasını, daha yüksek ülke içi fiyatları desteklemek için yasaklamıştı. Gulf Oil ve başka Amerikalı petrol şirketleri çok geçmeden, Kanada hükümeti tarafından, ABD ithalat yasağına cevaben kurulan ve uranyumun fiyatını daha da artıran uluslararası bir uranyum karteline katıldılar. (William Greider, 'Gulf: Uranium Cartel Raised US Prices', *Washington Post*, 17 Haziran 1977: A1).

1968'de şirketlerin fiyat artışı taleplerini reddedince, üreticiler aniden kaynağın azaldığını duyurdular. Bundan sonra, yeni keşiflerin hızı düşmeye başladı.¹⁶ Başkan Nixon tarafından ertesi yıl Federal Güç Komisyonu'nun başına getirilen, çok yakında enerji krizini ilan edecek olan John Nassikas, doğal gaz fiyatında beklenmedik bir artışı, bunun endüstriyi yeni yatırımlar için teşvik edeceğini iddia ederek onayladı.¹⁷ Vaat edilen yatırım hiç gerçekleşmedi ve daha sonraki Kongre soruşturmaları Nassikas'ın, Komisyon'un kendi kadrosunun hazırladığı çok daha yüksek tahminler yerine, endüstrinin kesintilerle ilgili değerlerine dayanarak hareket ettiğini ortaya çıkardı. Ayrıca Kongre'de, kuralsızlaştırmanın (deregülasyon) üretimin artması ile sonuçlanacağı ile ilgili bir kanıt olmadığını da kabul etti.¹⁸

Petrol şirketleri, aynı anda gelecekteki talep tahminlerini artırıp elde edilebilir rezervlerle ilgili tahminleri azaltarak yetersiz petrol kaynakları ile ilgili de endişe yarattılar. 1972'de ABD Ulusal Petrol Konseyi, ülkenin birincil enerji tüketiminin 1985 itibarıyla 125 katrilyon Btu ya da 125 quad¹⁹ olacağını tahmin etmekteydi. O yılki gerçek ihtiyaç yalnızca 74 quad'tı, yani tahminin %60'ından azı kadar. 1973-1974 petrol ambargosunun ardından Federal Enerji İdaresi, benzer şekilde gelecekteki taleple ilgili abartılı tahminler yapan Bağımsızlık Projesi'ni geliştirdi. Bu hesaplamaların, santrallerde ve endüstriyel kazanlarda doğal gaz kullanımını yasaklayan ve petrol şirketlerinin petrol fiyatlarını sekiz kat artırmasına izin veren (yeni kuyulardan çıkan doğal gaz, 1973'teki bir milyon Btu için 22 sent değerinden 1,75\$'a çıkmıştı), 1978 tarihli Ulusal Enerji Yasası'nın şekillenmesinde payı oldu. Ülke rezervlerini Arap petrolü silahına

16 Stork, *Middle East Oil*: 128.

17 Robert Sherill, 'Nassikas Sets Your Gas Bill', *Nation*, 17 Ocak 1972: 73-9.

18 Jack Anderson, 'FPC Chief and Natural-Gas Rate Rise', *Washington Post*, 14 Haziran 1971: B11; Jack Anderson, 'FPC Staff Disputed Industry Plan', *Washington Post*, 15 Haziran 1971: B13; 'General Accounting Office, Report to the FPC', 'Fattening Gas Prices' içinde, *Time*, Eylül 1974; Sherill, 'Nassikas Sets Your Gas Bill'; Stork, *Middle East Oil*: 125-31.

19 Btu (British Thermal Unit) yaklaşık 1055 joule değerindeki bir enerji birimidir. Quad ise 1015 Btu'ya eşit enerji birimidir. (ç.n.)

karşı savunma olarak korumak için bir araç gibi gösterilen kısıtlamalar sayesinde, 1973 ile 1986 yılları arasında doğal gaz tüketimi %26 azaldı – bu Amerikalı tüketiciyi değil Orta Doğu petrolüne olan talebi korumaya yardım ediyordu. Henry Linden, abartılı tahminlerin hazırlanmasına yardım eden Gaz Teknolojisi Enstitüsü'nün müdürlüğünden emekli olmasının ardından şöyle yazmıştı: “Kendine hizmet ettiği anlaşılan bu uygulamalara ortak olmuş olmak... artık bana sıkıntı veriyor. Suni bir ‘enerji krizi’ olduğu ortaya çıkan bu olayların başka birçok ilkesini de kabul etmişim.”²⁰

Güç üretimi ve kaynak çıkarımının tek bir “enerji” alanına dönüştürülmesi Beyaz Saray tarafından teşvik edilmişti. Farklı yakıt ve güç biçimlerinin sorumlulukları ABD hükümetinin çeşitli birimlerine yayılmıştı. Haziran 1973'te, Kongre Nixon'un Enerji ve Ulusal Kaynaklar Bakanlığı oluşturulması talebini defalarca reddettikten sonra, Richard Nixon Beyaz Saray'da bir Ulusal Enerji Dairesi kurdu.²¹ Yakıt ve güçle ilgili farklı kurumları tek bir daire altında birleştirmek, enerji ve enerji politikaları ile ilgili yeni bir bilimsel alanın ortaya çıkmasını sağladı. 1970'lerin başlarından önce bu konularla ilgili tarih, ekonomi ve politika alanlarında yapılan araştırmaların büyük kısmı tek bir yakıt odaklanmaktaydı. 1970'lerin başlarından sonra, enerji sorunuyla ilgili bilimsel uğraş, ayrı bir ilgi alanı olarak hızla çoğaldı.²²

ABD'deki enerji krizi, farklı doğal kaynakları ve güç üretme yöntemlerini ilgilendiren gelişmelerin karmaşık bir etkileşimi olarak ilk kez tartışılırken, birden bu meselenin merkezindeki “petrol krizi” sorunu ortaya çıktı. Petrol krizi, on yıl önce Irak'ta Kasım'ın Baas Partisi tarafından devrilmesini iyi karşılamış (6. Bölüm'e bakınız) ve siyasi muhalefetin icra edilmesini onaylamış olan diplomat James Akins tarafından ilan edildi. O

20 Henry R. Linden, 'The Evolution of an Energy Contrarian', *Annual Review of Energy and the Environment* 21, 1996: 32, 34, 38.

21 1974'te Beyaz Saray Enerji Dairesi, Federal Enerji İdaresi'ne dönüştürüldü. Enerji Bakanlığı Carter yönetimi tarafından 1977'de kuruldu.

22 Richard H. K. Vietor, *Energy Policy in America since 1945: A Study of Business–Government Relations*, Cambridge, UK: CUP, 1984: 1–2.

artık Dışişleri Bakanlığı'ndaki Yakıt ve Enerji Dairesi'nin müdürüydü. Akins Nisan 1973'te *Foreign Affairs*'daki bir makalesinde, Arap devletlerinin ABD'ye uygulayacağı petrol boykotu ile ilgili tekrar tekrar yaptıkları ikazların artık gerçek bir tehdit oluşturduğunu iddia ediyordu.²³ OPEC başarılı bir şekilde daha yüksek vergi oranlarını uygulamış, Irak petrol üretimini millileştirmişti ve diğer büyük üreticiler de aynı şeyi yapmakla tehdit ediyordu. Bu nedenle petrol fiyatında meydana gelecek büyük artışlar kaçınılmazdı ve bu artış petrol üreticilerine beklenmedik miktarda sermaye akışına neden olacaktı. Görev, Basra Körfezi'ne doğru hareket eden sermayenin Birleşik Devletler'e yatırım olarak geri dönmesini düzenlemektir.

Petrol ekonomisti Morris Adelman şunu öne sürmüştü: "Dünya 'enerji krizi' ya da 'enerji sıkıntısı' bir kurgudur. Fakat kurguya olan inanç gerçektir. İnsanların yüksek petrol fiyatlarını, onlar gerçekte gizli bir anlaşma ile belirlendiği halde, doğa buyruğu gibi kabul etmelerini sağlar."²⁴ Adelman, dünya petrol arzında bir fazlalık olduğu, talebin 1960'lara göre daha yavaş arttığı ve Dışişleri Bakanlığı ve petrol şirketlerinin, aslında üretici devletlerle petrol fiyatlarındaki büyük artıştan ortaklaşa faydalanmak için anlaştıkları ile ilgili kanıtlar sunmuştu.²⁵

FİLİSTİN DENKLEMİ

Petrol fiyatındaki artışın nasıl gerçekleştiğini yakından inceleyelim. Ekim 1973'teki ambargo, Arap devletlerinin petrole erişimin Arap-İsrail ihtilafının çözümündeki ilerleme ile bağlantılı olacağını ilan etmesiyle başladı. Bu nedenle petrolün fiyatı basitçe bir talep ve arz meselesi olamazdı çünkü petrol talebi artık başka bir taleple birleşmişti: Bu talebe göre, Birleşik

23 James E. Akins, 'International Cooperative Efforts in Energy Supply', *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 410, 1973: 75-85.

24 Morris Adelman, 'Is the Oil Shortage Real? Oil Companies as OPEC Tax-Collectors', *Foreign Policy* 9, Kış 1972-73: 73.

25 Birkaç yıl sonra, V. H. Oppenheim, aynı dergide, açığa çıkan bu gizli anlaşmanın daha ayrıntılı bir değerlendirmesini yaptı: 'Why Oil Prices Go Up: The Past: We Pushed Them', *Foreign Policy* 25, 1976-77.

Devletler Filistin sorununun çözümüne karşı yürüttüğü muhalefeti sonlandırmalıydı. Birleşik Devletler Mısır'ın 1971'deki barış teklifini desteklemeyi reddetmişti. Bunun nedeni Başkan Enver Sedat'ın, İsrail'in 1948'deki ihraç ve mal ve mülklere el konulmasıyla ilgili Filistinlilerin hakları meselesinin kapsamlı bir çözümünü kabul etmesini gerektiren ilkedен vazgeçip, bunun yerine İsrail'in 1967'de işgal ettiği Mısır topraklarıyla ilgili geçici ve tek taraflı bir düzenlemeyi görüşmeyi teklif etmesiydi. Mısır'ın, kendilerine hava savunma sistemleriyle ilgili destek olan Sovyet askeri danışmanlarını defetmek için, Washington'la ilişkileri iyileştirme beklentisiyle Temmuz 1972'de aldığı karar Amerika'da bir karşılık bulmamıştı.²⁶ Sedat, Nixon'un Ulusal Güvenlik Danışmanı Henry Kissinger'ın Mısırlı mevkidaşı Hafız İsmail ile görüşmesi için birkaç kez ricada bulundu ama Kissinger bunları geçiştirdi. Sonunda, ertesi Şubat ve Mayıs aylarında, gizli tutulması koşuluyla görüşmeyi kabul etti ve sonrasında Mısır'ın İsrail ile ayrı bir barış imzalaması önerilerini reddetti.²⁷ Sovyet Lider Leonid Brejnev, Haziran 1973'te Nixon ile görüştü ve barış sağlanmasının esaslarıyla ilgili ortak bir bildiri önerdi ancak Nixon bu öneriyi geri çevirdi.²⁸ Birle-

26 Ed. Richard B. Parker, *The October War: A Retrospective*, Gainesville: University Press of Florida, 2001. Burada bu diplomatik tarihin birkaç esas aktörünün yürüttüğü bir tartışma vardır. İsrail'in Sedat'ın tekliflerine verdiği karşılığı, "tuhaf biçimde katı, tepkisiz ve hayal gücünden yoksun" (s.58) olarak tarif etseler de, ABD'nin konumunun fiilen aynı olduğu gerçeğini belirtmezler.

27 Muhammed Hafız İsmail ve Henry A. Kissinger arasındaki Görüşme Zabıtları, 20 Mayıs 1973, Ulusal Arşivler, RG 59, Dışişleri Bakanlığı, Henry Kissinger Kayıtları, Kutu 25, Kat C Arap-İsrail Savaşı, www.gwu.edu/~nsarchiv adresinde mevcut. Kissinger ABD'nin konumunu şahla yaptığı bir görüşmede açıklar: White House, 'Memorandum of Conversation', 24 Temmuz 1973, www.gwu.edu/~nsarchiv.

28 Brejnev'in önerdiği dört ilke şöyledir: "(1) İsrail ve diğer devletler için güvenceler ... (2) ... işgal edilen bölgelerde çatışmasızlık. (3) İsrail'in Arap bölgelerinden geri çekilmesi. (4) boğazlardan herkes için tam geçiş", Henry Kissinger, 'Memorandum for the President's Files, President's Meeting with General Secretary Leonid Brezhnev on Saturday, June 23, 1973 at 10:30 p.m. at the Western White House', San Clemente, California, HAKO, Kutu 75, Brejnev Ziyareti 18-25 Haziran 1973, Görüşme Zabıtları, www.gwu.edu/~nsarchiv adresinde mevcut.

şik Devletler'e bağlı bir devlet olarak patronunun inatçılığı nedeniyle giderek baskı altında kalan Suudi Arabistan, o yıl bahar ve yaz boyunca Washington'dan, BM Güvenlik Konseyi'nin 242 sayılı kararına dayanan bir anlaşmayı desteklemesini talep etti ama onu ikna edemedi.²⁹ Temmuz'da, İsrail'in 242 sayılı kararı uygulamaya çalışan BM arabulucusuyla "işbirliğine gitmemesi" ile ilgili endişeleri ifade eden bir Güvenlik Konseyi Kararı, veto eden Birleşik Devletler haricinde, Konsey'in on dört üyesi tarafından onandı.³⁰

Mısır ve Suriye'nin kendi topraklarını işgal eden İsrail kuvvetlerine 6 Ekim 1973'de aldığı saldırı kararı bu çıkmaza verilen bir yanıttı. Savaş beklentisi yaygındı. İki yıldan fazla bir zaman önce, Ağustos 1971'de Birleşik Devletler, Mısır'ın Süveyş Kanalı'nın diğer tarafındaki bölgeyi geri almak için, İsrail'i müzakerelere zorlamak amacıyla "sınırlı çapta güçlü bir saldırı" hazırlığında olduğunu öğrenmişti.³¹ Birçok kez yapılan uyarılardan, Amerika'nın çözümü desteklemeyi reddetmesinin Mısır'ın askeri harekâtıyla sonuçlanacağı çıkıyordu.

Savaşı başlatıktan on gün sonra, muharebe sürerken Sedat ayrı bir Mısır-İsrail barış anlaşması önerisini yineledi. Ertesi gün on sekiz Arap ülkesini temsil eden dört dışişleri bakanı, Nixon ve Kissenger ile görüştüler ve Birleşik Devletler'in, "İsrail'in 1967 öncesi sınırlara geri çekilmesi ve BM kararlarına göre, Filistinlilerin evlerine dönme veya tazminat haklarına

29 Ekim 1973 savaşının arifesinde Suudi Arabistan, İsrail'i Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 1967'deki 242 sayılı kararını kabul etmeye zorlaması için Birleşik Devletler'e başvurdu. Bu karar İsrail'in Batı Şeria, Gazze Şeridi ve 1967'deki savaşta işgal ettiği diğer bölgelerden çekilmesi dayanan bir çözüm öngörmekteydi (Alexei Vassiliev, *The History of Saudi Arabia*, New York: New York University Press, 2000: 391). Ayrıca bkz. Donald Neff, 'Nixon Administration Ignores Saudi Warnings, Bringing On Oil Boycott', *Washington Report on Middle East Affairs*, Ekim-Kasım 1997: 70-2.

30 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, karar taslağı S/10974, 24 Temmuz 1973, unispal. un.org adresinde mevcut.

31 White House, 'Henry Kissinger is provided with a report on the situation in Vietnam and other world developments', memo., 20 Ağustos 1971, CK3100551156, Sınıflandırılmamış Belgeler Referans Sistemi, Farmington Hills, MI: Gale, 2011.

riayet etmesine" dayanan bir çözümü desteklemesini istedikler.³² Öneriyi desteklemeyi reddettikten sonra, Kissinger aynı gün içerisinde Beyaz Saray kriz grubuna heyetin lideri Suudi dışişleri bakanının, "uslu bir çocuk gibi ortaya çıkıp bizimle oldukça faydalı görüşmeler yaptıklarını söylediğini" ilettili. Kissinger, Suudi Arabistan'ın Birleşik Devletler'e sağladığı petrole ambargo koyabileceğine dair çıkan bir haberle ilgili, "benzersiz bir hata yapma sicilleri" olan Dışişleri Bakanlığı yetkililerini ve petrol şirketlerini suçladı ve gruba "bir petrol kesintisi beklemediklerini" söyleyerek güvence verdi.³³ Ertesi gün, Arap devletleri ilk kesintiyi ilan etti.

Nixon, İsrail'in üzerindeki müzakere baskısını azaltmak için İsrail'e fazladan uçak, tank, top ve cephane tedarik etmeye karar vermişti. Beyaz Saray, savaşı Orta Doğu'daki ihtilafın sebeplerini ele almak için değil, Vietnam'daki yenilginin bir tesellisi olarak değerlendirmek istiyordu. Nixon, devlet görevlilerine şöyle söylemişti: "Bu Orta Doğu'dan daha ciddi. Sovyet destekli bir operasyonun, Amerika destekli bir operasyona karşı galip gelmesine izin veremeyiz." İsrail'i müzakereye mecbur etmenin zorluğunu tartışırken, onu yeniden silahlandırmanın "İsrail'i tepinerek ve bağırarak masaya getirmenin" tek yolu olduğunu inatla savundu.³⁴ Avrupa'dan ve Arap devletlerinden Amerika'nın Filistin sorununun çözümünü reddettiğini saklamak için, sağlanan silahların gizli kalması amaçlanmaktaydı. Sevkiyatın gizli kalmasını sağlamak için, ABD'den silahları getiren yeni Lockheed C-5A uçağı İsrail'e gece iniş yapacaktı. C-5A normalde deniz yoluyla taşınan tankları ve diğer ağır teçhizatı hava yoluyla taşıyabilmekteydi ve Amerika'nın doğu kıyısı ile Orta Doğu arasındaki

32 David Hirst, 'Arabs Acclaim Sadat Peace Plan as a Major Breakthrough', *Guardian*, 18 Ekim 1973; William B. Quandt'tan Kissinger'a, 'Memoranda of Conversations with Arab Foreign Ministers', 17 Ekim 1973, *National Security Archive*, 'The October War and US Policy', www.gwu.edu/~nsarchiv adresinde mevcut, sonraki notlarda NSA, 'Ekim Savaşı' olarak atıfta bulunuldu.

33 Edward Cowan, 'A Saudi Threat on Oil Reported', *New York Times*, 16 Ekim 1973: 1; Zabıtlar, 'Washington Special Action Group Meeting', 17 Ekim 1973, NSA, 'Ekim Savaşı.'

34 Zabıtlar, 'Washington Special Action Group Meeting', NSA, 'Ekim Savaşı.'

mesafeyi durmadan kat edebilmesini sağlayan bir menzile sahipti (Avrupa devletleri kendi hava sağlarının kullanılmasını kabul etmedi). Fakat kanat tasarımıdaki hatalar nedeniyle, uçak dolu haliyle yükü gereken mesafe boyunca taşıyamamaktaydı. İsrail'e ulaşmak için uçaklar Azorlar'da durup yakıt ikmali yapmak zorunda kalmaktaydı. Yeni, büyük uçakların iniş yapmasının zor olduğu Azorlar'daki güçlü rüzgârlar, ABD'den gelen uçakların hareketini geciktirdi ve İsrail'e varışlarını günde erteledi. Gizlilik kaybedildi, sevkiyat haberi ve böylelikle ABD'nin barış müzakerelerini reddettiği duyuldu.³⁵

Körfez ülkelerinin petrol bakanları o sıralarda Kuveyt'te, OPEC (üyeleri arasında Arap devletleri haricinde devletler de vardı) ve petrol şirketleri arasında 1971'deki vergi oranları anlaşmasını gözden geçirmek için bir ay boyunca yapılacak görüşmelerde buluşmuştu. O zamanlar petrolün alınıp satıldığı fiyatın %40'ı kadar daha fazla olan nominal "ilan edilen fiyata" göre, aradan geçen iki yılda petrol fiyatlarının yükselmesiyle önceki anlaşma aşılmıştı. Petrol şirketlerinin kârları iki katına çıkarken, üretici devletlerin bu kârlardan aldıkları paylar azalmış, bu payların gerçek değerleri de aşırı enflasyon nedeniyle daha da erimişti. 16 Ekim'de OPEC devletleri, yeni bir anlaşmaya varılamaması nedeniyle, referans fiyatı petrolün alınıp satıldığı fiyatın %40 yukarısına çekerek, ilan edilen fiyatı (vergi oranının hesaplanacağı esas değer) tek taraflı olarak %70 artıracaklarını açıkladılar.³⁶

Körfez'deki Arap devletlerinin petrol bakanları Kuveyt'te bir gün daha kaldı ve diğer Arap devletlerinin petrol bakanları da, savaş durumunu görüşmek için onlara katıldı. ABD'nin inatçılığına, İsrail Haziran 1967'deki savaşta işgal etmiş olduğu toprakları tahliye edene kadar, petrol üretiminde %5 düzeyinde makul bir küçülme ile karşılık vermeye karar verdiler. ABD'nin müttefiki üretici devletler, daha etkili tedbirler alınması talebine

35 'C-5 History', www.globalsecurity.org adresinde mevcut; James Schlesinger, 'The Airlift', ed. Richard B. Parker, *The October War: A Retrospective* içinde, Gainesville: University Press of Florida, 2001: 153-60.

36 Parra, *Oil Politics*: 177-9.

direndiler ve Kuveyt'teki ABD Büyükelçiliği'nin bildirdiğine göre, kesintinin "İsrail'in işgal ettiği Arap topraklarından vazgeçmesi gerektiği" konusunda ciddi olduklarını göstermek amacını taşıyan basit bir ikaz olduğuyla ilgili Washington'u bilgilendirdiler. Kuveyt'in Petrol Bakanı Abdul Rahman el-Atiki durumu şöyle açıkladı: "İsrail'le yapılacak tatmin edici bir anlaşma er-telendikçe, herkes için petrol arzı azalacaktır."³⁷ Nixon iki gün sonra, İsrail'e 2,2 milyar dolarlık askeri yardım için Kongre'ye talepte bulunarak karşılık verdi. Kissinger kurmaylarına şöyle söyledi: "Malzemeleri İsrail'e göndermeye devam etmeliyiz. Bir-ileri vazgeçene kadar İsrail'i bunlarla doldurmalıyız."³⁸ Bunun üzerine Suudi Arabistan, ABD'ye yapılan petrol sevkiyatında, daha sonra diğer Arap devletlerinin de katılacağı ambargoyu başlatıldığını, petrole erişimini Birleşik Devletler'in Filistin soru-nunu ele alacak müzakereleri desteklemekle ilgili isteksizliğine bağlayarak ilan etti.

Batılı yorumcular, 17 Ekim'de Arap devletlerince alınan petrol arzını azaltma ve daha sonraki ambargo kararını, önceki gün OPEC'in aldığı petrol üretimi vergilerini %70 artırma kararıyla ilişkilendirdi. Aslında onlar iki kararı, arz ve talep modeliyle ilişki kurulabildiği ölçüde birleştirip tek bir olay gibi gösterme eğilimindeydiler. Bugün bile, bu iki olaydan hatalı bir şekilde "OPEC ambargosu" diye bahsedilir. Petrol şirketlerinin kârlarına yapılan vergilendirme artışına "OPEC fiyat artışı" olarak sık sık yapılan değiniler de benzer şekilde yanıltıcıdır. Bunun nedeni, olaya katılan ülkelerin tesadüfî bir şekilde katılmış olması ve iki kararın da petrol fiyatını yükseltmek için alınmamış olmasıdır; dahası OPEC'in ambargoda bir rolü yoktur. Birinci karar, OPEC ve petrol şirketleri arasında, bir ay boyunca petrol kârlarının vergilendirme oranı üzerine yapılan görüşmelerin sonucunda alınmıştı. Ertesi gün bir grup Arap devletinin duyurduğu arz-daki azalma, Birleşik Devletler'in Ekim ayındaki savaşta İsrail'in

37 ABD Kuveyt Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, 'Atiqi Comment on OAPC Meeting', 18

Ekim 1973, NSA, 'Ekim Savaşı.'

38 Zabıtlar, 'Washington Special Action Group Meeting', NSA, 'Ekim Savaşı.'

tarafında olmasına ve Arap devletlerinin İsrail'i işgal ettiği bölgelerden vazgeçmesine dayanan bir barış anlaşmasını kabul etmeye zorlama girişimlerini engellemesine verilen bir karşılıktı. Ali Attiga'ya göre, kesintilerin "petrolün fiyatının artmasını istemekle bir ilgisi yoktu." Amaç, Batı kamuoyunun dikkatini, çözümlenmemiş Filistin sorununa çekmekti.³⁹

Arz kesintileri ve ambargoyla ilgili açıklamalar nadiren bunların amaçlarına değinirler. Örneğin Daniel Yergin şöyle yazıyor: "Arap petrol bakanları ambargoyu onayladılar ve amaçları gerçekleşinceye kadar, Eylül ayından itibaren üretimin her ay %5 oranında kesilmesine karar verdiler."⁴⁰ Yergin hiçbir yerde bu amaçların ne olduğundan bahsetmiyor. Arap üretici devletler bir bağ kurmaya, petrole erişimini Birleşik Devletler'in Filistin sorununa ilişkin yürüttüğü siyaset ile bağlayan bir denklem oluşturmaya çalışıyorlardı. Bu olayla ilgilenen tarihçiler bu bağı koparırlar. Petrol için sıraya girmekle meşgul olan, yalnızca piyasanın yasalarını düşünen halk da aynı konumdaydı. Bu sırada ABD Kongresi'ndeki barış görüşmeleri karşıtları, "Boeing'in senatörü" (Boeing Amerikalı en büyük askeri yükleniciydi, Seattle Washington merkezlidir) olarak bilinen, ABD dış politikasının askerileşmesini destekleyen Washington State'li Demokrat Henry Jackson öncülüğünde, piyasa yasalarının işlemlerini sağlayacak karne sistemini ve benzer araçları hazırlıyorlardı.

OPEC devletleri vergi oranını yeniden düzenlemek için savaşan iki ay sonra yeniden buluştular. Bu aşamada bir varil petrolün fiyatı bazen 17\$'a kadar çıkabiliyordu – bu fiyat, Ekim'deki

39 Anthony Sampson, *The Seven Sisters: The Great Oil Companies and the World They Made*, Londra: Hodder & Stoughton, 1975: 265. Burada Petrol İhraç Eden Arap Ülkeler Örgütü'nün (OAPEC'in – Sampson'un yazdığı gibi OPEC'in değil) genel sekreteri Attiga ile Şubat 1975'te yapılan bir görüşmeden alıntı yapılmaktadır. İsrail'in reddetmesini destekleyenlerin müzakerelerde bulunması için uygulanan ambargo, önce ABD'yi kapsamaktaydı, daha sonra Hollanda, Güney Afrika ve Rodezya'yı da kapsayacak şekilde genişletildi. ABD'nin silahları hava yoluyla İsrail'e taşıırken topraklarını – Azorlar – kullanmasına izin verdikten sonra, bunlara Portekiz de eklendi. (Ian Seymour, *OPEC: Instrument of Change*, New York: St Martin's Press, 1981: 119).

40 Yergin, *The Prize*: 607.

fiyatın dört katından fazlaydı. Kissinger, sonraki toplantının arifesinde yaptığı bir konuşmada şöyle dedi: “Enerji krizinin daha derindeki nedenlerini akıldan çıkarmamalıyız.” Ekim’deki savaşla kötüleştirmiş olsa da kriz “dünya çapındaki talepte meydana gelen şiddetli artışın arz teşviklerini aşmış olmasının kaçınılmaz bir sonucudur.” Eğer fiyat artışı, bu uzun vadeli piyasa güçlerinin bir sonucuysa ve böylece Washington’a göre kaçınılmazsa, o zaman OPEC devletlerinin vergi oranlarını buna göre yeniden ayarlamaması için bir neden yoktu. Üyeleri arasında Amerika’nın en yakın müttefiki olan İran’ın öncülüğünde, OPEC ilan edilen fiyatı 11,65\$’a çıkardı. Bu vergi oranını varil başına 7\$’a çıkardı, bu da (üretim maliyetlerini ve şirket kârlarını hesaba katarak) 9\$’ın altında, ya da yakın zamandaki satış fiyatının yarısı kadar bir satış fiyatı demek oluyordu.⁴¹

Yüksek petrol fiyatlarının tutarlı hale gelmesinde katkısı olduğu için, Kissinger kazançları toplamak istiyordu. Avrupa ve Japonya, doların üzerindeki baskıyı hafifleterek yüksek enerji maliyetlerine maruz kalacak ve ABD artık Alaska rezervlerini açabilecekti.⁴² Savaş başladığı sırada, Kissinger Nixon’ın Kongre’ye olayların “ülkemizi hassaslaştırdığını” söyleyen ve Kongre’nin Alaska petrolü boru hattına itirazından vazgeçmesini isteyen bir mesaj göndermesi için planlar yaptı. Heyecanlı bir Beyaz Saray enerji danışmanı, Süveyş Kanalı’ndaki savaş şiddetlenirken, Kissinger’in strateji grubuna “Alaska petrolünün tepe noktasındayken Arap ülkelerinden getirilen petrole eşit miktarda” olacağını bildirdi. Asistanı “iki boru hattına ihtiyacımız var” diye ekledi. Alaska’nın getireceği bollukla ilgili yapılan bu tahminlerin, aşırı abartılı olduğu ortaya çıktı.⁴³

41 Parra, *Oil Politics*: 183–4.

42 Kissinger’in yüksek fiyatları desteklemesi üzerine, bkz. Tore T. Petersen, *Richard Nixon, Great Britain, and the Anglo-American Alignment in the Persian Gulf and Arabian Peninsula: Making Allies Out of Clients*, Eastbourne: Sussex Academic Press, 2009: 8–14, ve Parra, *Oil Politics*: 197–205.

43 Zabıtlar, ‘Washington Special Action Group Meeting’, NSA, ‘Ekim Savaşı’. 1988’de, tepe noktasında, Alaska günde 2 milyon varil petrol (mbpd) üretmekteydi; Arap ülkelerinin o yılki üretimi 15 mbpd’yi aşar – www.eia.gov, ve DeGolyer & MacNaughton, *Twentieth Century Petroleum Statistics*, Dallas: DeGolyer & MacNaughton, 2009.

BEKLENMEDİK BİR SAHA DENEYİ

Ekim 1973'teki savaş Washington'un ve petrol şirketlerinin yüksek enerji fiyatlarına dayanan bir sisteme geçmesine izin verdi, ayrıca giderek petrol fiyatıyla ilişkili hale gelen başka bir şey de destek vermiş oldu: Militarizme. İkinci Dünya Savaşı'ndan beri gerçekleşen en büyük tank muharebeleri bu savaşta meydana geldi. C-5A'nın tasarım hataları Amerika'nın hava sevkiyatını gizli tutmasını engelledi, ancak bu uçağın Orta Doğu'ya taşıdığı tanklar yalnızca İsrail ordusu için değil, kuşatılmış olan ABD ordusu için de zaferi garantiledi.

O yılın başlarında Pentagon, Vietnam'da yenilgiyi kabul ettikten ve son kuvvetlerini de geri çektikten sonra, beklenen bütçe kesintilerini ve küçük bir devlete karşı bir savaşın kaybedildiğini göz önüne alarak askeri stratejilerini gözden geçirmeye başladı. Yenilgi, İkinci Dünya Savaşı'ndakine benzer ağır silahlı tank muharebelerine yönelik olarak donatılmış geleneksel orduya güvenmenin anlamsızlığını gösteriyor gibiydi. 1973 savaşının sebep olduğu sınırsız yıkım, bu sonucu destekliyor gibi görünüyordu. Zira bu savaşta Suriye ve Mısır'ın on sekiz günlük bir muharebede kaybettiği tankların sayısı, o zaman Avrupa'da konuşlandırılan ABD tanklarının sayısına eşitti. Fakat ABD'yi yeni tanklar ve başka ağır silahlarla yeniden donatmanın gerekliliğini savunanlar, Ekim Savaşı'nı "beklenmedik bir saha deneyi" olarak kullandı. Amerikalı generaller, İsrailli meslektaşlarıyla işgal edilen Suriye ve Mısır'daki savaş alanlarını dolaştıktan sonra, meydana gelen tahribatı ve İsrail'in zaferini, Vietnam'dan alınan derslerin aksine, doğru teçhizat, taktik ve hazırlıkla geleneksel silahlı savaşların kazanılabileceğinin bir kanıtı olarak sundular.

ABD ordusu Vietnam savaşının kaybedilmesinden demokrasiyi sorumlu tutmaktan memnundu. Yenilginin sebebi askeri zafiyet değil, Amerikan halkının muhalefeti idi. 1973'de İsrail'in başarısı bu demokrasi sorununa bir çözüm önerdi. Tankların ve diğer ağır silahların yıkıcı gücünün, bu tankları ve silahları

demokratik bir devletin savaşları için daha uygun kaldığı söylendi. Bunun nedeni, onların yıkıcılıkları sayesinde, kamuoyu ya da uluslararası denetim sivil liderleri savaşı durdurmaya zorlamadan önce hızlı sonuçlar alınabilmesiydi.⁴⁴ 1973 savaşından çıkarılan, saha deneyi bölgelerine yapılan sık ziyaretlerle pekiştirilen ve eğitim talimnamelerine ve kongre sunumlarına dâhil edilen bu sonuçlar, Pentagon'un daha küçük, hareketli kuvvetlerin savunucularını alt etmesini ve ağır silahlarla donatılmış bir orduyu yeniden inşa etmesini sağladı.

Savaş, Filistin sorunun çözümüne yönelik girişimlerin alt edilmesine, Orta Doğu'nun bir emniyetsizlik bölgesi olarak kalmasını sağlayarak yardım etti. Önceki bölümde tartışılan İsrail ve İran'a yapılan büyük silah aktarımlarına artık Suudi Arabistan, diğer Arap Körfez devletleri ve Mısır'a yapılan satışlar da eklenmişti. Kriz, silah satışları sayesinde petrol üreten devletlerle Birleşik Devletler arasında kurulan yeni ilişkileri pekiştirdi.⁴⁵ ABD silah ihracatının gerçek değeri, 1967 ile 1975 yılları arasında iki katından fazla arttı, yeni pazarın büyük kısmı da Orta Doğu'ydu.⁴⁶ Silahların akışı ve inşaat, danışmanlık, askeri yardım, bankacılık gibi alanlarda bu akışa bağlı olarak doğan fırsatlar artık yeni bir militarizm düzeyine dayanmaktaydı. Bu durum ayrıca, ABD'nin Orta Doğu'daki bölgesel ihtilafları sürdürme ve alevlendirme siyaseti ile birlikte, bölgedeki milliyetçi halk baskısına karşı yirminci yüzyılın ortalarındaki petrol düzeninin korunmasında katkısı olan İslam'ın Selefi biçimleriyle kurulmuş ve giderek ayrıncı hale gelmiş ilişkiye dayanmaktaydı. 8. Bölüm'de göreceğimiz gibi, militarizm, Selefilik ve silahlı çatışma arasındaki gerilimler, daha demokratik bir petrol üretimi siyaseti beklentilerini 1974'ten sonraki dönemde daha da zayıflatacaktı.

44 Saul Bronfeld, 'Fighting Outnumbered: The Impact of the Yom Kippur War on the US Army', *Journal of Military History* 71: 2, 2007.

45 Jonathan Nitzan ve Shimshon Bichler, 'The Weapondollar-Petrodollar Coalition', *The Global Political Economy of Israel* içinde, Londra: Pluto Press, 2002: 198-273.

46 SIPRI Silah Transferi Veritabanı, armstrade.sipri.org adresinde mevcut.

BÜYÜMENİN SINIRLARI

1973-1974 krizi itibarıyla petrol fiyatı başka bir dizi hesaplama tabi tutuldu. Fiyatların dört kat artması, muhtemelen petrol şirketlerinin hedeflediğinin üstündeydi. Artık petrole olan talebin düşmesini engellemek için, özellikle doğal gaz ve nükleer enerji fiyatlarının artmasını sağlayacak olağanüstü tedbirlere ihtiyaçları vardı. Petrol şirketleri için bunu başarmanın bir yolu, çevrenin korunmasını ve savunulmasını desteklemektir.

Önde gelen ekonomistler, ekonomik hesaplamanın pratik amaçları için, petrol kaynağının tükenmez olduğunu ileri sürdüler. Petrol çıkarıldıkça rezervler tükense bile, yeni aramalar, keşifler ve teknolojiler sayesinde yenileniyorlardı. Onlara göre, kaynakların tüketilmesi öyle uzak bir gelecekteydi ki bunun petrol fiyatı üzerinde bir etkisi olamazdı. Petrol rezervleri, tüketilen bir doğal kaynaktan çok, azalınca doldurulan bir depoydu. 1972'de Morris Adelman'ın iddiası şuydu: "Madenler tükenmezdir ve hiçbir zaman tüketilemeyecektir. Bir dizi yatırım, görünür rezervlere yerin altındaki çok büyük bir depodan yenilerini eklemektedir. Rezervler tüketildikçe daimi olarak yenilenmektedir. Başlangıçta yerin altında ne kadar olduğu ya da en sonunda ne kadar kalacağı belirsizdir ve konu dışıdır."⁴⁷

Petrol rezervlerinin tabiatına ilişkin bu bolluk anlayışı, petrolün tabiatına ve ulaşılabilirliğine ilişkin başka düşüncelere sahip olan birtakım petrol jeologları tarafından eleştirilmişti. 1956'da, Shell Oil'in jeologlarından biri olan M. King Hubbert, Amerikan Petrol Enstitüsü'nün yıllık toplantısında bir makale sundu ve bu makalede ABD petrol üretiminin on ila on beş yıl içerisinde (1966-1971) tepe noktasına ulaşacağını ve bunun ardından sürekli bir düşüş dönemine gireceğini tahmin etmişti.⁴⁸

47 Morris Adelman, *The World Petroleum Market*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1972; Adelman, 'Is the Oil Shortage Real?.'

48 Hubbert, 1930'larda ve 1940'larda, Thorstein Veblen'in, 5. Bölüm'de bahsedilen, Mühendisler ve Fiyat Sistemi üzerine yaptığı çalışmaya yakından bağlı bir mühendis örgütü olan teknokrasi hareketiyle ilişkilendirilmişti. Hareket ekonomistlerin fiyat sistemini ve büyük işletmelerin kurumsal gücünü, mühendislerin yürüteceği teknokratik bir toplum ve kaynak yö-

Hubbert'in tahmini ulaşılabilir rezervlerin yaygın olarak kullanılan endüstri ölçümlerine dayanmaktaydı, ancak gelecek tasavvurunu değiştirmek için, petrol üretim hızı ile keşif hızı arasındaki ilişki ile ilgili olağandışı ön kabullerden faydalanmıştı.⁴⁹

1971'den önce ABD petrol endüstrisi Hubbert'in öngörülerini bir tehdit olarak algıladı. Petrol şirketleri onun yöntemlerine bir saldırı başlattı ve ulaşılabilir rezerv tahminlerini aniden iki ya da üç katına çıkaran rakip değerler üretti. Eğer petrol yakında az bulunur hale gelirse üretimi teşvik eden hükümet kotaları ve fiyat koruma politikaları gerekçelerini kaybederdi.

1971'den sonra, OPEC üretici devletlerinin petrol kılığını muhafaza etme sürecini yönetmesi ve dünya fiyatlarını ABD'deki yurtiçi fiyatlarının seviyesine çekmesiyle petrol şirketlerinin artık kotalar ve fiyat korumaları sistemine ihtiyacı kalmadı. Tahminlerini Hubbert'in tahminleri doğrultusunda ayarladılar ve ABD petrol üretiminin tepe noktasına ulaşmakta olduğunu ve yakında düşmeye başlayacağını kabul ettiler. 1971'de BP'nin baş jeologu, dünyanın hali hazırdaki görünür rezervlerinin 1980'lerde tükeneceğini ve talepte öngörülen artışın, bulunması muhtemel keşfedilmemiş rezervlerin otuz yıl içinde yükselen talepleri karşılayamaz hale geleceğini gösterdiğini iddia etti.⁵⁰ Bununla birlikte, kriz atlatıldıktan sonra petrol şirketlerinin jeologları bolluk bakış açısına geri döndüler.

Petrol rezervlerinin tükenmesiyle ilgili endişeler, "büyümenin sınırları" siyaseti ve "ekonomiye" alternatif olarak "çevrenin" korunması projesiyle çakışmaktaydı.⁵¹ İlginç biçimde, siyasette

netimiyle değiştirmek istiyordu.

49 Gary Bowden, 'The Social Construction of Validity in Estimates of US Crude Oil Reserves', *Social Studies of Science* 15: 2, Mayıs 1985: 207-40.

50 Sonuç bölümünde göreceğimiz gibi, bu öngörüler çok uzak değildir. James Bamberg, *History of the British Petroleum Company*, cilt 3: *British Petroleum and Global Oil, 1950-1975: The Challenge of Nationalism*, Cambridge, UK: CUP, 2000: 209.

51 Bkz. Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jorgen Randers ve William W. Behrens, *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, New York: Universe Books, 1972; E. F. Schumacher, *Small is Beautiful: Economics as if People Mattered*, New York: Harper & Row, 1973.

rakip bir nesne olarak çevrenin üretilmesinin başlatılmasında bizzat petrol şirketlerinin katkısı olmuştu. Bunu kısmen, çevrecilerin örgütlenmesini sağlayan büyük petrol sızıntıları ile sonuçlanan sondaj ve taşıma yöntemleri benimseyerek farkında olmadan yaptılar. Fakat çevrenin bir siyasi mesele haline gelmesine, dünyanın petrol rezervlerinin hesaplanmasında kullanılan yöntemleri değiştirerek de yardım ettiler. Petrol şirketleri 1971'de, petrolü neredeyse sınırsız bir kaynak gibi kabul eden, bolluk bakış açısıyla yaptıkları hesaplamalardan aniden vazgeçtiler (bu hesaplamalar, ekonomiyi sınırsız büyüeyebilen bir nesne olarak kabul eden savaş sonrası kuramlarını desteklemişti) ve petrolün sonunu tahmin etmeye başladılar.⁵²

1970'lerin başlarında, jeologların petrol rezervlerinin ileride tükenecek olmasıyla ilgili iddiaları yaygınlık kazandı. 1973'te, Britanya'daki Ulusal Kömür Kurulu'nun ekonomik danışmanı ve savaş sonrasında ABD tarafından tasarlanan kömürden petrole geçişin inatçı muhalifi E. F. Schumacher, *Small is Beautiful* [Küçük Güzeldir] adlı kitabını yayımladı.⁵³ Birkaç ay önce, Roma Kulübü [Club of Rome], "İnsanlığın Açmazı" projesi için bir rapor olan *The Limits to Growth*'u [Büyümenin Sınırları] yayımlamıştı. Rapor MIT'de yapılan bilgisayar modellemelerini kullanarak hazırlanmıştı ve eğer enerji tüketimi, kaynakların tükenmesi, endüstrileşme, kirlilik, gıda üretimi ve nüfus artışındaki mevcut eğilimler devam ederse "bu gezegendeki büyümenin sınırlarına önümüzdeki yüz yıl içinde ulaşılacağını" ileri sürüyordu.⁵⁴ Hidrokarbonların yakılmasının sebep olduğu atmosferdeki karbondioksit birikimi ve buna bağlı küresel ısınma tehdidiyle ilgili de uyarıda bulunan rapor, piyasa modelleri sınırsız enerji ön kabulüne dayanan, kaynakların tükenmesi ve büyümenin sınırları meselelerini ele almak için hiçbir yol gösterecek gibi gözükmeyen ekonomistler ve petrol endüstrisi için ciddi bir meydan okumaydı.

52 Gary Bowden, 'The Social Construction of Validity in Estimates of US Crude Oil Reserves', *Social Studies of Science* 15: 2, 1985: 207-40.

53 Schumacher, *Small is Beautiful*.

54 Meadows, Meadows, Randers ve Behrens, *The Limits to Growth* 29, 75, 85-6.

PETROL ŞİRKETLERİ ÇEVREYİ ŞEKİLLENDİRİYOR

Dışişleri Bakanlığı daha yüksek petrol fiyatlarını desteklemesini gerekçelendirmek için mücadele ettikçe, petrolün daha büyük bir “enerji” sisteminin bir parçasını oluşturduğu fikri giderek önem kazandı. 10 Nisan 1973’de, Nixon’ın Kongre’ye gönderdiği enerjiyle ilgili mesajdan bir hafta önce, James Akins, Denver Colorado’da, petrol endüstrisinin ortak kuruluşu Amerikan Petrol Enstitüsü’nde bir sunum yapmıştı. Yüksek fiyatların kaçınılmazlığıyla ilgili iddiasını tekrar etti, ancak bir de uyarıda bulundu: “Her üreticinin zihninde her zaman pusuda yatacak olan bir hayalet vardır. Petrolü saf dışı bırakacak yeni enerji kaynaklarının gelişimi. Her ne kadar bu kısa vadede olası olmasa da çarpıcı, ani bir teknolojik gelişmenin petrolü gereksiz hale getirmesi her zaman mümkündür.”⁵⁵ Akins şunu önermekteydi:

Hidrokarbon fiyatları, alternatif enerji üretiminin – kömürden, şistten, katran kumundan hatta çöpten olabilir – maliyetine ulaşana kadar yükselmeli. Hidrokarbonlardan elde edilen enerjinin fiyatı o zaman kabaca alternatif enerji kaynaklarının maliyetine yaklaşır, ta ki yüzyılın sonuna doğru alternatif kaynaklar artan talebi karşılayana kadar. O zaman hidrokarbonların daha ileri kullanımlara tahsis edilmesi beklenebilir: Plastikler, inşaat malzemeleri, ilaçlar hatta besin.

“Hidrokarbonlar enerji karışımının kayda değer bir bölümünü oluşturdukça” diyordu, “onların en azından alternatif enerjinin maliyeti değerinde bir fiyata satılacağı kabul edilmelidir.” Yeni nesillerin muhtemelen “bu yeri doldurulmaz malı yaktığımız için bize lanet okuyacaklarını” da eklemekteydi.⁵⁶

Hidrokarbonların “enerji karışımının” nispeten az bulunur ve yeri doldurulmaz bir parçası olduğu iddiası, yeni enerji siyasetinin önemli bir boyutuna işaret eder. Petrol fiyatını diğer yakıt ve güç türlerine bağlamanın imkânının yaratılması için, enerji sistemi tartışmaları petrol fiyatını yeni çevre siyasetiyle ilişkilendirebilirdi.

55 Akins, ‘International Cooperative Efforts’: 78.

56 A.g.m.:79.

Nixon yönetimi için enerji siyaseti aynı zamanda çevre siyasetiydi. Nixon'un 1973'de tek bir sözlü konuşma yerine, birkaç hafta boyunca bir dizi yazılı beyan olarak yayımlanan Ulusa Sesleniş konuşmasının ilk önemli mesajı şuydu: "Doğal Kaynaklar ve Çevre Üzerine Kongreye Verilen Ulusa Sesleniş Mesajı."⁵⁷ Bu mesajda Nixon'un şöyle söylediğini öğreniyoruz:

Doğal kaynaklar hassas ve sınırlıdır ve büyük kısmı zarar görmüş ve yağmalanmıştır. 1969'da göreve geldiğimizde, bu sorunu bütün yetkimizi kullanarak ele aldık. Şimdi Birleşik Devletler'in meydana gelmiş olabilecek çevre krizinden uzaklaşmış ve yeni bir restorasyon ve yenilenme dönemine yaklaşmış olduğuna ilişkin yüreklendirici deliller var.

Nixon'ın konuşmalarında bu temalar arasında sürekli bir ilişkili vardı: Yaklaşan kriz olarak enerji ve meydana gelmiş olabilecek kriz olarak çevre.

28 Ocak 1969 Salı günü, Nixon göreve geldikten bir hafta sonra, California'daki Santa Barbara kıyısından altı deniz mili açıkta Union Oil'in açmakta olduğu bir sualtı kuyusunda meydana gelen püskürme, deniz tabanında 200.000 galon petrolün yüzeye çıkmasıyla sonuçlanan çatlaklara sebep oldu ve bunların kapatılması on bir gün aldı.⁵⁸ Kısmen zayıf boru kaplamaları kullanılması nedeniyle meydana gelen kaza, çevrecilerin dikkatlerini hem petrol üretiminin deniz sondajına kaymasının yarattığı tehdide hem de Alaska'daki North Slope'da öngörülen petrol üretimi atılımına ve trans-Alaska boru hattının inşa edilmesine yöneltti. O yıl daha sonra, yürüttüğü siyasi kampanyalar nedeniyle Sierra Kulübü'nün hayırsever itibarını kaybetmesiyle görevinden uzaklaştırılan kulübün yetkili müdürü David Brower, Friends of the Earth [Dünya'nın Dostları] isimli, "küresel, medyaya aşina, siyasi olarak kuvvetli aktivist grubu" kurdu ve bu grup, endüstrileşmiş Batı'nın başka bölgelerinde de şubeler kurarak ilk uluslararası çevre örgütü haline

57 Nixon, 'Special Message to the Congress on Energy Resources'.

58 Keith C. Clarke ve Jeffrey J. Hemphill, 'The Santa Barbara Oil Spill: A Retrospective', ed. Darrick Danta, *Yearbook of the Association of Pacific Coast Geographers* içinde, cilt 64, Honolulu: University of Hawai'i Press, 2002.

geldi.⁵⁹ Bu ve benzeri grupların petrol sondajı, nükleer enerji, kömürle elektrik üretiminden kaynaklanan yayımlar (emisyon) ve Alaska boru hattı gibi konularla ilgili kurmaya başladıkları baskılar, yakıt ve güç endüstrilerinin birçok farklı kısmı için önemli bir soruna dönüştü.

Petrol endüstrisi ve Beyaz Saray için “enerji krizi” meselesi bu sorunu ele almanın bir yoluydu. Bir taraftan zor bulunan ve tükenebilir bir enerji kaynağı olarak fosil yakıtların korunması ihtiyacı, yüksek petrol fiyatları için bir gerekçe sağlamaktaydı. Diğer taraftansa çevre hareketi nükleer enerji endüstrisinin temsil ettiği daha ciddi tehdide odaklanması için teşvik edilebilirdi. Ekonomistlerin büyük kısmı, nükleer enerjinin gelişimini yüksek maliyetli enerji sorununun ve fosil yakıtların muhtemel tükenişinin çözümü olarak görmekteydi.⁶⁰ Bu aynı zamanda, enerji krizine Nixon yönetimi tarafından önerilen çözümdü. 1950’lerde John Von Neumann, nükleer füzyonun geliştirilmesiyle ilgili meşhur tahminini şöyle yapmıştı: “Birkaç on yıl içinde enerji – aynı hava gibi – ücretsiz olabilir ve kömür ve petrol, deneylerin gösterdiği gibi özelliklerine en uygun alanda, organik kimyasal sentezinde hammadde olarak kullanılabilir.”⁶¹ 1970’lerde maliyet tahminleri bu kadar iyimser değildi, ancak hükümetin yeni hızlı besleyici reaktörlerin geliştirilmesine ayırdığı fonların, petrol endüstrisinin tadını çıkarmakta olduğu büyük kazançları tehlikeye sokabilecek fiyatlara enerji üretmesi riski hâlâ mevcuttu. Çevre hareketinin petrolün içinde bulunduğu bu tehlikenin kılınmasına katkısı olabilirdi. Çevreci mücadeleler, nükleer enerji üretiminde kaza risklerinin ve tüketilmiş yakıtların imha edilme maliyetlerinin hesaba katılmasında ısrar ederek nükleer enerjinin daha yüksek maliyetli hale gelmesine

59 Daniel Coyle, ‘The High Cost of Being David Brower’, *Outside Magazine*, Aralık 1995.

60 Robert M. Solow, ‘The Economics of Resources or the Resources of Economics’, *American Economic Review* 64: 2, 1974: 1–14.

61 John von Neumann, ‘John von Neumann on Technological Prospects and Global Limits’ (1955), *Population and Development Review* 12: 1, Mart 1986: 120.

ve böylece fosil yakıtlara alternatif oluşturma olasılığının azalmasına katkı sağladı.

Petrol şirketleri için, petrol fiyatlarındaki yüklü artış bir risk taşımaktaydı. Bu artış nedeniyle, rakip bir enerji kaynağı – nükleer enerji – uygun fiyatlı hale gelebilirdi. Bununla birlikte, eğer petrol şirketleri nükleer enerji üreticilerini, sattıkları enerjinin fiyatına, onun uzun vadeli çevresel etkilerini karşılamak için bir ücret eklemek zorunda bırakırsa – kullanılmaz hale geldiklerinde reaktörlerin arındırılmasının ve tüketilmiş yakıtların bin yıl boyunca depolanmasının maliyeti – nükleer enerji petrole göre daha pahalı kalabilecekti. Bu hesaplamaları teşvik etmek için, petrol şirketleri çevreyi siyasetin yeni bir nesnesi olarak şekillendirme, tanımlama ve ayarlama gayretine girdiler. Ekonomi gibi çevre de, basitçe petrol endüstrisinin çarpışması gereken, dışsal gerçekliğin bir boyutu değildi. Rakip grupların harekete geçirmeye çalıştığı bir grup kuvvet ve hesaplamaydı.

Petrol şirketlerinin çevre siyasetinin şekillenmesindeki rolü, petrol ve demokrasi arasındaki ilişkinin şimdiye kadar ele almadığımız başka bir boyutunu öne çıkarmaktadır: Kömür üretimiyle karşılaştırıldığında petrol üretiminin uzmanlık kullanma ve dağıtma yöntemi farklıydı. Daha önce kömür madencilerinin demokratik militanlıklarının izlerinin kısmen, özellikle üretimin büyük ölçekli mekanikleşmesinden önce, madencilerin sahip oldukları özerklikte bulunabileceğini ileri sürmüştüm. Cevheri çıkaranların özerkliği, kayda değer miktarda uzmanlığı onlara bırakmaktaydı. Buna karşın petrol, işçilerini yüzeyde bırakıp üretim uzmanlığının büyük kısmını mühendislerin ve yöneticilerin ofislerine dağıtmaktaydı.

Bu fark, maden çıkarılmadan önceki zaman aralığından, çıkarıldıktan sonra onunla ne yapıldığına kadar yayılarak daha da açılmaktadır. Kömür endüstrisi keşif yapmaya büyük fonlar yatırmaz, çünkü ulaşılabilir kömür yataklarının jeolojisi bunların konumlarının hali hazırda saptanabilmesini sağlar, uzak yataklardan kömür çıkarılması ise ekonomik değildir. Petrol endüstrisindeyse keşif endüstrinin büyük, sermaye-yoğun bir

bölümünü oluşturur ve şirketler bundan büyük kârlar elde edebilir. Büyük şirketler yeni yatakların keşiflerini sürdürmek için, kapsamlı teknik, siyasi ve ekonomik uzmanlığa bağlıdır.⁶²

Dahası, kömür çıkarıldığında kullanıma hazırdır. Temizlenmesi ve ayıklanması gerekebilir ama kimyasal dönüştürmeye ihtiyaç yoktur. Diğer taraftan petrol topraktan, ham petrol diye bilinen kullanılamaz biçimde çıkar. Ham petrolün bir fırında ısıtılması, ayrımsal damıtma yöntemiyle farklı hidrokarbonlarına ayrıştırılması, kullanılabilir ve türdeş ürünlere dönüşmesi için başkaca işlemlerden geçirilmesi gerekir. 1. Bölüm'de gördüğümüz gibi, başlangıçta esas kullanımı gazyağı halinde ısıtılma amaçlıydı; daha ağır petrol yağları akaryakıt halinde buhar kazanlarında, mineral petrol yağları ise yağlama amaçlı kullanılmaktaydı. Benzin ve arıtma işleminin diğer hafif yan ürünlere artık gibi muamele edilirdi. Petrol şirketleri kâr marjlarını artırmak amacıyla, kullanılmayan bu yan ürünlere kullanım alanları bulmak için büyük araştırma-geliştirme departmanları, kullanılmalarını teşvik etmek için dağıtım ve pazarlama departmanları ve bunları talep edecek toplumların oluşturulmasına katkıda bulunmak için halkla ilişkiler ve politika departmanları kurdular.⁶³ Büyük petrol şirketleri başkalarını, örneğin kömür endüstrisini, bu uzmanlıktan mahrum bırakmak için de işbirliği yaptılar. 1928'de büyük petrol şirketleri tarafından oluşturulan kartel aslında daha kapsamlı bir hidrokarbon karteliydi, çünkü yalnızca petrol üretimini kontrol etmek için değil, kömür şirketlerinin sentetik petrol üretimine geçmelerini sağlayacak patentlerin kullanımını engellemek için de kurulmuş olan bir ittifakı kapsamaktaydı.⁶⁴

Kömür şirketleri ile karşılaştırıldığında petrol şirketleri, dünyanın kendi ürünlerinin yükselebileceği bir yer haline gelmesinde

62 Gavin Bridge, 'Global Production Networks and the Extractive Sector: Governing Resource-Based Development', *Journal of Economic Geography* 8: 3, 2008: 414.

63 Bkz. Bruce Podobnik, *Global Energy Shifts: Fostering Sustainability in a Turbulent Age*, Philadelphia: Temple University Press, 2005.

64 Gregory P. Nowell, *Mercantile States and the World Oil Cartel, 1900–1930*, Ithaca: Cornell University Press, 1994.

giderek daha fazla görev üstlenen uzmanlığın üretimi için çok daha büyük ve kapsamlı ağlar geliştirdiler. Bu nedenle uluslararası petrol endüstrisi 1967-1974 krizinin meydana okumasını karşılayacak donanıma sahipti. Üretici devletlerin petrol gelirlerinden daha büyük pay talep etmeleriyle ve karbon demokrasiye karşı çevreci itirazlarla karşı karşıya kalan büyük petrol şirketleri, halkla ilişkiler, pazarlama, planlama, enerji araştırmaları, uluslararası finans ve devlet ilişkilerini kapsayan geniş kaynaklardan yararlanabilirdi – bütün bunlar krizin niteliğinin tanımlanmasına ve bir takım belirli çözümlerin teşvik edilmesine katkıda bulunmak için kullanılabilirdi.

EKONOMİ BİLİMİNİN KAYNAKLARI

Kaygılandırıcı meseleler çoğalmaktaydı: Doğal kaynakların tükenmesi, çevrenin yok edilmesi, atmosferde meydana gelen fosil yakıtların yakılmasının neden olduğu ısınma, enerjinin giderek artan maliyeti, doların değerini kaybetmesi; üretimin düşmesi ve savaş sonrası ekonomik büyümenin sonu, devam eden savaş karşıtı hareket, Orta Doğu'daki ihtilaflar ve Watergate krizi ile doruğa ulaşan Amerikan siyasetindeki mali yolsuzluklar (bunlara petrol şirketlerinin yaptığı büyük kanun dışı ödemeler de dâhildi). Seçkin siyaset bilimcilerden Samuel Huntington, ülkenin “demokrasi fazlasından” muzdarip olduğunu beyan ettiğinde Amerika'daki siyasi seçkinler arasında yaygın olan bir görüşü yansıtmıştı.⁶⁵

Bu fazlalık artık, siyasal taleplerin “ekonominin” ilkelerine göre mümkün olanın arandığı hesaplamalara tabi kılınmasıyla kontrol altına alınamamaktaydı. Ulusal ekonominin gelişimi, yenilenemeyen kaynakların tükenmesi, savaşın doğurduğu israf, dünyanın ikliminde meydana gelen değişimler ya da çevrenin yok edilmesi hesaba katılmadan düşünülmüştü. Dünyayı ulus devlet ölçeğinde ölçümleyen makro-ekonomi, petrol krizini

65 Samuel P. Huntington, 'The United States', ed. Michel Crozier, Samuel P. Huntington ve Joji Watanuki, *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission* içinde, New York: New York University Press, 1975: 59–118, 113.

ancak dışsal bir “arz şoku” olarak ele alabilir ya da militarizm, doların değeri ve petrol hâkimiyetinde meydana gelen değişimler arasındaki ulusaşırı ilişkileri ancak böyle hesaplayabilirdi.

Ekonomik hayatın düzenlenmesinde devletin rolüne karşı olan hatırı sayılır sayıda ekonomist için, petrol krizinin açıklanamaması hem bir meydan okuma hem de bir fırsattı. Bu fırsat, Amerikan Ekonomik Birliği’nin seksen altıncı yıllık olağan toplantısında, Aralık 1973’te değerlendirildi. Richard T. Ely Konferansı’nda mesleğin ileri gelenlerine hitap eden Robert Solow, madeni kaynakların tükenmesini kontrol etmekle ilgili ortaya çıkan beklenmedik siyasi endişeyi tartıştı. Enerji tüketimiyle ilgili devlet düzenlemelerine karşı çıkmak için, madeni kaynakların korunmasının piyasanın yasalarıyla yönetilebileceğini göstermeye koyuldu.

Solow dönemin geniş çaplı toplumsal ve siyasi krizlerine derin bir anlaşmazlık ve belirsizlikle tepki veren bir meslek grubuna hitap etmişti. İki yıl önce, Richard T. Ely Konferansı’nda konuşmacı sol eğilimli bir neo-Keynesçi olan (ve konferansın elli yıllık tarihindeki üç kadın konuşmacıdan biri olan) Joan Robinson’dur. Onun “Ekonomi Kuramı’nda İkinci Kriz” üzerine olan konuşması, “boşlukta, gerçeklikle bir teması olmayan karmaşık kuramlar inşa eden ekonomi mesleğinin” mevcut kargaşası ile mesleğin 1930’larda Büyük Bunalım’ı açıklayamadığı ya da ona çareler üretmediği, Keynes’in *General Theory*’sinden önceki dönemini karşılaştırmaktaydı. Robinson, “ekonomistler dışında herkes için cevaplanmasına en çok ihtiyaç duyulduğu görülen sorularla ilgili, ikinci defadır söyleyecek hiçbir şeyi olmayan ekonomi kuramının gün gibi ortada olan iflasını” tarif etti – özellikle de, zenginliğin eşitsiz dağılımının açıklanması sorusu ile ilgili.⁶⁶

Solow “ekonomi kuramcılarının gazeteleri okuduğunu” teyit ederek başladı. Maden katığının ilerlemesiyle ilgili çeşitli haberler

66 Joan Robinson, ‘The Second Crisis of Economic Theory’, *American Economic Review* 62: 1/2, 1972: 9–10. Ayrıca bkz. Michael A. Bernstein, *A Perilous Progress: Economists and Public Purpose in Twentieth-Century America*, Princeton: Princeton University Press, 2001: 148–84.

okuduktan ve “herkes gibi *The Limits to Growth*’u okumaya gömüldükten” sonra, ekonomi biliminin tükenebilir kaynaklarla ilgili ne söyleyebileceğine bakmaya karar verdi. Konuyla ilgili literatürün pek kapsamlı olmadığını gördü. Fakat kendi makalesi üzerine çalıştığı sıralarda, “gelen her postada tükenebilir kaynaklar üzerine başka bir ekonomik kuramcı tarafından yazılmış başka bir makale var gibi görünüyordu. Bu biraz her bağımsız fare gibi kendi işine dalmış denize inerken, etrafına bakıp birden bir lemming⁶⁷ olduğunu fark etmek gibiydi.”⁶⁸

Solow, önceki bir neslin önemli ekonomistlerinden Harold Hotelling’in unutulmuş bir çalışmasını yeniden ortaya çıkardı. 1931’de yayımlanan “Tükenebilir Kaynakların Ekonomisi” başlıklı makalesinde Hotelling rekabetçi bir piyasada, petrol fiyatının benzer risk düzeyi olan projelere yatırılan sermayenin cari faiz oranıyla aynı oranda arttığı dengeli bir fiyat yolunun mevcut olduğunu savunmuştu. Toprağın altında bırakılan bir kaynağın değeri onun piyasa fiyatı arttıkça artacağı için, kaynağın sahipleri kuramsal olarak, başka alanlarda yatırım yaparken kaynağın değerinin depolanmış kaynak olarak artmasını tercih edecek ve fiyat yükseldikçe ondan daha az çıkaracaktı. Yüksek fiyat talebin düşmesine ve kaynağın fiyatının azalmasına neden olmalıydı. Hotelling’e göre, kaynağın fiyatı cari faiz oranının altına düştüğünde, kaynağın sahipleri onu gelecek için depolayarak para kaybedecek ve bu nedenle üretimi artırmak için yatırım yapacaktı. Böylece piyasanın yasaları, bir doğal kaynağın çıkarılma hızını, bileşik faiz oranının üstel fiyat yolunu veren orana doğru iterek düzenleyen bir mekanizma sağlamaktaydı.

Hotelling’in çalışmasının unutulmuş olması bir tesadüf değildi. Hotelling, doğal kaynakların tükenmesi ile – özellikle de ormanların kesilmesi ve petrol kuyularının açılması ile – ilgili devlet düzenlemesi için taleplerin arttığı ve petrol fiyatında dengesiz dalgalanmaların meydana geldiği daha erken bir dönemde yazmaktaydı. Solow’un kırk yıl sonraki müdahalesi gibi, onun

67 Bir tür yabancı fare. Büyük gruplar halinde göç etmesiyle bilinir. Bu türün topluca intihar ettiğiyle ilgili yaygın bir yanlışlığı olduğundan dolayı, genel kanaate göre hareket edenler için benzetme olarak kullanılır. (ç.n.)

68 Solow, ‘Economics of Resources’: 1–2.

da piyasa mekanizmalarının petrol ve benzeri doğal kaynak endüstrilerini düzenleyebileceğini kanıtlamaya çalışması devlet müdahalesini hedef almaktaydı. Fakat Hotelling'in makalesi baskıya giderken Doğu Texas'ta petrol arayanlar, o güne kadar keşfedilmiş en büyük petrol sahası olduğu ortaya çıkan yeri kazdılar. Bu kuyulardan fişkıran petrol, fiyatların birdenbire düşmesine neden oldu. Dört ay sonra Oklahoma ve Texas valileri fiyatı artırmanın bir aracı olarak sıkıyönetim ilan etti ve Ulusal Muhafızlar'ı petrol sahalarını zapt etmeleri ve yeni kuyuları kapatmaları için oraya gönderdi.⁶⁹ Hotelling'in piyasa düzenlemesiyle ilgili iddiaları dikkate alınmadı. Makalesini yayımladıktan bir yıl sonra ABD, Texas Demiryolu Komisyonu tarafından yönetilen üretim kotaları ve fiyat düzenlemeleri sistemini getirdi.

Kırk yılın ardından, petrol sahalarının askeri yönetimi Orta Doğu'ya kaydırıldıktan ve Texas Demiryolu Komisyonu'nun düzenleyici otoritesi OPEC'e devredildikten sonra Solow, Hotelling'in çalışmasını yeniden ortaya çıkardı ve bir kez daha doğal kaynakların çıkarılmasını düzenlemek için piyasa yasalarının kullanılmasını önerdi. Solow'un konuşmasını konuyla ilgili bir dizi makale ve doktora tezi takip etti ve yeni bir çalışma alanı yaratıldı: Kaynak ekonomisi. Bu uğraşın petrol fiyatını belirleyen ya da onun üretimini yöneten güçlerin açıklanmasına pek az katkısı oldu.⁷⁰ Solow konuşmasında bunu kabul etti. Bunu yazmamıştı, ancak "güncel sorunları dikkate alarak" şunu iddia etti: "Neticede, söyleyebildiğim hiçbir şey uluslararası petrol kartelini, Orta Doğulu hükümdarların siyasi ve ekonomik emellerini, petrol arzında ortaya çıkan sürprizlere uyum hızlarını ya da bizim iyi niyetli oligopolistlerimizin hareketlerini dikkate almıyor."⁷¹ Onun amacı daha ziyade fiyatları yönetmek için farklı bir yöntem çıkarabilecek hesaplama araçları tasarlamaktı.

69 Harold Hotelling, 'The Economics of Exhaustible Resources', *Journal of Political Economy* 39: 2, 1931: 137-75; 'Military Rule in Texas May Boost Oil', *Wall Street Journal*, 18 Ağustos 1931: 1.

70 Robert Mabro, 'OPEC and the Price of Oil', *Energy Journal* 13: 2, 1992: 1-17.

71 Solow, 'Economics of Resources': 13.

Solow ve meslektaşları için piyasa araçları, kamuyu ilgilendiren meseleleri demokratik şekilde yönetme yöntemlerine alternatif olarak tasarlanmıştı. Bu tasarım, piyasa aktörleri olarak etkin olabilmelerini sağlayan kaynaklara sahip olanların kamu meselelerini kendi özel düzenlemelerine tabi meselelere dönüştürmesiyle gerçekleşecekti. Onun piyasa çözümü petrol ya da diğer doğal kaynaklar için istikrarlı fiyatlar üretse de, Solow bu mekanizmanın, fiyatların yeni nesillerin ihtiyaçlarını hesaba katacağının güvencesini vermediğini kabul etti – bu, kaynakların tükenmesi ve çevrenin korunması ile ilgili yeni tartışmaların esas konusuydu. Aslına bakılırsa, Solow piyasa fiyatlarının bu faydaları dikkate almamasının daha olası olduğunu itiraf etti. Bununla birlikte, mevcut tüketimi dizginlemeye ve demokratik yönetim yoluyla gelecekteki ihtiyaçları dikkate almaya yönelik bütün çabalara karşı çıktı. Siyasetçilerin yalnızca bir sonraki seçime baktıklarını, bu nedenle siyasi süreçlerin enerji tüketiminden daha gelecek odaklı olmasına “bel bağlanamayacağını” belirtti. Bir petrol şirketi yöneticisinin devlet bürokrasisine nakledilmesi onu “uzak geleceğin çıkarlarının bir muhafızına dönüştürmez” di.⁷² İnsanlar, uzun vadenin gözetilmesi için siyasetçilere güvenmektense fosil yakıtların yerine geçecek yeni enerji kaynakları geliştirecek olan teknolojiye güvenmeliydi. Yakın gelecek için, devlet rolünü piyasa hesaplamalarının iyileştirilmesiyle sınırlandırmalıydı. İki özel tedbir, piyasa araçlarının petrol endüstrisini daha iyi düzenlemesini sağlayabilirdi: Yakın gelecek için hesaplama uygulamanın bir yolu olarak vadeli işlemler piyasasının kurulması ve bu piyasanın daha verimli kılınması için teknoloji, petrol rezervleri ve enerji talebiyle ilgili bilgi toplanması ve yayımlanması.⁷³

Bu teknoloji iki şekilde petrolle ilişkili olarak geliştirildi. Birincisi, petrol hakkındaki bilginin devlet tarafından ve devletlerarası biçimde tanzim edilmesi idi. ABD hükümeti, Enerji Bakanlığı’nu ve onun bünyesinde de petrol ve diğer enerji kaynaklarıyla

72 A.g.m.: 12.

73 A.g.m.: 13.

ilgili istatistiklerin ve analizlerin üretildiği Enerji Enformasyon Kurumu'nu kurdu. Bu sırada endüstrileşmiş ülkeler, petrolün depolanmasını düzenleyerek ve enerji kaynaklarıyla ilgili veri ve raporlar yayımlayarak başka bir petrol ambargosu tehdidine karşı gelebilmek için, OECD vasıtasıyla Paris'te hızla Uluslararası Enerji Ajansı'nı kurdular. İkincisi petrol için başka bir teknik aracın hazırlanmasıydı – petrol ticaretinin daha önceki sabit kontrat sistemini tamamlayacak bir dizi piyasa düzenlemesi. 1970'lerin sonlarında New York Vadeli İşlemler Borsası'nda, Solow'un savlarının petrol fiyatlarının gelecekteki hareketlerini tahmin edecek bir dizi araç olarak şekillendirildiği, petrol için bir vadeli işlemler piyasası kuruldu.

Petrol fiyatlarının arttırılmasında yakalanan başarı, demokrasinin “fazlalığına” ve demokratik yönetimin “yetersizliklerine” bir alternatif olarak tanıtılan piyasa temelli araçların olgunlaştırılmasını kolaylaştırarak ekonominin Keynesçi yönetiminin altına oydu. 1970'ler süresince, petrol şirketlerinin etkilerini daraltmayı ya da doğal kaynakları yönetmeyi hedefleyen yasaları alt etmek için sürekli olarak siyasi bağlantılarını kullandığı, bugüne kadar da devam eden bir mücadele ortaya çıktı. Piyasa temelli çözümler, alternatif düzenleme gayretlerinin dağılmasına neden olacak araçlar ve savlar sundu. 1980'lerde neoliberal düşünce kuruluşları başka bir dizi aracı tanıtmaya başladı: Karbon ticareti.⁷⁴ Yüksek miktarda fosil yakıt yakılmasına getirilen devlet düzenlemesini sınırlandırmak ve bu düzenlemenin maliyetlerini şirket kazançlarının düzeyine çekmek için, Batı'daki kirlilikte yapılacak azaltmaların dünyanın güneyindeki çok daha ucuz varsayımsal azaltmalarla takas edilebileceği çeşitli tasarımlar geliştirildi.

Petrol fiyatındaki hızlı artış bu süreci daha doğrudan destekledi. Canlanma sırasında petrol şirketleri zenginleştikçe, Birleşik Devletler'deki birkaç aile petrolden elde ettikleri servetlerini neoliberal hareket için beklenmedik kaynaklara dönüştürdüler.

74 Larry Lohmann, *Carbon Trading: A Critical Conversation on Climate Change, Privatisation and Power*, Development Dialogue, no. 48, Eylül 2006.

Mellon ailesinin Gulf Oil servetinin varisi Richard Mellon Scaife, bu kaynakları ülkedeki neoliberal serbest-piyasa taraftarı siyasi kuruluşlara yardım eden en büyük bağışçı olmak için kullandı ve kırk yıl boyunca Heritage Vakfı, Amerikan Girişimcilik Enstitüsü, Hoover Enstitüsü, Manhattan Enstitüsü ve Stratejik ve Uluslararası Çalışmalar Merkezi gibi kuruluşlara en azından 340 milyon dolar bağışta bulundu.⁷⁵ ABD'deki en büyük özel petrol şirketi Koch Industries'in sahipleri Charles ve David Koch da benzer bir rol oynadı ve Charles Koch 1977'de ortaklarıyla birlikte Cato Enstitüsü'nü kurdu. Bu düşünce ve politika kuruluşları, devletin ekonomiyi düzenleme rolünün ortadan kaldırılması ve ortak yaşamın kamusal düzenleme yerine piyasa vasıtasıyla özel düzenlemeye tabi olması için, 1930'lardan beri oluşturulan bir programla neoliberal harekete göz kulak oldular.⁷⁶

"Cevaplanmasına en çok ihtiyaç duyulduğu görülen sorularla ilgili... söyleyecek hiçbir şeyi olmayan" akademik uğraş, birçok üyesinin başrol oynadığı neoliberal hareket tarafından yeniden canlandırıldı. Bu uğraş, hareketin düşünce kuruluşlarıyla yakın ilişki içinde kendisini neoliberalizmin piyasa teknolojilerine ve demokrasi fazlalığının doğurduğu sorunların üzerine gitmeye vakfetti.

Petrol fiyatında 1973-1974'te meydana gelen büyük artış, arz ve talep yasasının ders kitaplarında yer alabilecek bir örneği olarak tarif edilmiştir. Bu açıklamayı olanların çok kısıtlı bir tarifi olarak değerlendirip reddetmektense, böyle bir tarifi geçerli kılmak için yapılması gereken işi takip ettik. Bu iş hammadde kontrolünde, gücün üretilmesinde, enerji işçilerinin ve toplumun taleplerinde ve şirket kârlarının düzenlenmesinde meydana gelen bir dizi ihtilaf ve dönüşümün Birleşik

75 Robert G. Kaiser ve Ira Chinoy, 'How Scaife's Money Powered a Movement', *Washington Post*, 2 Mayıs 1999: A1, A25; James Allen Smith, *The Idea Brokers: Think Tanks and the Rise of the New Policy Elite*, New York: Free Press, 1991: 200-1.

76 Bkz. David Harvey, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: OUP, 2005; ve Timothy Mitchell, 'The Work of Economics: How a Discipline Makes its World', *European Journal of Sociology* 46: 2, 2005: 297-320.

Devletler’de siyasal ilginin ve devlet müdahalesinin yöneldiği, “enerji krizi” diye bilinecek olan tek bir alanda bir araya getirilmesini içermektedir. Ayrıca bu ve önceki bölümde incelendiği gibi, petrolü büyük üretim bölgelerinden Batı Avrupa’daki tüketim sahalarına taşıyan ağların siyasal bir alete dönüştürülmesini mümkün kılan Orta Doğu’daki bir dizi grev, sabotaj eylemini, siyasal çekişmeleri ve karşılaşmaları da içermektedir. Bu alet ikili bir amaca hizmet etmesi için oluşturulmuştu – bu amaç hem petrol kazançlarının akışını yeniden yönlendirmekle hem de Filistin sorununun çözümüyle ilgiliydi. Filistin sorununun çözüme ulaşmasını engelleme girişimleri, krizin muhtemel sebeplerini ve mümkün çözümlerini şekillendirebilmek amacıyla, arz ve taleple ilgili savlara ve tüketimi karneye bağlama yollarına yaslanarak piyasa mekanizmalarını özellikle kullandı.

Bununla birlikte, çeşitli açılardan 1973-1974 olayları, piyasa güçlerinin alanında tutulma çabalarını aştı. Arz sorunu petrol rezervlerinin muhtemel sınırlarıyla ilgili yeni şüpheleri gündeme getirdi; gelecekteki talep ve fiyatları tahmin etmenin giderek zorlaşması geleceği haritalandırmanın yeni yollarını ortaya çıkardı ve petrol sızıntısı felaketlerinin önüne geçilememesi yeni meselelerin ortaya çıkmasını tetikledi – özellikle de çevrenin korunması meselesinin. Fakat 1973-1974 olayları aynı zamanda, 1970’lerin ortalarından itibaren yeniden canlanan neoliberal düşünce kuruluşlarında geliştirilen piyasa teknolojilerinin saldırdığı Keynesçi ekonominin çözülüp dağılmasını da tetikledi – bu düşünce kuruluşlarının birçoğuna da, 1973-1974 petrol krizinden gelen beklenmedik kârlarla yükselen Amerikalı petrol aileleri kaynak sağladı.

McCİHAT

3 Şubat 1997'de, Afganistan'ın Taliban hükümetini temsil eden bir heyet Washington DC'ye bir ziyarette bulundu. On gün önce, Taliban güçleri Kâbil çevresindeki kırsalın kontrolünü ele geçirmişti. Ülkenin güneyini ve doğusunu elinde tutan güçler artık kuzeyi fethetmek için planlar yapmaktaydı. Taliban heyeti, Washington'da Dışişleri Bakanlığı yetkilileriyle görüştü ve California'lı bir petrol şirketi olan Unocal (daha sonra Chevron'a dâhil olacaktı) ile Orta Asya'dan Afganistan üzerinden geçecek bir boru hattı inşa etme planlarını tartıştı. ABD'li üst düzey bir diplomat, devletin anlayışını şöyle açıkladı: "Taliban muhtemelen Suudiler gibi gelişecek. Aramco, boru hatları, bir emir, bolca şeriat kanunu olacak ve parlamento olmayacak. Buna katlanabiliriz."¹

Washington'un onayı ile Pakistan ve Suudi Arabistan'dan silah, mali ve askeri yardım alan Taliban'ı ABD'nin desteklemesi, İslamabad'daki Amerikan Büyükelçiliği'ne göre, "iç gerilimlerle dolu" bir siyasetti, çünkü ABD "hem Taliban ile yakın ilişki" içindeydi, "hem de onun suiüstümallerini" eleştirmekteydi.² Ancak

1 Ahmed Rashid, *Taliban: Militant Islam, Oil, and Fundamentalism in Central Asia*, New Haven: Yale University Press, 2000: 179.

2 Yetkili iç gerilimlerle muhtemelen "kırık" demek istemişti. ABD Büyü-

diplomatin Aramco'ya – altmış yıl önce Suudi Arabistan'ın yaratılması için para sağlamış olan Amerikan petrol şirketi – değinmesi, Birleşik Devletler'in, güçleri İslam hukukunun katı yorumlarına dayanan emirlerle çalışmayı iyi bildiğiyle ilgili bir hatırlatmaydı. Ülkenin yeni adıyla Afganistan İslam Emirliği'nin, 1998'de Doğu Afrika'daki ABD büyükelçiliklerine yapılan saldırıların ardından Suudi muhalif Usame bin Ladin'i yakalayıp teslim etmeyi reddetmesi üzerine ABD'nin ülkeyle ilgili hayal kırıklığı gittikçe arttı. Bununla birlikte ABD, Ekim 2000 gibi geç bir tarihte ABD kamuoyu önünde Taliban'ın eylemlerini “alçakça” diye tarif etse de, İslam Emirliği'nin üst düzey bir yetkilisine özel olarak, kendi siyasetinin “her zaman Taliban ile yakın ilişki kurmak için bir yol bulmaya çalışmak” olduğuna dair güvence verdi.³ Muhafazakâr İslami rejimlerle ittifaklar kurmanın getirdiği “iç gerilimler” Amerikan siyasetinin tanıdık bir tarafıydı.

Yakın dönemde petrol ve demokrasi sorunu gitgide İslam meselesiyle ilişkilendirilir oldu. Siyaset bilimciler, büyük ölçüde petrol gelirlerine bağlı olan ülkelerin tümünün daha demokratik yönetim biçimleri geliştirmekte başarısız olmadıklarına işaret eder. Örneğin, dünyanın güneyindeki petrol üreten ülkelerin en büyük üç tanesi – Venezuela, Nijerya ve Endonezya – askeri yönetim ve daha demokratik ve halkçı rejim dönemleri arasında gidip gelirler. Bu modellere anlam verebilmek için çeşitli açıklamalar ve nitelemeler önerilir.⁴

kelçiliği (İslamabad), 'Official Informal for SA Assistant Secretary Robin Raphel and SA/PAB', 10 Mart 1997, Ulusal Güvenlik Arşivi içinde, 'Pakistan: "The Taliban's Godfather"?', www.gwu.edu/~nsarchiv adresinde mevcut.

3 ABD Büyükelçiliği (İslamabad), 'Searching for the Taliban's Hidden Message', 19 Eylül 2000, Ulusal Güvenlik Arşivi, Taliban Dosyası Bölüm IV, www.gwu.edu/~nsarchiv adresinde mevcut.

4 Fernando Coronil, *The Magical State: Nature, Money and Modernity in Venezuela*, Chicago: University of Chicago Press, 1997; Michael Watts, 'Resource Curse? Governmentality, Oil, and Power in the Niger Delta', *Geopolitics* 9: 1, 2004: 50–80; Thad Dunning, *Crude Democracy: Natural Resource Wealth and Political Regimes*, Cambridge, UK: CUP, 2008; Terry Lynn Karl, *The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States*, Berkeley: University of California Press, 1997. Rantiye devlet sorunu ilk kez şurada formüleştirilmiştir: Hussein Mahdavy, 'The Patterns and Problems

Daha önceki bölümlerde, Orta Doğu'nun dünya petrol üretimini kontrol etmek isteyen uluslararası petrol şirketleri ve emperyal devletler için neden hem en önemli hem de en zor bölge olduğunu gördük. Bir taraftan burası petrolün en bol bulunduğu, aynı zamanda da üretiminin en ucuz olduğu bölgeydi. Diğer taraftan bölgede o kadar çok büyük petrol devleti bir aradaydı ki bir ülkedeki yerel taleplere tanınan imtiyazlar, birçok komşu ülkedeki ayarlamaların bozulmasına neden olabiliyordu. Dolayısıyla, bölgede demokratik ve eşitlikçi talepleri geliştirmek isteyenlerin karşılıklarına çıkan zorlukların sebeplerini İslam'da aramak için bir neden yok. Bununla birlikte, çeşitli siyasal İslam biçimleri 1970'lerden beri Orta Doğu siyasetinde ve böylece petrolün politik ekonomisinde giderek önemli roller oynamıştır.

İYİ TARAFI

Bir kural olarak Orta Doğu'daki en seküler rejimler, Birleşik Devletler'e bağımlılığı en az olan rejimler olmuştur. Bir hükümet Washington ile ne kadar yakınlaşırsa kendi siyaseti o kadar İslamileşir. Nasır yönetimindeki Mısır, cumhuriyetçi Irak, Filistin ulusal hareketi, bağımsızlık sonrası Cezayir, Güney Yemen Cumhuriyeti, Baasçı Suriye – bütün bu rejimler Birleşik Devletler'den bağımsız bir yol izlediler. Hiçbiri kendilerini bir İslam devleti olarak ilan etmedi ve birçoğu yerel İslami hareketleri bastırdı. Buna karşılık Birleşik Devletler'e bağlı olan hükümetler, genellikle İslami bir otoriteye dayandı. Ülkenin hükümdarı Ürdün, Kuzey Yemen ve Fas'ta olduğu gibi Peygamber soyundan geldiğini iddia etse de, Suudi Arabistan'da olduğu gibi imanın koruyucusu olarak özel bir görevi olduğunu savunsa

of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran', ed. M. A. Cook, *Studies in the Economic History of the Middle East* içinde, Londra: OUP, 1970. Orta Doğu üzerine daha sonraki katkılar için bkz. ed. Hazem Beblawi ve Giacomo Luciani, *The Rentier State*, New York: Croom Helm, 1987; ed. Ghassan Salamé, *Democracy Without Democrats: The Renewal of Politics in the Muslim World*, Londra: I. B. Tauris, 1994; ve Isam al-Khafaji, *Tormented Births: Passages to Modernity in Europe and the Middle East*, Londra: I. B. Tauris, 2004, 309–25.

da bu durum değişmedi. Diğer hükümetler ne zaman Birleşik Devletler'e yakınlassalar – 1970'lerde Enver Sedat yönetimindeki Mısır, 1980'lerde Ziya'ül Hak yönetimindeki Pakistan – onların da siyasi retorikleri ve meşrulaştırma yolları alenen daha İslami hale geldi.

İran bu modelin bir istisnası olabilir. Şah'ın Amerikan yanlısı hükümeti zamanında seküler bir devlettir; 1979 devriminde sonra, Amerika'nın hedeflerine karşı çıkan bir İslam cumhuriyeti haline geldi. Bununla birlikte, aslında şah, 1953'te milliyetçi hükümeti devirmek için CIA destekli dini bir liderliğe bel bağlamış ve onu destekleyen muhafazakâr dini güçleri harekete geçirmişti ancak ülkenin ileri gelen din adamları ona cephe aldığı anda gücünü kaybetti. İran üzerine çalışan uzmanların birçoğu, Birleşik Devletler'den bağımsızlık hususunda en iyi durumda olan Orta Doğu ülkesi İslam Cumhuriyeti'nde, iktidarın yetkisini dine müracaat ederek meşrulaştırmanın giderek zorlaştığını ileri sürecektir. İslam Cumhuriyeti, özellikle ülkenin gençleri arasında bölgedeki en seküler toplumlardan birini yaratmıştır.

Bu şablon fark edildiğinde, basit ama tatminkâr olmayan bir açıklamaya elverişlidir. Birleşik Devletler'in muhafazakâr siyasi rejimlerin desteğine dayandığına ve bunların iktidarlarını gerekçelendirmek için dine yaslanma eğiliminde olduğuna sıklıkla işaret edilir. Buna karşın, halkçı ve milliyetçi rejimlerin birçoğu bağımsızlık sonrasında toprak reformu, kadın haklarının iyileştirilmesi, endüstrileşme, parasız eğitim ve sağlık sağlanmasıyla ilgili programlar uygulamaya koymuş ve iktidarına ne ölçüde meşruiyet kazandırdıysa bunu dinin otoritesi vasıtasıyla değil, bu eşitlikçi toplumsal reformlar sayesinde kazandırmıştır.

Bu açıklama tatminkâr değildir, çünkü İslam'ın aldığı bazı biçimlerin muhafazakâr siyasi ahlakı, hükümdarların kendi rahatları için benimsedikleri, bu dine has ebedi bir nitelik değildir. Bunun kullanışlı olması, ahlaki muhafazakârlığın güçlü toplumsal ve siyasal hareketlerin görüşlerini ifade ettiği gerçeğini yansıtır. Siyasi rejimler, doğrudan kontrol edemedikleri bir güce yaslanarak bu hareketlerle huzursuz ittifaklara girerler.

Örneğin, Suudi Arabistan'daki baskın İslam mezhebi, on sekizinci yüzyılın ortalarında kurulmuş ve yirminci yüzyılın başlarında siyasi bir hareket olarak yeniden doğmuş bir entelektüel geleneği temsil eder. Bu mezhebin kendine has hukuk âlimleri, hocaları, siyasi sözcüleri ve muharrirleri vardır. Bu mezhebin dışından olanların mezhebin on sekizinci yüzyıldaki kurucusuna atfen verdiği isimle Vahhâbilik, ya da taraftarlarının (*muvaḥḥidun*) verdiği isimle *tevhit* mezhebi (Allah'ın birliği), İngilizlerin sömürgeci yayılması döneminde gelişmiş ve toplumu dönüştürmeyi ve onun ahlakını düzeltmeyi amaçlamıştı. Taliban hareketinin köklerini barındıran, Hindistan ve Afganistan'daki Deobandi mezhebi, sömürgeci dönemin bir başka etkili toplumsal ve entelektüel gücüydü. Mısır'da Selefilik diye bilinen entelektüel reform hareketi, 1929'da kurulan, İngiliz işgaline ve yönetici sınıfın yozlaşmasına karşı çıkan ülkenin en büyük halk gücüne, Müslüman Kardeşler'e ilham vermişti.

Hükümetler bu hareketlerin desteğinden değişik zamanlarda farklı başarılar elde ederek yararlandı. Unocal ve ABD hükümeti yetkilileri, Pakistan'daki hükümetle birlikte, Taliban'a "katlanabileceklerine" karar verdiğinde, ahlaki otorite, toplumsal disiplin ve siyasi şiddete ilişkin güçleriyle ilişki kurulacak ve 1000 millik bir boru hattının inşa edilebilmesi için bu güçleri işe koşulacak olan, kuvvetli bir hareketle ittifak kurmayı önermekteydiler. ABD şöyle belirtmişti: "İyi tarafı, Taliban kendi hâkimiyet bölgesinde güvenliği, kabataslak bir hukuku ve düzeni tesis etti."⁵ 1970'lerden beri Mısır'da devlet (ve dolaylı olarak ABD hükümeti), hem seküler ilerici hem de militan İslami muhalefeti bastırmak için Müslüman Kardeşler'le zımni bir ittifaka yaslanmıştı. Arabistan'da *muvaḥḥidun* sadece Suudi yönetimin ideologları değil, aynı zamanda Suudi devletinin inşa edilmesini ve böylece Amerikan petrol endüstrisinin etkinliğini mümkün kılan toplumsal güçtü. Bütün örneklerde, iktidarlar ve İslami hareketler arasındaki bu ittifak, oldukça önemli bir gerilim kaynağıydı.

5 ABD Büyükelçiliği (İslamabad), 'Official Informal for SA Assistant Secretary Robin Raphel'.

Bu durumdan, bu tür dini hareketlerin petrolün küresel politik ekonomisinde küçük ama belirleyici bir rol oynadığı sonucu çıkarılabilir. Eğer Suudi Arabistan'daki *muvaahhidun* ya da Mısır'daki Müslüman Kardeşler gibi muhafazakâr dini reform hareketleri, bu devletlerin iktidarının ve otoritesinin muhafaza edilmesinde vazgeçilmez olduysa ve eğer, sık sık söylediğimiz gibi, Mısır ve Suudi Arabistan devletlerinin istikrarı, ABD çıkarlarının, özellikle de petrol hâkimiyetinin korunması için, muhtemelen dünyanın güneyindeki herhangi bir devletin istikrarından daha hayatiyse, bundan siyasal İslam'ın küresel kapitalizm dediğimiz şeyin hazırlanmasında, hakkı teslim edilmemiş bir rol oynadığı sonucu çıkarılabilir.

Bugünlerde, Benjamin Barber'ın adını koyduğu gibi ifade edilirse, bir "McDünya'ya karşı Cihat" döneminde yaşadığımızı söylemek giderek popüler hale geldi. Kapitalizmin küreselleştirici güçleri ('McDünya'), Barber'ın "Cihat" dediği güçlerin – sermayenin türdeşleştirici gücüne karşı çeşitli aşiret bağlılığı türleri ve "bağnazca idrak edilmiş inançlar" – direnciyle karşı karşıya geliyor.⁶ Amerikan imparatorluğunun büyümesi ve hatalı bir şekilde küresel piyasa olarak nitelendirilen şeyin genişlemesine eleştirel yaklaşanlar dahi genellikle bu yoruma katılırlar. Aslına bakılırsa, piyasanın "evrensel" gücüne karşı bu yerel direniş biçimleri hakkında daha iyi bir kavrayışa ihtiyacımız olduğunu ileri sürenler çoğu kez bu muhaliflerdir.

Bu tartışmanın terimleri oldukça yanıltıcıdır. Barber'ın adlandırmasını benimsersek, bir "McCihat" çağında yaşadığımızı söylenebilir. Bu kapitalizm dediğimiz şeyin mekanizmalarının, bazı kritik örneklerde, yalnızca muhafazakâr İslami hareketlerin toplumsal güçlerini ve ahlaki otoritesini benimseyerek işlediği izlenimini veren bir çağdır. Sermayenin küreselleşmesine direnen yerel güçlerin daha iyi bir kavrayışına ihtiyacımız

6 Benjamin R. Barber, *Jihad vs. McWorld: How Globalism and Tribalism are Reshaping the World*, New York: Ballantine Books, 1995: 4. Barber, Cihat ve McDünya arasındaki "diyalektikten" bahseder, ama sadece Cihat diye adlandırdığı güçlerin, geçmişin bir kalıntısı olarak değil, modernliğe verilen bir tepki olarak anlaşılması gerektiğini kastederek (s. 157).

olduğu doğru olabilir, ancak bundan daha çok, sermayenin küresel güçleri denen şeyin daha iyi bir kavrayışına ihtiyacımız var.

Amerikan hükümeti 11 Eylül 2001 saldırılarını takip eden Afganistan'daki savaşı, şiddeti akıldışı ve modernlik karşıtı bir Batı nefretinde köklenen "kötülüğün güçlerini" ortadan kaldırmayı amaçlayan bir savaş olarak sundu. Daha şüpheli değerlendirmeler, 1970'lerin ortalarından 1990'ların başına kadar, Afganistan'da savaştan İslami güçlerin – Usame bin Ladin'in liderliğindeki, 11 Eylül saldırılarından sorumlu olduğu düşünülen El Kaide de dâhil olmak üzere – ayakta tutulmasında ve 1994'ten itibaren Taliban'ın işinin kolaylaştırılmasında Birleşik Devletler'in ve onun müttefiklerinin oynadıkları role işaret ettiler. Bu değerlendirmeler meydana gelen krizi, kısmen de olsa, ABD'nin bölge politikasındaki tutarsızlıklarıyla, çelişkileriyle ve basiretsizlikleriyle açıkladılar. Bu eleştiriler doğru olsa da, bir noktanın daha değerlendirilmesi gerekiyor: Afganistan'daki kriz, yalnızca başka enerjilerin, yöntemlerin ve hedeflerin mevcut olduğu toplumsal güçleri kullanarak var olabilen sermayenin güçlerinin ve bir imparatorluk biçiminin zayıflıklarını yansıtmaktadır.

MOVANNIDUN VE PİYASA

1930'da, gelecekte Suudi Arabistan olacak ülkenin kralı Abdülaziz el Suud'un, Büyük Bunalım nedeniyle Mekke'ye – bu şehri beş yıl önce ele geçirmişti – gelen hacıların sayısı azaldığı için, parası kalmamıştı. Arap petrolünün haklarını satmak amacıyla, Amerikan petrol şirketleriyle görüşmelere başladı. Bu görüşmelerde aracılığı bir İngiliz işadamı olan Harry St John Philby yapmıştı. İngiliz idaresindeki Seylan'da doğan ve bir çay ekicisinin oğlu olan Philby, Pencap ve Kaşmir'de Britanya'nın Hindistan Mülkiyesi'nde idareciydi. Irak'a Hindistan ordusuyla birlikte Birinci Dünya Savaşı sırasında gelmiş ve Britanya'nın Hindistan hükümetinin bir temsilcisi olarak, İbni Suud'a para ve silah sağlamak üzere Arabistan'a gitmişti. İbni Suud'un sırdaşı olarak orada kaldı, Hindistan'daki görevinden

istifa etti ve Mekke yakınlarındaki ticaret limanı Cidde'de, şehrin İbni Suud'un kontrolüne geçtiği sene, yani 1925'te iş hayatına atıldı. Ford Motor Company, Franklin Motor Company ve Singer Manufacturing Company'nin yerel temsilcisi oldu ve California'lı Standard Oil'in Suudi petrolü hakları üzerine pazarlık etmesine yardım etti. Üstelik İslam'ı ve İbni Vahhab'ın öğretilerini benimsedi. Bazıları samimiyetinden kuşkulananmış olsa da, Londra ve Kahire'deki İngilizce gazetelerde inancını açıklayan makaleler yayımlayarak kendisinden beklenenden fazlasını yapmış oldu. İngiltere'nin kuvvetinin bir sebebi olarak Oliver Cromwell'in püritanizmini tartıştıktan sonra kendi inancını şöyle açıkladı:

Mevcut Arap püriten hareketi, güçlü ahlaki ve manevi temellere dayanan, gelecekteki bir siyasi ihtişam çağını müjdeliyor. Ayrıca İslami ahlak sistemini gerçek bir demokratik kardeşlik olarak kabul ediyor ve genel yaşamın idaresinin... kesinlikle Hristiyanlık üzerine kurulu olan Avrupa ahlakına göre daha üstün, yüksek standarda sahip bir ulusal genel ahlakla sonuçlandığını görüyorum... Arap diniyle ve siyasi ülkeleriyle olan duygudaşlığımın beyanını, Arap ihtişamının gelişimini desteklemenin en uygun yolu sayıyorum.⁷

Her ne kadar "agnostisizm, ateizm, anti-emperyalizm, sosyalizm ve içinde yetişmiş olduğum felsefi ve siyasi kanonlara karşı genel bir ilerici başkaldırı" inançlarıyla mimlenmeye devam etmiş ve daha sonra İbni Suud'un yönetimi onda hayal kırıklığı yaratmış olsa da, Philby'nin dönüşümü pekâlâ samimi olabilirdi.⁸ Ancak Amerikan petrol şirketleri de Vahhâbilik inancına geçmiş sayılabılırdi. Başka bir deyişle, California'lı Standard Oil ve ortakları, Arabistan'da hareket edebilmenin – ve böylece küresel petrol ekonomisini sürdürmenin ve geliştirmenin – yolu olarak "tekçi" (unitarian) İslam dedikleri inanca bağlı hale gelmiş ve onu destekler olmuştu.

7 H. St. John B. Philby, 'Why I Turned Wahhabi', *Egyptian Gazette*, 26 Eylül 1930, aktaran Elizabeth Monroe, *Philby of Arabia*, Reading: Ithaca Press, 1998 [1973]: 157–8.

8 Monroe, *Philby of Arabia*: 152, 200.

Uluslararası politik ekonomi üzerine çalışan uzmanlar, dünya petrol endüstrisine yakın ilgi göstermiş ama petrolün ekonomisinde *muvaahhidun*'un oynadığı role aynı ilgiyi göstermemiştir. Petrolün politik ekonomisinin, daha önceki bölümlerden aşına olduğumuz dört niteliği bu rolü anlamamıza yardım edebilir. Birincisi petrol, endüstrileşmiş yaşamın temel enerji kaynağı olarak muazzam rant imkanları sunmaktadır – üretim maliyetinin yüz katı fiyatına satılabilir. İkincisi, yaygın kanaatin aksine, yirminci yüzyıl boyunca petrolden her zaman çok fazla miktarda vardı. Bütün üreticiler, bir başka üreticinin fiyat kırması riskiyle karşı karşıyaydı. Eğer istenilen şey petrole ihtiyacı olanlara onu sağlayacak bir piyasa olsaydı, bu durum bir sorun yaratmazdı. Ancak petrol endüstrisi piyasalarla değil, kârlarla ilgilenmekteydi ve büyük kârları rekabetçi koşullarda sürdürmek imkânsızdı. Potansiyel rantlar – ya da başka bir deyişle “kıtlığın ayrıcalıkları” – ancak bu kıtlığı yaratacak olan mekanizma devreye sokulduğunda elde edilebilirdi.

Uluslararası petrol siyaseti genellikle Birleşik Devletler'in küresel arzı muhafaza etme arzusu üzerinden açıklanır. Ancak sorun bu değildi. *Muvaahhidun*'un da devreye girdiği asıl mesele, kıtlık sistemini muhafaza etmektir. John D. Rockefeller, petrol endüstrisi ilk geliştiği zamanlarda, 1860 yılında, bu zorluğun üstesinden bir tekel kurarak geldi – bu bir petrol kuyuları tekeli değil, rafineri ve nakliye tekeliydi, daha sonra ise Standard Oil arıtma, nakliye, pazarlama ve sonunda kuyu başlarının kontrolünü de kapsayan birleşik bir tekele dönüştü. Yirminci yüzyılda, büyük bütünleşik petrol şirketleri, Birleşik Devletler'in dışında büyük miktarda petrol üretmeye başladıklarında, başka bir kıtlık sistemi geliştirdiler: Dünya kaynaklarını kendi aralarında paylaşmak ve fiyatları korumak için üretimi sınırlandırmak üzere işbirliği yaptılar. 1928'de, Irak'ta petrolün gelişimini paylaşmak için, uzun zamandır ertelenen ve Orta Doğu'nun başka yerlerinde petrolün gelişimini sınırlandırma taahhüdünü de içeren bir anlaşmaya varılırken – ve Sovyetler Birliği tarafından petrol ihraç edilmesini önleme çabaları başarısızlığa

uğramışken – şirketler dünya pazarlarını kendi aralarında bölüşmek ve fiyatları korumak için üretimi sınırlandırmak amacıyla paralel bir anlaşma yaptılar. Daha sonra bu fiyatları, petrolün Texas'ta üretilip satıldığı nispeten yüksek düzeyde tutmaya çalışmak üzere anlaştılar.

Bu ayarlamalar piyasa rekabetinin ortaya çıkmasını engelledi ve böylece Orta Doğu'nun petrolünü ucuza üretenlerin olağandışı kârlarını güvenceye aldı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra petrol şirketleri, keşif, pompalama, depolama ve değersizleşme maliyetlerini de kapsayacak şekilde, varil başına 30 sentten az bir maliyetle petrol üretmekteydi; daha sonra bu rakam, şirketler petrolü rafinerilere 2\$'dan satarken varil başına 10 sente düştü.⁹ 1960'larda güneydeki üretici ülkeler daha bağımsız bir rol oynamaya başladı ve takip eden on yılda onların kurmuş oldukları örgüt, Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC), genellikle uluslararası petrol şirketleri ve OPEC'e dâhil olmayan büyük üretici ülkelerle işbirliği içinde, arz ktlığını sürdürme rolünü devraldı.

Küresel petrolün üçüncü belirgin niteliği, bu ayarlamalar vasıtasıyla bir ülkenin – Suudi Arabistan'ın – özel bir rol üstlenmesiydi. 1970'lerde bu ülke, Birleşik Devletler ve Rusya ile birlikte üç büyük petrol üreticisinden biri haline geldi. 1990'lar itibarıyla, bu üç ülkenin her biri, diğer büyük üreticilerden herhangi birinin (Kanada, Norveç, Birleşik Krallık, Çin, Venezuela, Meksika, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri ve İran) iki ya da üç katı petrol üretmekteydi.¹⁰ Bununla birlikte, Suudi Arabistan'ın önemi, kaynaklarının bolluğundan değil, kıtlık sistemindeki belirleyici rolünden gelmekteydi. Rusya'nın nüfusunun onda biri, Birleşik Devletler'in ise on altıda biri büyüklüğünde nüfusu olan Suudi Arabistan, o zaman için hâlâ nispeten düşük bir iç talebe sahipti ve üretim kapasitesinin bir kısmını kullanınamayabi-

9 Christopher T. Rand, *Making Democracy Safe for Oil: Oilmen and the Islamic East*, Boston: Little, Brown, 1975, 16–18.

10 Üretim rakamları için, bkz. ABD Enerji Enformasyon Kurumu, www.eia.doe.gov. 2000'den sonra Kuzey Denizi üretiminin düşmesiyle, Norveç ve Birleşik Krallık ilk on ikiden düştü ve yerlerine Brezilya ve Irak geçti.

lirdi. 1990'ların sonuna gelindiğinde bu kullanılmamış kapasite (günde 3 milyon varilden fazla olduğu tahmin edilmekteydi), Rusya ve Birleşik Devletler dışındaki herhangi bir ülkenin toplam üretimine yakın ya da bundan fazlaydı.¹¹ Bu fazlalık Suudi Arabistan'ın "esnek" üreticilik görevini icra edebilmesine olanak verdi (OPEC öncesi dönemde bu rolü Irak, daha sonra BP kontrolündeki Kuveyt oynamıştı). Suudi Arabistan bu görevi, kendi üretim kotalarını aşmaya çalışan diğer üreticileri disiplin altında tutmak için onları üretim fazlasını devreye sokmakla ya da devreden çıkarmakla tehdit ederek icra etti ve böylece kıtlık sisteminin sürdürülmesini sağladı. Bunu, askeri koruma için bağlı olduğu Birleşik Devletler'le işbirliği yaparak gerçekleştirdi. Bu üç faktörün sonucunda – esnek olmayan talep, aşırı bolluk ve Suudi üretim fazlası – yirminci yüzyılın ikinci yarısında dünyanın herhangi bir yerindeki büyük petrol rantı imkânları, Arabistan'ın siyasi kontrolüne bağlı oldu.

Petrolün küresel ekonomisinin konu ile ilgili dördüncü özelliği, bu siyasi kontrolü yaratma yöntemi idi. 1930'da henüz bir "Suudi Arabistan" devleti yoktu ve hiçbir sömürgeci güç onu yaratacak kadar güçlü değildi. Bu durum, küresel petrol ekonomisinin ortaya çıktığı tarihsel anı yansıtmaktadır – ayrıca bu, petrolün politik ekonomisiyle ilgili literatürün araştırmadığı bir konudur. Büyük şirketlerin oligopoller ya da ayrıcalıklı hareket bölgeleri kurarak piyasaların risklerinden kaçınmaları olağandışı bir durum değildir. Aslına bakılırsa modern, büyük ölçekli ticari şirketler tam da bu amaçla icat edilmiştir. Kökenleri on yedinci ile on dokuzuncu yüzyıllar arasında, belirli bölgelerde farklı malların ticaretinin tekelleştirilmesi için ayrıcalıklı haklar ve egemenlik gücü tanınan sömürgeci şirketlerdedir – East India Company [Doğu Hindistan Şirketi], Hudson's Bay Company [Hudson Körfezi Şirketi], British South Africa Company [İngiliz Güney Afrika Şirketi] ve daha birçokları. Bununla birlikte, yirminci yüzyılın ilk ve en büyük yeni ulusaşırı kuruluşları

11 ABD Enerji Enformasyon Kurumu, www.eia.doe.gov. Kapasite fazlası, otuz gün içinde devreye sokulabilecek ve en az doksan gün devam ettirebilecek petrol üretimi olarak tanımlanır.

olan petrol şirketleri, kendi küresel varlıklarını, başlangıçta sömürgeci kuruluşlar vasıtasıyla inşa edilmiş olan eski imparatorluk sisteminin dağılmaya başladığı tarihsel anda tesis etmiştir.

Petrol şirketlerinin küresel petrol hâkimiyetini güçlendirdikleri iki savaş arası dönem, üç yüzyıldan uzun süredir dünya ticaretini şekillendiren imparatorluk biçimlerinin yenilgisi ve çöküşüyle çakışmaktadır. Bu iktidarın dört niteliği, kendi çöküşünden sonra İslami hareketlerin önemini açıklamaya yardım eder. Birincisi, egemen güç yalnızca birkaç Avrupalı devlete değil, aynı zamanda sömürgeci şirketlere de aitti. Bu iktidar biçiminin çöküşü bazı yerlerde (örneğin Amerika'da 1776 isyanında ve Hindistan'da 1857 ayaklanmasında), diğerlerine göre –örneğin Afrika'da Avrupalı şirket gücü ve onun yarattığı tekel – yirminci yüzyıla kadar ayakta kaldı – çok daha önce başladı. İkincisi, daha eski emperyal iktidar askeri şiddete ilişkin büyük bir avantaja sahipti ve bu avantajı, sömürgeci otoriteye karşı çıkan yerel direnişi bastırmak ve birçok durumda ortadan kaldırmak için kullandı. Üçüncüsü emperyalizm, Avrupa'nın nadiren Batı-dışı hukuk ya da siyasi otorite biçimlerine tabi olmuş mülksüzleştirilmiş kırsal nüfusunu, tüm dünyaya beyaz yerleşimci topluluklar yaymak için kullandı. Dördüncüsü, emperyalizm yaygın kabul görmüş bir siyasi, ahlaki ve entelektüel organizasyonu kendi toplumsal düzenini yaratmak için işe koştı: Bu organizasyon ırkçılıktı.

1945 itibarıyla emperyal iktidarın bu dört unsuru da yıpranmıştı. Birincisi uluslararası petrol şirketlerinin, kendi oligopollerini ve ayrıcalıklı bölgelerini emperyal buyruktan ziyade gizli anlaşmalarla tesis etmesi gerekiyordu; belirli bölgelerin haklarını zor yoluyla değil, yerel iktidarlara müzakere ederek kazanmalıydı. Artık askeri destek yalnızca istisnai durumlarda elverişliydi.

İkincisi, 1945'e gelindiğinde Birleşik Devletler üstün askeri güce sahip olsa da, bunun kullanımı hayli kısıtlıydı. Arap dünyasında 1919-1920 halk ayaklanması (4. Bölüm), ardından gelen daha geniş çaplı 1936-1939 Filistin isyanı İngilizlere askeri işgali

zor yoluyla sürdürmenin zorluklarını göstermişti ve Amerikalılar da, bir süre sonra aynı dersi Güney-doğu Asya'da alacaktı. Bu zorluk kısmen, dünyanın güneyindeki ülkelerin artık yabancı askeri üsleri kabul etmemesinden kaynaklanıyordu. 1945'te Birleşik Devletler'in işgal edilmiş Almanya ve Japonya'da askeri üsleri vardı – ama arada kalan neredeyse hiçbir yerde yoktu. O yıl ABD, Aramco'nun Suudi Arabistan'daki petrol etkinliği'nin merkezi olan Zahran'da bir askeri üs için anlaştı ve üssün inşaatına başladı. 1950'lerde Zahran, Almanya ve Japonya arasındaki en büyük ABD üssü haline geldi. Washington bu üssü, yaygınlaşan anti-emperyalizm nedeniyle halk Suudi hükûmetine Amerikalılardan ülkeyi terk etmelerini istemesi için baskı yaptığı zamana kadar, yani 1962'ye kadar elinde tutabildi. Otuz yıl sonra, Ağustos 1990'da Irak'ın Kuveyt'i işgalinin ardından, Amerikalıların üssü tekrar işgal etmeleri için bir fırsat sağlandı.

Üçüncüsü, 1930'lar itibarıyla Avrupa'nın kuzeyindeki ülkelerin birçoğunda nüfus artışı sert bir şekilde yavaşladı ya da tamamen durdu. Artık denizaşırı şirket etkinliklerini yerleşik kılmaya eşlik edebilecek büyük bir beyaz yerleşimci nüfus kalmadı. Dahası, şirketlerin dışarıdaki genişlemesine eşlik eden, Zahran'daki Amerikan kolonisi gibi beyaz yerleşimcilerden oluşan küçük gruplar, artık yerel hukuka karşı tam bir muafiyete sahip değildi.

Son olarak faşizmin yükselişi ve Almanya'daki Nazi soykırımını, Avrupa ırkçılığını birdenbire siyasi ve toplumsal düzeni kapsayan bir sistem haline getirmişti. Aramco gibi kuruluşlar, farklı ırk grupları (Amerikalılar, İtalyanlar, Hintliler, Suudi olmayan Araplar ve Suudiler) için farklı konut yerleşkeleri ve hayat standartları getiren, Amerikalıların işgücünde ırk ayrımcılığı uygulamasının bütün yöntemlerini Arabistan'a getirdi. Aynı şekilde İngilizler de, benzer düzenlemeleri Hindistan'dan İran ve Irak'a getirdi. Ancak şirket ırkçılığı, petrol şirketlerinin konumlarını giderek kırılganlaştırarak yaygın işçi protestolarına yol açtı.¹²

12 Robert Vitalis, *America's Kingdom: Mythmaking on the Saudi Oil Frontier*, 2. baskı, Londra: Verso, 2009.

Şu halde, bu tarihsel bağlam petrolün politik ekonomisinin dördüncü önemli niteliğini yansıtmaktadır: Başlıca petrol şirketlerinin petrol üretiminin ayrıcalıklı kontrolüne ve üretilen petrol miktarının sınırlandırılmasına dayanan bir sisteme ihtiyacı vardı – ancak bu tür bir piyasa karşıtı ayarlama onların kârlarını güvenceye alabilirdi. Ancak onlar bu tür bir ayarlamayı, 1930'lardan başlayarak ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeniden, tam da denizaşırı kaynakların üretimi üzerinde hâkimiyet kurmanın eski yöntemleri – sömürgecilik – çöküş sürecindeyken pekiştirmeyi istediler. Siyasal İslam'a petrolün politik ekonomisindeki özel rolünü veren bu faktörlerdi.

ANLAKİ BİR İTTİFAK

Gelecekteki Suudi Arabistan'ın müstakbel kralı İbni Suud, İngiliz korumasındaki Kuveyt'te sürgünde büyümüştü. 1902'de ailesinin eski yurdu orta Arabistan'daki Riyad şehrini ele geçirdi ve takip eden çeyrek yüzyıl boyunca, Arap Yarımadası'na hâkim olmaya çabışan savaş şeflerinden biri oldu. Başlangıçta İngiliz Hindistan'ından gelen paralara, daha sonraysa *muvaḥhidun* ile yaptığı ittifaka yaslandı. Kendisini özellikle bu harekete adanmış olmasına rağmen, en kuvvetli askeri gücünü İhvan'dan ya da Kardeşler'den aldı – tehdit altında olan Arap aşiretlerine ait göçerlik hayatını yerleşim ve tarımla, yozlaşmış tapınma pratiklerini ve Peygamber'in aşırı kutsanmasını ise *tevḥidin* katı tektanrıcılığı ile değiştirmek isteyen eşitlikçi bir hareket. İhvan klasik *cihat* öğretisini (inanmayanlara karşı mücadele etme görevi) yeniden canlandırdı ve hatta onu, gerçek İslam'ı terk ettiğini düşündükleri başka Müslümanlara karşı da savaşmalarını haklı göstermek amacıyla genişletti. İhvan, aşiretlere akınlar yapmak ve Araplar arasındaki azalan kervan ticaretinden gelir elde etmek yerine, daha geniş Müslüman cemaatinin çoktanrıcılığı olarak gördükleri şeye karşı savaşta İbni Suud'a katıldı.

1913-1914'te İbni Suud doğu Arabistan'ı ele geçirdi (*muvaḥiddun* buradaki Şii nüfusun sapkın bir mezhep olduğunu düşünüyordu). Bahreyn'deki bir İngiliz ajan, 1920'de Lahsa'ya

yaptığı araştırma amaçlı bir geziden sonra şöyle bildirmişti: “Akhwanizm[İhvan] gösterildiği gibi tamamen kötü bir hareket değil... gerçek bir dini canlanma, Orta Arabistan’daki kitlelerin tarafında olan, onların kendilerini dinen ve fikren geliştirme çabası gibi görünüyor.” İbni Suud, diye bildirmişti ajan, “konumunu güçlendirmek için hareketi kullanmayı düşündü, ancak sonunda, kontrolü kaybetmemek için onun öğretilerini yaymak ve lideri haline gelmek zorunda olduğunu anladı.” Bununla birlikte hem İbni Suud hem de onun yardımcıları “harekete iyice hâkimdi.”¹³ İbni Suud, Kuzey-batı Arabistan’ı ele geçirdikten sonra, 1925’te batıda güçlü tüccar aileleriyle kutsal şehirlerin, Mekke ve Medine’nin bulunduğu ve Mekke’ye gelen hacılar sayesinde hükümdarına büyük bir yıllık gelir sağlayan Hicaz Krallığı’nı aldı. İhvan, Muhammed’in doğduğu yerdeki ve uygunsuz gördükleri başka ibadet yerlerindeki anıtları yıkarak, alkol ve tütün tüketimini yasaklayarak kendi saf İslam görüşünü Hicazlılara dayattı. İbni Suud, İhvan’ın çabalarını kontrol altında tutmak için, ahlaksızlığın önlenmesinden, giderek de “zararlı fikirlerin” yayılmasını ve yönetim karşıtı toplantılara katılımı denetlemekten sorumlu olan kendi ahlak heyetlerini kurdu.¹⁴

İbni Suud’un kurmakta olduğu otokratik yönetim, Arabistan’daki rakip güçleri alt etmek için, İngiliz fonlarına ve silahlarına bağlıydı; İhvan ise kendisini, sömürgeciliğin varlığına ve gücüne bağladığı, Arabistan’daki kişisel yozlaşmayı ve ahlaksızlığı ortadan kaldırmaya adanmıştı. Hükümdarın dış desteğe olan ihtiyacı ile ona Arabistan’ı fethetmesinde ve yönetmesinde destek olan püriten güç arasında kaçınılmaz olarak bir gerilim oluştu. Hicaz’ın fethinin ardından İhvan cihadı kuzeyde Ürdün, Kuveyt ve Irak’a doğru genişletmeye başladı – bunlar, İbni Suud’un meydan okumayı göze alamayacağı, İngiliz koruması altında olan

13 H. R. P. Dickson, ‘Notes on the “Akhwan” Movement’, Haziran 1920, Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri:Arşiv Dairesi:Bakanlar Kurulu Kayıtları, PRO CAB 24/107.

14 Alexei Vassiliev, *The History of Saudi Arabia*, New York: New York University Press, 2000: 270–1.

ülkelerdi. 1927'de İhvan, İbni Suud'un onların genişlemesini dizginlemesine başkaldırdı. İbni Suud, İngiliz desteğiyle isyanı bastırdı ve 1930 itibarıyla hareketi etkisiz hale getirdi.

Muvahhidun Arabistan siyasetinde önemli bir güç olarak kaldı, ancak İbni Suud'un ona para sağlayan emperyal güçlerle uzlaşmasını engelleyemedi. İhvan'ı mağlup ettiği yıl, California'lı Standard Oil (Şimdiki Chevron) ile St John Philby'nin aracılık ettiği görüşmelere ve böylece İngiliz korumasından Amerikan korumasına geçmeye başladı. Bu dış desteğe onay almak için dini kurumlarla uzlaştı. *Muvahhidun* liderliği, yabancı petrol şirketine tahammül edecek ve karşılığında Arabistan'ı tevhit öğretileri ve disiplini çerçevesinde şekillendirme programına petrol gelirleriyle kaynak sağlanacaktı.

Dolayısıyla bu başarılı savaş şefi, Arabistan'daki yeni siyasi düzeni inşa ederken iki farklı güce bağlıydı. Arabian-American Oil Company (Aramco) fonlarla birlikte, teknik ve maddi desteği sağladı.¹⁵ Şirket ülkenin yeni şehirlerini, yollarını, demir yollarını, iletişim ağını, limanlarını ve hava alanlarını inşa etti ve özellikle Arabistan'ın doğusunda Aramco'nun ihtiyaçları için yerel şirketlerle sözleşme yaparken, krallık ailesinin bankeri ve Suudi teşebbüsünün yatırımcısı gibi davrandı. Aramco petrol imtiyaz ücretini ulusal bir hükümete değil, artık kendini kral ilan eden ve daha önceki Hicaz ve Necid eyaletlerini kapsayan ülkenin adını, dünyada adı bir aileden gelen tek ülkeyi yaratarak "Suudi Arabistan Krallığı" olarak değiştiren İbni Suud'un ailesine ödedi. Şirketin bu ayarlamasının sonucunda,

15 California'lı Standard Oil Aramco'yu 1933'te California Arabian Standard Oil Company olarak kurdu ve Texaco 1936'da müşterek sahip olarak eklendi. 1943'te Socal ABD hükümetini, şirketin ve Büyük Britanya'nın Suudi hükümetine sağladığı finansmanı üstlenmeye ikna etti. Bunun üzerine, ABD hükümeti şirketi kamulaştırmaya karar verdi. Socal teklif edilen devlet mülkiyetini üçte bir oranıyla sınırlamayı başardı, ama daha sonra Exxon ve Mobil planı engelledi. Bu tehditlere karşılık olarak, 1944'te Socal şirketin ismini Arabian American Oil Company (Aramco) olarak değiştirdi ve 1946'da Exxon ve Mobil'in müşterek sahip olarak eklenmesini kabul etti. Irvine H. Anderson, *Aramco, the United States, and Saudi Arabia: A Study of the Dynamics of Foreign Oil Policy, 1933–1950*, Princeton: Princeton University Press, 1981.

petrole her yıl ödenen milyonlarca, daha sonra da milyarlarca dolar, tek bir soydaş grubun özel geliri haline geldi – fakat bu grup öyle iyi çoğaldı ki, üç ya da dört nesil içinde İbni Suud'un soyundan gelenlerin sayısının 7.000 civarında olduğu söyleniyordu.¹⁶ Petrol parasının bu şekilde “özelleşmesine” halk destek vermedi ve düzeni ayakta tutabilmek için dış desteğe ihtiyaç vardı. 1945'te ABD hükümeti, Zahran'da askeri üssünü kurdu ve daha sonra, İbni Suud'un krallık ailesine karşı çıkanları hapse atan, tehdit, infaz ve sürgün eden ya da onlara işkence eden güvenlik güçlerini eğitmeye ve silahlandırmaya başladı. Diğer taraftan, dini kurumlar, disiplini sağlayan katı toplumsal rejimi halka dayatarak yeni devletin ahlaki ve hukuki yapısını kurdu ve siyasi muhalefeti bastırdı.

Aramco, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra etkinliğini genişletmeye başladığında, işçilerden şirketin ırk ayrımcılığı ve eşitsizlik sistemine karşı itiraz yükseldi. Aramco, 1945'te farklı ırk gruplarına eşitsiz ücret ve yaşam koşulları sağlanmasını protesto eden bir dizi greve karşılık olarak, işçiler hakkında daha iyi istihbarat toplamak, “işçi kışkırtıcılarını” ayırmak ve onların kökünü kazımak amacıyla bir Arap ilişkileri bölümü kurdu.¹⁷ Bir dizi protesto daha, Temmuz 1956'daki bir genel grevle doruğa ulaştı. İşçilerin talepleri şunları içeriyordu: Siyasi bir anayasanın uygulamaya konması; sendika, siyasi parti ve ulusal örgüt kurma hakkı; Aramco'nun ülkenin işçilerine müdahale etmeye son vermesi; ABD askeri üssünün kapatılması ve tutuklu işçilerin serbest bırakılması. Aramco'nun güvenlik bölümü, liderlerin kimliklerini, İhvan'ın da içinde bulunduğu Suudi güvenlik güçlerine verdi. Yönetim 1950'lerde, kendisi de önemli bir muhalefet odağı olan İhvan milis kuvvetlerini, Ulusal Muha-

16 Said K. Aburish, *The Rise, Corruption, and Coming Fall of the House of Saud*, 2. baskı, New York: St Martin's Griffin, 1996: 7. Aburish ulusal petrol gelirinin aşağı yukarı %15'inin kraliyet ailesinin özel geliri olarak alındığını tahmin etmektedir. Bu paranın büyük kısmı, ulusal hesaba kaydedilmeden ülkenin petrol gelirinden çıkarılmaktadır, bu yüzden kesin rakamlar mevcut değildir. Ailenin silah alımı ve başka alım satımlardan aldıkları ödemeler bu paraya dâhil değildir (s. 294-5).

17 Vitalis, *America's Kingdom*: 92-8.

fızlar adı altında – üyelerine yine de *mücahitler* denilmektedir – , ordunun gücünü dengelemek amacıyla tekrar oluşturmuştu. Yüzlerce protestocu yakalandı, işkenceye maruz kaldı, hapis cezasına çarptırıldı veya ülkeden sürgün edildi. Bu olaylar sırasında, her zaman olduğu gibi, Amerikan petrol yöneticileri ve cihat kuvvetleri, petrolün politik ekonomisini ayakta tutmak için el ele çalıştı.¹⁸

Petrolün politik ekonomisine karşı olan iç muhalefet susturulmasına rağmen, asıl tehdit dışarıdan geldi – 1950’lerin sonlarında Suudi monarşisindeki yozlaşmayı ve artık “Arap petrolü” olarak adlandırdıkları şeyin suiistimal edildiğini dillendirmeye başlamış olan Mısır’ın ve Irak’ın milliyetçi hükümetlerinden. Suudi Arabistan yönetimi bu tehdidi karşılamak amacıyla, dini kurumların ahlaki otorite ve toplumsal muhafazakârlık programını dışarıya tanıtılabilmeleri için petrol parasını kullandı. Özellikle Mısır’da, Cemal Abdül Nasır hükümetinin 1950’lerin sonlarında bastırmaya çalıştığı İslami siyasi hareketin canlanması için para sağladı. Pakistan’da ve bölgenin her tarafında benzer hareketleri destekledi.

Aramco’nun siyasi yetkilileri bu planın tasarlanmasına yardım etmişti. Aramco’nun kadrosundan CIA ajanı William Eddy, “Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında, ortak komünizm tehdidine karşı kurulacak ahlaki bir ittifak” için çağrıda bulunmuştu. Fikir daha seküler devletlerin, Lübnan, Ürdün ve Irak’ın büyükelçilerine iletildiğinde verilen “soğuk karşılık” hakkında bilgilendirildiğinde, Eddy “onların kastedilmediğini” bildirdi.¹⁹ 1956 itibarıyla, Eisenhower 1953’te babası İbni Suud’un yerine geçen Suud bin Abdülaziz’i, Nasır’a rakip bölgesel lider olarak desteklemeye ikna olmaktaydı. ABD Başkanı günlüğüne şöyle yazmıştı: “Arabistan, Müslüman dünyasının kutsal yerlerinin olduğu ülkedir ve bütün Arap grupları içinde en dindar olanla-

18 Vitalis, *America's Kingdom*: 176–83; Vassiliev, *History of Saudi Arabia*: 337.

19 William A. Eddy Belgeleri, Myron B. Smith’den mektup, 19 Aralık 1950, ve Eddy’nin cevabı, 29 Aralık 1950, Kutu 8, Genel Yazışma, Dosya 7, 1948–54, Kamu Politikaları Belgeleri, Nadir Kitaplar ve Özel Koleksiyonlar Bölümü, Princeton Üniversitesi Kütüphanesi.

rın Suudi Arabistanlılar olduğu söylenir. Dolayısıyla Kral, muhtemelen dini bir lider olarak güçlendirilebilir. Bu bir kere başarıldığında, onun siyasi liderliği için baskı yapabiliriz.”²⁰ Kral Suud, Arap milliyetçilerle ve reformcularla taraf olmayı tercih etti, bu yüzden Amerikalılar onun yerine kardeşinin başbakanı olarak görev yapan ve 1964’te onu deviren Prens Faysal’ı destekledi. Faysal reformcuları ve yenilikçileri hükümetten çıkardı. Bunların arasında, OPEC’in kurulmasına destek olan, Suudilerin Aramco’yu kademeli olarak devralmasını planlayan ve yazılı bir anayasa, seçilmiş bir parlamento ve bir endüstrileşme programı için planlar yapan bir grup Suudi yönetici ve entelektüelden biri olan, Petrol Bakanı Abdullah Taraki de bulunmaktaydı. Amerikalılar tarafından açık fikirli bir kral olarak desteklenen mürteci Faysal, Nasırcılık’a karşı ülke dışındaki İslamcı hareketleri destekleyen kampanyasına devam etti.²¹ Amerikalılar yardım etmeye hazır gibi görünmekteydi. Mısır’daki İngiliz Büyükelçiliği’ne göre, “Kral Faysal’ın kendi ülkesi dışındaki rolünde, İslam’ın bir sıçrama tahtası olarak kullanılmasının arkasında”, “bölgedeki petrol şirketleri için bir istihbarat düzeneği işleten ve bunun için CIA ile işbirliği yapan”, *Newsweek*’in eski dış ilişkiler editörü Harry Kern’in olduğu, yerel kaynaklarca söylenmekteydi.²²

Bu sırada, artık CIA için çalışan eski Aramco elemanları, hükümetleri toprak reformu, kadın hakları, evrensel eğitim ve başka halkçı programlar getiren Mısır ve Irak başkanlarının öldürülmesi amacıyla komplolar tasarlanmasına yardım

20 ‘Diary Entry by the President’, 28 Mart 1956, FRUS, 1955–57, XV, aktaran Matthew F. Jacobs, ‘The Perils and Promise of Islam: The United States and the Muslim Middle East in the Early Cold War’, *Diplomatic History* 30: 4, 2006: 734. Ayrıca bkz. Salim Yaqub, *Containing Arab Nationalism: The Eisenhower Doctrine and the Middle East*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004: 44.

21 Vitalis, *America’s Kingdom*: 188–264; Nathan J. Citino, *From Arab Nationalism to OPEC: Eisenhower, King Sa’ud, and the Making of US-Saudi Relations*, Bloomington: Indiana University Press, 2002: 95–6, 125–33.

22 Kanada Büyükelçiliği (İngiliz Çıkarları Bölümü), Kahire, Dışişleri Bakanlığı’na, 8 Temmuz 1966, BK Ulusal Arşivleri: PRO, FO 371/185483-0001.

etti. Nasır dayandı, ama 1963'te, iktidara Baas Partisi'ni – Saddam Hüseyin'in partisi (6. Bölüm'e bakınız) – getiren ABD destekli bir askeri darbeye Irak hükümeti devrildi ve başbakanı öldürüldü.²³ ABD Orta Doğu politikasının bir başka dayanağı aynı dönemde, yaklaşık 1958'ten itibaren oluşturuldu: Bu, İslami muhafazakârlık ile birlikte, Arap milliyetçiliğini zayıflatacak başka bir aktör olarak İsrail devletini silahlandırma ve ona kaynak sağlama kararıydı.²⁴

Petrol parasının, 1930'tan sonra Arabistan'da *muvaahhidun*'un gücünün gelişmesine katkı sağladığına ve 1970'lerde İslami siyasi hareketin canlanmasını mümkün kıldığına sıklıkla işaret edilmiştir. Fakat petrol endüstrisinin kârlarını mümkün kılanın, aynı şekilde İslami hareket olduğunu anlamak da eşit derecede önemlidir. Petrolün politik ekonomisi, kendi gücünü bir İslami siyasi harekete borçlu olan Suudi Arabistan'daki iktidara tesadüfen bağlı değildi. Petrolün politik ekonomisinin nitelikleri göz önüne alındığında – mevcut muazzam rantlar, kaynakların aşırı bolluğu nedeniyle bu rantları korumanın zorluğu, Suudi Arabistan'ın kıtlığın sürdürülmesindeki belirleyici rolü, Suudi petrol sahalarına piyasa karşıtı şirket kontrolü dayatılmasının eski sömürgeci yöntemlerinin çöküşü – petrol kârları, Arabistan'ın siyasi hâkimiyetini güvence altına alabilecek güçlerle birlikte çalışılmasına dayanmaktaydı: *Muvaahhidun* ile ittifak içinde olan Suud'un krallığı. *Muvaahhidun*'un rolü önemsiz değildi, aksine petrolün politik ekonomisinin dâhili bir unsuru haline geldi. “Cihat” basitçe, “McDünya”nın gelişmesine karşıt bir yerel güç değildi; McDünya aslında, çeşitli toplumsal mantukların ve güçlerin zorunlu bir birleşimi olan McCihat'tı.

23 CIA'in Nasır'ın öldürülmesi planındaki muhtemel rolü için, bkz. Aburish, *House of Saud*: 128. CIA'in Şubat 1960'daki başarısız olan Irak Başbakanı Kasım'ı öldürme girişimi için, bkz. Thomas Powers, 'Inside the Department of Dirty Tricks: Part One, An Isolated Man', *Atlantic Monthly*, Ağustos 1979. 1963 darbesindeki CIA desteği için, bkz. PBS/Frontline, 'The Survival of Saddam: An Interview with James Akins', www.pbs.org adresinde mevcut.

24 İsrail ile yapılan bu ittifakın sonuçları, 1973-1974 petrol krizi tartışmamızda incelendi.

McCihat fikri, belirli İslami hareketlerin tarihsel rollerinden çok, küresel kapitalizm dediğimiz şeyin yapısıyla ilgili özgün bir kavrayışı gerektirir. Muhalifleri arasında dahi, kapitalizmden onun mantığı ve gücü bakımından bahsedilir. Bu bakışa göre, “cihat” kapitalizmin aynılaştırıcı tarihsel mantığına yerel ve dışsal bir direnci temsil eder.²⁵ Aksine McCihat’ın tarihi, “iç gerilimlerle dolu” bir siyasetin belirli bir tutarsızlığının ve zayıflığının tarihidir. Bu kavram, oldukça dinamik olmalarına rağmen, kapitalist olmayan toplumsal güçlere dayanan düzenlemeler olmaksızın muazzam kârlar elde etmenin imkânsızlığına dikkat çeker. Fakat bu güçler hangi anlamda kapitalist değildir? Bunlar kapitalizme dışarıdan direnen, bir takım kapitalizm öncesi “kültürel” unsurlar değildir. Bunlar, tarihsel kökenleri ne olursa olsun, rolleri petrolün gelişmesiyle birlikte gelişmiş olan, yirminci yüzyılın dinamik güçleridir. Yine de petrolün ekonomisindeki rolleri, ayrımcı bir roldür. Petrol kazançlarının elde edilmesi için şart olsalar da, siyasal İslam’ın kendisi bu hedefe yönelmemiştir. *Muvahhidun* ve diğer İslami hareketlerin kendi gündemleri olmuştur – bunlar bazen insanların katlandığı adaletsizliklerden ve eşitsizliklerden, bazen ahlaki yaşama biçimleri ya da ailede ve cinsiyet ilişkilerinde erkeklerin sahip olduğu ayrıcalıkları da kapsayan, yerel hiyerarşi ve hürmet düzenleri üzerindeki tehditlerden kaynaklanır. Bir McCihat süreci olarak tasavvur edildiğinde, petrol temelli endüstriyel kapitalizm artık kendi kendine yeten bir sistem olarak görünmez. Onun başarısı, kapitalist gelişme dediğimiz süreç için hem elzem olan hem de bu süreci ayırıştıran başka güçlere tabidir.

BAKIM İŞİ

Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, 1967-1974 yılları arasında, üretici devletler, büyük petrol şirketleri ve Birleşik Devletler

25 Sermayenin “aynılaştırıcılığı”, yerel farklılıklardan bağımsız olarak, bir düzeyde kapitalizm her zaman aynı şeyi yaptığını ya da aynı etkiye sahip olduğunu söyleyen görüşe işaret eder. Bkz. Timothy Mitchell, *Rule of Experts: Egypt, Techno-Politics, Modernity*, Berkeley: University of California Press, 2002: 245.

arasındaki ilişkiler dönüşüme uğradı. Bu dönüşümün ardından, McCihat'ın gerilimlerinin yönetilmesinde militarizm, kriz ve savaş giderek daha fazla rol oynadı. 1973'ten sonra büyük ölçüde artmış olan petrol gelirlerinin, ABD'ye ve diğer Batılı ekonomilere – kısmen Suudilerin ABD Hazine bonolarını alması ve Batı'da yapılan başka yatırımlar, kısmen de petroldeki canlanmadan sonra hızlanan Amerikalı ve Avrupalı askeri teçhizat alımlarıyla – geri dönüşü sağlandı. Kârları Orta Doğu'daki siyasi ayarlamalara giderek daha bağımlı hale gelen petrol şirketlerine silah üreticileri de eklendi. Bu sırada, petro-dolar seline kapılan Batılı bankalar, dünyanın güneyindeki devletlere felaket getirecek krediler vermeye başladılar. Krediler başarısız olunca bankalar, başarısızlığın faturasını hükümetler ya da bankerler yerine o ülkelerin halklarına ödetecek, yapısal düzenlemeler diye bilinen programın tasarlanmasına yardım ettiler. Örneğin, bankaların bilhassa kötü krediler verdiği Mısır'da, yapısal düzenlemeler okullara, ilaçlara, fabrikalara ve tarıma yapılan harcamaları kısıtı ama devlete ait kazançlı inşaat projelerine ve büyük askeri bütçelere dokunmadı.²⁶ Birleşik Devletler, petrolün politik ekonomisinin yaslandığı otokratik yönetimleri iktidarda tutmakta giderek zorlanmaya başladı ve bunun içinde siyasal İslam'ın oynadığı temel rol giderek daha ayrıştırıcı hale geldi.

Meydana gelen bir dizi kriz herkesçe iyi bilinir. 1975'ten itibaren, İran'da Şah'ın diktatörlüğüne karşı muhalefet güç topladı, dini kurumların önemli bölümleri rejime karşı tavır almaya başladı ve rejimin şiddet ve baskıya başvurması, 1978-1979'da hükümeti deviren devrimci hareketi kışkırttı. Mısır'da hükümet, seküler siyasi muhalefeti zayıflatmanın bir aracı olarak 1970'lerde İslamcı hareketi teşvik etti, ancak Ocak 1977'de, hükümetin ekmeğin fiyatını iki katına çıkarmasını protesto eden kitlelerin Kahire'de Tahrir Meydanı'nı işgal ettiği gıda ayaklanmaları ile doruğa ulaşan halk protestoları ve muhalefetiyle karşı karşıya kaldı. Güvenlik güçleri yüzlerce protestocuyu öldürdükten sonra, gösteriler ülke geneline yayıldı. Hükümet hâkimiyeti

ancak zammı iptal ettiğinde sağlayabildi.²⁷ Ekim 1981'de, halkın öfkesinden faydalanmak isteyen militan bir İslamcı grubun üyeleri Başkan Sedat'a suikast düzenledi ve askeri rejimin hızla bastırdığı bir silahlı ayaklanma girişiminde bulundu.

Takip eden on yıl boyunca Washington, bir dizi savaş ve siyasi ihtilafı idame ettirmek ve uzatmak için, liderlerin silahlandırılması ve diplomatik çözümlerin engellenmesi yoluyla sürece daha fazla müdahil oldu. Diğer dış güçler de – öncelikle Britanya, Fransa ve Sovyetler Birliği – silah sağladı ve bölgedeki birçok devlet askeri şiddete başvurdu, bazı örneklerde de onu bir baskı aracı olarak sürekli kullandı. Fakat Birleşik Devletler'i diğerlerinden ayıran, müdahalesinin bölgede şiddet kullanımı bakımından genişliği, siyasetin normal bir aracı olarak yıpratma savaşına giderek daha fazla dayanması ve ihtilafların çözüme ulaşmasını engellemek için harcadığı çabaydı. Bu siyasetin üç büyük örneği vardı – İran/Irak, Afganistan ve İsrail/Filistin.

İran Devrimi, Birleşik Devletleri Körfez'deki iki büyük güç içinde de müttefiksiz bıraktı. Eylül 1980'de Washington'dan bir itiraz almadan, hatta muhtemelen onun teşvikiyle, Irak İran'ı işgal etti.²⁸ Bunun üzerine Birleşik Devletler, savaşın bir çözüme ulaşmasını engellemeye çalışarak iki ülkeyi de yıpratma fırsatını kaçırmadı. Washington Irak'a yenilmesini engelleyecek kadar mali ve askeri destek sağladı ama onu kendisini ihtilaftan kurtaramayacak durumda bıraktı. Aynı zamanda ABD silahları,

27 Yahya M. Sadowski, *Political Vegetables? Businessman and Bureaucrat in the Development of Egyptian Agriculture*, Washington, DC: Brookings Institution, 1991: 156.

28 Irak, Şattûlarap su yolunu ve bitişik bölgeyi ele geçirmek için, İsrail'in 1967'deki Altı-Gün Savaşı'nı model alan kısa bir savaş planladı. Savaşın beşinci gününde, 28 Eylül'de bunu başardı ve ilerlemesini durdurup savaş bırakmak ve bir anlaşma için müzakere yapmak için istekli olduğunu ilan etti. Birleşik Devletler Güvenlik Konseyi'nin harekete geçmesini bu noktaya kadar geciktirdi, daha sonra da ateşkes çağrısı yapan, ama Irak'ın saldırganlığına ya da güçlerin uluslararası sınırlara geri dönmesine değinmeyen bir karar geçirdi. Efraim Karsh, 'Military Power and Foreign Policy Goals: The Iran-Iraq War Revisited', *International Affairs* 64: 1, Kış 1987-88: 92; Said K. Aburish, *Saddam Hussein: The Politics of Revenge*, New York: Bloomsbury, 1999: 186-9, savaşın arifesinde daha yakın ABD-Irak bağlarının kanıtlarını vermektedir.

Washington'un Sovyetler'in barış görüşmeleri düzenleme gayretlerini geri çevirdiği sırada, çoğunlukla İsrail tarafından İran'a tedarik edildi.²⁹ 1983-1984'te Irak savaşı tırmandırarak bitirmeye çalıştı – önce İran'a karşı kimyasal silahlar kullanarak, sonra da petrol tesislerine ve Körfez'deki gemilere saldırarak. ABD elçisi Donald Rumsfeld Aralık 1983'te bu tırmanmayı Saddam Hüseyin ile görüştüğünde, Iraklı devlet başkanı, "yapılması gerekenin savaşı bitirmek ya da Körfezi savaştan iki devlet için dengeli bir duruma getirmek" olduğunu söyledi. Birleşik Devletler, Irak'a desteğini artırarak ikinci yolu seçti.³⁰ Washington, Irak'ı savaşı başlattığı için cezalandıracak ya da tazminattan mesul tutacak bir BM kararının alınmasını engellemek için uğraştı – bunlar İran'ın savaşmayı durdurmak için talepleri idi. ABD, iki ülkede bir milyondan fazla insanın ölmesi ve yaralanması pahasına, savaşın sekiz yıl boyunca devam etmesine yardım etti.

Savaşın sonra Birleşik Devletler, Irak'ın savaş zamanında kendisine geliştirdiği bağımlılığı, uzun vadeli bir ekonomik ve siyasi ilişkiye dönüştürmeyi ummaktaydı. Ancak Saddam Hüseyin'in, önceki savaşın sebep olduğu mali krizi çözmek amacıyla, Ağustos 1990'da Kuveyt'i işgal etmesi bu olasılığı ortadan kaldırdı. Bunun yerine, bu işgal Washington'a, sürüncemeli bir ihtilalla Irak'ı zayıflatmak için başka bir fırsat verdi. Birleşik Devletler ve Britanya, Iraklı kuvvetleri Kuveyt'ten defettikten sonra,

29 M. S. El Azhary, 'The Attitudes of the Superpowers Towards the Gulf War', *International Affairs* 59: 4, Güz 1983: 614, 616.

30 Rumsfeld görüşmelerden önce, ABD'li diplomatlar tarafından, "savaşı bitirmek için her şeyi göze alacağı göz önüne alındığında, Irak'ın tekrar ölümcül ya da etkisizleştirici KS [kimyasal silahlar] kullanabileceği" ile ilgili uyarılmıştı. Rumsfeld Saddam Hüseyin'e şöyle söyledi: "İhtilafın bir istikrarsızlık yaratması ya da sonucun Irak'ın rolünü zayıflatırması ya da İran'ın çıkarlarını ve emellerini geliştirmesi, bölgenin ya da Batı'nın çıkarlarına uygun değildir." ABD Dışişleri Bakanlığı, Yakın Doğu ve Güney Asya İlişkileri Yardımcı Sekreterliği, Jonathan T. Howe'dan Lawrence S. Eagleburger'a Eylem Raporu, 'Iraqi Use of Chemical Weapons', 21 Kasım 1983; ve Birleşik Krallık'taki Birleşik Devletler Büyükelçiliği Charles H. Price II'dan Dışişleri Bakanlığı'na telgraf, 'Rumsfeld Mission: December 20 Meeting with Iraqi President Saddam Hussein', 21 Aralık 1983, iki belge de Ulusal Güvenlik Arşivi'nde mevcut, 'Shaking Hands with Saddam Hussein', www.gwu.edu/~nsarchiv adresinde mevcut.

resmi olarak Irak'ı silahsızlandırmayı ama uygulamada ülkeyi mali olarak sakat bırakmayı ve ekonomik iyileşmesine engel olmayı amaçlayan BM yaptırımları rejimini kurdular. Washington bu siyaseti Irak'ın silahsızlanmadığını ileri sürerek gerekçelendirdi, ancak bu iddia için hiçbir kanıt sunmadı. Mevcut kanıtlar, Irak'ın yasaklanmış silahlarını ve silah programlarını 1995 itibarıyla tasfiye ettiğine işaret etmekteydi. Birleşik Devletler ve Britanya bu bilgiyi, yaptırımların geri çekilmesini ertelemek için gizli tuttu.³¹ Mart 1997'de Washington, Irak'ın yasaklanmış silahlarla ilgili yükümlülüklerine riayet ettiği saptansa bile, yaptırımların süresiz olarak yürürlükte kalacağını ilan etti ve on sekiz ay sonra Irak hükümetini devirmeye çalışan "demok-

- 31 2003 savaşıdan önce mevcut olan ve sonra doğrulanan kanıtlar Irak'ın nükleer silah programının ve kimyasal silah üretim tesislerinin ve depolarının, 1991 savaşıdan hemen sonra BM gözetiminde yok edildiğini göstermekteydi. Irak daha sonra biyolojik silah depolarını da BM'yi bilgilendirmeden yok etti. 1991 öncesi biyolojik silah programının varlığı, iki Iraklı yetkilinin kaçmasıyla 1995'e kadar açığa çıkmadı; biyolojik silah tesisi UNSCOM tarafından 1996'da yok edildi. Kaçan yetkililer programın tasfiye edildiğini de bildirdi, ama bilginin bu kısmı Washington tarafından gizli tutuldu, çünkü açığa çıkması halinde yaptırımların sürdürülmesini sağlayan iddia ortadan kalkmış olurdu. Ayrıca ABD ve Britanya, Irak'ın 1980'lerde, 1991'de ilan ettiği ve yok ettiği miktardan daha fazla kimyasal silah üretmiş olmasının teknik olarak olanaklı olduğunu iddia ettiler. Bu hipotezi desteklemek için, kapsamlı BM denetimlerine rağmen ellerinde kanıt yoktu. Hipotezin yaptırımları (ve daha sonra da savaşı) gerekçelendiren bir iddia olarak geçerliliği herhangi bir destekleyici kanıttan değil, Irak'ın bu iddiayı çürütmesinin mümkün olmamasından gelmekteydi. İthamların çürütülememesi, ABD hükümeti ve medyası tarafından Irak'ın ikiyüzlülüğünün bir işareti olarak sunuldu. Daha sonra, BM denetim ekibinin üst düzey bir ABD'li üyesi şöyle söyleyecekti: "Saddam Hüseyin'in bir inkâr ve hile ustası olduğunu söyledik. Daha sonra bir şey bulamadığımızda, kendi varsayımlarımızı sorgulamaktansa, onun bunu kanıtladığını söyledik." Aktaran Bob Drogin, 'US Suspects It Received False Iraq Arms Tips', *Los Angeles Times*, 28 Ağustos 2003. Bkz. Sarah Graham-Brown, *Sanctioning Saddam: The Politics of Intervention in Iraq*, Londra: I. B. Tauris in association with MERIP, 1999; ve Glen Rangwala, 'Claims and Evaluations of Iraq's Proscribed Weapons', 18 Mart 2003, www.grassrootspeace.org/iraqweapons.html adresinde mevcut. CIA'in 2003 savaşıdan sonra, yasaklanmış silahlarla ya da silah programlarıyla ilgili kanıtlar bulmaya yönelik, başarısız olmuş bir özel görevi için, bkz. 'Statement on the Interim Progress Report on the Activities of the Iraq Survey Group', 2 Ekim 2003, www.cia.gov/news-information/speeches-testimony/2003/david_kay_10022003.html adresinde mevcut.

ratik" gruplara 99 milyon dolarlık kaynak tahsis eden (bunun 97 milyon doları askeri yardımdı) bir yasa çıkarttı.³² Irak rejimini taciz etmek amacıyla, uçuşa kapalı bölgelere baskı uygulayan, BM onayı olmayan bir bombardıman harekâtı düzenli aralıklarla tırmandırıldı ve silahlar için yapılan BM denetlemelerinde toplanan istihbarat, Irak liderliğine yönelik bir dizi başarısız suikast girişiminde kullanıldı.

1998 itibarıyla, Washington'un Körfez'de uzun süreli şiddet siyaseti yirmi yılını doldurmuştu, ancak bunu sürdürmenin zor olacağı ortaya çıkmaktaydı. Yaptırımlara karşı yürütülen halk kampanyaları, bu yaptırımların Irak'ta yarım milyon bebek ölümlünde payı olduğunu ve Birleşik Devletler'in bunları ilaçların, su arıtma donanımlarının ve gıda işleme makinelerinin tedarik edilmesini engellemek için kullanmaya devam ettiğini duyurdu. Irak'ın milyarlarca dolar borçlu olduğu Fransa ve Rusya, ülkedeki ekonomik fırsatları kovalamak istiyordu. Buna cevaben, Aralık 1998'de Washington BM denetçilerini geri çekti ve bombardımanı artırdı. Birleşik Devletler denetimleri durdurarak onların tamamlanması, böylece yaptırımların sona ermesi riskini geciktirdi ve bu sayede Irak rejimini düşürme girişimleri için zaman kazandı.

Washington, İran'ın diğer yanında, Afganistan'da ikinci bir ihtilafın alevlenmesine ve onun uzun süreli bir savaşa dönüşmesine yardım etti. ABD'nin Afganistan'a müdahil olması, genellikle Sovyetler'in 1979'daki askeri müdahalesine bir karşılık olarak görülür. Aslında bu müdahale daha önce başlamıştı ve hedefi Sovyet birliklerinin işgalini kıskırtmak ve geri çekilmelerini engellemek olabilirdi. 1973'te subaylar Afgan krallığını devirmiş ve sol ile birlik olarak toprak reformu ve toplumsal dönüşüm vaat etmişti. Birleşik Devletler'in teşvik ettiği Şah

32 Dışişleri Bakanı Madeleine Albright durumu şöyle açıkladı: "Irak'ın kitle imha silahlarıyla ilgili yükümlülüklerini yerine getirmesi durumunda, yaptırımların kaldırılması gerektiğini savunan ülkelere katılmıyoruz." George Washington Üniversitesi'nde yaptığı konuşma, 26 Mart 1997, www.globalsecurity.org/wmd/library/news/iraq/1997/bmd970327b.htm adresinde mevcut. Irak Özgürlük Yasası'nın tam metni thomas.loc.gov/home/bills_res.html adresinde bulunabilir.

yönetimindeki İran, Kâbil'deki sol unsurları zayıflatmak için bir yardım ve müdahale planı başlattı ve ülkeyi, Sovyet desteğine uzun süredir devam eden bağımlılığından uzaklaştırarak ABD-İran iktidarının yörüngesine çekti. Başka ABD destekli müdahaleler gibi, bu da başarısızlıkla sonuçlandı. Nisan 1978'de Afgan solu iktidarı ele geçirdi, eski toplumsal düzeni zorla alaşağı etmek amacıyla radikal bir toprak reformu programı uyguladı ve destek için Sovyetler Birliği'ne yöneldi. Siyasi huzursuzluk ülkeye yayıldıkça, Birleşik Devletler Pakistan'ın hükümeti istikrarsızlaştırma teşebbüslerine para sağlamayı üstlendi ve Mart 1979'da, bir Pentagon strateji uzmanının "Sovyetler'i Vietnam'a benzer bir bataklığa çekmek" diye ifade ettiği planları tartışmaya başladı.

Kendi Sovyet uzmanı tarafından "ABD'nin hazırlayacağı tatmin edici bir örtülü yardım programı bahisleri yükseltebilir ve Sovyetler'in daha doğrudan müdahale etmesini sağlayabilir" diye bilgilendirilen Ulusal Güvenlik Konseyi, Afgan hükümetini devirmeye çalışan karşı devrimci güçleri desteklemek için gizli bir programı Nisan'da onayladı.³³ Temmuz'da Washington, *mücahitler* diye bilinen Pakistan destekli İslami siyasi partileri silahlandırmaya başladı. Cihat, Birleşik Devletler ve Suudi Arabistan tarafından ortaklaşa finanse edilecek, Mısır, Çin ve İsrail'den gelecek olan Sovyet tarzı silahlarla donatılacak ve Mısır, Suudi Arabistan, Yemen ve başka ülkelerden gelecek acemi askerlerle desteklenecekti.³⁴ ABD'nin Pakistan'daki İslami güçlere verdiği destek Sovyet işgalinden neredeyse altı ay önce başlamıştı ve bunun amacı işgale karşı koymak değil, bilakis onu kışkırtmaktı. ABD ulusal güvenlik danışmanı Zbigniew Brzezinski'nin daha sonra doğruladığı gibi, ABD Sovyetler

-
- 33 Robert Michael Gates, *From the Shadows: The Ultimate Insider's Story of Five Presidents and How They Won the Cold War*, New York: Touchstone, 1997: 145–6. Eski toplumsal düzeni toprak reformuyla kırma girişimine karşılık olarak yayılan siyasi kargaşa üzerine, bkz. Barnett R. Rubin, *The Fragmentation of Afghanistan: State Formation and Collapse in the International System*, 2. baskı, New Haven: Yale University Press, 2002: 111–21.
- 34 John K. Cooley, *Unholy Wars: Afghanistan, America and International Terrorism*, 2. baskı, Londra: Pluto Press, 2000; Rubin, *Fragmentation of Afghanistan*: 197.

Birliği'ni "kendi Vietnam'ına" çekecek bir savaşa sebep olmayı ummaktaydı.³⁵ Sovyetler'in 1983'de başlayacak bir geri çekilmeyi müzakere etme teşebbüsü, Washington tarafından savaşın uzatılması tercih edilerek reddedildi. ABD hükümetinde Richard Perle öncülüğündeki savaş yanlıları, *mücahitlere* tedarik edilen silah miktarının iki katından fazlasına çıkarılmasını sağlayarak Sovyetler'in geri çekilmesini ertelemeyi başardı.³⁶

Birleşik Devletler'in sürdürülmesine yardım ettiği üçüncü büyük ihtilaf İsrail ve Filistin arasındakiiydi. Diğer ikisi gibi, ABD'nin bunda oynadığı rolde yaygın olarak yanlış anlaşılmıştır. 1967 savaşının ardından, İsrail hükümeti Allon planını hayata geçirdi. Bu planın amacı, işgal altındaki halk için, Ürdün ya da vatan haini Filistinli bir otorite tarafından yönetilmek üzere alanlar ayırarak, yeni işgal edilmiş olan Filistin topraklarının kademeli olarak sömürgeleştirilmesi ve İsrail'e katılmasıydı. Bu planın karşı cephesinde Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Arap devletler, ihtilafın çözülmesi için, işgale son verilmesine ve İsrail ile birlikte bir Filistin devleti yaratılmasına dayanan bir dizi öneri getirdi.³⁷ Bu öneriler, uluslararası bir barış konferansı düzenlenmesi için yapılan bütün çağrılar veto

35 'How Jimmy Carter and I Started the Mujahideen: Interview with Zbigniew Brzezinski', *Le Nouvel Observateur*, 15–21 Ocak 1998: 76. Derginin Birleşik Devletler'de satılan kısaltılmış baskısına görüşme dâhil edilmedi.

36 Diego Cordovez ve Selig S. Harrison, *Out of Afghanistan: The Inside Story of the Soviet Withdrawal*, Londra: OUP, 1995: 102–5, Reagan yönetiminin Sovyetler'in geri çekilmesini engellemek için bulunduğu girişimleri detaylandırır. Birleşmiş Milletler özel siyasi ilişkiler genel sekreter başyardımcısı Cordovez, Sovyetler'in geri çekilmesi için bir çerçeve öneren 1988'deki Cenevre Mutabakatı'nın müzakerelerinde bulunmuştu. ABD'nin *mücahitlere* 1984 mali yılında yaptığı 120 milyon dolarlık yardım, 1985'te 250 milyon dolara çıktı ve 1980'lerin sonlarında bu rakam neredeyse ikiye katlandı. Toplandığında ABD ve Suudi yardımları yılda 1 milyar doları buluyordu (Rubin, *Fragmentation of Afghanistan*: 180–1).

37 Birleşik Devletler Sedat'ın 1971'de getirdiği barış teklifini, Ocak 1976'daki BM Güvenlik Konseyi teklifini, 1977'deki Filistin Kurtuluş Örgütü'nün (FKÖ) tekliflerini, 1980 Venedik Deklarasyonu'nu, 1981'deki Fahd'ın barış planını, 1982 Rabat inisiyatifini, 1983 BM barış konferansı teklifini ve işgali iki devletli bir çözüme dayanarak sonlandırmayı amaçlayan, 2002'de ilan edilen ve birçok vesileyle tekrar ortaya çıkan Arap Barış İnisiyatifi de dâhil olmak üzere, daha sonraki pek çok girişimi desteklemeyi reddetti.

eden Birleşik Devletler tarafından göz ardı edildi ya da reddedildi.³⁸ Tam tersine Washington İsrail'in Allon planını uygulamasına yardım etti. İsrail'in işgali derhal sonlandırmasını gerektirecek, uluslararası kamuoyunun dayattığı çözüme alternatif olarak, Washington hiçbir işgale müdahale etmeyen bir dizi anlaşmaya – 1979 Camp David anlaşmaları, 1993 Oslo anlaşmaları ve 2003 Yol Haritası – önyak oldu.³⁹ Nisan 2011'de, Başkan Barack Obama, “1967 sınırlarına ve karşılıklı olarak kabul edilmiş mübadeleye dayanan” bir devletin oluşturulması amacıyla, Filistinlileri İsrail ile müzakere etmeye çağırdığında bu stratejiyi devam ettirmektedir.⁴⁰ Başka bir modern ihtilafta ör-

38 7. Bölüm'e bakınız. ABD vetosuna kısmen istisna teşkil edebilecek iki örnek, ikisinde de İsrail'in talebi üzerine ABD Filistin liderliğinin katılımını engellemiş olsa da, 1977 için planlanan Cenevre görüşmeleri ve 1991-1993'teki Madrid görüşmeleridir. Görüşmeler İsrail'in işgali bitirmesi için baskı oluşturduğu zaman, İsrail konferansın dışında, tek bir tarafa imtiyazların teklif edildiği gizli görüşmeler başlatarak yapılan görüşmelerin altını oydu – 1977'deki gizli görüşmelerde Mısırlılara Sina'yı geri vermeyi teklif etti, 1993'te ise FKÖ'ye işgal edilen topraklardaki Filistinli yerleşim bölgelerinin yönetiminde onlara görevler vermeyi ve statüleri hakkında görüşmeler yapmayı teklif etti.

39 24 Haziran 2002'de, Başkan George W. Bush kendi görüşünün “yan yana barış ve güvenlik içinde yaşayan iki devlet” olduğunu belirttiği zaman, Birleşik Devletler bir Filistin devletinin oluşturulmasını desteklemeyi reddetme siyasetini sonlandıracakmış gibi görünüyordu. Fakat İsrail, Washington'un itirazı olmaksızın, daha önceden Batı Şeria'nın etrafına ve içine bir duvar örmeye başlamıştı (Gazze Şeridi on yıl önce çitlerle çevrilmişti). Bu duvarlar Kudüs'teki Filistinli mahallelerini ve çevresini Batı Şeria'nın geri kalanından ayırdı, ayrıca Batı Şeria'yı Siyonist yerleşimlerce ve yalnızca Yahudilere ayrılmış yollarla kuşatılmış bölgelere böldü. Böylece Filistin “devletinin”, bağımsız bir siyasi bölge yerine, Allon planında öngörüldüğü üzere, İsrail'in kontrolündeki bir dizi kuşatma olacağı aşikâr hale geldi. Oslo görüşmelerinden beri ABD ve İsrail'in önerdikleri haritalardaki sınırlar, bu önerilerin Allon planını ne kadar yakından takip ettiğini göstermektedir (www.passia.org adresinde mevcut).

40 Obama ABD'nin önceki konumunu devam ettirdi. Bu konuma göre, herhangi bir Filistinli devletin kurulması, ancak İsrail ile karşılıklı bir anlaşmayla mümkündü ve aradaki zaman zarfında, ki bunun süresi belirsizdi ve İsrail'in onayına tabiydi, Filistinliler “güvenlik düzenlemelerinin etkinliğini” göstermeliydi – bunlar tam da İsrail'in Oslo görüşmelerini, büyük Kudüs'ün başka bölgelerinin ve işgal edilen toprakların diğer bölümlerinin sömürgeleşmesini güçlendirmek için bir erteleme mekanizması olarak kullanmasına olanak tanıyan koşullardı. Beyaz Saray, Basın Dairesi, ‘Remarks by the President on the Middle East’, www.whitehouse.gov/briefing-room adresinde mevcut.

neği olmayan, işgal altında olan bir halkı kendi tabiiyet koşullarını işgalci güçle müzakere etmeye zorlama politikası, toprak zaptını ve Siyonist yerleşim alanlarının kurulmasını, birbirini izleyen her “barış planında” hızlandırarak İsrail’in bölgeyi sömürgeleştirmeye devam etmesine olanak verdi. Bu sırada ABD de, İsrail’e işgali sürdürmesi ve Filistin direnişini baskı altına alması için gereken mali ve askeri desteği sağladı.

Burada tartışılan üç ihtilafın hiçbiri Birleşik Devletler tarafından başlatılmadı. Çatışmaların her birinde, yerel grupların şiddete başvurmaya istekli olduğu bir ihtilaf ya da uluslararası bir çekişme mevcuttu. Başka dış güçler de, ya dolaylı yoldan aktörlere silah tedarik ederek ya da Sovyetler’in Afganistan müdahalesinde olduğu gibi doğrudan işin içindeydi. Bölgedeki hükümetlerin çoğu, asker ya da polis şiddetini siyasetin olağan bir aracı olarak ya belirli gruplara karşı (Kürt halkına karşı Türkiye; kırsal topluluklara karşı Sudan hükümeti; Filistinlilere karşı İsrail) ya da genel bir baskı aracı olarak kullandı. Bununla birlikte, Birleşik Devletler’in rolü farklıydı. Bu rol, Orta Doğu’nun tümünde şiddetin kullanılmasındaki katılımının kapsamıyla, bu şiddetin hayata geçirilmesinde üstlendiği mali sorumluluğun derecesiyle ve kendisinin, uzun vadeli ihtilaflara siyasetin olağan bir aracı olarak giderek artan bağımlılığıyla başka faktörlerden ayrılmaktaydı. Bu politikalar, yirminci yüzyılın son çeyreğinin, bölgenin kayıtlı tarihindeki muhtemelen en şiddetli dönem haline gelmesine yardım etti.

Birleşik Devletler’in emperyal hevesleri göz önüne alındığında, ihtilafın uzatılması onun görece zayıflığının bir belirtisiydi. Bölgenin birçok kısmında hegemonyasını kuramayan, hatta bu yerlere zor yoluyla da hâkim olamayan ABD, ona biat etmeyi reddeden yerel güçleri zayıflatmanın sonraki en iyi yolu olarak uzun süreli savaş haline sığındı.

İVRACAT RAKAMLARI

Bu sırada Suudi Arabistan’da, hanedanın bozulmasına ve siyasi etkinliğin bastırılmasına karşı giderek artan muhalefet, kendi çıkış yolunu *muvaahhidun*’un din okullarında ve hocalarında

buldu – bu, rejimin bastıramadığı tek siyasi ifade biçimiydi. Huzursuzluk Kasım 1979'da, silahlı isyancılar Mekke ve Medine etrafında önemli bölgelerin hâkimiyetini ele geçirdiğinde kısa bir süre için görünür hale geldi. Ertesi ay bin militan, ülkenin Suud Hanedanlığı'ndan kurtuluşu için çağrıda bulunarak Mekke'deki Mescid-i Haram'ı ele geçirdi. Kendini “baskı, yozlaşma, yolsuzluğa” kaptırmuşken dine görünürde saygı duyan yönetimi riyakârlıkla suçladılar. Suud ailesini, halkın toprağını gasp ettiği ve “lüks saraylarda sefahat düşkünü bir hayat” sürerken devletin parasını hesapsızca tükettiği için eleştirdiler. Devletin askerlerinin, yüzlerce isyancıyı öldürerek caminin hâkimiyetini yeniden ele geçirmesi bir hafta aldı. İsyancıların lideri ve hayatta kalan altmış üç isyancı daha sonra idam edildi.⁴¹

1980'lerde, özellikle de bir mali krize, milli gelirden keskin bir düşüşe ve yüksek düzeyde işsizliğe neden olan, 1984-1985'deki petrol fiyatındaki ani düşüşten sonra, siyasi huzursuzluk arttı. Suudi devleti ülke içindeki bu büyüyen sorunların çözümünü Afganistan'da buldu. Hanedanlıktaki bozulmaya karşı muhalefeti artıran 12.000 kadar genç dini eylemciyi Afganistan'da Sovyetler Birliği'ne karşı savaşması için ihraç etti.⁴² Usame bin Ladin, bu komünist karşıtı cihadın yürütücüsü olarak ortaya çıktı. Bunu yaparken hem ailesinin Suudi rejimiyle bağlantılarından hem de Yemenli bir muhacirin oğlu olarak, farklı ailelerden takipçilere hitap etmesini sağlayan, ülkenin güçlü soy grupları sisteminin dışındaki konumundan yararlandı. 1990'larda *mücahitler* Afganistan'dan döndüğünde, ülkenin ekonomik sorunları kötüleşmişti. 1990-1991'deki Irak savaşı çok daha geniş bir direnişi harekete geçirdi. Önceki yıllarda silah alımlarına harcanan milyarlarca dolara rağmen, rejim birden çaresiz kaldı ve Amerikan güçlerinin gelmesini, onu Irak tehdidinden kurtarması için aceleyle onayladı. Rejimi iktidarda tutan faktörlerin – Batı'nın askeri kaynakları ve *muvaahhidun*'un yerel otoritesi – birleşimini bir arada tutmak giderek zorlaşıyordu. Afganistan'dan geri

41 Vassiliev, *History of Saudi Arabia*.

42 Gwenn Okruhlik, 'Networks of Dissent: Islamism and Reform in Saudi Arabia', *Current History* 101: 651, Ocak 2002: 22–8.

dönen ve yeni askerler kazanan mücahitler, yabancı birlikleri Arap yarınmasından defetmek için, Afganistan'da yaptıkları gibi mücadeleler başlatırken, bir başka kesim de Mısır'daki Amerika destekli hükümeti istikrarsızlaştırmak için bir mücadele başlattı. Onlar da dikkatlerini, 2001 yılında New York ve Washington'daki 11 Eylül saldırılarıyla doruğa ulaşan, Birleşik Devletler'e yapılacak doğrudan saldırılara yönelttiler.

IRAK'A DÖNÜŞ

11 Eylül saldırılarını takip eden on yılda, iki olay Orta Doğu'nun siyasetini dönüştürdü. Birincisi 2003 yılında Amerika öncülüğünde gerçekleşen Irak işgalidi; ikincisi de, 2011'de bölgeyi kat ederek ilerleyen devrimci ayaklanma dalgasıydı.

Irak savaşı, McCihat'ın zayıflığının üstesinden gelmek için bir teşebbüstü, ancak daha büyük sorunlar yaratarak ve ayırıcı yerel güçlere daha bağlı hale gelmesiyle sonuçlandı. ABD'nin Irak'ı işgal etme kararı, 1990'ların sonunda karşılaşılan çıkmaza verilen bir cevaptı. Yirmi yıl süren savaşların ardından, yaptırımlar ve gizli harekâtlar ne İran'daki İslam Cumhuriyeti'nin ne de Irak'daki Baasçı devletin çökmesini sağlayamamıştı. Irak'a yönelik yaptırımlar, gıda karneleri ve başka ihtiyaçlar için halkı rejime daha bağımlı kılarak aslında devleti ve yönetici partiyi güçlendirmişti. Bir İngiliz istihbarat raporu durumu şöyle açıklamaktaydı: "Bölgesel olarak Saddam, Sokağı kazanmıştır ve bu Batı yanlısı ve bağımlısı devletler için bir tehdittir."⁴³ Raporun yazarının daha sonra açıkladığı gibi, Irak, Mısır'dan sonra "zenginliğe, insan kaynaklarına, yeterince suya [ve] iyi bir bürokratik geleneğe sahip olan" tek Arap ülkesi, büyük bir bölgesel güç olarak yeniden ortaya çıkmıştı ve Suudi Arabistan ve diğer petrol ülkeleriyle kurulmuş olan İngiliz-Amerikan ilişkileri için "gerçek bir tehdit" haline gelmekteydi. Ayrıca raporda şu da belirtilmişti: "Irak'ın ciddi bir bölgesel güç olarak yeni-

43 'Letter from Richard Dearlove's Private Secretary to Sir David Manning', 3 Aralık 2001, www.iraqinquiry.org.uk/transcripts/declassified-documents.aspx; Toby Dodge, 'What Accounts for the Evolution of International Policy Towards Iraq 1990-2003?' www.iraqinquiry.org.uk/articles.aspx.

den ortaya çıkmasına tepkisiz kalmamız, misafir odasında düzgün insanlarla çay içerken köşedeki kutudan bir piton yılanının çıkmakta olduğunu fark etmeye benziyordu.”⁴⁴

Amerika'nın konumunun zayıflığına iki faktör daha eklendi. Birincisi Rusya, Çin ve Fransa Irak ile ticari ilişkiler kurmaya çalışıyorlardı, Avrupa Birliği siyasi girişimler başlatmıştı ve Britanya dahi, Irak'a uygulanan yaptırımların sonlandırılmasını öneriyordu.⁴⁵ Cumhuriyetçi Parti'nin strateji uzmanlarının “yeni eksen” olarak adlandırdığı, daha sonra “kötülük eksen” olarak yeniden adlandırılacak olan iki devlet ile (Irak ve Suriye) bağlar kuramayan ABD giderek yalnız kalmıştı.⁴⁶ İkincisi, uluslararası petrol şirketleri ürettikleri petrolün hepsini keşiflerle yenileyemediği için, yaklaşan bir küresel petrol kıtlığıyla ilgili kanıtlar giderek artmaktaydı. İran ve Irak'ın Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın bilinen en büyük petrol rezervlerine sahip olması nedeniyle, ABD'nin iki ülkenin petrol endüstrilerinin gelişimini engellemeye çalışması sadece kendini daha da zayıflatmaktaydı.

Washington'un konumunun zorluğu, Amerikan siyasetindeki etkileri yeniden 1968-1974 politika dönüşümü dönemindeki düzeyine ulaşan bir grup Amerikalı militarist tarafından kullanıldı. Bu dönemde Senatör Henry Jackson'ın hizmetinde bulunan Richard Perle ve diğerleri, onun Amerika'nın Orta Doğu ilişkilerini askerileştirme ve Filistin sorununun barışçıl bir çözüme ulaşmasına mani olma gayretlerine yardım etmekteydi. Bu grup, 1980'lerde Afganistan'daki ihtilafın şiddetlenmesine ve uzatılmasına destek olduktan sonra, 1990-1991 Körfez

44 'SIS4'-gizli tanık, MI6 Orta Doğu bölümü başkanı,Belge 1. Kısım, www.iraqinquiry.org.uk/transcripts/private-witnesses.aspx.

45 Alan Goulty'den Tom McKane'e, 'Letter and attachment, "Iraq Future Strategy"', 20 Ekim 2000, ve 'Letter . . . to Sir David Manning', www.iraqinquiry.org.uk/transcripts/declassified-documents.aspx.

46 “Yeni eksen” terimini 1992’de, Cumhuriyetçi Parti Terörizm ve Gelenekdışı Savaş üzerine Çalışma Birimi’nin İsrail kökenli Amerikalı yöneticisi Yossef Bodansky’nin icat ettiği bir terimdi. Bkz. Yossef Bodansky ve Vaughn S. Forrest, 'Tehran, Baghdad and Damascus: The New Axis Pact', Terörizm ve Gelenekdışı Savaş üzerine Çalışma Birimi, Cumhuriyetçi Parti Araştırma Komitesi, ABD Temsilciler Meclisi, www.fas.org/irp/congress/1992_rpt/index.html adresinde mevcut.

Savaş'ının ardından Irak hükümetini devirmek için yeni bir Amerikan müdahalesini savunmuştu. Görevleri bittikten sonra, daha önce gördüğümüz gibi, Amerikan petrol milyarderlerinin 1973-1974'te petrol fiyatlarında meydana gelen artış sayesinde kazandıklarıyla inşa edilmiş olan, neoliberal/neo-muhafazakâr hareketlerin düşünce kuruluşlarında barınmaktaydılar.⁴⁷ Kasım 2000 seçimlerinde Başkan George W. Bush'un hizmetinde göreve döndüklerinde, derhâl Irak'a karşı bir savaş planlamaya başladılar ve Irak ile bir ilişkisi olmayan 11 Eylül saldırılarını, Mart 2003'teki işgale destek kazanmak için değerlendirdiler.

Savaş için gerekçe bulmak zor değildi. Irak'ta rejimin devrilmesini gerekçelendirmek için başbakanlığa acilen bir dizi gerekçe sunması istenen Londra'daki kıdemli bir MI6 subayı şu listeyi hazırlamıştı: "Saddam'ın devrilmesi bir ödüldür, çünkü bu petrol kaynakları için yeni bir emniyet sağlayabilir; yeni Sünni aşırılıkçı teröre karşı güçlü ve seküler bir devleti devreye sokabilir, GCC devletleri [Körfez İşbirliği Konseyi] için siyasi ufuklar açabilir, Ürdün/İsrail için bir tehdidi ortadan kaldıracaktır ve WMD'ye [Kitle İmha Silahları] ilişkin bölgesel mantığı sarsabilir."⁴⁸ Birleşik Devletler ve Britanya, savaşa kitle desteği kazanmak amacıyla, terörizm tehdidinde ve kitle imha silahları korkularına odaklandılar. İngiliz gizli istihbarat servisinin başkanı, ABD'de Temmuz 2002'de gerçekleşen görüşmelerden sonra, "Bush Saddam'ı, terörizm ve WMD bağlantısıyla gerekçelendirerek ortadan kaldırmak istedi" diye bildirmişti. İşgal kararı hali hazırda alınmış olduğu için, "istihbarat ve olaylar bu siyaset etrafında hazırlanıyordu."⁴⁹

47 Bkz. Ed. Philip Mirowski ve Dieter Plehwe, *The Road from Mont Pelerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009, ve 7. Bölüm. "Neo-liberal" ve "neo-muhafazakâr" terimleri birbirleri yerine kullanılabilir. Birincisi hareketin Avrupa liberalizminin sağ kanadındaki kökenlerini yansıtmaktaydı (ve daha çok onun ekonomik programıyla ilişkili olarak kullanılmaktaydı), ikincisiyse Amerikan siyasetindeki yerini (ve daha çok dış siyasetle ilişkili olarak kullanılmaktaydı) yansıtmaktaydı.

48 'Letter . . . to Sir David Manning'.

49 Mathew Rycroft'tan David Manning'e, 'Iraq, Prime Minister's meeting, 23 July', 23 Temmuz 2002, *Sunday Times*'de yayımlanmıştır, 1 Mayıs 2005,

ABD Merkez Bankası Başkanı Alan Greenspan, 2006'da kendi dönemini bitirdikten sonra, şöyle belirtmişti: "Herkesin bildiği bir şeyi kabul etmek siyaseten uygunsuzdur: Irak savaşı büyük ölçüde petrol ile ilgilidir."⁵⁰ Ancak böylece, bu tip iddialar artık uygunsuz olmaktan çıkmıştı. Amerika'nın Mart 2003'te Irak'ı acemice ve kötü yöneterek istila ve işgal etmesinin arkasında büyük bir jeostratejik plan ya da Orta Doğu'nun "petrol tükacının" kontrolünü ele geçirmek için basit bir niyet olduğu iddiası olası gözükmemekteydi.⁵¹ Eğer savaş ticari bir gereklilik içeriyorsa, bu askeri yüklenicilerin, güvenlik şirketlerinin ve silah satıcılarının çıkarlarında yatmaktaydı. Onlar için petrolün "stratejik" önemi, emperyal güçlerin ve uluslararası şirketlerin petrol arzını "kontrol" edemeyeceğinin pekâlâ farkında olan petrol şirketlerinin aksine, ticari fırsatların büyümesi için mantıklı bir açıklama ve bir konum sağlamaya devam etmekteydi. Her durumda, McCihat'ın başarısızlıklarının ardından ABD'nin kendini içinde bulduğu çıkmaz ve yalıtılmışlık, 11 Eylül'ün sonucunda ortaya çıkan halkın destekleyici ruh haliyle birleştiğinde, savaş için yeterli gerekçeyi sundu.

Ayrıca Irak savaşının başkahramanları, ülkenin işgalini Orta Doğu'ya demokrasi getirmenin bir fırsatı olarak da sundu. Amerika'nın askeri gücünün vahşeti başarı olasılığı olmayan bir demokratikleşme aracıydı, özellikle de Washington onu başka bir tür zalimlikte birleştirdiğinde: Ülkeye kuralsızlaştırılmış, piyasa odaklı bir ekonomik ve siyasi düzen dayatacak bir neo-liberal plan. Bu düzenin büyük kısmı, ülkenin yeniden inşası ve hatta silahlı işgalin birçok aşaması için işgalci gücün taşeron sözleşmesi yaptığı, ABD özel sektör yüklenicileri tarafından kurulacaktı.⁵² Savaşın getirdiği yıkım, ölüm ve siyasi karmaşa, yalnızca eski rejimde zenginleşenler ya da kapsamlı bir

www.timesonline.co.uk. Savaş taraftarları işgali petrol için başlatılan bir savaş olarak göstermemek için titiz davrandı, ancak Körfez'in "istikrarını" petrol çıkarlarına işaret etmenin bir yolu olarak kullandı.

50 Alan Greenspan, *The Age of Turbulence: Adventures in a New World*, Londra: Penguin, 2007: 463.

51 David Harvey "petrol tükacı" savının daha canlı bir özetini burada sunmaktadır: *The New Imperialism*, Oxford: OUP, 2008: 1-25.

52 Naomi Klein, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, Londra: Allen Lane, 2007: 323-82.

toplumsal devrimden korkanlar arasında değil, zayıf ve kaos arttıkça, eski düzenin yıkıldığını görmekten mutlu olacaklar arasında da, işgale karşı hızla bir muhalefetin ortaya çıkmasına neden oldu. Washington'daki muhafazakârlar iktidarı bir an önce Iraklı bir yönetime devretmek için yapılan planı engelledi. Onlar bu plan yerine, Irak devletini ve onun silahlı kuvvetlerinin tamamını yürürlükten kaldırmayı, devletin işlettiği endüstrileri kapatmayı, ticaretin ülke dışı kontrolünün ve kazançların dışa aktarımının üzerindeki bütün kısıtlamaları kaldırmayı ve petrol endüstrisini özelleştirmeyi hedefleyen neoliberal programıyla ekonomik eziyete neden olan ve işgale karşı muhalefeti artıran sivil bir ABD iktidarının yerleştirilmesi yoluyla gerçekleştirilen, daha kapsamlı bir işgali tercih etmekteydiler. Neoliberal politikalar, kontrolü kamu temsilcilerinden alıp piyasanın özel güçlerine devrederek her zaman demokratik ve eşitlikçi siyaseti zayıflatmayı amaçlamıştır.

ABD, üyeleri "Irak'ın çeşitliliğini temsil etmek" üzere atanan – yani Şiileri, Arapları, Sünni Arapları, Kürtleri, Türkmenleri ve Süryanileri – seçilmemiş bir yönetici konsey vasıtasıyla hükümet etmeyi tercih etti. Böylece Irak'ın çok katmanlı, birbiriyle örtüşen, çoğunlukla seküler siyasal eklemlenme biçimlerini içeren gerçek çeşitliliğini ve refah, eşitlik ve mezhepsel ya da etnik bir kimlikten ziyade kişisel ya da ulusal özlemlerle ilgili olabilecek angajman şekillerini, Amerika'nın tasarladığı, din ve etnik kökene dayalı basit bir kimlikçi siyaset ikame edecekti.⁵³ Halkın destek vermemesi işgalin yetkililerini geçici bir Iraklı hükümeti iktidara getirmeye zorladı, ancak inşaat sözleşmelerinin, silahlı kuvvetlerin ve bakanlıkların büyük bölümünün kontrolü Amerikalılarda kaldı.

Petrol endüstrisinin derhâl özelleşmesi için yapılan planlar büyük uluslararası petrol şirketleri tarafından engellendi. Onlar, Sovyetler sonrası Rusya'da olduğu gibi, yeni bir yerel petrol oligarşisi ile vahşi bir rekabetle karşılaşmaktansa düzenlemeleri tek bir devlet otoritesiyle müzakere etmeyi tercih etmekteydi ve

53 Greg Muttit, *Fuel on the Fire: Oil and Politics in Occupied Iraq*, Londra: Bodley Head, 2011: 95.

gecikmeyi, yeni Irak Petrol Bakanlığı'ndaki bağlantılarını iletirmek için kullanabilmişlerdi.⁵⁴

Ülkenin başlıca petrol sahalarındaki, rafinerilerindeki ve diğer endüstrilerindeki işçiler, bağımsız sendikalar örgütlemeye çalıştılar. Fakat ABD işgalinin yetkilileri, önceki hükümete ait olan, bağımsız işçi sendikalarını yasaklayan 150. Madde'yi yürürlükte bıraktı ve 2006'da göreve başlayan yeni Irak hükümeti de yasağı kaldırmayı reddetti. Petrol işçileri, ücretler, taşeron işçilerin tam zamanlı maaşa bağlanması, yabancı işçilerin istihdamı ve başka meselelerle ilgili grevler ve protestolar yaptı. 2010-2011 yıllarında protestoların derecesi arttı, ancak Petrol Bakanlığı sendika liderlerini tespit etti ve onları başka yerlere dağıttı. Haziran 2010'da liman işçileri sendika yasağına karşı gösteri düzenledi ve yine liderler ülkenin başka yerlerindeki işlere tayin edildi. Temmuz 2010'da Elektrik Kamu Hizmetleri İşçileri Sendikası – bir kadının, Hashmiya Muhsin'in yönettiği ilk bağımsız ulusal sendika – hâlâ sık sık kesintilerin yaşandığı elektrik altyapısının yeniden inşa edilmesi amacıyla bütçeden ayrılan 13 milyar dolarla ilgili yolsuzluğu protesto etmek için gösteriler düzenledi. Bunun üzerine, Bakanlık sendikanın kapatılmasını ve görevlerinin sonlandırılmasını emredererek karşılık verdi.⁵⁵

Irak'ın daha demokratik bir geleceğe sahip olmasını umut eden petrol işçileri ve başka insanların umduğunun aksine, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Amerikalılara karşı gelmeyi başaramadı. ABD işgali sırasında, Irak'ta petrol üretiminin elde edilen gelirin hepsi BM'nin kontrolündeydi. Ülkenin 1990'da Kuveyt'i işgal etmesinin ardından gelen, 1995'teki gıda-için-petrol programıyla hafifletilen yaptırımlar rejimi sırasında, Irak petrolünün satışından elde edilen gelir, yalnızca gıda ve ilaç alımında kullanılmak üzere BM kontrolündeki bir hesaba ödenmekteydi. Yaptırımların sıradan Iraklılara etkisiyle ilgili kaygı duyan uluslararası gruplar tarafından yapılan

54 Greg Palast, 'OPEC on the March', *Harper's Magazine*, Nisan 2005: 74-6; Greg Muttitt, *Fuel on the Fire*: 70-6, 107-10.

55 David Bacon, 'Unionbusting, Iraqi-Style', *Nation*, 25 Ekim 2010: 25-6.

baskılara bir yanıt olarak uygulamaya konan program, Birinci Dünya Savaşı sırasında Britanya'daki işçi hareketinin Milletler Cemiyeti için savunduğu planı anımsatmaktaydı. Hareket bu plana göre, hammaddelerin çıkarılmasından elde edilen gelirin yatırımcıları ve yerel hükümdarları zenginleştirmektense sıradan insanların yararına kullanılmasını güvenceye almak amacıyla, bu işlemlerin Cemiyet tarafından yönetilmesini istemişti. (3. Bölüm'e bakınız).

Amerika Irak saldırısını başlatuktan iki ay sonra, BM Güvenlik Konseyi, Amerika'yı başlangıçtan itibaren petrolün kontrolü için demokratik bir süreci takip etmeye zorlama fırsatını kaybederek, Irak'ın petrol gelirlerinin kontrolünü ABD'ye teslim etti. Bildiğimiz üzere demokratik bir idare, enerji ya da gelir akışları gibi kritik akışlara müdahale etme gücüne bağlıdır. Petrol devletlerinin yurttaşları için sorun, devletin geliri halkın üretici yaşamından değil de, neredeyse bütünüyle tek bir kaynaktan -- petrol ihracatı gelirlerinden -- geldiği zaman, bu gücün nasıl inşa edileceği sorunudur. Washington, petrol gelirlerinin kontrolünü BM'den çok az koşula tabi olarak aldı ve Iraklı mühendislerin ve petrol işçilerinin zararına, bu gelirlerin büyük bölümünü, petrol endüstrisinin altyapısını yeniden inşa etmeleri için istihdam ettiği ABD'li yüklenicilere aktardı.⁵⁶

ABD Amerikan firmalarını, Irak'ın yeniden inşası, hatta büyük ölçüde özelleşmiş askeri işgali için sözleşmelerle ödüllendirdi ve aynı şeyi petrol için de yapmaya çalıştı. Petrol endüstrisinde işçi haklarını güçlendirmede. Bu endüstrinin demokratikleşmesi için başka fırsatlar da -- örneğin demokratik mülkiyet yapıları olan firmaların petrol için teklif vermelerini zorunlu kılmak gibi -- görmezden gelindi. (Kamu sözleşmelerinin azınlıkların ya da kadınların sahip olduğu şirketlerin yararına ya da onların teklif vermelerini zorunlu kılacak şekilde yapılandırıldığı bu tarz uygulamalar ABD'de yaygındı.) Irak petrol yasası üzerine yürütülen uzun mücadelenin sonucu, uluslararası petrol şirketlerinin, başlangıçta çok sert gözüken mali koşullarda, ülkede yeni petrol sahaları geliştirmeleri için yeniden davet edilmesi oldu.

56 Muttit, *Fuel on the Fire*.

Fakat koşullar yasal boşluklarla ve istisnalarla doluydu – örneğin, eğer Irak OPEC kotalarına riayet etmek için petrol üretimini azaltırsa, kaybedilen petrol üretimi için petrol şirketlerinin zararını telafi etmeliydi.⁵⁷

Bu sırada, Irak'taki Amerikan işgali, doksan yıl öncesindeki İngiliz işgalinde olduğu gibi, hâkimiyetin sağlanmasına destek olmaları için “aşiret” liderlerinin ve İslamcı partilerin muhafazakâr güçlerinden faydalandı ve işgal ordusunun büyük bölümünü minimum maliyetle geri çekmenin yollarını aramaya başladı. Sonuç başka bir McCihat şekli, yani Amerikan askeri gücü, uluslararası petrol şirketleri ve muhafazakâr ve İslami yerel siyasetten oluşan melez bir karışımdı. Taliban ile ilişkiler kurma gayreti ile ilgili olarak bir diplomatın on yıl önce belirtmiş olduğu gibi, “buna katlanılabılırdı.”

ÖZGÜRLÜK MEYDANI

Amerika'nın Irak'ı işgal etmesine muhalefet edenlerin çoğu, bunun Arap dünyasının sokaklarında, Mısır'daki ve başka ülkelerdeki ABD destekli hükümetleri tehlikeye sokacak bir öfke patlamasına yol açacağını iddia etmişti. Bunun Irak saldırısının olumlu sonuçlarından biri olabileceğini düşünenler için, Kahire'deki ve diğer Arap başkentlerindeki tepkiler derhâl ümitlendirici olmadı. Halkın tepkisi neredeyse sekiz yıl gecikti. Ocak 2011'de halkın protestoları Tunus'ta Başbakan Ben Ali'nin hükümetini devirdi, bunu 11 Şubat'ta Mısır Başbakanı Mübarek'in düşüşü ve Yemen, Bahreyn, Libya, Suriye ve Arap dünyasının başka bölgelerindeki devrimci ayaklanmalar takip etti. İsyan dalgalarının birçok nedeni vardı. Bunları Irak'taki olaylara dayandırmaktansa, savaşın bu otokratik hükümetlerin devrilmesini geciktirdiği, makul bir şekilde iddia edilebilir.

15 Şubat 2003'te, ABD'nin yaklaşan Irak işgalinin muhalifleri, dünyanın büyük şehirlerinde savaş karşıtı yürüyüşler düzenlediler, bunlardan bir tanesi de Kahire'deydi. Londra ve Roma'da 1 milyondan fazla, New York ve Berlin'de yüz binlerce, Tokyo, Seul ve Cakarta'da binlerce insan yürüdü. Kahire'de ise

600 gösterici vardı.⁵⁸ Kahire'nin merkezinde toplanan protestocular, şehrin merkezindeki Tahrir Meydanı'nın hemen yanında üçgen şeklinde büyük bir alanı işgal eden ABD Büyükelçiliği'nin etrafında bir insan çemberi oluşturmayı planladılar. Hükümetin güvenlik güçleri müdahale edip gösteriyi dağıttı, liderleri tutukladı ve böylece onlar da, çoğu olağanüstü hâl kanunlarına göre yargılanmaksızın, ülke hapisanelerinde tutulan binlerce siyasi mahkûmun arasına katıldı. İki hafta sonra bir gösteri daha düzenlendi. Bu gösteri, şehrin merkezinden ve ABD Büyükelçiliği'nden oldukça uzakta bulunan Kahire Uluslararası Stadyumu'nda düzenlendi. En az 120.000 protestocu stadyumu doldurdu ve binlerce fazlası kapılardan geri döndü.⁵⁹ Miting halkın savaşa karşı muhalefeti, rejimin Birleşik Devletler'le ilişkisine dikkat çekmeyecek şekilde uysallaştırmanın ve zapt etmenin bir aracı olarak, Müslüman Kardeşler tarafından, rejimin rızasıyla düzenlenmişti.

Bu iki gösteri, Mısır'da muhalif siyasetin dinamiklerini gösterdi. Büyük ölçüde seküler sol muhalefete ve onun neoliberal ekonomik politikalara, ABD emperyalizmine ve bu gündemlere uyum sağlayan devletin yozlaşmasına yönelttiği eleştirilere hiçbir alan tanınmamaktaydı. Müslüman Kardeşler de hükûmete muhalifti, ama onun ahlaki ve kültürel muhafazakârlığı savunan muhalefeti çok daha hafifti. Onun genellikle Amerikan karşıtlığı biçimini alan ahlaki muhafazakârlığı, solu kısıtlamanın ve zayıflatmanın bir aracı olarak işlev gördü. Bu muhalefet kanadı, rejim için gerçek bir tehdit oluşturmamaktaydı.⁶⁰

58 'People Power Takes to the World's Streets', *Observer*, 16 Şubat 2003; Amira Howeid, 'Where Did All the Anger Go?' *Al-Ahram Weekly*, 20–26 Şubat 2003, weekly.ahram.org.eg.

59 Gihan Shahine, 'A Harmonious Protest', *Al-Ahram Weekly*, 6–12 Mart 2003, weekly.ahram.org.eg.

60 20 ve 21 Mart 2003'te, ABD'nin Irak işgali başladığında, sol Kahire'nin merkezinde başka gösteriler de düzenledi. 10.000 ila 20.000 gösterici toplandı, bazıları polis kordonunu kırmaya ve ABD ve İngiliz elçiliklerine yürümeye çalıştı. Bu olayların ardından siyasi muhalefete yönelik daha çok devlet baskısı geldi. Paul Schemm, 'Egypt Struggles to Control Anti-War Protests', *Middle East Report Online*, 31 Mart 2003, www.merip.org.

Sekiz yıl sonra, Tahrir Meydanı'ndaki başka bir protesto Mübarek rejiminin devrilmesiyle sonuçlandı. Irak savaşından önce de siyasi reforma yönelik küçük bir hamleye sebep olan ve giderek büyüyen bir muhalefet olmuştu. Bu hamlenin nedeni, sivil yönetimin esas aygıtının eski muhafızı Milli Demokrat Parti'nin, zayıflayan iktidarını düzeltmeye ve yönetici seçkinler arasındaki daha genç, teknokratik bir grubun meydan okumasına karşılık vermeye çalışmasıydı. Yeni muhalefet partileri de oluştu, ancak asıl zorluk, hükümetin kamu kuruluşlarını özelleştirmesine karşı 2000'lerin başlarında başlayan ve 2004'te hız kazanan bir grev dalgası başlatan endüstri işçilerinin harekete geçmesiyle ortaya çıktı. Tarımsal arazi reformu, gelir ve fiyat denetimi ve devlet öncülüğünde endüstrileşme ile ilgili bağımsızlık sonrası programları tersine çevirmeyi amaçlayan neoliberal kampanya, yirmi yıldan uzun süredir yürütülmekteydi; ancak Mübarek 2004'te özelleştirmeye hız veren, tekstil endüstrisini ve önceki dönemlerde es geçilen başka işverenleri hedef almaya başlayan yeni bir yönetimi göreve getirdi. Reel ücretlerin düşmesine – ve ayrıca işsizlik tehdidine, hâlâ düşük olan ücretlere, özelleştirmeye birlikte çalışma haklarının kaybedilmesine – karşı verilen mücadele, 2004-2008 yılları arasında, 1,7 milyon işçinin katıldığı 1.900'den fazla grevle ve protestoyla sonuçlandı. Bu dalga, 1952'de monarşinin devrilmesine neden olan savaş sonrasındaki çalkantılı dönemden beri, en uzun süreli toplumsal protesto hareketini temsil etmekteydi. Bu dalgaya Aralık 2006'da ve Eylül 2007'de ülkenin en büyük endüstri kuruluşlarından, Mısır Deltası'nda Mahalla al-Kubra'daki Misr İplik ve Dokuma Şirketi'ndeki ve iki yıl sonra yeni özelleştirilmiş Tanta Keten Şirketi'ndeki grevler de dâhildi.⁶¹

Geçmişte hükümet, ekonomik protestolarda fiyat destekleri, küçük ikramiyeler ve başka küçük imtiyazlar sunarak ve etkili siyasi örgütlenmeleri baskı altında tutarak toplumsal çalkantıları dağıtmayı başarmıştı. 2000'lerin sonlarına doğru, bu politikanın

61 Joel Bein, *Justice for All: The Struggle for Worker Rights in Egypt*, Washington, DC: Solidarity Center, 2010; ve 'Egyptian Workers Rise Up', *Nation*, 7-14 Mart 2011, www.nation.com.

uygulanması giderek zorlaştı. Bir taraftan, büyük endüstriyi hedef alan ekonomik yeniden yapılanma programı nedeniyle, rejim endüstri eylemlerine karşı daha savunmasız hale gelmişti. Diğer taraftan, ekonomik protestoları zayıflatan imtiyazlarda kullanılan gelirin ana kaynağı kaybolmuştu. 2010'da Mısır, 1975'te Kızıl Deniz petrol sahalarını İsrail'den geri aldığından beri ilk kez, kesin olarak petrol ithal etmeye başladı. 1990'ların ortalarında Mısır günlük 900.000 varilden fazla olan üretiminin neredeyse yarısını ihraç edebiliyordu ve bu ülkenin ihracat kârının ve devlet gelirinin ana kaynağıydı. Ancak 1996'dan sonra üretim düşerken, varlıklı kesim arasında özel araba alanların sayısının hızla artmasıyla, iç tüketimde hızlı bir artış başladı.⁶²

Mübarek hükümetini deviren protestolarla ilgili yapılan değerlendirmeler, örgütleyici ve destekçilere protestoların planlanmasında yardım eden sosyal medyanın rolünü vurguladılar. Fakat rejimin düşmesine sebep olan kritik olay 25 Ocak'ta Tahrir Meydanı'nın ele geçirilmesi idi – bu olayda da sosyal medya kısmen, bir tuzak olarak işlev gördü. Güvenlik güçlerinin meydanı ele geçirme girişimlerini engellemek için şiddet kullanacağını bilen örgütleyiciler, sosyal medyayı şehrin işçi sınıfının yaşadığı bölgede yirmi noktada protestolar planlamak için kullandı. Böylece güvenlik kordonlarını kırma ve birleşme şansını artıracak büyük kalabalıkları Tahrir Meydanı'na çekerken, güvenlik güçlerini birçok farklı konuma dağıtarak zayıflatmayı umuyorlardı. Bu sırada, şehrin merkezine yakın bir işçi mahallesinde, Bulak el-Dakrur'da, yakınlardaki sigara fabrikasında ve demiryolu istasyonunda çalışan işçilerin toplanmasını planladılar. Bunu internet üzerinden duyurmadılar, böylece yüzlerce işçi güvenlik güçleri olmaksızın bir araya gelebildi. Yolda birkaç bin destekçi toplayarak Tahrir'e yürüyen grup, işte bu gruptu. Onlar meydanı ele geçirdiğinde, protesto artık silahlı polis gücünün dağıtamayacağı kadar büyümüştü.⁶³

62 Rakamlar şu adreslerden alındı: www.eia.gov ve Enerji İhracatı Veri Tarayıcısı (mizamascience.com).

63 Charles Levinson ve Margaret Coker, 'The Secret Rally that Sparked an Uprising', *Wall Street Journal*, 11 Şubat 2011, online.wsj.com.

Müslüman Kardeşler ilk protestoyu desteklemeyi reddetti ve ilk hafta boyunca gösterilere katılmadı.⁶⁴ Bu sırada Kardeşler rejimle müzakereye başladı ve bu müzakereler sırasında iktidar Mübarek ve ailesinin elinden alındı, onun yerine savunma bakanı geçti. Aceleyle toplanan anayasal reform komitesi, anayasada iktidar partisinin ve Müslüman Kardeşler'in yararına olacak ufak değişiklikler önerdi. Mücadele devam etti.

Genellikle Orta Doğu siyasetinin uluslararası petrol endüstrisinin gücüyle şekillendiği söylenir. Onların zayıflığıyla şekillendiğini söylemek daha doğru olur. Petrolün üretimine ve dağıtımına hâkim olarak olağanüstü rantlar elde edilebilir. Çokuluslu petrol şirketleri, petrol sahalarına hâkim olan devletlerle rekabetçi bir işbirliği içinde, bu rantları güvenceye almak ve büyümek istedi. Aynı devletlerin en büyük deniz aşırı müşterisi haline geldiği silahların üretimine ve dağıtımına hâkim olarak da büyük rantlar elde edilebilir. Kapitalist dünya ekonomisi denilen sistemi şekillendiren en büyük iki kuvvet, petrol ve silah endüstrileriymiş gibi görünüyor. Fakat bunların kuvveti bir zayıflığı, her zaman muazzam kâr potansiyelini tehdit eden bir eksikliği alt etmek için var oldu.

Bir taraftan, yirminci yüzyıl boyunca petrol endüstrisinin elde ettiği büyük rantların yerle bir olma riskini kalıcı olarak yaratan petrolün aşırı bolluğu meselesi vardı. Endüstrinin, bu tehdidi gereken mesafede tutabilmek için sürekli olarak bir petrol kıtlığı üretmesi gerekmekteydi. Diğer taraftan, bu amaca ulaşılmasına destek olmak için, siyasal yapılar ortaya çıktı. Kendi başına petrol endüstrisi, hiçbir zaman siyasi bir düzen yaratabilecek güçte olmadığı için, başka siyasi kuvvetlerle, toplumsal enerjilerle, şiddet biçimleriyle ve bağlılık güçleriyle işbirliği yapmak zorundaydı. Orta Doğu'da da çeşitli güçler mevcuttu. Ancak bu müttefiklerin her birinin, hiçbir zaman petrol kıtlığını

64 Mübarek rejiminin düşmesinden sonra, Mısırlı devlet güvenliğinin ofislerinden ele geçirilen belgeler, güvenlik güçleri ve sağcı selefi gruplar arasındaki bağlarla ilgili kanıtlar sundu. Örneğin, bkz. 'Wathiqa Musribamin Amn al-Dawla', *Al-Masry al-Yawm*, 7 Mart 2011, www.almasryalyoum.com/node/342155 adresinde mevcut.

sağlama ihtiyacı ile örtüşeceğinin güvencesini vermeyen kendi görevleri vardı. Açıkladığımız nedenlerden ötürü, kılığı sağlama sorununun merkezinde, Arabistan'ın siyasi kontrolü vardı. Dünya petrol rezervlerinin jeofiziği, dünyanın en fazla kâr getiren malından elde edilebilecek rantların, ancak güçlü bir dini hareketin enerjileriyle ilişki içinde mümkün olabileceğine hükmetmekteydi.

“McCihat”, kapitalizmin bu zaafını tarif eden bir terimdir. Bu kelime, kapitalizmin mantığı ve onun karşılaştığı diğer güçler ve fikirler arasındaki bir çelişkiden ziyade, böyle bir mantığın olmayışına işaret eder. Birleşik Devletler'in, yakın dönemlerde Orta Doğu'nun birçok bölgesinde, tek başına olmasa da bütün diğer aktörlerden daha fazla teşvik ettiği, para sağladığı ve devam ettirdiği siyasi şiddet, böyle bir mantığın olmadığı-nın kalıcı belirtisidir.

ARTIK PETROLE GÜVENMEK YOK

Kömür madencilerinin ve petrol işçilerinin, yeraltındaki kömür damarlarından ve hidrokarbon hücrelerinden olağanüstü miktarda enerjiyi dünyanın yüzeyine çıkardığı, yüzeye dağılmış olan bu enerjinin makinelerde, kazanlarda, maden eritme ocaklarında ve türbinlerde sürekli artan bir hızla yakıldığı, böylece modern endüstriyel yaşamın, megalopolisin ve onun banliyölerinin, endüstriyel tarımın, sentetik malzemelerin kimyasal olarak dönüştürülmüş dünyasının, elektrik gücünün ve iletişimin, küresel ticaretin, askeri imparatorlukların ve daha demokratik siyaset biçimlerinin imkânının oluşmasını mümkün kılan mekanik gücü sağladığı, insan zamanının bu kısa bölümünün, yani fosil yakıt çağının gerileme dönemlerine girmektedir. Fakat bu tuhaf çağın sonu görünmeye başlasa bile, onun doğurduğu olağandışı tecrübeyi terk edemiyoruz gibi görünüyor: doğaya sonsuz bir kaynakmış gibi davranmamıza neden olan yaşama ve düşünme biçimlerini.

Fosil yakıtlar tükenmek üzere değildir ama iki açmaz bunların tasarladığı dünyayı beklenmedik ölçüde kırılgan kılmaktadır. Birincisi, 150 yıldır sürekli artan arzın ardından, petrolün bol bulunduğu dönem bitmiş gibi görünmektedir. Dünya,

petrol stoklarını onu çıkaranların yeni kaynakları keşfetme hızından daha hızlı bir şekilde tüketmektedir. Bütün dünyadaki 70.000 petrol sahası içinde yalnızca 110 tane devasa petrol sahası, dünya petrolünün yarısını üretmektedir. Bu devasa petrol sahalarının çoğunluğu, yarım yüzyıldan fazla zaman önce, 1930'lar ve 1960'lar arasında keşfedilmişti. En büyük yirmi tanesinden on altı tanesi de dâhil olmak üzere, bu petrol sahalarının çoğu her yıl daha az petrol üretmektedir.¹

2008 itibarıyla, hali hazırda üretim yapan sahalardan akan petrol miktarı, her yıl %4'ten daha fazla azalmaktaydı. Üreticiler her yıl, arzadaki bu düşüşü mevcut kaynaklardan telafi edebilmek için, günde 3 milyon varilden fazla petrolü temin edecek ilave sahalara bulmalıydılar.² İyimser olanlar, potansiyel olarak yeni Suudi Arabistan ilan edilen, 2006 ve 2007'de Brezilya açıklarında bulunanlar gibi büyük saha keşiflerine işaret ettiler – her ne kadar bu, 250 kilometre açıkta ve üç kilometre derinde bulunan, petrolün deniz tabanından beş ila yedi kilometre daha derinde gömülü olduğu bir Arabistan olsa da. Brezilya'daki keşifler on yıllardan beri bulunanların en büyükleri arasındaydı, ancak Suudi sahalarının çok küçük bir bölümü kadardı. Zira mevcut üretimdeki düşüşü telafi edebilmek için, dünyanın her dört yılda bir yeni bir Suudi Arabistan'ı devreye sokması gerekmektedir. Ayrıca düşüş oranı, bir yıldan diğerine birleşerek geometrik bir seyir izlediği ve yeni sahalara göre daha hızlı tüketildiği ve bu yüzden daha çabuk düşüşe geçtiği için, üreticilerin, sadece mevcut arz düzeyini ko-

1 Fredrik Robelius, 'Giant Oil Fields – The Highway to Oil: Giant Oil Fields and Their Importance for Future Oil Production', Doktora Tezi, Teknisk-naturvetenskapliga vetenskapsområdet, Nükleer Fizik ve Parçacık Fizik Bölümü, Uppsala Üniversitesi, Mart 2007, publications.uu.se adresinde mevcut.

2 Steve Sorrell ve diğerleri, *Global Oil Depletion: An Assessment of the Evidence for a Near-Term Peak in Oil Production*, Birleşik Krallık Enerji Araştırmaları Merkezi, 2009: 44–46, 66, www.ukerc.ac.uk adresinde mevcut; Uluslararası Enerji Kurumu, *World Energy Outlook 2008*: 221–48; Euan Mearns, Samuel Foucher ve Rembrandt Koppelaar, 'The 2008 IEA WEO: Production Decline Rates', 17 Kasım 2008, <http://europe.theoildrum.com> adresinde mevcut.

ruyacak olsalar dahi, yeni Suudi Arabistanları giderek artan bir sıklıkla bulmaları gerekmektedir.

Son yıllarda yeni petrol kaynaklarının, mevcut sahaların düşüş hızıyla aynı hızda bulunabileceği ile ilgili pek az kanıt var. 1995 ile 2005 yılları arasında yeni keşifler, dünyanın tükettiği petrolün yalnızca %40'ının yerini doldurabildi. Takip eden beş yılda, dünyanın arzda herhangi bir artış olmadan idare etmesi gerekti.³ Bilinen kaynaklardan petrol üretimi, tepe noktasına olmasa bile, üretim seviyelerini korumanın giderek zorlaşacağı uzun ve dengesiz düzlüğe ulaşmış gibi görünmektedir.

Bazıları bu düzlüğün, Irak'a uygulanan yaptırımlar ve ona karşı yürütülen savaş gibi, önceki on yılın yeni sahaların geliştirilmesini zorlaştıran siyasal faktörlerinden kaynaklandığını ve geçici olduğunu ileri sürmektedir. Onlar, dünyanın nihai olarak edinilebilir toplam kaynaklarına ilişkin, küresel üretimin hâlihazırda tepe noktasına ulaştığını iddia edenlerin belirttiği 2,5 trilyon varillik petrol tahminindense, 3 trilyonluk ya da hatta 4 trilyonluk tahminlere işaret etmektedir. Fakat bu yüksek tahminler uzun vadede pek fazla fark yaratmamaktadır. Bunlar, üretimin tepe noktasına ulaşacağı tahmini tarihi yalnızca altı yıl (3 trilyon varil için 2016) ya da yirmi yıldan daha az bir süre (4 trilyon için 2028) ertelemektedir ve daha yüksek bir düşüş hızını, böylece de tepe noktasından sonraki enerji kıtlıklarına uyum sağlamanın zorlaşmasını ima etmektedir.⁴

Dahası birçok ülke için petrol arzı, bir düzlükten düşüş seyrine şimdiden geçmekte olabilir. Bu petrolü tüketenlerin değişmesiyle ilgilidir. Suudi Arabistan ve İran'ın da dâhil olduğu, en büyük petrol ihracatçıların birçoğu kendi petrollerinin giderek daha büyük bir payını kendi ülkelerinde tüketmekte ve ihracata

3 Rembrandt Koppelaar, 'USGS WPA 2000', 30 Kasım 2006, europe.theoildrum.com adresinde mevcut. Dünya ham petrol üretimi (kiralanmış kondensatlar da dâhil olmak üzere), 1985'te günde 53,97 milyon varilden (mbd), 1995'te 62,38 mbd'ye ve 2005'te 73,71 mbd'ye çıktı. Takip eden beş yıl boyunca üretim artmadı, 2010'da 73,68 mbd'de kaldı. Veriler www.eia.doe.gov adresinden alındı.

4 Sorrell ve diğerleri, *Global Oil Depletion*: 134-8.

daha küçük bir oran ayırmaktadır.⁵ Aynı zamanda, mevcut ihracatın Çin ve Hindistan tarafından tüketilen payı artmaktadır – bu pay 2005 ile 2010 arasında %11'den %19'a çıkmıştır. Bu dönemde, bu iki ülke tarafından tüketilmeyen net küresel petrol ihracatı hacmi, günde 41 milyon varilden 35 milyona düşmüştür.⁶ Zaten birçok ülke, petrolün 150 yıllık tarihinde ilk defa, petrol arzının sürekli olarak artmadığı bir dönemi tecrübe etmekteydi.

İkinci açmaz, bu petrolü yakmanın, bir zamanlar yeraltında birikmiş olan karbonun giderek artan bir hızla atmosfere yayılmasıyla sonuçlanmasıdır. 1860'larda modern petrol endüstrisinin kurulması ile 2010 yılı arasında geçen bir buçuk yüzyıl boyunca tüketilen petrolün yarısından fazlası 1980'den sonraki otuz yılda yakıldı. Petrolün yanmasıyla ortaya çıkan karbondioksit, dünyanın atmosferinin ve okyanuslarının, şimdilerde yıkıcı iklim değişiklikleri tehlikesini yaratarak ısınmasına katkıda bulundu.

Doğa kendi adına konuşamaz. Ekosistem aynı anda iki sınıra birden yaklaşıyor gibi görünüyor: bolluğuyla modern, mekanikleştirilmiş yaşamın gelişmesini mümkün kılmış olan fosil yakıtların kolay bulunabilirliğinin sonuna ve onun küresel sıcaklıkları insan toplumsallığının gelişmesini mümkün kılan bir aralıkta tutma becerisini kaybetmesine. Ne var ki birbirine bağlı bu iki açmaz kendi başlarına siyasi görüşmelere konu olmaz. Doğanın gerçekleri yalnızca ölçüm aygıtlarıyla ve hesaplama araçlarıyla konuşur. Meteorologlar, jeologlar, petrol mühendisleri, yatırım danışmanları ve ekonomistler geçmiş ölçmek, şimdiki kaydetmek ve geleceği tahmin etmek için kullanılan teçhizatı ve yöntemleri bir araya getirirler. Eskiden kömür madencilerinin ve demiryolu işçilerinin, kömürü taşımak amacıyla üretilmiş olan teçhizatı, geçerli bir siyasi söz hakkı üretmek için kullanmaları gibi, mevcut açmazlara siyasi bir karşılık örgütlenme

5 Enerji ihracatı veri tarayıcısı, mazamascience.com/OilExport.

6 Jeffrey J. Brown ve Samuel Foucher, 'Peak Oil Versus Peak Net Exports', ASPO-USA Petrol & Enerji Konferansı, 2010, www.aspousa.org.

kudreti de teçhizatın kontrolüne dayanmaktadır – ve böylece onun adına konuşulabilecek olan, doğanın güçlerine.

Petrol tepe noktası ve iklimin bozulması sorunları, ikisi de fosil yakıtların kullanılmasıyla oluşturulmuş, karbon enerjisinin mümkün kıldığı demokratik siyaset biçimlerinin de dâhil olduğu toplumsal yaşam biçimlerinden çıktığı ve bunları tehdit ettiği için, birbirleriyle bağlantılıdır. Fakat şaşırtıcı bir fark bu iki sorunu birbirinden ayırmaktadır. İklim uzmanı bilim adamları tarafından 1960'lardan beri yaygın olarak tartışılan, 1992'deki Rio Dünya Zirvesi'nde dünya kamuoyunun dikkatine sunulan, dünyanın ikliminin ve biyosferinin ekolojik dengesinin üzerindeki belirsizlik, takip eden yirmi yıl boyunca oldukça fazla bilimsel araştırmaya, siyasi görüşmeye, medya tartışmasına ve demokratik halk örgütlenmesine konu oldu. Olası tepe noktasının üzerindeki belirsizlik ve petrol üretimindeki düşüş ise konu olmadı. Petrolün gelecekteki kontrolüyle ilgili kaygılar ABD hükümetini, Irak'ı tecrit etme politikasının başarısızlığına Saddam Hüseyin'i devirmek için ülkeyi işgal ederek karşılık vermeye sevk etmiş olabilir. Kısmen Irak'ın üretiminin yeniden inşa edilememesinden kaynaklanan 2005 ile 2008 yılları arasındaki petrol sıkıntısı, fiyatların altına katlanmasına sebep oldu – bu 1974 ve 1979 petrol şoklarının aşağı yukarı üç katı büyüklüğünde bir finansal şoktu. Petrol fiyatlarının aniden yükselmesi, sebep olduğu zarar bugüne kadar iklimin bozulmasına atfedilen bütün felaketlerden daha yaygın şekilde hissedilen 2008-2009 finansal krizini tetikledi. Büyüyen petrol sıkıntısı tehdidinde hâlihazırda atfedilebilecek olan askeri şiddetin ve ekonomik sıkıntının ölçeği, iklim değişikliğinden hareket eden siyasi seferberlik ile petrol hakkındaki sesi nispeten kısık kalmış tartışma arasındaki farkı daha da şaşırtıcı kılmaktadır.

Petrol tepe noktası hakkındaki anlaşmazlıklardan çıkarılabileceği gibi, küresel petrol kaynakları kolayca hesap edilemez, ancak her zaman mevcut rezervler olduğu için, yakın zamana kadar bu kaynaklara güvenilebildi. Nadiren, Birinci Dünya

Savaşı sırasındaki Rus ve Meksika devrimleri ve 1970'lerde Orta Doğu'daki mücadeleler gibi siyasi çalkantılar nedeniyle, petrol sıkıntıları ortaya çıktı. Petrol şirketleri, genellikle bu kesintileri petrol arzına yönelik daha uzun süreli tehditlerle ilgili korku yaratmak için kullandı ve daha fazla devlet yardımı ve vergi muafiyeti elde etmek ya da yüksek fiyatları gerekçelendirmek için bu korkudan faydalandı. Bununla birlikte, yirminci yüzyıl boyunca genellikle, endüstrileşmiş dünyanın petrolün gelecekte bulunabilir olmasına güvenmesine izin veren bir arz bolluğu vardı.

Bu nedenlerden dolayı, petrole başka bir anlamda daha güvenilebilir. Onun sürekli artan miktarlarla ve çoğunlukla nispeten düşük ve istikrarlı fiyatlarla her an bulunabilirliği, petrolün hesaplanmamasına da güvenilebileceği anlamına gelmekteydi. Sanki petrolün yenilenemez olduğu gerçeğini hesaba katmaya gerek yokmuş gibi tüketilebildi. Dolayısıyla, insanlığın dünyanın sınırlı fosil yakıt depolarını tüketmesinin (büyük ölçüde iki ya da üç yüzyıl içinde) maliyetinin hesaplanmak zorunda olunmaması, başka türde bir hesaplamayı mümkün kıldı – yeni ekonomik hesaplama türlerini. Ekonomi, bir hesaplama nesnesi ve nüfusları yönetmenin bir aracı olarak, on sekizinci yüzyılın sonlarının politik ekonomisiyle ya da on dokuzuncu yüzyılın sonlarının yeni akademik ekonomi bilimiyle birlikte değil, ancak yirminci yüzyılın ortalarında vücut buldu (5. Bölüm'e bakınız). Bu şekilde ortaya çıkmasını mümkün kılan petroldü, çünkü bol, düşük maliyetli enerjinin erişilebilirliği, ekonomistlerin doğal kaynakların tükenmesiyle ilgili eski kaygılardan kurtulmalarına ve bunun yerine maddi yaşamı bir parasal dolaşım sistemi olarak – herhangi bir fiziksel sınır sorunuyla karşılaşmadan belirsiz şekilde büyüyeabilen bir dolaşım – temsil etmelerine izin verdi. Ekonomi bir para bilimi haline geldi; nesnesi doğanın maddi güçleri ve kaynakları ya da insan emeği değil, bir tarafında doğanın, diğer tarafında ise insan toplumu ve kültürünün olduğu iki yaka arasında açılan yeni bir alandı

– “ekonomi” olarak adlandırılan, ne tam olarak doğal ne de tam olarak toplumsal olan alan.

Yirminci yüzyılın ortalarından önce, siyasal yaşamın sınırsız büyüme ilkesine göre düzenlenebileceğine ilişkin bu ön kabul alışılmadık bir fikir olurdu. Yüzyılın erken dönemlerinde doğanın sınırları her yerdeydi. Britanya’da, William Jevons’un İngiliz kömür üretiminin tepe noktasına ulaşacağıyla ilgili uyarısı doğru çıkmıştı ve ülkenin madenlerinin üretimi, geri dönüşü olmayan şekilde düşüşe geçmişti. Birleşik Devletler’de, Avrupalı yerleşimin batıya doğru genişlemesinin getirdiği ekolojik yıkım sınırlarına yaklaştıkça, çevreciler uzak batının son kalan büyük ormanlarını ve dağlarını tomrukçuluk şirketlerinden ve kömür madenciliğinin çıkar gruplarından kurtarmak için savaş vermektedirdi. Ancak 1920’lerin sonu itibarıyla, Doğu Texas’taki Amerikalı petrol sondajcıları ve Irak’ın kuzeyindeki İngiliz sondajcılar, daha önce görülmedik bir bollukla gökyüzüne fışkıran petrole isabet etmişlerdi. Petrolün aniden bollaşması, kaynakları sonsuzmuş gibi kabul eden bir kaynak paylaşımını biliminin – ekonomi biliminin – oluşmasına yardım etti. Petrol keşifleri o kadar büyüktü ki uygulamada bunların tükenmesini hesaba katacak bir yöntem ya da böyle bir gereklilik yoktu. Dünyanın en değerli yenilenemeyen kaynağı, onun ikame edilmesinin maliyeti hesaplanmaksızın tüketilebilirdi. Petrol endüstrisi, plastiklerin ve başka sentetik malzemelerin üretiminin, ayrıca sentetik kimyasalların tarımda suni gübre ve böcek ilacı olarak kullanılmasının yolunu açtı. Hem organik hem de inorganik malzemeler, neredeyse sınırsızmış gibi görülen fosil yakıtlar kullanılarak, daha önce görülmemiş miktarlarda üretilebilmekteydi. Kaynakların yönetimi artık doğa ve onun maddi sınırlarıyla ilgili bir sorun olarak görünmemekteydi. Petrole dayanan ekonominin doğuşu, maddesizleştirilmiş ve doğasızlaştırılmış bir siyaset biçimini mümkün kıldı.

Petrol tepe noktası ve iklim değişikliği arasındaki fark yalnızca farklı tarihlerde ve hesaplama siyasetlerinde bulunmaz.

Bu farklar, farklı siyasi tartışma ve faaliyet düzeylerine tekabül eder. İklim bunalımı tehdidi artık, uluslararası anlaşmaların ve protokollerin, uzun süreli idari faaliyetlerin (her ne kadar alınan fiili önlemler yetersiz olsa da), yayınların, protestoların ve büyük ulusal ya da uluslararası örgütlerce düzenlenen siyasi baskının konusudur.

Bunun aksine, 2000 yılı civarında başlayan, petrol fiyatlarının hızla yükseldiği on yıl boyunca, fosil yakıtların arzına getirilecek sınırlar sorunundan hareket eden büyük uluslararası baskı grupları ya da aktivist örgütler yoktu. Birleşik Devletler’de petrol arzı meselesine, ülke içi üretimin artırılmasına izin verilmesi için çevreyle ilgili denetimlerin hafifletilmesini isteyen sağ sahip çıktı – bu, ülke içi üretimin artmasının Amerika’nın “Arap petrolüne” bağımlılığını azaltacağını herhangi bir kanıt olmaksızın iddia eden, popülist, Arap karşıtı görüşle desteklenen bir kampanyaydı. (2009’da Arap ülkeleri Birleşik Devletler’in tüketiminin %9’dan azını sağlamaktaydı ve bunun büyük bir kısmı, ABD dolarının değerini desteklemek için Washington’a yapılan bir iyiliğin parçası olarak ayarlanmış özel bir düzenlemeye göre Suudi Arabistan’dan gelmekteydi.)⁷ Britanya’da da petrol arzı sağın meselesiydi. Petrol tepe noktası sorununu siyasi programının bir ayağı haline getiren tek siyasi parti, neo-faşist İngiliz Ulusal Parti (BNP) idi.⁸ Eylül 2000’deki, kamyon şoförlerinin ve çiftçilerin başlıca yolları kapattıkları ve petrol rafinerilerini ablukaya aldıkları yakıt protestolarından ve 2005’teki daha kısa süreli protestolardan sonra, insan kaynaklı iklim değişikliğinin kanıtlarını reddedenlere yakın duran BNP, beyazların üstünlüğü ve Müslüman karşıtı yabancı düşmanlığı

7 ABD Enerji Enformasyon Ajansı, *Petroleum Supply Annual*, 2009, Temmuz 2010, www.eia.gov adresinde mevcut. ABD ithal petrole bağımlılığını, daha verimli araç motorları geliştirmeyerek ve yaygın olarak kullanılan ulaşım teknolojilerini kullanmayarak, kendi kendine geliştirmiştir. Vaclav Smil, ‘America’s Oil Imports: A Self-Inflicted Burden’, *Annals of the Association of American Geographers*, 104: 4, 2011: 712–6.

8 ‘The Archive for Peak Oil’, İngiliz Ulusal Parti, 2008, bnp.org.uk/category/peak-oil.

programının, yaklaşan petrol tepe noktası krizi ile güçleneceğini hesapladı. Hükümetin vergi sistemine, yabancı petrol devletlerine ve çokuluslu şirketlere odaklanan hoşnutsuzluğun ülkeyi felç etmek için bir yol bulmasıyla, yakıt protestoları enerji meselelerinin sağa bir alan açtığını göstermişti. Lindsey Petrol Rafinerisi'nde Ocak 2009'da, yakınlardaki limanlarda bulunan mavnalarda barındırılan Portekizli ve İtalyan işçilere iş verilmesini protesto etmek amacıyla düzenlenen grevler, Britanya'nın en büyük üçüncü petrol rafinerisinin kapanmasına neden oldu ve ülkedeki başka rafinerilere de yayıldı. Bu göçmenlik karşıtı protestolar, yakıt arzı siyasetini sağdaki hareketleri güçlendirecek bir alana dönüştürmek için yeni fırsatlar sundu.⁹ Bununla birlikte, ana akım siyasi partiler bile, Arap ve çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde üretilen petrole güvenmenin tehlikelerine başvurup "yabancı petrole" bağımlılığı kınayarak enerji siyasetinin yabancı düşmanlığı güden potansiyelini benimsedi.

Yükselen yakıt fiyatları ve gelecekteki petrol kıtlıkları yeni bir siyaset türü – yabancı düşmanlığı güden yeni milliyetçiliği körükleyen, rafineri grevlerinden, kamyon şoförlerinin protestolarından, yakıt depolarının ablukaya alınmasından ve boru hatlarının kapatılmasından oluşan bir siyaset – üretti mi? Bu sorunun bir tarihi vardır (1. Bölüm'e bakınız). Bir yüzyıl önce, kömürün yaygın olarak kullanılması işçilere yeni bir güç vermişti. Daha önce görülmemiş miktarda yakıtın, kömür madenlerinden başlayıp, demiryollarından ve kanallardan geçerek fabrikalarda ve santrallerde sonlanan sabit ve dar kanallar boyunca gerçekleşen hareketi, bir işçi grevinin bütün bir enerji sistemini felç edebileceği, hassas geçiş noktaları yarattı. Bu yeni güçle zayıflayan Batı'daki hükümetler, bütün vatandaşlara oy hakkı

9 Robert Booth, 'Mediators Called in as Wildcat Strikes Spread Across UK', *Guardian*, 31 Ocak 2009. Avrupa'nın güneyinden gelen işçilerin istihdam edilmesi Avrupa Adalet Divanı'nın 2008'de aldığı bir kararı takip etmektedir. Bu karara göre, işverenler diğer AB ülkelerinden gelen işçilere, ev sahibi ülkenin asgari ücretini değil, kendi ülkelerinde alacakları en düşük ücreti vermekle yükümlüdür. BNP grevcileri desteklemek için bir grup göndermişti.

verilmesi, zenginlere yeni vergiler uygulanması, iş kazalarında sağlık hizmeti verilmesi, iş güvencesi, emeklilik maaşı ve refahın artması için başka temel iyileşmeler sağlanması gibi talepleri kabul etti. Daha eşitlikçi bir ortak yaşam için demokratik talepler, kömür temininin akışı ve kesintisi vasıtasıyla geliştirildi.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısında, hükümetler işçilerin ele geçirdiği bu olağandışı gücü, aynı ölçüde basit bir mühendislik projesiyle zayıflatmak istediler: Kömür kullanmaktan petrol ve doğal gaz kullanımına geçerek. 1940'lar gibi erken bir tarihte, Marshall Planı'nın Washington'daki mimarları, kömür madencilerini zayıflatmak ve solu mağlup etmek amacıyla, Batı Avrupa'nın Orta Doğu'dan petrol ithal etmesi için destek verilmesini savundu. Solu güçlendirmiş olan enerji sistemine karşı gerçekleştirilen bu saldırı, Britanya'da birkaç on yıl sonra Muhafazakâr hükümetin, İngiliz kömür madenciliğinden ne kaldıysa yıkmak amacıyla, Başbakan Margaret Thatcher'ın "İçimizdeki Düşman" dediği, ülkenin en güçlü sendikasını saf dışı etme girişimiyle doruğa ulaştı.¹⁰ Ulusal Maden İşçileri Sendikası (NUM), petrol arzının engellenmesiyle poundun çöküşünün tetiklendiği 1967 finansal krizi sonrası dönemde, örgütlü işgücü ve devlet arasında gelişen savaş yürütmüş, 1974'te enerji arzında yaşanan başka bir krizin kendi gücünü zayıflatmak amacıyla kullanılması girişimini engellemiş ve Muhafazakâr hükümeti düşürmüştü. On yıl sonra, nükleer santrallerin ve Kuzey Denizi'ndeki petrol ve doğal gaz sahalarının gelişmesi, elektrik gücü üretiminde ülkenin kömüre olan bağımlılığını sonlandırmaları için devlet planlamacılarına olanak sağladı. 1984'te Muhafazakârlar, maden ocağı kapatmalarıyla madencilere karşı yeniden savaş açabildi. Ardından gelen grev, Britanya tarihindeki en uzun grevdi ve 1926'daki genel grevden beri gerçekleşen en yoğun işçi ihtilafıydı. Hükümet NUM'ı yıkmayı başaramadı, ama altı yıl sonra, yurt içi güvenlik teşkilatı MI5, Amerikan istihbarat

10 Seumas Milne, *The Enemy Within: The Secret War Against the Miners*, 3. baskı, Londra: Verso, 2004.

teşkilatlarının yardımıyla, NUM liderlerinin Libyalı lider Muammer Kaddafi'den alınan fonları zimmetlerine geçirdikleriyle ilgili asılsız ithamları basına sızdırdı.¹¹ (Alman casuslarla ilgili bir panik nedeniyle 1916 kurulan MI5, 3. Bölüm'de bahsedildiği gibi, dikkatini hızla savaş zamanı işçi grevlerini örgütleyenlere ve imparatorluğun "demokratik denetimini" tesis etmeye çalışan solcu entelektüellere çevirmişti.)¹² Libya ile ilgili itham, NUM'ın halk desteğini yok ederek onu zayıflatmak için etkili bir silahtı ve hükümetin İngiliz kömür madenciliğine son verme programını yürütmesine olanak verdi – bu endüstride, 1982-1983 yıllarında 2 milyonun üzerinde işçi çalışmaktaydı. 2009 itibarıyla, yalnızca beş tane çalışan uzun ayak kömür madeni kaldı.

Avrupa'nın kömürden petrole geçmesiyle, madencilerin ve demiryolu işçilerinin eski başarılarının Zahran, Abadan ve Kerkük'teki ya da Filistin ve Lübnan kıyılarında bulunan boru hattı terminallerindeki ve rafinerilerindeki petrol işçileri tarafından tekrar edilmesinin çok daha zor olduğu anlaşıldı. Daha önce gördüğümüz gibi, petrol demiryoluyla değil boru hatlarıyla hareket etmekteydi, okyanuslarda taşınabilecek kadar hafifti, daha esnek ağları takip etmekteydi ve enerjinin üretildiği ve kullanıldığı yerler arasında büyük bir kopmaya neden olmaktaydı. Üretim kartelleri, yirminci yüzyılın büyük bölümündeki petrol bolluğunun, korunmak için emperyal ordulara ve tabi devletlere ihtiyaç duyan hassas bir "stratejik kaynağa" dönüştürülebilmesi amacıyla petrol arzını sınırlandırabilirken, petrol işçilerinin işçi hakları ve siyasi özgürlükler için talepleri millileştirme programlarına tercüme edilebilmekteydi. Petrol endüstrisinin, bu söz edilenler gibi birçok teknik özelliği nedeniyle, petrol üretimi üzerinde daha demokratik siyaset mekanizmaları inşa edilmesi giderek zorlaştı.

11 A.g.e.

12 Christopher Andrew, *The Defence of the Realm: The Authorized History of MI5*, Londra: Penguin, 2010: 94–109.

Petrolün ve diğer fosil yakıtların akışlarında meydana gelen düşüşten nasıl bir siyaset çıkabilir? Bu soruyu cevaplandırmaya çalışan birçok girişim, her bir enerji biçiminin, kendisine tekabül eden bir siyaset ürettiğini kabul eden, bir tür enerji determinizmi tuzağına düşmektedir. Greenpeace, elektrik ağıyla birlikte hazırlanan ve her bir binayı bir ısı ve güç jeneratörüne dönüştüren, merkezsizleştirilmiş bir enerji sistemi inşa etmeyi önermektedir. Bu örgüt, büyük güç ve enerji şirketlerinin etkisinin azaltılmasıyla “enerjinin merkezsizleştirilmesinin onu demokratikleştireceğini” iddia etmektedir. Deutsche Bank’ın ve başka Avrupalı yatırımcıların desteklediği, Büyük Sahra’da dev ısı güneş enerji santralleri inşa etme projesi Desertec, bu görüşe katılmamakta ve inşa etmeyi önerdiği Akdeniz çevresi ağının etkili bir piyasa aracı olduğunu, fiyat rekabetine ve yenilenebilir kaynakların kullanımının artmasına olanak vereceğini, böylece “enerjinin demokratikleşmesinin” yolunu açacağını iddia etmektedir.¹³ Bu projeler ve onları destekleyen iddialar, enerji biçimlerinin siyaset tarzlarını belirlediğini değil, enerjinin bir teknik determinizm alanından çok bir teknik belirsizlik alanı olduğunu ve gelecekteki enerji ihtiyaçları için çözümler kurgulamanın, aynı zamanda yeni ortak yaşam biçimlerinin de kurgulanması olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan, gelecekteki petrol siyasetiyle ilgili iddialar, genellikle iki karşıt taraf arasındaki çekişmenin bir parçası olurlar: Malthuscular ve teknolojikiler arasındaki çekişmenin. Malthuscular’a göre siyaset doğanın sınırları tarafından belirlenecektir ve insanların giderek artan tüketiminin talepleri kaçınılmaz olarak bu sınırları aşacaktır. Teknolojicilere göreyse, bilimdeki ilerleme, teknik yeniliğin doğası gereği önceden tahmin edilemeyen yöntemler kullanarak, bu sınırların üstesinden

13 Greenpeace, *Decentralising Power: An Energy Reserve for the 21st Century*, 2005, www.greenpeace.org.uk/MultimediaFiles/Live/FullReport/7154.pdf; Desertec-UK, ‘Electricity Transmission Grids’, 2010, www.trec-uk.org.uk/elec_eng/grid.htm; Anni Podimata, ‘Energy from the Desert’, Desertec Endüstri İnsiyatifi Yıllık Konferansı 2010, www.dii-eumena.com.

gelmek için yollar bulmaya devam edecektir. İki iddia da şimdinin belirsizliğini ortadan kaldırmayı teklif etmektedir – Malthuscular doğanın sabit eşiklerini açığa çıkararak, teknolojiciler ise bilimin sınırsız potansiyeline güvenerek.

İki konunun da alternatifi, siyasetin doğanın güçleri tarafından belirlendiğini, ya da tam tersine, bilim ve teknolojiye sürekli ilerleme tarafından doğal kısıtlamalardan kurtarıldığını kabul etmekteyse, kendimizi giderek artan sayıda sosyo-teknik ihtilafın ortasında bulduğumuzu kabul etmektir. Teknik değişim, bilimle ilgili geleneksel görüşün önerdiği gibi, belirsizlikleri ortadan kaldırmaz – onların çoğalmasına neden olur.¹⁴ Bu bütün teknik yenilik alanlarında böyle olur; influenza virüsünün yeni insan-hayvan suşlarının kontrol altına alınmasından, karbon yayılımlarının ticareti için pazarlar oluşturulmasına, genetiği değiştirilmiş bitkisel ürünlerin ekiminden ve insan genlerinin izole edilip patentlerinin alınmasından, üçüncü nesil basınçlı su reaktörlerinin inşa edilmesine, eğitimin standart sınavlara göre yeniden düzenlenmesine, tıbbi araştırmalar için embriyonik kök hücreler yetiştirilmesine ve sayısız başka yenilik için de böyledir. Bunlar gibi teknik ihtilaflar her zaman sosyo-teknik ihtilaflardır. Onlar birlikte yaşamak istediğimiz teknolojilerle olduğu kadar, yaşamak istediğimiz sosyal ya da sosyo-teknik yaşam biçimleriyle ilgili uyumsuzluklardır.

Modern seküler ve demokratik toplum, genellikle tarihin modern bilimin gelişmesiyle şekillenmiş bir evresi olarak tarif edilir. Bilimsel kavrayış biçimleri, ilk kez doğa ile toplumu açıkça ayırabilmemizi ve ortak yaşamı, bir tarafta tabiatın dünyasının, diğer taraftaysa tutkulardan, inançlardan, toplumsal güçlerden ve siyasal iktidardan oluşan insan dünyasının olacağı şekilde düzenlememizi sağlamıştır.

14 Bu iddia şu kaynaktan yararlanmaktadır: Michel Callon, Pierre Lascoumes, ve Yannick Barthe, *Acting in an Uncertain World: An Essay on Technical Democracy*, Cambridge, MA: MIT Press, 2009. Ayrıca bkz. Andrew Barry, *Political Machines: Governing a Technological Society*, Londra: Athlone Press, 2001.

Modernliğin anlamı buysa, Bruno Latour “biz hiç modern olmadık” dememiz gerektiğini ileri sürmektedir.¹⁵ Biz her zaman, teknik, doğal ve insan karışıklıklarından oluşan melez bir dünyada yaşadık. Karşılaştığımız ihtilaf türleri açıkça gösteriyor ki, bizim dünyamız teknik, doğal ve insan unsurlarının oluşturduğu bir dolaşıklık. Herhangi bir teknik aygıt ya da toplumsal süreç, insan bilişinin, mekanik gücün, tesadüfün, kayıtlı hafızanın, kendi kendine işleyen mekanizmaların, organik maddenin ve daha fazlasının çeşitli birleşimlerini içererek farklı maddeleri ve güçleri bir araya getirir. Teknik yenilikleri ortaya çıkarırken ya da enerjiyi alışılmadık şekillerde kullanırken ya da alternatif enerji kaynakları geliştirirken, “toplumu” bir çeşit dışsal etkiye maruz bırakmamakta, ya da tam tersine, toplumsal güçleri “doğa” denilen bir dışsal gerçekliği dönüştürmek için kullanmamaktayız. Toplumsal, doğal ve teknik süreçler olarak adlandırdığımız süreçleri her noktasında barındıran sosyo-teknik dünyaları yeniden düzenlemekteyiz.

Fakat bu dolaşıklıklar, dünyayı uzmanlık bilgisi alanlarındaki geleneksel ayrımlara göre bölmeye devam eden ortak yaşam kuramlarınca tanınmamaktadır. Bir tarafta doğa bilimlerinin çeşitli dallarının incelediği bir doğal dünya, diğer taraftaysa toplum bilimlerinin analiz ettiği bir toplumsal dünya vardır. İnsan kaynaklı iklim değişikliği, yenilenemeyen kaynakların tükenmesi ya da başka herhangi bir sorun hakkındaki tartışmalar, teknik ve bilimsel bilginin sınırlarına ulaştıkları için değil, büyük ölçüde toplum ve doğa arasındaki bu geleneksel ayrımı ihlal etme tarzları nedeniyle siyasi belirsizlik yaratmaktadır. Bu sorunlar yalnızca uzmanlar tarafından çözüme kavuşturulamazlar, çünkü yalnızca dünyanın doğasıyla ilgili değil – bu geleneksel olarak bilimsel ve teknik uzmanlığın tekelinde olan alandır – kolektif olanın doğasıyla ilgili soruları da kapsarlar.¹⁶ İnsanın

15 Bruno Latour, *We Have Never Been Modern*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993.

16 Bruno Latour, *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004; Michel Callon, ‘Some

ya da insan-olmayan şeylerin hangi güçleriyle ittifak kurmak istiyoruz? Kendimizi hangi güçlere tabi kılmak istiyoruz?

Sosyo-teknik ihtilaflar, birincisi üzerine kurulu, ikinci bir ayrırma daha meydan okurlar: Uzmanlar ve uzman olmayanlar arasındaki ayrırma. Teknik uzmanlığın inşa edilmesi, sıradan vatandaşların katılımını, giderek daha fazla şekilde gerektirmektedir.¹⁷ Yeni ilaçlar klinik denemelerde, kendi belirtilerini ve yan etkilerle ilgili tecrübelerini rapor eden ve bazı örneklerde, yeni araştırmalar için para sağlayan ve öncelikler belirleyen hasta grupları oluşturan katılımcılar üzerinde test edilmektedir. Yeni piyasa teknolojileri, tercihleriyle ekonomik deneyin sonuçlarını şekillendiren tüketicilerin katılımını gerektirmektedir. Askeri donanım, 1973'de Araplarla İsraililer arasındaki savaşın sonucunda olduğu gibi, insanlı savaş araçlarının kalıntılarının, geleneksel savaşın devam eden geçerliliğini göstermek için nesneler haline geldiği savaş alanlarında test edilmektedir. Bir kredi kartının kullanıcıya ne kadar kredi kullanılacağını belirleyen algoritmalar, harcama alışkanlıklarına göre ayarlanmaktadır.¹⁸ Standartlaştırılmış sınavlardaki yenilikler öğretmenler tarafından uygulanmalı ve onların öğrencileri tarafından icra edilmelidir. Blue-ray disklerin kullanıcıları, bunların gayri resmi beta-test uygulayıcıları ve böylece, medya holdinglerinin korsan DVD sorununun üstesinden geleceğini umduğu karmaşık veri-koruma yöntemlerinin geliştiricileri ve güçlendiricileri haline gelmektedir. Ekonomistler tarafından küresel ısınmaya çözüm olarak tasarlanan karbon dengeleme programları, bizim enerji tüketme alışkanlıklarımızı devam ettirmek için, tropik yağmur ormanlarında yaşayanların hayatlarını bir deneye dönüştürmektedir.

Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Brieuc Bay', ed. John Law, *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* içinde, Londra: Routledge, 1986: 196–223.

17 Callon ve diğerleri, *Acting in an Uncertain World*.

18 Martha Poon, 'Scorecards as Devices for Consumer Credit', *Sociological Review* 55, ek S2, 2007: 284–306.

Bu durumlarda, siyasal özneler sosyo-teknik deneylerin yalnızca nesneleri değil, katılımcıları haline gelmektedirler. Bu tip prosedürlerin çoğu, ilk bakışta vatandaşların, tüketicilerin ya da genel olarak insan öznelerinin haklarına karşı bir tehdit gibi görünmekte ve bazen bu hakları korumaya çalışan protokollere tabi kılınmaktadır. Bununla birlikte, petrol tepe noktası ya da iklim bunalımı gibi yaygın tehditlere karşılık olarak ortaya atılan rekabet halindeki teknik çözümler ortak dünyanın düzenlenmesinde deneyler haline gelirler. Daha sıradan meselelerde dahi, uzmanlık bilgisi insan öznelerini yeni sosyo-teknik yaşam biçimlerinin tasarlanmasında kullanılmaktadır. Bu durumlar, mevcut demokratik hakları basitçe savunmak ya da yaygınlaştırmak için değil, demokrasi biçimlerini yeniden demokratikleştirmek için fırsatlar sunmaktadır.

Bizim bildiğimiz şekliyle demokratik siyaset, sıradan insanlar, endüstriyel yaşamın içinde muhalif, ortak bileşenler oluşturmak için bir araya geldiklerinde vücut buldu. Bu halk baskılarına karşılık olarak ortaya çıkan kitle demokrasisi biçimleri, siyasi partiler tarafından yetki tanınan ve düzenlenen profesyonel siyasetçileri, kendilerinden karar alma süreçlerindeki rollerini hükümet eden partiye devretmeleri istenen sıradan vatandaşlardan ayırarak düzenlendi. Yirminci yüzyılın ortalarından itibaren demokratik siyaset, tekno-bilimsel uzmanlar ve uzman olmayanlar arasındaki ayrım üzerinden yeniden düzenlendi. Bilim, teknoloji, savaş, endüstri yönetimi, kamu sağlığı, muhasebe, hukuk ve hepsinden önemlisi ekonomik planlama alanlarındaki uzmanlar, kamuyu ilgilendiren meselelerde karar alma mesuliyetini elde ettiler.

Teknik ihtilaflar, doğa ile toplum ve uzmanlar ile sıradan vatandaşlar arasındaki bu iki ayrımı bozmak için, daha “teknik” demokrasi biçimlerini inşa etme olanaklarını sağlayabilirler.¹⁹ Sosyo-teknik dünyaların yeniden birleştirilmesi ihtiyacı, hayatları üzerinden yeni düzenlemeler inşa edilenlerin talep-

19 Callon ve diğerleri, *Acting in an Uncertain World*.

lerine karşı uzmanların ve siyasetçilerin bir kez daha sorumlu hale gelebileceği, yeni hassasiyet noktaları açabilir. Bu kaçınılmaz değildir. Ancak doğabilecek fırsatları değerlendirebilmek için, doğa, teknoloji ve uzmanlıkla ilgili bu sorunları, demokratikleşme fırsatlarının olduğu bölge olarak görüş alanımıza almalıyız.

Bu düşünme biçimlerinden petrol siyaseti hakkında düşünmek için faydalanabilir miyiz? Fosil yakıtların geleceğine ilişkin belirsizlik, eğer doğa ve toplum arasında ya da doğanın kaynakları ve sürdürülebilecek toplumsal düzen arasında kesin bir ayrımında ısrar edersek cevaplanamayacak bir dizi soru yaratmakta mıdır? Ya da doğanın gerçekleri hakkında söz sahibi uzmanlar ve onların sözünü kabul etmesi ve bu gerçeklere dayanarak verilecek kararları profesyonel siyasetçilere devretmesi istenen uzman olmayanlar arasında? Eğer ihtilaflar bu ayrımın sınırlarını aşıyorsa, bunlar dünyanın mümkün halleriyle ilgili sorular vasıtasıyla kolektif olanın mahiyetinin söz konusu edildiği bir forum ya da yeni bir tür siyasal alan yaratır mı?

Yirminci yüzyıl boyunca, doğa ve toplum arasındaki sınır, doğayı nesnesi olarak kuran, siyasetten ayrı tutulmuş doğa bilimlerinin yükselişiyle oluşmuş kırılğan bir hat olarak değil, geniş bir alan olarak kuruldu – bu “ekonomi” olarak adlandırdığımız bölgedir. Doğanın siyasetten ayrılması, doğayla ilgili açıklamaları tekeline alan büyük ölçekli bilim ve mühendisliğin otoritesinden çok, ikisi arasındaki büyük tarafsız bölgeyi planlayan ekonomistlerin çalışmalarıyla sağlandı. Enerji – özellikle de petrol – üretimi doğa ve toplum ya da petrol şirketlerinin terimleriyle, “yeraltı” ve “yerüstü” arasındaki ayrımın kurulmasında verimli bir alan sağladı. Bu nedenle, bugün doğayı toplumdan ayıran “ekonomikleşmeyi” savunmak için sarf edilen en güncel ve en güçlü teşebbüsler, dünyanın enerji sisteminin belirsiz geleceğinde bulunabilir.

İklim değişikliği ve petrol tepe noktası siyasetleri arasındaki farklardan biri, dünyanın iklimi hakkında bir bilgi birikimi

oluşturmayı mümkün kılan ölçüm biçimlerinde yatar. İklim değişikliğinin bir bilimi vardır, ama petrol tepe noktasının yoktur. Bu fark, petrol arzının ve atmosferin birleşiminin ölçüldüğü farklı yöntemlerde ayırt edilebilir. Fark yapılan ölçüm miktarında değil, kasıtlı yapılan hatalı ölçümün düzeyindedir. Petrol ölçümleri, önemli bir belirsizlik payı oluşturacak şekilde düzenlenir. Atmosfer ölçümünde benzer bir belirsizlik üretmek için harcanan çabalara rağmen, üretilen kesinliği bozmak daha zor olmuştur.

Atmosferdeki sera gazlarının düzeyinin hesaplanması başlangıçta petrol rezervlerinin hesaplanmasından daha kolay değildi. 1960'lardan önce, havanın kimyasal ölçümleri, içerdiği karbondioksit miktarının oldukça değişken olduğunu göstermişti. Bütün dünyadaki CO₂ seviyelerinin ölçülmesine yönelik, 1950'lerin sonlarındaki ilk girişimler, iklimdeki değişiklikleri takip etmek için değil, meteorologların her bir hava kütesinin farklı oranda karbondioksit içerdiğini düşünmeleri nedeniyle, bu kütlelerin küresel hareketini izlemek için bir yöntem sunmak amacıyla düzenlenmişti. Fakat bir atmosfer kimyageri Charles Keeling, CO₂ konsantrasyonlarını kimyasal analizle ölçmek yerine, mekanik olarak ölçmek için bir aygıt geliştirmişti. Meteorologların ona verdikleri isimle "makinelî adam", aracını tüm dünyada CO₂ seviyesinin, 312 ppm (parts per million [milyonda bir]) civarında sabit olduğunu göstermek için kullandı. Daha önemlisi, Keeling mekanik aygıtını başka makineleri kalibre etmek için kullanabilir, böylece işbirliği yaptığı insanların sürekli olarak dünyanın farklı yerlerinde aygıtlarla ölçüm yapmalarını ve sonuçları zaman içinde karşılaştırmalarını sağlayabilirdi. 1961 itibarıyla Keeling'in takımı, atmosferdeki serbest CO₂ konsantrasyonunun arttığını ve artış hızının yüksekliğini açıklayabilecek tek makul sebebin fosil yakıtların yanması olabileceğini göstermeyi başardı.²⁰

20 Charles D. Keeling, 'Rewards and Penalties of Monitoring the Earth', *Annual Review of Energy and the Environment* 23, 1988: 32-42. Keeling'in ekibi, daha sonra CO₂ seviyelerinin artış hızının arup azaldığını fark etti.

Keeling'in atmosfer ölçümü, ölçüm aygıtını yürürlükten kaldırmaya ya da onun kesinliğini azaltmaya yönelik bir dizi girişimi atlattı. Saldırıların çoğu ABD Kongresi'nden ya da devlet kurumlarından geldi. 1963'te Kongre, Keeling'in programına para sağlayan Meteoroloji Bürosu'nun görevini hava tahminiyle sınırlandırarak bütçesini kısıtı. Keeling, Ulusal Bilim Kurumu'nun (NSF) desteğiyle ölçümlerinin sürmesini sağladı ve 1970'te Dünya Meteoroloji Örgütü'nün himayesinde, dünya çapında bir takip programının başlatılmasına destek oldu. Çalışmaları kamuoyunun dikkatini çektikten sonra Keeling, Amerikan Felsefe Cemiyeti'nde bir konuşma yapmak üzere davet edildi ve bu konuşmada, bitkilerin havadan yavaşça süzduğu ve dünyanın 500 milyon yıllık tarihi boyunca çökelti olarak toprağa gömülen karbonu atmosfere geri bırakmanın etkisiyle ilgili kaygısını ifade etti. Çok geçmeden NSF Keeling'i ölçüm aygıtının, "temel bilim" yerine "rutin takip" için kullanıldığı konusunda bilgilendirdi – bu yeni bir ayrımı – ve 1971'de desteğini durdurdu. 1973-1974 petrol şokunun ardından, nükleer enerjinin risklerine razı olmayanlara fosil yakıtların daha tehlikeli olduğunu göstermek isteyen ABD nükleer enerji kurumlarının bir parçası olan Oak Ridge Ulusal Laboratuvarı'nın desteğiyle, takip programı tekrar yürürlüğe koyuldu.

Keeling'in atmosferik CO₂ ölçümünün sonlandırılmasına yönelik "koordine plan" 1990'larda da devam etti. Enerji Bakanlığı, daha fazla fosil yakıt yakılmasının yalnızca olumlu sonuçlarını ölçen araştırmalara – örneğin daha yüksek bitki büyüme hızlarına neden olup olmadığıyla ilgili – destek verecekti. En sonunda mücadele, Keeling'in karbondioksit ölçümü aygıtlarının kalibre edilmesi için Güney California'daki Scripps Oşinografi Enstitüsü'nde tuttuğu cam gaz balonları üzerinden yürütüldü. Enerji Bakanlığı, bu cam balonları ele geçirmeye yönelik başarısız bir girişimin ardından, bunların kalibrasyon standartlarının

Bu, güney salınımları diye bilinen, ekvatorial Pasifik Okyanusu boyunca hava basıncında meydana gelen periyodik değişikliğe dayandırılan bir sapmaydı.

“yetersiz” olduğunu açıkladı ve Ulusal Standartlar Bürosu’ndan yeni, daha az hassas standartlar yayımlamasını istedi ve Büro bunları Dünya Meteoroloji Örgütü’ne dayatmaya çalıştı. Cam balonlar bu saldırılara dayandı ve CO2 seviyeleri, doğru şekilde ölçülmeye ve atmosferdeki fosil yakıtların giderek artan etkilerini göstermeye devam etti.²¹

Petrol söz konusu olduğunda, hatalı ölçümlerin ve belirsizliklerin üretilmesi daha kolaydı. Petrol ölçümleri için kullanılan ölçüm aygıtları ve hesaplama altyapıları, iklim değişimi ölçümleri için kullanılan donanımdan daha eski ve kapsamlıdır. Keşif ve üretim şirketleri jeofiziksel (arama haritaları ve sismik kesitler) ve jeokimyasal (kaynak kaya türleri, yeraltı tarihi, olgunlaşma tarihi) veri toplarlar; kaynak kayanın gözenekliliğini (porozite), sıcaklığını, basıncını ve su doygunluğunu ölçerek petrol rezervuarıyla ilgili bilgi toplar ve değerlendirilmesi muhtemel kaya oluşumunun petrol oranıyla ilgili tahmin yürütürler; açılan kuyuların konumunu ve derinliğini, nüve analizlerini, gövde testlerini, mekanik kayıtları ve kuru kuyuların tarihini ve konumlarını kaydederek veri biriktirirler.²²

İklim değişikliğini ölçmekle petrol kaynaklarının hacmini ölçmek arasında önemli üç fark vardır. Birincisi, petrolün geleceğini tahmin etmeye çalışan ölçümler litosferi örnekler. Bu ölçümler, katı, sıvı ve gazın, akışkan, gözenekli ve geçirgen olanla olmayanın düzensiz bir karışımını, parçalı ve erişilmez bir alanı örnekler. Bütün bu unsurlar, sızıntılardan, akışlardan, kırılmalardan, çöknelere ve taşmalardan oluşan, dinamik ve basınçlı bir sistemde etkileşim içindedir. Neticede oluşan bilgi de, kısmi ve belirli bir konuma özgüdür, kesin değil olasılıksaldır ve bu bilginin bir araya getirilmesi zordur.²³

21 Keeling, ‘Rewards and Penalties’: 45–63.

22 P. J. Lee, *Statistical Methods for Estimating Petroleum Resources*, Oxford: OUP, 2008:140.

23 G. C. Bowker, *Science on the Run: Information Management and Industrial Geophysics at Schlumberger, 1920–1940*, Cambridge, MA: MIT Press, 1994.

İkincisi, petrol şirketlerinin bu şekilde yaptığı ölçümler, meteorolojik ölçümlerin aksine, hiçbir zaman kamuya açıklanmaz. Bu fark birincisiyle ilişkilidir. Petrol rezervuarı bir karbon enerjisi makinesidir – ısı, basınç, sıvı hareketi ve sismik hareketle çalışan, nadir ve tesirli gömülü güneş enerjisi stokları üreten bir alet. Ölçümü bu kadar belirsiz kılan jeolojik süreçler, petrol üreticilerinin kazanabilecekleri olağanüstü kazançların kaynağıdır. Petrolün bulunması daha zor ve pahalı hale geldikçe, konumunun jeolojik karmaşıklığı gitgide daha fazla sermaye yatırımı gerektirmektedir. Kâr potansiyeli ve yatırımların giderek artan hacmi ve hassasiyeti, petrol şirketlerini, ölçümlerini halka duyurmak konusunda isteksiz kılmaktadır. Geçmişte şirketler, ölçüm yöntemlerini dahi gizli tutmak için olağanüstü çabalar harcadılar.²⁴

Bu farklara, ilk ikisiyle ilişkili olarak bir üçüncüsünü ekleyebiliriz. Bir petrol rezervi, bütün bir jeolojik katman değil, onun yüzeye çıkarılabilen bölümüdür. Bir rezerv, yalnızca yeraltında bulunduğu için değil, hesaplanması gelecekteki maliyetlerle ve talep seviyeleriyle ilgili ön kabulleri ve kaynağın çıkarılması için hazırlanan projelerin teknik uygulanabilirlik tahminlerini gerektiren, gelecek üretime ilişkin tahminlerden oluştuğu için de doğrudan ölçülemezler. Bu jeolojik, petrokimyasal, ekonomik ve siyasal faktörlerin bir tahminidir. Petrolün içinde bulunduğu, gitgide erişilmez hale gelen parçalı jeolojik oluşumlar, rezerv hacimlerini, petrolü keşfedip çıkaracak donanımın tasarlanabilme olasılığına ilişkin ölçülemeyen tahminlere gitgide daha fazla bağımlı hale getirdi. Ayrıca rezervlerin hacimleri, bu yeraltı depolarından çıkarılan karbonun atmosfere karıştığı gerçeğine de bağlıdır, bu yüzden karbon yayılımını azaltarak iklim felaketini engellemek için alınan tedbirler, giderek maliyetleri ve böylece petrolün çıkarılma hızını etkileyecektir.

Sonuçta Dünya Meteoroloji Örgütü'nün ya da İklim Değişikliği Üzerine Devletlerarası Panel'in araçlarına benzer bir araç,

24 A.g.e.

küresel petrol tahminlerine dayanan bir petrol tepe noktası bilimi oluşturmak için devreye sokulmadı. 1973-1974 petrol krizinin ardından ABD hükümeti, ABD Jeolojik Araştırma'nın (USGS) çalışmalarından yararlanan Enerji Enformasyon Kurumu'nu (EIA) oluşturdu ve Paris'teki OECD de Uluslararası Enerji Kurumu'nu kurdu. Bu kurumların şirket bilgilerine doğrudan erişimi yoktur ve ölçüm aygıtları kurmaz, çalıştırmaz ya da koordine etmezler. Bunun yerine, ne kadar petrol kaldığıyla ilgili tahminler yürütmek için başka yöntemler bulmak zorundadırlar.

Bir Soğuk Savaş araştırma projesi, sonradan dünyanın bilinen ve bilinmeyen petrol rezervleri miktarının ilk sistematik tahminini oluşturmak için kullanılan yöntemi üretmişti: Delphi yöntemi. Rand Corporation'da Birleşik Devletler'e Sovyetler Birliği tarafından yapılabilecek bir saldırının olasılığını ve gücünü tahmin etmek için geliştirilen ve Yunan kâhininin ismini alan bu teknik, düşman kuvvetlerin büyüklüğüyle ya da silahlarının ateş gücü ve performansıyla ilgili güvenilir veri olmadığı zaman nasıl savaşılacağını planlamayı amaçlamaktaydı. Yönteme göre, güvenilir ölçümlerin yokluğunu telafi etmek için, uzmanlardan oluşan bir heyetten farklı sonuçların olabilirliğini tahmin etmeleri ve sebeplerini açıklamaları istenmekteydi. Daha sonra her bir uzmana, heyetin diğer üyelerinin tahminleri ve nedenleri sunulmakta, onlardan kendi tahminlerini gözden geçirmeleri istenmekte ve bu işlem birkaç defa tekrar edilmekteydi. Böylece prosedür, dar bir tahmin aralığı etrafında aşamalı olarak fikir birliği gelişmesiyle sonuçlanmaktaydı.

USGS 1990'larda dünya petrol rezervleri tahminlerini yayımlamaya başladığında, bu yöntemin bir çeşidini kullandı. Düşman verilerine – petrol şirketlerinin bilgi sistemleri – güvenilir bir erişimi olmayan uzmanlar, tahminlerini “petrol jeolojisinin ilkelerine, yayınlara ve (çoğunlukla petrol endüstrisine hizmet veren belirli bir danışmanlık şirketinden ele geçirebildikleri zaman) petrol endüstrisinin yayımlamadığı bilgilere” dayandırmaktaydı.²⁵ 2000'de, USGS bu yöntemi yeni bir nesneye – “hid-

25 L. B. Magoon ve J. W. Schmoker, 'The Total Petroleum System: The Na-

rokarbon sıvı sistemine” – dayanan, yine güvenilir verilere ve sismik kayıtlara erişimi olmayan yeni bir yöntemle değiştirdi. 2000'deki değerlendirme raporu, Uluslararası Enerji Ajansı'nın (IEA) yıllık Dünya Enerji Görünümü ve Birleşik Devletler'deki EIA'nın Uluslararası Enerji Görünümü de dâhil olmak üzere, dünya petrol rezervlerinin bütün resmi tahminlerinin temelini oluşturmaya devam etmektedir.

Petrol mühendisleri, jeologlar ve petrol endüstrisinde çalışan başka meslek grupları, küresel iklimi ölçmek ve takip etmek için bir araya getirilmiş olan araçlardan daha karmaşık ve sayıca daha fazla olabilecek ölçme ve hesaplama araçlarını bir araya getirmektedir. Fakat petrol sahalarının bilgisi, iklim değişimiyle ilgili incelemelerde olduğu gibi, siyasal bir alan ya da birleşik bir bilim haline gelmemiştir. Ölçümler her bir saha için özel olarak ve ayrı ayrı, rakip şirketler veya özel ya da ulusal petrol üretim şirketleriyle sözleşmeli olan petrol hizmetleri şirketleri tarafından yürütülmektedir. Güvenilir verilerin olmamasının sorumlusu olarak genelde OPEC gösterilir, çünkü OPEC'in büyük rezerv tahminleri, OPEC kotalarının bildirilen rezerv hacimlerine dayandığı ve tek tek sahaların üretim oranlarıyla ilgili tarihsel veri olmadığı gerçeğini yansıtmaktadır. Fakat aslında, Kuzey Denizi'nin İngiltere ve Norveç sahaları dışında, dünyada her bir saha için üretim verilerinin kamuya açık olduğu bir üretim bölgesi yoktur.

Petrol sahası verilerinin parçalı ve özelleşmiş niteliği nedeniyle, dolaşımda bir tek resmi veri seçeneği vardır – IEA ve EIA'nın yıllık görünümünün temelini oluşturan, USGS'nin 2000 yılı değerlendirmesinin oldukça yüksek tahminleri.

Latour'a göre “doğa”, kullanmaktan vazgeçmemiz gereken bir terimdir, çünkü bu ortak dünyayı “bir yargı süreci olmaksızın” birleştirmenin bir yoludur.²⁶ Doğaya başvurmak siyasi tartışmanın ve itirazın es geçilmesine neden olur. Doğa değerlerden,

tural Fluid Network that Constrains the Assessment Unit', *US Geological Survey Digital Data Series 60*, 2000, energy.cr.usgs.gov adresinde mevcut.

26 Latour, *Politics of Nature*: 54.

siyasetin dağınık, öznel dünyasından muaf olan bir olgular alanı olarak anlaşılır. Doğanın dünyasını incelemek için bütünüyle donanımlı olanlar yalnızca, bulgularını siyasi dünyaya itiraz edilemeyecek şekilde ileten uzmanlardır. Birçok alanda doğal dünyaya ilişkin bu naif anlayıştan vazgeçmiş olmamıza rağmen, petrol örneğinde doğa-toplum ayrımı sürdürülmektedir. Petrolün geleceğiyle ilgili teknik belirsizliğin yönetimi, ekonomi biliminin hesaplama alanının muhafaza edilmesiyle icra edilmektedir.

Ekonomistler kendi bölgelerinin kontrolünü nasıl ellerinde tutmaktadır? Büyük ölçüde şirket verilerinden derlenen “görünür” rezervlerle, USGS’nin “toplam petrol sistemleri” tahminlerine ve benzer belirsizlik biçimlerine dayanan keşfedilmemiş petrol rezervleri tahminleri arasındaki olağanüstü aralığı oluşturup, ondan faydalanarak.

Ekonomistler, eğer üretilen petrol daha keşfedilmemiş rezervlerin yalnızca küçük bir kısmıysa, gelecekteki arz sorununun jeolojiyle değil, ekonomik ve siyasal hesaplamayla ilgili bir mesele olduğunu bize söylüyorlar. Potansiyel olarak sonsuz bir kaynak olmaya devam eden doğanın olgularıyla değil, görünür rezervler şeklini almış olan temsilleriyle uğraşıyoruz. Temsil meselelerinde uzmanlar ekonomistlerdir. Onların bize söylediğine göre, bütün temsiller gibi, görünür rezervler de kısmidir, tamamlanmamıştır ve nasıl ölçüldüklerine, raporlama standartlarına ve yeni tekniklerin gelişmesine bağlı olarak değişebilirler. Ekonomistler güçlerini, bu temsillere hâkim olmalarından alırlar. Onlar, nesnel fakat temsil edilmek için aşırı büyük olan maddi dünya ile uğraşmazlar; ne de öznel ve hayali görünen kültür ve toplumla uğraşırlar. Onlar, bu ikisi arasındaki ilişkileri yönetmek için inşa ettikleri temsil sistemine hükmederler.

Bir temsil meselesi olarak petrol kaynakları sorunu, ekonomistlerin dediği gibi, “yeraltına değil, yerüstüne aittir.” Başka bir deyişle, bu insan tercihi ve teknik maharetle ilgili bir meseledir, doğanın nesnel olgularıyla ilgili değil. Daha fazla petrol üretmenin önündeki engeller, sondaj maliyetlerinde, talep

seviyesinde ve dolayısıyla daha erişilebilir yerlerde petrol aramayı ve üretmeyi olanaklı kılmak için yükselmesi gereken fiyat seviyesinde; çevreci kampanyalarla sondaja getirilen, ABD'nin kıyı bölgelerinden faydalanılmasını engelleyen kısıtlamalarda ve Orta Doğu'da çokuluslu şirketlerin yeni rezerv kaynaklarına ulaşmasını engelleyen yerel siyasi düzenlemelerde ya da ABD'nin yapurumlarında yatmaktadır.

Bunların hiçbirisi zorunlu olarak yanlış değildir. Petrol şirketleri tarihsel olarak büyük siyasi, istihbari ve ekonomik tahmin birimleri geliştirdiler. Petrolün nispeten bol bulunduğu dönemde, yatırım planlaması bu “yerüstü” hesaplamalarına, jeolojik ve petrokimyasal hesaplamalara göre çok daha bağlıydı.

Fakat “yerüstü” ile “yeraltı” arasındaki ayrım – yani ekonomik ya da siyasi hesaplama ile jeoloji arasındaki – dosdoğru bir ayrım değildir. Başka örneklerde de olduğu gibi, siyaset ve doğa arasında basit bir ayrım yoktur ama petrol endüstrisi böyle bir ayrımı sürdürmek için çok çalışmaktadır – doğa ve siyasetin arasına giren bir belirsizlik ya da ekonomik olasılık alanını sürdürmek için. Örneğin, petrolün fiyatı kısmen hangi rezervin üretim için uygun olduğunu belirlerken, petrol rezervlerine ilişkin jeolojik tahminler de fiyatları aynı ölçüde etkiler. IEA, ya da Shell, ya da Suudi Aramco, bereketli petrol rezervlerinin elverişliliğini rapor ettiğinde, gelecek üretime yapılacak büyük yatırımları teşvik etmekte ve petrol kullanıcılarını başka seçeneklere geçmekten – özellikle de yenilenebilir ya da nükleer enerji gibi, başlangıçta büyük yatırımlar gerektiren bütünüyle farklı seçeneklerden – vazgeçirmektedirler.

Birbirinden ayrı ölçümlerin ve verilerin şirketler ve onlara danışmanlık eden firmalar tarafından kontrol edilmesi, ayrıca ölçüm araçlarından ve kapsayıcı verilerden yoksun olduğu için genellemelerle çalışmaya mecbur olan uluslararası kurumların keşfedilmemiş petrol ile ilgili çok yüksek tahminler yayımlaması, yerüstü ile yeraltı ve toplum ile doğa arasındaki ayrımı yönetmeyi sağlayan mekanizmalar sunmaktadır. Ekonomi bilimi,

bu pratik hesaplamalar vasıtasıyla toplum ve doğa arasındaki farkı yönetmekte ve sürdürmektedir.

Ekonomistlerin bu temsil yöntemleri üzerindeki hâkimiyetine nasıl meydan okunabilir? Bugün belli başlı çabalar başansızdır, çünkü doğanın rakip temsillerini geliştirmeyi amaçlamaktadırlar. Göreceğimiz gibi, daha etkili itirazlar başka şekillerde ortaya çıkmaktadır. 5. Bölüm'de ekonominin doğuşunun, petrolün gelişile mümkün olduğunu ve onun 1930'lardan itibaren çok ucuz ve bol bir enerji kaynağı haline geldiğini, böylece yenilenemeyen kaynakların tüketilmesine ya da enerjinin maliyetine referans vermeyen bir genel ekonomik hesaplama sisteminin tasarlanabildiğini gördük. Bu da sınırları olmayan bir büyüme fikrini mümkün kıldı.

ABD'de neoklasik ekonomi bilimine ve "fiyat sistemine" rakip bir ekol – Richard Ely ve Thorstein Veblen gibi ekonomistlerin çalışmalarından gelişen Amerikan kurumsal ekonomi bilimi ekolü – yenilgiye uğramıştı. Bununla birlikte onların fikirleri, zenginliğin, artık neoklasik ekonomi biliminin savunabileceği gibi, paranın dolaşımına değil, enerji akışına ve onun maddelere ve hizmetlere dönüşümüne dayandığını savunan, New York'taki bir grup heterodoks ekonomist ve mühendisin, Teknokrasi Hareketi'nin ellerinde yaşamayı sürdürdü. 1920'lerde, Irving Fisher öncüsü Rolodex üzerine "fiyat endeksini" derlerken, bu grup doğal kaynakların çıkarılması, üretimi ve enerji kullanımıyla ilgili verileri bir araya getiren "Kuzey Amerika Enerji Araştırması"nı üstlendiler. Kolombiya Üniversitesi Endüstri Mühendisliği Bölümü ile beraber, daha sonra Fisher'ın para hareketi üzerine kurulu ulusal ekonomi ölçümüne rakip bir proje yürüttüler: Kuzey Amerika'daki üretimin ve istihdamın enerji birimleri ile ölçüldüğü bir analiz.

1930'larda hareketin liderlerinden biri olan M. King Hubert, bugün petrol rezervlerinin tükenmesi üzerine yaptığı çalışmalarla ve 1956'da ABD'deki petrol üretiminin 1970 itibarıyla tepe noktasına ulaşacağını ve düşeceğini tahmin etmesiyle

bilinmektedir. Hubbert, Kolombiya Üniversitesi'nde bir öğretim üyesiyken yeraltındaki sıvıların akışını incelemişti. Shell Oil Company'de çalışmaya başladıktan sonra, bu mantığı petrol akışına uyguladı; hâlihazırda önemli bir mesele olan kömür rezervlerinin tükenmesiyle ilgili incelemelerde geliştirilen analiz yöntemlerini ödünç alarak araştırma nesnesini değiştirmişti. Gelecekteki petrol arzının tahmin edilmesi, artık bir petrol rezervuarının toplam hacmiyle ya da halen yeraltında olan rezerv miktarıyla ilgili bir sorun değildi. Asıl mesele petrolün yüzeye akışının hangi oranda sağlanabildiği idi. Akış oranının bir tarihi olduğunu ve bu tarihin, keşif yöntemleri ve oranları, petrol çıkarma teknolojileri ve farklı kaynak kayaların ve petrol rollerin özellikleriyle şekillenen tipik bir modeli takip ettiğini iddia etti. Eğer ekonomistler için petrol yatakları doğaya ait bir olguysa ve bilinmeyen şekilde sınırsızsa, petrol jeologları için petrol akışı ölçülebilen bir sosyo-teknik süreçti.²⁷

1990'larda petrol şirketlerinden emekli olmuş jeologlar, yatırım bankerleri, bağımsız petrol sondajcıları, akademisyenler ve uzman olmayan ilgili kimselerden oluşan heterodoks bir topluluk, Hubbert'in çalışmalarını yeniden canlandırdı ve genişletti. Onun yöntemlerini ve bu yöntemlerin çeşitlemelerini kullanarak, petrol üretiminin zirveye ulaşacağı ve kalıcı olarak düşmeye başlayacağı noktanın tahminlerini geliştirdiler. Cevaplar muhtelifti, ama çoğu bu tepe noktasının 2005-2010 döneminde olacağını tahmin etti.²⁸

27 Gary Bowden, 'The Social Construction of Validity in Estimates of US Crude Oil Reserves', *Social Studies of Science* 15: 2, Mayıs 1985: 207-40; Michael Aaron Dennis, 'Drilling for Dollars: The Making of US Petroleum Reserve Estimates, 1921-25', *Social Studies of Science* 15: 2, Mayıs 1985: 241-65.

28 M. King Hubbert, *Nuclear Energy and the Fossil Fuels*, Houston: Shell Development Company, Publication 95, Haziran 1956; Kenneth S. Deffeyes, *Hubbert's Peak: The Impending World Oil Shortage*, Princeton: Princeton University Press, 2001; Colin J. Campbell ve Jean H. Laherrère, 'The End of Cheap Oil', *Scientific American* 278: 3, Mart 1998; Kjell Aleklett ve Colin J. Campbell, 'The Peak and Decline of World Oil and Gas Production', *Minerals and Energy* 18: 1, 2003: 5-20.

Petrolün gelecekteki akışının tahmin edilebileceğini ve açıklanabileceğini gösteren ve giderek daha yaratıcı şekiller alan bu gibi girişimlerle karşılaşan ekonomistler, onun hesaplanamazlığını sürdürmek için – ya da petrolün temsilleri (ekonomistler bizi bunların kısmi, güvenilirmez ve siyasi olduğuna ikna etmeye çalışmaktadır) ve gerçek (bunun sonsuz ve bilinmez olduğu ve böylece siyasi olmadığı söylenmektedir) arasındaki ayrımı koruyarak doğanın sonsuz bir kaynak olarak kalmasını sağlamak için – zor bir görevle yüz yüzedir. Bu doğanın rekabet halindeki temsilleri arasındaki bir mücadele olarak sürdürükçe, ekonomistler avantajlı durumdadır. Bununla birlikte, “ekonominin” oluşturulmasından bildiğimiz gibi, dünyanın temsillerinin inşa edilmesi her zaman temsil edilebilecek bir dünyanın da inşa edilmesini gerektirir. Ekonomistlerin hassas olduğu nokta burasıdır.

Bolluk görüşünü savunanların, petrol tepe noktasıyla (bu petrolün tükenmesi değil, fakat artık sürekli olarak artamayacak bir akış oranı anlamına gelmektedir) ilgili giderek artan kanıtlara verdikleri iki tepki vardır: Birincisi, doğayı, ya da en azından petrolü yeniden tanımlamak; ya da petrol kaynakları sorununu yalnızca bir siyasi düzenleme meselesi olarak yeniden tanımlamak.

Bugüne kadar üretilen petrolün neredeyse tamamı artık “geleneksel petrol” olarak yeniden adlandırılmıştır. Bu, yeni büyük petrol keşiflerinin yalnızca açık denizde ve binlerce metre derinde gerçekleştiği gerçeğini yansıtmaktadır. Eğer zaten başlamadıysa, geleneksel petrol arzının yakında düşmeye başlayacağı konusunda herkes hemfikirdir. Fakat bu durumun sunduğu siyasi belirsizliklerden ve tutum değişikliklerinden, başka şeyleri de petrol olarak tanımlanmasıyla kurtarılacağız – sözde “geleneksel olmayan petrol”, ki buna artık geleneksel olmayan doğal gaz rezervlerini de ekleyebiliriz.

Geleneksel olmayan petrol iki çeşit madene işaret etmektedir. Birincisi ve en büyüğü bitümlü şist denilen bir maddedir. Taş organik bir marltaşıdır ve petrol değil, taşın basınç ve ısıyla petrole dönüştüğü, on yıllar ya da yüz yıllar süren jeolojik

sürecin tamamını geçirmemiş bir organik madde olan kerojen içerir. Bununla birlikte, insan teknolojisinin yardımıyla bu jeolojik süreç yapay olarak gerçekleştirilebilmektedir. Kaya, kramik (parçalama) ya da piroliz diye bilinen (odundan odun kömürü ya da kömürden kok kömürü yapmaya benzer şekilde, organik maddeleri ısıyla karbonlaştırma işlemi için kullanılan genel bir terim) bir işlemle sentetik petrole dönüştürülmektedir. Geleneksel petrole, yeraltından çıkarılan ağır ham petrol, benzin gibi daha hafif hidrokarbonlara rafinerilerde kramik yapılarak parçalanır – uzun zincirli hidrokarbon moleküllerini daha kısa zincirlere parçalamak için ısı uygulanır. Şistlerde ise, taşın kendisi pirolizle sentetik petrole dönüştürülmek zorundadır. Fakat taşın kazıyla çıkarılması ve yerüstünde işlenmesinin engelleyici düzeyde pahalı olduğu ve enerji tükettiği anlaşılmaktadır. Pilot programlarla, taşı aylarca yaklaşık 350°C'ye ısıtarak, daha sonra da sıvılaşmış kerojeni yukarı pompalayarak toprak altındaki tortul alanların büyük izabe haznelerine dönüştürülmesiyle, taşın “oluştugu yerde” petrol sentezlemek için deneyler yapılmaktadır. Bu işlem ayrıca, yer altı suyunun akışının durdurulması amacıyla “buz duvarları” inşa ederek üretim sahasının çevresinin dondurulmasını gerektirir.²⁹

Başka bir deyişle, ekonomik olarak elverişli olması için, piroliz işlemi yeraltına taşınmaktadır ve böylece, maden bulunduğu yerde bırakılmakta ve kimyasal değişim, dünyanın bir kramik makinesine dönüştürülmesi yoluyla yürütülmektedir. Endüstri, önce petrolü oluşturan bin yıllık süreci, insanın yürüttüğü mekanik bir işlemle değiştirmelidir, daha sonra da litosferin kendisini, sentetik işlem tesisini yeraltına taşıyarak, doğadan makineye dönüştürmelidir. Birleşik Devletler'de on yıllardır süren devlet desteğine rağmen, bunların hiçbirinin uygulanabilirliği kanıtlanmamıştır.

29 Anthony Andrews, 'Oil Shale: History, Incentives, and Policy', CRS Kongre Raporu, Washington, DC: Kongre Kütüphanesi, Kongre Araştırma Servisi, 2006; Andrew Gulliford, *Boomtown Blues: Colorado Oil Shale, 1885–1985*, Niwot: University Press of Colorado, 1989.

Geleneksel olmayan petrolün diğer biçimi, “petrollü kum” olarak bilinen kaynaktır, bununla özellikle Alberta’daki Athabasca petrollü kumları ve Venezuela’daki Orinoco Havzası kumları kastedilmektedir. Bu da, geleneksel olarak bilinen petrol değildir. Bu, eskiden beri yol yüzeylerinde kullanılan, petrolün en ağır ve ağıdalı kesiti bitümdür. Athabasca zift kumları 1967’den beri çıkarılmaktadır, ancak Kanada’nın “petrol rezervlerinin” bir bölümü olarak 2002’de sınıflandırılmış ve böylece bu rezervlerin 5 milyar varilden 180 milyar varile fırlamasına neden olmuştur (bu Suudi Arabistan’dan sonra dünyadaki ikinci en büyük değerdir).³⁰ Kanada petrolü, kumların yüzey madenciliğiyle işlenmesiyle üretilmektedir.

Şistten elde edilen petrolde olduğu gibi, bitüm de yapay yollarla sentetik ham petrole dönüştürülmelidir. İşlenmesi sırasında, kumun giderilmesi için, büyük miktarda – üretilen her bir varil petrol için 120 galon – su kullanılır. Ancak kum, başka maddeler de içermektedir ve bunların arasında nikel, vanadyum, kurşun, krom, cıva ve arsenik gibi zehirli elementler de vardır. Bunlar, kolay bir tasfiye yöntemi olmadan depolama havuzlarında biriktirilmektedir. Çevreciler, depolama havuzlarının duvarlarının yeterince güçlü olmaması durumunda taşma riskinin olduğuyla ilgili uyarıda bulunmaktadır. Taşmalar hem nehirleri hem de yaban hayatı tehdit ettiği için, doğa siyasete geri çekilmektedir. Bu basitçe çevreci hareketin güçlü olması ya da (kömür endüstrisinin keşfettiği şekliyle) yüzey madenciliği ihtilaflı bir alan olduğu için değil, enerji artık yeralında elverişli şekilde, düz bir yeryüzünün altında neredeyse kullanıma hazır bir “doğa” olarak bulunmadığı için gerçekleşmektedir.

Geleneksel olmayan doğal gaz üretiminin hikâyesi de benzerdir. Geleneksel petrol ve doğal gaz, kaynak kayanın içindeki

30 Bengt Söderbergh, ‘Canada’s Oil Sands Resources and Its Future Impact on Global Oil Supply’, Uppsala Hidrokarbon Tükenmesi Çalışma Grubu, Yüksek lisans derecesi projesi, Sistem Mühendisliği, Uppsala Üniversitesi, 2005, www.fysast.uu.se/ges/sv adresinde mevcut. Söderbergh, Kanada bitüm endüstrisinin doğal gaza olan bağımlılığının onu sürdürülemez hale getirdiğini ve Kyoto protokollerinde imzası olan Kanada’nın karbon azaltma yükümlülükleriyle bağdaşmadığını ileri sürüyor.

gözeneklerden ve çatlaklardan geçerek kuyu başına akar. Doğal gaz da, ticari olarak uygun bir gaz akışı oluşması için yeterince gözenekli ya da geçirgen olmayan şistlerde bol miktarda bulunur. Bununla birlikte, kuyu gövdesinde denetimli patlamalar gerçekleştirerek ve sonra kuyuya yüksek basınç altında bir sıvı ve kum karışımı pompalayarak, doğal gaz üreticileri kayanın çatlaklı ve gözenekli hale gelmesi için onu mekanik olarak kırabilmektedir. Geleneksel petrol üretiminde hidrokarbonların yüksek basınçla kırılması işlemine kraking denilmesine benzer şekilde, şist yataklarının yüksek basınçla kırılması işlemine de “fracking” (hidrolik kırma) denir. Şist petrolünde olduğu gibi, toprağa, milyonlarca minyatür kömür madencisine benzetilebilecek, taşın enerjisini çıkarabilmek için onda boşluklar açan kimyasal maddeler (“propanlar”) gönderilerek üretim işlemi yeraltına taşınmalıdır.

Kömür madencileri gibi, propanların kontrol edilmesi de zordur. ABD’de standart çevre denetimlerine tabi olmayan fracking sıvısında kullanılan milyonlarca galonluk su, asitler ve zehirli kimyasallar içermektedir. 250 ila 8000 fitlik derinliklerde olan şist rezervuarları, insanlar tarafından kullanılan su kaynaklarına yakın yerlerde bulunabilmektedir. Bu durum da kullanılan kimyasalların içme suyu kaynaklarını kirletmesine olanak vermektedir. Yeraltı kırmalarının küçük depremlere neden olduğu Avrupa’da, bu gibi kaygılar şist gazı sondajının durdurulması ve yasaklanması sonucunu doğurmuştur.³¹ Petrol artık, çıkarma maliyetini artırarak ve işlemleri zorlaştırarak ama aynı zamanda da doğa ve siyaset ayrımının güçlendirilmesine yardımcı olarak çoğunlukla açık denizde keşfedilirken, şist gazı, enerjinin kullanıcılara ulaştırılmasının maliyetini düşürerek ge-

31 Joseph H. Frantz Jr. ve Valerie Jochen, ‘Shale Gas White Paper’, Schlumberger, 2005, www.slb.com; Lisa Sumi, *Our Drinking Water at Risk: What EPA and the Oil and Gas Industry Don’t Want us to Know About Hydraulic Fracturing*, Washington, DC: Petrol ve Gaz Hesap Verebilirliği Projesi, 2005, www.earthworksaction.org adresinde mevcut; Sylvia Pfeifer ve Elizabeth Rigby, ‘Earthquake Fears Halt Shale Gas Fracking’, *Financial Times*, 1 Haziran 2011.

nellikle büyük nüfus merkezlerine yakın yerlerde bulunur. Fakat bu aynı zamanda onun büyük içme suyu kaynaklarına da yakın yerlerde olduğu anlamına gelmektedir. Propant, gaz yatağından içme suyuna yolunu bulduğunda, doğa ile siyaseti yeniden karıştırmaktadır.

Yirminci yüzyılın siyaseti yeni bir nesne etrafında inşa edildi: Ekonomi. Ekonominin siyaseti doğadan arındırılmış bir siyasetti. Doğa, hesaplama sistemleriyle siyasetin dışında tutulmuştu. Bu iki şekilde yapıldı: Birincisi, kısmen enerji kullanımının ya da onun tüketilmesinin maliyetinin hesaba katılmaması yoluyla mümkün kılınan maddesizleştirilmiş para dolaşımıyla şekillendirilmiş ekonominin müdahil bir alan olarak inşa edilmesiyle; ikincisi, 1990'lardan beri, dünyanın enerji rezervlerinin hacmini yansıtırken, bolluk görüşü tekniklerinin işe koşulmasıyla. Bu teknikler, birbirinden tamamıyla ayrı iki hesaplama kurumunun, farklı hesaplama yöntemleri kullanarak petrol hesabını yürüttüğü tuhaf bir düzene dayanmaktadır. Petrol şirketleri, ayrıntılı ölçüm araçları kullanarak birbirinden ayrı kuyuları ve rezervuarları hesaplar. Uluslararası kurumlar, jeolojik kuramların modellerine ve soyutlamalarına yaslanarak küresel rezervleri hesaplar. İki yöntem – bilinen ve bilinmeyen, temsil edilen ve gerçek petrol için – çok farklı toplamlar ortaya çıkartmaktadır. Bilinen petrolün azalan miktarı ve bilinmeyen, keşfedilmemiş petrolün artan miktarı arasındaki bu aralık, yeni bir alan yaratmaktadır: *Ekonomik* hesaplamaların yöneteceği bir alan. Zira temsil yöntemlerine hükmettiklerini iddia edenler ekonomistlerdir.

Bununla birlikte, ekonomistlerin, petrol tepe noktasına – petrolün bu kaynaklardan akabileceği oranın bir düzlüğe ulaştığına – ilişkin kanıtlarla karşı karşıya kalan açıklaması, ancak doğa siyasetini yeni bir şekilde geliştirmekle hayatını sürdürebilir. Kerojen-emdirilmiş kaya oluşumlarını ve bitüm-doldurulmuş kumları petrol sahalarına dönüştürmek, doğa dediğimiz şeyin, her türden alışılmamış talebin ve siyasal eylemliliğin oluşabileceği, donatılmış, yapay bir alan olduğunu kabul etmektir.

Bolluk görüşünü savunanların, petrol tepe noktasına ilişkin kanıtlara verdiği diğer tepki, geleneksel petrolün ulaşılabilirliğinin büyük ölçüde siyasi bir mesele olduğunu iddia etmektir. Gelecekte yeni arzların büyük kısmı OPEC devletlerinden, özellikle de her birinde, geliştirilmesi savaş, yaptırımlar ve OPEC politikaları nedeniyle ötelenen büyük rezervler olduğu söylenen üç büyük Körfez ülkesinden – Suudi Arabistan, İran ve Irak – gelecektir. Ayrıca Afrika'dan da, iç savaşların ve siyasi yozlaşmanın petrole yatırım yapılmasını engellediği söylenen ülkelerden de yeni arzlar gelecektir. Petrol sıkıntısıyla ilgili “siyasi” açıklamalara başvurulmasına söylenecek üç şey vardır. Birincisi, OPEC üretim kotaları rezerv hacimlerine bağlı olduğu için, OPEC ülkelerinin çoğunun rezervlerinin abartılmış olduğundan kuşkulanan için nedenler vardır. İkincisi, “siyasi” engel aynı zamanda – hem yeraltıyla hem de yerüstüyle ilgili – jeoteknik bir sorundur, çünkü İran ve Irak'ta üretimi kısıtlamış olan yatırım rejimleri ve savaşlar, bu ülkeleri petrol rezervuarlarında basıncı beslemek için düşük teknolojiye yöntemlere başvurmaya mecbur etmiştir. Bu yöntemler, elde edilebilir petrol miktarını kalıcı olarak azaltmış olabilir. Üçüncüsü, eğer petrol arzı, savaş, insan hakları ve ortak geleceklerle ilgili soruları kapsayan siyasi bir meseleyse, bu tam da, siyasetin doğa ile ilişkisinin yalnızca ekonomik hesaplamayla yönetildiği eski siyaset şeklinin yerine geçecek yeni bir doğa siyasetini savunan bir savdır.

Geleneksel rezervlerin hacminin asıl kaynağının ekonomi ve basitçe “doğal kaynaklarla” ilgili bir mesele değil, belirsiz bir tekno-siyasal mesele olduğunun kabul edilmesi, siyasal belirsizliğin ekonomik yönetiminin sorgulanmasına neden olur. Gelecekteki enerji siyaseti ve karbon demokrasinin seyri, herhangi bir enerji determinizmi biçimindense, bu tür bir olasılık üzerinden gelişecektir.

Bu kitap genel bir demokrasi kuramı önermemektedir. Çok miktarda bulunabilen genel demokrasi kuramlarında petrole yer yoktur ya da ancak bir istisna olarak yer vardır. Bunun yerine

amaç, aşağı yukarı bir yüzyıl boyunca karbon yakıtlar ile belirli demokratik ve demokratik olmayan siyaset biçimleri arasında tasarlanan bir dizi bağlantıyı yakından takip etmek olmuştur.

Yirminci yüzyılın ortaları itibarıyla başlıca endüstrileşmiş ülkelerde ortaya çıkan demokrasi biçimleri, dünyanın sınırlı hidrokarbon depolarından elde edilen olağanüstü yoğunluktaki enerjiyle ve bunların içerdiği enerjinin çıkarılması ve dağıtılması için gereken sosyo-teknik düzenlemelerle mümkün oldu ve şekillendi. Bununla birlikte, enerji üretimi Orta Doğu'nun petrolüne kaydığında bu dönüşüm, hem Batı'da hem de Orta Doğu'da endüstriyel demokrasinin ortaya çıkışının nedeni olan karbon temelli siyasi hareketlenmenin genişlemesinden, zayıflaması için fırsatlar sundu. Petrolün özelliklerinin, içinde aktığı ağların ve enerji akışları, finans ve başka nesneler arasında kurulan bağlantıların araştırılması, bu farklı unsurlar ve güçler arasındaki ilişkilerin nasıl inşa edildiğini anlamak için bir yol sunmaktadır. Bu ilişkiler enerji ve siyaseti, maddeleri ve fikirleri, insanları ve insan olmayan şeyleri, hesaplamaları ve hesaplama nesnelerini, temsiliyetleri ve şiddet biçimlerini, şimdiyi ve geleceği birbirlerine bağlamıştır.

Petrol sayesinde demokratik siyaset, geleceğe tuhaf bir şekilde yönelerek gelişti: Gelecek sınırsız bir büyüme ufkuuydu. Bu ufuk bir bolluk zamanının doğal bir yansıması değildi. Bu, uzman bilgisinin ve onun nesnesinin, "ekonomi" olarak adlandırılan yeni bir dünyanın terimleriyle, belirli bir şekilde düzenlenmesinin bir sonucuydu. Hesaplama yöntemlerindeki, paranın kullanımındaki, işlemlerin ölçülmesindeki ve ulusal istatistiklerin toplanmasındaki yenilikler, siyasetin merkezi nesnesinin, herhangi bir nihai maddi sınır olmaksızın genişleyebilen bir nesne olarak tasavvur edilmesini mümkün kıldı. 1967-1974 krizinde, bu benzeşmeyen unsurlar arasındaki ilişkiler dönüştürüldü ve bugün de dönüştürülmeye devam ediliyor.

Çağdaş petrol siyasetinin anlaşılması için, petrol üretimi düzenlemelerinin güvenceye alınması amacıyla sürekli kullanılan

şiddetin, ayrıca demokratik olmayan petrol siyasetinin aynı derecede kaçınılmaz bir boyutu olan gösteri ve temsil biçimlerinin – özellikle de ABD militarizminin en son rauntlarının Orta Doğu’ya demokrasi götürme projesi olarak temsil edilmesinin – bir araya getirileceği zorlu bir görevin üstlenilmesi gerekir.³²

Gösteri ve şiddet arasındaki ve petrol siyasetinin görünüşte birbiriyle benzeşmeyen ve uyuşmayan başka özellikleri arasındaki ilişkileri, bizzat petrolün kendisini takip ederek daha iyi anlayabiliriz; petrolün maddi özellikleri ya da stratejik gerekliliği diğer her şeyi belirlediği için değil (tam aksine, gördüğümüz gibi, Amerika’nın Orta Doğu petrolüne olan “stratejik bağımlılığının” üretilmesi için çok sıkı çalışılmıştır), boru hatları ve pompalama istasyonları, rafineriler ve nakliye güzergâhları, yol sistemleri ve otomobil kültürleri, dolar akışları ve ekonomik bilgi, silah uzmanları ve militarizm arasındaki bağlantıları takip ederken, petrol, şiddet, finans, uzmanlık ve demokrasi arasındaki bir dizi özgün ilişkinin nasıl tasarlandığını keşfettiğimiz için.

Bu ilişkiler kömür çağındakilerden oldukça farklıdır. Eğer yirminci yüzyılın başlarındaki, refah demokrasisinin belirli sahnelerine ve bölümlerine ulaşılmasını sağlayan kitle siyasetinin ortaya çıkışı, kömürle bağlantılı olarak anlaşılmalıysa, çağdaş demokratik siyasetin sınırları da petrolle bağlantılı olarak takip edilebilir. Dolayısıyla daha demokratik geleceklerin imkânı, fosil yakıt çağının geçişini hangi siyasi araçlarla ele alacağımıza bağlıdır.

32 Retort (Iain Boal, T. J. Clark, Joseph Matthews ve Michael Watts), *Afflicted Powers: Capital and Spectacle in a New Age of War*, Londra: Verso, 2005.

KAYNAKÇA

Aşağıda sıralanan makalelerin ve kitapların yanı sıra, araştırmamda çeşitli arşivlerden ve veritabanlarından yararlandım. Petrol üretimiyle ilgili tarihsel istatistikler şuradan alınmıştır: *Twentieth Century Petroleum Statistics*, Dallas: DeGolyer & MacNaughton, 2009. Güncel petrol ve kömür istatistikleri ABD Enerji Enformasyon Kurumu (www.eia.gov); Uluslararası Enerji Kurumu (www.iea.org) ve Enerji İhracatı Veri Tarayıcısı'ndan (mazamascience.com) alınmıştır. Uluslararası silah ticareti ile ilgili veriler Silah Transferi Veritabanı, Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü'nden (www.sipri.org) alınmıştır. Birleşik Krallık devlet belgeleri, Birleşik Krallık Ulusal Arşivleri, Devlet Arşivleri Kurumu'ndandır – bazı durumlarda www.nationalarchives.gov.uk adresindeki çevrimiçi koleksiyonlardan, ancak çoğunlukla Kew'da bulunan koleksiyonlardandır. Birleşik Krallık parlamento tartışmaları ve kayıtları Hansard'dan (handsard.millbanksystem.com) alınmıştır. Birleşik Devletler devlet belgeleri, 1960'a kadarki ciltler için digital.library.wisc.edu adresindeki, daha yenileri için ise history.state.gov adresindeki *Birleşik Devletler'in Dış İlişkileri İle İlgili Belgeler*'den; ve Ulusal Güvenlik Arşivleri'ndeki (www.gwu.edu/~nsarchiv)

çok değerli koleksiyonlardan alınmıştır. Başvurulan özel belgeler arasında, hepsi Princeton Üniversitesi Kütüphanesi, Nadir Kitaplar ve Özel Koleksiyonlar Bölümü'nde bulunan, James V. Forrestal Belgeleri, Harry Dexter White Belgeleri ve William A. Eddy Belgeleri bulunmaktadır.

Abisaab, Malek, "Unruly" Factory Women in Lebanon: Contesting French Colonialism and the National State, 1940–1946', *Journal of Women's History* 16: 3, 2004: 58–82.

Abrahamian, Ervand, *Iran Between Two Revolutions*, Princeton: Princeton University Press, 1982.

——— 'The 1953 Coup in Iran', *Science and Society* 65: 2, 2001: 185–215.

Aburish, Said K., *The Rise, Corruption, and Coming Fall of the House of Saud*, New York: StMartin's Griffin, 1996.

Adelman, M. A., 'Is the Oil Shortage Real? Oil Companies as Opec Tax Collectors', *Foreign Policy* 9, 1972–73: 69–107.

——— *The World Petroleum Market*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1972.

——— *The Genie Out of the Bottle: World Oil Since 1970*, Cambridge, MA: MIT Press, 1995.

——— 'My Education in Mineral (Especially Oil) Economics', *Annual Review of Energy and the Environment* 22, 1997: 13–46

——— 'The Real Oil Problem', *Regulation* 27: 1, 2004: 16–21.

Afary, Janet, 'Social Democracy and the Iranian Constitutional Revolution of 1906–11', ed. John Foran, *A Century of Revolution* içinde, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1994.

Akins, James E, 'International Cooperative Efforts in Energy Supply', *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 410, 1973: 75–85.

Aldrich, Mark, 'Capital Theory and Racism: From Laissez-Faire to the Eugenics Movement in the Career of Irving

- Fisher', *Review of Radical Political Economics* 7: 3, Ekim 1975: 33–42.
- Alinsky, Saul, *Rules for Radicals: A Practical Primer for Realistic Radicals*, New York: Random House, 1971.
- Altwater, Elmer, 'The Social and Natural Environment of Fossil Capitalism', *Socialist Register* 43, 2007: 37–59.
- Amman, Daniel, *The King of Oil: The Secret Lives of Marc Rich*, New York: St Martin's Press, 2009.
- Anderson, Irvine H., *Aramco, the United States, and Saudi Arabia: A Study of the Dynamics of Foreign Oil Policy, 1933–1950*, Princeton: Princeton University Press, 1981.
- Andrew, Christopher, *The Defence of the Realm: The Authorized History of MI5*, Londra: Penguin, 2010.
- Anghie, Antony, 'Colonialism and the Birth of International Institutions: Sovereignty, Economy, and the Mandate System of the League of Nations', *New York University Journal of International Law and Politics* 34: 3, 2002: 513–633.
- 'Finding the Peripheries: Sovereignty and Colonialism in Nineteenth-Century International Law', *Harvard International Law Journal* 40: 1, 1999: 1–71.
- Antonius, George, 'Syria and the French Mandate', *International Affairs* 13: 4, Temmuz-Ağustos 1934: 523–39.
- Ardagh, Colonel John, 'The Red Sea Petroleum Deposits', *Proceedings of the Royal Geographical Society and Monthly Record of Geography* 8: 8, Ağustos 1886: 502–7.
- Arrighi, Giovanni, *Adam Smith in Beijing: Lineages of the Twenty-First Century*, Londra: Verso, 2007. [çev.Yıldız, İbrahim, *Adam Smith Pekin'de: 21. Yüzyılın Soykütüğü*, İstanbul: Yordam Kitap, 2009.]
- Arrow, Kenneth J., ve Gerard Debreu, 'Existence of an Equilibrium for a Competitive Economy', *Econometrica* 22: 3, 1954: 265–90.
- Ayres, Robert U., ve Benjamin Warr, 'Accounting for Growth: The Role of Physical Work', *Structural Change and Economic Dynamics* 16: 2, 2005: 181–209.

- Bamberg, James, *History of the British Petroleum Company*, cilt 3: *British Petroleum and Global Oil, 1950–1975: The Challenge of Nationalism*, Cambridge, UK: CUP, 2000.
- Barber, Benjamin R., *Jihad vs McWorld: How Globalism and Tribalism Are Reshaping the World*, New York: Ballantine Books, 1995. [çev. Birey, Eser, *McWorld'e Karşı Cihad: Küreselleşme ve Kabilecilik Dünyayı Nasıl Yeniden Şekillendiriyor*, İstanbul: Cep Kitapları, 2003.]
- Barber, William J., 'Irving Fisher of Yale', *American Journal of Economics and Sociology* 64: 1, 2005: 43–55.
- Barry, Andrew, *Political Machines: Governing a Technological Society*, Londra: Athlone Press, 2001.
- 'Technological Zones', *European Journal of Social Theory* 9: 2, 2006: 239–53.
- Batatu, Hanna, *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: A Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of Its Communists, Ba'thists, and Free Officers*, Londra: Saqi Books, 2004.
- Beblawi, Hazem, ve Giacomo Luciani, ed., *The Rentier State*, New York: Croom Helm, 1987.
- Beeby-Thompson, Arthur, *The Oil Fields of Russia*, Londra: Crosby Lockwood & Son, 1904.
- Beer, George Louis, 'The Future of Mesopotamia', *African Questions at the Paris Peace Conference: With Papers on Egypt, Mesopotamia, and the Colonial Settlement* içinde, ed. Louis Herbert Gray, New York: Macmillan, 1923.
- Beinin, Joel, *Justice for All: The Struggle for Worker Rights in Egypt*, Washington, DC: Solidarity Center, 2010.
- Beinin, Joel, ve Zachary Lockman, *Workers on the Nile: Nationalism, Communism, Islam, and the Egyptian Working Class, 1882–1954*, Princeton: Princeton University Press, 1987.
- Bell, Daniel, *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*, New York: Basic Books, 1976.

- Bernstein, Michael A., *A Perilous Progress: Economics and Public Purpose in Twentieth-Century America*, Princeton: Princeton University Press, 2001.
- Bialer, Uri, 'Fuel Bridge Across the Middle East: Israel, Iran, and the Eilat-Ashkelon Oil Pipeline', *Israel Studies* 12: 3, 2007: 29-67.
- Bill, James A., *The Eagle and the Lion: The Tragedy of American-Iranian Relations*, New Haven: Yale University Press, 1988.
- Birnbaum, Eugene A., *Changing the United States Commitment to Gold*, Princeton: Uluslararası Finans Birimi, Ekonomi Bölümü, Princeton Üniversitesi, 1967.
- Blair, John Malcolm, *The Control of Oil*, New York: Pantheon Books, 1976.
- Blewett, Neal, 'The Franchise in the United Kingdom 1885-1918', *Past and Present* 32, Aralık 1965: 27-56.
- Block, Fred, *The Origins of International Economic Disorder: A Study of United States International Monetary Policy from World War II to the Present*, Berkeley: University of California Press, 1977.
- Bowden, Gary, 'The Social Construction of Validity in Estimates of US Crude Oil Reserves', *Social Studies of Science* 15: 2, 1985: 207-40.
- Brailsford, Henry Noel, *After the Peace*, Londra: L. Parsons, 1920.
- *The War of Steel and Gold: A Study of the Armed Peace*, 10. baskı, Londra: G. Bell & Sons, 1918.
- Brand, Carl F., *British Labour's Rise to Power*, Stanford: Stanford University Press, 1941.
- 'The Attitude of British Labor toward President Wilson During the Peace Conference', *American Historical Review* 42: 2, 1937: 244-55.
- Brandt, Adam, 'Technical Report 6: Methods of Forecasting Future Oil Supply', *UKERC Review of Evidence for Global Oil Depletion*, Londra: UK Energy Research Center (Birleşik Krallık Enerji Araştırmaları Merkezi), 2009, www.ukerc.ac.uk.

- Bridge, Gavin, 'Global Production Networks and the Extractive Sector: Governing Resource-Based Development', *Journal of Economic Geography* 8: 3, 2008: 389–419.
- 'British Labor's War Aims: Text of a Statement Adopted at the Special National Labor Conference at Central Hall, Westminster, on December 28, 1917', *International Conciliation* 4: 123, 1918: 45–56.
- Bromley, Simon, *American Hegemony and World Oil*, University Park: Pennsylvania State University Press, 1991.
- 'The United States and the Control of World Oil', *Government and Opposition* 40: 2, 2005: 225–55.
- Brown, Geoff, *Sabotage: A Study in Industrial Conflict*, Nottingham: Bertrand Russell Peace Foundation for Spokesman Books, 1977.
- Brown, Nathan, *Peasant Politics in Modern Egypt: The Struggle Against the State*, New Haven: Yale University Press, 1990.
- Burke, Edmund, *Prelude to Protectorate in Morocco: Precolonial Protest and Resistance, 1860–1912*, Chicago: University of Chicago Press, 1976.
- Busch, Briton Cooper, *Britain and the Persian Gulf, 1894–1914*, Berkeley: University of California Press, 1967.
- Butler, Judith, *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence*, New York: Verso, 2004. [çev. Ertür, Başak, *Kırılğan Hayat: Yasın ve Şiddetin Gücü*, İstanbul: Metis Yayınları, 2005.]
- Cain, P. J., *Hobson and Imperialism: Radicalism, New Liberalism, and Finance 1887–1938*, Oxford: OUP, 2002.
- Callon, Michel, *The Laws of the Markets*, Oxford: Blackwell Publishers/Sociological Review, 1998.
- 'Some Elements of a Sociology of Translation: Domestication of the Scallops and the Fishermen of St Brieuc Bay', ed. John Law, *Power, Action and Belief: A New Sociology of Knowledge?* içinde, Londra: Routledge, 1986.

- Callon, Michel, Pierre Lascoumes ve Yannick Barthe, *Acting in an Uncertain World: An Essay on Technical Democracy*, Cambridge, MA: MIT Press, 2009.
- Campbell, Colin J., ve Jean H. Laherrère, 'The End of Cheap Oil', *Scientific American* 278: 3, Mart 1998: 78–83.
- Canning, Kathleen, *Languages of Labor and Gender: Female Factory Work in Germany, 1850–1914*, Ithaca: Cornell University Press, 1996.
- Carew, Anthony, *Labour Under the Marshall Plan: The Politics of Productivity and the Marketing of Management Science*, Detroit: Wayne State University Press, 1987.
- de Cecco, Marcello, *The International Gold Standard: Money and Empire*, 2. baskı, New York: St Martin's Press, 1984.
- Church, Roy A., Quentin Outram ve David N. Smith, 'The Militancy of British Miners, 1893–1986: Interdisciplinary Problems and Perspectives', *Journal of Interdisciplinary History* 22: 1, Yaz 1991: 49–66.
- Churchill, Randolph S., Winston S. Churchill: *Young Statesman 1901–1914*, Londra: Heinemann, 1967.
- Churchill, Winston, *The World Crisis, 1911–1918*, kısaltılmış ve gözden geçirilmiş baskı, Londra: Penguin, 2007.
- Citino, Nathan J., 'Defending the "Postwar Petroleum Order": The US, Britain and the 1954 Saudi–Onassis Tanker Deal', *Diplomacy & Statecraft* 11: 2, 2000: 137–60.
- *From Arab Nationalism to OPEC: Eisenhower, King Sa'ud, and the Making of US–Saudi Relations*, Bloomington: Indiana University Press, 2002.
- Clarke, Keith C., ve Jeffrey J. Hemphill, 'The Santa Barbara Oil Spill: A Retrospective', ed. Darrick Danta, *Yearbook of the Association of Pacific Coast Geographers* içinde, Honolulu: University of Hawai'i Press, 2002.
- Cleaver, William, 'Wildcats in the Appalachian Coal Fields', ed. Midnight Notes Collective, *Midnight Notes, Midnight Oil: Work, Energy, War, 1972–1992* içinde, Brooklyn: Autonomedia, 1992.

- Coatsworth, John H., 'Welfare', *American Historical Review* 101: 1, Şubat 1996: 1-12.
- Cocks, Frederick Seymour, E. D. Morel: *The Man and His Work*, Londra: G. Allen & Unwin, 1920.
- Cohen, Lizabeth, *Making a New Deal: Industrial Workers in Chicago, 1919-1939*, Cambridge, UK: CUP, 1990.
- Cohen, Stuart A., *British Policy in Mesopotamia, 1903-1914*, Reading: Ithaca Press, 2008.
- Committee on the Royal Mint (Kraliyet Darphanesi Komitesi), Büyük Britanya, *Report from the Select Committee on the Royal Mint*, Londra: HMSO, 1849.
- Cooley, John K., *Unholy Wars: Afghanistan, America and International Terrorism*, 2. baskı, Londra: Pluto Press, 2000.
- Corbin, David, *Life, Work, and Rebellion in the Coal Fields: The Southern West Virginia Miners, 1880-1922*, Champaign: University of Illinois Press, 1981.
- Cordovez, Diego, ve Selig S. Harrison, *Out of Afghanistan: The Inside Story of the Soviet Withdrawal*, Londra: OUP, 1995.
- Coronil, Fernando, *The Magical State: Nature, Money and Modernity in Venezuela*, Chicago: University of Chicago Press, 1997.
- Crummey, D., *Banditry, Rebellion, and Social Protest in Africa*, Oxford: J. Currey, 1986.
- Curtis, Lionel, *The Problem of the Commonwealth*, Londra: Macmillan, 1915.
- Çambel, Ali Bülent, 'Energy', *Science Journal* 3: 10, 1967: 57-62.
- Daly, Herman E., *Steady-State Economics: The Economics of Biophysical Equilibrium and Moral Growth*, San Francisco: W. H. Freeman, 1977.
- Daoudi, M. S., ve M. S. Dajani, 'The 1967 Oil Embargo Revisited', *Journal of Palestine Studies* 13: 2, 1984: 65-90.
- Dasgupta, Partha, ve Geoffrey Heal, *Economic Theory and Exhaustible Resources*, Cambridge, UK: CUP, 1979.
- Davis, Mike, *Late Victorian Holocausts: El Niño Famines and the Making of the Third World*, Londra: Verso, 2001.[çev.

- Haskan, Umut, *Üzerinde Güneş Batmayan Katliam: El Nino Kıtıkları ve Üçüncü Dünyanın Açlıkla İnşası*, İstanbul: Yordam Kitap, 2012.]
- Davis, Simon, *Contested Space: Anglo-American Relations in the Persian Gulf, 1939–1947*, Leiden: Martinus Nijhoff, 2009.
- Deffeyes, Kenneth S., *Hubbert's Peak: The Impending World Oil Shortage*, Princeton: Princeton University Press, 2001.
- De Geer, Hans, 'Trading Companies in Twentieth-Century Sweden', ed. Geoffrey Jones, *The Multinational Traders* içinde, New York: Routledge, 1998.
- De Grazia, Victoria, *Irresistible Empire: America's Advance through Twentieth-Century Europe*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2005.
- Dennis, Michael Aaron, 'Drilling for Dollars: The Making of US Petroleum Reserve Estimates, 1921–25', *Social Studies of Science* 15: 2, Mayıs 1985: 241–65.
- DeNovo, John A., 'A Railroad for Turkey: The Chester Project, 1908–1913', *The Business History Review* 33: 3, 1959: 300–29.
- *American Interests and Policies in the Middle East, 1900–1939*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1963.
- Desrosières, Alain, 'Managing the Economy: The State, the Market, and Statistics', ed. T. Porter ve D. Ross, *The Cambridge History of Science*, vol. 7: *The Modern Social Sciences* içinde, Cambridge, UK: CUP, 2003: 553–64.
- Dirks, Nicholas, *The Hollow Crown: Ethnohistory of an Indian Kingdom*, 2. baskı, Ann Arbor: University of Michigan Press, 1993.
- Disch, Lisa, 'Representation as "Spokespersonship": Bruno Latour's Political Theory', *Parallax* 14: 3, Ağustos 2008: 88–100.
- Dix, Keith, *What's a Coal Miner to Do? The Mechanization of Coal Mining*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1988.
- Dodge, Toby, *Inventing Iraq: The Failure of Nation-Building and a History Denied*, New York: Columbia University Press, 2003.

- 'What Accounts for the Evolution of International Policy Towards Iraq 1990–2003?' *Iraq Inquiry*, 5 Kasım 2009, www.iraqinquiry.org.uk.
- Dunning, Thad, *Crude Democracy: Natural Resource Wealth and Political Regimes*, Cambridge, UK: CUP, 2008.
- Earle, Edward Mead, 'The Turkish Petroleum Company: A Study in Oleaginous Diplomacy', *Political Science Quarterly* 39: 2, 1924: 269–75.
- *Turkey, the Great Powers, and the Bagdad Railway: A Study in Imperialism*, New York: Macmillan, 1923.
- Edwards, P. K., *Strikes in the United States, 1881–1974*, New York: St Martin's Press, 1981.
- Eichengreen, Barry, 'The British Economy Between the Wars', ed. Rodrick Floud ve Paul Johnson, *The Cambridge Economic History of Modern Britain* içinde, Cambridge, UK: CUP, 2004: 314–43.
- *Global Imbalances and the Lessons of Bretton Woods*, Cambridge, MA: MIT Press, 2007.
- Eichholtz, Dietrich, *Die Bagdadbahn, Mesopotamien Und Die Deutsche Ölpolitik Bis 1918: Aufhaltsamer Übergang Ins Erdölzeitalter: Mit Dokumenten*, Leipzig: Leipziger, Universitätsverlag, 2007.
- El Azhary, M. S., 'The Attitudes of the Superpowers Towards the Gulf War', *International Affairs* 59: 4, Güz 1983: 609–20.
- Eley, Geoff, *Forging Democracy: The History of the Left in Europe, 1850–2000*, Oxford: OUP, 2002. [çev. Güney, Ahmet Y., *Demokrasiyi Kurmak: Avrupa Solunun Tarihi, 1850-2000*, İstanbul: Doruk Yayınları, 2008.]
- Engdahl, William, *A Century of War: Anglo-American Oil Politics and the New World Order*, 2. baskı, Londra: Pluto Press, 2004. [çev. Bilal, Ertuğrul, *Petrol – Para – İktidar: Anglo-Amerikan Politikası ve Yeni Dünya Düzeni*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2008.]
- Engels, Friedrich, 'The Bakunists at Work', Karl Marx ve Friedrich Engels, *Revolution in Spain* içinde, Londra: Lawrence

- & Wishart, 1939 (ilk yayımlandığı yer: *Der Volksstaat*, 31 Ekim, 2 ve 5 Kasım, 1873). [çev. Belli, Sevim, "Bakunin-ciler İşbaşında", Karl Marx ve Friedrich Engels, *Anarşizm Üzerine* içinde, 2. baskı, Ankara: Sol Yayınları, 1999.]
- Fagge, Roger, *Power, Culture, and Conflict in the Coalfields: West Virginia and South Wales, 1900–1922*, Manchester: Manchester University Press, 1996.
- Farouk-Sluglett, Marion ve Peter Sluglett, *Iraq Since 1958: From Revolution to Dictatorship*, 3. baskı, Londra: I. B. Tauris, 2001.
- Feis, Herbert, 'The Anglo-American Oil Agreement', *Yale Law Journal* 55: 5, 1946: 1,174–90.
- Ferrier, Ronald W., *The History of the British Petroleum Company*, cilt 1: *The Developing Years: 1901–1932*, Cambridge, UK: CUP, 1982.
- Forrestal, James, *The Forrestal Diaries*, ed. Walter Millis ve E. S. Duffield, New York: Viking Press, 1951.
- Foucault, Michel, *Security, Territory, Population: Lectures at the Collège de France 1977–1978*, Londra: Palgrave Macmillan, 2007.
- Frank, Alison Fleig, *Oil Empire: Visions of Prosperity in Austrian Galicia*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2007.
- Frankel, P. H., *Mattei: Oil and Power Politics*, Londra: Faber & Faber, 1966.
- Frantz, Joseph H., ve Valerie Jochen, 'Shale Gas White Paper', Schlumberger, 2005, www.slb.com.
- Fremdling, Rainer, 'Anglo-German Rivalry in Coal Markets in France, the Netherlands and Germany 1850–1913', *Journal of European Economic History* 25: 3, 1996: 599–646.
- Fursenko, A. A., *The Battle for Oil: The Economics and Politics of International Corporate Conflict over Petroleum, 1860–1930*, Greenwich: Jai Press, 1990.
- Galpern, Steven G., *Money, Oil, and Empire in the Middle East: Sterling and Postwar Imperialism, 1944–1971*, Cambridge, UK: CUP, 2009.

- Gates, Robert Michael, *From the Shadows: The Ultimate Insider's Story of Five Presidents and How They Won the Cold War*, New York: Touchstone, 1997.
- Gavin, Francis J., *Gold, Dollars, and Power: The Politics of International Monetary Relations, 1958–1971*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004.
- Gelvin, James L., *Divided Loyalties: Nationalism and Mass Politics in Syria at the Close of Empire*, Berkeley: University of California Press, 1998.
- Gendzier, Irene, *Notes from the Minefield: United States Intervention in Lebanon, 1945–1958*, New York: Columbia University Press, 2. baskı, 2006.
- Gerretson, Frederik Carel, *The History of the Royal Dutch*, Leiden: E. J. Brill, 1953–1957.
- Gilmour, David, *Curzon: Imperial Statesman*, 1. ABD baskısı, New York: Farrar, Straus & Giroux, 2003.
- Goldberg, Ellis, 'Peasants in Revolt – Egypt 1919', *International Journal of Middle East Studies* 24: 2, 1992: 261–80.
- Goldberg, Ellis, Erik Wibbels ve Eric Mvukiyehe, 'Lessons from Strange Cases: Democracy, Development, and the Resource Curse in the US States', *Comparative Political Studies* 41:4–5, 2008: 477–514.
- Goldman, Marshall I., 'The Soviet Union', ed. Raymond Vernon, *The Oil Crisis içinde*, New York: Norton, 1976.
- Goodrich, Carter, *The Miner's Freedom: A Study of the Working Life in a Changing Industry*, Boston: Marshall Jones Co., 1925.
- Graham, Benjamin, *Storage and Stability: A Modern Ever-Normal Granary*, New York: McGraw-Hill Book Company, Inc., 1937.
- Graham-Brown, Sarah, *Sanctioning Saddam: The Politics of Intervention in Iraq*, Londra: I.B. Tauris/MERIP, 1999.
- Greenpeace, *Decentralising Power: An Energy Reserve for the 21st Century*, 2005, www.greenpeace.org.uk.

- Greenspan, Alan, *The Age of Turbulence: Adventures in a New World*, Londra: Penguin, 2007. [çev. Miler, Nilgün, *Türbülans Çağı: Yeni Bir Dünya Serüveni*, İstanbul: Boyner Yayınları, 2008.]
- Grieb, Kenneth J., 'Standard Oil and the Financing of the Mexican Revolution', *California Historical Quarterly* 50: 1, 1971: 59–71.
- Grovogui, Siba N., *Sovereigns, Quasi Sovereigns, and Africans: Race and Self-Determination in International Law*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 1996.
- Guerrien, Bernard, 'Is There Anything Worth Keeping in Standard Microeconomics?' *Post-Autistic Economics Review* 12, 2002: Makale 1.
- Gulliford, Andrew, *Boomtown Blues: Colorado Oil Shale, 1885–1985*, Niwot: University Press of Colorado, 1989.
- Haberl, Helmut, 'The Global Socioeconomic Energetic Metabolism as a Sustainability Problem', *Energy* 31: 1, 2006: 87–99.
- Hakimian, Hassan, 'Wage Labor and Migration: Persian Workers in Southern Russia, 1880–1914', *International Journal of Middle East Studies* 17: 4, 1985: 443–62.
- Halliday, Fred, 'Trade Unions and the Working Class Opposition', *MERIP Reports* 71, Ekim 1978: 7–13.
- Hanak, H., 'The Union of Democratic Control During the First World War', *Historical Research* 36: 94, 1963: 168–80.
- Hansen, James, Makiko Sato, Pushker Kharecha, Gary Russell, David W. Lea ve Mark Siddall, 'Climate Change and Trace Gases', *Philosophical Transactions of the Royal Society A* 365, 2007: 1, 925–54.
- Harrison, Royden, ed., *Independent Collier: The Coal Miner as Archetypal Proletarian Reconsidered*, New York: St Martin's, 1978.
- Harvey, David, *A Brief History of Neoliberalism*, Oxford: OUP, 2005.
- , *The New Imperialism*, Oxford: OUP, 2003. [çev. Güldü, Hür, *Yeni Emperyalizm*, İstanbul: Everest Yayınları, 2004.]

- *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2001. [çev. Kıcıır, Başak, Deniz Koç, Kıvanç Tanrıyar ve Seda Yüksel, *Sermayenin Mekanları: Eleştirel Bir Coğrafyaya Doğru*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012.]
- Hayek, F. A., 'A Commodity Reserve Currency', *Economic Journal* 53: 210/211, Haziran–Eylül 1943: 176–84.
- Hazlitt, Henry, *Will Dollars Save the World?*, New York: Appleton-Century, 1947.
- Hecht, Gabrielle, *The Radiance of France: Nuclear Power and National Identity After World War II*, Cambridge, MA: MIT Press, 1998.
- Henry, James Dodds, *Baku: An Eventful History*, New York: Arno Press, 1977 [1905].
- Hewins, Ralph, *Mr Five Per Cent: The Story of Calouste Gulbenkian*, New York: Rinehart & Company, 1958.
- Hicks, John, *Value and Capital*, Oxford: OUP, 1939.
- Hobsbawm, Eric, *The Age of Empire, 1875–1914*, New York: Vintage, 1989. [çev. Aslan, Vedat, *İmparatorluk Çağı, 1875–1914*, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2010.]
- Hobson, J. A., *Imperialism: A Study*, Londra: James Nisbet & Co., 1902.
- *The War in South Africa: Its Causes and Effects*, Londra: James Nisbet & Co., 1900.
- *Towards International Government*, New York: Macmillan, 1915.
- Hoch, Myron L., 'The Oil Strike of 1945', *Southern Economic Journal* 15: 2, 1948: 117–33.
- Holter, Darryl, *The Battle for Coal: Miners and the Politics of Nationalization in France, 1940–1950*, DeKalb: Northern Illinois University Press, 1992.
- Hotelling, Harold, 'The Economics of Exhaustible Resources', *Journal of Political Economy* 39:2, 1931: 137–75.
- Houtsma, M. Th., A. J. Wensinck ve T. W. Arnold, ed., *The Encyclopaedia of Islam: A Dictionary of the Geography*,

- Ethnography and Biography of the Muhammadan Peoples*, Leiden: E. J. Brill, 1913–1936. [İslam Ansiklopedisi: İslam Alemi Coğrafya, Etnoğrafya ve Biyografya Lugatı, İstanbul:İstanbul Üniv. Edebiyat Fak., 1941]
- Hubbert, M. King, *Nuclear Energy and the Fossil Fuels*, Houston: Shell Development Company (Basım 95), 1956.
- Hull, Edward, *The Coal-Fields of Great Britain: Their History, Structure, and Duration, With Notices of the Coal-Fields of Other Parts of the World*, Londra: Edward Stanford, 1861.
- Huntington, Samuel P., 'The United States', *The Crisis of Democracy: Report on the Governability of Democracies to the Trilateral Commission* içinde, ed. Michel Crozier, Samuel P. Huntington ve Joji Wantanuki, New York: New York University Press, 1975.
- Hyslop, Jonathan, 'Martial Law and Military Power in the Construction of the South African State: Jan Smuts and the "Solid Guarantee of Force", 1899–1924', *Journal of Historical Sociology* 22: 2, 2009: 234–68.
- Intergovernmental Panel on Climate Change (İklim Değişikliği Üzerine Devletlerarası Panel), *Fourth Assessment Report*, 2007, www.ipcc.ch.
- International Energy Agency (Uluslararası Enerji Kurumu), *World Energy Outlook 2008*, New Milford: Turpin Distribution, 2008.
- 'International Notes', *Journal of International Relations* 11: 1, 1920: 120–54.
- Jack (Kent), Marian, 'The Purchase of the British Government's Shares in the British Petroleum Company 1912–1914', *Past and Present* 39: 1, Nisan 1968: 139–68.
- Jacobs, Mathew, 'The Perils and Promise of Islam: The United States and the Muslim Middle East in the Early Cold War', *Diplomatic History* 30: 4, 2006: 705–39.
- Jagers, Keith, ve Ted Robert Gurr, 'Tracking Democracy's Third Wave with the Polity III Data', *Journal of Peace Research* 32: 4, 1995: 469–82.

- Jevons, H. Stanley, *The British Coal Trade*, Londra: E. P. Dutton, 1915.
- Jevons, William Stanley, *The Coal Question: An Inquiry Concerning the Progress of the Nation and the Probable Exhaustion of Our Coal-Mines*, Londra: Macmillan, 1865.
- Jones, Charles O., ve Randall Strahan, 'The Effect of Energy Politics on Congressional and Executive Organization in the 1970s', *Legislative Studies Quarterly* 10: 2, 1985: 151–79.
- Jones, Geoffrey, *The State and the Emergence of the British Oil Industry*, Londra: Macmillan, 1981.
- Jorgenson, Dale W., ed., *The Economics of Productivity*, Cheltenham: Edward Elgar, 2009.
- Kanafani, Ghassan, *The 1936–39 Revolt in Palestine*, New York: Committee for a Democratic Palestine, 1972.
- Kandiyoti, Rafael, *Pipelines: Flowing Oil and Crude Politics*, Londra: I. B. Tauris, 2008.
- Kane, N. Stephen, 'Corporate Power and Foreign Policy: Efforts of American Oil Companies to Influence United States Relations with Mexico, 1921–1928', *Diplomatic History* 1: 2, 1977: 170–98.
- Kanefsky, John W., 'Motive Power in British Industry and the Accuracy of the 1870 Factory Return', *Economic History Review* 32: 3, 1979: 360–75.
- Karl, Terry Lynn, *The Paradox of Plenty: Oil Booms and Petro-States*, Berkeley: University of California Press, 1997.
- Karsh, Efraim, 'Military Power and Foreign Policy Goals: The Iran–Iraq War Revisited', *International Affairs* 64: 1, Kış 1987–88: 83–95.
- Keeling, Charles D., 'Rewards and Penalties of Monitoring the Earth', *Annual Review of Energy and the Environment* 23, 1988: 25–82.
- Kent, Marian, 'Agent of Empire? The National Bank of Turkey and British Foreign Policy', *Historical Journal* 18: 2, 1975: 367–89.

- *Moguls and Mandarins: Oil, Imperialism, and the Middle East in British Foreign Policy*, Londra: Frank Cass, 1993.
- *Oil and Empire: British Policy and Mesopotamian Oil, 1900–1920*, Londra: Macmillan, 1976.
- Kerr, Clark, ve Abraham Siegel, 'The Interindustry Propensity to Strike: An International Comparison', ed. Arthur Kornhauser, Robert Dubin ve Arthur M. Ross, *Industrial Conflict* içinde, New York: McGraw-Hill, 1934: 189–212.
- Keynes, John Maynard, *Indian Currency and Finance*, Londra: Macmillan, 1913.
- *The Collected Writings of John Maynard Keynes*, ed. Donald Moggridge, Londra: Macmillan, 1971–1989.
- *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Londra: Macmillan, 1936. [çev. Akalın, Uğur Selçuk, *Genel Teori: İstihdam, Faiz ve Paranın Genel Teorisi*, 2. baskı, İstanbul: Kalkedon Yayıncılık, 2010]
- 'William Stanley Jevons, 1835–1882: A Centenary Allocation on His Life and Work as Economist and Statistician', *Journal of the Royal Statistical Society* 99: 3, 1936: 516–55.
- al-Khafaji, Isam, *Tormented Births: Passages to Modernity in Europe and the Middle East*, Londra: I. B. Tauris, 2004.
- Khalidi, Rashid, *Resurrecting Empire: Western Footprints and America's Perilous Path in the Middle East*, Boston: Beacon Press, 2004.
- *The Iron Cage: The Story of the Palestinian Struggle for Statehood*, Boston: Beacon Press, 2006.
- Khalidi, Walid, ed., *From Haven to Conquest: Readings in Zionism and the Palestine Problem Until 1948*, Washington, DC: Institute for Palestine Studies, 1971.
- Kimball, Jeffrey, 'The Nixon Doctrine: A Saga of Misunderstanding', *Presidential Studies Quarterly* 36: 1, 2006: 59–74.
- Klare, Michael, *Resource Wars: The New Landscape of Global Conflict*, New York: Henry Holt, 2001. [çev. İnciler, Özge,

Kaynak Savaşları: Küresel Çatışmanın Yeni Alanları, İstanbul: Devin Kitap, 2005.]

——— *Rising Powers, Shrinking Planet: The New Geopolitics of Energy*, New York: Metropolitan Books, 2008.

Klein, Naomi, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, Londra: Allen Lane, 2007. [çev. Özgül, Selim, *Şok Doktrini: Felaket Kapitalizminin Yükselişi*, 2. baskı, İstanbul: Agora Kitaplığı, 2011.]

Knaack, Marcelle Size, *Encyclopedia of US Air Force Aircraft and Missile Systems*, cilt 1, Washington, DC: Office of Air Force History, 1978.

Knights, Mark, *Representation and Misrepresentation in Later Stuart Britain: Partisanship and Political Culture*, Oxford: OUP, 2006.

Knock, Thomas J., *To End All Wars: Woodrow Wilson and the Quest for a New World Order*, New York: OUP, 1992.

Kuznets, Simon, Lillian Epstein ve Elizabeth Jenks, *National Income and Its Composition, 1919–1938*, New York: National Bureau of Economic Research (Ulusal Ekonomik Araştırma Bürosu), 1941.

Ladjevardi, Habib, *Labor Unions and Autocracy in Iran*, Syracuse: Syracuse University Press, 1985.

Laslett, John H. M., *Colliers Across the Sea: A Comparative Study of Class Formation in Scotland and the American Midwest, 1830–1924*, Champaign: University of Illinois Press, 2000.

——— 'State Policy Towards Labour and Labour Organizations, 1830–1939: Anglo-American Union Movements', ed. Peter Mathias ve Sidney Pollard, *The Cambridge Economic History of Europe*, cilt 8: *The Industrial Economies: The Development of Economic and Social Policies* içinde, Cambridge, UK: CUP, 1989: 495–548.

Latour, Bruno, *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2004.

- *We Have Never Been Modern*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993. [çev. Uysal, İnci, *Biz Hiç Modern Olmadık*, İstanbul: Norgunk Yayıncılık, 2008.]
- Lee, P. J., *Statistical Methods for Estimating Petroleum Resources*, Oxford: OUP, 2008.
- Leith-Ross, Frederick, 'Financial and Economic Developments in Egypt', *International Affairs* 28: 1, 1952: 29–37.
- Lenin, V. I., *Collected Works*, Moscow: Progress Publishing, 1960.
- Levinson, Marc, *The Box: How the Shipping Container Made the World Smaller and the World Economy Bigger*, Princeton: Princeton University Press, 2006.
- Linden, H. R., 'The Evolution of an Energy Contrarian', *Annual Review of Energy and the Environment* 21, 1996: 31–67.
- Lippmann, Walter, *The Cold War: A Study in US Foreign Policy*, New York: Harper, 1947.
- List, Friedrich, *National System of Political Economy*, çev. G. A. Matile, Philadelphia: J. P. Lippincott, 1856 [1841].
- Little, Douglas, 'Cold War and Covert Action: The United States and Syria, 1945–1958', *Middle East Journal* 44: 1, 1990: 51–75.
- 'Mission Impossible: The CIA and the Cult of Covert Action in the Middle East', *Diplomatic History* 28: 5, 2004: 663–701.
- 'The United States and the Kurds: A Cold War Story', *Journal of Cold War Studies* 12: 4, 2010: 63–98.
- Lockman, Zachary, *Comrades and Enemies: Arab and Jewish Workers in Palestine, 1906–1948*, Berkeley: University of California Press, 1996.
- Lohmann, Larry, *Carbon Trading: A Critical Conversation on Climate Change, Privatisation and Power*, Development Dialogue no. 48, Eylül 2006.
- Long, David, *Towards a New Liberal Internationalism: The International Theory of J. A. Hobson*, Cambridge, UK: CUP, 1996.
- Longrigg, Stephen Hemsley, *Oil in the Middle East: Its Discovery and Development*, Londra: OUP, 1968.

- Louis, William Roger, *Ends of British Imperialism: The Scramble for Empire, Suez and Decolonization: Collected Essays*, Londra: I. B. Tauris, 2006.
- Lowi, Theodore J., 'The State in Political Science: How We Become What We Study', *American Political Science Review* 86: 1, 1992: 1-7.
- Lugard, Frederick, *The Dual Mandate in British Tropical Africa*, 5. baskı, Hamden, CT: Archon Books, 1965.
- Luxemburg, Rosa, *The Mass Strike, the Political Party, and the Trade Unions* (*Massenstreik, Partei und Gewerkschaften*'in çevirisi, 1906), Detroit: Marxist Educational Society, 1925. [çev. Tuğlu, Nedim, *Kitle Grevi, Parti ve Sendikalar*, İstanbul: Z Yayınevi, 1990.]
- Mabro, Robert, 'OPEC and the Price of Oil', *Energy Journal* 13: 2, 1992: 1-17.
- MacKenzie, Donald, *An Engine, Not a Camera: How Financial Models Shape Markets*, Cambridge, MA: MIT Press, 2006.
- *Statistics in Britain, 1865-1930: The Social Construction of Scientific Knowledge*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1981.
- MacKenzie, Donald, Fabian Muniesa ve Lucy Siu, ed., *Do Economists Make Markets? On the Performativity of Economics*, Princeton: Princeton University Press, 2007.
- Mackenzie King, William Lyon, *Industry and Humanity: A Study in the Principles Underlying Industrial Reconstruction*, Boston: Houghton Mifflin, 1918.
- Madureira, N. L., 'Oil in the Age of Steam', *Journal of Global History* 5: 1, 2010: 75-94.
- Magoon, L. B., ve J. W. Schmoker, 'The Total Petroleum System - the Natural Fluid Network that Constrains the Assessment Unit', *US Geological Survey Digital Data Series* 60 içinde, 2000.
- Mahaim, Ernest, ve Harald Westergaard, 'The General Strike in Belgium, April 1902', *Economic Journal* 12: 47, 1902: 421-30.

- Mahdavy, Hussein, 'The Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran', ed. M. A. Cook, *Studies in the Economic History of the Middle East* içinde, Londra: OUP, 1970.
- Mallet, Serge, *Essays on the New Working Class*, St Louis: Telos Press, 1975.
- *The New Working Class*, Nottingham: Bertrand Russell Peace Foundation for Spokesman Books, 1975.
- Mamdani, Mahmood, *Citizen and Subject: Contemporary Africa and the Legacy of Late Colonialism*, Princeton: Princeton University Press, 1996.
- Manela, Erez, *The Wilsonian Moment: Self-Determination and the International Origins of Anticolonial Nationalism*, Oxford: OUP, 2007.
- Mantena, Karuna, *Alibis of Empire: Henry Maine and the Ends of Liberal Imperialism*, Princeton: Princeton University Press, 2010.
- Marks, Shula, ve Stanley Trapido, 'Lord Milner and the South African State', *History Workshop* 8, 1979: 50–80.
- Marshall, Alfred, *Principles of Economics*, 8. baskı, Londra: Macmillan, 1920.
- Maunsell, F. R., 'The Mesopotamian Petroleum Field', *Geographical Journal* 9: 5, 1897: 528–32.
- Mayer, Arno J., *Wilson vs Lenin: Political Origins of the New Diplomacy, 1917–1918*, Cleveland: World Publishing Company, 1969.
- McCarthy, Tom, *Auto Mania: Cars, Consumers, and the Environment*, New Haven: Yale University Press, 2007.
- McCloskey, Deirdre, 'Yes, There Is Something Worth Keeping in Microeconomics', *Post-Autistic Economics Review* 15: 4, 2002.
- McFarland, Andrew S., 'Energy Lobbies', *Annual Review of Energy* 9, 1984: 501–27.
- Meadows, Donella H., Dennis L. Meadows, Jorgen Randers ve William W. Behrens, *The Limits to Growth: A Report for*

the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind, New York: Universe Books, 1972. [çev. Tosun, Kemal, *Ekonomik Büyümenin Sınırları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları, 1978]

Mehrling, Perry, 'Retrospectives: Economists and the Fed: Beginnings', *Journal of Economic Perspectives* 16: 4, 2002: 207–18.

Meredith, Martin, *Diamonds, Gold, and War: The British, the Boers, and the Making of South Africa*, New York: Public Affairs, 2008.

Miller, Geoffrey, *Straits: British Policy Towards the Ottoman Empire and the Origins of the Dardanelles Campaign*, Hull: University of Hull Press, 1997.

Milne, Seumas, *The Enemy Within: The Secret War Against the Miners*, 3. baskı, Londra: Verso, 2004.

Milner, Alfred, *England in Egypt*, 11. baskı, Londra: Edward Arnold, 1904.

Mirowski, Philip, *Machine Dreams: Economics Becomes a Cyborg Science*, Cambridge, UK: CUP, 2002.

Mirowski, Philip, ve Dieter Plehwe, ed., *The Road from Mont Pèlerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 2009.

Mitchell, Timothy, 'Economists and the Economy in the Twentieth Century', ed. George Steinmetz, *The Politics of Method in the Human Sciences: Positivism and Its Epistemological Others* içinde, Durham: Duke University Press, 2005.

——— *Rule of Experts: Egypt, Techno-Politics, Modernity*, Berkeley: University of California Press, 2002.

——— 'The Work of Economics: How a Discipline Makes Its World', *European Journal of Sociology* 46: 2, 2005: 297–320.

Monroe, Elizabeth, *Philby of Arabia*, Reading: Ithaca Press, 1998.

Morel, E. D., *King Leopold's Rule in Africa*, Londra: Heine-
mann, 1904.

——— *Morocco in Diplomacy*, Londra: Smith, Elder & Co., 1912.

- *Red Rubber: The Story of the Rubber Slave Trade Flourishing on the Congo in the Year of Grace 1906*, Londra: T. Fisher Unwin, 1906.
- Morgan, Mary S., *The History of Econometric Ideas*, Cambridge, UK: CUP, 1990.
- Mortimer, Joanne Stafford, 'Commercial Interests and German Diplomacy in the Agadir Crisis', *Historical Journal* 10: 4, 1967: 440–56.
- Mosley, Leonard, *Gideon Goes to War*, Londra: Arthur Baker, 1955.
- Mumford, Lewis, *Technics and Civilization*, New York: Harcourt, Brace, 1934.
- Muttit, Greg, *Fuel on the Fire: Oil and Politics in Occupied Iraq*, Londra: Bodley Head, 2011.
- Nalbantian, Tsolin, 'Fashioning Armenians in Lebanon, 1946–1958', Doktora Tezi, Orta Doğu, Güney Asya ve Afrika Çalışmaları Bölümü, Columbia Üniversitesi, 2010.
- Neatby, H. Blair, 'William Lyon Mackenzie King', *Dictionary of Canadian Biography Online* içinde, www.biographi.ca.
- von Neumann, John, 'John von Neumann on Technological Prospects and Global Limits', *Population and Development Review* 12: 1, Mart 1986 [1955]: 117–26.
- Neville, Robert G., 'The Courrières Colliery Disaster, 1906', *Journal of Contemporary History* 13: 1, 1978: 33–52.
- Nitzan, Jonathan, ve Shimshon Bichler, *The Global Political Economy of Israel*, Londra: Pluto Press, 2002.
- Nowell, Gregory, *Mercantile States and the World Oil Cartel, 1900–1939*, Ithaca: Cornell University Press, 1994.
- Nuvolari, Alessandro, 'Collective Invention During the British Industrial Revolution: The Case of the Cornish Pumping Engine', *Cambridge Journal of Economics* 28: 3, 2004: 347–63.
- Nuvolari, Alessandro, ve Bart Verspagen, 'Technical Choice, Innovation and British Steam Engineering, 1800–1850', *Economic History Review* 62, 2009: 685–710.

- Nuvolari, Alessandro, Bart Verspagen ve Nick von Tunzelmann, 'The Early Diffusion of the Steam Engine in Britain, 1700–1800: A Reappraisal', *Cliometrica*, 2011: 1–31.
- Nye, David E., *Consuming Power: A Social History of American Energies*, Cambridge, MA: MIT Press, 1999.
- Odell, Peter R., *Oil and World Power*, 5. baskı, Harmondsworth: Penguin, 1979. [çev. Batur, Ahsen, *Petrol Kavgası*, İstanbul: Çığır Yayınları, 1979.]
- Okruhlik, Gwenn, 'Networks of Dissent: Islamism and Reform in Saudi Arabia', *Current History* 101: 651, 2002: 22–8.
- Olusoga, David, ve Casper W. Erichsen, *The Kaiser's Holocaust: Germany's Forgotten Genocide and the Colonial Roots of Nazism*, Londra: Faber & Faber, 2010.
- Oppenheim, Lassa, *A Treatise on International Law*, ed. Ronald F. Roxburgh, Londra: Longmans, Green, 1920.
- Orwell, George, 'You and the Atomic Bomb' (1945), ed. Sonia Orwell ve Ian Angus, *The Collected Essays, Journalism and Letters of George Orwell*, cilt 4: *In Front of Your Nose, 1945–1950*, New York: Harcourt, Brace & World, 1968: 6–10.
- Painter, David S., 'Oil and the Marshall Plan', *Business History Review* 58: 3, 1984: 359–83.
- *Oil and the American Century: The Political Economy of US Foreign Oil Policy, 1941–1954*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986.
- 'The Marshall Plan and Oil', *Cold War History* 9: 2, 2009: 159–75.
- Parker, Richard B., ed., *The October War: A Retrospective*, Gainesville: University Press of Florida, 2001.
- Parra, Francisco, *Oil Politics: A Modern History of Petroleum*, Londra: I. B. Tauris, 2004.
- Peart, Sandra J., "Facts Carefully Marshalled" in the Empirical Studies of William Stanley Jevons', *History of Political Economy* 33, 2001 (yillik ilave): 252–76.

- Pedersen, Susan, 'The Failure of Feminism in the Making of the British Welfare State', *Radical History Review* 43, 1989: 86–110.
- Penrose, Edith, ve E. F. Penrose, *Iraq: International Relations and National Development*, Londra: Ernest Benn, 1978.
- Petersen, Tore T., *Richard Nixon, Great Britain and the Anglo-American Alignment in the Persian Gulf: Making Allies out of Clients*, Brighton: Sussex Academic Press, 2009.
- Podeh, Elie, 'Making a Short Story Long: The Construction of the Suez–Mediterranean Oil Pipeline in Egypt, 1967–77', *Business History Review* 78: 1, 2004: 61–88.
- Podobnik, Bruce, *Global Energy Shifts: Fostering Sustainability in a Turbulent Age*, Philadelphia: Temple University Press, 2006.
- Polanyi, Karl, *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time*, New York: Farrar & Rinehart, 1944. [çev. Buğra, Ayşe. *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*, 9. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2010.]
- Polanyi, Karl, Conrad M. Arensberg ve Harry W. Pearson, *Trade and Market in the Early Empires: Economies in History and Theory*, Glencoe: Free Press, 1957.
- Polasky, Janet L., 'A Revolution for Socialist Reforms: The Belgian General Strike for Universal Suffrage', *Journal of Contemporary History* 27: 3, 1992: 449–66.
- Pollard, Sidney, *Peaceful Conquest: The Industrialization of Europe, 1760–1970*, Oxford: OUP, 1981.
- Pomeranz, Kenneth, *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*, Princeton: Princeton University Press, 2000.
- Porter, Theodore, 'Locating the Domain of Calculation', *Journal of Cultural Economy* 1: 1, 2008: 39–50.
- *The Rise of Statistical Thinking, 1820–1900*, Princeton: Princeton University Press, 1986.

- Potter, Pitman B., 'Origin of the System of Mandates Under the League of Nations', *American Political Science Review* 16: 4, November 1922: 563–83.
- Pouget, Émile, *Le Sabotage*, Paris: M. Rivière, 1911 [1909], İngilizce çeviri: *Sabotage*, Chicago: C. H. Kerr & Co., 1913.
- Qaimmaqami, Linda Wills, 'The Catalyst of Nationalization: Max Thornburg and the Failure of Private Sector Developmentalism in Iran, 1947–51', *Diplomatic History* 19: 1, 1995: 1–31.
- Quam-Wickham, Nancy Lynn, 'Petroleocrats and Proletarians: Work, Class and Politics in the California Oil Industry, 1917–1925', Doktora Tezi, Tarih Bölümü, California Üniversitesi, Berkeley, 1994.
- Quataert, Donald, *Miners and the State in the Ottoman Empire: The Zonguldak Coalfield, 1822–1920*, New York: Berg-hahn Books, 2006. [çev. Gündoğan, Azat Zana ve Nilay Özok Gündoğan, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Madenciler ve Devlet: Zonguldak Kömür Havzası, 1822-1920*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2009.]
- *Workers, Peasants and Economic Change in the Ottoman Empire: 1730–1914*, İstanbul: Isis Press, 1993.
- Radice, Hugo, 'The National Economy: A Keynesian Myth?' *Capital and Class* 8: 1, 1984: 111–140.
- al-Rafi'i, Abd al-Rahman, *Thawrat sanat 1919: Tarikh misr al-qawmi min sanat 1914 ila sanat 1921*, 2 cilt: Kahire: Maktabat al-Nahda al-Misriya, 1955.
- Rancière, Jacques, *Hatred of Democracy*, Londra: Verso, 2005.
- Rand, Christopher T., *Making Democracy Safe for Oil: Oilmen and the Islamic East*, Boston: Little, Brown, 1975.
- Randall, Stephen J., *United States Foreign Oil Policy, 1919–1948: For Profits and Security*, Montreal and Kingston: McGill–Queen's University Press, 1985.
- Rashid, Ahmed, *Taliban: Militant Islam, Oil, and Fundamentalism in Central Asia*, New Haven: Yale University Press, 2000.

- Redish, Angela, 'The Evolution of the Gold Standard in England', *Journal of Economic History* 50: 4, Aralık 1990, 789–805.
- Rees, Jonathan, *Representation and Rebellion: The Rockefeller Plan at the Colorado Fuel and Iron Company, 1914–1942*, Boulder, CO: University Press of Colorado, 2010.
- Reifer, Thomas E., 'Labor, Race and Empire: Transport Workers and Transnational Empires of Trade, Production, and Finance', ed. Gilbert G. Gonzalez, Raul Fernandez, Vivian Price, David Smith ve Linda Tinh Vo, *Labor Versus Empire: Race, Gender, and Migration* içinde, London: Routledge, 2004: 17–36.
- Retort (Iain Boal, T. J. Clark, Joseph Matthews ve Michael Watts), *Afflicted Powers: Capital and Spectacle in a New Age of War*, New York: Verso, 2005.
- Revelle, R., W. Broecker, H. Craig, C.D. Keeling ve J. Smagorinsky, 'Atmospheric Carbon Dioxide', *Restoring the Quality of our Environment: Report of the Environmental Pollution Panel* içinde, Washington: White House, President's Science Advisory Committee (Başkanlık Bilim Danışmanlığı Komitesi), Kasım 1965: 111–33.
- Rimlinger, G. V., 'Labour and the State on the Continent, 1800–1939', ed. Peter Mathias ve Sidney Pollard, *The Cambridge Economic History of Europe* içinde, cilt 8: *The Industrial Economies: The Development of Economic and Social Policies*, Cambridge, UK: CUP, 1989.
- Rippy, Merrill, *Oil and the Mexican Revolution*, Leiden: Brill, 1972.
- Robelius, Fredrik, 'Giant Oil Fields – The Highway to Oil: Giant Oil Fields and Their Importance for Future Oil Production', Doktora Tezi, Nükleer Fizik ve Parçacık Fiziği Bölümü, Uppsala Üniversitesi, Mart 2007, publications.uu.se.
- Ross, Michael L., 'Does Oil Hinder Democracy?' *World Politics* 53: 3, Nisan 2001: 325–61.
- Rosser, Andrew, 'Escaping the Resource Curse: The Case of Indonesia', *Journal of Contemporary Asia* 37: 1, 2007: 38–58.

- Rubin, Barnett R., *The Fragmentation of Afghanistan: State Formation and Collapse in the International System*, 2. baskı, New Haven: Yale University Press, 2002.
- Ruotsila, Markku, 'The Great Charter for the Liberty of the Workingman: Labour, Liberals, and the Creation of the ILO', *Labour History Review* 67: 1, 2002: 29–47.
- Rutledge, David, 'Estimating Long Term World Coal Production with Logit and Probit Transforms', *International Journal of Coal Geology* 85: 1, 2011: 23–33.
- Sabin, Paul, *Crude Politics: The California Oil Market, 1900–1940*, Berkeley: University of California Press, 2005.
- Sachs, Jeffrey D., ve Andrew M. Warner, 'Natural Resource Abundance and Economic Growth', Development Discussion Paper no. 517a, Cambridge, MA: Harvard Institute for International Development (Harvard Uluslararası Kalkınma Enstitüsü), 1995.
- Sadowski, Yahya M., *Political Vegetables? Businessman and Bureaucrat in the Development of Egyptian Agriculture*, Washington, DC: Brookings Institution, 1991.
- Salamé, Ghassan, ed., *Democracy Without Democrats: The Renewal of Politics in the Muslim World*, Londra: I. B. Tauris, 1994.
- Sampson, Anthony, *The Arms Bazaar*, Londra: Hodder & Stoughton, 1977.
- *The Seven Sisters: The Great Oil Companies and the World They Made*, Londra: Hodder & Stoughton, 1975. [çev. Üstel, Aziz, *Petrol Oyunu*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1976.]
- Samuelson, Paul A., *Foundations of Economic Analysis*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1947.
- Sartre, Jean-Paul, *Critique of Dialectical Reason*, cilt 1: *Theory of Practical Ensembles*, Londra: Verso 1977.
- Satia, Priya, 'Developing Iraq: Britain, India and the Redemption of Empire and Technology in the First World War', *Past and Present* 197: 1, 2007: 211–55.

- Saul, Samir, 'Masterly Inactivity as Brinkmanship: The Iraq Petroleum Company's Route to Nationalization, 1958–1972', *International History Review* 29: 4, 2007: 746–92.
- Schabas, Margaret, 'The "Worldly Philosophy" Of William Stanley Jevons', *Victorian Studies* 28: 1, 1984: 129–47.
- Schlesinger, James, 'The Airlift', ed. Richard B. Parker, *The October War: A Retrospective* içinde, Gainesville: University Press of Florida, 2001.
- Schorske, Carl E., *German Social Democracy, 1905–1917: The Development of the Great Schism*, Cambridge, MA: Harvard University Press, 1983.
- Schulze, Reinhard, *Die Rebellion Der Ägyptischen Fallahin 1919*, Bonn: Ballbek Verlag, 1981.
- Schumacher, E. F., *Small Is Beautiful: Economics as if People Mattered*, New York: Harper & Row, 1973. [çev. Deniztekin, Osman, *Küçük Güzeldir: Önceliği İnsana Veren Bir Ekonomi Anlayışı*, 5. baskı, İstanbul: Varlık Yayınları.]
- Schumpeter, Joseph, 'The Common Sense of Econometrics', *Econometrical*: 1, Ocak 1933: 5–12.
- Schwarz, Solomon M., *The Russian Revolution of 1905: The Workers' Movement and the Formation of Bolshevism and Menshevism*, çev. Gertrude Vakar, Chicago: University of Chicago Press, 1967.
- Searle, G. R., *A New England? Peace and War, 1886–1918*, Oxford: Clarendon Press, 2004.
- Serres, Michel, *The Parasite*, Minneapolis: University of Minnesota Press, 2007.
- Service, Robert, *Stalin: A Biography*, Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press, 2005.
- Seymour, Ian, *OPEC: Instrument of Change*, New York: St Martin's Press, 1981.
- Shafiee, Katayoun, 'Cracking Petroleum with Politics: Anglo-Persian Oil and the Socio- Technical Transformation of Iran, 1901–54', Doktora Tezi, Orta Doğu ve İslam Çalışmaları Bölümü, New York Üniversitesi, 2010.

- Sheail, John, 'Torrey Canyon: The Political Dimension', *Journal of Contemporary History* 42: 3, 2007: 485–504.
- Shields, Sarah, *Mosul Before Iraq: Like Bees Making a Five-Sided Cell*, Albany: State University of New York Press, 2000.
- Shubert, Adrian, *The Road to Revolution in Spain: The Coal Miners of Asturias, 1860–1934*, Urbana: University of Illinois Press, 1987.
- Sieferle, Rolf Peter, *The Subterranean Forest: Energy Systems and the Industrial Revolution*, Cambridge, UK: White Horse Press, 2001.
- 'Why Did Industrialization Start in Europe (and Not in China)?' ed. Rolf Peter Sieferle ve Helga Breuninger, *Agriculture, Population, and Economic Development in China and Europe* içinde, Stuttgart: Breuninger Stiftung, 2003: 7–89.
- Silver, Beverly J., *Forces of Labor: Workers' Movements and Globalization Since 1870*, Cambridge, UK: CUP, 2003. [çev. Önal, Aslı, *Emeğin Gücü: 1870'ten Günümüze İşçi Hareketleri ve Küreselleşme*, İstanbul: Yordam Kitap, 2009.]
- Skidelsky, Robert, *John Maynard Keynes*, cilt 2: *The Economist as Saviour, 1920–1937*, Londra: Macmillan, 1992.
- Sluglett, Peter, *Britain in Iraq: Contriving King and Country, 1914–1932*, New York: Columbia University Press, 2007.
- Smil, Vaclav, *Energy in Nature and Society: General Energetics of Complex Systems*, Cambridge, MA: MIT Press, 2008.
- 'America's Oil Imports: A Self-Inflicted Burden', *Annals of the Association of American Geographers*, 104: 4, 2011: 712–16.
- Smith, Adam, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Londra: Methuen, 1950 [1776]. [çev. Derin, Haldun, *Milletlerin Zenginliği*, 7. baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.]
- Smith, James Allen, *The Idea Brokers: Think Tanks and the Rise of the New Policy Elite*, New York: Free Press, 1991.

- Smuts, Jan Christiaan, 'The League of Nations: A Practical Suggestion', ed. John Dugard, *The South West Africa/Namibia Dispute; Documents and Scholarly Writings on the Controversy Between South Africa and the United Nations* içinde, Berkeley: University of California Press, 1973.
- *Selections from the Smuts Papers*, 7 cilt, ed. W. K. Hancock ve Jean Van Der Poel, Cambridge, UK: CUP, 2007.
- Söderbergh, Bengt, 'Canada's Oil Sands Resources and Its Future Impact on Global Oil Supply', Yüksek Lisans derecesi projesi, Sistem Mühendisliği, Uppsala Üniversitesi, 2005.
- Solow, Robert M., 'The Economics of Resources or the Resources of Economics', *American Economic Review* 64: 2, 1974: 1-14.
- Soltau, Irene C., 'Social Responsibility in the Lebanon', *International Affairs* 25: 3, 1949: 307-17.
- Sorel, Georges, *Reflections on Violence*, çev. Thomas Ernest Hulme, New York: B. W. Huebsch, 1914. [çev. Hazarayan, Anahid, *Şiddet Üzerine Düşünceler*, 2. baskı, Ankara: Epos Yayınları, 2002.]
- Sorrell, Steve, *Global Oil Depletion: An Assessment of the Evidence for a Near-Term Peak in Oil Production*, UK Energy Research Centre (Birleşik Krallık Enerji Araştırmaları Merkezi), 2009, www.ukerc.ac.uk.
- Spring, D. W., 'The Trans-Persian Railway Project and Anglo-Russian Relations, 1909-14', *Slavonic and East European Review* 54: 1, 1976: 60-82.
- Stabile, Donald R., 'Veblen and the Political Economy of the Engineer: The Radical Thinker and Engineering Leaders Came to Technocratic Ideas at the Same Time', *American Journal of Economics and Sociology* 45: 1, 1986: 41-52.
- Stead, W. T., *Methods of Barbarism: The Case for Intervention*, Londra: Mowbray House, 1901.
- Steinhouse, Adam, *Workers' Participation in Post-Liberation France*, Lanham: Lexington Books, 2001.

- Stevens, Paul, 'Pipelines or Pipe Dreams? Lessons from the History of Arab Transit Pipelines', *Middle East Journal* 54: 2, 2000: 224–41.
- Stewart, Rory, *Occupational Hazards: My Time Governing in Iraq*, Londra: Picador, 2006.
- Stivers, William, *Supremacy and Oil: Iraq, Turkey, and the Anglo-American World Order, 1918–1930*, Ithaca, Cornell University Press, 1982.
- Stocking, George W., *Middle East Oil: A Study in Political and Economic Controversy*, Nashville: Vanderbilt University Press, 1970.
- Stoff, Michael B., 'The Anglo-American Oil Agreement and the Wartime Search for Foreign Oil Policy', *Business History Review* 55: 1, 1981: 59–74.
- Stokes, Raymond G., *Opting for Oil: The Political Economy of Technical Change in the West German Industry, 1945–1961*, Cambridge: CUP, 1994.
- Stork, Joe, *Middle East Oil and the Energy Crisis*, New York: Monthly Review Press, 1975.
- 'Oil and the Penetration of Capitalism in Iraq', ed. Petter Nore ve Terisa Turner, *Oil and Class Struggle içinde*, Londra: Zed Press, 1980.
- Strunk, William, 'The Reign of Shaykh Khaz'al Ibn Jabir and the Suppression of the Principality of Arabistan', *Doktora Tezi, Tarih Bölümü, Indiana Üniversitesi*, 1977.
- Sumi, Lisa, *Our Drinking Water at Risk: What EPA and the Oil and Gas Industry Don't Want Us to Know About Hydraulic Fracturing*, Washington, DC: Oil and Gas Accountability Project, Nisan, 2005, www.earthworksaction.org.
- Suny, Ronald Grigor, 'A Journeyman for the Revolution: Stalin and the Labour Movement in Baku, June 1907–May 1908', *Soviet Studies* 23: 3, 1972: 373–94.
- *The Making of the Georgian Nation*, 2. baskı, Bloomington: Indiana University Press, 1994.

- Tessler, Mark, ve Amaney Jamal, 'Political Attitude Research in the Arab World: Emerging Opportunities', *PS: Political Science and Politics* 39: 3, 2006: 433–7.
- Thomas, Paul, *Karl Marx and the Anarchists*, Londra: Routledge & Kegan Paul, 1980. [çev.Evci, Devrim, *Marx ve Anarşistler*, İstanbul: Ütopya Yayınevi, 2000.]
- Thompson, E. P., *The Making of the English Working Class*, New York: Pantheon Books, 1964. [çev. Kocabaşoğlu, Uygur, *İngiliz İşçi Sınıfının Oluşumu*, 3. baskı, İstanbul: Birikim Yayınları, 2007.]
- Thompson, Elizabeth, *Colonial Citizens: Republican Rights, Paternal Privilege, and Gender in French Syria and Lebanon*, New York: Columbia University Press, 2000.
- Throntveit, Trygve, 'The Fable of the Fourteen Points: Woodrow Wilson and National Self-Determination', *Diplomatic History* 35: 3, Haziran 2011: 445–81.
- Tilly, Chris, ve Charles Tilly, *Work Under Capitalism*, Boulder, co: Westview Press, 1998.
- Tobin, James, 'Irving Fisher (1867–1947)', ed. John Eatwell, Murray Milgate ve Peter Newman, *The New Palgrave: A Dictionary of Economics* içinde, Londra: Macmillan, 1987.
- Tolf, Robert W., *The Russian Rockefellers: The Saga of the Nobel Family and the Russian Oil Industry*, Stanford: Hoover Institution Press, Stanford University, 1976.
- Tooze, J. Adam, 'Imagining National Economies: National and International Economic Statistics 1900–1950', ed. Geoffrey Cubitt, *Imagining Nations* içinde, Manchester: Manchester University Press, 1998.
- *Statistics and the German State, 1900–1945: The Making of Modern Economic Knowledge*, Cambridge, UK: CUP, 2001.
- Tribe, Keith, *Land, Labour, and Economic Discourse*, Londra: Routledge & Kegan Paul, 1978.
- *Strategies of Economic Order: German Economic Discourse, 1750–1950*, Cambridge, UK: CUP, 1995.

- Tvedt, T., 'Why England and Not China and India? Water Systems and the History of the Industrial Revolution', *Journal of Global History* 5: 1, 2010: 29–50.
- United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD) (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı), *Review of Maritime Transport 2007*, Geneva: United Nations Conference on Trade and Development, 2007.
- Vassiliev, Alexei, *The History of Saudi Arabia*, New York: New York University Press, 2000.
- Veblen, Thorstein, *The Theory of the Leisure Class: An Economic Study of Institutions*, New York: Macmillan, 1899. [çev. Atay, Cumhur ve Zeynep Gültekin, *Aylak Sınıfın Teorisi*, Erzurum: Babil Yayınları, 2005.]
- 'On the Nature of Capital', *Quarterly Journal of Economics* 23: 1, 1908: 104–36.
- *Imperial Germany and the Industrial Revolution*, New York: Macmillan, 1915.
- *An Inquiry into the Nature of Peace and the Terms of Its Perpetuation*, New York: MacMillan, 1917.
- *On the Nature and Uses of Sabotage*, New York: Oriole Chapbooks, 1919.
- *The Industrial System and the Captains of Industry*, New York: Oriole Chapbooks, 1919.
- *The Engineers and the Price System*, New York: B. W. Huebsch, 1921.
- Vietor, Richard H. K., *Energy Policy in America since 1945: A Study of Business Government Relations*, Cambridge, UK: CUP, 1984.
- Visser, Reidar, *Basra, the Failed Gulf State: Separatism and Nationalism in Southern Iraq*, Münster: Lit Verlag, 2005.
- Vitalis, Robert, *America's Kingdom: Mythmaking on the Saudi Oil Frontier*, 2. baskı, Londra: Verso, 2009.

- al-Wardi, Ali, *Lamahat ijtimai'ya min tarikh al-'iraq al-hadith*, 6 cilt, cilt 5: *Hawla thawrat al-'ishrin*, 2. baskı, Londra: Kufan, 1991.
- Watts, Michael, 'Resource Curse? Governmentality, Oil and Power in the Niger Delta, Nigeria', *Geopolitics* 9: 1, 2004: 50–80.
- Werth, Alexander, *France, 1940–1955*, New York: Henry Holt, 1956.
- Williams, Beryl, '1905: The View from the Provinces', ed. Jonathan Smele ve Anthony Haywood, *The Russian Revolution of 1905 içinde*, Londra: Routledge, 2005.
- Williamson, Harold F., *The American Petroleum Industry*, 2 cilt, Evanston: Northwestern University Press, 1959.
- Wilson, Arnold Talbot, SW. *Persia: A Political Officer's Diary, 1907–1914*, Londra: OUP, 1941.
- Winkler, Henry J., 'British Labor and the Origins of the Idea of Colonial Trusteeship, 1914–1919', *Historian* 13: 2, 1951: 154–72.
- Woodward, David R., 'The Origins and Intent of David Lloyd George's War Aims Speech', *Historian* 34: 1, Kasım 1971, 22–39.
- Wright, John, *Libya: A Modern History*, Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1982.
- Wright, Quincy, 'The Mosul Dispute', *American Journal of International Law* 20: 3, Temmuz 1926: 453–64.
- Wrigley, E. A., *Poverty, Progress, and Population*, Cambridge, UK: CUP, 2004.
- Wriston, Henry M., 'Institute of Politics', *American Political Science Review* 20: 4, 1926: 852–60.
- Yaqub, Salim, *Containing Arab Nationalism: The Eisenhower Doctrine and the Middle East*, Chapel Hill: University of North Carolina Press, 2004.
- Yates, Douglas A., *The Rentier State in Africa: Oil Rent Dependency and Neocolonialism in the Republic of Gabon*, Trenton: Africa World Press, 1996.

- Yergin, Daniel, *The Prize: The Epic Quest for Oil, Money, and Power*, New York: Simon & Schuster, 1991. [çev. Tuncay, Kamuran, *Petrol: Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü*, 7. baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2013.]
- Zelizer, Viviana A., *The Social Meaning of Money: Pin Money, Paychecks, Poor Relief and Other Currencies*, Princeton: Princeton University Press, 1997.
- Zittel, Werner, ve Jörg Schindler, 'Coal: Resources and Future Production', EWG Paper no. 1/01, 10 Temmuz 2007, www.energywatchgroup.org.
- Zupnick, Elliot, 'The Sterling Area's Central Pooling System Re-Examined', *Quarterly Journal of Economics* 69: 1, 1955: 71-84.

KARBON DEMOKRASİ

PETROL ÇAĞINDA SİYASAL İKTİDAR

TIMOTHY MITCHELL

Petrol zenginliği siyasal sefalet mi götürüyor? Çoğunlukla böyle görünür ancak *Karbon Demokrasi* daha karmaşık bir hikâye anlatıyor. Timothy Mitchell bu önemli çalışmada enerjinin tarihini çevre siyasetiyle, demokrasi mücadelesiyle ve modern dünyada Orta Doğu'nun yeriyile birlikte yeniden düşünüyor.

Kömür gücünün yükselişiyile, onun üretimini yöneten üreticiler enerji sistemlerini durdurma becerisini kazandılar. Bu onların ilk kitle demokrasilerini inşa etmek için kullandıkları bir tehditti. Petrol Batı'ya bir seçenek sundu ve onunla birlikte yeni bir siyaset biçimi doğdu. Petrol, merkezi nesnesi –ekonomi– sonsuz büyümeye muktedir görünen, doğadan arındırılmış siyasal yaşamı yarattı. Bunun sonucu Orta Doğu'nun demokratik olmamasına bağımlı hale gelmiş bir Batı demokrasisiydi. Artık bunun sonuçlarını yaşıyoruz: Karbon demokrasi çağının sonunun geldiğini, yani artık ucuz enerjinin ortadan kaybolduğunu ve ekolojik düzenin karbonla beslenen çöküşünü haber veren krizle baş edemeyen, fakirleşmiş bir siyasi pratik.

"Timothy Mitchell'in yazdığı Karbon Demokrasi fosil yakıtlarla beslenen kapitalizmin ve kitle demokrasisinin eşzamanlı yükselişini inceliyor ve petrol üretimi düştüğü zaman demokrasinin kaderinin ne olacağıyla ilgili oldukça zekice sorular soruyor."

Benjamin Kunkel, *New Statesman*

"Geçtiğimiz yüzyılın başından sonuna modern demokrasinin altyapısını inceleyen bu çalışma, Orta Doğu'nun petrol üreten devletlerini Batı'nın endüstriyel demokrasileriyle birbirlerine bağıyor. Mitchell, Batı'da karbon demokrasinin, sınırsız petrolün sonsuz ekonomik büyüme yaratacağı varsayımına dayanmış olduğunu öne sürüyor ve bu modelin yakıtların tükenmesinden ve onunla ilişkili iklim değişikliğinden sağ çıkamayacağına hükmediyor. Tim Mitchell, geniş bir okuyucu kitlesini hak eden dikkat çekici bir kitap yazmıştır."

Mahmood Mamdani, *İyi Müslüman, Kötü Müslüman*'ın yazarı

AÇILIM KİTAP

Halıcılar Cad. Kocaoğlu Apt. No: 38/1 D:4 Fatih-İstanbul

Tel: 0212 520 98 90 - 631 12 50

www.kitappinari.com

ISBN: 978-9944-105-57-6

9 789944 105576